This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

GENERAL LIBRARY
OF
University of Michigan
Presented by
Frederick Glass
April 1900

878
C 2
F49

878
C2
F49

Lud. Du Guernier inv. et Sculp.

C. JULII CÆSARIS

ET

A. HIRTII

De rebus à C. Julio Cæſare geſtis

COMMENTARII

CUM

C. Jul. Cæsaris fragmentis.

LONDINI:

Ex Officinâ J. & R. Tonson, & J. Watts.

MDCCXLIX.

CUM PRIVILEGIO.

ANNE R.

WHEREAS Our Truſty and Well-beloved *Michael Maittaire*, Gent. hath humbly repreſented unto Us, That he hath with great Labour and Expence prepared for the Preſs a Compleat *Collection* of all the *Greek* and *Latin* Authors in Twelves, with Compleat Indexes, and has therefore humbly beſought Us to grant him our Royal Privilege and Licence for the ſole Printing and Publiſhing thereof for the Term of Fourteen Years: We being willing to give all due Encouragement to Works of this Nature, which tend to the Advancement of Learning, are Graciouſly pleaſed to condeſcend to his Requeſt; and do therefore, by theſe Preſents, grant unto him the ſaid *Michael Maittaire*, his Executors, Adminiſtrators, and Aſſigns, Our Royal Licence for the ſole Printing and Publiſhing the Compleat *Collection* of all the *Greek* and *Latin* Authors in Twelves, with compleat Indexes aforeſaid, for the Term of Fourteen Years, from the Date hereof; ſtrictly forbidding all Our Subjects within Our Kingdoms and Dominions to Reprint the ſame, either in the like, or in any other Volume or Volumes whatſoever; or to Import, Buy, Vend, Utter, or Diſtribute, any Copies thereof, Reprinted beyond the Seas, during the aforeſaid Term of Fourteen Years, without the Conſent or Approbation of the ſaid *Michael Maittaire*, his Heirs, Executors, and Aſſigns, under his or their Hands and Seals firſt had and obtained; as they will Anſwer the Contrary at their Peril. Whereof the Commiſſioners and other Officers of Our Cuſtoms, the Maſter, Wardens, and Company of *Stationers* are to take Notice, That the ſame may be entered in the Regiſter of the ſaid Company, and that due Obedience be rendred thereunto. Given at Our Court at St. *James's*, the fourth Day of *April*, 1713. In the Twelfth Year of Our Reign.

By Her Majeſty's Command,

DARTMOUTH.

Illuſtriſſimo PRINCIPI

JOHANNI

Duci ARGATHELIÆ &c.

Nobiliſſimi Periſcelidis Ordinis Equiti

S. D.

MICHAEL MAITTAIRE.

QUUM parvulas haſce Authorum editiones præſidio deſtitui noluerim, ferè omnibus nomina nobilia, generoſa & docta præpoſui. Poſt multos ex Anglis viros compellatos mihi meritò cœpi ſuccenſere, quòd Scotos hactenus præterierim; quorum gentem & armis & literis nulli cedere inter

omnes utriuſque Palladis alumnos jamdiu compertum eſt & exploratum. Id mecum cogitanti ſuccurrunt commodè Cæſaris de ſuis rebus Commentarii: illis quidem agendis, his ſcribendis par erat nulla præterquam Imperatoris manus; hos jam in publicum prodeuntes aſſerere & tueri nulla dignior, quàm quæ poſſit illas gerere. Prior Londinenſis horum Commentariorum editio Characterum & Tabularum pompâ celeberrimâ ſub Angli Archiſtrategi auſpiciis aſpexit lucem. Poſterior hæc mole quidem minor, materiâ tamen eadem, typorum elegantiâ (neque enim parvis ſua abeſt gratia) minimè aſpernanda, æmulâ quâdam ardet ambitione, & aut dignum Cæſare aut nullum ambit Patrocinium. In tuam igitur, Dux Illustrissime, clientelam & fidem ſe commendat. Te ſuum vindicem & aſſertorem implorat Cæſar. Te inter Tuos Scotos animi viribus & magnitudine principem; quem ſi tantum vidimus in vitæ carceribus, qualem quantum exſpectabimus in metâ! Cæſarem tuâ authoritate protege; Principem tui quàm ſimillimum, victorias parare, & paratis uti

ſcientem;

ſcientem; hoſtium vires armis infringentem, animos clementiâ emollientem. Major certè eſt triumphus domare corda quàm corpora; eò quòd hic ſæpe à fortunâ, quæ domina eſt campi; ille ab indole victoris, qui dominus eſt ſui, pendeat. Animi tui fortitudo, licèt ſupra alios aſſurgat, tibi tamen cum paucis aliis communis eſt: mite autem ingenium adeò tibi proprium inhæret, ut in Te, utì in ipſo Numine, Clementia, primaria illa & divina Imperatoris virtus, reliquas omnes ornet & ſuperemineat. Perge modò, PRINCEPS CLARISSIME; his macte virtutibus, hoſtium Patriæ & Tuorum victor; nec niſi poſt vitam longiſſimam feliciſſimámque, ſerum ac diuturnum Tui relinquas deſiderium.

1716. 5. *Id. Jun.*

De C. JULIO CÆSARE.

C. JULII CÆSARIS vitam Plutarchus & Suetonius fusè & copiosè ſcripſerunt; indè Lector petat, quicquid hîc fuerit prætermiſſum. Meum fuit propoſitum, tanti hujus viri imaginem ab iis, aliiſque plurimis authoribus expreſſam, repræſentare, quàm breviter licuit. Neque profectò facile eſt ad compendium verba conferre, ubi res tot geſtæ, tot ſcriptæ occurrunt, ut majórne ſit Imperator, an Orator, an Hiſtoricus, ambigatur: in quo vitia non admodum multa, plures certè virtutes elucent; imprimis mira etiam erga perduelles clementia. Cujus neci cauſam præbuit comes virtutis Invidia magis quàm dominationis affectatio; non tam Monarchiæ odium, quàm Tyrannidis deſiderium: cùm conſtat omnium ætatum experientiâ, nullum eſſe Tyrannum peſtilentiorem quàm plures Tyrannos.

a Caius Cæſar illè perpetuus Dictator, Cn. Pompeii ſocer, à quo familia & appellatio Cæſarum deinceps propagata *fuit*; *b* natus eſt Romæ, C. Mario & L. Valerio Flacco Coss. ad IIII. idus Quintiles: educatus apud Aureliam matrem C. Cottæ filiam, & Juliam amitam Marii conjugem: edoctus literas Latinas Græcáſque & præcepta dicendi à M. Antonio Gniphone homine Gallo. Fuit admirabili docilitate, & ad dicendi facultatem appoſitus; vir ingenii præcellentis, ſermonis præter alios ſuæ ætatis caſtiſſimi, *c* excellentis prudentiæ, *d* peracris judicii; *e* gravis linguæ Latinæ auctor; *f* artis Grammaticæ doctiſſimus; *g* ſummis

a A. Gell. l. 1[illegible]. c. 8. *b* Supplement. Vivis ad Sueton. Vit. C. Cæſ. *c* A. Gell. l. 1. cap. 10. *providentia.* Macrob. Saturnal. lib. 1 cap. 5. *d* Cicer. l. 9. ad Familiar. Epiſt. 16. *e* A. Gell. l. 4. c. 16. *f* Priſcian. ex Edit. Putſch. col. 545. *g* Tacit. Annal. lib. 13. pag. 213. Edit. Lipſ. 1607.

oratoribus

oratoribus æmulus; *h* auctorum ſummus; *i* quem ſtudia certandi, dictandi, lectitandíque ſibi mutuò vindicavere. *k* Ille omnium ferè Oratorum Latinè locutus eſt elegantiſſimè; nec id ſolùm domeſticâ conſuetudine, ſed ut eſſet perfecta illa bene loquendi laus, multis literis, & iis quidem reconditis & exquiſitis, ſummóque ſtudio & diligentiâ eſt conſecutus. Rationem adhibens, conſuetudinem vitioſam & corruptam purâ & incorruptâ conſuetudine emendat. Itaque cùm ad hanc elegantiam verborum Latinorum adjungit illa oratoria ornamenta dicendi, tum videtur tanquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine. *l* Cæſar ſi tantùm foro vacâſſet, non alius è noſtris contra Ciceronem nominaretur. Tanta in eo vis eſt, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixiſſe, quo bellavit, appareat. Exornat tamen hæc omnia mira ſermonis, cujus propriè ſtudioſus fuit, elegantia. *m* Animi vigore *erat* præſtantiſſimus. Nec virtutem conſtantiámque nunc commemoro, nec ſublimitatem omnium capacem, quæ cœlo continentur; ſed proprium vigorem celeritatémque quodam igne volucrem. Scribere & legere ſimul, dictare & audire ſolitus *eſt:* epiſtolas verò tantarum rerum quaternas pariter librariis dictare; aut, ſi nihil aliud ageret, ſeptenas. *n* Annum agens XVI. patrem amiſit; ſequentibúſque Coss. flamen dialis deſtinatus, dimiſſâ Coſſutiâ, Corneliam Cinnæ filiam uxorem duxit. *o* Stipendia prima in Aſiâ fecit, Marci Thermi prætoris contubernio. *p* Meruit & ſub Servilio Iſaurico in Ciliciâ. *q* Compoſitâ ſeditione civili Cornelium Dolabellam conſularem & triumphalem virum repetundarum poſtulavit *r* uno & viceſimo ætatis anno. *ſ* Tribunus militum, Lucio Cinnæ uxoris fratri reditum in civitatem rogatione Plotiâ con-

h Id. de morib. German. pag. 445. *i* Apollinar. l. 8. Epiſt. 6. *k* Cicer. Brut. pag. 242. & 243. Edit. Car. Steph. *l* Quintilian. Inſtitut. lib. 10. cap. 1. & 2. & lib. 12. cap. 10. *m* Plin. Hiſt. lib. 7. cap. 25. *n* Sueton. Vit. Cæſ. cap. 1. *o* cap. 2. *p* cap. 3. *q* cap 4. Val. Max. lib. 8. cap. 9. *r* Author Dialog. de Orator. ex Edit. Lipſ. 1607. pag. 487. ubi Lipſius dubitat, annon corrigendum ſit *Vigeſimo quarto.* *ſ* Sueton. Vit. Cæſ. cap. 5.

ſecit, habuítque & ipſe ſuper eâ re concionem. *t* Quæſtor Juliam amitam uxoremque Corneliam defunctas laudavit è more pro roſtris; ſed in amitæ quidem laudatione de ejus ac patris ſui utrâque origine ſic refert. *Amitæ meæ Juliæ maternum genus ab regibus ortum, paternum cum Dîs immortalibus conjunctum eſt. Nam ab Anco Martio ſunt Martii reges, quo nomine fuit mater; à Venere Iulii, cujus gentis familia eſt noſtra. Eſt ergo in genere & ſanctitas regum, qui plurimum inter homines pollent; & cærimonia Deorum, quorum ipſi in poteſtate ſunt reges.* In Corneliæ autem locum Pompeiam duxit Qu. Pompeii filiam, L. Syllæ neptem; cum quâ deinde divortium fecit, adulteratam à Publio Clodio opinatus. *u* Animadverſâ Gadibus apud Herculis templum Magni Alexandri imagine, ingemuit; quaſi pertæſus ignaviam ſuam, quòd nihildum à ſe memorabile actum eſſet in ætate, quâ jam Alexander orbem terrarum ſubegiſſet. *x* Ante paucos dies quàm ædilitatem iniret, venit in ſuſpicionem conſpirâſſe cum M. Craſſo, Pub. Syllâ & L. Antronio. *y* Ædilis Capitolium porticibus ornavit. *z* Pontificatum maximum petiit; quúmque manè ad comitia deſcenderet, prædixiſſe matri oſculanti fertur, domum ſe non niſi pontificem reverſurum. *a* Prætor creatus, detectâ conjuratione Catilinæ, ſenatûque univerſo in ſocios facinoris ultimam ſtatuente pœnam, ſolus municipatim dividendos cuſtodiendóſque publicatis bonis cenſuit.

b Inter ſocios Catilinæ nominatus, imploravit Ciceronis teſtimonium. *c* Ex præturâ ulteriorem ſortitus eſt Hiſpaniam. *d* Cum Bibulo Conſul creatus, unus omnia in Republicâ & ad arbitrium adminiſtravit. *e* Calpurniam L. Piſonis filiam duxit uxorem. *f* Ex omni provinciarum copiâ Gallias potiſſimùm elegit; initio ciſalpinam accepit, mox comatam; quo gaudio elatus non temperavit, quin jactaret invitis adverſariis adeptum ſe, quæ concupîſſet; proinde ex eo

t Suet. Vit. Cæſ. cap. 6. *u* cap. 7. *x* cap. 9. *y* cap. 10. *z* cap. 13. *a* cap. 14. *b* cap. 17. *c* cap. 18. *d* cap. 19. & 20. *e* cap. 21. *f* cap. 22.

inſultaturum,

inſultaturum omnium capitibus: ac negante quodam per contumeliam, *facile hoc ulli fœminæ fore*, reſpondit quaſi alludens, *in Aſſyriâ quoque regnâſſe Semiramin, magnámque Aſiæ partem Amazones quondam tenuiſſe.* *g* Novem annis, quibus in imperio fuit, Galliam in provinciæ formam redegit; Germanos maximis affecit cladibus; aggreſſus eſt & Britannos. *h* Aſinius Pollio refert eum Pharſalicâ acie cæſos profligatóſque adverſarios proſpicientem dixiſſe; *Hæc voluerunt: tantis rebus geſtis C. Cæſar condemnatus eſſem, niſi ab exercitu auxilium petiiſſem.* Captum imperii conſuetudine exiſtimâſſe videbatur Cicero ſcribens de Officiis tertio libro, ſemper Cæſarem in ore habuiſſe *i* Euripidis verſus, quos ſic ipſe convertit, *Nam ſi violandum eſt jus, imperii gratiâ*

Violandum eſt; aliis rebus pietatem colas.

k Conſecutus cohortes ad Rubiconem, *etiam nunc*, inquit, *regredi poſſumus; quòd ſi ponticulum tranſierimus, omnia armis agenda erunt*. Quúmque cunctanti oſtentum factum eſſet, *Eatur*, inquit, *quò deorum oſtenta & inimicorum iniquitas vocat; jacta eſt alea.* *l* Validiſſimas Pompeii copias invaſit, profeſſus antè inter ſuos, *ire ſe ad exercitum ſinè duce*, *& indè reverſurum ad ducem ſinè exercitu.* *m* Pompeium ad extremum fudit; confectíſque bellis quinquies triumphavit. Pontico triumpho inter pompæ fercula trium verborum prætulit titulum, *Veni, Vidi, Vici.* *n* Idem ſignis collatis quinquagies dimicavit; ſolus M. Marcellum tranſgreſſus, qui undequadragies dimicaverat. Nam præter civiles victorias, undecies C. & XCII. M. hominum occiſa prœliis ab eo, non equidem in gloriâ poſuerim, tantam etiam coactam humani generis injuriam; quod ita eſſe confeſſus eſt ipſe, bellorum civilium ſtragem non prodendo. Hujus proprium eſt & peculiare clementiæ inſigne, quâ uſque ad pœnitentiam omnes ſuperavit. Illa fuit vera & incomparabilis invicti animi ſublimitas; captis apud Pharſaliam Pompeii Magni ſcriniis epiſtolarum, iterúmque apud Thapſum Scipionis, concremâſſe ea optimâ fide, atque non legiſſe: *o* clementer, manſue-

g cap. 25. *h* cap. 30. *i* Phœniſ. verſ. 527. *k* cap 31 & 32. *l* cap. 34. *m* cap. 35. & 37. *n* Plin. Hiſt. lib. 7. cap. 25. *o* Cicer. pro Marcel.

tè, juſtè, moderatè, ſapienter agere; animum vincere, iracundiam cohibere; adverſarium nobilitate, ingenio, virtute præſtantem non modò extollere jacentem, ſed etiam ejus priſtinam dignitatem amplificare. *p* Nemo Cæſare acrior in rebus gerendis, nemo in victoriâ temperatior. *q* Converſus ad ordinandum Reip. ſtatum, faſtos correxit, jampridem vitio pontificum per intercalandi licentiam turbatos: ſenatum ſupplevit: jus laborioſiſſimè ac ſeveriſſimè dixit. Deſtinabat Bibliothecas Græcas & Latinas, quas maximas poſſet, publicare, datâ M. Varroni curâ comparandarum ac dirigendarum. *r* Fuiſſe traditur excelsâ ſtaturâ, colore candido, teretibus membris, ore paulò pleniore, nigris vegetíſque oculis, valetudine proſperâ; niſi quòd tempore extremo repentè animo linqui, atque etiam per ſomnium exterreri ſolebat. Comitiali morbo bis inter res gerendas correptus eſt. *ſ* Pudicitiæ ejus famam nihil quidem præter Nicomedis contubernium læſit. Pronum & ſumptuoſum in libidines fuiſſe conſtans opinio eſt, plurimáſque & illuſtres fœminas corrupiſſe, neque provincialibus matrimoniis abſtinuiſſe; Eunoénque Mauram Bogudis *regis* uxorem dilexiſſe. Vini parciſſimum ne inimici quidem negaverunt. Abſtinentiam neque in imperiis neque in magiſtratibus præſtitit. *t* Eloquentiâ militarique re aut æquàvit præſtantiſſimorum gloriam, aut exceſſit, poſt accuſationem Dolabellæ, haud dubiè principibus patronis annumeratus eſt. Certe *u* Cicero ad Brutum oratores enumerans, negat ſe videre, cui Cæſar debeat cedere; aítque eum elegantem, ſplendidam quoque ac etiam magnificam ac generoſam quodammodo rationem dicendi tenere. Et ad Cornelium Nepotem de eodem ita ſcripſit: *Quid? Oratorum quem huic antepones eorum qui nihil aliud egerunt? Quis ſententiis aut acutior aut crebrior? Quis verbis aut ornatior aut elegantior?* Genus eloquentiæ duntaxat adoleſcens adhuc Strabonis Cæſaris ſecutus videtur, cujus etiam ex oratione, quæ inſcribitur *pro Sardis*, ad verbum nonnulla tranſtulit in Divinationem

p Cicer. Epiſt. ad Famil. lib. 8. Cœl. ad Cicer. *q* Sueton. Vit. Cæſ. cap. 40, 41, 43, 44. *r* cap. 45. *ſ* cap. 49, 50, 51, 52, 53, 54. *t* cap. 55. *u* pag. 243. Edit. Car. Steph.

ſuam,

ſuam. Pronuntiaſſe autem dicitur voce acutâ, ardenti motu, geſtûque non ſinè venuſtate. Orationes aliquas reliquit, inter quas temere quædam feruntur pro Q. Metello; quam non immeritò Auguſtus exiſtimat magis ab actuariis exceptam, malè ſubſequentibus verba dicentis, quàm ab ipſo editam. Apud milites quoque in Hiſpaniâ, idem Auguſtus orationem eſſe vix ipſius putat, quæ tamen duplex fertur; una quaſi priore habita prœlio; altera poſteriore, quo Aſinius Pollio ne tempus quidem concionandi habuiſſe eum dicit, ſubitâ hoſtium incurſione. [Neſcio, an huc referenda ſit Cæſaris pro Decio Samnite oratio, cujus mentionem facit Author Dialog. de Orator. pag. 480. edit. Lipſ. 1607. Certè orationem pro Sextilio, quæ in Londinenſi Cæſar. Comment. editione anno 1710. inter fragmenta pag. 488. memoratur, nequaquam eſſe C. Jul. Cæſaris conſtabit ex Valer. Maxim. lib. 5. cap. 3 ubi Sextilius dicitur illum C. Cæſarem ſuum patronum Cinnanæ proſcriptionis tempore profugum truculento victori jugulandum tradidiſſe. Is forſan fuit C. Cæſar Strabo, à Vell. Paterculo (l. 2. c. 9.) laudatus] *x* Volumina Ἀποφθεγμάτων confecit; libros *y* Auguralium; *z* Auſpiciorum, *quorum 16um memorat Macrobius*; & *a* Ephemeridem, in quâ dicit, quum dimicaret in Galliâ, & ab hoſte raptus, equo ejus portaretur armatus, occurriſſe quendam ex hoſtibus, qui eum noſſet; & inſultantem clamâſſe, *Cæſar*, quod Gallorum linguâ *dimitte* ſignificat; & ita factum eſſe, ut dimitteretur. *b* Siderum motus, de quibus non indoctos libros reliquit, ab Ægyptiis diſciplinis hauſit. De hâc arte paucos ſcripſit verſus, & ipſos tamen de alieno opere mutuatus. *c* Ejus carminibus præcipuè jocíſque militaribus celebratum eſt olus ſylveſtre trium foliorum; alternis quippe verſibus exprobravere lapſanâ ſe vixiſſe apud Dyrrhachium, præmiorum parſimoniam cavillantes. *d* Reliquit & rerum ſuarum Commentarios, Gallici civi-

x Cicer. lib 9. ad Famil. Epiſt. 16. *y* Priſcian. Col. 719. Edit. Putſch. *z* Macrob. Saturnal. lib. 1. cap. 16. *a* Servius in lib. 11. Æneid. v. 743. Symmach. lib. 4. Epiſt. 81. lege Voſſ Hiſt. Lat. *b* Macrob. Saturnal. lib. 1. cap. 16. lege & Plin. Hiſtor. lib. 18. cap. 25, 26, 27, 28. Jul. Firmic. Matern. Matheſ. lib. 2. Præf. *c* Plin. Hiſt. lib. 19. cap. 8. lege & Suet. Vit. Cæſ. cap. 68. *d* cap. 56.

liſque

liſque belli Pompeiani; *valde quidem,* ut *e* Cicero refert, *probandos*; *nudi enim ſunt, recti & venuſti, omni ornatu orationis tanquam veſte detractâ: ſed dum voluit alios habere, paratam unde ſumerent, qui vellent ſcribere hiſtoriam, ineptis gratum fortaſſe fecit, qui illa volunt calamiſtris inurere; ſanos quidem homines à ſcribendo deterruit.* *Adeò probantur omnium judicio* (ita prædicat *f* Hirtius) *ut prærepta, non præbita facultas ſcriptoribus videatur &c.* Pollio Aſinius parum diligenter, parúmque integrâ *g* veritate compoſitos putat: quum Cæſar pleraque & quæ per alios erant geſta, temere crediderit; & quæ per ſe, vel conſùltò vel etiam memoriâ lapſus, perperam ediderit: exiſtimátque reſcripturum & correcturum fuiſſe. Reliquit & *h* de Analogiâ libros duos; & *i* Anticatones totidem; ac præterea Poëma, quod inſcribitur Iter. Quorum librorum primos in tranſitu Alpium, quum ex citeriore Galliâ conventibus peractis ad exercitum rediret; ſequentes ſub tempus Mundenſis prœlii fecit; noviſſimum, dum ab urbe in Hiſpaniam ulteriorem 24°. die pervenit. Feruntur & à puero & ab adoleſcentulo quædam ſcripta; ut Laudes Herculis, Tragœdia Oedipi: item Dicta Collectanea: quos omnes libellos vetuit Auguſtus publicari. Epiſtolæ quoque ejus ad *k* Senatum extant; quas *l* primùm videtur ad paginas & formam memorialis libri convertiſſe, quum antea conſules & duces nonniſi tranſversâ chartâ literas mitterent. Extant & ad *m* Ciceronem: Item ad familiares domeſticis de rebus: in quibus ſiqua occultiùs perferenda erant, per notas ſcripſit, id eſt, ſic ſtructo literarum ordine, ut nullum verbum effici poſſet: quæ ſiquis inveſtigare & perſequi vellet, quartam elementorum literam, id eſt, *d* pro *a*, & perinde reliquas commutet. *n* Libri ſunt hujuſmodi epiſtolarum ad

e Cicer. Brut. pag. 243. Edit. Car. Steph. *f* pag. 161. hujus noſtræ Editionis. *g* lege Gerard. Joan. Voſſ. de Hiſtor. Lat. lib. 1. cap. 13. *h* De quibus Quintilian. lib. 1. cap. 13. *i* De quibus Cicer. ad Attic. lib. 12. pag. 392. 394. & lib. 13. pag. 409. & Topic. pag. 207. Edit. Car. Steph. & Tacit. Annal. lib. 4. pag. 120. Edit. Lipſ. 1607. Quintilian lib. 3 cap. 9. Martian. Capell. pag. 152. Edit. Plantin. & Juvenal. Satyr. 6. verſ. 337. ubi lege Veter. Scholiaſt. Plutarch. Vit. Cæſar. pag. 733. & Cicer. pag. 880. Edit. Pariſ. 1624. & Appian. pag. 490. Edit. H Steph. & Dio Caſſ. pag. 219. Edit. Han. *k* De quibus Cicer. ad Famil. lib. 16. pag. 193. Edit: Car. Steph. *l* Plutarch. Vit. Cæſ. pag. 716. Edit. Pariſ. 1624. *m* pag. 413. hujus noſtræ editionis. *n* A. Gel. lib. 17. cap. 10.

C.

C. Oppium & Balbum Cornelium, qui res ejus abſentis curabant. In his epiſtolis, quibuſdam in locis, inveniuntur literæ ſingulariæ ſinè coagmentis ſyllabarum, quas tu putes poſitas inconditè &c. Eſt adeò Probi grammatici commentarius ſatìs curiosè factus de occultâ literarum ſignificatione epiſtolarum C. Cæſaris ſcriptarum. *o* Cæſar equitandi peritiſſimus erat, laboris ultra fidem patiens; in obeundis expeditionibus, dubium cautiórne an audentior: ne religione quidem ullâ à quoquam incepto abſterritus unquam, vel retardatus. Prolapſus in egreſſu navis, verſo ad melius omine, *teneo te*, inquit, *Africa*. *p* Alexandriæ in ſcapham pluribus eodem præcipitantibus cùm deſilîſſet in mare, nando per 200 paſſus evaſit ad próximam navem, elatâ lævâ, ne libelli, quos tenebat, madefierent, paludamentum mordicus trahens, ne ſpolio potiretur hoſtis. *q* Simultates contra nullos tam graves excepit unquam, ut non occaſione oblatâ libens deponeret; in ulciſcendo naturâ leniſſimus. Moderationem clementiámque tum adminiſtratione, tum in victoriâ belli civilis admirabilem exhibuit. Acie Pharſalicâ proclamavit, *ut civibus parceretur*. *r* Prægravant tamen cætera facta dictáque ejus, ut & abuſus dominatione & jure cæſus exiſtimetur. Propalam edebat, *nihil amplius Remp. eſſe, appellationem modò ſinè corpore ac ſpecie. Syllam neſcîſſe litteras, qui Dictaturam depoſuerit. Debere homines conſideratiùs jam loqui ſecum, ac pro legibus habere quæ dicat*. Eóque arrogantiæ progreſſus eſt, ut haruſpice triſtia & ſinè corde exta ſacro quodam nuntiante, *futura* diceret, *lætiora, quum vellet; nec pro oſtento ducendum, ſi pecudi cor defuiſſet*. Triumphanti ſibi Pontium Aquilam non aſſurrexiſſe adeò indignatus eſt, ut proclamaverit, *Repete ergo à me, Aquila, Remp. tribunus*; nec deſtiterit per continuos dies cuiquam niſi ſub exceptione polliceri, *ſi tamen per Pontium Aquilam licuerit*. Plebi regem ſe ſalutanti, *Cæſarem ſe, non regem eſſe* reſpondit. Quum percrebuiſſet fama L. Cottam XV. virum ſententiam dicturum, ut quoniam libris fatalibus contineretur, Parthos niſi à rege non poſſe vinci, Cæſar rex appellaretur;

o Sueton. Vit. Cæſ. cap. 57, 58, 59. *p* cap. 64. *q* cap. 74, 75, 79. *r* cap. 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 88.

causa

cauſa conjuratis fuit maturandi deſtinata negotia, ne aſſentiri neceſſe eſſet. Conſpiratum eſt in eum à LX ampliùs, C. Caſſio, Marcóque & Decimo Bruto principibus conſpirationis. Immolantem aruſpex Spurina monuit, caveret periculum, quod non ultra Martias Id. proferretur. Dein introiit curiam ſpretâ religione, Spurinámque ut falſum arguens, *quòd ſinè ullâ noxâ Idus Martiæ adeſſent*, quanquam is *veniſſe quidem eas* diceret, ſed *non præteriſſe*. Aſſidentem conſpirati ſpecie officii circumſteterunt. Ut animadvertit undique ſe ſtrictis pugionibus peti, togâ caput obvolvit, atque ita 23 plagis confoſſus eſt. Tradiderunt quidam M. Bruto irruenti dixiſſe, καὶ σὺ τέκνον. Anno ætatis quinquageſimo periit.

DE A. HIRTIO.

A. Hirtius Jul. Cæſaris notarius à *a* Lupo Abbate Ferrarienſi vocatur. *b* Gallici belli noviſſimum imperfectúmque librum ſupplevit. *c* Imperfecta ab rebus geſtis Alexandriæ confecit, uſque ad exitum non quidem Civilis diſſenſionis, ſed vitæ Cæſaris. Huic non accidit, ut Alexandrino atque Africano bello intereſſet; quæ bella ex parte ei Cæſaris ſermone erant nota &c. Videtur itaque bellum Alexandrinum & Africanum ſcripſiſſe. Suetonio tamen ſi fides habeatur, belli Alexandrini Africíque & Hiſpanienſis incertus author eſt; alii enim Oppium putant, alii Hirtium. *d* Jo. Alb. Fabricius vir Clariſſ. dudum obſervavit in quibuſdam editionibus ineptè appellari A. Hirtium Panſam, cùm notum ſit *e* Hirtium fuiſſe in conſulatu Panſæ collegam.

f Quod ad Fragmentum Belli Hiſpanienſis attinet, alii ex Julii Celſi de Julii Cæſaris vitâ Commentariis anno 1473. editis deſumptum putant; nonnulli Oppium hujus auctorem exiſtimant.

---

a Epiſtol. 37. *b* Sueton. Vit. Cæſ. cap. 56. *c* Præfat. lib. 8. Gallic. belli. *d* Biblioth. Latin. *e* Author. Dialog. de Orator. pag. 478. Edit. Lipſ. 1607. *f* lege Gerard. Joh. Voſſ. de Hiſtor. Lat. pag. 65, 66, 67, 68. & Joh. Albert. Fabric. Biblioth. Latin. cap. 10. VI.

Variantes

Variantes Lectiones ex Londinenſis Editionis margine excerptæ.

Pag. Lin.
5. 12. factis alii; alii, vadis
14. 13. primâ noctis vigiliâ *al.* primâ noctis horâ
15. 33. millia XII Rhenum
18. 3. commeatu atque molimento, in
19. 23. flumen Adduaſdubis, ut
Ult. *omitt.* magnum periculum miſerabantur; quod
22. 3. ampliùs quinquaginta circuitu
23. 14. honore auctiores velit
26. 20. hominum numero
28. 9. Cæſarem hoſtem equitatu perſequentem
29. 13. & initâ ætate in ulteriorem Galliam
30. 26. Menapios, VII millia:
28. totidem: Catuacos, XIX millia:
31. 27. *ſubſidium ſubmittatur*,
32. 36. commeatûque noſtros prohiberent.
35. 15. elangueſcere
31. centuriones præmittit,
37. 17. brevitas & ſucceſſus & incurſus hoſtium,
25. imperium exſpectabant;
38. 5. diverſis legionibus alii aliâ
20. in fugam conjecerunt.
39. 1. fremitúſque exaudiebatur:
10. pulſos ſeparatóſque;
40. 24. deberent; auſi ſunt
32. ſuperarant, conſilio, legatos
41. 7. leviter acclivis
15. cuſtodiam ex ſuis ac præſidium,
42. 23. præſidia deducturos, aut
42. 38. defenderet captum oppidum nemo;
43. 26. *omitt.* itinere
44. 3. Gallis ad hyemandum conceſſit; ---- cohortibus attribuit.
45. 4. lapides teláque in vallum
46. 19. frumenti commeatûſque petendi

Pag. Lin.
30. Velanii, & ſiquos intercipere potuerunt; quod
48. 8. *Belgas arceat, atque*
23. lingulis promontoriiſque
49. 20. minùs incommodè ſcopulis
31. naves eorum potiſſimæ, atque
50. 4. ad malos diſtinebant, *al.* detinebant,
52. 14. hoſtium inſcitiâ
38. provinciæ finitimæ) ex his regionibus
53. 25. oppidi Adcantuannus,
55. 11. eductis his cohortibus,
16. his prorutis
57. 5. domi manſerint, ſe atque illos alunt: hi
58. 10. infirmioreſque reddiderunt.
59. 39. ſe Ubiis imperaturum.
64. 4. pro ariete ſubjectæ,
37. perfectum
66. 13. circiter 880 onerariis
14. ad ſuas legiones
68. 12. in adverſos tela
28. ad eos oratoris modo Cæſaris
69. 30, ad Cæſarem convenerant
70. Ult. atque ita currus collocant,
71. Ult. hyemis navigationem ſubeundam
73. 8. Ad celeritatem onerariis ſubductiores, paulloque facit humiliores, quàm quibus in reliquis utimur maribus;
12. magis magnos
74. 27. & auctoritate Cingetorigis
75. 2. cum CCC obſidibus
16. cognoſcit LX naves, quæ in Meldis factæ
77. 15. *omitt.* timore
78. 1. tripartito milite equites in
7. funeſque ſuſtinerent;
79. 3. aut taleis *al.* aut laminis ferreis

Pag. Lin.
79. 21. ſubjectæ inſulæ
38. horridiores ſunt
80. 6. prœlium
82. 38. duce Lugotorige,
83. 3. quum conſtituiſſet hyemare in—·motus; neque
23. ſummam tranquillitatem conſecutus
84. 19. impulſione
32. ad caſtra oppugnatum *al.* ad caſtra oppugnanda
85. 3. antè, juſſu Cæſaris
86. 1. inter eos ex his tot cauſis orta eſt
17. tantâ cum contentione noſtra
90. 8. Huc quoque accedit,
91. 21. manibus, ferculiſque, terram
23. X. millium paſſuum circuitu munitionem pedum XV perfecerunt.
92. 18. locum tuæ pro laude virtutis
20. procedit extra munitiones; & quæ pars hoſtium
27. protegunt, in hoſtem univerſi
93. 2. utrumque ſervavit,
93. 11. unus inter Nervios,
37. veritus ut, ſi ---- ſuſtinere poſſet
94. 16. objiciat.
39. tantulis copiis
95. 32. ſcindere, alii
97. 18. tantámque omnium voluntatis commutationem
37. cogere, exercere, à finitimis equos
98. 9. convenire conſueverunt; &, qui
35. contentione
99. 4. reponſo, ubi viſum eſt, ſub
102. 6. poſitis ab eis millibus
10. cum XV cohortibus
103. 1. hoſtes impeditos iniquo
105. 14. veteribúſque clientibus
21. adæquari
108. 29. pro captu Gallorum
36. ſancitum;
109. 18. parvis renum tegumentis
110. 14. derogatur

Pag. Lin.
111. 21. acclinatæ & 26. acclinaverint;
113. 11. proximi Oceano
114. 20. Nec loca
115. 1. quàm legionarius miles periclitaretur;
17. pons erat perfectus,
118. 11. fidem non haberent adeſſe
20. ne omnino quidem caſui locum
119. 3. perpaullum
120. 32. per pagos regionéſque
Ult. ab civitate erat interdictus;
124. 14. contingebat
125. 24. equitibus deripi poſſe
37. diſtrahi;
127. 6. nunquam inceptâ re
28. gregatímque diſtributi
129. 17. quum diſtinuerant
21. contexerant.
34. locantur: ære vinciuntur extrorſus,
130. 10. turbarentur; *al* terrerentur; *al.* tenerentur;
131. 18. naturæ & virium
19. perſtare in ſententiam
25. erectiſque *al.* perfectiſque
132. 31. conſenſui
133. 11. atque eas bonis pollicitationibus alliciebat.
14. *omitt.* capi
134. 6. detrimento ſuo eſſe
13. præoccurrendum
25. intromiſſis *ex Græc. Interpr.*
135. 11. demptis quibuſdam cohortibus,
17. legionibúſque & caſtris loco idoneo
25. de oppugnatione non priùs agendum
38. ſuorum, perſpiceret. Erat
136. 2. prohibere hoſtes
3. non minùs firmo ---- Tamen ſilentio
15. Cum iis primùm communicat;
23. diſceptaturi, quàm
138. 30. ſimilem caſum exſpectare,
140. 5. ferramenta detrahi;
141. 4. quâ tum erat comitatus, ſigna
24. *Avarici cenſibus præmiiſque*

34;

VARIANTES LECTIONES.

Pag. Lin.

145. 4. abjunĉto Labieno----vehementer timebat,
11. reſtringeret,
146. 3. perſpectâ palude, *al.* protecti palude
21. diſtrahebat.
39. opprimuntur: equitatus peditatúſque,
147. 20. locum XV legio
148. 22. XL millia
150. 1. omnibus jusjurandum adactis; *al.* ad jusjurandum
152. 36. delibratis
153. 5. ad ſummum faſtigio:
9. pedes tres terra occultabuntur.
155. 20. *Romanorum ---- animos ſine causâ*
156. 1. *feris* (al. *ferreis*) *ſecuribus*
157. 23. erat áttributus, ad
24. libralibus
158. 29. egreditur; è caſtris (*al.* raſtros) longurios,
159. 6. Iniquum loci
23. cratibus foſſas explent:
34. unâ de ſexaginta
160. 1. ſuperioribus ac declivibus & devexis
4. omiſſis
161. 16. noviſſimúmque imperfectum
22. me medium
164. 31. expeditionum munus
165. 5. caſtris in ſylvâ excelſum, impeditâ circumdatum
26. veteranas legiones
166. 10. muniri; loriculam pro hâc ratione
15. ut ab hoſtibus duplici foſsâ duplici propugnatorum ordine defenderentur; *al.* ut hoſtis à duplici foſsâ duplici propugnatorum ordine defenderetur;
28. noſtri aut auxilia
Ult. barbari nitebantur.
168. 7. pudore coacti
9. ſecundis nimiiſque rebus -- adverſis mediocribúſque
169. 15. conſpectu extulit Romanorum;
23. intrare ſummum jugum & flammam

Pag. Lin.

39. equitatúmque, quâ conſuetudine pabulatoribus mittere præſidio conſueverat,
170. 6. hunc inſidiis circumdederunt.
172. 16. delectos tranſdidit
27. conſpectum *ſic & alibi.*
31. ex agris effugere, ad præſens periculum evitandum:
39. legionémque IV, quæ
173. 1. de incurſione
174. 24. Confligit audaciùs
26. agmine, ſubſiſtentibus equitibus
175. 5. eo prœlio conficiunt.
12. civitatum aſcitis, receptis latrociniis, *al.* civitatum receptis, latrociniis
24. accitas
Ult. nec tam liberè vagandi latrociniorúmque faciendorum facultatem habere, conſtituunt ſe in finibus Cadurcorum,
177. 16. *fortè* infœlicitatis
22. unam intrà caſtra
26. Germanos equites &
31. Germani equites
38. timore antea dividere præſidia,
178. 5. conſiliorum ad capiendum bellum facultas
8. quorum conſilio in civitate.
179. 24. cuniculos, crates & vineas *al.* ad aggerem & vineas agunt, & ad
27. pedum IX:
36. ſcindulis
180. 21. perennis exaruit, tantámque
29. plures conſilia iniiſſent exemplo
181. 25. in Treviris ad fines
182. 21. per fidem interpoſitam *al.* perfidiâ interpoſitâ
28. converſis equis
31. quod malum
32. evitavit: ac ſic prœlio ſecundo graviter ab eo vulneratus.
183. 11. nulli ſpeciem aut cauſam
23. commendaverat

183.

Pag. Lin.
183. 38. quum hi-- valuiſſent.
184. 37. rem remorando,
185. 15. adverſariorum ſe expoliari nemini
17. & ſuo nomine quartam,
186. 5. ut verò iis de litteris
187. 28. Completur urbs. Ad jus comitiorum tribunos
188. 20. raptim
24. interceſſionem
27. duodecimo denique menſe
33. quîque conſulares
Ult. leviſſimis
189. 37. qui nedum amiſſa reſtituiſſe videatur dona, etiam quæ
190. 11. legionis IV,
Ult. quòd pro beneficio ſibi contumelia
196. 25. de ſalute ſuâ agit atque obſecrat,
199. 38. ex tectis ignibus ſignificabant:
200. 10. maximè pertinebat, coactis
202. 1. illi ſe oneri (*al.* honori) non defuturum,
28. Maſſilienſes, domi nobiles
203. 20. deducunt; earum clavis
204. 26. adhuc optimi generis hominum mille ex
205. 17. ulteriore parte
25. interruptus penè erat
208. 11. circiter LXXX
33. montibus nix proluit,
209. 3. maximi commeatus, qui
5. in hybernis erant,
210. 10. uſu ſuperiorum temporum
213. 24. in latitudinem
26. quibus parte aliquâ Sicorem
214. 30. ſubſiſtere extremum agmen atque interrumpi alas; inferri
33. milites conturbari & dolere,
34. *bellum non neceſſario*
215. 11. VI ad iter addito ad vadum circuitu magnâque fluminis
220. 23. ordines; tribunos, in Tribunitium
221. 2. pluréſque--ſuſtinebant,
30. Cæſar relictis munitionibus ſubſequitur;

Pag. Lin.
222. 14. His eos ſuppliciis malè haberi
223. 1. & tertia in ſubſidiis locum alariæ cohortis obtinebat.
9. ille, ut--- impediret.
27. penè ut feminas, circummunitos
28. egreſſu:
32. abjectiſſimè
239. 19. in conſpectum *ſic* 242. 33.
240. 38. *prudentes*
242. 8. perjudicaturus non ſum.
246. 10. ab ſpe
249. 23. XV. millia
250. 22. paſtoribuſque ſuis
251. 16. appellatur Palæſte
259. 14. Compſam
266. 4. paſſuum III,
267. 15. multiſque colligans funibus.
268. 35. causâ, Q. Titium & L. Canuleium
273. 29. ad duo millia *al.* ad duorum millium numerum
Ult. foramina CXX.
279. 15. paſſibus CCC aberant.
280. 20. prorutis *vel* perruptis munitionibus
282. 28. quâ facilitate
287. 39. *judicandum de iis -- non interfuiſſent*;
288. 31. atque unum Allobrogem,
290. 24. millia LV
25. circiter duo millia, quæ -- diſperſerat.
291. 37. aciéſque diſcinderetur;
293. 36. licuit trichilas ſtructas, magnum
296. 10. XX roſtratæ *ſic* 301. 40,
300. 35. vulnere obſopitus, per ſuos
305. 27. directis pluteis,
307. 13. neque fallaces eſſent, neque veteratorii;
315. 12. aut incitati
35. dexteram amplexus eſt adulti jam ætate pueri. At regius
316. 35. ipſi ſe tutabantur. Itaque
317. 32. prudentiâ conſtantiâque militem, conſuetudine
318. 15. objectum
319. 15 oppugnationibus
321. 1. neque veteratam auctoritatem,
6. itinere pedeſtri

322.

Pag. Lin.
321. 22. jus poteſtatémque tentaret.
322. 36. tanquam amicorum greges: ſin
323. 12. ratione mediis collocabantur acies.
325. 29. quam ſæpe
326. 15. locis tyronum & militum
327. 20. parem eſſe fortuitæ dimicationi; --- committere noluit.
328. 7. dicrota *al.* dieres
24. pro prætore
32. centena *fit* 330. 6.
329. 5. ſpecioſa exempla largitionum
27. onerantur impenſis;
330. 6. poſt meridiano tempore,
23. betones *al.* barones
331. 21. coactus; iiſdem cruciatibus effecit. A L. Mergilio Squillo
332. 12. quum Leptim (*al.* Ilipam) ad oppidum
19. & V legio,
334. 29. confligere,
336. 1. Cardonem *al.* Bardonem.
18. direptam
25. ambitione atque indulgentiâ Tribunorum
338. 5. defenſionem ejus
25. acerbitate bellorum
35. pollicceretur, re præſtaturus
40. *qui non fuiſſent*
339. 1. Id ipſum -- officium perutile Pharnaci -- ne vinceretur ea, quam ſibi Dii *al.* Per id ipſum -- officium utile
21. longiores pactiones
340. 28. XII in acie
39. motus; inopinantes imparatóſque oppreſſos, eodem
344. 7. petere Paconiam, quæ duo millia abeſt
347. 3. ut (fieri poſſet necne) locum nullum
351. 25. generis militibus, amplius XII. Hac
27. Germaniſque DCCC,
39. citróque commeatus auxiliáque
352. 30. alteras *al.* ad ternas

Pag. Lin.
355. 18. pecus diripi, homines trucidari,
22. ſe miſeris ſuámque
359. 26. annonæque levatâ ſollicitudine (*al.* animo atque levatâ ſollicitudine) deponit legiones;
30. cum eo eſſent, commirari
361. 9. apud quos ultimum præſidium
364. 18. amplius XVI annis
365. 28. coriiſque *al.* ſtoreiſque contectis protegebantur.
38. magnâ ſuſpenſione animi
367. 37. proſpectum offendiſſet:
368. 3. Curiani,
369. 3. ſingulos non ampliùs ſingulis *al.* ſingulis non ampliùs ſingulos additos ſervos in
36. ad Scipionem referret; ſe reſtare
370. 12. ad alium ſeſe veſtitum
371. 21. circa ipſum dextrum cornu;
25. mediam regionem
372. 39. in oppidum
377. 20. in Italiam
26. conſuetudine captarum
378. 14. de eorum voluntate
379. 4. procul ſubſequi non deſtitit.
15. atque aquæ inopiâ
32. ſagittariique CC;
380. 36. ſed aquarum copiâ
383. 15. umbilici tenus ingreſſi
33. quos fautores appellabant
384. 1. impunitatis ſpe propter
385. 15. in regnum Jubæ
386. 32. indicturum
388. 15. quæ ſibi ſuiſque
390. 17. majores cogebantur copiæ:
391. 13. neque ut ipſe voluit,
40. recepti pedites equiteſque nocte, -- &, diſpoſitis partibus oppidani eruptionem
392. 9. in conſpectum
35. pugna inita a
393. 4. ideo ab Uliâ retraxerat,
14. pedeſtres copiæ
395. 1. ſuo loco perterritus eſt,
397. 5. complures ex equis

VARIANTES LECTIONES.

Pag Lin.
397. 27. extulerunt culcitas
398. 6. cum Catone Luſitano
18. petimúſque ut *clementiam, quam victis gentibus præbuiſti, calamitoſis civibus tuis non deneges.* Cui Cæſar, *ſe non acerbiorem in cives futurum.*
400. 35. reſponſo
402. 27. iniquiore loco

Pag. Lin.
404. 32. currebat ad extremum
405, 17. cohortes, & VIII millia
406. 40. quos equites, quod pecunias ſecum habuit,
409. 27. acceſſus loci difficilis:
35. Capta loca opere
410. 9. Quum Cæſar gradiebatur Hiſpalim,
412. 3. X habere lectas quidem legiones

C. JUL.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE BELLO GALLICO

LIBER I.

I. GALLIA eſt omnis diviſa in partes tres: quarum unam incolunt Belgæ; aliam, Aquitani; tertiam, qui ipſorum linguâ Celtæ, noſtrâ Galli appellantur. Hi omnes linguâ, inſtitutis, legibus inter ſe differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, à Belgis Matrona & Sequana dividit. Horum omnium fortiſſimi ſunt Belgæ: propterea quòd à cultu atque humanitate Provinciæ longiſſimè abſunt; miniméque ad eos mercatores ſæpe commeant, atque ea, quæ ad effeminandos animos pertinent, important; proximique ſunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuſcum continenter bellum gerunt. Quâ de causâ Helvetii quoque reliquos Gallos virtute præcedunt; quòd fere quotidianis prœliis cum Germanis contendunt, quum aut ſuis finibus eos prohibent, aut ipſi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum eſt, initium capit à flumine Rhodano: continetur Garumnâ flumine, Oceano, finibus Belgarum: attingit etiam à Sequanis & Helvetiis

tiis flumen Rhenum: vergit ad Septemtriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur: pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni: ſpectant in Septemtriones, & orientem ſolem. Aquitania à Garumnâ flumine ad Pyrenæos montes & eam partem Oceani, quæ ad Hiſpaniam pertinet, ſpectat inter occaſum Solis & Septemtriones.

II. Apud Helvetios longè nobiliſſimus & ditiſſimus fuit Orgetorix. Is, M. Meſſalâ & M. Piſone Coss. regni cupiditate inductus, conjurationem nobilitatis fecit; & civitati perſuaſit, ut *de finibus ſuis cum omnibus copiis exirent: perfacile eſſe, quum virtute omnibus præſtarent, totius Galliæ imperio potiri.* Id hoc faciliùs eis perſuaſit, quòd undique loci naturâ Helvetii continentur; unâ ex parte, flumine Rheno latiſſimo atque altiſſimo, qui agrum Helvetium à Germanis dividit; alterâ ex parte, monte Jurâ altiſſimo, qui eſt inter Sequanos & Helvetios; tertiâ, lacu Lemano, & flumine Rhodano, qui provinciam noſtram ab Helvetiis dividit. His rebus fiebat, ut & minùs latè vagarentur, & minùs facilè finitimis bellum inferre poſſent. Quâ de cauſâ homines bellandi cupidi, magno dolore afficiebantur. Pro multitudine autem hominum, & pro gloriâ belli atque fortitudinis, anguſtos ſe fines habere arbitrabantur; qui in longitudinem millia paſſuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant.

III. His rebus adducti, & auctoritate Orgetorigis permoti, conſtituerunt ea, quæ ad proficiſcendum pertinerent, comparare; jumentorum & carrorum quàm maximum numerum coëmere; ſementes quàm maximas facere, ut in itinere copia frumenti ſuppeteret; cum proximis civitatibus pacem & amicitiam confirmare. Ad eas res conficiendas biennium ſibi ſatìs eſſe duxerunt; in tertium annum profectionem lege confirmant. Ad eas res conficiendas, Orgetorix deligitur. Is ſibi legationem ad civitates ſuſcepit. In eo itinere perſuadet Caſtico Catamantaledis filio, Sequano; cujus pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, & S. P. Q. R. amicus appellatus erat; ut regnum in

civitate

civitate ſuâ occuparet, quod pater antè habuerat; itémque Dumnorigi Æduo, fratri Divitiaci, qui eo tempore principatum in civitate ſuâ obtinebat, ac maximè plebi acceptus erat, ut idem conaretur, perſuadet: eíque filiam ſuam in matrimonium dat. *Perfacile factu eſſe* illis probat, *conata perficere; propterea quòd ipſe ſuæ civitatis imperium obtenturus eſſet. Non eſſe dubium, quin totius Galliæ plurimum Helvetii poſſent. Se ſuis copiis, ſuóque exercitu, illis regna conciliaturum,* confirmat. Hâc oratione adducti, inter ſe fidem & jusjurandum dant; &, regno occupato, per tres potentiſſimos ac firmiſſimos populos, totius Galliæ ſeſe potiri poſſe ſperant. Ea res ut eſt Helvetiis per indicium enunciata, moribus ſuis Orgetorigem ex vinculis cauſam dicere coëgerunt. Damnatum pœnam ſequi oportebat, ut igni cremaretur. Die conſtitutâ cauſæ dictionis, Orgetorix ad judicium omnem ſuam familiam, ad hominum millia decem, undique coëgit; & omnes clientes obæratóſque ſuos, quorum magnum numerum habebat, eódem conduxit: per eos, ne cauſſam diceret, ſe eripuit. Quum civitas, ob eam rem incitata, armis jus ſuum exſequi conaretur, multitudinémque hominum ex agris magiſtratus cogerent; Orgetorix mortuus eſt: neque abeſt ſuſpicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipſe ſibi mortem conſciverit.

IV. Poſt ejus mortem nihilo minùs Helvetii id, quod conſtituerant, facere conantur, ut è finibus ſuis exeant. Ubi jam ſe ad eam rem paratos eſſe arbitrati ſunt; oppida ſua omnia numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata ædificia incendunt; frumentum omne, præter quod ſecum portaturi erant, comburunt; ut, domum reditionis ſpe ſublatâ, paratiores ad omnia pericula ſubeunda eſſent: trium menſium molita cibaria ſibi quemque domo afferre jubent. Perſuadent Rauracis, & Tulingis, & Latobrigis finitimis, utì, eodem uſi conſilio, oppidis ſuis vicíſque exuſtis, unà cum iis proficiſcantur: Boióſque, qui trans Rhenum incoluerant, & in agrum Noricum tranſierant, Noreiámque oppugnârant, receptos ad ſe ſocios ſibi adſciſcunt.

V. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire poſſent: unum per Sequanos, anguſtum & difficile, inter montem Juram & flumen Rhodanum, quo vix ſinguli carri ducerentur; mons autem altiſſimus impendebat, ut facilè perpauci prohibere poſſent: alterum per provinciam noſtram, multo faciliùs atque expeditius; propterea quòd Helvetiorum inter fines & Allobrogum, qui nuper P. R. pacati erant, Rhodanus fluit; iſque nonnullis locis vado tranſitur. Extremum oppidum Allobrogum eſt, proximúmque Helvetiorum finibus, Geneva: ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus ſeſe vel perſuaſuros, quòd nondum bono animo in populum R. viderentur, exiſtimabant; vel vi coacturos, ut per ſuos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, quâ die ad ripam Rhodani omnes conveniant. Is dies erat, a. d. v. kal. Apr. L. Piſone, A. Gabinio Coſs.

VI. Cæſari quum id nunciatum eſſet, eos per Provinciam noſtram iter facere conari; maturat ab Urbe proficiſci; &, quàm maximis itineribus poteſt, in Galliam ulteriorem contendit; & ad Genevam pervenit. Provinciæ toti quàm maximum militum numerum imperat. Erat omnino in Galliâ ulteriore legio una. Pontem, qui erat ad Genevam, jubet reſcindi. Ubi de ejus adventu Helvetii certiores facti ſunt, legatos ad eum mittunt nobiliſſimos civitatis; cujus legationis Nümeius & Verodoctius principem locum obtinebant; qui dicerent, *ſibi eſſe in animo, ſinè ullo maleficio iter per Provinciam facere, propterea quòd aliud iter haberent nullum: rogare, ut ejus voluntate id ſibi facere liceat.* Cæſar, quòd memoriâ tenebat L. Caſſium Conſulem occiſum, exercitúmque ejus ab Helvetiis pulſum & ſub jugum miſſum; concedendum non putabat. Neque homines inimico animo, datâ facultate per Provinciam itineris faciundi, temperaturos ab injuriâ & maleficio exiſtimabat. Tamen, ut ſpatium intercedere poſſet, dum milites, quos imperaverat, convenirent; legatis reſpondit, *diem ſe ad deliberandum ſumpturum; ſi quid vellent, a. d. Idus Apr. reverterentur.* Interea eâ legione, quam ſecum habebat, militibúſque, qui ex Provinciâ convenerant;

rant; à lacu Lemano, quem flumen Rhodanum influit, ad montem Juram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, millia paſſuum decem & novem, murum in altitudinem pedum ſexdecim, foſſámque perducit. Eo opere perfecto, præſidia diſponit, caſtella communit: quò faciliùs, ſi ſe invito tranſire conarentur, prohiberi poſſent. Ubi ea dies, quam conſtituerat cum legatis, venit; & legati ad eum reverterunt; negat ſe more & exemplo populi Romani poſſe iter ulli per Provinciam dare. Et, ſi vim facere conentur, prohibiturum oſtendit.

VII. Helvetii eâ ſpe dejecti, navibus junctis, ratibúſque compluribus factis; alii, vadis Rhodani, quà minima altitudo fluminis erat, nonnunquam interdiu, ſæpius noctu, ſi perrumpere poſſent, conati; operis munitione & militum concurſu & telis repulſi, hôc cònatu deſtiterunt. Relinquebatur una per Sequanos via; quà, Sequanis invitis, propter anguſtias ire non poterant. Iis quum ſuâ ſponte perſuadere non poſſent; legatos ad Dumnorigem Æduum mittunt, ut eo deprecatore à Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratiâ & largitione apud Sequanos plurimum poterat; & Helvetiis erat amicus, quòd ex eâ civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat; &, cupiditate regni adductus, novis rebus ſtudebat; & quàmplurimas civitates ſuo ſibi beneficio habere obſtrictas volebat. Itaque rem ſuſcipit; & à Sequanis impetrat, ut per fines ſuos Helvetios ire patiantur; obſidéſque utì inter ſeſe dent, perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, ut ſinè maleficio & injuriâ tranſeant.

VIII. Cæſari nunciatur, Helvetiis eſſe in animo per agrum Sequanorum & Æduòrum iter in Santonum fines facere, qui non longè à Toloſatium finibus abſunt; quæ civitas eſt in Provinciâ. Id ſi fieret, intelligebat magno cum Provinciæ periculo futurum, ut homines belliçoſos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximéque frumentariis finitimos haberet. Ob eas cauſas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit. Ipſe in Italiam magnis itineribus contendit, duáſque ibi legiones conſcribit; & tres, quæ circùm Aquileiam hyemabant, ex hybernis educit; &,

quà proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones, & Graioceli, & Caturiges, locis ſuperioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus his prœliis pulſis; ab Ocelo, quod eſt citerioris provinciæ extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciæ die ſeptimo pervenit; indè in Allobrogum fines: ab Allobrogibus in Seguſianos exercitum ducit: hi ſunt extra provinciam trans Rhodanum primi.

IX. Helvetii jam per anguſtias, & fines Sequanorum, ſuas copias tranſduxerant; & in Æduorum fines pervenerant, eorúmque agros populabantur. Ædui, quum ſe ſuáque ab his defendere non poſſent, legatos ad Cæſarem mittunt, rogatum auxilium: *Ita ſe omni tempore de populo Romano meritos eſſe, ut, penè in conſpectu exercitûs noſtri, agri vaſtari, liberi eorum in ſervitutem abduci, oppida expugnari, non debuerint.* Eodem tempore quo Ædui, Ambarri quoque, neceſſarii & conſanguinei Æduorum, Cæſarem certiorem faciunt, *ſeſe depopulatis agris, non facilè ab oppidis vim hoſtium prohibere.* Item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos poſſeſſionéſve habebant, fugâ ſe ad Cæſarem recipiunt; & demonſtrant, *ſibi, præter agri ſolum, nihil eſſe reliqui.* Quibus rebus adductus Cæſar, non expectandum ſibi ſtatuit, dum, omnibus fortunis ſociorum conſumptis, in Santones Helvetii pervenirent.

X. Flumen eſt Arar, quod per fines Æduorum & Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate; ita ut oculis, in utram partem fluat, judicari non poſſit: id Helvetii ratibus ac lintribus junctis tranſibant. Ubi per exploratores Cæſar certior factus eſt, tres jam copiarum partes Helvetios id flumen tranſduxiſſe, quartam verò partem citra flumen Ararim reliquam eſſe; de tertiâ vigiliâ cum legionibus tribus è caſtris profectus, ad eam partem pervenit, quæ nondum flumen tranſierat. Eos impeditos & inopinantes aggreſſus, magnam partem concidit; reliqui ſeſe fugæ mandârunt, atque in proximas ſylvas abdiderunt. Is pagus appellabatur Tigurinus. Nam omnis civitas Helvetia in

quatuor pagos diviſa eſt. Hic pagus unus, quum domo exiſſet, patrum noſtrorum memoriâ L. Caſſium conſulem interfecerat, & ejus exercitum ſub jugum miſerat. Ita, ſive caſu, ſive conſilio Deorum immortalium, quæ pars civitatis Helvetiæ inſignem calamitatem pop. Rom. intulerat, ea princeps pœnas perſolvit. Quâ in re Cæſar non ſolùm publicas, ſed etiam privatas injurias ultus eſt; quòd ejus ſoceri L. Piſonis avum L. Piſonem legatum Tigurini eodem prœlio, quo Caſſium, interfecerant.

XI. Hoc prœlio facto, reliquas copias Helvetiorum ut conſequi poſſet, pontem in Arare faciendum curat, atque ita exercitum tranſducit. Helvetii, repentino ejus adventu commoti; quum id, quod ipſi diebus xx ægerrimè confecerant, ut flumen tranſirent, illum uno die feciſſe intelligerent; legatos ad eum mittunt: cujus legationis Divico princeps fuit, qui bello Caſſiano dux Helvetiorum fuerat. Is ita cum Cæſare agit: *Si pacem populus Romanus cum Helvetiis faceret; in eam partem ituros, atque ibi futuros Helvetios ubi Cæſar conſtituiſſet, atque eſſe voluiſſet: ſin bello perſequi perſeveraret; reminiſceretur & veteris incommodi populi Romani, & priſtinæ virtutis Helvetiorum. Quòd improviſò unum pagum adortus eſſet, quum ii, qui flumen tranſîſſent, ſuis auxilium ferre non poſſent; ne, ob eam rem, aut ſuæ magnopere virtuti tribueret, aut ipſos deſpiceret. Se ita à patribus majoribúſque ſuis didiciſſe, ut magìs virtute, quàm dolo, contenderent, aut inſidiis niterentur. Quare, ne committèret, ut is locus, ubi conſtitiſſent, ex calamitate pop. Rom. & internecione exercitûs nomen caperet, ac memoriam proderet.*

XII. His Cæſar ita reſpondit: *Eo ſibi minus dubitationis dari, quòd eas res, quas legati Helvetii commemorâſſent, memoriâ teneret; atque eo graviùs ferre, quo minùs merito pop. Rom. accidiſſent. Qui ſi alicujus injuriæ ſibi conſcius fuiſſet, non fuiſſe difficile cavere: ſed eo deceptum, quòd neque commiſſum à ſe intelligeret, quare timeret; neque ſinè causâ timendum putaret. Quòd ſi veteris contumeliæ obliviſci vellet: num etiam recentium injurarium; quòd, eo invito, iter per Provinciam per vim tentâſſent; quòd Æduos, quòd Ambarros, quòd Allobroges vexâſſent; memoriam deponere*

poſſe? Quòd ſuâ victoriâ tam inſolenter gloriarentur, quódque tam diu ſe impune tuliſſe injurias admirarentur; eódem pertinere: conſuéſſe enim Deos immortales, quo graviùs homines ex commutatione rerum doleant, quos pro ſcelere eorum ulciſci velint, his ſecundiores interdum res & diuturniorem impunitatem concedere. Quum ea ita ſint: tamen, ſi obſides ab iis ſibi dentur, utì ea, quæ polliceantur, facturos intelligat; & ſi Æduis de injuriis, quas ipſis ſociiſque eorum intulerint, item ſi Allobrogibus, ſatisfaciant; ſeſe cum iis pacem eſſe facturum. Divico reſpondit: *Ita Helvetios à majoribus ſuis inſtitutos eſſe, utì obſides accipere, non dare, conſueverint: ejus rei pop. Rom. eſſe teſtem.* Hôc reſponſo dato, diſceſſit.

XIII. Poſtero die caſtra ex eo loco movent. Idem facit Cæſar; equitatúmque omnem, ad numerum quatuor millium, quem ex omni Provinciâ & Æduis atque eorum ſociis coactum habebat, præmittit; qui videant, quas in partes hoſtes iter faciant. Qui cupidiùs noviſſimum agmen inſecuti, alieno loco cum equitatu Helvetiorum prœlium committunt; & pauci de noſtris cadunt. Quo prœlio ſublati Helvetii, quòd quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant; audaciùs ſubſiſtere, nonnunquam ex noviſſimo agmine prœlio noſtros laceſſere cœperunt. Cæſar ſuos à prœlio continebat; ac ſatìs habebat in præſentiâ, hoſtem rapinis, pabulationibus, populationibúſque prohibere. Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, utì inter noviſſimum hoſtium agmen, & noſtrum primum, non amplius quinis aut ſenis millibus paſſuum intereſſet.

XIV. Interim quotidie Cæſar Æduos frumentum, quod eſſent publicè polliciti, flagitare. Nam propter frigora; quòd Gallia ſub Septemtrionibus, ut antè dictum eſt, poſita eſt; non modò frumenta in agris matura non erant, ſed ne pabuli quidem ſatìs magna copia ſuppetebat. Eo autem frumento, quod flumine Arare navibus ſubvexerat, propterea minùs uti poterat, quòd iter ab Arare Helvetii averterant; à quibus diſcedere nolebat. Diem ex die ducere Ædui; conferri, comportari, adeſſe dicere. Ubi ſe diutius duci intellexit;

lexit; & diem inſtare, quo die frumentum militibus metiri oporteret: convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in caſtris habebat; in his Divitiaco, & Liſco, qui ſummo magiſtratui præerat; (quem Vergobretum appellant Ædui, qui creatur annuus, & vitæ neciſque in ſuos habet poteſtatem) graviter eos accuſat; quòd, *quum neque emi neque ex agris ſumi poſſet, tam neceſſario tempore, tam propinquis hoſtibus, ab iis non ſublevetur; præſertim quum magnâ ex parte eorum precibus adductus, bellum ſuſceperit*; multo etiam graviùs, *quòd ſit deſtitutus*, queritur.

XV. Tum demum Liſcus oratione Cæſaris adductus; quod antea tacuerat, proponit: *Eſſe nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui privati plus poſſint quàm ipſi magiſtratus: hos ſeditioſâ atque improbâ oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant; quòd præſtare dicant, ſi jam principatum Galliæ obtinere non poſſint, Gallorum quàm Romanorum imperia perferre: neque dubitare debeant, quin, ſi Helvetios ſuperaverint Romani, unà cum reliquâ Galliâ Æduis libertatem ſint erepturi. Ab iiſdem noſtra conſilia, quæque in caſtris gerantur, hoſtibus enunciari: hos à ſe coërceri non poſſe. Quin etiam, quòd neceſſariò rem Cæſari enunciârit, intelligere ſeſe, quanto id cum periculo fecerit; & ob eam cauſam, quàm diu potuerit, tacuiſſe.* Cæſar hâc oratione Liſci Dumnorigem Divitiaci fratrem deſignari ſentiebat: ſed, quòd pluribus præſentibus eas res jactari nolebat, celeriter concilium dimittit; Liſcum retinet. Quærit ex ſolo ea, quæ in conventu dixerat: dicit liberiùs, atque audaciús. Eadem ſecretò ab aliis quærit; reperit eſſe vera: *Ipſum eſſe Dumnorigem ſummâ audaciâ, magnâ apud plebem propter liberalitatem gratiâ, cupidum rerum novarum: complures annos portoria, reliquáque omnia Æduorum vectigalia, parvo pretio redempta habere; propterea quòd, illo licente, contrà liceri audeat nemo. His rebus & ſuam rem familiarem auxiſſe, & facultates ad largiendum magnas comparâſſe: magnum numerum equitatûs ſuo ſumptu ſemper alere, & circùm ſe habere. Neque ſolùm domi, ſed etiam apud finitimas civitates, largiter poſſe: atque hujus potentiæ causâ, matrem in Biturigibus, homini illìc nobiliſſimo ac potentiſſimo, collocâſſe: ip-*

ſum ex Helvetiis uxorem habere: ſororem ex matre, & propinquas ſuas, nuptum in alias civitates collocâſſe: favere & cupere Helvetiis, propter eam affinitatem: odiſſe etiam ſuo nomine Cæſarem, & Romanos: quòd eorum adventu potentia ejus deminuta, & Divitiacus frater in antiquum locum gratiæ atque honoris ſit reſtitutus. Si quid accidat Romanis, ſummam in ſpem regni per Helvetios obtinendi venire: imperio populi Rom. non modò de regno, ſed etiam de eâ, quam habeat, gratiâ deſperare.* Reperiebat etiam Cæſar inquirendo; quod prœlium equeſtre adverſum paucis antè diebus eſſet factum, initium ejus fugæ à Dumnorige atque ejus equitibus factum eſſe; (nam equitatui, quem auxilio Cæſari Ædui miſerant, Dumnorix præerat) eorúmque fugâ reliquum eſſe equitatum perterritum.

XVI. Quibus rebus cognitis: quum ad has ſuſpiciones certiſſimæ res accederent; quòd per fines Sequanorum Helvetios tranſduxiſſet; quòd obſides inter eos dandos curâſſet; quòd ea omnia non modò injuſſu ſuo & civitatis, ſed etiam inſcientibus ipſis, feciſſet; quòd à magiſtratu Æduorum accuſaretur: ſatìs eſſe cauſæ arbitrabatur, quare in eum aut ipſe animadverteret, aut civitatem animadvertere juberet. His omnibus unum repugnabat, quòd Divitiaci fratris ſummum in populum R. ſtudium, ſummam in ſe voluntatem, egregiam fidem, juſtitiam, temperantiam cognoverat: nam, ne ejus ſupplicio Divitiaci animum offenderet, verebatur. Itaque priùs quàm quidquam conaretur, Divitiacum ad ſe vocari jubet; &, quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procillum, principem Galliæ provinciæ, familiarem ſuum, cui ſummam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: ſimul commonefecit, quæ ipſo præſente in concilio Gallorum de Dumnorige ſint dicta; & oſtendit, quæ ſeparatim quiſque de eo apud ſe dixerit. Petit atque hortatur, ut, ſinè ejus offenſione animi, vel ipſe de eo, causâ cognitâ, ſtatuat; vel civitatem ſtatuere jubeat. Divitiacus multis cum lacrymis Cæſarem complexus obſecrare cœpit, *ne quid gravius in fratrem ſtatueret: ſcire ſe, illa eſſe vera: nec quenquam ex eo plus, quàm ſe, doloris capere; propterea quòd (quum ipſe gratiâ plurimum domi*

atque

atque in reliquâ Galliâ, ille minimum propter adoleſcentiam poſſet) per ſe crevisſet: quibus opibus ac nervis, non ſolùm ad minuendam gratiam, ſed penè ad perniciem ſuam uteretur; ſeſe tamen & amore fraterno, & exiſtimatione vulgi commoveri. Quòd ſi quid ei à Cæſare gravius accidiſſet, cùm ipſe eum locum amicitiæ apud eum teneret, neminem exiſtimaturum non ſuâ voluntate factum; quâ ex re futurum, uti totius Galliæ animi à ſe averterentur. Hæc quum pluribus verbis flens à Cæſare peteret, Cæſar ejus dexteram prehendit: conſolatus, rogat finem orandi faciat: tanti ejus apud ſe gratiam eſſe oſtendit, utì & Reipubl. injuriam, & ſuum dolorem, ejus voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad ſe vocat: fratrem adhibet: quæ in eo reprehendat, oſtendit: quæ ipſe intelligat, quæ civitas queratur, proponit: monet, ut in reliquum tempus omnes ſuſpiciones vitet. Præterita ſe Divitiaco fratri condonare dicit: Dumnorigi cuſtodes ponit; ut, quæ agat, quibuſcum loquatur, ſcire poſſit.

XVII. Eodem die ab exploratoribus certior factus hoſtes ſub montem conſediſſe, millia paſſuum ab ipſius caſtris octo; qualis eſſet natura montis, & qualis in circuitu aſcenſus, qui cognoſcerent, miſit. Renunciatum eſt, facilem eſſe. De tertiâ vigiliâ T. Labienum legatum pro Prætore cum duabus legionibus, & iiſdem ducibus, qui iter cognoverant, ſummum jugum montis aſcendere jubet: quid ſui conſilii ſit, oſtendit. Ipſe de quartâ vigiliâ eodem itinere, quod hoſtes ierant, ad eos contendit; equitatúmque omnem antè mittit. P. Conſidius, qui rei militaris peritiſſimus habebatur, & in exercitu L. Sullæ, & poſtea in M. Craſſi fuerat, cum exploratoribus præmittitur.

XVIII. Primâ luce, quum ſummus mons à T. Labieno teneretur; ipſe ab hoſtium caſtris non longiùs mille & quingentis paſſibus, abeſſet; neque, ut poſtea ex captivis comperit, aut ipſius adventus, aut Labieni, cognitus eſſet; Conſidius, equo admiſſo, ad eum accurrit: dicit montem, quem à Labieno occupari voluerit, ab hoſtibus teneri: id ſe ex Gallicis armis atque inſignibus cognoviſſe. Cæſar ſuas copias in proximum collem ſubducit; aciem inſtruit. Labienus, ut erat ei præceptum à Cæſare,

Cæſare, ne prœlium committeret, niſi ipſius copiæ prope hoſtium caſtra viſæ eſſent, ut undique uno tempore in hoſtes impetus fieret; monte occupato, noſtros exſpectabat, prœlióque abſtinebat. Multo denique die per exploratores cognovit Cæſar, & montem à ſuis teneri, & hoſtes caſtra moviſſe; & Conſidium timore perterritum, quod non vidiſſet, pro viſo ſibi renunciâſſe. Eo die, quo conſuêrat intervallo, hoſtes ſequitur; & millia paſſuum tria ab eorum caſtris caſtra ponit.

XIX. Poſtridie ejus diei; quòd omnino biduum ſupererat, quum exercitui frumentum metiri oporteret; & quòd à Bibracte, oppido Æduorum longè maximo ac copioſiſſimo, non amplius millibus paſſuum XVIII aberat; rei frumentariæ proſpiciendum exiſtimavit: & iter ab Helvetiis avertit, ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitivos L. Æmilii, Decurionis equitum Gallorum, hoſtibus nunciatur. Helvetii, ſeu quòd timore perterritos Romanos diſcedere exiſtimarent, eo magìs, quòd pridie, ſuperioribus locis occupatis, prœlium non commiſiſſent; ſive quòd re frumentariâ intercludi poſſe confiderent; commutato conſilio, atque itinere converſo, noſtros à noviſſimo agmine inſequi ac laceſſere cœperunt. Poſtquam id animum advertit, copias ſuas Cæſar in proximum collem ſubducit; equitatúmque, qui ſuſtineret hoſtium impetum, miſit. Ipſe interim in colle medio triplicem aciem inſtruxit, legionum quatuor veteranarum; ita, utì ſupra ſe in ſummo jugo duas legiones, quas in Galliâ citeriore proximè conſcripſerat, & omnia auxilia, collocaret; ac totum montem hominibus compleret. Interea ſarcinas in unum locum conferri, & eum ab iis, qui in ſuperiore acie conſtiterant, muniri juſſit. Helvetii cum omnibus ſuis carris ſecuti, impedimenta in unum locum contulerunt. Ipſi, confertiſſimâ acie rejecto noſtro equitatu, phalange factâ, ſub primam noſtram aciem ſucceſſerunt.

XX. Cæſar, primùm ſuo, deinde omnium, è conſpectu remotis equis, ut, æquato periculo, ſpem fugæ tolleret; cohortatus ſuos, prœlium commiſit. Milites, è loco ſuperiore pilis miſſis, facilè hoſtium phalangem perfregerunt. Eâ disjectâ; gladiis diſtrictis, in eos impetum

petum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento; quòd, pluribus eorum ſcutis uno ictu pilorum transfixis & colligatis, quum ferrum ſe inflexiſſet, neque evellere, neque, ſiniſtrâ impeditâ, ſatis commodè pugnare poterant: multi ut, diu jactato brachio, præoptarent ſcutum manu emittere, & nudo corpore pugnare. Tandem, vulneribus defeſſi, & pedem referre, &, quòd mons ſuberat circiter mille paſſuum, eò ſe recipere cœperunt. Capto monte, & ſuccedentibus noſtris; Boii & Tulingi, qui hominum millibus circiter XV agmen hoſtium claudebant, & noviſſimis præſidio erant, ex itinere noſtros latere aperto aggreſſi, circumvenire; & id conſpicati Helvetii, qui in montem ſeſe receperant, rurſus inſtare & prœlium redintegrare cœperunt. Romani converſa ſigna tripartitò intulerunt: prima ac ſecunda acies, ut victis ac ſubmotis reſiſteret: tertia, ut venientes exciperet. Ita, ancipiti prœlio, diu atque acriter pugnatum eſt. Diutius quum noſtrorum impetum ſuſtinere non poſſent: alteri ſe, ut cœperant, in montem receperunt; alteri ad impedimenta & carros ſuos ſe contulerunt. Nam hôc toto prœlio, quum ab horâ ſeptimâ ad veſperam pugnatum ſit, averſum hoſtem videre nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum eſt; propterea quòd pro vallo carros objecerant, & è loco ſuperiore in noſtros venientes tela conjiciebant, & nonnulli inter carros rotáſque mataras ac tragulas ſubjiciebant, noſtróſque vulnerabant. Diu quum eſſet pugnatum, impedimentis caſtríſque noſtri potiti ſunt. Ibi Orgetorigis filia, atque unus è filiis captus eſt. Ex eo prœlio circiter millia hominum CXXX ſuperfuerunt: eâque totâ nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermiſſo, in fines Lingonum die IV pervenerunt; quum & propter vulnera militum, & propter ſepulturam occiſorum, noſtri triduum morati, eos ſequi non potuiſſent. Cæſar ad Lingones litteras nunciósque miſit, ne eos frumento, néve aliâ re, juvarent: qui ſi juviſſent, ſe eodem loco illos, quo Helvetios, habiturum. Ipſe, triduo intermiſſo, cum omnibus copiis eos ſequi cœpit.

XXI. Helvetii,

XXI. Helvetii, omnium rerum inopiâ adducti, legatos de ditione ad eum miſerunt. Qui quum eum in itinere conveniſſent; ſéque ad pedes projeciſſent; ſuppliciterque locuti, flentes pacem petîſſent; atque eos in eo loco, quo tum eſſent, ſuum adventum exſpectare juſſiſſet; paruerunt. Eò poſtquam Cæſar pervenit; obſides, arma, ſervos, qui ad eos perfugiſſent, popoſcit. Dum ea conquiruntur, & conferuntur: nocte intermiſſâ, circiter hominum millia VI ejus pagi, qui Urbigenus appellatur; ſive timore perterriti, ne, armis traditis, ſupplicio afficerentur; ſive ſpe ſalutis inducti, quòd, in tantâ multitudine dedititiorum, ſuam fugam aut occultari aut omnino ignorari poſſe exiſtimarent; primâ nocte ex caſtris Helvetiorum egreſſi, ad Rhenum finéſque Germanorum contenderunt. Quod ubi Cæſar reſcivit; quorum per fines ierant, his uti conquirerent & reducerent, ſi ſibi purgati eſſe vellent, imperavit; reductos, in hoſtium numero habuit. Reliquos omnes, obſidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit. Helvetios, Tulingos, Latobrigos, in fines ſuos, unde erant profecti, reverti juſſit; & quòd, omnibus frugibus amiſſis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit, ut his frumenti copiam facerent: ipſos oppida vicóſque, quos incenderant, reſtituere juſſit. Id eâ maximè ratione fecit, quòd noluit eum locum, unde Helvetii diſceſſerant, vacare; ne propter bonitatem agrorum, Germani, qui trans Rhenum incolunt, è ſuis finibus in Helvetiorum fines tranſirent, & finitimi Galliæ provinciæ Allobrogibúſque eſſent. Boios, petentibus Æduis (quòd egregiâ virtute erant cogniti) ut in finibus ſuis collocarent, conceſſit: quibus illi agros dederunt; quóſque poſtea in parem juris libertatíſque conditionem, atque ipſi erant, receperunt. In caſtris Helvetiorum, tabulæ repertæ ſunt litteris Græcis confectæ, & ad Cæſarem perlatæ; quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exîſſet eorum, qui arma ferre poſſent; & item ſeparatim pueri, ſenes, mulieréſque. Quarum omnium rerum ſumma erat, capitum Helvetiorum millia CCLXIII; Tulingorum, millia XXXVI; Latobrigorum, XIV; Rauracorum XXIII;

ex

ex his, qui arma ferre poſſent, ad millia XCII. Summa omnium fuerat ad millia CCCLXVIII. Eorum, qui domum redierunt, cenſu habito, ut Cæſar imperaverat, repertus eſt numerus, millium CX.

XXII. Bello Helvetiorum confecto; totius ferè Galliæ legati; principes civitatum, ad Cæſarem gratulatum convenerunt. *Intelligere ſeſe, tametſi pro veteribus Helvetiorum injuriis Populus R. ab iis pœnas bello repetiſſet, tamen eam rem non minus ex uſu terræ Galliæ quàm populi R. accidiſſe: propterea quòd eo conſilio florentiſſimis rebus domos ſuas Helvetii reliquiſſent, ut toti Galliæ bellum inferrent, imperióque potirentur; locúmque domicilio ex magnâ copiâ deligerent, quem ex omni Galliâ opportuniſſimum ac fructuoſiſſimum judicâſſent: reliquáſque civitates ſtipendiarias haberent.* Petierunt, utì *ſibi concilium totius Galliæ in diem certam indicere, idque Cæſaris voluntate facere, liceret; ſeſe habere quaſdam res, quas è communi conſenſu ab eo petere vellent.* Eâ re permiſsâ diem concilio conſtituerunt; & jurejurando, ne quis enunciaret, niſi quibus communi conſilio mandatum eſſet, inter ſe ſanxerunt.

XXIII. Eo concilio dimiſſo, iidem principes civitatum, qui antè fuerant, ad Cæſarem reverterunt; petierúntque, utì ſibi ſecretò de ſuâ omniúmque ſalute cum eo agere liceret. Eâ re impetratâ, ſeſe omnes flentes Cæſari ad pedes, projecerunt: *Non minùs ſe id contendere & laborare, ne ea quæ dixiſſent enunciarentur, quàm utì ea quæ vellent, impetrarent; propterea quòd, ſi enunciatum eſſet, ſummum in cruciatum ſe venturos viderent.* Locutus eſt pro his Divitiacus Æduus: *Galliæ totius factiones eſſe duas: harum alterius principatum tenere Æduos, alterius Arvernos. Hi quum tantopere de potentatu inter ſe multos annos contenderent, factum eſſe, utì ab Arvernis Sequaniſque Germani mercede accerſerentur. Horum primò circiter millia XV Rhenum tranſiſſe: poſteaquam agros & cultum & copias Gallorum homines feri ac barbari adamâſſent, tranſductos plures: nunc eſſe in Galliâ ad C & XX millium numerum: cum his Æduos, eorúmque clientes, ſemel atque iterum armis contendiſſe; magnam calamitatem pulſos accepiſſe: omnem nobilitatem, omnem Senatum, omnem equitatum amiſiſſe. Quibus prœliis calamitatibúſque fractos, qui & ſuâ virtute & populi R. hoſpitio*

atque

atque amicitiâ plurimum antè in Galliâ potuiſſent, coactos eſſe Sequanis obſides dare nobiliſſimos civitatis, & jurejurando civitatem obſtringere, ſeſe neque obſides repetituros, neque auxilium à populo R. imploraturos, neque recuſaturos, quò minùs perpetuò ſub illorum ditione atque imperio eſſent. Unum ſe eſſe ex omni civitate Æduorum, qui adduci non potuerit, ut juraret, aut ſuos liberos obſides daret. Ob eam rem ſe ex civitate profugiſſe, & Romam ad Senatum veniſſe, auxilium poſtulatum; quòd ſolus neque jurejurando, neque obſidibus teneretur. Sed pejus victoribus Sequanis, quàm Æduis victis accidiſſe: propterea quòd Arioviſtus Rex Germanorum in eorum finibus conſediſſet; tertiámque partem agri Sequani, qui eſſet optimus totius Galliæ, occupaviſſet; & nunc de alterâ parte tertiâ Sequanos decedere juberet, propterea quòd, paucis menſibus antè, Harudum millia hominum XXIV ad eum veniſſent, quibus locus ac ſedes pararentur. Futurum eſſe paucis annis, utì omnes è Galliæ finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum tranſirent: neque enim conferendum eſſe Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc conſuetudinem victûs cum illâ comparandam. Arioviſtum autem, ut ſemel Gallorum copias prælio vicerit, quod prælium factum ſit Amagetobriæ, ſuperbè & crudeliter imperare, obſides nobiliſſimi cujuſque liberos poſcere, & in eos omnia exempla cruciatûs edere, ſi qua res non ad nutum aut ad voluntatem ejus facta ſit. Hominem eſſe barbarum, iracundum, temerarium: non poſſe ejus imperia diutius ſuſtineri. Niſi quid in Cæſare populóque R. ſit auxilii; omnibus Gallis idem eſſe faciendum, quod Helvetii fecerunt, ut domo emigrent; aliud domicilium, alias ſedes, remotas à Germanis, petant; fortunámque, quæcunque accidat, experiantur. Hæc ſi enunciata Arioviſto ſint, non dubitare, quin de omnibus obſidibus qui apud eum ſint, graviſſimum ſupplicium ſumat. Cæſarem, vel auctoritate ſuâ atque exercitûs, vel recenti victoriâ, vel nomine populi R. deterrere poſſe, ne major multitudo Germanorum Rhenum tranſducatur; Galliámque omnem ab Arioviſti injuriâ poſſe defendere.

XXIV. Hâc oratione à Divitiaco habitâ; omnes, qui aderant, magno fletu auxilium à Cæſare petere cœperunt. Animadvertit Cæſar, unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas cæteri facerent; ſed triſtes, capite demiſſo, terram intueri. Ejus rei quæ cauſa eſſet,

miratus,

miratus, ex ipſis quæſivit. Nihil Sequani reſpondere, ſed in eâdem triſtitiâ taciti permanere. Quum ab iis ſæpius quæreret, neque ullam omnino vocem exprimere poſſet; idem Divitiacus Æduus reſpondit; *Hôc eſſe miſeriorem graviorémque fortunam Sequanorum, quàm reliquorum; quòd ſoli nec in occulto quidem queri, nec auxilium implorare auderent; abſentiſque Arioviſti crudelitatem, velut ſi coràm adeſſet, horrerent; propterea quòd reliquis tamen fugæ facultas daretur; Sequanis verò, qui intrà fines ſuos Arioviſtum recepiſſent, quorum oppida omnia in poteſtate ejus eſſent, omnes cruciatus eſſent perferendi.* His rebus cognitis, Cæſar Gallorum animos verbis confirmavit: pollicitúſque eſt, *ſibi eam rem curæ futuram: magnam ſe habere ſpem, & beneficio ſuo & auctoritate adductum Arioviſtum finem injuriis facturum.*

XXV. Hâc oratione habitâ, concilium dimiſit. Et ſecundùm ea multæ res eum hortabantur, quare ſibi eam rem cogitandam & ſuſcipiendam putaret: imprimis, quòd Æduos, fratres conſanguineóſque ſæpenumero ab Senatu appellatos, in ſervitute atque in ditione videbat Germanorum teneri; eorúmque obſides eſſe apud Arioviſtum ac Sequanos intelligebat: quod, in tanto imperio populi Romani, turpiſſimum ſibi & Reipublicæ eſſe arbitrabatur. Paullatim autem Germanos conſueſcere Rhenum tranſire, & in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo Romano periculoſum videbat. Neque ſibi homines feros ac barbaros temperaturos exiſtimabat, quin, quum omnem Galliam occupâſſent, ut antè Cimbri Teutoníque feciſſent, in Provinciam exirent, atque indè in Italiam contenderent: præſertim quum Sequanos à provinciâ noſtrâ Rhodanus divideret. Quibus rebus quàm maturrimè occurrendum putabat. Ipſe autem Arioviſtus tantos ſibi ſpiritus, tantam arrogantiam ſumpſerat, ut ferendus non videretur.

XXVI. Quamobrem placuit ei, ut ad Arioviſtum legatos mitteret, qui ab eo poſtularent, ut *aliquem locum medium utriuſque colloquio deligeret; velle ſeſe de Rep. et ſummis utriuſque rebus cum eo agere.* Ei legationi Arioviſtus reſpondit: *Si quid ipſi à Cæſare opus eſſet, ſeſe ad eum venturum fuiſſe; ſi quid ille ſe velit, illum ad ſe venire oportere.*

Præterea,

Præterea, ſe neque ſinè exercitu in eas partes Galliæ venire audere, quas Cæſar poſſideret; neque exercitum, ſinè magno commeatu atque emolumento, in unum locum contrahere poſſe. Sibi autem mirum videri, quid in ſuâ Galliâ, quam bello viciſſet, aut Cæſari, aut omnino populo Romano, negotii eſſet. His reſponſis ad Cæſarem relatis, iterum ad eum Cæſar legatos cum his mandatis mittit: *Quoniam, tanto ſuo populíque Romani beneficio affectus, (quum in conſulatu ſuo rex atque amicus à Senatu appellatus eſſet) hanc ſibi populóque Romano gratiam referret, ut in colloquium venire invitatus gravaretur, neque de communi re dicendum ſibi & cognoſcendum putaret; hæc eſſe, quæ ab eo poſtularet; primum, ne quam multitudinem hominum ampliùs trans Rhenum in Galliam tranſduceret: deinde obſides, quos haberet ab Æduis, redderet; Sequaniſque permitteret, ut, quos illi haberent, voluntate ejus reddere illis liceret: néve Æduos injuriâ laceſſeret; néve his, ſociiſve eorum, bellum inferret. Si id feciſſet; ſibi populóque Rom. perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram: ſi non impetraret; quoniam, M. Meſſalâ, M. Piſone,* Coss. *Senatus cenſuiſſet, utì quicunque Galliam provinciam obtineret, quod commodo Reipublicæ facere poſſet, Æduos cæteróſque amicos populi Romani defenderet; ſe Æduorum injurias non neglecturum.*

XXVII. Ad hæc Arioviſtus reſpondit: *Jus eſſe belli, ut, qui viciſſent, iis, quos viciſſent, quemadmodum vellent, imperarent: itidem populum Romanum victis non ad alterius præſcriptum, ſed ad ſuum arbitrium, imperare conſuêſſe. Si ipſe populo Rom. non præſcriberet, quemadmodum ſuo jure uteretur; non oportere ſe à populo Romano in ſuo jure impediri. Æduos ſibi, quoniam belli fortunam tentâſſent, & armis congreſſi ac ſuperati eſſent, ſtipendiarios eſſe factos. Magnam Cæſarem injuriam facere, qui ſuo adventu vectigalia ſibi deteriora faceret. Æduis ſe obſides redditurum non eſſe: neque iis, neque eorum ſociis, injuriâ bellum illaturum; ſi in eo manerent, quod conveniſſet, ſtipendiúmque quotannis penderent: ſi id non feciſſent; longè ab his fraternum nomen populi Romani abfuturum. Quòd ſibi Cæſar denunciaret, ſe Æduorum injurias non neglecturum; neminem ſecum ſinè ſuâ pernicie contendiſſe. Quum vellet, congrederetur: intellecturum quid invicti Germani, exercitatiſſimi in armis, qui intrà annos xiv tectum non ſubîſſent, virtute poſſent.*

XXVIII.

XXVIII. Hæc eodem tempore Cæſari mandata referebantur; & legati ab Æduis & Treviris veniebant: Ædui, queſtum, quòd *Harudes, qui nuper in Galliam tranſportati eſſent, fines eorum popularentur; ſeſe, ne obſidibus quidem datis pacem Arioviſti redimere potuiſſe:* Treviri autem, *pagos centum Suevorum ad ripam Rheni conſediſſe, qui Rhenum tranſire conarentur; iis præeſſe Naſuam & Cimberium fratres.* Quibus rebus Cæſar vehementer commotus, maturandum ſibi exiſtimavit, ne, ſi nova manus Suevorum cum veteribus copiis Arioviſti ſeſe conjunxiſſet, minùs facilè reſiſti poſſet. Itaque, re frumentariâ quàm celerrimè potuit comparatâ, magnis itineribus ad Arioviſtum contendit.

XXIX. Quum tridui viam proceſſiſſet; nunciatum eſt ei, Arioviſtum cum ſuis omnibus copiis ad occupandum Veſontionem, quod eſt oppidum maximum Sequanorum, contendere; triduique viam à ſuis finibus proceſſiſſe. Id ne accideret, magnopere præcavendum ſibi Cæſar exiſtimabat. Namque omnium rerum, quæ ad bellum uſui erant, ſumma erat in eo oppido facultas: idque naturâ loci ſic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem; propterea quòd flumen Dubis, ut circino circumductum, penè totum oppidum cingit; reliquum ſpatium, quod non eſt amplius pedum DC, quâ flumen intermittit, mons continet magnâ altitudine, ita ut radices ejus montis ex utrâque parte ripæ fluminis contingant: hunc murus circumdatus arcem efficit, & cum oppido conjungit. Huc Cæſar magnis diurnis nocturníſque itineribus contendit; occupatóque oppido, ibi præſidium collocat.

XXX. Dum paucos dies ad Veſontionem, rei frumentariæ commeatúſque causâ, moratur: ex percunctatione noſtrorum, vocibúſque Gallorum ac mercatorum, (qui *ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute atque exercitatione in armis eſſe* prædicabant; *ſæpenumero ſeſe cum eis congreſſos, ne vultum quidem atque aciem oculorum ferre potuiſſe*) tantus ſubitò timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animóſque perturbaret. Hic primùm ortus eſt timor à tribunis militum ac præfectis, reliquíſque, qui ex Urbe, amicitiæ causâ, Cæſarem ſecuti, magnum periculum miſerabantur;

ſerabantur; quòd non magnum in re militari uſum habebant. Quorum alius, aliâ causâ illatâ, quam ſibi ad proficiſcendum neceſſariam eſſe diceret; petebat, ut ejus voluntate diſcedere liceret: nonnulli, pudore adducti, ut timoris ſuſpicionem vitarent, remanebant. Hi neque vultum fingere, neque interdum lacrymas tenere poterant: abditi in tabernaculis aut ſuum fatum querebantur, aut cum familiaribus ſuis commune periculum miſerabantur. Vulgò totis caſtris teſtamenta obſignabantur. Horum vocibus ac timore, paullatim etiam ii, qui magnum in caſtris uſum habebant, milites centurionéſque, quíque equitatui præerant, perturbabantur. Qui ſe ex his minùs timidos exiſtimari volebant, non ſe hoſtem vereri, ſed anguſtias itineris, & magnitudinem ſylvarum, quæ inter eos atque Arioviſtum intercederent, aut rem frumentariam, ut ſatìs commodè ſupportari poſſet, timere dicebant. Nonnulli etiam Cæſari renunciabant; cùm caſtra moveri ac ſigna ferri juſſiſſet, non fore dicto audientes milites, neque, propter timorem, ſigna laturos.

XXXI. Hæc quum animadvertiſſet Cæſar; convocato concilio, omniúmque ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incuſavit: *Primùm, quòd, aut quam in partem, aut quo conſilio ducerentur, ſibi quærendum aut cogitandum putarent. Arioviſtum, ſe Conſule, cupidiſſimè populi Romani amicitiam appetiſſe. Cur hunc tam temerè quiſquam ab officio diſceſſurum judicaret? Sibi quidem perſuaderi, cognitis ſuis poſtulatis, atque æquitate conditionum perſpectâ, eum neque ſuam neque populi Romani gratiam repudiaturum. Quòd ſi, furore atque amentiâ impulſus, bellum intuliſſet; quid tandem vererentur? aut cur de ſuâ virtute aut de ipſius diligentiâ, deſperarent? Factum ejus hoſtis periculum patrum noſtrorum memoriâ, quum, Cimbris & Teutonis à C. Mario pulſis, non minorem laudem exercitus, quàm ipſe imperator, meritus videbatur. Factum etiam nuper in Italiâ, ſervili tumultu; quos tamen aliquis uſus ac diſciplina quam à nobis accepiſſent, ſublevaret: ex quo judicari poſſet, quantum haberet in ſe boni conſtantia; propterea quòd, quos aliquamdiu inermes ſinè causâ timuiſſent, hos poſtea armatos ac victores ſuperâſſent. Denique Germanos hos*

eſſe

eſſe eoſdem, quibuſcum ſæpenumero Helvetii congreſſi, non ſolùm in ſuis, ſed etiam in illorum finibus, plerumque ſuperâſſent; qui tamen pares eſſe noſtro exercitui non potuerint. Si quos adverſum prælium, & fuga Gallorum, commoveret; hos, ſi quærerent, reperire poſſe, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariovistum, quum multos menſes caſtris ac paludibus ſe continuiſſet, neque ſui poteſtatem feciſſet, deſperantes jam de pugnâ & diſperſos ſubitò adortum, magis ratione ac conſilio quàm virtute viciſſe: cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuiſſet, hâc ne ipſum quidem ſperare noſtros exercitus capi poſſe. Qui ſuum timorem in rei frumentariæ ſimulationem, anguſtiáſque itinerum, conferrent; facere arroganter: quum aut de officio Imperatoris deſperare, aut ei præſcribere, viderentur. Hæc ſibi eſſe curæ: frumentum Sequanos, Leucos, Lingones ſubminiſtrare: jámque eſſe in agris frumenta matura. De itinere, ipſos brevi tempore judicaturos. Quòd non fore dicto audientes milites, neque ſigna laturi dicantur; nihil ſe eâ re commoveri: ſcire enim, quibuſcumque exercitus dicto audiens non fuerit; aut, malè re geſtâ, fortunam defuiſſe; aut, aliquo facinore comperto, avaritiam eſſe convictam: ſuam innocentiam, perpetuâ vitâ; felicitatem, Helvetiorum bello eſſe perſpectam. Itaque ſe, quòd in longiorem diem collaturus eſſet, repræſentaturum; & proximâ nocte, de quartâ vigiliâ, caſtra moturum: ut quamprimum intelligere poſſet, utrùm apud eos pudor atque officium, an timor, plus valeret. Quòd ſi præterea nemo ſequatur, tamen ſe cum ſolâ decimâ legione iturum, de quâ non dubitaret; ſibique eam Prætoriam cohortem futuram. Huic legioni & Cæſar indulſerat præcipuè, & propter virtutem confidebat maximè.

XXXII. Hâc oratione habitâ, mirum in modum converſæ ſunt omnium mentes, ſummáque alacritas & cupiditas belli gerendi innata eſt; princépſque decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quòd de ſe optimum judicium feciſſet; séque eſſe ad bellum gerendum paratiſſimam confirmavit: indè reliquæ legiones per tribunos militum & primorum ordinum centuriones egerunt, utì Cæſari ſatisfacerent: *Se neque unquam dubitâſſe, neque timuiſſe; neque de ſummâ belli ſuum judicium, ſed Imperatoris eſſe, exiſtimaviſſe.* Eorum ſatisfactione acceptâ;

ceptâ; & itinere exquiſito per Divitiacum, (quòd ex aliis Gallis ei maximam fidem habebat) ut millium amplius quadraginta circuitu locis apertis exercitum duceret; de quartâ vigiliâ, utì dixerat, profectus eſt. Septimo die, quum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus eſt, Arioviſti copias à noſtris, millibus paſſuum IV & XX abeſſe.

XXXIII. Cognito Cæſaris adventu, Arioviſtus legatos ad eum mittit: *quod antea de colloquio poſtulâſſet, id per ſe fieri licere; quoniam propiùs acceſſiſſet, ſeque id ſinè periculo facere poſſe exiſtimaret.* Non reſpuit conditionem Cæſar: jámque eum ad ſanitatem reverti arbitrabatur, quum id, quod antea petenti denegâſſet, ultro polliceretur: magnámque in ſpem veniebat, pro ſuis tantis populíque Romani in eum beneficiis, cognitis ſuis poſtulatis, fore, utì pertinaciâ deſiſteret. Dies colloquio dictus eſt, ex eo die quintus. Interim, quum ſæpe ultro citróque legati inter eos mitterentur, Arioviſtus poſtulavit, *ne quem peditem ad colloquium Cæſar adduceret: vereri ſe, ne per inſidias ab eo circumveniretur: uterque cum equitatu veniret; aliâ ratione ſe non eſſe venturum.* Cæſar, quòd neque colloquium, interpoſitâ causâ, tolli volebat; neque ſalutem ſuam Gallorum equitatui committere audebat; commodiſſimum eſſe ſtatuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, legionarios eò milites legionis decimæ, cui maximè confidebat, imponere; ut præſidium quàm amiciſſimum, ſi quid opus facto eſſet, haberet. Quod cùm fieret, non irridiculè quidam ex militibus decimæ legionis dixit; *Plus, quam pollicitus eſſet, Cæſarem facere: pollicitum, in cohortis prætoriæ loco decimam legionem habiturum; nunc, ad equum reſcribere.*

XXXIV. Planicies erat magna, & in eâ tumulus terreus ſatìs grandis. Hic locus æquo ferè ſpatio ab caſtris utriſque aberat. Eò, ut erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Cæſar, quam equis devexerat, paſſibus CC ab eo tumulo conſtituit: item equites Arioviſti pari intervallo conſtiterunt. Arioviſtus, ut ex equis colloquerentur, &, præter ſe, denos ut ad colloquium adducerent, poſtulavit. Ubi eò ventum

eſt;

eſt; Cæſar, initio orationis, ſua Senatûſque in eum beneficia commemoravit; *quòd rex appellatus eſſet à Senatu, quòd amicus; quòd munera ampliſſima miſſa: quam rem & paucis contigiſſe, & à Romanis pro maximis hominum officiis conſueviſſe tribui* docebat: *illum, quum neque aditum neque cauſam poſtulandi juſtam haberet; beneficio ac liberalitate ſuâ ac Senatûs, ea præmia conſecutum.* Docebat etiam, *quàm veteres quàmque juſtæ cauſæ neceſſitudinis ipſis cum Æduis intercederent; quæ Senatûs conſulta, quoties, quámque honorifica, in eos facta eſſent: ut, omni tempore, totius Galliæ principatum Ædui tenuiſſent, priùs etiam quàm noſtram amicitiam appetîſſent: Populi Romani hanc eſſe conſuetudinem, ut ſocios atque amicos non modò nihil ſui deperdere, ſed gratiâ, dignitate, honore auctos velit eſſe. Quod verò ad amicitiam populi Romani attuliſſent, id iis eripi quis pati poſſet?* Poſtulavit deinde eadem, quæ legatis in mandatis dederat; *ne aut Æduis, aut eorum ſociis, bellum inferret; obſides redderet; ſi nullam partem Germanorum domum remittere poſſet, at ne quos ampliùs Rhenum tranſire pateretur.*

XXXV. Arioviſtus ad poſtulata Cæſaris pauca reſpondit; de ſuis virtutibus multa prædicavit: *Tranſîſſe Rhenum ſeſe non ſuâ ſponte, ſed rogatum & accerſitum à Gallis: non ſinè magnâ ſpe, magníſque præmiis, domum propinquóſque reliquiſſe: ſedes habere in Gallia, ab ipſis conceſſas: obſides, ipſorum voluntate datos; ſtipendium, jure belli, quod victores victis imponere conſueverint: non ſeſe Gallis, ſed Gallos ſibi, bellum intuliſſe: omnes Galliæ civitates ad ſe oppugnandum veniſſe, ac contra ſe caſtra habuiſſe; eas omnes copias, uno abs ſe prælio fuſas ac ſuperatas eſſe. Si iterum experiri velint; paratum ſe decertare: ſin pace uti malint; iniquum eſſe de ſtipendio recuſare, quod ſuâ voluntate ad id tempus pependerint. Amicitiam populi Romani ſibi ornamento & præſidio, non detrimento, eſſe oportere: idque ſe eâ ſpe petîſſe. Si per populum Romanum ſtipendium remittatur, & dedititii ſubtrahantur; non minùs libenter ſeſe recuſaturum populi Romani amicitiam, quàm appetierit. Quòd multitudinem Germanorum in Galliam tranſducat; id ſe ſui muniendi, non Galliæ impugnandæ, causâ facere: ejus rei teſtimonium eſſe, quòd, niſi rogatus, non venerit;*

&

& quòd bellum non intulerit, ſed defenderet. Se priùs in Galliam veniſſe, quàm populum Romanum. Nunquam ante hoc tempus exercitum populi Romani, Galliæ provinciæ fines egreſſum. Quid ſibi vellet, cur in ſuas poſſeſſiones veniret? Provinciam ſuam eſſe hanc Galliam, ſicuti illam noſtram. Ut ſibi concedi non oporteret, ſi in noſtros fines impetum faceret; ſic iterum nos eſſe iniquos, quòd in ſuo jure ſe interpellaremus. Quòd ex S. C. Æduos appellatos amicos diceret; non tam barbarum ſe, neque tam imperitum eſſe rerum, ut non ſciret, neque bello Allobrogum proximo Æduos Romanis auxilium tuliſſe, neque ipſos in his contentionibus, quas Ædui ſecum & cum Sequanis habuiſſent, auxilio populi Romani uſos eſſe. Debere ſe ſuſpicari, ſimulatâ Cæſarem amicitiâ, quòd exercitum in Galliâ habeat, ſui opprimendi causâ habere. Quòd niſi decedat, atque exercitum deducat ex his regionibus; ſeſe illum non pro amico, ſed pro hoſte habiturum: quòd ſi eum interfecerit; multis ſeſe nobilibus, principibúſque populi Romani, gratum eſſe facturum. Id ſe ab ipſis per eorum nuncios compertum habere; quorum omnium gratiam atque amicitiam ejus morte redimere poſſet. Quòd ſi diſceſſiſſet, ac liberam ſibi poſſeſſionem Galliæ tradidiſſet; magno ſe illum præmio remuneraturum, &, quæcunque bella geri vellet, ſinè ullo ejus labore & periculo confecturum.

XXXVI. Multa à Cæſare in eam ſententiam dicta ſunt, quare *negotio deſiſtere non poſſet; & neque ſuam neque populi Romani conſuetudinem pati, uti optimè meritos ſocios deſereret; neque ſe judicare Galliam potiùs eſſe Arioviſti, quàm populi Romani. Bello ſuperatos eſſe Arvernos & Rutenos, à Q. Fabio Maximo; quibus populus Romanus ignoviſſet, neque in provinciam redegiſſet, neque ſtipendium impoſuiſſet. Quòd ſi antiquiſſimum quodque tempus ſpectari oporteret; populi Romani juſtiſſimum eſſe in Galliâ imperium; ſi judicium Senatûs ſervari oporteret; liberam debere eſſe Galliam, quam bello victam ſuis legibus uti voluiſſet.*

XXXVII. Dum hæc in colloquio geruntur; Cæſari nunciatum eſt, equites Arioviſti propiùs tumulum accedere, & ad noſtros adequitare; lapides teláque in noſtros conjicere. Cæſar loquendi finem fecit, ſéque ad ſuos recepit; ſuíſque imperavit, ne quod omnino telum in hoſtes rejicerent. Nam etſi ſinè ullo periculo

lo legionis delectæ cum equitatu prœlium fore videbat; tamen committendum non putabat, ut, pulſis hoſtibus, dici poſſet eos à ſe per fidem in colloquio circumventos. Poſteaquam in vulgus militum elatum eſt, quâ arrogantiâ in colloquio Arioviſtus uſus, omni Galliâ Romanis interdixiſſet; impetúmque in noſtros ejus equites feciſſent; eáque res colloquium diremiſſet; multo major alacritas, ſtudiúmque pugnandi majus exercitui injectum eſt.

XXXVIII. Biduo pòſt, Arioviſtus legatos ad Cæſarem mittit; *velle ſe de his rebus, quæ inter eos agi cœptæ, neque perfectæ eſſent, agere cum eo: utì aut iterum colloquio diem conſtitueret; aut, ſi id minùs vellet, ex ſuis legatis aliquem ad ſe mitteret.* Colloquendi cauſa Cæſari viſa non eſt; & eò magìs, quòd, pridie ejus diei, Germani retineri non poterant, quin in noſtros tela conjicerent. Legatum ex ſuis ſeſe magno cum periculo ad eum miſſurum, & hominibus feris objecturum, exiſtimabat. Commodiſſimum viſum eſt, C. Valerium Procillum, C. Valerii Caburi filium, ſummâ virtute & humanitate adòleſcentem, (cujus pater à C. Valerio Flacco civitate donatus erat) & propter fidem & propter linguæ Gallicæ ſcientiam, quâ multâ jam Arioviſtus longinqua conſuetudine utebatur; &, quòd in eo peccandi Germanis cauſa non eſſet; ad eum mittere: & M. Mettium, qui hoſpitio Arioviſti uſus erat. His mandavit, ut, quæ diceret Arioviſtus, cognoſcerent, & ad ſe referrent. Quos quum apud ſe in caſtris Arioviſtus conſpexiſſet; exercitu ſuo præſente, conclamavit: *Quid ad ſe venirent? an ſpeculandi causâ?* Conantes dicere prohibuit, & in catenas conjecit.

XXXIX. Eodem die caſtra promovit, & millibus paſſuum VI à Cæſaris caſtris ſub monte conſedit. Poſtridie ejus diei præter caſtra Cæſaris ſuas copias tranſduxit, & millibus paſſuum II ultra eum caſtra fecit; eo conſilio, utì frumento commeatûque, qui ex Sequanis & Æduis ſupportaretur, Cæſarem intercluderet. Ex eo die dies continuos V Cæſar pro caſtris ſuas copias produxit, & aciem inſtructam habuit; ut, ſi vellet Arioviſtus prœlio contendere, ei poteſtas non deeſſet. Arioviſtus

ſtus his omnibus diebus exercitum caſtris continuit: equeſtri prœlio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo ſe Germani exercuerant. Equitum millia erant VI: totidem numero pedites velociſſimi ac fortiſſimi, quos ex omni copiâ ſinguli ſingulos, ſuæ ſalutis causâ, delegerant. Cum his, in prœliis verſabantur: ad hos, ſe equites recipiebant: hi, ſi quid erat durius, concurrebant; ſi qui, graviore vulnere accepto, equo deciderant; circumſiſtebant: ſi quò erat longiùs prodeundum, aut celeriùs recipiendum; tanta erat horum exercitatione, celeritas, ut, jubis equorum ſublevati, curſum adæquarent.

XL. Ubi eum caſtris ſeſe tenere Cæſar intellexit; ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani conſederant, circiter paſſus DC ab eis, caſtris idoneum locum delegit; aciêque triplici inſtructâ, ad eum locum venit. Primam & ſecundam aciem in armis eſſe, tertiam caſtra munire juſſit. Hic locus ab hoſte circiter paſſus ſexcentos, uti dictum eſt, aberat. Eò circiter hominum numerum XVI millia expedita, cum omni equitatu, Arioviſtus miſit; quæ copiæ noſtros perterrerent, & munitione prohiberent. Nihilo ſecius Cæſar, ut antè conſtituerat, duas acies hoſtem propulſare; tertiam, opus perficere juſſit. Munitis caſtris; duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum: quatuor reliquas in caſtra majora reduxit. Proximo die, inſtituto ſuo Cæſar ex caſtris utriſque copias ſuas eduxit; paullulúmque à majoribus progreſſus, aciem inſtruxit; hoſtibúſque pugnandi poteſtatem fecit. Ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in caſtra reduxit. Tum demum Arioviſtus partem ſuarum copiarum, quæ caſtra minora oppugnaret, miſit. Acriter utrimque, uſque ad veſperum, pugnatum eſt. Solis occaſu ſuas copias Arioviſtus, multis & illatis & acceptis vulneribus, in caſtra reduxit. Quum ex captivis quæreret Cæſar, quamobrem Arioviſtus prœlio non decertaret, hanc reperiebat cauſam: quòd apud Germanos ea conſuetudo eſſet, ut matres familias ſortibus & vaticinationibus declararent, utrùm prœlium committi ex uſu eſſet, nécne: eas ita dicere,

Non eſſe fas Germanos ſuperare, ſi ante novam Lunam prælio contendiſſent.

XLI. Poſtridie ejus diei Cæſar, præſidio utriſque caſtris quod ſatis eſſe viſum eſt relicto, omnes alarios in conſpectu hoſtium pro caſtris minoribus conſtituit; (quòd minus multitudine militum legionariorum, pro hoſtium numero, valebat) ut ad ſpeciem alariis uteretur: ipſe, triplici inſtructâ acie, uſque ad caſtra hoſtium acceſſit. Tum demum neceſſariò Germani ſuas copias è caſtris eduxerunt, generatímque conſtituerunt; paribúſque intervallis Harudes, Marcomanos, Triboocos, Vangiones, Nemetes, Seduſios, Suevos: omnémque aciem ſuam rhedis & carris circumdederunt, ne qua ſpes in fugâ relinqueretur. Eò mulieres impoſuerunt; quæ in prœlium proficiſcentes milites paſſis crinibus flentes implorabant, ne ſe in ſervitutem Romanis traderent. Cæſar ſingulis legionibus ſingulos legatos, & quæſtorem præfecit; utì eos teſtes ſuæ quiſque virtutis haberet. Ipſe à dextro cornu, quòd eam partem minimè firmam hoſtium eſſe animadverterat, prœlium commiſit. Ita noſtri acriter in hoſtes, ſigno dato, impetum fecerunt: itaque hoſtes repentè celeritérque procurrerunt, ut ſpatium pila in hoſtes conjiciendi non daretur. Rejectis pilis, cominus gladiis pugnatum eſt. At Germani celeriter, ex conſuetudine ſuâ, phalange factâ, impetus gladiorum exceperunt. Reperti ſunt complures noſtri milites, qui in phalangas inſilirent, & ſcuta manibus revellerent, & deſuper vulnerarent. Quum hoſtium acies à ſiniſtro cornu pulſa, atque in fugam converſa eſſet; à dextro cornu vehementer, multitudine ſuorum, noſtram aciem premebant. Id quum animadvertiſſet P. Craſſus adoleſcens, qui equitatui præerat; quòd expeditior erat, quàm hi, qui inter aciem verſabantur; tertiam aciem laborantibus noſtris ſubſidio miſit. Ita prœlium reſtitutum eſt, atque omnes hoſtes terga verterunt; neque priùs fugere deſtiterunt, quàm ad flumen Rhenum millia paſſuum ex eo loco circiter quinquaginta pervenerunt. Ubi perpauci aut, viribus confiſi, tranſnatare contenderunt; aut, lintribus inventis, ſalutem ſibi petierunt. In his

fuit

fuit Arioviſtus; qui naviculam deligatam ad ripam nactus, eâ profugit: Reliquos omnes, equites conſecuti noſtri interfecerunt. Duæ fuerunt Arioviſti uxores; una Sueva natione, quam domo ſecum adduxerat; altera Norica, regis Vocionis ſoror, quam in Galliâ duxerat, à fratre miſſam: utraque in eâ fugâ periit. Duæ filiæ harum; altera occiſa, altera capta eſt. C. Valerius Procillus, quum à cuſtodibus in fugâ trinis catenis vinctus traheretur, in ipſum Cæſarem hoſtium equitatum perſequentem incidit. Quæ quidem res Cæſari non minorem, quàm ipſa victoria, voluptatem attulit: quòd hominem honeſtiſſimum provinciæ Galliæ, ſuum familiarem & hoſpitem, ereptum è manibus hoſtium, ſibi reſtitutum videbat; neque ejus calamitate, de tantâ voluptate & gratulatione quidquam fortuna deminuerat. Is, ſe præſente, de ſe ter ſortibus conſultum dicebat, utrùm igni ſtatim necaretur, an in aliud tempus reſervaretur: ſortium beneficio eſſe ſe incolumem. Item M. Metius repertus, & ad eum reductus eſt.

XLII. Hôc prœlio trans Rhenum nunciato; Suevi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti cœperunt: quos Ubii, qui proximè Rhenum incolunt, perterritos inſecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæſar unâ æſtate duobus maximis bellis confectis, maturiùs paullo, quàm tempus anni poſtulabat, in hyberna in Sequanos exercitum deduxit: hybernis Labienum præpoſuit: ipſe in citeriorem Galliam, ad conventus agendos, profectus eſt.

LIBER II.

QUUM eſſet Cæſar in citeriore Galliâ in hybernis, ita uti ſuprà demonſtravimus, crebri ad eum rumores afferebantur; literíſque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam eſſe Galliæ partem dixeramus, contra populum R. conjurare; obſidéſque inter ſe dare: conjurandi

has

has eſſe cauſas: primùm, quòd vererentur, ne, omni pacatâ Galliâ, ad eos exercitus noſter adduceretur: deinde, quòd ab nonnullis Gallis ſollicitarentur; partim qui, ut Germanos diutius in Galliâ verſari noluerant, ita populi R. exercitum hyemare atque inveteraſcere in Galliâ moleſte ferebant: partim qui mobilitate & levitate animi, novis imperiis ſtudebant: ab nonnullis etiam, quòd in Galliâ à potentioribus, atque iis qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgò regna occupabantur; qui minùs facilè eam rem imperio noſtro conſequi poterant.

II. Iis nunciis literíſque commotus Cæſar, duas legiones in citeriore Galliâ novas conſcripſit; & ineunte æſtate, in interiorem Galliam qui deduceret, Q. Pedium legatum miſit. Ipſe, quum primùm pabuli copia eſſe inciperet, ad exercitum venit: dat negotium Senonibus, reliquíſque Gallis, qui finitimi Belgis erant; uti ea, quæ apud eos geruntur, cognoſcant; ſéque de his rebus certiorem faciant. Hi conſtanter omnes nunciaverunt; manus cogi, exercitum in unum locum conduci. Tum verò dubitandum non exiſtimavit, quin ad eos proficiſceretur. Re frumentariâ proviſâ, caſtra movet, diebúſque circiter XV ad fines Belgarum pervenit.

III. [1] Eò quum de improviſo, celeriúſque omnium opinione veniſſet: Rhemi, qui proximi Galliæ ex Belgis ſunt, ad eum legatos Iccium & Antebrogium primos civitatis ſuæ miſerunt: qui dicerent, *ſe ſuáque omnia in fidem atque poteſtatem populi R. permittere; neque ſe cum reliquis Belgis conſenſiſſe, neque contra populum R. omnino conjurâſſe; paratóſque eſſe & obſides dare, & imperata facere, & oppidis recipere, & frumento cæteríſque rebus juvare; reliquos omnes Belgas in armis eſſe: Germanóſque, qui cis Rhenum incolunt, ſeſe cum his conjunxiſſe: tantúmque eſſe eorum omnium furorem, ut ne Sueſſiones quidem fratres conſanguineóſque ſuos, qui eodem jure, iiſdem legibus utantur; unum imperium, unúmque magiſtratum cum ipſis habeant; deterrere potuerint, quin cum his conſentirent.*

IV. Quum ab his quæreret, quæ civitates, quantæque in armis eſſent, & quid in bello poſſent; ſic reperiebat: pleroſque Belgas eſſe ortos à Germanis; Rhenum-

que antiquitus tranſductos, propter loci fertilitatem ibi conſediſſe; Gallóſque, qui ea loca incolerent, expuliſſe; ſolóſque eſſe, qui patrum noſtrorum memoriâ, omni Galliâ vexatâ, Teutones Cimbróſque intrà fines ſuos ingredi prohibuerint: Quâ ex re fieri, utì earum rerum memoriâ magnam ſibi auctoritatem, magnóſque ſpiritus in re militari ſumerent. De numero eorum omnia ſe habere explorata Rhemi dicebant; propterea quòd propinquitatibus affinitatibúſque conjuncti, quantam quiſque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus ſit, cognoverint. Plurimum inter eos, Bellovacos & virtute, & auctoritate, & hominùm numero valere: hos poſſe conficere armata millia centum; pollicitos ex eo numero lecta millia LX; totiúſque belli imperium ſibi poſtulare. Sueſſiones, ſuos eſſe finitimos; latiſſimos, feraciſſimóſque agros poſſidere: apud eos fuiſſe regem noſtrâ etiam memoriâ Divitiacum, totius Galliæ potentiſſimum; qui cùm magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ, imperium obtinuerit: nunc eſſe regem, Galbam; ad hunc, propter juſtitiam prudentiámque, ſummam totius belli, omnĩum voluntate, deferri; oppida habere numero XII: polliceri millia armata quinquaginta; totidem, Nervios; qui maximè feri inter ipſos habeantur, longiſſiméque abſint: XV millia, Atrebates: Ambianos, X millia: Morinos, XXV millia: Menapios, IX millia: Caletes, X millia: Velocaſſes & Veromanduos, totidem: Atuaticos, XXIX millia: Condruſos, Eburones, Cæræſos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL millia.

V. Cæſar Rhemos cohortatus, liberalitérque oratione proſecutus; omnem ſenatum ad ſe convenire, principúmque liberos obſides ad ſe adduci juſſit: quæ omnia ab his diligenter ad diem facta ſunt. Ipſe Divitiacum Æduum magnopere cohortatus, docet quantopere Reipub. communíſque ſalutis interſit, manus hoſtium diſtineri, ne cum tantâ multitudine uno tempore confligendum ſit. Id fieri poſſe, ſi ſuas copias Ædui in fines Bellovacorum introduxerint, & eorum agros populari cœperint. His mandatis, eum ab ſe dimittit.

VI. Poſt-

VI. Poſtquam omnes Belgarum copias in unum coactas ad ſe venire, neque jam longè abeſſe, ab his quos miſerat exploratoribus & ab Rhemis cognovit; flumen Axonam, quod eſt in extremis Rhemorum finibus, exercitum tranſducere maturavit; atque ibi caſtra poſuit. Quæ res, & latus unum caſtrorum ripis fluminis muniebat; & poſt ea quæ erant, tuta ab hoſtibus reddebat; &, commeatus ab Rhemis, reliquíſque civitatibus, ut ſinè periculo ad eum portari poſſet, efficiebat. In eo flumine pons erat; ibi præſidium ponit: & in alterâ parte fluminis, Q. Titurium Sabinum legatum cum VI cohortibus relinquit. Caſtra in altitudinem pedum XII vallo, foſsâque duodeviginti pedum, munire jubet.

VII. Ab ipſis caſtris oppidum Rhemorum, nomine Bibrax, aberat millia paſſuum VIII. Id ex itinere, magno impetu, Belgæ oppugnare cœperunt. Ægre eo die ſuſtentatum eſt. Gallorum eadem, atque Belgarum, oppugnatio eſt. Hi, (ubi, circumjectâ multitudine hominum totis mœnibus, undique in murum lapides jaci cœpti ſunt, murúſque defenſoribus nudatus eſt) teſtudine factâ, portis ſuccedunt, murúmque ſubruunt. Quod tum facilè fiebat; nam tanta multitudo lapides ac tela conjiciebant, ut in muro conſiſtendi poteſtas eſſet nulli. Quum finem oppugnandi nox feciſſet; Iccius Rhemus, ſummâ nobilitate & gratiâ inter ſuos; qui tum oppido præerat; unus ex iis, qui legati de pace ad Cæſarem venerant; nuncios ad eum mittit, *Niſi ſubſidium ſibi mittatur, ſe diutius ſuſtinere non poſſe.*

VIII. Eò de mediâ nocte Cæſar, iiſdem ducibus uſus, qui nuncii ab Iccio venerant, Numidas & Cretas ſagittarios, & funditores Baleares, ſubſidio oppidanis mittit: quorum adventu, & Rhemis cum ſpe defenſionis ſtudium propugnandi acceſſit, & hoſtibus eâdem de causâ ſpes potiundi oppidi diſceſſit. Itaque pauliſper apud oppidum morati, agróſque Rhemorum depopulati; omnibus vicis ædificiíſque, quò adire poterant, incenſis; ad caſtra Cæſaris cum omnibus copiis contenderunt: & à millibus paſſuum minus II, caſtra poſuerunt; quæ caſtra, ut fumo atque ignibus ſignificabatur, amplius millibus paſſuum VIII in latitudinem patebant.

IX. Cæſar primò, & propter multitudinem hoſtium, & propter eximiam opinionem virtutis, prœlio ſuperſedere ſtatuit; quotidie tamen equeſtribus prœliis, quid hoſtis virtute poſſet, & quid noſtri auderent, periclitabatur. Ubi noſtros non eſſe inferiores intellexit: loco pro caſtris ad aciem inſtruendam naturâ opportuno atque idoneo; quòd is collis, ubi caſtra poſita erant, paululùm ex planicie editus, tantum adverſus in latitudinem patebat, quantum loci acies inſtructa occupare poterat; atque ex utrâque parte, lateris dejectus habebat; & in fronte leviter faſtigiatus, paulatim ad planiciem redibat: ab utroque latere ejus collis, tranſverſam foſſam obduxit circiter paſſuum C D: & ad extremas foſſas caſtella conſtituit, ibíque tormenta collocavit: ne, quum aciem inſtruxiſſet, hoſtis (quòd tantum multitudine poterant) à lateribus ſuos pugnantes circumvenire poſſent. Hôc facto: duabus legionibus, quas proximè conſcripſerat, in caſtris relictis; ut ſi quid opus eſſet, ſubſidio duci poſſent: reliquas ſex legiones pro caſtris in acie conſtituit. Hoſtes item ſuas copias ex caſtris eductas inſtruxerant.

X. Palus erat, non magna, inter noſtrum atque hoſtium exercitum. Hanc ſi noſtri tranſirent, hoſtes exſpectabant: noſtri autem, ſi ab illis initium tranſeundi fieret; ut impeditos aggrederentur, parati in armis erant. Interim prœlio equeſtri inter duas acies contendebatur. Ubi neutri tranſeundi initium faciunt; ſecundiore equitum noſtrorum prœlio, Cæſar ſuos in caſtra reduxit. Hoſtes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod eſſe poſt noſtra caſtra demonſtratum eſt: ibi vadis repertis, partem ſuarum copiarum tranſducere conati ſunt; eo conſilio, ut, ſi poſſent, caſtellum cui præerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontémque interſcinderent: ſin minùs; agros Rhemorum popularentur, qui magno nobis uſui ad bellum gerendum erant, commeatûſque noſtros ſuſtinebant.

XI. Cæſar certior factus à Titurio; omnem equitatum, & levis armaturæ Numidas, funditores, ſagittariósque pontem tranſducit; atque ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnatum eſt. Hoſtes impeditos noſtri

ſtri in flumine aggreſſi, magnum eorum numerum occiderunt: per eorum corpora reliquos audaciſſimè tranſire conantes, multitudine telorum repulerunt: primos, qui tranſierant, equitatu circumventos interfecerunt. Hoſtes, ubi & de expugnando oppido, & de flumine tranſeundo ſpem ſe feſelliſſe intellexerunt; neque noſtros in locum iniquiorem progredi, pugnandi causâ, viderunt; atque eos res frumentaria deficere cœpit: concilio convocato, conſtituerunt optimum eſſe, domum ſuam quemque reverti; & quorum in fines primùm Romani exercitum introduxiſſent, ad eos defendendos undique convenire; ut potiùs in ſuis, quàm alienis finibus decertarent; & domeſticis copiis rei frumentariæ uterentur. Ad eam ſententiam, cum reliquis cauſis, hæc quoque ratio eos deduxit; quòd Divitiacum atque Æduos finibus Bellovacorum appropinquare cognoverant. His perſuaderi, ut diutius morarentur, ne ſuis auxilium ferrent, non poterat.

XII. Eâ re conſtitutâ; ſecundâ vigiliâ, magno cum ſtrepitu ac tumultu caſtris egreſſi, nullo certo ordine neque imperio, quum ſibi quiſque primum itineris locum peteret, & domum pervenire properaret; fecerunt, ut conſimilis fugæ profectio videretur. Hâc re ſtatim Cæſar per ſpeculatores cognitâ, inſidias veritus; quòd quâ de causâ diſcederent, nondum perſpexerat; exercitum, equitatúmque caſtris continuit. Primâ luce, confirmatâ re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui noviſſimum agmen moraretur, præmiſit; eíque Q. Pedium, & L. Aruncuieium Cottam, legatos præfecit. T. Labienum legatum, cum legionibus tribus, ſubſequi juſſit. Hi noviſſimos adorti, & multa millia paſſuum proſecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt. Quum ab extremo agmine hi, ad quos ventum erat, conſiſterent, fortitèrque impetum noſtrorum militum ſuſtinerent; priores, (quòd abeſſe à periculo viderentur) neque ullâ neceſſitate, neque imperio continerentur; exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fugâ ſibi præſidium poſuerunt. Ita ſinè ullo periculo tantam eorum multitudinem noſtri interfecerunt, quantum fuit diei ſpatium:

ſub occaſúmque Solis, ſequi deſtiterunt; ſéque in caſtra, uti erat imperatum, receperunt.

XIII. Poſtridie ejus diei Cæſar, priùs quàm ſe hoſtes ex terrore ac fugâ reciperent; in fines Sueſſionum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit; &, magno itinere confecto, ad oppidum Noviodonum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defenſoribus eſſe audiebat; propter latitudinem foſſæ, muríque altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. Caſtris munitis, vineas agere; quæque ad oppugnandum uſui erant, comparare cœpit. Interim omnis ex fugâ Sueſſionum multitudo in oppidum proximâ nocte convenit. Celeriter vineis ad oppidum actis, aggere jacto, turrribúſque conſtitutis; magnitudine operum, quæ neque viderant antè Galli neque audierant, & celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæſarem de deditione mittunt: &, petentibus Rhemis, ut conſervarentur, impetrant.

XIV. Cæſar, obſidibus acceptis, primis civitatis, atque ipſius Galbæ regis duobus filiis; armíſque omnibus ex oppido traditis; in deditionem Sueſſiones accepit: exercitúmque in Bellovacos duxit. Qui quum ſe, ſuáque omnia in oppidum Bratuſpantium contuliſſent; atque ab eo oppido Cæſar cum exercitu circiter millia paſſuum v abeſſet; omnes majores natu ex oppido egreſſi, manus ad Cæſarem tendere, & voce ſignificare cœperunt, ſeſe in ejus fidem ac poteſtatem venire; neque contra populum Rom. armis contendere. Item quum ad oppidum acceſſiſſet, caſtráque ibi poneret; pueri mulieréſque ex muro, paſſis manibus, ſuo more, pacem à Romanis petierunt.

XV. Pro his Divitiacus (nam poſt diſceſſum Belgarum, dimiſſis Æduorum copiis, ad eum reverterat,) facit verba. *Bellovacos omni tempore in fide atque amicitiâ civitatis Æduæ fuiſſe: impulſos à ſuis principibus, qui dicerent Æduos, à Cæſare in ſervitutem redactos, omnes indignitates contumeliáſque perferre; & ab Æduis defeciſſe, & populo R. bellum intuliſſe. Qui hujus conſilii principes fuiſſent; quòd intelligerent, quantam calamitatem civitati intuliſſent, in Britanniam profugiſſe. Petere non ſolùm Bellovacos, ſed etiam pro his Æduos, ut ſuâ clementiâ ac manſuetudine*

in eos utatur. Quod ſi fecerit; Æduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum; quorum auxiliis atque opibus, ſi qua bella inciderint, ſuſtentare conſueverint. Cæſar, honoris Divitiaci atque Æduorum cauſâ, *ſeſe eos in fidem recepturum, & conſervaturum,* dixit: &, quòd erat civitas magna, & inter Belgas auctoritate ac hominum multitudine præſtabat, DC obſides popoſcit.

XVI. His traditis, omnibúſque armis ex oppido collatis; ab eo loco, in fines Ambianorum pervenit; qui ſe, ſuáque omnia, ſinè morâ, dediderunt. Eorum fines Nervii attingebant; quorum de naturâ moribúſque Cæſar quum quæreret, ſic reperiebat: Nullum aditum eſſe ad eos mercatoribus: nihil pati vini, reliquarúmque rerum ad luxuriam pertinentium, inferri; quòd his rebus relangueſcere animos, eorúmque remitti virtutem exiſtimarent: eſſe homines feros, magnæque virtutis: increpitare atque incuſare reliquos Belgas, qui ſe populo R. dedidiſſent, & patriam virtutem projeciſſent: confirmare ſeſe, neque legatos miſſuros, neque ullam conditionem pacis accepturos. Quum per eorum fines triduo iter feciſſet; inveniebat ex captivis, Sabin flumen ab caſtris ſuis non amplius millia paſſuum x abeſſe: trans id flumen omnes Nervios conſediſſe; adventúmque ibi Romanorum exſpectare, unà cum Atrebatibus & Veromanduis finitimis ſuis; nam his utriſque perſuaſerant, ut eandem belli fortunam experirentur: exſpectari etiam ab his Atuaticorum copias, atque eſſe in itinere: mulieres, quique per ætatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum conjeciſſe, quò propter paludes exercitui aditus non eſſet.

XVII. Cæſar, his rebus cognitis, exploratores centurionéſque præmittit, qui locum caſtris idoneum deligant. Quúmque ex dedititiis Belgis, reliquiſque Gallis, complures Cæſarem ſecuti, unà iter facerent; quidam ex his, (ut poſtea ex captivis cognitum eſt) eorum dierum conſuetudine itineris noſtri exercitûs perſpectâ, nocte ad Nervios pervenerunt; atque his demonſtrârunt; inter ſingulas legiones, impedimentorum magnum numerum intercedere; neque eſſe quidquam negotii, cùm prima legio in caſtra veniſſet, reliquæque legiones

legiones magnum ſpatium abeſſent, hanc ſub ſarcinis adoriri: quâ pulsâ, impedimentìſque direptis, futurum ut reliquæ contrà conſiſtere non auderent. Adjuvabat etiam eorum conſilium, qui rem deferebant; quòd Nervii antiquitus, quum equitatu nihil poſſent, (neque enim ad hoc tempus ei rei ſtudent, ſed, quidquid poſſunt, pedeſtribus valent copiis) quò faciliùs finitimorum equitatum, ſi prædandi causâ ad eos veniſſet, impedirent; teneris arboribus inciſis atque inflexis, crebriſque in latitudinem ramìs enatis, & rubis ſentibúſque interjectis, effecerant, ut, inſtar muri, hæ ſepes munimenta præberent: quò non modò intrari, ſed ne perſpici quidem poſſet. Iis rebus quum iter agminis noſtri impediretur, non omittendum ſibi conſilium Nervii exiſtimaverunt.

XVIII. Loci natura erat hæc, quem noſtri caſtris delegerant. Collis ab ſummo æqualiter declivis, ad flumen Sabin, quod ſuprà nominavimus, vergebat: ab eo flumine, pari acclivitate, collis naſcebatur adverſus huic & contrarius, paſſus circiter CC; infimus apertus; ab ſuperiore parte, ſylveſtris; ut non facilè introrſus perſpici poſſet. Intrà eas ſylvas, hoſtes in occulto ſeſe continebant: in aperto loco, ſecundùm flumen, paucæ ſtationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo, circiter pedum III.

XIX. Cæſar, equitatu præmiſſo, ſubſequebatur omnibus copiis. Sed ratio ordóque agminis aliter ſe habebat, ac Belgæ ad Nervios detulerant. Nam, quòd hoſtis appropinquabat, conſuetudine ſuâ Cæſar VI legiones expeditas ducebat; poſt eas, totius exercitûs impedimenta collocabat; indè duæ legiones, quæ proximè conſcriptæ erant, totum agmen claudebant, præſidióque impedimentis erant. Equites noſtri cum funditoribus ſagittariiſque flumen tranſgreſſi, cum hoſtium equitatu prœlium committunt. Quum ſe illi identidem in ſylvas ad ſuos reciperent, ac rurſus è ſylvâ in noſtros impetum facerent; neque noſtri longiùs, quàm quem ad finem porrecta ac loca aperta pertinebant, cedentes inſequi auderent; interim legiones ſex, quæ primæ venerant, opere dimenſo, caſtra munire cœperunt. Ubi prima impedimenta noſtri exercitûs ab iis, qui in ſylvis abditi

abditi latebant, viſa ſunt; quod tempus inter eos committendi prœlii convenerat: ut intrà ſylvam aciem ordineſque conſtituerant, atque ipſi ſeſe confirmaverant; ſubitò omnibus copiis provolaverunt, impetúmque in noſtros equites fecerunt. His facilè pulſis ac proturbatis, incredibili celeritate ad flumen decurrerunt; ut penè uno tempore & ad ſylvas, & in flumine, & jam in manibus noſtris hoſtes viderentur. Eâdem autem celeritate adverſo colle ad noſtra caſtra, atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt.

XX. Cæſari omnia uno tempore erant agenda: vexillum proponendum; quod erat inſigne, quum ad arma concurri oporteret: ſignum tubâ dandum: ab opere revocandi milites: qui paullo longiùs, aggeris petendi causâ, proceſſerant, accerſendi: acies inſtruenda: milites cohortandi: ſignum dandum. Quarum rerum magnam partem temporis brevitas, & incurſus hoſtium, impediebat. Iis difficultatibus duæ res erant ſubſidio: ſcientia atque uſus militum; quòd ſuperioribus prœliis exercitati, quid fieri oporteret, non minùs commodè ipſi ſibi præſcribere, quàm ab aliis doceri, poterant: & quòd ab opere ſinguliſque legionibus ſingulos legatos Cæſar diſcedere, niſi munitis caſtris, vetuerat. Hi, propter celeritatem & propinquitatem hoſtium, nihil jam Cæſaris imperium ſpectabant; ſed per ſe, quæ videbantur, adminiſtrabant.

XXI. Cæſar, neceſſariis rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit, decucurrit: & ad legionem decimam devenit. Milites non longiore oratione eſt cohortatus, quàm uti ſuæ priſtinæ virtutis memoriam retinerent; neu perturbarentur animo; hoſtiúmque impetum fortiter ſuſtinerent. Et, quòd non longiùs hoſtes aberant, quàm quò telum adjici poſſet; prœlii committendi ſignum dedit. Atque item in alteram partem cohortandi causâ profectus, pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas, hoſtiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut non modò ad inſignia accommodanda, ſed etiam ad galeas induendas, ſcutíſque tegmenta detrahenda, tempus defuerit. Quam quiſque in partem ab opere caſu devenit,

nit, quæque prima ſigna conſpexit; ad hæc conſtitit: ne, in quærendis ſuis, pugnandi tempus dimitteret.

XXII. Inſtructo exercitu, magìs ut loci natura, dejectúſque collis, & neceſſitas temporis, quàm ut rei militaris ratio atque ordo poſtulabat: quum diverſis locis legiones aliæ aliâ in parte hoſtibus reſiſterent; ſepibúſque denſiſſimis, ut antè demonſtravimus, interjectis, proſpectus impediretur: neque certa ſubſidia collocari; neque quid in quâque parte opus eſſet, provideri; neque ab uno omnia imperia adminiſtrari, poterant. Itaque in tantâ rerum iniquitate, fortunæ quoque eventus varii ſequebantur.

XXIII. Legionis nonæ & decimæ milites, ut in ſiniſtrâ parte aciei conſtiterant; pilis emiſſis; curſu ac laſſitudine exanimatos vulneribúſque confectos Atrebates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco ſuperiore in flumen compulerunt; & tranſire conantes inſecuti gladiis, magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipſi tranſire flumen non dubitaverunt; & in locum iniquum progreſſi, rurſus regreſſos ac reſiſtentes hoſtes, redintegrato prœlio, in fugam dederunt. Item aliâ in parte, diverſæ duæ legiones, undecima & octava, profligatis Veromanduis, quibuſcum erant congreſſi, ex loco ſuperiore in ipſis fluminis ripa prœliabantur.

XXIV. At totis ferè à fronte & à ſiniſtrâ parte nudatis caſtris: quum in dextro cornu legio duodecima, &, non magno ab eâ intervallo, ſeptima conſtitiſſet; omnes Nervii confertiſſimo agmine, duce Boduognato, qui ſummam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt: quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars ſummum locum caſtrorum petere cœpit. Eodem tempore equites noſtri, levíſque armaturæ pedites, qui cum his unà fuerant, quos primo hoſtium impetu pulſos dixeram, quum ſe in caſtra reciperent, adverſis hoſtibus occurrebant; ac rurſus aliam in partem fugam petebant: & calones, qui à Decumanâ portâ ac ſummo jugo collis noſtros victores flumen tranſire conſpexerant, prædandi causâ egreſſi; quum reſpexiſſent, & hoſtes in noſtris caſtris verſari vidiſſent, præcipites ſeſe fugæ mandabant: ſimul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fremituſque

que oriebatur: aliíque aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treviri, quorum inter Gallos virtutis opinio eſt ſingularis; qui, auxilii causâ à civitate miſſi, ad Cæſarem venerant: quum multitudini hoſtium caſtra noſtra compleri, legiones premi, & penè circumventas teneri; calones, equites, funditores Numidas, diverſos diſſipatóſque in omnes partes fugere vidiſſent; deſperatis noſtris rebus, domum contenderunt. Romanos pulſos ſuperatóſque; caſtris impedimentíſque eorum hoſtes potitos; civitati renunciaverunt.

XXV. Cæſar ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus: ubi ſuos urgeri; ſignísque in unum locum collatis, duodecimæ legionis milites confertos ſibi ipſis ad pugnam eſſe impedimento; quartæ cohortis omnibus centurionibus occiſis, ſigniferóque interfecto, ſigno amiſſo; reliquarum cohortium omnibus ferè centurionibus aut vulneratis, aut occiſis; in his, primopilo P. Sextio Baculo, fortiſſimo viro, multis gravibúſque vulneribus confecto, ut jam ſe ſuſtinere non poſſet; reliquos eſſe tardiores; & nonnullos à noviſſimis deſertos prœlio excedere, ac tela vitare; hoſtes neque à fronte ex inferiore loco ſubeuntes intermittere, & ab utroque latere inſtare, & rem eſſe in anguſto vidit; neque ullum eſſe ſubſidium, quod ſubmitti poſſet: ſcuto ab noviſſimis uni militi detracto, (quòd ipſe eò ſine ſcuto venerat) in primam aciem proceſſit; centurionibúſque nominatim appellatis, reliquos cohortatus, milites ſigna inferre, & manipulos laxare juſſit, quò faciliùs gladiis uti poſſent. Hujus adventu ſpe illatâ militibus, ac redintegrato animo; quum pro ſe quiſque in conſpectu Imperatoris, etiam in extremis ſuis rebus, operam navare cuperet; paullùm hoſtium impetus tardatus eſt.

XXVI. Cæſar, quum ſeptimam legionem, quæ juxtà conſtiterat, item urgeri ab hoſte vidiſſet; Tribunos mil. monuit, ut paullatim ſeſe legiones conjungerent, & converſa ſigna in hoſtes inferrent. Quo facto: cùm aliis alii ſubſidium ferrent; neque timerent, ne averſi ab hoſte circumvenirentur; audaciùs reſiſtere, ac fortiùs pugnare cœperunt. Interim milites legionum duarum,

rum, quæ in noviſſimo agmine præſidio impedimentis fuerant; prœlio nunciato, curſu incitato, in ſummo colle ab hoſtibus conſpiciebantur: & T. Labienus, caſtris hoſtium potitus; & ex loco ſuperiore, quæ res in noſtris caſtris gererentur, conſpicatus; decimam legionem ſubſidio noſtris miſit: qui quum ex equitum & calonum fugâ, quo in loco res eſſet, quantòque in periculo & caſtra & legiones & Imperator verſaretur, cognoviſſent; nihil ad celeritatem ſibi reliqui fecerunt.

XXVII. Horum adventu tanta rerum commutatio eſt facta, ut noſtri, etiam qui vulneribus confecti procubuiſſent, ſcutis innixi, prœlium redintegrarent; tum calones, perterritos hoſtes conſpicati, etiam inermes armatis occurrerent. Equites verò, ut turpitudinem fugæ virtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quò ſe legionariis militibus præferrent. At hoſtes, etiam in extremâ ſpe ſalutis, tantam virtutem præſtiterunt, ut, quum primi eorum cecidiſſent, proximi jacentibus inſiſterent, atque ex eorum corporibus pugnarent: his dejectis, & coacervatis cadaveribus; qui ſupereſſent, ut ex tumulo, tela in noſtros conjicerent, piláque intercepta remitterent. Ut non nequidquam tantæ virtutis homines judicari deberet, auſos eſſe tranſire latiſſimum flumen, aſcendere altiſſimas ripas, ſubire iniquiſſimum locum: quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.

XXVIII. Hôc prœlio facto, & propè ad internecionem gente ac nomine Nerviorum redacto: majores natu, quos unà cum pueris mulieribúſque in æſtuaria ac paludes collectos dixeramus; hâc pugnâ nunciatâ; quum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur; omnium, qui ſupererant, conſenſu, legatos ad Cæſarem miſerunt, ſéque ei dediderunt: & in commemorandâ civitatis calamitate; ex DC, ad III ſenatores; ex hominum millibus LX, vix ad D, qui arma ferre poſſent, ſeſe redactos eſſe dixerunt: quos Cæſar, ut in miſeros ac ſupplices uſus miſericordiâ videretur, diligentiſſimè conſervavit; ſuiſque finibus atque oppidis uti juſſit; & finitimis imperavit, ut ab injuriâ & maleficio ſe ſuóſque prohiberent.

XXIX.

XXIX. Atuatici, de quibus ſuprà ſcripſimus; quum omnibus copiis auxilio Nerviis venirent; hâc pugnâ nunciatâ, ex itinere domum reverterunt: cunctis oppidis caſtellíſque deſertis, ſua omnia in unum oppidum egregiè naturâ munitum contulerunt: quod quum ex omnibus in circuitu partibus altiſſimas rupes deſpectûſque haberet; unâ ex parte leniter acclivis aditus, in latitudinem non amplius CC pedum, relinquebatur: quem locum duplici altiſſimo muro munierant; tum magni ponderis ſaxa, & præacutas trabes in muro collocârant. Ipſi erant ex Cimbris Teutoníſque prognati: qui, quum iter in provinciam noſtram, atque Italiam facerent; his impedimentis, quæ ſecum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depoſitis; cuſtodiæ ex ſuis ac præſidio, VI millia hominum unà reliquerunt. Hi, poſt eorum obitum, multos annos à finitimis exagitati; quum aliàs bellum inferrent, aliàs illatum defenderent; conſenſu eorum omnium pace factâ, hunc ſibi domicilio locum delegerunt.

XXX. Ac, primo adventu exercitûs noſtri, crebras ex oppido excurſiones faciebant; parvulíſque prœliis cum noſtris contendebant. Poſtea, vallo pedum XII, in circuitu XV millium, crebríſque caſtellis circummuniti; oppido ſeſe continebant. Ubi, vineis actis, aggere extructo, turrim conſtitui procul viderunt; primùm irridere ex muro, atque increpitare vocibus; quò tanta machinatio ab tanto ſpatio inſtrueretur! quibuſnam manibus aut quibus viribus, præſertim homines tantulæ ſtaturæ (nam pleriſque hominibus Gallis, præ magnitudine corporum ſuorum, brevitas noſtra contemptui eſt) tanti oneris turrim in muros ſeſe collocare confiderent!

XXXI. Ubi verò moveri, & appropinquare mœnibus viderunt; novâ atque inuſitatâ ſpecie commoti, legatos ad Cæſarem de pace miſerunt: Qui ad hunc modum locuti: *Non ſe exiſtimare Romanos ſinè ope deorum bellum gerere; qui tantæ altitudinis machinationes tantâ celeritate promovere, & ex propinquitate pugnare poſſent. Se, ſuáque omnia, eorum poteſtati permittere* dixerunt. *Unum petere, ac deprecari: ſi fortè, pro ſuâ clementiâ ac manſuetudine, quam ipſi ab aliis audiſſent, ſtatuiſſet Atuaticos eſſe conſervandos*;

vandos; ne ſe armis deſpoliaret. Sibi omnes ferè finitimos eſſe inimicos, ac ſuæ virtuti invidere; à quibus ſe defendere, traditis armis, non poſſent. Sibi præſtare, ſi in eum caſum deducerentur, quamvis fortunam à populo R. pati, quàm ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari conſuêſſent.

XXXII. Ad hæc Cæſar reſpondit: *Se magìs conſuetudine ſuâ, quàm merito eorum, civitatem conſervaturum; ſi priùs, quàm aries murum attigiſſet, ſe dedidiſſent: ſed deditionis nullam eſſe conditionem, niſi armis traditis. Se id, quod in Nervios feciſſet, facturum; finitimíſque imperaturum, ne quam dedititiis populi R. injuriam inferrent.* Re nunciatâ ad ſuos; illi ſe, quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum magnâ multitudine de muro in foſſam, quæ erat ante oppidum, jactâ; ſic, ut propè ſummam muri aggeríſque altitudinem acervi armorum adæquarent; & tamen circiter parte tertiâ (ut poſtea perſpectum eſt) celatâ, atque in oppido retentâ: portis patefactis, eo die pace ſunt uſi.

XXXIII. Sub veſperum Cæſar portas claudi, militéſque ex oppido exire juſſit; ne quam noctu oppidani à militibus injuriam acciperent. Illi, antè inito (ut intellectum eſt) conſilio; quòd, deditione factâ, noſtros præſidia non inducturos, aut denique indiligentiùs ſervaturos crediderant, partim cum his, quæ retinuerant & celaverant, armis; partim, ſcutis ex cortice factis, aut viminibus intextis, quæ ſubitò (ut temporis exiguitas poſtulabat) pellibus induxerant: tertiâ vigiliâ, quà minimè arduus ad noſtras munitiones aſcenſus videbatur, omnibus copiis repentè ex oppido eruptionem fecerunt.

XXXIV. Celeriter, ut antè Cæſar imperaverat, ignibus ſignificatione factâ; ex proximis caſtellis eò concurſum eſt: pugnatúmque ab hoſtibus ita acriter; ut à viris fortibus, in extremâ ſpe ſalutis, iniquo loco, contra eos, qui ex vallo turribúſque tela jacerent, pugnari debuit, quum in unâ virtute omnis ſpes ſalutis conſiſteret. Occiſis ad hominum millibus IV, reliqui in oppidum rejecti ſunt. Poſtridie ejus diei, refractis portis, quum jam defenderet nemo; atque intromiſſis militibus noſtris; ſectionem ejus oppidi univerſam Cæſar vendidit. Ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus eſt millium LIII.

XXXV. Eodem tempore à P. Craſſo, quem cum legione unâ miſerat ad Venetos, Unellos, Oſiſmios, Curioſolitas, Seſuvios, Aulercos, Rhedones; quæ ſunt maritimæ civitates, Oceanúmque attingunt; certior factus eſt, omnes eas civitates in ditionem poteſtatémque populi Rom. eſſe redactas.

XXXVI. His rebus geſtis, omni Galliâ pacatâ, tanta hujus belli ad Barbaros opinio perlata eſt, ut ab nationibus, quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæſarem, quæ ſe obſides daturas, imperata facturas, pollicerentur: quas legationes Cæſar, quòd in Italiam Illyricúmque properabat initâ proximâ æſtate, ad ſe reverti juſſit. Ipſe, in Carnutes, Andes, Turones, quæ civitates propinquæ his locis erant, ubi bellum geſſerat, legionibus in hyberna deductis, in Italiam profectus eſt. Ob eas res, ex literis Cæſaris, dies XV ſupplicatio decreta eſt. Quod ante id tempus acciderat nulli.

LIBER III.

I. CUM in Italiam proficiſceretur Cæſar; Ser. Galbam cum legione duodecimâ & parte equitatûs, in Nantuates, Veragros, Sedunóſque miſit; qui à finibus Allobrogum, & lacu Lemanno, & flumine Rhodano, ad ſummas Alpes, pertinent. Cauſa mittendi fuit; quòd iter per Alpes, quo itinere magno cum periculo magníſque portoriis mercatores ire conſueverant, patefieri volebat. Huic permiſit, ſi opus eſſe arbitraretur, utì in iis locis legionem, hyemandi causâ, collocaret. Galba, ſecundis aliquot prœliis factis, caſtellíſque compluribus eorum expugnatis; miſſis ad eum undique legatis, obſidibúſque datis, & pace factâ; conſtituit cohortes duas in Nantuatibus collocare: ipſe cum reliquis ejus legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodurus, hyemare: qui vicus poſitus in valle, non magnâ adjectâ planicie, altiſſimis montibus

bus

bus undique continetur. Quum hic in duas partes flumine divideretur, alteram partem ejus vici, Gallis conceſſit; alteram vacuam ab illis relictam cohortibus, ad hyemandum attribuit. Eum locum vallo foſsâque munivit.

II. Quum dies hybernorum complures tranſîſſent, frumentúmque eò comportari juſſiſſet: ſubitò per exploratores certior factus eſt, ex eâ parte vici, quam Gallis conceſſerat, omnes noctu diſceſſiſſe; montéſque, qui impenderent, à maximâ multitudine Sedunorum & Veragrorum teneri. Id aliquot de cauſis acciderat, ut ſubitò Galli belli renovandi legioníſque opprimendæ conſilium caperent. Primùm, quòd legionem, neque eam pleniſſimam; detractis cohortibus duabus; & compluribus ſigillatim, qui commeatûs petendi causâ miſſi erant, abſentibus; propter paucitatem deſpiciebant: tum etiam, quòd, propter iniquitatem loci; quum ipſi ex montibus in vallem decurrerent, & tela conjicerent; ne primum quidem poſſe impetum ſuſtinere exiſtimabant. Accedebat, quòd ſuos ab ſe liberos abſtractos obſidum nomine dolebant: & Romanos, non ſolùm itineris causâ, ſed etiam perpetuæ poſſeſſionis, culmina Alpium occupare conari, & ea loca finitimæ provinciæ adjungere, ſibi perſuaſum habebant.

III. His nunciis acceptis, Galba; quum neque opus hybernorum, munitionéſque plenè eſſent perfectæ; neque de frumento, reliquóque commeatu, ſatis eſſet proviſum; quòd, deditione factâ, obſidibúſque acceptis, nil de bello timendum exiſtimaverat: concilio celeriter convocato, ſententias exquirere cœpit. Quo in concilio, quum tantum repentini periculi præter opinionem accidiſſet; ac jam omnia ferè ſuperiora loca multitudine armatorum completa conſpicerentur; neque ſubſidio veniri, neque commeatus ſupportari, interclusis itineribus, poſſet; propè jam deſperatâ ſalute; nonnullæ hujuſmodi ſententiæ dicebantur: ut, impedimentis relictis, eruptione factâ, iiſdem itineribus, quibus eò perveniſſent, ad ſalutem contenderent. Majori tamen parti placuit, hôc reſervato ad extremum conſilio, interim rei eventum experiri, & caſtra defendere.

IV.

IV. Brevi ſpatio interjecto; vix ut his rebus, quas conſtituiſſent, collocandis atque adminiſtrandis tempus daretur: hoſtes ex omnibus partibus, ſigno dato, decurrere; lapides gæſáque in vallum conjicere. Noſtri, primò integris viribus fortiter repugnare, neque ullum fruſtra telum ex loco ſuperiore mittere: ut quæque pars caſtrorum nudata defenſoribus premi videbatur, eò occurrere & auxilium ferre: ſed hôc ſuperari, quòd diuturnitate pugnæ hoſtes defeſſi prœlio excedebant, alii integris viribus ſuccedebant. Quarum rerum à noſtris, propter paucitatem, fieri nihil poterat; ac non modò defeſſo, ex pugnâ excedendi; ſed ne ſaucio quidem, ejus loci ubi conſtiterat relinquendi, ac ſui recipiendi, facultas dabatur.

V. Quum jam amplius horis VI continenter pugnaretur: ac non ſolùm vires, ſed etiam tela noſtris deficerent: atque hoſtes acriùs inſtarent; languidioribúſque noſtris, vallum ſcindere, & foſſas complere cœpiſſent; réſque eſſet jam ad extremum deducta caſum: P. Sextius Baculus, primipili centurio, quem Nervico prœlio compluribus confectum vulneribus diximus; & item C. Voluſenus tribunus militum, vir & conſilii magni & virtutis, ad Galbam accurrunt, atque unam eſſe ſpem ſalutis docent, ſi, eruptione factâ, extremum auxilium experirentur. Itaque, convocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, pauliſper intermitterent prœlium, ac tantummodo tela miſſa exciperent, ſéque ex labore reficerent; pòſt, ſigno dato, è caſtris erumperent, atque omnem ſpem ſalutis in virtute ponerent. Quod juſſi ſunt, faciunt: ac ſubitò omnibus portis eruptione factâ; neque cognoſcendi quid fieret, neque ſui colligendi, hoſtibus facultatem relinquunt. Ita commutatâ fortunâ; eos, qui in ſpem potiendorum caſtrorum venerant, undique circumventos interficiunt; & ex hominum millibus amplius XXX, (quem numerum barbarorum ad caſtra veniſſe conſtabat) plus tertiâ parte interfectâ, reliquos perterritos in fugam conjiciunt: ac ne in locis quidem ſuperioribus conſiſtere patiuntur. Sic omnibus hoſtium copiis fuſis, armíſque exutis; ſe in caſtra munitionéſque ſuas recipiunt.

VI. Quo

VI. Quo prœlio facto; quòd ſæpius fortunam tentare Galba nolebat, atque alio ſeſe in hyberna conſilio veniſſe meminerat; aliis occurriſſe rebus videbat: maximè, frumenti commeatûſque inopiâ permotus: poſtero die, omnibus ejus vici ædificiis incenſis, in Provinciam reverti contendit. Ac nullo hoſte prohibente, aut iter demorante; incolumem legionem in Nantuates, indè in Allobrogas, perduxit; ibíque hyemavit.

VII. His rebus geſtis: quum omnibus de cauſis Cæſar pacatam Galliam exiſtimaret; ſuperatis Belgis, expulſis Germanis, victis in Alpibus Sedunis: atque ita, initâ hyeme, in Illyricum profectus eſſet; quòd eas quoque nationes adire, & regiones cognoſcere volebat: ſubitum bellum in Galliâ coortum eſt. Ejus belli hæc fuit cauſa. P. Craſſus adoleſcens cum legione VIII proximus mare Oceanum in Andibus hyemabat. Is, quòd in his locis inopia frumenti erat, præfectos tribunóſque militum complures in finitimas civitates, frumenti petendi causâ, dimiſit: quo in numero erat T. Terraſidius, miſſus in Euſubios; M. Trebius Gallus, in Curioſolitas; Q. Velanius, cum T. Silio, in Venetos.

VIII. Hujus civitatis eſt longè ampliſſima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum: quòd & naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare conſueverunt: & ſcientiâ atque uſu nauticarum rerum cæteros antecedunt: & in magno impetu maris, atque aperto; paucis portubus interjectis, quos tenent ipſi; omnes ferè, qui eodem mari uti conſueverunt, habent vectigales. Ab iis fit initium retinendi Silii atque Velanii; quòd per eos, ſuos ſe obſides, quos Craſſo dediſſent, recuperaturos exiſtimabant. Horum auctoritate finitimi adducti, (ut ſunt Gallorum ſubita & repentina conſilia) eâdem de causâ Trebium Terraſidiúmque retinent; & celeriter miſſis legatis, per ſuos principes inter ſe conjurant; nihil, niſi communi conſilio, acturos; eundémque omnis fortunæ exitum eſſe laturos: reliquáſque civitates ſollicitant, ut in eâ libertate, quam à majoribus acceperant, permanere, quàm Romanorum ſervitutem perferre, mallent. Omni orâ maritimâ celeriter ad ſuam ſententiam perductâ; com-

munem

munem legationem ad P. Craſſum mittunt; *ſi velit ſuos recipere, obſides ſibi remittat.*

IX. Quibus de rebus Cæſar à Craſſo certior factus; quòd ipſe aberat longiùs: naves interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit Oceanum; remiges ex Provinciâ inſtitui, nautas gubernatoréſque comparari, jubet. His rebus celeriter adminiſtratis; ipſe, quàm primùm per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquæque item civitates cognito Cæſaris adventu: ſimul quòd, quantum in ſe facinus admiſiſſent, intelligebant; legatos, quod nomen apud omnes nationes ſanctum inviolatúmque ſemper fuiſſet, retentos abs ſe & in vincula conjectos: pro magnitudine periculi bellum parare, & maximè ea, quæ ad uſum navium pertinerent, providere inſtituunt; hôc majore ſpe, quòd multum naturâ loci confidebant. Pedeſtria eſſe itinera conciſa æſtuariis; navigationem impeditam propter inſcientiam locorum paucitatémque portuum ſciebant: neque noſtros exercitus, propter frumenti inopiam, diutius apud ſe morari poſſe confidebant: ac jam, ut omnia contra opinionem acciderent, tamen ſe plurimum navibus poſſe. Romanos, neque ullam facultatem habere navium; neque eorum locorum, ubi bellum geſturi eſſent, vada, portus, inſulas noviſſe: ac longè aliam eſſe navigationem in concluſo mari, atque in vaſtiſſimo atque apertiſſimo Oceano, perſpiciebant. His initis conſiliis; oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant; naves in Venetiam, ubi Cæſarem primum bellum geſturum conſtabat, quàm plurimas poſſunt, cogunt. Socios ſibi ad id bellum Oſiſmios, Lexobios, Nannetes, Ambianos, Motinos, Diablintes, Menapios adſciſcunt; auxilia ex Britanniâ, quæ contra eas regiones poſita eſt, accerſunt.

X. Erant hæ difficultates belli gerendi, quas ſuprà oſtendimus. Sed tamen multa Cæſarem ad id bellum incitabant: injuriæ retentorum equitum Romanorum: rebellio facta poſt deditionem: defectio, datis obſidibus: tot civitatum conjuratio: in primis, ne, hâc parte neglectâ, reliquæ nationes idem ſibi licere arbitrarentur. Itaque quum intelligeret, omnes ferè Gallos

novis

novis rebus ſtudere, & ad bellum mobiliter celeritérque excitari; omnes autem homines naturâ libertati ſtudere, & conditionem ſervitutis odiſſe: priùs quàm plures civitates conſpirarent, partiendum ſibi ac latiùs diſtribuendum exercitum putavit.

XI. Itaque T. Labienum legatum in Treviros, qui proximi Rheno flumini ſunt, cum equitatu mittit. Huic mandat: *Rhemos reliquóſque Belgas adeat, atque in officio contineat: Germanóſque, qui auxilio à Belgis accerſiti dicebantur, ſi per vim navibus flumen tranſire conentur, prohibeat*. P. Craſſum cum cohortibus legionariis XII, & magno numero equitatûs, in Aquitaniam proficiſci jubet; ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantæ nationes conjungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus III, in Unellos, Curioſolitas, Lexobióſque mittit; qui eam manum diſtinendam curet. D. Brutum adoleſcentem, claſſi Gallicíſque navibus, quas ex Pictonibus Santoníſque & reliquis pacatis regionibus convenire juſſerat, præficit; &, quum primùm poſſet, in Venetos proficiſci jubet. Ipſe eò pedeſtribus copiis contendit.

XII. Erant ejuſmodi ferè ſitus oppidorum, ut poſita in extremis linguis promontoriiſque, neque pedibus aditum haberent, quum ex alto ſe æſtus incitaviſſet, quod bis ſemper accidit horarum XII ſpatio; neque navibus, quòd rurſus minuente æſtu naves in vadis afflictarentur. Ita utrâque re oppidorum oppugnatio impediebatur. Ac, ſi quando magnitudine operis fortè ſuperati; extruſo mari aggere ac molibus, atque his ferme mœnibus adæquatis; ſuis fortunis deſperare cœperant: magno numero navium appulſo, cujus rei ſummam facultatem habebant, ſua deportabant omnia; ſéque in proxima oppida recipiebant: ibi ſe rurſus iiſdem opportunitatibus loci defendebant. Hoc eo faciliùs magnam partem æſtatis faciebant; quòd noſtræ naves tempeſtatibus detinebantur; ſummáque erat vaſto atque aperto mari, magnis æſtibus, raris ac propè nullis portubus, difficultas navigandi.

XIII. Namque ipſorum naves ad hunc modum factæ armatæque erant. Carinæ aliquanto planiores, quàm noſtra-

noſtrarum navium; quò faciliùs vada ac deceſſum æſtûs excipere poſſent. proræ admodum erectæ; atque item puppes ad magnitudinem fluctuum tempeſtatúmque accommodatæ: naves totæ factæ ex robore, ad quamvis vim & contumeliam perferendam: tranſtra ex pedalibus in latitudinem trabibus, confixa clavis ferreis, digiti pollicis craſſitudine: anchoræ, pro funibus, catenis ferreis revinctæ: pelles pro velis, alutæque tenuiter confectæ; ſive propter lini inopiam, atque ejus usûs inſcientiam; ſive, quod eſt magìs veriſimile, quòd tantas tempeſtates Oceani, tantóſque impetus ventorum ſuſtineri, ac tanta onera navium regi velis, non ſatìs commodè poſſe arbitrabantur. Cum his navibus, noſtræ claſſi ejuſmodi congreſſus erat; ut una celeritate, & pulſu remorum præſtaret; reliqua, pro loci naturâ, pro vi tempeſtatum, illis eſſent aptiora & accommodatiora: neque enim his noſtræ roſtro nocere poterant; (tanta in his erat firmitudo) neque, propter altitudinem, facilè telum adjiciebatur; & eâdem de causâ minùs commodè ſcopulis continebantur. Accedebat, ut, quum ſævire ventus cœpiſſet, & ſe vento dediſſent, & tempeſtatem ferrent faciliùs, & in vadis conſiſterent tutiùs, &, ab æſtu derelictæ, nihil ſaxa & cautes timerent: quarum rerum omnium noſtris navibus caſus erant extimiſcendi.

XIV. Compluribus expugnatis oppidis; Cæſar, ubi intellexit fruſtra tantum laborem ſumi, neque hoſtium fugam captis oppidis reprimi, neque his noceri poſſe; ſtatuit expectandam claſſem. Quæ ubi convenit, ac primùm ab hoſtibus viſa eſt; circiter CCXX naves eorum paratiſſimæ, atque omni genere armorum ornatiſſimæ, è portu profectæ, noſtris adverſæ conſtiterunt. Neque ſatis Bruto, qui claſſi præerat; neque tribunis militum centurionibúſque, quibus ſingulæ naves erant attributæ, conſtabat, quid agerent, aut quam rationem pugnæ inſiſterent. Roſtro enim noceri non poſſe cognoverant Turribus autem excitatis; tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus ſuperabat, ut neque ex inferiore loco ſatìs commodè tela adjici poſſent, & miſſa à Gallis graviùs acciderent. Una erat magno

uſui res præparata à noſtris; falces præacutæ, inſertæ affixæque longuriis, non abſimili formâ muralium falcium. His quum funes, qui antennas ad malos diſtinebant, comprehenſi adductíque erant; navigio remis incitato, prærumpebantur: quibus abſciſſis, antennæ neceſſario concidebant: ut, quum omnis Gallicis navibus ſpes in velis armamentíſque conſiſteret, his ereptis, omnis uſus navium uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen poſitum in virtute; quâ noſtri milites facilè ſuperabant; atque eò magìs, quòd in conſpectu Cæſaris atque omnis exercitûs res gerebatur; ut nullum paullo fortius factum latere poſſet: omnes enim colles, & loca ſuperiora, unde erat propinquus deſpectus in mare, ab exercitu tenebantur.

XV. Disjectis, ut díximus, antennis: quum ſingulas binæ aut ternæ naves circumſiſterent; milites ſummâ vi tranſcendere in hoſtium naves contendebant. Quod poſtquam barbari fieri animadverterunt; expugnatis compluribus navibus; quum ei rei nullum reperiretur auxilium; fugâ ſalutem petere contenderunt. Ac, jam converſis in eam partem navibus, quò ventus ferebat; tanta ſubitò malacia ac tranquillitas exſtitit, ut ſe loco movere non poſſent. Quæ quidem res ad negotium conficiendum maximè fuit opportuna: nam ſingulas noſtri conſectati expugnaverunt; ut perpaucæ ex omni numero noctis interventu ad terram pervenerint, quum ab horâ fere IV uſque ad ſolis occaſum pugnaretur.

XVI. Quo prœlio bellum Venetorum totiúſque oræ maritimæ confectum eſt. Nam quum omnis juventus, omnes etiam gravioris ætatis, in quibus aliquid conſilii aut dignitatis fuit, eò convenerant; tum, navium quod ubique fuerat, unum in locum coegerant. Quibus amiſſis; reliqui neque quò ſe reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant. Itaque ſe, ſuaque omnia, Cæſari dediderunt. In quos eò graviùs Cæſar vindicandum ſtatuit, quò diligentiùs in reliquum tempus à barbaris jus legatorum conſervaretur. Itaque, omni ſenatu necato, reliquos ſub coronâ vendidit.

XVII.

XVII. Dum hæc in Venetis geruntur; Q. Titurius Sabinus cum his copiis, quas à Cæſare acceperat, in fines Unellorum pervenit. His præerat Viridovix; ac ſummam imperii tenebat earum omnium civitatum, quæ defecerant; ex quibus exercitum magnáſque copias coegerat. Atque his paucis diebus, Aulerci, Eburovices, Lexoviíque, ſenatu ſuo interfecto, quòd auctores belli eſſe nolebant, portas clauſerunt, ſéque cum Viridovice conjunxerunt: magnáque præterea multitudo undique ex Galliâ perditorum hominum latronúmque convenerat; quos ſpes prædandi, ſtudiúmque bellandi, ab agriculturâ & quotidiano labore revocabat.

XVIII. Sabinus idoneo omnibus rebus loco caſtris ſeſe tenebat; quum Viridovix contra eum duûm millium ſpatio conſediſſet, quotidiéque productis copiis pugnandi poteſtatem faceret: ut jam non ſolùm hoſtibus in contemptionem Sabinus veniret, ſed etiam noſtrorum militum vocibus nonnihil carperetur; tantámque opinionem timoris præbuit, ut jam ad vallum caſtrorum hoſtes accedere auderent. Id eâ causâ faciebat; quòd cum tantâ multitudine hoſtium, præſertim eo abſente, qui ſummam imperii teneret, niſi æquo loco, aut opportunitate aliquâ datâ, legato dimicandum non exiſtimabat.

XIX. Hâc confirmatâ opinione timoris; idoneum quendam hominem & callidum delegit Gallum ex iis, quos auxilii causâ ſecum habebat. Huic magnis præmiis pollicitationibúſque perſuadet, uti ad hoſtes tranſeat: quid fieri velit, edocet. Qui ubi pro perfugâ ad eos venit, timorem Romanorum proponit; quibus anguſtiis ipſe Cæſar à Venetis prematur, docet: neque longiùs abeſſe, quin proximâ nocte Sabinus clàm ex caſtris exercitum educat, & ad Cæſarem, auxilia ferendi causâ, proficiſcatur. Quod ubi auditum eſt; conclamant omnes, occaſionem negotii bene gerendi amittendam non eſſe: ad caſtra iri oportere. Multæ res ad hoc conſilium Gallos hortabantur: ſuperiorum dierum, Sabini cunctatio; perfugæ confirmatio; inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab his erat proviſum; ſpes Venetici belli; & quòd ferè libenter id, quod

volunt homines, credunt. Iis rebus adducti, non priùs Viridovicem reliquóſque duces ex concilio dimittunt, quàm ab his ſit conceſſum, arma utì capiant, & ad caſtra contendant. Quâ re conceſsâ: læti, velut exploratâ victoriâ; ſarmentis virgultíſque collectis, quibus foſſas Romanorum compleant; ad caſtra pergunt.

XX. Locus erat caſtrorum editus, & paullatim ab imo acclivis, circiter paſſus M. Huc magno curſu contenderunt, ut quàm minimum ſpatii ad ſe colligendos armandóſque Romanis daretur; exanimatíque pervenerunt. Sabinus ſuos hortatus, cupientibus ſignum dat. Impeditis hoſtibus propter ea, quæ ferebant, onera; ſubitò duabus portis eruptionem fieri jubet. Factum eſt opportunitate loci, hoſtium inſcientiâ ac defatigatione, virtute militum, ac ſuperiorum pugnarum exercitatione; ut ne unum quidem noſtrorum impetum ferrent; ac ſtatim terga verterent: quos impeditos, integris viribus milites noſtri conſecuti; magnum numerum eorum occiderunt: reliquos, equites conſectati; paucos, qui ex fugâ evaſerant, reliquerunt. Sic, uno tempore, & de navali pugnâ Sabinus, & de Sabini victoriâ Cæſar certior factus eſt: civitatéſque omnes ſe ſtatim Titurio dediderunt. Nam ut ad bella ſuſcipienda, Gallorum alacer & promptus eſt animus; ſic mollis ac minimè reſiſtens ad calamitates perferendas mens eorum eſt.

XXI. Eodem ferè tempore P. Craſſus, quum in Aquitaniam perveniſſet; quæ pars, ut antè dictum eſt, & regionum latitudine, & multitudine hominum, ex tertiâ parte Galliæ eſt æſtimanda: quum intelligeret in illis locis ſibi bellum gerendum, ubi paucis antè annis L. Valerius Præconinus legatus, exercitu pulſo, interfectus eſſet; atque unde L. Manilius Proconſul, impedimentis amiſſis, profugiſſet: non mediocrem ſibi diligentiam adhibendam intelligebat. Itaque, re frumentariâ proviſâ; auxiliis, equitatúque comparato; multis præterea viris fortibus Toloſâ, Carcaſone, & Narbone, (quæ ſunt civitates Galliæ Provinciæ finitimæ his regionibus) nominatim evocatis; in Sotiatium fines exercitum introduxit. Cujus adventu cognito:

Sotiates,

Sotiates, magnis copiis coactis, equitatûque, quo plurimum valebant, in itinere agmen noſtrum adorti; primùm equeſtre prœlium commiſerunt: deinde, equitatu ſuo pulſo, atque inſequentibus noſtris; ſubitò pedeſtres copias, quas in convalle in inſidiis collocaverant, oſtenderunt. Hi, noſtros disjectos adorti, prœlium renovârunt.

XXII. Pugnatum eſt diu, atque acriter; quum Sotiates, ſuperioribus victoriis freti, in ſuâ virtute totius Aquitaniæ ſalutem poſitam putarent; noſtri autem, quid ſinè Imperatore, & ſinè reliquis legionibus, adoleſcentulo duce, efficere poſſent, perſpici cuperent. Tandem tamen confecti vulneribus hoſtes terga vertere. Quorum magno numero interfecto, Craſſus ex itinere oppidum Sotiatium oppugnare cœpit; quibus fortiter reſiſtentibus, vineas turreſque egit. Illi, aliàs eruptione tentatâ, aliàs cuniculis ad aggerem vineáſque actis; cujus rei ſunt longè peritiſſimi Aquitani, propterea quòd multis locis apud eos ærariæ ſecturæ ſunt: ubi, diligentiâ noſtrorum, nihil his rebus profici poſſe intellexerunt; legatos ad Craſſum mittunt: ſéque in deditionem ut recipiat, petunt. Quâ re impetratâ, arma tradere juſſi, faciunt.

XXIII. Atque in eâ re omnium noſtrorum intentis animis: aliâ ex parte oppidi Adiatomus, qui ſummam imperii tenebat; cum DC devotis (quos illi Soldurios appellant: quorum hæc eſt conditio, ut omnibus in vitâ commodis unà cum his fruantur, quorum ſe amicitiæ dediderint: ſi quid iis per vim accidat; aut eundem caſum unà ferant, aut ſibi mortem conſciſcant: neque adhuc hominum memoriâ repertus eſt quiſquam, qui, eo interfecto cujus ſe amicitiæ devoviſſet, mori recuſaret) cum iis Adiatomus eruptionem facere conatus, clamore ab eâ parte munitionis ſublato, quum ad arma milites concurriſſent, vehementérque ibi pugnatum eſſet, repulſus in oppidum eſt: utì tamen eâdem deditionis conditione uteretur, à Craſſo impetravit.

XXIV. Armis obſidibúſque acceptis; Craſſus in fines Vocatium & Taruſatium profectus eſt. Tum verò barbari commoti; quòd oppidum & naturâ loci & manu

munitum, paucis diebus, quibus eo ventum fuerat, expugnatum cognoverant: legatos quoquoverſus dimittere, conjurare, obſides inter ſe dare, copias parare cœperunt. Mittuntur etiam ad eas civitates legati, quæ ſunt citerioris Hiſpaniæ, finitimæ Aquitaniæ: indè auxilia ducéſque accerſuntur: quorum adventu, magnâ cum auctoritate & magnâ cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces verò ii deliguntur, qui unà cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, ſummámque ſcientiam rei militaris habere exiſtimabantur. Ii, conſuetudine populi Romani, loca capere, caſtra munire, commeatibus noſtros intercludere inſtituunt. Quod ubi Craſſus animadvertit; ſuas copias propter exiguitatem non facilè diduci; hoſtem & vagari, & vias obſidere, & caſtris ſatìs præſidii relinquere; ob eam cauſam minùs commodè frumentum commeatúmque ſibi ſupportari; in dies hoſtium numerum augeri: non cunctandum exiſtimavit, quin pugnâ decertaret. Hâc re ad concilium delatâ; ubi omnes idem ſentire intellexit, poſterum diem pugnæ conſtituit.

XXV. Primâ luce, productis omnibus copiis, duplici acie inſtructâ, auxiliiſque in mediam aciem conjectis; quid hoſtes conſilii caperent, exſpectabat. Illi, etſi propter multitudinem, & veterem belli gloriam, paucitatémque noſtrorum, ſe tutò dimicaturos exiſtimabant; tamen tutius eſſe arbitrabantur, obſeſſis viis, commeatu interclúſo, ſinè ullo vulnere victoriâ potiri: & ſi, propter inopiam rei frumentariæ, Romani ſeſe recipere cœpiſſent; impeditos agmine, & ſub ſarcinis inferiores animo, adoriri cogitabant. Hôc conſilio probato ab ducibus; productis Romanorum copiis, ſeſe caſtris tenebant.

XXVI. Hâc re perſpectâ, Craſſus; quum ſua cunctatio atque opinio timidiores hoſtes, noſtros milites alacriores ad pugnandum effeciſſet; atque omnium voces audirentur, exſpectari diutius non oportere, quin ad caſtra iretur; cohortatus ſuos, omnibus cupientibus, ad hoſtium caſtra contendit. Ibi, quum alii foſſas complerent; alii, multis telis conjectis, defenſores vallo munitionibúſque depellerent; auxiliaréſque, quibus ad pugnam

nam non multum Craſſus confidebat, lapidibus teliſque ſubminiſtrandis, & ad aggerem ceſpitibus comportandis, ſpeciem atque opinionem pugnantium præberent; quum item ab hoſtibus conſtanter, ac non timidè, pugnaretur; teláque ex loco ſuperiore miſſa, non fruſtra acciderent; equites, circumitis hoſtium caſtris, Craſſo renunciaverunt, *non eâdem eſſe diligentiâ ab Decumanâ portâ caſtra munita, facilémque aditum habere.*

XXVII. Craſſus, equitum præfectos cohortatus, ut magnis præmiis pollicitationibúſque ſuos excitarent; quid fieri velit, oſtendit. Illi, ut erat imperatum, eductis quatuor cohortibus, quæ, præſidio caſtris relictæ, integræ ab labore erant; & longiore itinere circumductis, ne ex hoſtium caſtris conſpici poſſent; omnium oculis mentibúſque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt: atque his proruptis, priùs in hoſtium caſtris conſtiterunt, quàm planè ab his videri, aut, quid rei gereretur, cognoſci poſſet. Tum verò, clamore ab eâ parte audito; noſtri, redintegratis viribus, quod plerumque in ſpe victoriæ accidere conſuevit, acriùs impugnare cœperunt. Hoſtes undique circumventi, deſperatis omnibus rebus, ſe per munitiones dejicere, & fugâ ſalutem petere contenderunt. Quos equitatus apertiſſimis campis conſectatus: ex millium L. numero, quæ ex Aquitaniâ Cantabríſque veniſſe conſtabat, vix quartâ parte relicta; multâ nocte ſe in caſtra recepit.

XXVIII. Hâc auditâ pugnâ; maxima pars Aquitaniæ ſeſe Craſſo dedidit, obſidéſque ultro miſit. Quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Taruſates, Eluſates, Garites, Auſci, Garumni, Sibutzates, Cocoſatéſque. Paucæ ultimæ nationes, anni tempore confiſæ, quòd hyems ſuberat, id facere neglexerunt.

XXIX. Eodem ferè tempore Cæſar, etſi propè exacta jam æſtas erat; tamen quòd, omni Galliâ pacatâ, Morini Menapiíque ſupererant, qui in armis eſſent, neque ad eum umquam legatos de pace miſiſſent; arbitratus id bellum celeriter confici poſſe, eò exercitum adduxit. Qui longè aliâ ratione, ac reliqui Galli bellum agere inſtituerunt. Nam, quòd intelligebant ma-

ximas nationes quæ prœlio contendiſſent, pulſas ſuperatáſque eſſe; continentéſque ſylvas ac paludes habebant: eò ſe, ſuáque omnia contulerunt. Ad quarum initium ſylvarum quum perveniſſet Cæſar, caſtráque munire inſtituiſſet; neque hoſtis interim viſus eſſet: diſperſis in opere noſtris, ſubitò ex omnibus partibus ſylvæ evolaverunt, & in noſtros impetum fecerunt. Noſtri celeriter arma ceperunt, eóſque in ſylvas repulerunt; &, compluribus interfectis, longiùs impeditioribus locis ſecuti, paucos ex ſuis deperdiderunt.

XXX. Reliquis deinceps diebus, Cæſar ſylvas cædere inſtituit: & ne quis inermibus imprudentibúſque militibus ab latere impetus fieri poſſet; omnem eam materiam, quæ erat cæſa, converſam ad hoſtem collocabat, & pro vallo ad utrumque latus exſtruebat. Incredibili celeritate, magno ſpatio paucis diebus confecto: quum jam pecus atque extrema impedimenta ab noſtris tenerentur; ipſi denſiores ſylvas peterent; ejuſmodi tempeſtates ſunt conſecutæ, uti opus neceſſariò intermitteretur; & continuatione imbrium, diutius ſub pellibus milites contineri non poſſent. Itaque, vaſtatis omnibus eorum agris, vicis ædificiiſque incenſis, Cæſar exercitum reduxit; & in Aulercis Lexoviiſque, reliquis item civitatibus, quæ proximè bellum fecerant, in hybernis collocavit.

LIBER IV.

I. EA, quæ ſecuta eſt, hyeme; qui fuit annus Cn. Pompeio, M. Craſſo Coſſ. Uſipetes Germani, & item Tenchtheri, magnâ cum multitudine hominum, flumen Rhenum tranſierunt; non longè à mari, quo Rhenus influit. Cauſa tranſeundi fuit; quòd ab Suevis complures annos exagitati, bello premebantur, & agriculturâ prohibebantur.

II. Suevorum gens eſt longè maxima & bellicoſiſſima Germanorum omnium. Ii centum pagos habere dicuntur: ex quibus quotannis ſingula millia armatorum, bellandi causâ, ſuis ex finibus educunt; reliqui, qui domi manent, pro ſe atque illis colunt: hi rurſus invicem anno pòſt, in armis ſunt; illi domi remanent. Sic neque agricultura, neque ratio atque uſus belli intermittitur. Sed privati ac ſeparati agri apud eos nihil eſt: neque longiùs anno remanere uno in loco, colendi causâ, licet: neque multum frumento, ſed maximam partem lacte atque pecore vivunt; multúmque ſunt in venationibus: quæ res & cibi genere, & quotidianâ exercitatione, & libertate vitæ, (quòd à pueris nullo officio aut diſciplinâ aſſuefacti, nihil omnino contra voluntatem faciant) & vires alit, & immani corporum magnitudine efficit. Atque in eam ſe consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidiſſimis neque veſtitûs, præter pelles, habeant quidquam; quarum propter exiguitatem, magna eſt corporis pars aperta: & laventur in fluminibus. Mercatoribus eſt ad eos aditus; magìs eò, ut, quæ bello ceperint, quibus vendant, habeant; quàm quò ullam rem ad ſe importari deſiderent. Quin etiam jumentis, quibus maximè Galli delectantur, quæque impenſo parant pretio, Germani importatis non utuntur; ſed, quæ ſunt apud eos nata prava atque deformia, hæc quotidianâ exercitatione, ſummi ut ſint laboris, efficiunt. Equeſtribus prœliis ſæpe èx equis deſiliunt, ac pedibus prœliantur; eóſque eodem remanere veſtigio aſſuefaciunt; ad quos ſe celeriter, quum uſus eſt, recipiunt: neque eorum moribus turpius quidquam, aut inertius habetur, quàm ephippiis uti: itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum, quamvis pauci, adire audent. Vinum ad ſe omnino importari non ſinunt; quòd eâ re ad laborem ferendum remolleſcere homines, atque effeminari arbitrantur. Publicè maximam putant eſſe laudem, quàm latiſſimè à ſuis finibus vacare agros. Hâc re ſignificari; magnum numerum civitatum ſuam vim ſuſtinere non potuiſſe. Itaque unâ ex parte à Suevis, circiter millia paſſuum DC. agri vacare dicuntur.

III. Ad alteram partem ſuccedunt Ubii: quorum fuit civitas ampla atque florens, ut eſt captus Germanorum; & qui paullo ſunt ejuſdem generis etiam cæteris humaniores; propterea quòd Rhenum attingunt, multúmque ad eos mercatores ventitant, & ipſi propter propinquitatem Gallicis ſunt moribus aſſuefacti. Hos quum Suevi, multis ſæpe bellis experti, propter amplitudinem gravitatémque civitatis, finibus expellere non potuiſſent; tamen vectigales ſibi fecerunt, ac multo humiliores infirmioréſque redegerunt.

IV. In eâdem causâ fuerunt Uſipetes & Tenchtheri, quos ſuprà diximus: qui complures annos Suevorum vim ſuſtinuerunt; ad extremum tamen agris expulſi, & multis locis Germaniæ triennium vagati, ad Rhenum pervenerunt: quas regiones Menapii incolebant; &, ad utramque ripam fluminis, agros, ædificia, vicóſque habebant; ſed tantæ multitudinis adventu perterriti, ex his ædificiis, quæ trans flumen habuerant, demigraverunt; & cis Rhenum diſpoſitis præſidiis, Germanos tranſire prohibebant. Illi, omnia experti: quum neque vi contendere, propter inopiam navium; neque clam tranſire, propter cuſtodias Menapiorum poſſent; reverti ſe in ſuas ſedes regionéſque ſimulaverunt; &, tridui viam progreſſi, rurſus reverterunt; atque omni hôc itinere unâ nocte equitatu confecto, inſcios inopinantéſque Menapios oppreſſerunt; qui de Germanorum diſceſſu per exploratores certiores facti, ſinè metu trans Rhenum in ſuos vicos remigraverant. His interfectis, navibúſque eorum occupatis: priuſquam ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum erat, certior fieret; flumen tranſierunt: atque, omnibus eorum ædificiis occupatis, reliquam partem hyemis ſe eorum copiis aluerunt.

V. His de rebus Cæſar certior factus, & infirmitatem Gallorum veritus; quòd ſunt in conſiliis capiendis mobiles, & novis plerumque rebus ſtudent; nihil his committendum exiſtimavit. Eſt autem hoc Gallicæ conſuetudinis; ut & viatores, etiam invitos, conſiſtere cogant; & quod quiſque eorum de quâque re audierit, aut cognovit, quærant: & mercatores in oppidis vulgus circumſiſtat; quibus ex regionibus veniant, quaſque

que ibi res cognoverint, pronunciare cogant. His rumoribus atque auditionibus permoti, de ſummis ſæpe rebus conſilia ineunt: quorum eos è veſtigio pœnitere neceſſe eſt; quum incertis rumoribus ſerviant; & plerique ad voluntatem eorum ficta reſpondeant. Quâ conſuetudine cognitâ, Cæſar, ne graviori bello occurreret; maturiùs, quàm conſueverat, ad exercitum proficiſcitur. Eò quum veniſſet; ea, quæ fore ſuſpicatus erat, facta cognovit: miſſas legationes à nonnullis civitatibus ad Germanos; invitatóſque eos, utì ab Rheno diſcederent; omniàque, quæ poſtulâſſent, ab ſe fore parata. * Quâ ſpe adducti Germani, latiùs jam vagabantur; & in fines Eburonum & Condruſorum, qui ſunt Trevirorum clientes, pervenerant. Principibus Galliæ evocatis; Cæſar ea, quæ cognoverat, diſſimulanda ſibi exiſtimavit: eorúmque animis permulſis & confirmatis, equitatûque imperato, bellum cum Germanis gerere conſtituit.

VI. Re frumentariâ comparatâ, equitibúſque delectis; iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis Germanos eſſe audiebat: à quibus quum paucorum dierum iter abeſſet; legati ad eum venerunt, quorum hæc fuit oratio; *Germanos neque priores populo R. bellum inferre; neque tamen recuſare, ſi laceſſantur, quin armis contendant; quòd Germanorum conſuetudo hæc ſit à majoribus tradita; quicumque bellum inferant, reſiſtere, neque deprecari: hoc tamen dicere; veniſſe invitos, ejectos domo. Si ſuam gratiam Romani velint, poſſe eis utiles eſſe amicos. Vel ſibi agros attribuant; vel patiantur tenere eos, quos armis poſſederint. Seſe unis Suevis concedere, quibus ne dii quidem immortales pares eſſe poſſint: reliquum quidem in terris eſſe neminem, quem non ſuperare poſſint.* Ad hæc Cæſar, quæ viſum eſt, reſpondit. Sed exitus fuit orationis: *ſibi nullam cum his amicitiam eſſe poſſe, ſi in Galliâ remanerent: neque verum eſſe, qui ſuos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque ullos in Galliâ vacare agros, qui dari tantæ præſertim multitudini ſinè injuriâ poſſint: ſed licere, ſi velint, in Ubiorum finibus conſidere; quorum ſint legati apud ſe, & de Suevorum injuriis querantur, & à ſe auxilium petant: hoc ſe ab Ubiis impetraturum.* Legati hæc ſe ad ſuos relaturos dixerunt; &, re deliberatâ, poſt diem tertium ad

Cæſarem

Cæſarem reverſuros: interea ne propiùs ſe caſtra moveret, petierunt. Ne id quidem Cæſar ab ſe impetrari poſſe dixit: cognoverat enim magnam partem equitatûs ab iis aliquot diebus antè, prædandi frumentandíque causâ, ad Ambivaritos trans Moſam miſſam: hos exſpectari equites, atque ejus rei causâ moram interponi, arbitrabatur.

VII. Moſa profluit ex monte Vogeſo, qui eſt in finibus Lingonum; & parte quâdam Rheni receptâ, quæ appellatur Vhalis, inſulam efficit Batavorum; neque longiùs ab eo millibus paſſuum LXXX in Oceanum tranſit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt; & longo ſpatio per fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribocorum, Treviro-rúmque citatus fertur: &, ubi Oceano appropinquat, in plures diffluit partes, multis ingentibúſque inſulis effectis, quarum pars magna à feris barbaríſque nationibus colitur, (ex quibus ſunt, qui piſcibus, atque ovis avium vivere exiſtimantur) multiſque capitibus in Oceanum influit.

VIII. Cæſar quum ab hoſte non amplius paſſuum XII millibus abeſſet; ut erat conſtitutum, ad eum legati revertuntur: Qui in itinere congreſſi, magnopere, *ne longiùs progrederetur*, orabant. Quum id non impetraſſent; petebant, *utì ad eos equites, qui agmen anteceſſiſſent, præmitteret; eóſque pugnâ probiberet: ſibique utì poteſtatem faceret, in Ubios legatos mittendi: quorum ſi principes ac ſenatus ſibi jurejurando fidem feciſſent; eâ conditione, quæ à Cæſare ferretur, ſe uſuros oſtendebant: ad has res conficiendas, ſibi tridui ſpatium daret*. Hæc omnia Cæſar eódem illò pertinere arbitrabatur, ut, tridui morâ interpoſitâ, equites eorum, qui abeſſent, reverterentur. Tamen *ſeſe non longiùs millibus paſſuum* IV, *aquationis causâ, proceſſurum eo die* dixit: *huc poſtero die quam frequentiſſimi convenirent, ut de eorum poſtulatis cognoſceret*. Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu anteceſſerant, mittit qui nunciarent, ne hoſtes prœlio laceſſerent; &, ſi ipſi laceſſerentur, ſuſtinerent, quoad ipſe cum exercitu propiùs acceſſiſſet.

IX. At hoſtes, ubi primùm noſtros equites conſpexerunt, quorum V millium erat numerus; quum ipſi non amplius

amplius DCCC equites haberent: quòd ii, qui frumentandi causà ierant trans Moſam, nondum redierant: nihil noſtris timentibus, quòd legati eorum paullò antè à Cæſare diſceſſerant, atque is dies induciis erat ab iis petitus; impetu facto, celeriter noſtros perturbaverunt: rurſus reſiſtentibus noſtris; conſuetudine ſuâ, ad pedes deſilierunt: ſuffoſsíſque equis compluribúſque noſtris dejectis, reliquos in fugam conjecerunt; atque ita perterritos egerunt, ut non priùs fugâ deſiſterent, quàm in conſpectum agminis noſtri veniſſent. In eo prœlio, ex equitibus noſtris interficiuntur IV & LXX: in his vir fortiſſimus Piſo Aquitanus, ampliſſimo genere natus, cujus avus in civitate ſuâ regnum obtinuerat, amicus ab ſenatu noſtro appellatus. Hic, quum fratri intercluſo ab hoſtibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit; ipſe, equo vulnerato, dejectus, quoad potuit, fortiſſimè reſtitit. Quum circumventus, multis vulneribus acceptis, cecidiſſet; atque id frater, qui jam prœlio exceſſerat, procul animadvertiſſet; incitato equo, ſeſe hoſtibus obtulit, atque interfectus eſt.

X. Hôc prœlio facto; Cæſar neque jam ſibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab iis, qui, per dolum atque inſidias petitâ pace, ultro bellum intuliſſent. Exſpectare verò dum hoſtium copiæ augerentur, equitatúſque reverteretur; ſummæ dementiæ eſſe judicabat: &, cognitâ Gallorum infirmitate; quantum jam, apud eos, hoſtes uno prœlio auctoritatis eſſent conſecuti, ſentiebat: quibus, ad conſilia capienda, nihil ſpatii dandum exiſtimabat. His conſtitutis rebus; & conſilio cum legatis & quæſtore communicato, ne quem diem pugnæ intermitteret: opportuniſſima res accidit; quòd poſtridie ejus diei manè, eâdem & perfidiâ & ſimulatione uſi Germani, frequentes, omnibus principibus majoribúſque natu adhibitis, ad eum in caſtra venerunt; ſimul, ut dicebatur, ſui purgandi causâ, quòd, contrà atque eſſet dictum, & ipſi petîſſent, prœlium pridie commiſiſſent; ſimul, ut, ſi quid poſſent, de induciis fallendo impetrarent. Quos ſibi Cæſar oblatos gaviſus, retineri juſſit: ipſe omnes copias caſtris eduxit; equitatum, quod recenti prœlio perterritum éſſe exiſtimabat, agmen ſubſequi juſſit.

XI.

XI. Acie triplici inſtructâ, & celeriter viii millium itinere confecto; priùs ad hoſtium caſtra pervenit, quàm, quid ageretur, Germani ſentire poſſent: qui, omnibus rebus ſubitò perterriti, & celeritate adventûs noſtri, & diſceſſu ſuorum; neque conſilii habendi, neque arma càpiendi ſpatio dato; perturbantur, copiáſne adversùs hoſtem educere, an caſtra defendere, an fugâ ſalutem petere, præſtaret. Quorum timor quum fremitu & concurſu ſignificaretur; milites noſtri, priſtini diei perfidiâ incitati, in caſtra irruperunt; quo in loco qui celeriter arma capere potuerunt, paulliſper noſtris reſtiterunt, atque inter carros impedimentáque prœlium commiſerunt: at reliqua multitudo puerorum mulierúmque, (nam cum omnibus ſuis domo exceſſerant, Rhenúmque tranſierant) paſſim fugere cœpit: ad quos conſectandos, Cæſar equitatum miſit.

XII. Germani, poſt tergum clamore audito; quum ſuos interfici viderent; armis abjectis, ſigníſque militaribus relictis, ſe ex caſtris ejecerunt: & quum ad confluentem Moſæ & Rheni perveniſſent; reliquâ fugâ deſperatâ, magno numero interfecto, reliqui ſe in flumen præcipitaverunt: atque ibi timore, laſſitudine, & vi fluminis oppreſſi, perierunt. Noſtri ad unum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore, quum hoſtium numerus capitum ccccxxx millium fuiſſet, ſe in caſtra receperunt. Cæſar iis, quos in caſtris retinuerat, diſcedendi poteſtatem fecit. Illi ſupplicia cruciatûſque Gallorum veriti, quorum agros vexaverant; remanere ſe apud eum velle dixerunt. Iis Cæſar libertatem conceſſit.

XIII. Germanico bello confecto, multis de cauſis Cæſar ſtatuit ſibi Rhenum eſſe tranſeundum; quarum illa fuit juſtiſſima; quòd, quum videret Germanos tam facilè impelli, ut in Galliam venirent; ſuis quoque rebus eos timere voluit, quum intelligerent & poſſe & audere populi R. exercitum Rhenum tranſire. Acceſſit etiam quòd illa pars equitatûs Uſipetum & Tenchtherorum, quam ſuprà commemoravi prædandi frumentandíque causâ Moſam transîſſe, neque prœlio interfuiſſe; poſt fugam ſuorum ſe trans Rhenum in fines Sigambrorum receperat,

ſéque

ſéque cum iis conjunxerat. Ad quos quum Cæſar nuncios miſiſſet, qui poſtularent, *eos qui ſibi Galliæque bellum intuliſſent, uti ſibi dederent*; reſponderunt: *Populi Romani imperium, Rhenum finire: ſi, ſe invito, Germanos in Galliam tranſire non æquum exiſtimaret; cur ſui quidquam eſſe imperii aut poteſtatis trans Rhenum poſtularet?*

XIV. Ubii autem; qui uni ex tranſrhenanis ad Cæſarem legatos miſerant, amicitiam fecerant, obſides dederant; magnopere orabant: *Ut ſibi auxilium ferret, quòd graviter ab Suevis premerentur; vel, ſi id facere occupationibus Reipubl. prohiberetur, exercitum modò Rhenum tranſportaret: id ſibi ad auxilium, ſpémque reliqui temporis, ſatis futurum: tantum eſſe nomen atque opinionem exercitûs Romani, Arioviſto pulſo, & hôc noviſſimo prælio facto, etiam ad ultimas Germanorum nationes; uti opinione & amicitiâ populi Romani tuti eſſe poſſint. Navium magnam copiam ad tranſportandum exercitum pollicebantur.*

XV. Cæſar his de cauſis, quas commemoravi, Rhenum tranſire decreverat. Sed navibus tranſire neque ſatis tutum eſſe arbitrabatur, neque ſuæ neque populi Romani dignitatis eſſe ſtatuebat. Itaque, etſi ſumma difficultas faciundi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinémque fluminis; tamen id ſibi contendendum, aut aliter non tranſducendum exercitum, exiſtimabat. Rationem pontis igitur hanc inſtituit. Tigna bina ſeſquipedalia, paullum ab imo præacuta, dimenſa ad altitudinem fluminis, intervallo pedum duorum inter ſe jungebat. Hæc cum machinationibus demiſſa in flumen defixerat, fiſtucíſque adegerat; non, ſublicæ modo, directa ad perpendiculum; ſed prona, ac faſtigiata; ut ſecundùm naturam fluminis procumberent. His item contraria duo ad eundem modum juncta, intervallo pedum quadragenûm, ab inferiore parte contra vim atque impetum fluminis converſa ſtatuebat. Hæc utraque bipedalibus trabibus immiſſis, quantum eorum tignorum junctura diſtabat, binis utrimque fibulis ab extremâ parte diſtinebantur: quibus diſcluſis, atque in contrariam partem revinctis; tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura; ut, quo major vis aquæ ſe incitaviſſet, hôc arctiùs illigata tenerentur. Hæc directâ materiâ injectâ contexe-

contexebantur, ac longuriis cratibúſque conſternebantur. Ac nihilo ſecius ſublicæ ad inferiorem partem fluminis obliquè adigebantur; quæ, pro pariete ſubjectæ, & cum omni opere conjunctæ, vim fluminis exciperent. Et aliæ item ſupra pontem, mediocri ſpatio: ut, ſi arborum trunci, ſive naves, dejiciendi operis cauſâ, eſſent à barbaris miſſæ; his defenſoribus earum vis minueretur, neu ponti nocerent.

XVI. Diebus x, quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto, exercitus tranſducitur. Cæſar, ad utramque partem pontis firmo præſidio relicto, in fines Sigambrorum contendit. Interim à compluribus civitatibus ad eum legati veniunt; quibus pacem atque amicitiam petentibus, liberaliter reſpondit, obſidéſque ad ſe adduci jubet. Sigambri ex eo tempore, quo pons inſtitui cœptus eſt, fugâ comparatâ; hortantibus iis, quos ex Tenchtheris atque Uſipetibus apud ſe habebant; finibus ſuis exceſſerant, ſuáque omnia exportaverant, ſéque in ſolitudinem ac ſylvas abdiderant.

XVII. Cæſar paucos dies in eorum finibus moratus; omnibus vicis ædificiiſque incenſis, frumentíſque ſucciſis, ſe in fines Ubiorum recepit: atque his auxilium ſuum pollicitus, ſi à Suevis premerentur; hæc ab iis cognovit: Suevos, poſtquam per exploratores pontem fieri comperiſſent, more ſuo, concilio habito, nuncios in omnes partes miſiſſe; utì de oppidis demigrarent; liberos, uxores, ſuáque omnia in ſylvis deponerent; atque omnes, qui arma ferre poſſent, unum in locum convenirent: hunc eſſe delectum medium ferè regionum earum, quas Suevi obtinerent: ibi Romanorum adventum exſpectare, atque ibi decertare conſtituiſſe. Quod ubi Cæſar comperit: omnibus his rebus confectis, quarum rerum cauſâ exercitum tranſducere conſtituerat; ut Germanis metum injiceret, ut Sigambros ulciſceretur, ut Ubios obſidione liberaret: diebus omnino xviii trans Rhenum conſumptis, ſatìs & ad laudem & ad utilitatem profectum arbitratus, ſe in Galliam recepit, pontémque reſcidit.

XVIII. Exiguâ parte æſtatis reliquâ, Cæſar; etſi in iis locis, quòd omnis Gallia ad Septemtrionem vergit, maturæ

maturæ ſunt hyemes; tamen in Britanniam proficiſci contendit; quòd omnibus ferè Gallicis bellis, hoſtibus noſtris indè ſubminiſtrata auxilia intelligebat: &, ſi tempus anni ad bellum gerendum deficeret; tamen magno ſibi uſui fore arbitrabatur, ſi modò inſulam adiiſſet; genus hominum perſpexiſſet; loca, portus, aditus cognoviſſet; quæ omnia ferè Gallis erant incognita: neque enim temere, præter mercatores, illò adit quiſquam; neque iis ipſis quidquam, præter oram maritimam, atque eas regiones, quæ ſunt contra Galliam, notum eſt. Itaque, convocatis ad ſe undique mercatoribus; neque quanta eſſet inſulæ magnitudo; neque quæ, aut quantæ nationes incolerent; neque quem uſum belli haberent, aut quibus inſtitutis uterentur; neque qui eſſent ad majorum navium multitudinem idonei portus; reperire poterat. Ad hæc cognoſcenda, priùs quàm periculum faceret, idoneum eſſe arbitratus, C. Voluſenum cum navi longâ præmittit. Huic mandat, ut, exploratis omnibus rebus, ad ſe quàm primùm revertatur. Ipſe, cum omnibus copiis, in Morinos proficiſcitur; quòd indè erat breviſſimus in Britanniam transjectus: huc naves undique ex finitimis regionibus, & quam ſuperiore æſtate ad Veneticum bellum fecerat claſſem, jubet convenire.

XIX. Interim, conſilio ejus cognito, & per mercatores perlato ad Britannos; à compluribus ejus inſulæ civitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur, obſides dare, atque imperio populi R. obtemperare. Quibus auditis; liberaliter pollicitus, hortatúſque, ut in eâ ſententiâ permanerent, eos domum remiſit: & cum his unà Comium, quem ipſe, Atrebatibus ſuperatis, regem ibi conſtituerat; cujus & virtutem & conſilium probabat, & quem ſibi fidelem arbitrabatur, cujúſque auctoritas in his regionibus magna habebatur; mittit. Huic imperat; quas poſſit, adeat civitates; hortetúrque, ut populi R. fidem ſequantur: ſéque celeriter eò venturum nunciet. Voluſenus, perſpectis regionibus; quantum ei facultatis dari potuit, qui navi egredi ac ſe barbaris committere non auderet; v die ad Cæſarem revertitur; quæque ibi perſpexiſſet, renunciat.

XX.

XX. Dum in his locis Cæſar, navium parandarum cauſâ, moratur; ex magnâ parte Morinorum legati ad eum venerunt, qui ſe de ſuperioris temporis conſilio excuſarent; quòd homines barbari, & noſtræ conſuetudinis imperiti, bellum populo Rom. feciſſent: ſéque ea, quæ imperâſſet, facturos pollicerentur. Hoc ſibi ſatìs opportunè Cæſar accidiſſe arbitratus; quòd neque poſt tergum hoſtem relinquere volebat; neque belli gerendi, propter anni tempus, facultatem habebat; neque has tantularum rerum occupationes ſibi Britanniæ anteponendas judicabat; magnum his numerum obſidum imperat: quibus adductis, eos in fidem recepit. Navibus circiter LXXX onerariis coactis contractíſque, quod ſatìs eſſe ad duas legiones tranſportandas exiſtimabat; quidquid præterea navium longarum habebat, quæſtori, legatis, præfectíſque diſtribuit. Huc accedebant XVIII onerariæ naves; quæ ex eo loco millibus paſſuum VIII vento tenebantur, quò minùs in eundem portum pervenire poſſent. Has equitibus diſtribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino & L. Aurunculeio Cottæ legatis, in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum cum eo præſidio, quod ſatìs eſſe arbitrabatur, portum retinere juſſit.

XXI. His conſtitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum tempeſtatem, tertiâ ferè vigiliâ ſolvit; equitéſque in ulteriorem portum progredi, & naves conſcendere, ac ſe ſequi, juſſit: ab quibus quum id paullò tardiùs eſſet adminiſtrandum, ipſe horâ circiter diei IV cum primis navibus Britanniam attigit; atque ibi in omnibus collibus expoſitas hoſtium copias armatas conſpexit. Cujus loci hæc erat natura: adeò montibus anguſtis mare continebatur, utì ex locis ſuperioribus in littus telum adjici poſſet. Hunc ad egrediendum locum nequaquam idoneum arbitratus: dum reliquæ naves eò convenirent, ad horam IX in anchoris exſpectavit. Interim legatis tribuníſque militum convocatis; & quæ ex Voluſeno cognoviſſet, & quæ fieri vellet, oſtendit: monuítque, (ut rei militaris ratio, maximè

maximè ut res maritimæ poſtularent, ut quæ celerem atque inſtabilem motum haberent) ad nutum & ad tempus omnes res ab iis adminiſtrarentur. His dimiſſis; & ventum & æſtum uno tempore nactus ſecundum; dato ſigno, & ſublatis anchoris, circiter millia paſſuum VIII ab eo loco progreſſus, aperto ac plano littore naves conſtituit.

XXII. At barbari, conſilio Romanorum cognito; præmiſſo equitatu & eſſedariis, quo plerumque genere in prœliis uti conſuêrunt; reliquis copiis ſubſecuti, noſtros navibus egredi prohibebant. Erat ob has cauſas ſumma difficultas; quòd naves, propter magnitudinem, niſi in alto conſtitui non poterant; militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno & gravi onere armorum preſſis, ſimul & de navibus deſiliendum, & fluctibus conſiſtendum, & cum hoſtibus erat pugnandum; quum illi aut ex arido, aut paullulum in aquam progreſſi, omnibus membris expediti, notiſſimis locis, tela audacter conjicerent, & equos inſuefactos incitarent. Quibus rebus noſtri perterriti; atque hujus omnino generis pugnæ imperiti; non eâdem alacritate ac ſtudio, quo in pedeſtribus uti prœliis conſueverant, utebantur.

XXIII. Quod ubi Cæſar animadvertit; naves longas, quarum & ſpecies erat barbaris inuſitatior, & motus ad uſum expeditior, paullulùm removeri ab onerariis navibus, & remis incitari, & ad latus apertum hoſtium conſtitui; atque indè fundis, tormentis, ſagittis, hoſtes propelli ac ſubmoveri, juſſit. Quæ res magno uſui noſtris fuit: nam & navium figurâ, & remorum motu, & inuſitato genere tormentorum, permoti barbari; conſtiterunt, ac paullùm modò pedem retulerunt. Atque, noſtris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris: qui X legionis aquilam ferebat, conteſtatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret; *deſilite*, inquit, *milites, niſi vultis aquilam hoſtibus prodere; ego certè meum Reipub. atque Imperatori officium præſtitero.* Hoc quum magnâ voce dixiſſet; ſe ex navi projecit, atque in hoſtes aquilam ferre cœpit. Tum noſtri cohortati inter ſe, ne tantum dedecus admitteretur;

univerſi

univerſi ex navi deſilierunt: hos item alii ex proximis primis navibus, quum conſpexiſſent, ſubſecuti; hoſtibus appropinquârunt.

XXIV. Pugnatum eſt ab utriſque acriter. Noſtri tamen; quòd neque ordines ſervare, neque firmiter inſiſtere, neque ſigna ſubſequi poterant; atque alius aliâ ex navi, quibuſcumque ſignis occurrerat, ſe aggregabat; magnopere perturbabantur. Hoſtes vero notis omnibus vadis: ubi ex littore aliquos ſingulares ex navi egredientes conſpexerant; incitatis equis, impeditos adoriebantur: plures paucos circumſtabant: alii ab latere aperto, in univerſos tela conjiciebant. Quod quum animadvertiſſet Cæſar; ſcaphas longarum navium, item ſpeculatoria navigia, militibus compleri juſſit: &, quos laborantes conſpexerat, iis ſubſidia ſubmittebat. Noſtri, ſimul in arido conſtiterunt, ſuis omnibus conſecutis, in hoſtes impetum fecerunt; atque eos in fugam dederunt; neque longiùs proſequi potuerunt, quòd equites curſum tenere atque inſulam capere non potuerant. Hoc unum ad priſtinam fortunam Cæſari defuit.

XXV. Hoſtes prœlio ſuperati, ſimul atque ſe ex fugâ receperunt, ſtatim ad Cæſarem legatos de pace miſerunt: *Obſides daturos; quæque imperâſſet, ſeſe facturos,* polliciti ſunt. Unà cum his legatis Comius Atrebas venit, quem ſuprà demonſtraveram à Cæſare in Britanniam præmiſſum. Hunc illi è navi egreſſum, quum ad eos Imperatoris mandata deferret, comprehenderant, atque in vincula conjecerant: tunc, facto prœlio, remiſerunt; &, in petendâ pace, ejus rei culpam in multitudinem contulerunt; &, propter imprudentiam, ut ignoſceretur, petiverunt. Cæſar queſtus, quòd, quum ultro in continentem legatis miſſis pacem à ſe petiſſent, bellum ſinè causâ intuliſſent; ignoſcere imprudentiæ dixit, obſidéſque imperavit: quorum illi partem ſtatim dederunt, partem ex longinquioribus locis acerſitam paucis diebus ſeſe daturos dixerunt. Interea ſuos remigrare in agros juſſerunt; principéſque undique convenere, & ſe civitatéſque ſuas Cæſari commendârunt.

XXVI.

XXVI. His rebus pace firmatâ; poſt diem IV, quàm eſt in Britanniam ventum, naves XVIII, de quibus ſuprà demonſtratum eſt, quæ equites ſuſtulerant, ex ſuperiore portu leni vento ſolverunt: quæ quum appropinquarent Britanniæ, & ex caſtris viderentur; tanta tempeſtas ſubitò coorta eſt, ut nulla earum curſum tenere poſſet; ſed aliæ eódem, unde erant profectæ, referrentur; aliæ ad inferiorem partem inſulæ, quæ eſt propiùs Solis occaſum, magno ſui cum periculo dejicerentur? quæ tamen, anchoris jactis cùm fluctibus complerentur, neceſſario, adversâ nocte in altum provectæ, continentem petiverunt. Eâdem nocte accidit, ut eſſet luna plena; quæ dies maritimos æſtus maximos in Oceano efficere conſuevit; noſtríſque id erat incognitum. Ita uno tempore & longas naves, quibus Cæſar exercitum tranſportandum curaverat, quáſque in aridum ſubduxerat, æſtus complebat; & onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempeſtas afflictabat: neque ulla noſtris facultas aut adminiſtrandi, aut auxiliandi dabatur. Compluribus navibus fractis; reliquæ quum eſſent, funibus, anchoris, reliquiſque armamentis amiſſis, ad navigandum inutiles; magna, id quod neceſſe erat accidere, totius exercitûs perturbatio facta eſt. Neque enim naves erant aliæ, quibus reportari poſſent; & omnia deerant, quæ ad reficiendas naves eſſent uſui; &, quòd omnibus conſtabat hyemare in Galliâ oportere, frumentum his in locis in hyemem proviſum non erat.

XXVII. Quibus rebus cognitis; principes Britanniæ, qui poſt prœlium ad ea quæ juſſerat Cæſar facienda convenerant, inter ſe collocuti; quum equites, & naves, & frumentum Romanis deeſſe intelligerent; & paucitatem militum ex caſtrorum exiguitate cognoſcerent; quæ hôc erant etiam anguſtiora, quòd ſinè impedimentis Cæſar legiones tranſportaverat: optimum factu eſſe duxerunt, rebellione factâ, frumento commeatûque noſtros prohibere, & rem in hyemem producere; quòd, his ſuperatis, aut reditu interclufis, neminem poſtea belli inferendi causâ in Britanniam tranſiturum confidebant. Itaque, rurſus conjuratione factâ, paullatim ex caſtris diſcedere,

ac

ac ſuos clàm ex agris deducere cœperunt. At Cæſar, etſi nondum eorum conſilia cognoverat; tamen & ex eventu navium ſuarum, & ex eo quòd obſides dare intermiſerant, fore id, quod accidit, ſuſpicabatur. Itaque ad omnes caſus ſubſidia comparabat: nam & frumentum ex agris in caſtra quotidie conferebat; &, quæ graviſſimè afflictæ erant naves, earum materiâ atque ære ad reliquas reficiendas utebatur; &, quæ ad eas res erant uſui, ex continenti comportari jubebat. Itaque, quum id ſummo ſtudio à militibus adminiſtraretur; XII navibus amiſſis, reliquis ut navigari commodè poſſet, effecit.

XXVIII. Dum ea geruntur: legione, ex conſuetudine, unâ frumentatum miſsâ, quæ appellabatur VII; neque ullâ ad id tempus belli ſuſpicione interpoſitâ; quum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in caſtra ventitaret: ii, qui pro portis caſtrorum in ſtatione erant, Cæſari renunciaverunt; pulverem majorem, quàm conſuetudo ferret, in eâ parte videri, quam in partem legio iter feciſſet. Cæſar, id quod erat, ſuſpicatus, aliquid novi à barbaris initum conſilii; cohortes, quæ in ſtationibus erant, ſecum in eam partem proficiſci; duas, in ſtationem ſuccedere; reliquas armari, & confeſtim ſe ſubſequi, juſſit. Quum paullò longiùs à caſtris proceſſiſſet; ſuos ab hoſtibus premi, atque ægre ſuſtinere, & confertâ legione ex omnibus partibus tela conjici animadvertit. Nam quòd omni ex reliquis partibus demeſſo frumento, una pars erat reliqua; ſuſpicati hoſtes huc noſtros eſſe venturos, noctu in ſylvis delituerant: tum diſperſos, depoſitis armis, in metendo occupatos ſubitò adorti; paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbaverant; ſimul, equitatu atque eſſedis circumdederant.

XXIX Genus hoc eſt ex eſſedis pugnæ: primò per omnes partes perequitant, & tela conjiciunt; atque ipſo terrore equorum, & ſtrepitu rotarum, ordines plerumque perturbant: & quum ſe inter equitum turmas inſinuavere; ex eſſedis deſiliunt, & pedibus prœliantur. Aurigæ interim paullùm è prœlio excedunt, atque ita ſe collocant, ut, ſi illi à multitudine hoſtium premantur, expeditum ad ſuos receptum habeant. Ita, mobilitatem

tem equitum, ſtabilitatem peditum, in prœliis præſtant; ac tantum uſu quotidiano & exercitatione efficiunt, ut in declivi ac præcipiti loco incitatos equos ſuſtinere, & brevì moderari ac flectere, & per temonem percurrere, & in jugo inſiſtere, & indè ſe in currus citiſſimè recipere, conſueverint.

XXX. Quibus rebus, perturbatis noſtris novitate pugnæ, tempore opportuniſſimo Cæſar auxilium tulit; namque ejus adventu hoſtes conſtiterunt, noſtri ex timore ſe receperunt. Quo facto: ad laceſſendum hoſtem, & committendum prœlium, alienum eſſe tempus arbitratus; ſuo ſe loco continuit: &, brevi tempore intermiſſo, in caſtra legiones reduxit. Dum hæc geruntur: noſtris omnibus occupatis; qui erant in agris reliqui, diſceſſerunt. Secutæ ſunt, continuos dies complures, tempeſtates; quæ & noſtros in caſtris continerent, & hoſtem à pugnâ prohiberent. Interim barbari nuncios in omnes partes dimiſerunt; paucitatémque noſtrorum militum ſuis prædicaverunt; &, quanta prædæ faciendæ atque in perpetuum ſui liberandi facultas daretur, ſi Romanos caſtris expuliſſent, demonſtraverunt. His rebus celeriter magnâ multitudine peditatûs equitatûſque coactâ, ad caſtra venerunt.

XXXI. Cæſar, etſi idem, quod ſuperioribus diebus acciderat, fore videbat; ut, ſi eſſent hoſtes pulſi, celeritate periculum effugerent: tamen nactus equites circiter xxx, quos Comius Atrebas, de quo antè dictum eſt, ſecum tranſportaverat; legiones in acie pro caſtris conſtituit. Commiſſo prœlio, diutius noſtrorum militum impetum hoſtes ferre non potuerunt, ac terga verterunt: quos tanto ſpatio ſecuti, quantum curſu & viribus efficere potuerunt; complures ex iis occiderunt; deinde, omnibus longè latéque ædificiis adflictis incenſíſque, ſe in caſtra receperunt.

XXXII. Eodem die legati ab hoſtibus miſſi ad Cæſarem de pace venerunt. His Cæſar numerum obſidum, quem antea imperaverat, duplicavit; eóſque in continentem adduci juſſit; quòd, propinquâ die æquinoctii, infirmis navibus, hyemi navigationem ſubjiciendam non exiſtimabat. Ipſe idoneam tempeſtatem na-

ctus,

ctus, paullò poſt mediam noctem naves ſolvit; quæ omnes incolumes ad continentem pervenerunt: ex his onerariæ II eoſdem portus, quos reliquæ, capere non potuerunt; ſed paullò infrà delatæ ſunt.

XXXIII. Quibus ex navibus quum eſſent expoſiti milites circiter CCC, atque in caſtra contenderent; Morini, quos Cæſar in Britanniam proficiſcens pacatos reliquerat, ſpe prædæ adducti, primò non ita magno ſuorum numero circumſteterunt; ac, ſi ſeſe interfici nollent, arma ponere juſſerunt. Quum illi, orbe facto, ſeſe defenderent; celeriter ad clamorem hominum circiter millia VI convenerunt. Quâ re nunciatà, Cæſar omnem ex caſtris equitatum ſuis auxilio miſit. Interim noſtri milites impetum hoſtium ſuſtinuerunt; atque horis ampliùs IV fortiſſimè pugnaverunt; &, paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. Poſtea verò quàm equitatus noſter in conſpectum venit; hoſtes, abjectis armis, terga verterunt; magnúſque eorum numerus eſt occiſus.

XXXIV. Cæſar poſtero die T. Labienum legatum cum iis legionibus quas ex Britanniâ reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, miſit: qui quum propter ſiccitates paludum, quò ſe reciperent, non haberent; quo perfugio ſuperiore anno fuerant uſi; omnes ferè in poteſtatem Labieni venerunt. At Q. Titurius & L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant; omnibus eorum agris vaſtatis, frumentis ſuccisis, ædificiiſque incenſis, quòd Menapii omnes ſe in denſiſſimas ſylvas abdiderant; ad Cæſarem ſe receperunt. Cæſar in Belgis omnium legionum hyberna conſtituit. Eò duæ omnino civitates ex Britanniâ obſides miſerunt; reliquæ neglexerunt. His rebus geſtis; ex litteris Cæſaris, dierum XX ſupplicatio à ſenatu decreta eſt.

LIBER

LIBER V.

I. LUCIO Domitio, Ap. Claudio Coſſ. diſcedens ab hybernis Cæſar in Italiam, ut quotannis facere inſtituerat; legatis imperat, quos legionibus præfecerat, ut quàm plurimas poſſent hyeme naves ædificandas, veteréſque reficiendas curarent. Earum modum, formámque demonſtrat. Ad celeritatem onerandi ſubductionéſque, paullò facit humiliores, quàm quibus in noſtro mari uti conſuevimus; atque id eò magìs, quòd propter crebras commutationes æſtuum minùs magnos ibi fluctus fieri cognoverat; ad onera, & ad multitudinem jumentorum tranſportandam paullò latiores, quàm quibus in reliquis utimur maribus. Has omnes, actuarias imperat fieri: quam ad rem multum humilitas adjuvat. Ea, quæ ſunt uſui ad armandas naves, ex Hiſpaniâ apportari jubet. Ipſe, conventibus citerioris Galliæ peractis, in Illyricum proficiſcitur; quòd à Piruſtis finitimam partem Provinciæ incurſionibus vaſtari audiebat. Eò quum veniſſet, civitatibus milites imperat; certúmque in locum convenire jubet. Quâ re nunciatâ; Piruſtæ legatos ad eum mittunt, qui doceant; *nihil earum rerum publico factum conſilio*; *ſeſéque paratos eſſe* demonſtrant, *omnibus rationibus de injuriis ſatisfacere*. Acceptâ oratione eorum, Cæſar obſides imperat, eóſque ad certam diem adduci jubet: niſi ita fecerint, ſeſe bello civitatem perſecuturum demonſtrat. Iis ad diem adductis, ut imperavèrat; arbitros inter civitates dat, qui litem æſtiment, pœnámque conſtituant.

II. His confectis rebus, conventibúſque peractis; in citeriorem Galliam revertitur, atque indè ad exercitum proficiſcitur. Eò quum veniſſet: circuitis omnibus hybernis; ſingulari militum ſtudio, in ſummâ rerum omnium inopiâ, circiter DC ejus generis, cujus ſuprà demon-

ſtravimus, naves, & longas XXVIII invenít conſtructas; neque multum abeſſe ab eo, quin paucis diebus deduci poſſent. Collaudatis militibus, atque iis qui negotio præfuerant; quid fieri velit, oſtendit: atque omnes ad portum Itium convenire jubet: quo ex portu commodiſſimum in Britanniam transjectum eſſe cognoverat, circiter millium paſſuum XXX à continenti. Huic rei quod ſatis eſſe viſum eſt militum, relinquit: ipſe cum legionibus expeditis IV, & equitibus DCCC, in fines Trevirorum proficiſcitur: quòd hi neque ad concilia veniebant, neque imperio parebant; Germanóſque tranſrhenanos ſollicitare dicebantur.

III. Hæc civitas longè plurimum totius Galliæ, equitatu valet; magnáſque habet copias peditum; Rhenúmque, ut ſuprà demonſtravimus, tangit. In eâ civitate duo de principatu inter ſe contendebant, Indutiomarus & Cingetorix. Ex quibus alter, ſimul atque de Cæſaris legionúmque adventu cognitum eſt, ad eum venit; ſe ſuóſque omnes in officio futuros, neque ab amicitiâ populi R. defecturos, confirmavit; quæque in Treviris gererentur, oſtendit. At Indutiomarus equitatum peditatúmque cogere; iiſque, qui per ætatem in armis eſſe non poterant, in ſylvam Arduennam abditis, quæ ingenti magnitudine per medios fines Trevirorum à flumine Rheno ad initium Rhemorum pertinet; bellum parare inſtituit. Sed poſtea quàm nonnulli principes ex eâ civitate, & familiaritate Cingetorigis adducti, & adventu noſtri exercitûs perterriti, ad Cæſarem venerunt; & de ſuis privatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam civitati conſulere non poſſent: veritus, ne ab omnibus deſereretur, Indutiomarus, legatos ad Cæſarem mittit; *ſeſe idcirco à ſuis diſcedere atque ad eum venire noluiſſe, quò faciliùs civitatem in officio contineret; ne, omnis nobilitatis diſceſſu, plebs propter imprudentiam laberetur: itaque civitatem in ſuâ poteſtate eſſe: ſéque, ſi Cæſar permitteret, ad eum in caſtra venturum, & ſuas civitatiſque fortunas ejus fidei permiſſurum.* Cæſar, etſi intelligebat, quâ de causâ ea dicerentur, quæque eum res ab inſtituto conſilio deterreret; tamen, ne æſtatem in Treviris conſumere cogeretur,

geretur, omnibus rebus ad Britannicum bellum comparatis, Indutiomarum ad ſe cum CC obſidibus venire juſſit. His adductis, & in iis filio propinquíſque ejus omnibus, quos nominatim evocaverat; conſolatus Indutiomarum, hortatúſque eſt, utì in officio permaneret. Nihilo tamen ſecius principibus Trevirorum ad ſe convocatis, eos ſigillatim Cingetorigi conciliavit: quod cùm merito ejus à ſe fieri intelligebat; tum magni intereſſe arbitrabatur, ejus auctoritatem inter ſuos quàm plurimum valere, cujus tam egregiàm in ſe voluntatem perſpexiſſet. Id tulit factum graviter Indutiomarus, ſuam gratiam inter ſuos minui: &, qui jam antè inimico in nos animo fuiſſet, multo graviùs hôc dolore exarſit.

IV. Iis rebus conſtitutis, Cæſar ad portum Itium cum legionibus pervenit. Ibi cognoſcit XL naves, quæ in Belgis factæ erant, tempeſtate rejectas, curſum tenere non potuiſſe; atque eódem, unde erant profectæ, relatas: reliquas paratas ad navigandum, atque omnibus rebus inſtructas invenit. Eódem equitatus totius Galliæ convenit, numero millium IV: principéſque ex omnibus civitatibus: ex quibus perpaucos, quorum in ſe fidem perſpexerat, relinquere in Galliâ; reliquos, obſidum loco, ſecum ducere decreverat; quòd, quum ipſe abeſſet, motum Galliæ verebatur.

V. Erat unà cum cæteris Dumnorix Æduus, de quo à nobis antea dictum eſt. Hunc ſecum ducere in primis conſtituerat; quòd eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis, cognoverat. Accedebat huc, quòd jam in concilio Æduorum Dumnorix dixerat, *ſibi à Cæſare regnum civitatis deferri*; Quod dictum Ædui graviter ferebant; neque recuſandi, neque deprecandi causâ, legatos ad Cæſarem mittere audebant: id factum, ex ſuis hoſpitibus Cæſar cognoverat. Ille primò omnibus precibus petere contendit, ut in Galliâ relinqueretur; partim, quòd inſuetus navigandi, mare timeret; partim, quòd religionibus ſeſe diceret impediri. Poſteaquam id obſtinatè ſibi negari vidit; omni ſpe impetrandi ademptâ, principes Galliæ ſollicitare, ſevocare ſingulos,

 hortarique

hortarique cœpit, ut in continenti remanerent; metu territare, *non ſinè cauſâ fieri, ut Gallia omni nobilitate ſpoliaretur; id eſſe conſilium Cæſaris, ut quos in conſpectu Galliæ interficere vereretur, hos omnes in Britanniam tranſductos necaret:* Fidem reliquis interponere; jusjurandum poſcere; ut, quod eſſe ex uſu Galliæ intellexiſſent, communi conſilio adminiſtrarent.

VI. Hæc à compluribus ad Cæſarem deferebantur. Quâ re cognitâ; Cæſar, quòd tantum civitati Æduæ dignitatis tribuebat, coercendum atque deterrendum, quibuſcumque rebus poſſet, Dumnorigem ſtatuebat; quòd longiùs ejus amentiam progredi videbat, proſpiciendum, ne quid ſibi ac Reipubl. nocere poſſet. Itaque dies circiter XXV in eo loco commoratus, quòd Corus ventus navigationem impediebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare conſuevit; dabat operam, ut Dumnórigem in officio contineret; nihilo tamen ſecius, omnia ejus conſilia cognoſceret: tandem idoneam tempeſtatem nactus, milites equiteſque conſcendere in naves jubet. Atque impeditis omnium animis, Dumnorix cum equitibus Æduorum à caſtris, inſciente Cæſare, domum diſcedere cœpit. Quâ re nunciatâ; Cæſar, intermiſsâ profectione, atque omnibus rebus poſtpoſitis, magnam partem equitatûs ad eum inſequendum mittit, retrahíque imperat: ſi vim faciat, neque pareat; interfici jubet: nihil hunc, ſe abſente, pro ſano facturum arbitratus, qui præſentis imperium neglexiſſet. Ille autem revocatus, reſiſtere, ac ſe manu defendere, ſuorúmque fidem implorare cœpit; ſæpe clamitans, *Liberum ſe, liberaéque civitatis eſſe.* Illi, ut erat imperatum, circumſiſtunt, hominémque interficiunt; at Ædui equites ad Cæſarem omnes revertuntur.

VII. His rebus geſtis; Labieno in continente cum III legionibus & equitum millibus II relicto, ut portus tueretur, & rem frumentariam provideret, quæque in Galliâ gererentur, cognoſceret, & conſilium pro tempore & pro re caperet; ipſe cum legionibus V, & pari numero equitum, quem in continente reliquerat, ad Solis occaſum naves ſolvit; & leni Africo provectus, mediâ circiter

noćte

nocte vento intermiſſo, curſum non tenuit; & longiùs delatus æſtu, ortâ luce, ſub ſiniſtrâ Britanniam relictam conſpexit. Tum rurſus æſtûs commutationem ſecutus, remis contendit, ut eam partem inſulæ caperet, quà optimum eſſe egreſſum ſuperiore æſtate cognoverat. Quâ in re admodum fuit militum virtus laudanda; qui vectoriis gravibúſque navigiis, non intermiſſo remigandi labore, longarum navium curſum adæquaverunt. Acceſſum eſt ad Britanniam omnibus navibus, meridiano ferè tempore: neque in eo loco hoſtis eſt viſus: ſed, ut poſtea Cæſar ex captivis comperit; quum magnæ manus eò conveniſſent; multitudine navium perterritæ, quæ cum annotinis privatíſque, quas ſui quiſque commodi causâ fecerat, amplius DCCC unà erant viſæ; timore à littore diſceſſerant, ac ſe in ſuperiora loca abdiderant.

VIII. Cæſar, expoſito exercitu, ac loco caſtris idoneo capto: ubi ex captivis cognovit, quo in loco hoſtium copiæ conſediſſent; cohortibus X ad mare relictis, & equitibus CCC, qui præſidio navibus eſſent; de III vigiliâ ad hoſtes contendit: eò minùs veritus navibus, quòd in littore molli atque aperto deligatas ad anchoras relinquebat: & præſidio navibus Q. Atrium præfecit. ipſe noctu progreſſus millia paſſuum circiter XII, hoſtium copias conſpicatus eſt. Illi equitatu atque eſſedis ad flumen progreſſi, ex loco ſuperiore noſtros prohibere, & prœlium committere cœperunt. Repulſi ab equitatu, ſe in ſylvas abdiderunt; locum nacti, egregiè & natu â & opere munitum: quem, domeſtici belli, ut videbatur, causâ, jam antè præparaverant: nam crebris arboribus ſuccisis, omnes introitus erant præcluſi. Ipſi ex ſylvis rari propugnabant, noſtróſque intrà munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis VII, teſtudine factâ, & aggere ad munitiones adjecto, locum ceperunt; eóſque ex ſylvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis: ſed eos fugientes longiùs Cæſar perſequi vetuit; & quòd loci naturam ignorabat; & quòd, magnâ parte diei conſumptâ, munitioni caſtrorum tempus relinqui volebat.

IX. Poſtridie ejus diei, manè, tripartitò milites equitéſque in expeditionem miſit; ut eos, qui fugerant, perſequerentur. Iis aliquantum itineris progreſſis, quum jam extremi eſſent in proſpectu, equites à Q. Atrio ad Cæſarem venerunt, qui nunciarent, *ſuperiori nocte, maximâ coortâ tempeſtate, propè omnes naves afflictas, atque in littore ejectas eſſe; quòd neque anchoræ funéſque ſubſiſterent; neque nautæ, gubernatoréſque, vim tempeſtatis pati poſſent. Itaque ex eo concurſu navium, magnum eſſe incommodum acceptum.* His rebus cognitis; Cæſar legiones equitatúmque revocari, atque itinere deſiſtere jubet: ipſe ad naves revertitur: eadem ferè, quæ ex literis nunciiſque cognoverat, coràm perſpicit; ſic, ut, amiſſis circiter XL navibus, reliquæ tamen refici poſſe magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus fabros deligit, & ex continenti alios accerſiri jubet: Labieno ſcribit, ut, quàm plurimas poſſet, iis legionibus quæ ſunt apud eum, naves inſtituat. Ipſe, etſi res erat multæ operæ ac laboris, tamen commodiſſimum eſſe ſtatuit, omnes naves ſubduci, & cum caſtris unâ munitione conjungi. In his rebus circiter dies x conſumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermiſſis. Subductis navibus, caſtríſque egregiè munitis; eaſdem copias, quas antè, præſidio navibus relinquit: ipſe eódem, unde redierat, proficiſcitur. Eò quum veniſſet; majores jam undique in eum locum copiæ Britannorum convenerant: ſumma imperii bellíque adminiſtrandi, communi conſilio, permiſſa eſt Caſſivellauno; cújus fines à maritimis civitatibus flumen dividit, quod appellatur Tameſis, à mari circiter millia paſſuum LXXX. Huic, ſuperiori tempore, cum reliquis civitatibus continentia bella interceſſerant: Sed noſtro adventu permoti Britanni, hunc toti bello imperióque præfecerant.

X. Britanniæ pars interior ab iis incolitur, quos natos in inſulâ ipſâ, memoriâ proditum dicunt: maritima pars ab iis, qui, prædæ ac belli inferendi causâ, ex Belgis tranſierant; qui omnes ferè iis nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eò pervenerunt, & bello illato ibi remanſerunt, atque

agros

agros colere cœperunt. Hominum eſt infinita multitudo, creberrimáque ædificia ferè Gallicis conſimilia: pecoris magnus numerus. Utuntur aut ære, aut annulis ferreis ad certum pondus examinatis, pro nummo. Naſcitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum; ſed ejus exigua eſt copia: ære utuntur importato. Materia cujuſque generis, ut in Gallia, eſt; præter fagum atque abietem. Leporem, & gallinam, & anſerem guſtare, fas non putant: hæc tamen alunt, animi voluptatíſque causâ. Loca ſunt temperatiora, quàm in Galliâ; remiſſioribus frigoribus. Inſula naturâ triquetra; cujus unum latus eſt contra Galliam. Hujus lateris alter angulus, qui eſt ad Cantium, quò ferè ex Galliâ naves appelluntur; ad orientem Solem: inferior, ad Meridiem ſpectat. Hoc latus tenet circiter millia paſſuum D. Alterum vergit ad Hiſpaniam, atque occidentem Solem: quâ ex parte eſt Hibernia; dimidio minor, ut exiſtimatur, quàm Britannia: ſed pari ſpatio tranſmiſſus, atque ex Galliâ eſt in Britanniam. In hôc medio curſu eſt inſula, quæ appellatur Mona. Complures præterea minores objectæ inſulæ exiſtimantur; de quibus inſulis nonnulli ſcripſerunt, dies continuos XXX ſub brumâ eſſe noctem: nos nihil de eo percunctationibus reperiebamus, niſi, certis ex aquâ menſuris, breviores eſſe noctes, quàm in continente, videbamus. Hujus eſt longitudo lateris, ut fert illorum opinio, DCC millium paſſuum. Tertium eſt contra Septentrionem: cui parti nulla eſt objecta terra; ſed ejus lateris angulus maximè ad Germaniam ſpectat. Huic millia paſſuum DCCC in longitudinem eſſe exiſtimatur. Ita omnis inſula eſt in circuitu, vicies centena millia paſſuum. Ex his omnibus, longè ſunt humaniſſimi, qui Cantium incolunt: quæ regio eſt maritima omnis; neque multùm à Gallicâ differunt conſuetudine. Interiores plerique frumenta non ſerunt, ſed lacte & carne vivunt: pellibúſque ſunt veſtiti. Omnes verò ſe Britanni vitro inficiunt, quod cæruleum efficit colorem; atque hôc horribiliore ſunt in pugnâ adſpectu: capillóque ſunt promiſſo; atque omni parte corporis raſâ, præter caput & labrum ſuperius.

perius. Uxores habent deni duodeníque inter ſe communes; & maximé fratres cum fratribus, & parentes cum liberis: ſed ſi qui ſunt ex his nati, eorum habentur liberi, à quibus primùm virgines quæque ductæ ſunt.

XI. Equites hoſtium eſſedariique acriter prœlio cum equitatu noſtro in itinere conflixerunt; tamen, ut noſtri omnibus partibus ſuperiores fuerint, atque eos in ſylvas colléſque compulerint: ſed, compluribus interfectis, cupidiùs inſecuti, nonnullos ex ſuis amiſerunt. At illi, intermiſſo ſpatio, imprudentibus noſtris atque occupatis in munitione caſtrorum, ſubitò ſe ex ſylvis ejecerunt: impetûque in eos facto, qui erant in ſtatione pro caſtris collocati; acriter pugnaverunt: duabúſque miſſis ſubſidio cohortibus à Cæſare, atque his primis legionum duarum; quum hæ, intermiſſo perexiguo loci ſpacio inter ſe, conſtitiſſent; novo genere pugnæ perterritis noſtris; per medios audaciſſimè proruperunt, ſéque indè incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus tribunus mil. interficitur. Illi, pluribus ſubmiſſis cohortibus, repelluntur.

XII. Toto hôc in genere pugnæ, quum ſub oculis omnium ac pro caſtris dimicaretur, intellectum eſt noſtros, propter gravitatem armorum; quòd neque inſequi cedentes poſſent, neque ab ſignis diſcedere auderent; minùs aptos eſſe ad hujus generis hoſtem: equites autem magno cum periculo dimicare; propterea quòd illi etiam conſultò plerumque cederent; &, quum paullulùm ab legionibus noſtros removiſſent, ex eſſedis deſilirent, & pedibus diſpari prœlio contenderent. Equeſtris autem prœlii ratio, & cedentibus & inſequentibus, par atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut nunquam conferti, ſed rari, magníſque intervallis, prœliarentur; ſtationéſque diſpoſitas haberent; atque alios alii deinceps exciperent, integríque & recentes defatigatis ſuccederent.

XIII. Poſtero die, procul à caſtris hoſtes in collibus conſtiterunt: raríque ſe oſtendere; & lentiùs, quàm pridie, noſtros equites prœlio laceſſere cœperunt. Sed meridie, quum Cæſar pabulandi causâ III legiones,

atque omnem equitatum, cum C. Trebonio legato miſiſſet; repentè ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, ſic, utì ab ſignis legionibúſque non abſiſterent. Noſtri, acriter in eos impetu facto, repulerunt; neque finem inſequendi fecerunt, quoad ſubſidio confiſi equites, quum poſt ſe legiones viderent, præcipites hoſtes egerunt; magnóque eorum numero interfecto, neque ſui colligendi, neque conſiſtendi, aut ex eſſedis deſiliendi, facultatem dederunt. Ex hâc fugâ protinus, quæ undique convenerant, auxilia diſceſſerunt: neque poſt id tempus unquam ſummis nobiſcum copiis hoſtes contenderunt.

XIV. Cæſar cognito eorum conſilio, ad flumen Tameſin, in fines Caſſivellauni, exercitum duxit; quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc ægre, tranſiri poteſt. Eò quum veniſſet; animum advertit, ad alteram fluminis ripam magnas eſſe copias hoſtium inſtructas: ripa autem erat acutis ſudibus præfixis munita; ejuſdemque generis ſub aquâ defixæ ſudes, flumine tegebantur. Iis rebus cognitis à captivis perfugiſque; Cæſar, præmiſſo equitatu, confeſtim legiones ſubſequi juſſit. Sed eâ celeritate atque impetu milites ierunt, quum capite ſolo ex aquâ exſtarent; ut hoſtes impetum legionum atque equitum ſuſtinere non poſſent, ripaſque dimitterent, ac ſe fugæ mandarent.

XV. Caſſivellaunus, ut ſuprà demonſtravimus, omni depoſitâ ſpe contentionis, dimiſſis amplioribus copiis; millibus circiter IV eſſedariorum relictis itinera noſtra ſervabat; paululúmque ex viâ excedebat, locíſque impeditis atque ſylveſtribus ſeſe occultabat; atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora atque homines ex agris in ſylvas compellebat: &, quum equitatus noſter liberiùs, vaſtandi prædandíque causâ, ſe in agros effunderet; omnibus viis notis ſemitíſque, eſſedarios ex ſylvis emittebat; &, magno cum periculo noſtrorum equitum, cum iis confligebat; atque hoc metu, latiùs vagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque longiùs ab agmine legionum diſcedi Cæſar pateretur: & tantum in agris vaſtandis, incendiiſque faciendis, hoſtibus noceretur; quantum labore, atque itinere, legionarii milites efficere poterant.

XVI. Interim Trinobantes, propè firmiſſima earum regionum civitas; ex quâ Mandubratius adoleſcens, Cæſaris fidem ſecutus, ad eum in continentem Galliam venerat; (cujus pater Imanuentius in eâ civitate regnum obtinuerat, interfectúſque erat à Caſſivellauno; ipſe fugâ mortem vitaverat) legatos ad Cæſarem mittunt: pollicentúrque ſeſe ei dedituros, & imperata facturos: petunt, ut Mandubratium ab injuriâ Caſſivellauni defendat; atque in civitatem mittat, qui præſit, imperiúmque obtineat. His Cæſar imperat obſides XL, frumentúmque exercitui; Mandubratiúmque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt; obſides ad numerum, frumentúmque miſerunt.

XVII. Trinobantibus defenſis, atque ab omni militum injuriâ prohibitis; Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Caſſi, legationibus miſſis, ſeſe Cæſari dediderunt. Ab his cognoſcit, non longè ex eo loco oppidum Caſſivellauni abeſſe, ſylvis paludibúſque munitum, quò ſatis magnus hominum pecoriſque numerus convenerit. Oppidum autem Britanni vocant, quum ſylvas impeditas vallo atque foſsâ munierunt, quò, incurſionis hoſtium vitandæ causâ, convenire conſueverunt. Eò proficiſcitur cum legionibus: locum reperit egregiè naturâ atque opere munitum: tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hoſtes paullisper morati, militum noſtrorum impetum non tulerunt; ſeſéque ex aliâ parte oppidi ejecerunt. Magnus ibi numerus pecoris repertus; multique in fugâ ſunt comprehenſi, atque interfecti.

XVIII. Dum hæc in his locis geruntur: Caſſivellaunus ad Cantium, quod eſſe ad mare ſuprà demonſtravimus; quibus regionibus IV reges præerant, Cingetorix, Carnilius, Taximagulus, Segonax; nuncios mittit: atque his imperat, ut, coactis omnibus copiis, caſtra navalia de improviſo adoriantur atque oppugnent. Hi quum ad caſtra veniſſent; noſtri, eruptione factâ, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Cingetorige, ſuos incolumes reduxerunt. Caſſivellaunus, hoc prœlio nunciato, tot detrimentis acceptis, vaſtatis finibus, maximè etiam permotus defectione civitatum;

legatos

legatos per Atrebatem Comium de deditione ad Cæſarem mittit.

XIX. Cæſar quum ſtatuiſſet hyemem in continenti propter repentinos Galliæ motus agere; neque multum æſtatis ſupereſſet; atque id facilè extrahi poſſe intelligeret; obſides imperat: &, quid in annos ſingulos vectigalis populo R. Britannia penderet, conſtituit: interdicit atque imperat Caſſivellauno, ne Mandubratio neu Trinobantibus noceat. Obſidibus acceptis, exercitum reducit ad mare; naves invenit refectas. His deductis: quòd & captivorum magnum numerum habebat, & nonnullæ tempeſtate deperierant naves; duobus commeatibus exercitum reportare conſtituit. Ac ſic accidit, ut, ex tanto navium numero, tot navigationibus, neque hôc neque ſuperiore anno ulla omnino navis, quæ milites portaret, deſideraretur: at ex iis, quæ inanes ex continente ad eum remitterentur; & prioris commeatûs expoſitis militibus, & quas poſtea Labienus faciendas curaverat numero LX; perpaucæ locum caperent, reliquæ ferè omnes rejicerentur. Quas quum aliquandiu Cæſar fruſtra exſpectâſſet: ne anni tempore navigatione excluderetur, quòd æquinoctium ſuberat; neceſſariò anguſtiùs milites collocavit: ac ſummâ tranquillitate conſecutâ, ſecundâ initâ quum ſolviſſet vigiliâ, primâ luce terram attigit, omnéſque incolumes naves perduxit.

XX. Subductis navibus, concilióque Gallorum Samarobrivæ peracto: quòd eo anno frumentum in Galliâ, propter ſiccitates, anguſtiùs provenerat; coactus eſt aliter, ac ſuperioribus annis, exercitum in hybernis collocare; legionéſque in plures civitates diſtribuere. Ex quibus unam in Morinos ducendam, C. Fabio legato dedit: alteram in Nervios, Q. Ciceroni: tertiam in Æduos, L. Roſcio: quartam in Rhemis cum T. Labieno, in confinio Trevirorum, hyemare juſſit: tres in Belgio collocavit; his M. Craſſum quæſtorem, & L. Munatium Plancum, & C. Trebonium legatos præfecit: unam legionem, quam proximè trans Padum conſcripſerat, & cohortes V, in Eburones, quorum pars maxima eſt inter Moſam & Rhenum, qui ſub imperio

Ambiorigis

Ambiorigis & Cativulci erant, miſit; his militibus Q. Titurium Sabinum, & L. Arunculeium Cottam, legatos præeſſe juſſit. Ad hunc modum diſtributis legionibus, facillimè inopiæ frumentariæ ſeſe mederi poſſe exiſtimàvit. Atque harum tamen omnium legionum hyberna, (præter eam, quam L. Roſcio in pacatiſſimam & quietiſſimam partem ducendam dederat) millibus paſſuum c continebantur. Ipſe interea, quoad legiones collocàtas munitáque hyberna cognoviſſet, in Galliâ morari conſtituit.

XXI. Erat in Carnutibus ſummo loco natus Taſgetius; cujus majores in ſuâ civitate regnum obtinuerant. Huic Cæſar, pro ejus virtute atque in ſe benevolentiâ, quòd in omnibus bellis ſingulari ejus operâ fuerat uſus, majorum locum reſtituerat. Tertium hunc jam annum regnantem inimici palàm, multis etiam ex civitate auctoribus, interfecérunt. Defertur ea res ad Cæſarem. Ille veritus, quòd ad plures res pertinebat, ne civitas eorum impulſu deficeret; L. Plancum cum legione ex Belgio celériter in Carnutes proficiſci jubet, ibíque hyemare; quorúmque operâ cognoverit Taſgetium interfectum, hos comprehenſos ad ſe mittere. Interim ab omnibus legatis quæſtoribúſque, quibus legiones tranſdiderat, certior factus eſt; in hyberna perventum, locúmque hybernis eſſe munitum.

XXII. Diebus circiter xv, quibus in hyberna ventum eſt; initium repentini tumultûs ac defectionis ortum eſt ab Ambiorige & Cativulco: qui, quum ad fines regni ſui Sabino Cottæque præſtò fuiſſent, frumentúmque in hyberna comportaviſſent; Indutiomari Treviri nunciis impulſi, ſuos concitaverunt: ſubitóque oppreſſis lignatoribus, magnâ manu caſtra oppugnatum venerunt. Quum celeriter noſtri arma cepiſſent, vallúmque adſcendiſſent; atque unâ ex parte Hiſpanis equitibus emiſſis, equeſtri prœlio ſuperiores fuiſſent; deſperatâ re, hoſtes ſuos ab oppugnatione reduxerunt. Tum ſuo more conclamaverunt, utì aliqui ex noſtris ad colloquium prodirent: *habere ſeſe, quæ de re communi dicere vellent; quibus rebus controverſias minui poſſe ſperarent.*

XXIII.

XXIII. Mittitur ad eos, colloquendi causâ, C. Arpinius eques Romanus, familiaris Q. Titurii; & Q. Junius ex Hiſpaniâ quidam, qui jam antè, miſſu Cæſaris, ad Ambiorigem ventitare conſueverat. Apud quos, Ambiorix in hunc modum locutus eſt. *Seſe, pro Cæſaris in ſe beneficiis, plurimum ei confiteri debere: quòd ejus operâ ſtipendio liberatus eſſet, quod Atuaticis finitimis ſuis pendere conſuêſſet; quódque ei & filius & fratris filius ab Cæſare remiſſi eſſent, quos Atuatici obſidum numero miſſos apud ſe in ſervitute & catenis tenuiſſent: neque id, quod fecerit de oppugnatione caſtrorum, aut judicio aut voluntate ſuâ feciſſe: ſed coactu civitatis: ſuáque eſſe ejuſmodi imperia, ut non minus haberet juris in ſe multitudo, quâm ipſe in multitudinem: civitati porrò hanc fuiſſe belli cauſam; quòd repentinæ Gallorum conjurationi reſiſtere non potuerit: id ſe facilè ex humilitate ſuâ probare poſſe; quòd non adeò ſit imperitus rerum, ut ſuis copiis populum R. ſe ſuperare poſſe confidat, ſed eſſe Galliæ commune conſilium: omnibus hybernis Cæſaris oppugnandis, hunc eſſe dictum diem; ne qua legio alteri legioni ſubſidio venire poſſet. Non facilè Gallos Gallis negare potuiſſe; præſertim quum de recuperandâ communi libertate conſilium initum videretur: quibus quoniam pro pietate ſatisfecerit, habere ſe nunc rationem officii; pro beneficiis Cæſarem monere, orare Titurium pro hoſpitio, ut ſuæ ac militum ſaluti conſulat. Magnam manum Germanorum conductam, Rhenum tranſiſſe: hunc affore biduo: ipſorum eſſe conſilium, velintne, priùs quàm finitimi ſentiant, eductos ex hybernis milites aut ad Ciceronem aut ad Labienum deducere; quorum alter millia paſſuum circiter L, alter paullo ampliùs abſit. Illud ſe polliceri, & jurejurando confirmare; tutum ſe iter per fines ſuos daturum: quod quum faciat; & civitati ſeſe conſulere, quòd hybernis levetur; & Cæſari pro ejus meritis gratiam referre.* Hâc oratione habitâ diſcedit Ambiorix.

XXIV. C. Arpinius & Junius, quæ audierant, ad legatos deferunt. Illi repentinâ re perturbati, etſi ab hoſte ea dicebantur, non tamen negligenda exiſtimabant; maximéque hâc re permovebantur, quòd, civitatem ignobilem atque humilem Eburonum ſuâ ſponte populo Rom. bellum facere auſam, vix erat credendum. Ita-

que

que ad concilium rem deferunt; magnáque inter eos exſtitit controverſia. L. Aurunculeius, compluréſque tribuni mil. & primorum ordinum centuriones, *nihil temere agendum, neque ex hybernis injuſſu Cæſaris diſcedendum* exiſtimabant: *Quantaſvis magnas copias etiam Germanorum ſuſtinere poſſe, munitis hybernis,* docebant: *Rem eſſe teſtimonio; quòd primum hoſtium impetum, multis ultro vulneribus illatis, fortiſſimè ſuſtinuerint: re frumentariâ non premi: interea & ex proximis hybernis, & à Cæſare conventura ſubſidia:* poſtremò *quid eſſe levius aut turpius, quàm, auctore hoſte, de ſummis rebus capere conſilium?* Contra ea Titurius, *ſerò facturos,* clamitabat, *quum majores manus hoſtium, adjunctis Germanis, convenissent; aut quum aliquid calamitatis in proximis hybernis eſſet acceptum: brevem conſulendi eſſe occaſionem: Cæſarem arbitrari profectum in Italiam. Neque aliter Carnutes, interficiendi Taſgetii conſilium fuiſſe capturos; neque Eburones, ſi ille adeſſet, tantâ cum contemptione noſtri ad caſtra venturos eſſe. Non hoſtem auctorem, ſed rem, ſpectare: ſubeſſe; Rhenum; magno eſſe Germanis dolori Arioviſti mortem, & ſuperiores noſtras victorias: ardere Galliam, tot contumeliis acceptis ſub populi R. imperium redactam; ſuperiore gloriâ rei militaris extinctâ.* Poſtremò, *quis hoc ſibi perſuaderet; ſine certâ re, Ambiorigem ad ejuſmodi conſilium deſcendiſſe? Suam ſententiam in utramque partem eſſe tutam: ſi nil ſit durius, nullo cum periculo ad proximam legionem perventuros: ſi Gallia omnis cum Germanis conſentiat, unam eſſe in celeritate poſitam ſalutem. Cottæ quidem, atque eorum qui diſſentirent, conſilium quem haberet exitum? in quo ſi non præſens periculum, at certè longinquâ obſidione fames eſſet pertimeſcenda.* Hâc in utramque partem habitâ diſputatione: quum à Cottâ, primiſque ordinibus, acriter reſiſteretur; *Vincite,* inquit, *ſi ita vultis,* Sabinus: & id clariore voce, ut magna pars militum exaudiret: *Neque is ſum,* inquit, *qui graviſſimè ex vobis mortis periculo terrear: hi ſapient; &, ſi gravius quid acciderit, abs te rationem depoſcent: qui, ſi per te liceat, perendino die cum proximis hybernis conjuncti, communem cum reliquis caſum ſuſtineant; nec rejecti & relegati longè ab cæteris, aut ferro aut fame intereant.*

XXV.

XXV. Conſurgitur ex concilio: comprehendunt utrumque, & orant; *ne ſuâ diſſenſione & pertinaciâ rem in ſummum periculum deducant: facilem eſſe rem; ſeu maneant, ſeu proficiſcantur; ſi modò unum omnes ſentiant, ac probent: contrà, in diſſenſione nullam ſe ſalutem perſpicere.* Res diſputatione ad mediam noctem perducitur. Tandem dat manus Cotta permotus: ſuperat ſententia Sabini. Pronunciatur, primâ luce ituros. Conſumitur vigiliis reliqua pars noctis; quum ſua quiſquè miles circumſpiceret, quid ſecum portarè poſſet, quid ex inſtrumento hybernorum relinquere cogeretur. Omnia excogítantur, quare nec ſinè periculo maneatur; & languore militum, & vigiliis, periculum augeatur. Primâ luce ſic ex caſtris proficiſcuntur, ut quibus eſſet perſuaſum, non ab hoſte, ſed ab homine amiciſſimo Ambiorige conſilium datum; longiſſimo agmine, magníſque impedimentis.

XXVI. At hoſtes poſtea quàm ex nocturno fremitu, vigiliíſque, de profectione eorum ſenſerunt; collocatis inſidiis bipartitò in ſylvis, opportuno atque occulto loco, à millibus paſſuum circiter II Romanorum adventum exſpectabant: &, quum ſe major pars agminis in magnam convallem demiſiſſet, ex utrâque parte ejus vallis ſubitò ſeſe oſtenderunt: noviſſimóſque premere, & primos prohibere adſcenſu, atque iniquiſſimo noſtris loco prœlium committere cœperunt.

XXVII. Tum demum Titurius, utì qui nihil antè providiſſet, trepidare, concurſare, cohortéſque diſponere: hæc tamen ipſa timidè, atque ut eum omnia deficere viderentur: quod plerumque iis accidere conſuevit, qui in ipſo negotio conſilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitâſſet hæc poſſe in itinere accidere, atque ob eam cauſam profectionis auctor non fuiſſet; nullâ in re communi ſaluti deerat: &, in appellandis cohortandíſque militibus, imperatoris; &, in pugnâ, militis officia præſtabat. Quúmque, propter longitudinem agminis, minùs facilè per ſe omnia obire, &, quid quoque loco faciendum eſſet, providere poſſent; juſſerunt pronunciari, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem conſiſterent. Quod conſilium, etſi in ejuſmodi

di caſum reprehendendum non eſt, tamen incommodè accidit: nam & noſtris militibus ſpem minuit, & hoſtes ad pugnandum alacriores effecit; quòd non ſinè ſummo timore & deſperatione id factum videbatur. Præterea accidit, quod fieri neceſſe erat, ut vulgò milites ab ſignis diſcederent; quæque quiſque eorum cariſſima haberet, ab impedimentis petere atque arripere properaret; & clamore ac fletu omnia complerentur.

XXVIII. At barbaris conſilium non defuit. Nam duces eorum totâ acie pronunciari juſſerunt, *ne quis ab loco diſcederet; illorum eſſe prædam, atque illis reſervari, quæcumque Romani reliquiſſent; proinde omnia in victoriâ poſita exiſtimarent.* Erant & virtute, & numero, pugnando pares noſtri: tametſi à duce, & à fortunâ deſerebantur; tamen omnem ſpem ſalutis in virtute ponebant; &, quoties quæque cohors procurreret, ab eâ parte magnus hoſtium numerus cadebat. Quâ re animadversâ; Ambiorix pronunciari jubet, ut *procul tela conjiciant, non propiùs accedant: &, quam in partem Romani impetum fecerint, cedant; levitate armorum, & quotidianâ exercitatione, nihil iis noceri poſſe: rurſus ſe ad ſigna recipientes inſequantur.* Quo præcepto ab iis diligentiſſimè obſervato; quum quæpiam cohors ex orbe exceſſerat atque impetum fecerat, hoſtes velociſſimè refugiebant: interim eâ parte nudari neceſſe erat, & ab latere aperto tela recipi. Rurſus, quum in eum locum, unde erant egreſſi, reverti cœperant; & ab iis qui ceſſerant, & ab iis qui proximi ſteterant, circumveniebantur. Sin autem locum tenere vellent; neque virtuti locus relinquebatur, neque à tantâ multitudine conjecta tela conferti vitare poterant. Tamen tot incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, reſiſtebant; & magnâ parte diei conſumptâ, quum à primâ luce ad horam VIII pugnaretur, nihil, quod ipſis eſſet indignum, committebant. Tum T. Balventio, qui ſuperiore anno primum pilum duxerat, viro forti & magnæ auctoritatis, utrumque femur tragulâ transjicitur. Q. Lucanius, ejuſdem ordinis, fortiſſimè pugnans, dum circumvento filio ſubvenit, interficitur. L. Cotta legatus, omnes cohortes ordinéſque adhortans, in adverſum os fundâ vulneratur.

XXIX.

XXIX. His rebus permotus Q. Titurius; quum procul Ambiorigem ſuos cohortantem conſpexiſſet, interpretem ſuum Cn. Pompeium ad eum mittit, rogatum, *ut ſibi militibúſque parcat.* Ille appellatus, reſpondit: *Si velit ſecum colloqui, licere; ſperare à multitudine impetrari poſſe, quod ad militum ſalutem pertineat; ipſi verò nihil nocitum iri; ínque eam rem ſe ſuam fidem interponere.* Ille cum Cottâ ſaucio communicat; *ſi videatur, pugnâ ut excedant, & cum Ambiorige unà colloquantur; ſperare ſe, ab eo de ſuâ ac militum ſalute impetrari poſſe.* Cotta ſe ad armatum hoſtem iturum negat, atque in eo perſeverat. Sabinus, quos in præſentiâ tribunos mil. circùm ſe habebat, &, primorum ordinum centuriones, ſe ſequi jubet: &, quum propiùs Ambiorigem acceſſiſſet, juſſus arma abjicere, imperatum facit; ſuíſque, ut idem faciant, imperat. Interim, dum de conditionibus inter ſe agunt, longiórque conſulto ab Ambiorige inſtituitur ſermo; paullatim circumventus, interficitur. Tum verò, ſuo more, victoriam conclamant, atque ululatum tollunt; impetûque in noſtros facto, ordines perturbant. Ibi L. Cotta pugnans interficitur, cum maximâ parte militum; reliqui ſe in caſtra recipiunt, unde erant egreſſi: ex quibus L. Petroſidius aquilifer, quum magnâ multitudine hoſtium premeretur, aquilam intrà vallum projecit; ipſe pro caſtris fortiſſimè pugnans, occiditur. Illi ægre ad noctem oppugnationem ſuſtinent; noctu ad unum omnes deſperatâ ſalute, ſe ipſi interficiunt. Pauci ex prœlio elapſi, incertis itineribus per ſylvas ad T. Labienum legatum in hyberna perveniunt; atque eum de rebus geſtis certiorem faciunt.

XXX. Hâc victoriâ ſublatus Ambiorix, ſtatim cum equitatu in Atuaticos, qui erant ejus regno finitimi, proficiſcitur; neque diem, neque noctem intermittit: peditatúmque ſe ſubſequi jubet. Re demonſtratâ, Atuaticíſque concitatis; poſtero die in Nervios pervenit: hortatúrque, *ne ſui in perpetuum liberandi, atque ulciſcendi Romanos pro iis, quas acceperint, injuriis, occaſionem dimittant: interfectos eſſe legatos duos, magnámque partem exercitûs interîſſe* demonſtrat: *Nihil eſſe negotii, ſubitò oppreſſam legionem, quæ cum Cicerone hyemet, interfici: ſe ad eam rem* profitetur

profitetur *adjutorem*. Facilè hâc oratione Nerviis perſuadet.

XXXI. Itaque, confeſtim dimiſſis nunciis ad Centrones, Grudios, Levacos, Pleumoſios, Gordunos; qui omnes ſub eorum imperio ſunt; quàm maximas manus poſſunt, cogunt: & de improviſo ad Ciceronis hyberna advolant, nondum ad eum famâ de Titurii morte perlatâ. Hìc quoque accidit, quod fuit neceſſe, ut nonnulli milites, qui lignationis munitioníſque causâ in ſylvas diſceſſiſſent, repentino equitum adventu interciperentur. His circumventis; magnâ manu Eburones, Atuatici, Nervii, atque horum omnium ſocii & clientes, legionem oppugnare incipiunt. Noſtri celeriter ad arma concurrunt; vallum conſcendunt. Ægre is dies ſuſtentatur: quòd omnem ſpem hoſtes in celeritate ponebant; atque hanc adepti victoriam, in perpetuum ſe fore victores confidebant.

XXXII. Mittuntur ad Cæſarem confeſtim à Cicerone litteræ; magnis propoſitis præmiis, ſi pertuliſſent. Obſeſſis omnibus viis, miſſi intercipiuntur. Noctu ex eâ materiâ, quam munitionis causâ comportaverant, turres admodum cxx excitantur incredibili celeritate: quæ deeſſe operi videbantur, perficiuntur. Hoſtes poſtero die, multò majoribus copiis coactis, caſtra oppugnant; foſſam complent. A noſtris eâdem ratione, quâ pridie, reſiſtitur: hoc idem deinceps reliquis fit diebus. Nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur; non ægris, non vulneratis, facultas quietis datur. Quæcumque ad proximi diei oppugnationem opus ſunt, noctu comparantur: multæ præuſtæ ſudes, magnus muralium pilorum numerus inſtituitur: turres contabulantur: pinnæ, loricæque, ex cratibus attexuntur. Ipſe Cicero, quum tenuiſſimâ valetudine eſſet, ne nocturnum quidem ſibi ad quietem tempus relinquebat: ut ultro militum concurſu, ac vocibus, ſibi parcere cogeretur.

XXXIII. Tunc duces principéſque Nerviorum; qui aliquem ſermonis aditum, causámque amicitiæ cum Cicerone habebant; colloqui ſeſe velle dicunt. Factâ poteſtate; eadem, quæ Ambiorix cum Titurio egerat, com-

commemorant: *Omnem eſſe in armis Galliam: Germanos Rhenum tranſiſſe: Cæſaris, reliquorúmque, hyberna oppugnari.* Addunt etiam de Sabini morte. Ambiorigem oſtentant, fidei faciundæ cauſâ. *Errare eos* dicunt, *ſi quidquam ab iis præſidii ſperent, qui ſuis rebus diffidant: ſeſe tamen hôc eſſe in Ciceronem populúmque R. animo, ut nihil niſi hyberna recuſent, atque hanc inveteraſcere conſuetudinem nolint: licere illis incolumibus per ſe ex hybernis diſcedere; &, in quaſcumque partes velint, ſinè metu proficiſci.* Cicero ad hæc unum modò reſpondit: *Non eſſe conſuetudinem populi Rom. accipere ab hoſte armato conditionem. Si ab armis diſcedere velint; ſe adjutore utantur, legatóſque ad Cæſarem mittant: ſperare ſe, pro ejus juſtitiâ, quæ petierint, impetraturos.*

XXXIV. Ab hâc ſpe repulſi Nervii, vallo pedum XI, & foſsâ pedum XV, hyberna cingunt. Hæc & ſuperiorum annorum conſuetudine, à noſtris cognoverant; & quoſdam de exercitu nacti captivos, ab his docebantur. Sed nulla his ferramentorum copia, quæ eſſet ad hunc uſum idonea; gladiis ceſpitem circumcidere; manibus, ſagulíſque, terram exhaurire cogebantur. Quâ quidem ex re, hominum multitudo cognoſci potuit: nam minus horis tribus, millium paſſuum XV in circuitu munitionem perfecerunt. Reliquíſque diebus, turres ad altitudinem valli; falces teſtudinéſque, quas iidem captivi docuerant; parare ac facere cœperunt.

XXXV. Septimo oppugnationis die, maximo coorto vento; ferventes fuſili ex argillâ glandes, fundis; & fervefacta jacula; in caſas, quæ more Gallico ſtramentis erant tectæ, jacere cœperunt. Hæ celeriter ignem comprehenderunt; &, venti magnitudine in omnem caſtrorum locum diſtulerunt. Hoſtes, maximo clamore inſecuti, quaſi partâ jam atque exploratâ victoriâ; turres teſtudinéſque agere, & ſcalis vallum aſcendere cœperunt. At tanta militum virtus, atque ea præſentia animi fuit; ut, quum undique flammâ torrerentur, maximâque telorum multitudine premerentur, ſuáque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intelligerent; non modò demigrandi cauſâ de vallo decederet nemo, ſed penè ne reſpiceret quidem quiſquam;

ac tum omnes acerrimè fortiſſiméque pugnarent. Hic dies noſtris longè graviſſimus fuit: ſed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus numerus hoſtium vulneraretur atque interficeretur; ut ſe ſub ipſo vallo conſtipaverant, receſsúmque primis ultimi non dabant. Paullulùm quidem intermiſsâ flammâ; & quodam loco turri adactâ, & contingente vallum; tertiæ cohortis centuriones, ex eo, quo ſtabant, loco receſſerunt, ſuóſque omnes removerunt; nutu vocibúſque hoſtes, *ſi introire vellent*, vocare cœperunt: quorum progredi auſus eſt nemo. Tum ex omni parte lapidibus conjectis deturbati, turriſque ſuccenſa eſt.

XXXVI. Erant in eâ legione fortiſſimi viri centuriones, qui jam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulſio & L. Varenus. Ii perpetuas controverſias inter ſe habebant, uter alteri anteferretur; omnibúſque annis, de loco, ſummis ſimultatibus contendebant. Ex iis Pulſio, quum acerrimè ad munitiones pugnaretur, *Quid dubitas*, inquit, *Varene? aut quem locum probandæ virtutits tuæ exſpectas? Hic dies, hic dies de noſtris controverſiis judicabit.* Hæc quum dixiſſet, procedit ex caſtris; munitionémque, quâ parte hoſtium confertiſſima viſa eſt, erumpit. Nec Varenus quidem tum vallo ſeſe continet: ſed omnium veritus exiſtimationem, ſubſequitur; mediocri ſpatio relicto. Pulſio pilum in hoſtes mittit, atque unum ex multitudine procurrentem transjicit: quo percuſſo & exanimato, hunc ſcutis protegunt hoſtes, & in illum univerſi tela conjiciunt; neque dant regrediendi facultatem. Transfigitur ſcutum Pulſioni, & verutum in balteo defigitur. Avertit hic caſus vaginam, & gladium educere conantis dextram moratur manum; impeditúmque hoſtes circumſiſtunt. Succurrit inimicus illi Varenus, & laboranti ſubvenit. Ad hunc ſe confeſtim à Pulſione omnis multitudo convertit: illum veruto transfixum arbitrantur. Illìc verò occurſat ocyùs gladio, cominúſque rem gerit Varenus: atque, uno interfecto, reliquos paullùm propellit: dum cupidiùs inſtat, in locum inferiorem dejectus concidit. Huic rurſus circumvento fert ſubſidium Pulſio: atque ambo incolumes, compluribus interfectis, ſummâ cum laude ſeſe intrà munitiones recipiunt. Sic fortuna in conten-

contentione & certamine utrumque verſavit, ut alter alteri inimicus auxilio ſalutique eſſet; neque dijudicari poſſet, uter utri virtute anteferendus videretur.

XXXVII. Quanto erat in dies gravior atque aſperior oppugnatio; & maximè, quòd, magnâ parte militum confectâ vulneribus, res ad paucitatem defenſorum pervenerat: tanto crebriores litteræ nunciique ad Cæſarem mittebantur. Quorum pars deprehenſa, in conſpectu noſtrorum militum cum cruciatu necabatur. Erat unus intus Nervius, nomine Vertico, loco natus honeſto; qui à primâ obſidione ad Ciceronem profugerat, ſuámque ei fidem præſtiterat. Hic ſervo, ſpe libertatis, magniſque perſuadet præmiis, ut litteras ad Cæſarem deferat. Has ille in jaculo illigatas affert; & Gallus inter Gallos ſinè ſuſpicione verſatus, ad Cæſarem pervenit. Ab eo de periculo Ciceronis legioniſque cognoſcit.

XXXVIII. Cæſar, acceptis litteris circiter horâ XI diei ſtatim nuncium in Bellovacos ad M. Craſſum quæſtorem mittit; cujus hyberna aberant ab eo millia paſſuum XXV: jubet mediâ nocte legionem proficiſci, celeritérque ad ſe venire: exiit cum nuncio Craſſus. Alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, quà ſibi iter faciendum ſciebat. Scribit Labieno, ſi Reip. commodo facere poſſit, cum legione ad fines Nerviorum veniat. Reliquam partem exercitûs, quòd paullò aberat longiùs, non putat exſpectandam. Equites circiter CD ex proximis hybernis cogit.

XXXIX. Horâ circiter III, ab antecurſoribus de Craſſi adventu certior eſt factus: eo die millia paſſuum XX progreditur. Craſſum Samarobrivæ præficit: legionémque ei attribuit; quòd ibi impedimenta exercitûs, obſides civitatum, litteras publicas, frumentúmque omne, quod eò tolerandæ hyemis causâ devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus, in itinere cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini, & cæde cohortum cognitâ; quum omnes ad eum Trevirorum copiæ veniſſent; veritus ne, ſi ex hybernis fugæ ſimilem profectionem feciſſet, hoſtium impetum ſuſtinere non poſſet; præſertim quos recenti victoriâ efferri ſciret: litteras Cæſari dimittit, quanto

cum

cum periculo legionem ex hybernis eductурus eſſet: rem geſtam in Euronibus perſcribit: docet omnes peditatûs equitatûſque copias Trevirorum III millia paſſuum longè ab ſuis caſtris conſediſſe.

XL. Cæſar, conſilio ejus probato; etſi, opinione III legionum dejectus, ad II redierat; tamen unum communis ſalutis auxilium in celeritate ponebat. Venit magnis itineribus in Nerviorum fines. Ibi ex captivis cognoſcit, quæ apud Ciceronem gerantur: quantóque in periculo res ſit. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmiis perſuadet, utì ad Ciceronem epiſtolam deferat. Hanc Græcis conſcriptam litteris mittit; ne, interceptâ epiſtolâ, noſtra ab hoſtibus conſilia cognoſcantur. Si adire non poſſit; monet, ut tragulam, cum epiſtolâ ad amentum deligatâ, intrà munitiones caſtrorum adjiciat. In litteris ſcribit, *ſe cum legionibus profectum celeriter affore*: hortatur, *ut priſtinam virtutem retineat*. Gallus, periculum veritus; ut erat præceptum, tragulam mittit. Hæc caſu ad turrim adhæſit; neque ab noſtris biduo animadverſa: tertio die, à quodam milite conſpicitur; dempta, ad Ciceronem defertur. Ille perlectam in conventu militum recitat, maximâque omnes lætitiâ afficit. Tum fumi incendiorum procul videbantur: quæ res omnem dubitationem adventûs legionum expulit.

XLI. Galli, re cognitâ per exploratores, obſidionem relinquunt; ad Cæſarem omnibus copiis contendunt. Eæ erant, armatorum circiter millia LX. Cicero, datâ facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem ſuprà demonſtravimus, repetit; qui litteras ad Cæſarem deferat: hunc admonet, iter cautè diligentérque faciat. Perſcribit in litteris; *hoſtes ab ſe diſceſſiſſe, omnémque ad eum multitudinem convertiſſe*. Quibus litteris circiter mediâ nocte Cæſar allatis, ſuos facit certiores; eóſque ad dimicandum animo confirmat. Poſtero die, luce primâ, movet caſtra: & circiter millia paſſuum IV progreſſus; trans vallem magnam & rivum, hoſtium multitudinem conſpicatur. Erat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare. Tum quoniam liberatum obſidione Ciceronem ſciebat, eóque omninò remit-

remittendum de celeritate exiſtimabat; conſedit: &, quàm æquiſſimo loco poteſt, caſtra communit. Atque hæc, etſi erant exigua per ſe, vix hominum millium VII, præſertim nullis cum impedimentis; tamen anguſtiis viarum, quàm maximè poteſt, contrahit; eo conſilio, ut in ſummam contemptionem hoſtibus veniat. Interim ſpeculatoribus in omnes partes dimiſſis, explorat, quo commodiſſimè itinere vallem tranſire poſſit.

XLII. Eo die, parvulis equeſtribus prœliis ad aquam factis, utrique ſeſe ſuo loco continent: Galli; quòd ampliores copias, quæ nondum convenerant, exſpectabant: Cæſar; ſi fortè timoris ſimulatione hoſtes in ſuum locum elicere poſſet, ut citra vallem pro caſtris prœlio contenderet; ſi id efficere non poſſet, ut, exploratis itineribus, minore cum periculo vallem rivúmque tranſiret. Primâ luce hoſtium equitatus ad caſtra accedit, prœliúmque cum noſtris equitibus committit. Cæſar conſultò equites cedere, ſéque in caſtra recipere; ſimul, ex omnibus partibus caſtra altiore vallo muniri, portáſque obſtrui; atque in iis adminiſtrandis rebus quàm maximè concurſari; & cum ſimulatione agi timoris jubet. Quibus omnibus rebus hoſtes invitati, copias tranſducunt, aciémque iniquo loco conſtituunt. Noſtris verò etiam de vallo deductis, propiùs accedunt; & tela intrà munitionem ex omnibus partibus conjiciunt: præconibúſque circummiſſis, pronunciari jubent; *ſeu quis Gallus, ſeu Romanus, velit ante horam tertiam ad ſe tranſire; ſine periculo licere: poſt id tempus, non fore poteſtatem:* Ac ſic noſtros contempſerunt, ut, obſtructis in ſpeciem portis ſingulis ordinibus ceſpitum; quòd eà non poſſe introrumpere videbantur; alii vallum manu ſcandere, alii foſſas complere, inciperent. Tunc Cæſar, omnibus portis eruptione factâ, equitatûque emiſſo, celeriter hoſtes dat in fugam; ſic, ut omnino pugnandi causâ reſiſteret nemo: magnúmque ex his numerum occidit, atque omnes armis exuit.

XLIII. Longiùs proſequi veritus; quòd ſylvæ paludéſque intercedebant; neque etiam parvulo detrimento illum locum relinqui videbat; omnibus ſuis incolumibus copiis, eodem die ad Ciceronem pervenit. Inſti-

tutas

tutas turres, teſtudines, munitionéſque hoſtium admiratur. Legione productâ, cognoſcit non decimum eſſe quemque relictum militum ſinè vulnere. Ex his omnibus judicat rebus, quanto cum periculo, & quantâ virtute, ſint res adminiſtratæ: Ciceronem pro ejus merito, legionémque collaudat: Centuriones ſigillatim, tribunóſque militum appellat; quorum egregiam fuiſſe virtutem, teſtimonio Ciceronis cognoverat. De caſu Sabini & Cottæ, certiùs ex captivis cognoſcit. Poſtero die, concione habitâ, rem geſtam proponit; milites conſolatur, & confirmat. Quod detrimentum culpâ & temeritate legati ſit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet: quòd, beneficio deorum immortalium, & virtute eorum, expiato incommodo; neque hoſtibus diutina lætatio, neque ipſis longior dolor relinquatur.

XLIV. Interim ad Labienum per Rhemos, incredibili celeritate de victoriâ Cæſaris fama perfertur: ut, quum ab hybernis Ciceronis millia paſſuum L abeſſet, eóque poſt horam IX diei Cæſar perveniſſet; ante mediam noctem ad portas caſtrorum clamor oriretur: quo clamore ſignificatio victoriæ, gratulatióque ab Rhemis Labieno fieret. Hâc famâ ad Treviros perlatâ; Induciomarus, qui poſtero die caſtra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit, copiáſque omnes in Treviros reducit. Cæſar Fabium cum legione, in ſua remittit hyberna: ipſe cum III legionibus circùm Samarobrivam trinis hybernis hyemare conſtituit; &, quòd tanti motus Galliæ exſtiterant, totam hyemem ipſe ad exercitum manere decrevit. Nam, illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes ferè Galliæ civitates de bello conſultabant; nuncios legationéſque in omnes partes dimittebant; &, quid reliqui conſilii caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant; nocturnáque in locis deſertis concilia habebant: neque ullum ferè totius hyemis tempus ſinè ſollicitudine Cæſaris interceſſit, quin aliquem de conciliis & motu Gallorum nuncium acciperet. In his, ab L. Roſcio legato, quem legioni XIII præfecerat, certior eſt factus; *magnas Gallorum copias earum civitatum, quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi ſui causâ, conveniſſe; neque longiùs millia paſ-*

ſuum

ſuum VIII, *ab hybernis ſuis abfuiſſe; ſed, nuncio allato de victoriâ Cæſaris, diſceſſiſſe; adeò ut fugæ ſimilis diſceſſus videretur.*

XLV. At Cæſar, principibus cujuſque civitatis ad ſe vocatis; alias territando, quum ſe ſcire, quæ fierent, denunciaret; alias cohortando; magnam partem Galliæ in officio tenuit. Tamen Senones, quæ eſt civitas in primis firma, & magnæ inter Gallos auctoritatis; Cavarinum, quem Cæſar apud eos regem conſtituerat; (cujus frater Moritaſgus, adventu in Galliam Cæſaris, cujúſque majores regnum obtinuerant) interficere publico conſilio conati: cùm ille præſenſiſſet, ac profugiſſet; uſque ad fines inſecuti, regno domóque expulerunt: &, miſſis ad Cæſarem ſatisfaciundi causâ legatis; quum is omnem ad ſe ſenatum venire juſſiſſet, dicto audientes non fuerunt. Tantúmque apud homines barbaros valuit, eſſe repertos aliquos principes belli inferendi; tantàmque omnibus voluntatum commutationem attulit; ut, præter Æduos & Rhemos, (quos præcipuo ſemper honore Cæſar habuit; alteros, pro vetere ac perpetuâ erga populum R. fide; alteros, pro recentibus belli Gallici officiis) nulla ferè fuerit civitas non ſuſpecta nobis. Idque adeò haud ſcio mirandúmne ſit; cum compluribus aliis de cauſis; tum maximè, quòd, qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum ſe ejus opinionis deperdidiſſe, ut populi R. imperia perferrent, graviſſimè dolebant.

XLVI. Treviri verò atque Indutiomarus, totius hyemis nullum tempus intermiſerunt, quin trans Rhenum legatos mitterent; civitates ſollicitarent; pecunias pollicerentur; magnâ parte exercitûs noſtri interfectâ, multo minorem ſupereſſe dicerent partem. Neque tamen ulli civitati Germanorum perſuaderi potuit, ut Rhenum tranſiret: quum *ſe bis expertos* dicerent, *Arioviſti bello, & Tenchtherorum tranſitu; non eſſe fortunam ampliùs tentaturos.* Hâc ſpe lapſus Indutiomarus; nihilo minùs copias cogere, exigere à finitimis, equos parare, exules damnatóſque totâ Galliâ magnis præmiis ad ſe allicere cœpit: ac tantam ſibi jam iis rebus in Galliâ auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes

F con-

concurrerent; gratiam atque amicitiam publicè privatimque peterent.

XLVII. Ubi intellexit, ultro ad ſe veniri; alterâ ex parte Senones Carnutéſque, conſcientiâ facinoris inſtigatos; alterâ, Nervios Atuaticóſque bellum Romanis parare; neque ſibi voluntariorum copias defore, ſi ex finibus ſuis progredi cœpiſſet: armatum concilium indicit. Hoc, more Gallorum, eſt initium belli; quò, lège communi, omnes puberes armati convenire coguntur; &, qui ex iis noviſſimus venit, in conſpectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum ſuum; quem ſuprà demonſtravimus Cæſaris ſecutum fidem, ab eo non diſceſſiſſe; hoſtem judicat, bonáque ejus publicat. His rebus confectis; in concilio pronunciat, accerſitum ſe à Senonibus & Carnutibus, aliiſque compluribus Galliæ civitatibus; huc iter facturum per fines Rhemorum; eorúmque agros populaturum; ac priùs, quàm id faciat, caſtra Labieni oppugnaturum. Quæque fieri velit, præcipit.

XLVIII. Labienus, quum & loci naturâ & manu munitiſſimis caſtris ſeſe contineret; de ſuo ac legionis periculo nihil timebat: ſed, ne quam occaſionem rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. Itaque à Cingetorige atque ejus propinquis oratione Indutiomari cognitâ, quam in concilio habuerat; nuncios mittit ad finitimas civitates, equitéſque undique convocat: iis certam diem conveniendi dicit. Interim propè quotidie cum omni equitatu Indutiomarus ſub caſtris ejus vagabatur; aliàs, ut ſitum caſtrorum cognoſceret; aliàs, colloquendi aut territandi causâ: equites plerumque omnes tela intrà vallum conjiciebant. Labienus ſuos intrà munitiones continebat; timoríſque opinionem, quibuſcumque poterat rebus, augebat.

XLIX. Quum majore in dies contemptione Indutiomarus ad caſtra accederet: nocte unâ, intromiſſis equitibus omnium finitimarum civitatum, quos accerſendos curaverat, tanta diligentiâ omnes ſuos cuſtodiis intrà caſtra continuit, ut nullâ ratione ea res enunciari, aut ad Treviros perferri poſſet. Interim, ex conſuetudine

dine quotidianâ, Indutiomarus ad caſtra accedit; atque ibi magnam partem diei conſumit: equites tela conjiciunt, & magnâ contumeliâ verborum noſtros ad pugnam evocant. Nullo à noſtris dato reſponſo, ſub veſperum diſperſi ac diſſipati diſcedunt. Subitò Labienus duabus portis omnem equitatum emittit: præcipit atque interdicit, perterritis hoſtibus atque in fugam conjectis; quod fore, ſicut accidit, videbat; omnes unum peterent Indutiomarum: neu quis quemquam priùs vulneraret, quàm illum interfectum videret: quod, morâ reliquorum, illum, ſpatium nactum, effugere nolebat. Magna proponit iis, qui occiderint, præmia: ſummittit cohortes equitibus ſubſidio. Comprobat hominis conſilium fortuna; &, quum unum omnes peterent, in ipſo fluminis vado deprehenſus Indutiomarus interficitur; capútque ejus refertur in caſtra: redeuntes equites, quos poſſunt conſectantur, atque occidunt. Hâc re cognitâ; omnes Eburonum & Nerviorum, quæ convenerant, copiæ diſcedunt; paullòque habuit poſt id factum Cæſar quietiorem Galliam.

LIBER VI.

I. MULTIS de cauſis, Cæſar majorem Galliæ motum exſpectans; per M. Silanum, C. Antiſtium Reginum, T. Sextium legatos, delectum habere inſtituit. Simul ab Cn. Pompeio proconſule petit; quoniam ipſe ad urbem cum imperio Reipubl. causâ, maneret: quos ex Ciſalpinâ Galliâ conſulis ſacramento rogaviſſet, ad ſigna convenire & ad ſe proficiſci juberet: magni intereſſe, etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliæ exiſtimans; tantas videri Italiæ facultates, ut, ſi quid eſſet in bello detrimenti acceptum, non modò id brevi tempore reſarciri, ſed etiam majoribus adaugeri copiis poſſet. Quod quum Pompeius, & Reipubl. & amicitiæ tribuiſſet: celeriter confecto per ſuos delectu; tribus

ante exactam hyemem & conſtitutis & adductis legionibus; duplicatóque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiſerat: & celeritate & copiis docuit, quid populi Romani diſciplina atque opes poſſent.

II. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus; ad ejus propinquos à Treviris imperium defertur. Illi finitimos Germanos ſollicitare, & pecuniam polliceri, non deſiſtunt. Quum ab proximis impetrare non poſſent, ulteriores tentant. Inventis nonnullis; civitates jurejurando inter ſe confirmant, obſidibúſque de pecuniâ cavent: Ambiorigem ſibi ſocietate & fœdere adjungunt. Quibus rebus cognitis, Cæſar, quum undique bellum parari videret; Nervios, Atuaticos, ac Menapios, adjunctis ciſrhenanis omnibus Germanis, eſſe in armis; Senones ad imperatum non venire, & cum Carnutibus finitimíſque civitatibus conſilia communicare; à Treviris Germanos crebris legationibus ſollicitari: maturiùs ſibi de bello cogitandum putavit. Itaque, nondum hyeme confectâ, proximis IV legionibus coactis, de improviſo in fines Nerviorum contendit: &, priùs quàm illi aut convenire aut profugere poſſent, magno pecoris atque hominum numero capto, atque eâ prædâ militibus conceſsâ, vaſtatíſque agris; in deditionem venire, atque obſides ſibi dare coegit. Eo celeriter confecto negotio, rurſus legiones in hyberna reduxit.

III. Concilio Galliæ primo vere, ut inſtituerat, indicto: quum reliqui, præter Senones, Carnutes, Treviróſque, veniſſent; initium belli ac defectionis hoc eſſe arbitratus; ut omnia poſtponere videretur, concilium in Lutetiam Pariſiorum transfert. Confines erant hi Senonibus, civitatémque patrum memoriâ conjunxerant; ſed ab hôc conſilio abfuiſſe exiſtimabantur. Hâc re pro ſuggeſtu pronunciatâ; eodem die cum legionibus in Senones proficiſcitur, magníſque itineribus eò pervenit. Cognito ejus adventu; Acco, qui princeps ejus concilii fuerat, jubet in oppida multitudinem convenire. Conantibus; priùs, quàm id effici poſſet, adeſſe Romanos nunciatur. Neceſſariò ſententiâ deſiſtunt; legatóſque deprecandi causâ ad Cæſarem mittunt: adeunt per Æduos, quorum antiquitus erat in fide civitas. Libenter Cæſar,

Cæſar, petentibus Æduis, dat veniam: excuſationémque accipit: quòd æſtivum tempus inſtantis belli, non quæſtionis, eſſe arbitrabatur. Obſidibus imperatis centum, hos Æduis cuſtodiendos tradit. Eódem Carnutes legatos obſidéſque mittunt; uſi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientelâ: eadem ferunt reſponſa. Peragit concilium Cæſar, equitéſque imperat civitatibus.

IV. Hâc parte Galliæ pacatâ, totus & mente & animo in bellum Trevirorum & Ambiorigis inſiſtit. Cavarinum cum equitatu Senonum ſecum proficiſci jubet; ne quis aut ex hujus iracundiâ, aut ex eo quod meruerat odio, civitatis motus oriretur. His rebus conſtitutis; quòd pro explorato habebat Ambiorigem prœlio non eſſe certaturum, reliqua ejus conſilia animo circumſpiciebat.

V. Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus ſylviſque muniti; qui uni ex Galliâ de pace ad Cæſarem legatos numquam miſerant. Cum iis eſſe hoſpitium Ambiorigi ſciebat; item per Treviros veniſſe Germanis in amicitiam cognoverat. Hæc priùs illi detrahenda auxilia exiſtimabat, quàm ipſum bello laceſſeret: ne, deſperatâ ſalute, aut ſe in Menapios abderet; aut cum tranſrhenanis congredi cogeretur. Hôc inito conſilio; totius exercitûs impedimenta ad Labienum in Treviros mittit, duáſque legiones ad eum proficiſci jubet: ipſe cum legionibus expeditis v in Menapios proficiſcitur. Illi, nullâ coactâ manu, loci præſidio freti, in ſylvas paludéſque confugiunt; ſuáque eódem conferunt. Cæſar, partitis copiis cum C. Fabio legato & M. Craſſo quæſtore; celeritérque effectis pontibus; adiit tripartito: ædificia vicóſque incendit; magno pecoris atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapii, legatos ad eum, pacis petendæ causâ, mittunt. Ille, obſidibus acceptis, hoſtium ſe habiturum numero confirmat, ſi aut Ambiorigem, aut ejus legatos, finibus ſuis recepiſſent. His confirmatis rebus; Comium Atrebatem cum equitatu, cuſtodis loco, in Menapiis relinquit; ipſe in Treviros proficiſcitur.

VI. Dum hæc à Cæſare geruntur; Treviri, magnis coactis peditatûs equitatûſque copiis, Labienum cum unâ legione, quæ in eorum finibus hyemaverat, adoriri parabant: jámque ab eo non longiùs bidui viâ aberant, quum duas veniſſe legiones miſſu Cæſaris cognoſcunt. Poſitis caſtris à millibus paſſuum XV, auxilia Germanorum exſpectare conſtituunt. Labienus, cognito hoſtium conſilio, ſperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem; præſidio V cohortium impedimentis relicto, cum XXV cohortibus magnóque equitatu contra hoſtem proficiſcitur, &, mille paſſuum intermiſſo ſpatio, caſtra communit.

VII. Erat inter Labienum atque hoſtem difficili tranſitu flumen, ripiſque præruptis. Hoc neque ipſe tranſire habebat in animo, neque hoſtes tranſituros exiſtimabat. Augebatur quotidie auxiliorum ſpes. Loquitur in concilio palàm; *quoniam Germani appropinquare dicantur, ſeſe ſuas exercitûſque fortunas in dubium non devocaturum: & poſtero die primâ luce caſtra moturum.* Celeriter hæc ad hoſtes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitatûs numero nonnullos Gallicis rebus favere natura cogebat. Labienus, noctu tribunis militum primíſque ordinibus coactis; quid ſui conſilii ſit, proponit: &, quò faciliùs hoſtibus timoris det ſuſpicionem; majore ſtrepitu & tumultu, quàm populi Romani fert conſuetudo, caſtra moveri jubet. His rebus fugæ ſimilem profectionem efficit. Hæc quoque per exploratores ante lucem, in tantâ propinquitate caſtrorum, ad hoſtes deferuntur.

VIII. Vix agmen noviſſimum extra munitiones proceſſerat; cùm Galli, cohortati inter ſe, *ne ſperatam prædam ex manibus dimitterent; longum eſſe, perterritis Romanis, Germanorum auxilia exſpectare; neque ſuam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguam manum, præſertim fugientem atque impeditam, adoriri non audeant;* flumen tranſire, & iniquo loco prœlio committere non dubitant. Quæ fore ſuſpicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret; eâdem uſus ſimulatione itineris, placidè progrediebatur. Tum præmiſſis paullùm impedimentis, atque in tumulo quodam collocatis; *Habetis,* inquit,

inquit, *milites, quam petiſtis, facultatem: hoſtem impedito atque iniquo loco tenetis: præſtate eandem nobis ducibus virtutem, quam ſæpenumero Imperatori præſtitiſtis: eum adeſſe, & hæc coràm cernere, exiſtimate*. Simul, ſigna ad hoſtem converti, aciémque dirigi jubet; &, paucis turmis præſidio ad impedimenta dimiſſis, reliquos equites ad latera diſponit. Celeriter noſtri, clamore ſublato, pila in hoſtes jaciunt. Illi, ubi præter ſpem, quos fugere credebant, infeſtis ſignis ad ſe ire viderunt; impetum modò ferre non potuerunt; ac primo concurſu in fugam conjecti, proximas ſylvas petiverunt: quos Labienus equitatu conſectatus; magno numero interfecto, compluribus captis; paucis pòſt diebus civitatem recepit. Nam Germani, qui auxilio veniebant; præceptâ Trevirorum fugâ, ſeſe domum contulerunt. Cum iis propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos ex civitate exceſſere. Cingetorigi, quem ab initio permanſiſſe in officio demonſtravimus, principatus atque imperium eſt traditum.

IX. Cæſar, poſtquam ex Menapiis in Treviros venit, duabus de cauſis Rhenum tranſire conſtituit. Quarum erat altera, quòd [Germani] auxilia contrà ſe Treviris miſerant; altera, ne Ambiorix receptum ad eos haberet. His conſtitutis rebus; paullùm ſuprà eum locum, quo antea exercitum tranſduxerat, facere pontem inſtituit. Notâ atque inſtitutâ ratione; magno militum ſtudio, paucis diebus, opus efficitur. Firmo in Treviris præſidio ad pontem relicto, ne quis ab iis ſubitò motus oriretur; reliquas copias, equitatúmque tranſducit. Ubii, qui antè obſides dederant, atque in deditionem venerant; purgandi ſui causâ ad eum legatos mittunt: qui doceant, *neque ex ſuâ civitate auxilia in Treviros miſſa, neque ab ſe fidem læſam:* petunt atque orant, *ut ſibi parcat; ne communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus pœnas pendant: ſi amplius obſidum velit, dare* pollicentur. Cognitâ Cæſar causâ reperit, ab Suevis auxilia miſſa eſſe: Ubiorum ſatisfactionem accipit: aditus viáſque in Suevos perquirit.

X. Interim, paucis pòſt diebus, fit ab Ubiis certior, Suevos omnes in unum locum copias cogere; atque iis nationibus, quæ ſub eorum ſunt imperio, denunciare, ut auxilia peditatûs equitatûſque mittant. His cognitis rebus; rem frumentariam providet, caſtris idoneum locum deligit: Ubiis imperat, ut pecora deducant, ſuáque omnia ex agris in oppida conferant; ſperans, barbaros, atque imperitos homines, inopiâ cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem poſſe deduci: mandat, ut crebros exploratores in Suevos mittant; quæque apud eos gerantur, cognoſcant. Illi imperata faciunt; &, paucis diebus intermiſſis, referunt: *Suevos omnes, poſteaquam certiores nuncii de exercitu Romanorum venerant; cum omnibus ſuis ſociorúmque copiis, quas coegiſſent, penitus ad extremos fines ſeſe recepiſſe: ſylvam eſſe ibi infinitæ magnitudinis, quæ appellatur Bacenis: hanc longè introrſus pertinere; &, pro nativo muro objectam, Cheruſcos à Suevis, Suevóſque à Cheruſcis injuriis incurſionibúſque prohibere: ad ejus initium ſylvæ, Suevos adventum Romanorum exſpectare conſtituiſſe.*

XI. Quoniam ad hunc locum perventum eſt; non alienum eſſe videtur, de Galliæ Germaniæque moribus, & quo modo differant eæ nationes inter ſeſe, proponere. In Galliâ, non ſolùm in omnibus civitatibus, atque in omnibus pagis partibúſque; ſed penè etiam in ſingulis domibus, factiones ſunt: earúmque factionum ſunt principes, qui ſummam auctoritatem eorum judicio habere exiſtimantur; quorum ad arbitrium judiciúmque ſumma omnium rerum conſiliorúmque redeat. Idque ejus rei causâ antiquitus inſtitutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilii egeret: ſuos enim opprimi quiſque, & circumveniri non patitur; neque, aliter ſi faciat, ullam inter ſuos habeat auctoritatem. Hæc eadem ratio eſt in ſummâ totius Galliæ; namque omnes civitates in partes diviſæ ſunt duas.

XII. Quum Cæſar in Galliam venit; alterius factionis principes erant Ædui; alterius, Sequani. Ii, quum per ſe minùs valerent, quòd ſumma auctoritas antiquitus

erat

erat in Æduis, magnæque eorum erant clientelæ; Germanos atque Arioviſtum ſibi adjunxerant; eóſque ad ſe magnis jacturis pollicitationibúſque perduxerant. Prœliis vero compluribus factis ſecundis, atque omni nobilitate Æduorum interfectâ; tantùm potentiâ antecesſerant, ut magnam partem clientium ab Æduis ad ſe tranſducerent; obſidéſque ab iis principum filios acciperent; & publicè jurare cogerent, nihil ſe contra Sequanos conſilii inituros; & partem finitimi agri per vim occupatam poſſiderent; Galliæque totius principatum obtinerent: quâ neceſſitate adductus Divitiacus, auxilii petendi causâ Romam ad Senatum profectus, infectâ re redierat. Adventu Cæſaris factâ commutatione rerum; obſidibus Æduis redditis, veteribus clientelis reſtitutis, novis per Cæſarem comparatis; (quòd ii, qui ſe ad eorum amicitiam aggregaverant, meliore conditione atque æquiore imperio ſe uti videbant) reliquis rebus, eorum gratiâ dignitatéque amplificatâ; Sequani principatum dimiſerant. ¶In eorum locum Rhemi ſucceſſerant: quos quòd adæquare apud Cæſarem gratiâ intelligebatur; ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Æduis conjungi poterant, ſe Rhemis in clientelam dicabant: hos illi diligenter tuebantur: ita & novam & repentè collectam auctoritatem tenebant. Eo tum ſtatu res erat; ut longè principes haberentur Ædui; ſecundum locum dignitatis Rhemi obtinerent.

XIII. In omni Galliâ, eorum hominum, qui aliquo ſunt numero atque honore, genera ſunt duo: nam plebs penè ſervorum habetur loco; quæ per ſe nihil audet, & nulli adhibetur concilio. Plerique, quum aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut injuriâ potentiorum premuntur; ſeſe in ſervitutem dicant nobilibus: in hos eadem omnia ſunt jura, quæ dominis in ſervos. Sed de his duobus generibus, alterum eſt Druidum, alterum Equitum. Illi rebus divinis interſunt, ſacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur. Ad hos magnus adoleſcentium numerus, diſciplinæ causâ, concurrit: magnóque hi ſunt apud eos honore: nam ferè de omnibus controverſiis, pub-

licis privatíſque, conſtituunt: &, ſi quod eſt admiſſum facinus; ſi cædes facta; ſi de hæreditate, ſi de finibus controverſia eſt; iidem decernunt: præmia pœnáſque conſtituunt. § Si quis aut privatus aut publicus eorum decreto non ſteterit; ſacrificiis interdicunt. Hæc pœna apud eos eſt graviſſima: quibus ita eſt interdictum, ii numero impiorum ac ſceleratorum habentur; iis omnes decedunt, aditum eorum ſermonémque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque iis petentibus jus redditur, neque honos ullus communicatur. His autem omnibus Druidibus præeſt unus, qui ſummam inter eos habet auctoritatem. Hôc mortuo; ſi quis ex reliquis excellit dignitate, ſuccedit: at, ſi ſunt plures pares, ſuffragio Druidum adlegitur; nonnunquam etiam de principatu armis contendunt. Ii certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur, conſidunt; in loco conſecrato. Huc omnes undique, qui controverſias habent, conveniunt; eorúmque judiciis decretíſque parent. Diſciplina in Britanniâ reperta, atque indè in Galliam tranſlata eſſe exiſtimatur: & nunc, qui diligentiùs eam rem cognoſcere volunt, plerumque illò diſcendi causâ proficiſcuntur. Druides à bello abeſſe conſueverunt; neque tributa unà cum reliquis pendunt; militiæ vacationem, omniúmque rerum habent immunitatem. Tantis excitati præmiis, & ſuâ ſponte multi in diſciplinam conveniunt, & à parentibus propinquíſque mittuntur. Magnum ibi numerum verſuum ediſcere dicuntur: itaque nonnulli annos vicenos in diſciplinâ permanent: neque fas eſſe exiſtimant, ea litteris mandare; quum in reliquis ferè rebus publicis, privatíſque rationibus, Græcis litteris utantur. Id mihi duabus de cauſis inſtituiſſe videntur; quòd neque in vulgus diſciplinam efferri velint; neque eos, qui diſcunt, litteris confiſos, minùs memoriæ ſtudere: quod ferè pleriſque accidit, ut, præſidio litterarum, diligentiam in perdiſcendo, ac memoriam remittant. In primis hoc volunt perſuadere; non interire animas, ſed ab aliis poſt mortem tranſire ad alios; atque hôc maximè ad virtutem excitari putant, metu mortis neglecto.

lecto. Multa præterea de ſideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum naturâ, de deorum immortalium vi ac poteſtate diſputant; & juventuti tranſdunt.

XIV. Alterum genus eſt Equitum. Ii, quum eſt uſus, atque aliquod bellum incidit; (quod ante Cæſaris adventum ferè quotannis accidere ſolebat, uti aut ipſi injurias inferrent, aut illatas propulſarent) omnes in bello verſantur: atque eorum ut quiſque eſt genere copiiſque ampliſſimus, ita plurimos circùm ſe ambactos clientéſque habet. Hanc unam gratiam potentiámque noverunt.

XV. Natio eſt omnis Gallorum admodum dedita religionibus. Atque ob eam cauſam, qui ſunt affecti gravioribus morbis, quíque in prœliis periculíſque verſantur; aut pro victimis homines immolant, aut ſe immolaturos vovent; adminiſtríſque ad ea ſacrificia Druidibus utuntur: quòd, pro vitâ hominis niſi vita hominis reddatur, non poſſe aliter deorum immortalium numen placari arbitrantur: publicéque ejuſdem generis habent inſtituta ſacrificia. Alii immani magnitudine ſimulacra habent: quorum contexta viminibus membra vivis hominibus complent; quibus ſuccenſis, circumventi flammâ exanimantur homines. Supplicia eorum, qui in furto, aut latrocinio, aut aliquâ noxâ ſint comprehenſi; gratiora diis immortalibus eſſe arbitrantur: ſed, quum ejus generis copia defecit, etiam ad innocentium ſupplicia deſcendunt. Deum maximè Mercurium colunt: hujus ſunt plurima ſimulacra: hunc omnium inventorem artium ferunt: hunc, viarum atque itinerum ducem: hunc, ad quæſtus pecuniæ mercaturáſque habere vim maximam arbitrantur. Poſt hunc; Apollinem, & Martem, & Jovem, & Minervam. De his eandem ferè, quam reliquæ gentes, habent opinionem; Apollinem, morbos depellere; Minervam, operum atque artificiorum initia tranſdere; Jovem, imperium cœleſtium tenere; Martem, bella regere. Huic, quum prœlio dimicare conſtituerunt, ea, quæ bello ceperint, plerumque devovent. Quæ ſuperaverint; animalia capta immolant:

reliquas

reliquas res in unum locum conferunt. Multis in civitatibus, harum rerum exſtructos tumulos locis conſecratis conſpicari licet: neque ſæpe accidit, ut, neglectâ quiſpiam religione, aut capta apud ſe occultare, aut poſita tollere auderet: graviſſimúmque ei rei ſupplicium cum cruciatu conſtitutum eſt.

XVI. Galli ſe omnes ab Dite patre prognatos prædicant: ídque ab Druidibus proditum dicunt. Ob eam cauſam ſpatia omnis temporis, non numero dierum, ſed noctium, finiunt; & dies natales, & menſium & annorum initia ſic obſervant, ut noctem dies ſubſequatur. In reliquis vitæ inſtitutis, hôc ferè ab reliquis differunt; quòd ſuos liberos, niſi quum adoleverint, ut munus militiæ ſuſtinere poſſint, palàm ad ſe adire non patiantur; filiúmque puerili ætate in publico, in conſpectu patris aſſiſtere, turpe ducunt.

XVII. Viri quantas pecunias ab uxoribus, dotis nomine, acceperunt; tantas ex ſuis bonis, æſtimatione factâ, cum dotibus communicant. Hujus omnis pecuniæ conjunctim ratio habetur, fructûſque ſervantur. Uter eorum vitâ ſuperârit; ad eum pars utriuſque, cum fructibus ſuperiorum temporum, pervenit. Viri in uxores, ſicuti in liberos, vitæ necíſque habent poteſtatem: & quum paterfamilias illuſtriore loco natus deceſſit; ejus propinqui conveniunt; & de morte, ſi res in ſuſpicionem venit, de uxoribus in ſervilem modum quæſtionem habent; &, ſi compertum eſt, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera ſunt, pro cultu Gallorum, magnifica & ſumptuoſa: omniáque, quæ vivis cordi fuiſſe arbitrantur, in ignem inferunt; etiam animalia: ac, paullò ſupra hanc memoriam, ſervi & clientes, quos ab iis dilectos eſſe conſtabat; juſtis funeribus confectis, unà cremabantur.

XVIII. Quæ civitates commodiùs ſuam Rempubl. adminiſtrare exiſtimantur, habent legibus ſanctum; ſi quis quid de Rep. à finitimis rumore aut famâ acceperit, utì ad magiſtratum deferat; néve cum quo alio communicet: quòd ſæpe homines temerarios atque imperitos falſis rumoribus terreri, & ad facinus impelli,

impelli, & de ſummis rebus conſilium capere cognitum eſt. Magiſtratus, quæ viſa ſunt, occultant; quæque eſſe ex uſu judicaverint, multitudini produnt. De Rep. niſi per concilium loqui non conceditur.

XIX. Germani multùm ab hâc conſuetudine differunt. Nam neque Druides habent, qui rebus divinis præſint; neque ſacrificiis ſtudent. Deorum numero eos ſolos ducunt, quos cernunt, & quorum opibus apertè juvantur; Solem, & Vulcanum, & Lunam: reliquos ne famâ quidem acceperunt. Vita omnis in venationibus, atque in ſtudiis rei militaris conſiſtit: ab parvulis, labori ac duritiæ ſtudent. Qui diutiſſimè impuberes permanſerunt, maximam inter ſuos ferunt laudem: hôc ali ſtaturam, ali vires, nervóſque confirmari putant. Intrà annum verò xx feminæ notitiam habuiſſe, in turpiſſimis habent rebus: cujus rei nulla eſt occultatio; quòd & promiſcuè in fluminibus perluuntur; & pellibus, aut parvis rhenonum tegumentis utuntur; magnâ corporis parte nudâ.

XX. Agriculturæ non ſtudent; majórque pars victûs eorum in lacte, & caſeo, & carne conſiſtit. Neque quiſquam agri modum certum, aut fines proprios habet: ſed magiſtratus ac principes, in annos ſingulos, gentibus cognationibúſque hominum, qui unà coierunt, quantum & quo loco viſum eſt, agri attribuunt; atque anno pòſt aliò tranſire cogunt. Ejus rei multas afferunt cauſas: ne aſſiduâ conſuetudine capti, ſtudium belli gerendi agriculturâ commutent: ne latos fines parare ſtudeant, potentioréſque humiliores poſſeſſionibus expellant: ne accuratiùs, ad frigora atque æſtus vitandos, ædificent: ne qua oriatur pecuniæ cupiditas, quâ ex re factiones diſſenſionéſque naſcuntur: ut animi æquitate plebem contineant, quum ſuas quiſque opes æquari cum potentiſſimis videat.

XXI. Civitatibus maxima laus eſt, quàm latiſſimas circùm ſe vaſtatis finibus ſolitudines habere. Hoc proprium virtutis exiſtimant; expulſos agris finitimos cedere, neque quemquam prope ſe audere conſiſtere: ſimul hôc ſe fore tutiores arbitrantur, repentinæ incurſionis timore ſublato. Quum bellum civitas aut il-

latum

latum defendit, aut infert; magiſtratus, qui ei bello præſint, ut vitæ necíſque habeant poteſtatem, deliguntur. In pace, nullus eſt communis magiſtratus; ſed principes regionum atque pagorum inter ſuos jus dicunt, controverſiáſque minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cujuſque civitatis fiunt; atque ea juventutis exercendæ, ac deſidiæ minuendæ causâ fieri prædicant. Atque, ubi quis ex principibus in concilio *ſe dixit ducem fore; qui ſequi velint, profiteantur*; conſurgunt ii, qui & cauſam & hominem probant, ſuúmque auxilium pollicentur; atque ab multitudine collaudantur: qui ex iis ſecuti non ſunt, in deſertorum ac proditorum numero ducuntur; omniúmque iis rerum poſtea fides abrogatur. Hoſpites violare, fas non putant: qui, quâque de causâ, ad eos venerunt; ab injuriâ prohibent, ſanctóſque habent; iis omnium domus patent, victúſque communicatur.

XXII. Ac fuit antea tempus, quum Germanos Galli virtute ſuperarent, & ultro bella inferrent; ac, propter hominum multitudinem, agríque inopiam trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea, quæ fertiliſſima ſunt, Germaniæ loca; circa Hercyniam ſylvam, quam Eratoſtheni & quibuſdam Græcis famâ notam eſſe video, quam illi Orciniam appellant; Volcæ Tectoſages occupârunt, atque ibi conſederunt. Quæ gens ad hoc tempus iis ſedibus ſe continet, ſummámque habet juſtitiæ & bellicæ laudis opinionem; núncque in eadem inopiâ, egeſtate, patientiâ, quâ Germani, permanent; eodem victu, & cultu corporis, utuntur. Gallis autem, Provinciæ propinquitas, & tranſmarinarum rerum notitia, multa ad copiam atque uſus largitur: paullatim aſſuefacti ſuperari, multíſque prœliis victi, ne ſe quidem ipſi cum illis virtute comparant.

XXIII. Hujus Hercyniæ ſylvæ, quæ ſuprà demonſtrata eſt, latitudo IX dierum iter expedito patet. Non enim aliter finiri poteſt; neque menſuras itinerum noverunt. Oritur ab Helvetiorum, & Nemetum, & Rauracorum finibus; rectâque fluminis Danubii regione, pertinet ad fines Dacorum & Anartium: hinc ſe flectit ſiniſtrorſum, diverſis à flumine regionibus; multa-

rúmque

rúmque gentium fines propter magnitudinem attingit; neque quiſquam eſt hujus Germaniæ, qui ſe aut adiiſſe ad initium ejus ſylvæ dicat, quum dierum iter LX proceſſerit; aut quo ex loco oriatur, acceperit. Multa in eâ genera ferarum naſci conſtat, quæ reliquis in locis viſa non ſint: ex quibus quæ maximè differant ab cæteris, & memoriæ prodenda videantur, hæc ſunt.

XXIV. Eſt bos, cervi figurâ: cujus à mediâ fronte inter aures unum cornu exiſtit excelſius, magíſque directum his, quæ nobis nota ſunt, cornibus. Ab ejus ſummo, ſicut palmæ, rami latè diffunduntur. Eadem eſt feminæ maríſque natura; eadem forma magnitudóque cornuum.

XXV. Sunt item, quæ appellantur Alces. Harum eſt conſimilis capreis figura, & varietas pellium; ſed magnitudine paullò antecedunt; mutilæque ſunt cornibus, & crura ſinè nodis articulíſque habent; neque quietis causâ procumbunt; neque, ſi quo afflictæ caſu conciderunt, erigere ſeſe aut ſublevare poſſunt. His ſunt arbores pro cubilibus: ad eas ſe applicant; atque ita paullùm modò reclinatæ quietem capiunt. Quarum ex veſtigiis quum eſt animadverſum à venatoribus, què ſe recipere conſueverint; omnes eo loco aut à radicibus ſubruunt, aut accidunt arbores tantùm, ut ſumma ſpecies earum ſtantium relinquatur. Huc quum ſe ex conſuetudine reclinaverint; infirmas arbores pondere affligunt, atque unà ipſæ concidunt.

XXVI. Tertium eſt genus eorum, qui Uri appellantur. Ii ſunt magnitudine, paullò infrà elephantos; ſpecie, & colore, & figurâ tauri. Magna vis eorum eſt, & magna velocitas; neque homini, neque feræ, quam conſpexerint, parcunt. Hos ſtudiosè foveis captos interficiunt. Hôc ſe labore durant adoleſcentes, atque hôc genere venationis exercent: &, qui plurimos ex his interfecerunt; relatis in publicum cornibus, quæ ſint teſtimonio; magnam ferunt laudem. Sed aſſueſcere ad homines, & manſuefieri, ne parvuli quidem excepti poſſunt. Amplitudo cornuum, & figura, & ſpecies multùm à noſtrorum boum cornibus differt. Hæc ſtudiosè conquiſita, ab labris argento circumcludunt, atque ampliſſimis epulis pro poculis utuntur.

XXVII. Cæſar, poſtquam per Ubios exploratores comperit, Suevos ſeſe in ſylvas recepiſſe; inopiam frumenti veritus, quòd, ut ſuprà demonſtravimus, minimè omnes Germani agriculturæ ſtudent; conſtituit non progredi longiùs: ſed, ne omnino metum reditûs ſui barbaris tolleret; atque ut eorum auxilia tardaret; reducto exercitu, partem ultimam pontis, quæ ripam Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum CC reſcindit; atque in extremo ponte turrim tabulatorum IV conſtituit, præſidiúmque cohortium XII pontis tuendi causâ ponit; magníſque eum locum munitionibus firmat. Ei loco præſidióque C. Volcatium Tullum adoleſcentem præfecit: ipſe, quum matureſcere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus; per Arduennam ſylvam, quæ eſt totius Galliæ maxima, atque ab ripis Rheni finibúſque Trevirorum ad Nervios pertinet, millibúſque amplius D in longitudinem patet; L. Minucium Baſilum cum omni equitatu præmittit, ſi quid celeritate itineris atque opportunitate temporis proficere poſſit: monet, ut ignes in caſtris fieri prohibeat, ne qua ejus adventus procul ſignificatio fiat; ſeſe confeſtim ſubſequi dicit. Baſilus, ut imperatum eſt, facit; celeriter, contráque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit: eorum indicio ad ipſum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus eſſe dicebatur.

XXVIII. Multum, cùm in omnibus rebus, tum in re militari, poteſt fortuna. Nam ſicut magno accidit caſu, ut in ipſum incautum atque imparatum incideret; priúſque ejus adventus ab hominibus videretur, quàm famâ ac nunciis afferretur: ſic magnæ fuit fortunæ; omni militari inſtrumento, quod circùm ſe habebat, erepto; rhedis, equiſque comprehenſis; ipſum effugere mortem. Sed hoc eò factum eſt, quòd, ædificio circumdato ſylvâ, (ut ſunt ferè domicilia Gallorum, qui, vitandi æſtûs causâ, plerumque ſylvarum ac fluminum petunt propinquitates) comites familiaréſque ejus anguſto in loco paulliſper equitum noſtrorum vim ſuſtinuerunt. Iis pugnantibus, illum in equum quidam ex ſuis

ſuis intulit: fugientem ſylvæ texerunt. Sic & ad ſubeundum periculum, & ad vitandum, multum fortuna valuit.

XXIX. Ambiorix copias ſuas judicióne non conduxerit, quòd prœlio dimicandum non exiſtimaverit; an tempore excluſus, & repentino equitum adventu prohibitus fuerit, quum reliquum exercitum ſubſequi crederet; dubium eſt. Sed certè, clàm dimiſſis per agros nunciis, ſibi quemque conſulere juſſit; quorum pars in Arduennam ſylvam, pars in continentes paludes profugit. Qui proximi Oceanum fuerunt; ii in inſulis ſeſe occultaverunt, quas æſtus efficere conſuêrunt: multi, ex ſuis finibus egreſſi, ſe ſuáque omnia alieniſſimis crediderunt. Cativulcus rex dimidiæ partis Eburonum, qui unà cum Ambiorige conſilium inierat; ætate jam confectus, quum laborem aut belli aut fugæ ferre non poſſet: omnibus precibus deteſtatus Ambiorigem, qui ejus conſilii auctor fuiſſet; taxo, cujus magna in Galliâ Germaniâque copia eſt, ſe exanimavit. Segni Condruſíque, ex gente & numero Germanorum, qui ſunt inter Eburones Treviróſque; legatos ad Cæſarem miſerunt, oratum, *ne ſe in hoſtium numero duceret; néve omnium Germanorum, qui eſſent citra Rhenum, unam eſſe cauſam judicaret: nihil ſe de bello cogitâſſe; nulla Ambiorigi auxilia miſiſſe.* Cæſar, exploratâ re quæſtione captivorum; ſi qui ad eos Eburones ex fugâ conveniſſent, ad ſe ut reducerentur, imperavit: ſi ita feciſſent, fines eorum ſe violaturum negavit.

XXX. Tum, copiis in tres partes diſtributis, impedimenta omnium legionum Atuatucam contulit. Id caſtelli nomen eſt. Hoc ferè eſt in mediis Eburonum finibus; ubi Titurius atque Aurunculeius, hyemandi causâ, conſederant. Hunc cùm reliquis rebus locum probabat; tum, quòd ſuperioris anni munitiones integræ manebant, ut militum laborem ſublevaret. Præſidio impedimentis legionem quartam decimam reliquit; unam ex iis III, quas proximè conſcriptas ex Italiâ tranſduxerat. Ei legioni caſtríſque Q. Tullium Ciceronem præfecit; ducentóſque equites attribuit. Partito exercitu; T. Labienum cum legionibus III ad Oceanum

Oceanum verſùs, in eas partes, quæ Menapios attingunt, proficiſci jubet: C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ Atuaticis adjacet, depopulandam mittit: ipſe cum reliquis tribus ad flumen Scaldim, quod influit in Moſam, extremáſque Arduennæ partes, ire conſtituit; quò cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. Diſcedens, poſt diem VII ſeſe reverſurum confirmat; quam ad diem ei legioni, quæ in præſidio relinquebatur, deberi frumentum ſciebat. Labienum Treboniúmque hortatur, ſi Reipubl. commodo facere poſſint, ad eam diem revertantur; ut, rurſus communicato conſilio, exploratíſque hoſtium rationibus, aliud initium belli capere poſſint.

XXXI. Erat, ut ſuprà demonſtravimus, manus certa nulla, non præſidium, non oppidum, quod ſe armis defenderet; ſed in omnes partes diſperſa multitudo. Ubi cuique aut vallis abdita, aut locus ſylveſtris, aut palus impedita, ſpem præſidii aut ſalutis aliquam offerebat; conſederat. Hæc loca vicinitatibus erant nota: magnámque res diligentiam requirebat, non in ſummâ exercitûs tuendâ, (nullum enim poterat univerſis, ab perterritis ac diſperſis, periculum accidere) ſed in ſingulis militibus conſervandis. Quæ tamen, ex parte, res ad ſalutem exercitûs pertinebat: nam & prædæ cupiditas multos longiùs evocabat; & ſylvæ incertis occultíſque itineribus confertos adire prohibebant. Si negotium confici, ſtirpémque hominum ſceleratorum interfici vellet; dimittendæ plures manus, diducendíque erant milites: ſi continere ad ſigna manipulos vellet, ut inſtituta ratio & conſuetudo exercitûs Romani poſtulabat; locus ipſe erat præſidio barbaris; neque ex occulto inſidiandi, & diſperſos circumveniendi, ſingulis deerat audacia. At in ejuſmodi difficultatibus, quantum diligentiâ provideri poterat, providebatur: ut potiùs in nocendo aliquid omitteretur, etſi omnium animi ad ulciſcendum ardebant; quàm cum aliquo detrimento militum noceretur. Dimittit ad finitimas civitates nuncios Cæſar: omnes evocat ſpe prædæ, ad diripiendos Eburones; ut potiùs in ſylvis

Gallorum

Gallorum vita, quàm legionariorum, periclitetur; ſimul, ut, magnâ multitudine circumfuſâ, pro tali facinore ſtirps ac nomen civitatis tollatur. Magnus undique numerus celeriter convenit.

XXXII. Hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur; diéſque appetebat VII, quem in diem Cæſar ad impedimenta legionémque reverti conſtituerat. Hic, quantum in bello fortuna poſſit, & quantos afferat caſus, cognoſci potuit. Diſſipatis ac perterritis hoſtibus, ut demonſtravimus; manus erat nulla, quæ parvam modò timoris cauſam afferret. Trans Rhenum ad Germanos pervenit fama; diripi Eburones, atque ultro omnes ad prædam evocari. Cogunt equitum II millia Sigambri, qui ſunt proximi Rheno; à quibus receptos ex fugâ Tenchtheros atque Uſipetes ſuprà docuimus. Tranſeunt Rhenum navibus ratibúſque, XXX millibus paſſuum infra eum locum, ubi pons erat imperfectus, præſidiúmque ab Cæſare relictum: primos Eburonum fines adeunt: multos ex fugâ diſperſos excipiunt: magno pecoris numero, cujus ſunt cupidiſſimi barbari, potiuntur. Invitati prædâ, longiùs procedunt. Non hos palus in bello latrociniíſque natos, non ſylvæ morantur. Quibus in locis ſit Cæſar, ex captivis quærunt: profectum longiùs reperiunt, omnémque exercitum diſceſſiſſe cognoſcunt. Atque unus ex captivis: *Quid vós*, inquit, *hanc miſeram ac tenuem ſectamini prædam, quibus jam licet eſſe fortunatiſſimis? III horis Atuatucam venire poteſtis; huc omnes ſuas fortunas exercitus Romanorum contulit. Præſidii tantum eſt, ut ne murus quidem cingi poſſit, neque quiſquam egredi extra munitiones audeat.* Oblatâ ſpe, Germani, quam nacti erant prædam, in occulto relinquunt: Ipſi Atuatucam contendunt; uſi eodem duce, cujus hæc indicio cognoverant.

XXXIII. Cicero, qui per omnes ſuperiores dies, præceptis Cæſaris, ſummâ diligentiâ milites in caſtris continuiſſet; ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi paſſus eſſet: ſeptimo die, diffidens Cæſarem de numero dierum fidem ſervaturum; quod longiùs eum progreſſum audiebat, neque ulla de

ejus

ejus reditu fama afferebatur; ſimul, eorum permotus vocibus, qui illius patientiam penè obſeſſionem appellabant, ſiquidem ex caſtris egredi non liceret: nullum hujuſmodi caſum exſpectans, quo IX oppoſitis legionibus maximóque equitatu, diſperſis ac penè deletis hoſtibus, in millibus paſſuum III offendi poſſet; V cohortes frumentatum in proximas ſegetes miſit, quas inter & caſtra unus omnino collis intererat. Complures erant in caſtris ex legionibus ægri relicti: ex quibus, qui hôc ſpatio dierum convaluerant, circiter CCC ſub vexillo unà mittuntur. Magna præterea multitudo calonum, magna vis jumentorum, quæ in caſtris ſubſederat, factâ poteſtate ſequitur.

XXXIV. Hôc ipſo tempore, caſu Germani equites interveniunt; protinúſque eodem illo, quo venerant, curſu ab Decumanâ portâ in caſtra irrumpere conantur: nec priùs ſunt viſi, objectis ab eâ parte ſylvis, quàm caſtris appropinquarent uſque eò, ut qui ſub vallo tenderent mercatores, recipiendi ſui non haberent facultatem. Inopinantes noſtri re novâ perturbantur; ac vix primum impetum cohors in ſtatione ſuſtinet. Circumfunduntur hoſtes ex reliquis partibus, ſi quem aditum reperire poſſent. Ægre noſtri portas tuentur; reliquos aditus locus ipſe per ſe, munitióque defendit. Totis trepidatur caſtris; atque alius ex alio cauſam tumultus quærit: neque quò ſigna ferantur, neque quam in partem quiſque conveniat, provident. Alius jam capta caſtra pronunciat: alius, deleto exercitu atque Imperatore, victores barbaros veniſſe contendit: plerique novas ſibi ex loco religiones fingunt; Cottæque & Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint caſtello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis; confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum eſſe intus præſidium. Perrumpere nituntur; ſéque ipſi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant.

XXXV. Erat æger in præſidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Cæſarem duxerat; cujus mentionem ſuperioribus prœliis fecimus: ac diem jam V cibo caruerat. Hic, diffiſus ſuæ atque omnium ſaluti, inermis

inermis ex tabernaculo prodit: videt imminere hoſtes, atque in ſummo eſſe rem diſcrimine: capit arma à proximis, atque in portâ conſiſtit. Sequuntur hunc centuriones ejus cohortis, quæ in ſtatione erat: paulliſper prœlium unà ſuſtinent. Relinquit animus Sextium, gravibus acceptis vulneribus: ægre, per manus tractus, ſervatur. Hôc ſpatio interpoſito, reliqui ſeſe confirmant; tantùm ut in munitionibus conſiſtere audeant, ſpeciémque defenſorum præbeant.

XXXVI. Interim, confectâ frumentatione, milites noſtri clamorem exaudiunt: præcurrunt equites; quanto res ſit in periculo, cognoſcunt. Hìc verò nulla munitio eſt, quæ perterritos recipiat. Modò conſcripti, atque uſûs militaris imperiti, ad tribunum militum centurionéſque ora convertunt; quid ab his præcipiatur, exſpectant. Nemo eſt tam fortis, quin rei novitate perturbetur. Barbari, ſigna procul conſpicati, oppugnatione deſiſtunt: redîſſe primò legiones credunt, quas longiùs diſceſſiſſe ex captivis cognoverant: poſtea, deſpectâ paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt.

XXXVII. Calones in proximum tumulum procurrunt: hinc celeriter dejecti, ſe in ſigna manipulóſque conjiciunt: eò magìs timidos perterrent milites. Alii, *cuneo facto ut celeriter perrumpant*, cenſent: *Quoniam tam propinqua ſint caſtra; etſi pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos ſervari poſſe* confidunt. Alii, *ut in jugo conſiſtant, atque eundem omnes ferant caſum*. Hoc veteres non probant milites, quos ſub vexillo unà profectos docuimus: itaque inter ſe cohortati, duce C. Trebonio equite R. qui eis erat præpoſitus, per medios hoſtes perrumpunt; incoluméſque ad unum in caſtra perveniunt omnes. Hos ſubſecuti calones equitéſque eodem impetu, militum virtute ſervantur. At ii, qui in jugo conſtiterant, nullo etiam nunc uſu rei militaris percepto; neque in eo, quod probaverant, conſilio permanere, ut ſe loco ſuperiore defenderent; neque eam, quam profuiſſe aliis vim celeritatémque viderant, imitari potuerunt: ſed ſe in caſtra recipere conati, iniquum in locum demiſerunt. Centuriones; quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum, causâ virtutis, in ſuperiores

riores erant ordines hujus legionis tranſducti; ne ante partam rei militaris laudem amitterent, fortiſſimè pugnantes conciderunt. Militum pars, horum virtute ſummotis hoſtibus, præter ſpem incolumis in caſtra pervenit: pars, à barbaris circumventa, periit.

XXXVIII. Germani, deſperatâ expugnatione caſtrorum, quòd noſtros jam conſtitiſſe in munitionibus videbant; cum eâ prædâ, quam in ſylvis depoſuerant, trans Rhenum ſeſe receperunt. Ac tantus fuit, etiam poſt diſceſſum hoſtium, terror; ut eâ nocte, quum C. Voluſenus miſſus cum equitatu ad caſtra veniſſet, fidem non faceret adeſſe cum incolumi Cæſarem exercitu. Sic omnium animos timor præoccupaverat, ut, penè alienatâ mente, deletis omnibus copiis, equitatum tantum ſe ex fugâ recepiſſe dicerent; neque incolumi exercitu, Germanos caſtra oppugnaturos fuiſſe contenderent: quem timorem Cæſaris adventus ſuſtulit.

XXXIX. Reverſus ille, eventus belli non ignarus; unum, quòd cohortes ex ſtatione & præſidio eſſent emiſſæ, queſtus; *ne minimo quidem caſu locum relinqui debuiſſe, multum fortunam in repentino hoſtium adventu potuiſſe*, indicavit: *multo etiam ampliùs, quòd penè ab ipſo vallo portiſque caſtrorum barbaros avertiſſent.* Quarum omnium rerum maximè admirandum videbatur, quòd Germani, qui eo conſilio Rhenum tranſierant, ut Ambiorigis fines depopularentur; ad caſtra Romanorum delati, optatiſſimum Ambiorigi beneficium obtulerunt.

XL. Cæſar, ad vexandos rurſus hoſtes profectus; magno coacto numero ex finitimis civitatibus, in omnes partes dimittit. Omnes vici atque omnia ædificia, quæ quiſque conſpexerat, incendebantur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non ſolùm à tantâ multitudine jumentorum atque hominum conſumebantur, ſed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant: ut, ſi qui etiam in præſentiâ ſe occultâſſent; tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopiâ pereundum videretur. Ac ſæpe in eum locum ventum eſt; tanto in omnes partes diviſo equitatu, ut non modo viſum ab ſe Ambiorigem in fugâ captivi, ſed nec planè etiam abiiſſe ex conſpectu contenderent; ut, ſpe conſe-

quendi

quendi illatâ, atque infinito labore ſuſcepto, qui ſe ſummam à Cæſare gratiam inituros putarent, penè naturam ſtudio vincerent; ſempérque paullum ad ſummam felicitatem defuiſſe videretur; atque ille latebris, ac ſylvis, aut ſaltibus ſe eriperet; & noctu occultatus alias regiones partéſque peteret, non majore equitum præſidio quàm IV, quibus ſolis vitam ſuam committere audebat.

XLI. Tali modo vaſtatis regionibus; exercitum Cæſar, duarum cohortium damno, Durocortorum Rhemorum reducit: concilióque in eum locum Galliæ indicto, de conjuratione Senonum & Carnutum quæſtionem habere inſtituit; & de Accone, qui princeps ejus conſilii fuerat, graviore ſententiâ pronunciatâ, more majorum ſupplicium ſumpſit. Nonnulli, judicium veriti, profugerunt: quibus quum aquâ atque igni interdixiſſet; II legiones ad fines Trevirorum, II in Lingonibus, VI reliquas in Senonum finibus Agendici in hybernis collocavit: frumentóque exercitui proviſo; ut inſtituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus eſt.

LIBER VII.

I. QUIETA Galliâ; Cæſar, ut conſtituerat, in Italiam ad conventus agendos proficiſcitur; ubi cognoſcit de P. Clodii cæde: de Senatûſque conſulto certior factus, ut omnes Italiæ juniores conjurarent; delectum totâ provincia habere inſtituit. Eæ res in Galliam Tranſalpinam celeriter perferuntur: addunt ipſi & affingunt rumoribus Galli, quod res poſcere videbatur; *retineri urbano motu Cæſarem, neque in tantis diſſenſionibus ad exercitum venire poſſe.* Hâc impulſi occaſione; qui jam ante ſe populi R. imperio ſubjectos dolerent, liberiùs atque audaciùs de bello conſilia inire incipiunt. Indictis inter ſe principes Galliæ conciliis, ſylveſtribus ac

remotis

remotis locis, queruntur de Acconis morte: poſſe hunc caſum ad ipſos recidere, demonſtrant: miſerantur communem Galliæ fortunam: omnibus pollicitationibus ac præmiis depoſcunt, qui belli initium faciant, & ſui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. Ejus in primis rationem habendam eſſe dicunt, priùs quàm eorum clandeſtina conſilia efferantur; ut Cæſar ab exercitu intercludatur. Id eſſe facile; quòd neque legiones, abſente Imperatore, ex hybernis egredi audeant; neque Imperator, ſinè præſidio, ad legiones pervenire poſſit. Poſtremò, in acie præſtare interfici; quàm non veterem belli gloriam, libertatémque, quam à majoribus acceperint, recuperare.

II. His rebus agitatis, profitentur Carnutes; *ſe nullum periculum, communis ſalutis causâ, recuſare; principéſque ſe ex omnibus, bellum facturos pollicentur. Et, quoniam in præſentiâ obſidibus cavere inter ſe non poſſent, ne res efferatur; ut jurejurando ac fide ſanciatur, petunt, (collatis militaribus ſignis, quo more eorum graviſſimæ cærimoniæ continentur) ne, facto initio belli, à reliquis deſerantur.* Tunc, collaudatis Carnutibus, dato jurejurando ab omnibus qui aderant, tempore ejus rei conſtituto, ab concilio diſceditur.

III. Ubi ea dies venit; Carnutes, Cotuato & Conetoduno ducibus, deſperatis hominibus, Genabum dato ſigno concurrunt: civéſque Romanos, qui negotiandi causâ ibi conſtiterant; in iis C. Fuſium Cottam, honeſtum equitem Romanum, qui rei frumentariæ juſſu Cæſaris præerat; interficiunt: bonáque eorum diripiunt. Celeriter ad omnes Galliæ civitates fama perfertur: (nam, ubi major atque illuſtrior incidit res; clamore per agros regionéſque ſignificant: hunc alii deinceps excipiunt, & proximis tradunt: ut tunc accidit) nam, quæ Genabi oriente Sole geſta eſſent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum audita ſunt: quod ſpatium eſt millium paſſuum circiter clx.

IV. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Arvernus, ſummæ potentiæ adoleſcens; cujus pater principatum Galliæ totius obtinuerat, &, ob eam cauſam, quòd regnum appetebat, ab civitate erat interfectus; convo-

convocatis ſuis clientibus, facilè eos incendit. Cognito ejus conſilio, ad arma concurritur: prohibetur ab Gobanitione patruo ſuo, reliquíſque principibus, qui hanc tentandam fortunam non exiſtimabant: expellitur ex oppido Gergoviâ: non deſiſtit tamen; atque in agris habet delectum egentium ac perditorum. Hâc coactâ manu; quoſcumque adit ex civitate, ad ſuam ſententiam perducit: hortatur, ut, communis libertatis causâ, arma capiant: magníſque coactis copiis, adverſarios ſuos, à quibus paullò antè erat ejectus, expellit ex civitate. Rex ab ſuis appellatur: dimittit quoquo versùs legationes: obteſtatur, ut in fide maneant. Celeriter ſibi Senones, Pariſios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemovices, Andes, reliquóſque omnes qui Oceanum attingunt, adjungit: omnium conſenſu, ad eum defertur imperium. Quâ oblatâ poteſtate, omnibus iis civitatibus obſides imperat; certum numerum militum celeriter ad ſe adduci jubet: armorum quantum quæque civitas domi, quódque ante tempus efficiat, conſtituit: in primis, equitatui ſtudet. Summæ diligentiæ ſummam imperii ſeveritatem addit; magnitudine ſupplicii, dubitantes cogit: nam, majore commiſſo delicto igni atque omnibus tormentis necat; leviore de causâ, auribus deſectis, aut ſingulis effoſſis oculis, domum remittit; ut ſint reliquis documento, & magnitudine pœnæ perterreant alios.

V. His ſuppliciis celeriter coacto exercitu; Luterium Cadurcum, ſummæ hominem audaciæ, cum parte copiarum in Ruthenos mittit: ipſe in Bituriges proficiſcitur. Ejus adventu Bituriges ad Æduos, quorum erant in fide, legatos mittunt, ſubſidium rogatum, quò faciliùs hoſtium copias ſuſtinere poſſint. Ædui, de conſilio legatorum, quos Cæſar ad exercitum reliquerat, copias equitatûs peditatûſque ſubſidio Biturigibus mittunt: qui quum ad flumen Ligerim veniſſent, quod Bituriges ab Æduis dividit: paucos dies ibi morati, neque flumen tranſire auſi, domum revertuntur: legatíſque noſtris renunciant, *ſe Biturigum perfidiam veritos revertiſſe; quibus id conſilii fuiſſe cognoverint, ut, ſi flumen tranſiſſent, unâ ex parte ipſi, alterâ Arverni ſe circumſiſterent.* Id eâne de

 causâ,

cauſâ, quam legatis pronunciârunt, an perfidiâ adducti fecerint, quòd nihil nobis conſtat; non videtur pro certo eſſe ponendum. Bituriges, eorum diſceſſu, ſtatim ſe cum Arvernis conjungunt.

VI. His rebus in Italiam Cæſari nunciatis; quum jam ille virtute Cn. Pompeii urbanas res commodiorem in ſtatum perveniſſe intelligeret, in Tranſalpinam Galliam profectus eſt. Eò quum veniſſet; magnâ difficultate afficiebatur, quâ ratione ad exercitum pervenire poſſet. Nam, ſi legiones in Provinciam acceſſeret; ſe abſente, in itinere prœlio dimicaturas intelligebat: ſi ipſe ad exercitum contenderet; ne iis quidem, qui eo tempore pacati viderentur, ſuam ſalutem rectè committi videbat.

VII. Interim Luterius Cadurcus in Ruthenos miſſus, eam civitatem Arvernis conciliat; progreſſus in Nitiobriges & Gabalos, ab utriſque obſides accipit; &, magnâ coactâ manu, in Provinciam, Narbonem versùs, eruptionem facere contendit. Quâ re nunciatâ; Cæſar omnibus conſiliis antevertendum exiſtimavit, ut Narbonem proficiſceretur. Eò quum veniſſet, timentes confirmat: præſidia in Ruthenis Provincialibus, Volcis Arecomicis, Toloſatibus, circúmque Narbonem; quæ loca erant hoſtibus finitima; conſtituit. Partem copiarum ex Provinciâ, ſupplementúmque, quod ex Italiâ adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire jubet.

VIII. His rebus comparatis; repreſſo jam Luterio & remoto, quòd intrare intrà præſidia periculoſum putabat; in Helvios proficiſcitur. Etſi mons Cebenna, qui Arvernos ab Helviis diſcludit, duriſſimo tempore anni, altiſſimâ nive iter impediebat; tamen diſcuſſâ nive vi in altitudinem pedum, atque ita viis patefactis, ſummo militum labore ad fines Arvernorum pervenit. Quibus oppreſſis inopinantibus; quòd ſic ſe Cebennâ, ut muro, munitos exiſtimabant; ac ne ſingulari quidem homini unquam eo tempore anni ſemitæ patuerant: equitibus imperat, ut, quàm latiſſimè poſſent, vagentur; & quàm maximum hoſtibus terrorem inferant. Celeriter hæc famâ ac nunciis ad Vercingetorigem perferuntur; quem perterriti omnes Arverni circumſiſtunt, atque obſecrant,

ut ſuis fortunis conſulat, neu ſe ab hoſtibus diripi patiatur: præſertim quum videat omne ad ſe bellum tranſlatum. Quorum ille precibus permotus, caſtra ex Biturigibus movet in Arvernos verſus.

IX. At Cæſar biduum in iis locis moratus, quòd hæc de Vercingetorige uſu ventura opinione præceperat; per cauſam ſupplementi equitatûſque cogendi, ab exercitu diſcedit: Brutum adoleſcentem iis copiis præficit: hunc monet, ut in omnes partes equites quàm latiſſimè pervagentur: daturum ſe operam, ne longiùs triduo ab caſtris abſit. His conſtitutis rebus; ſuis inopinantibus, quàm maximis poteſt itineribus, Viennam pervenit. Ibi nactus recentem equitatum, quem multis antè diebus eò præmiſerat; neque diurno neque nocturno itinere intermiſſo, per fines Æduorum in Lingones contendit, ubi II legiones hyemabant; ut, ſi quid etiam de ſuâ ſalute ab Æduis iniretur conſilii, celeritate præcurreret. Eò quum perveniſſet, ad reliquas legiones mittit; priúſque in unum locum omnes cogit, quàm de ejus adventu Arvernis nunciari poſſet.

X. Hâc re cognitâ, Vercingetorix rurſus in Bituriges exercitum reducit; atque indè profectus, Gergoviam Boiorum oppidum, quos ibi Helvetico prœlio victos Cæſar collocaverat, Æduíſque attribuerat, oppugnare inſtituit. Magnam hæc res Cæſari difficultatem ad conſilium capiendum afferebat: ſi reliquam partem hyemis uno in loco legiones contineret; ne, ſtipendiariis Æduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quòd nullum in eò amicis præſidium videret poſitum eſſe: ſin maturiùs ex hybernis educeret; ne ab re frumentariâ duris ſubvectionibus laboraret. Præſtare viſum eſt tamen omnes difficultates perpeti, quàm, tantâ contumeliâ acceptâ, omnium ſuorum voluntates alienare. Itaque cohortatus Æduos de ſupportando commeatu; præmittit ad Boios, qui de ſuo adventu doceant, hortentúrque, ut in fide maneant, atque hoſtium impetum magno animo ſuſtineant. Duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitûs relictis; ad Boios proficiſcitur.

XI. Altero die quum ad oppidum Senonum Vellaunodunum veniſſet; ne quem poſt ſe hoſtem relinqueret,

quò expeditiore re frumentariâ uteretur, oppugnare inſtituit: ídque biduo circumvallavit. Tertio die miſſis ex oppido legatis de deditione; arma proferri, jumenta produci, ac obſides dari jubet. Ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. Ipſe, ut quamprimum iter faceret, Genabum Carnutum proficiſcitur: qui tunc primùm allato nuncio de oppugnatione Vellaunoduni; quum longiùs eam rem ductum iri exiſtimarent; præſidium, Genabi tuendi causâ, quod eò mitterent, comparabant. Huc biduo Cæſar pervenit; & caſtris ante oppidum poſitis, diei tempore excluſus, in poſterum oppugnationem differt; quæque ad eam rem uſui ſint, militibus imperat: &, quòd oppidum Genabum pons fluminis Ligeris continebat; veritus ne noctu ex oppido profugerent, II legiones in armis excubare jubet. Genabenſes, paullò ante mediam noctem, ſilentio ex oppido egreſſi, flumen tranſire cœperunt. Quâ re per exploratores nunciatâ; Cæſar legiones, quas expeditas eſſe juſſerat, portis incenſis, intromittit; atque oppido potitur; perpaucis ex hoſtium numero deſideratis, quin cuncti caperentur; quòd pontis atque itinerum anguſtiæ multitudinis fugam intercluſerant. Oppidum diripit, atque incendit; prædam militibus donat: exercitum Ligerim tranſducit, atque in Biturigum fines pervenit.

XII. Vercingetorix, ubi de Cæſaris adventu cognovit, oppugnatione deſiſtit; atque obviàm Cæſari proficiſcitur. Ille oppidum Biturigum, poſitum in viâ, Noviodunum oppugnare inſtituerat. Quo ex oppido quum legati ad eum veniſſent, oratum, *ut ſibi ignoſceret, ſuæque vitæ conſuleret:* ut celeritate reliquas res conficeret, quâ pleraque erat conſecutus; arma proferri, equos produci, obſides dari jubet. Parte jam obſidum tranſditâ; quum reliqua adminiſtrarentur; centurionibus & paucis militibus intromiſſis, qui arma jumentáque conquirerent: equitatus hoſtium procul viſus eſt, qui agmen Vercingetorigis anteceſſerat: quem ſimul atque oppidani conſpexerunt, atque in ſpem auxilii venerunt; clamore ſublato, arma capere, portas claudere, murum complere cœperunt. Centuriones in oppido, quum, ex ſignificatione Gallorum, novi aliquid ab iis iniri conſilii intellexiſſent;

lexiſſent; gladiis diſtrictis, portas occupaverunt, ſuóſque omnes incolumes receperunt. Cæſar ex caſtris equitatum educi jubet; prœliúmque equeſtre committit. Laborantibus jam ſuis Germanos equites circiter CD ſubmittit, quos ab initio ſecum habere inſtituerat. Eorum impetum Galli ſuſtinere non potuerunt; atque in fugam conjecti, multis amiſſis, ſeſe ad agmen receperunt. Quibus profligatis, rurſus oppidani perterriti, comprehenſos eos, quorum operâ plebem concitatam exiſtimabant, ad Cæſarem perduxerunt; ſeſéque ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæſar ad oppidum Avaricum, (quod erat maximum munitiſſimúmque in finibus Biturigum, atque agri fertiliſſimâ regione) profectus eſt: quòd, eo oppido recepto, civitatem Biturigum ſe in poteſtatem redacturum confidebat.

XIII. Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunoduni, Gebani, Novioduni acceptis; ſuos ad concilium convocat: docet, *longè aliâ ratione eſſe bellum gerendum, atque antea ſit geſtum: omnibus modis huic rei ſtudendum, ut pabulatione & commeatu Romani prohibeantur: id eſſe facile; quòd equitatu ipſi abundent & quòd anni tempore ſubleventur: pabulum ſecari non poſſe; neceſſario diſperſos hoſtes, ex ædificiis petere; hos omnes quotidie ab equitibus deleri poſſe. Præterea, ſalutis causâ, rei familiaris commoda negligenda: vicos atque ædificia incendi oportere, hôc ſpatio à Boiâ quoquo versùs, quò, pabulandi causâ, adire poſſe videantur: harum ipſis rerum copiam ſuppetere; quòd, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus ſubleventur: Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum periculo longiùs à caſtris progreſſuros: neque intereſſe, ipſóſne interficiant, impedimentíſve exuant; quibus amiſſis, bellum geri non poſſit. Præterea, oppida incendi oportere, quæ non munitione & loci naturâ ab omni ſint periculo tuta; neu ſuis ſint ad detractandam militiam receptacula; neu Romanis propoſita ad copiam commeatûs prædámque tollendam. Hæc ſi gravia, aut acerba videantur: multo illa graviùs æſtimari debere; liberos, conjuges in ſervitutem abſtrahi; ipſos interfici: quæ ſit neceſſe accidere victis.*

XIV. Omnium conſenſu hâc ſententiâ probatâ, uno die amplius XX urbes Biturigum incenduntur. Hoc,

 idem

idem ſit in reliquis civitatibus. In omnibus partibus incendia conſpiciuntur. Quæ etſi magno cum dolore omnes ferebant; tamen hoc ſibi ſolatii proponebant, quòd ſe, propè exploratâ victoriâ, celeriter amiſſa recuperaturos confidebant. Deliberatur de Avarico in communi concilio; incendi placeret, an defendi. Procumbunt Gallis omnibus ad pedes Bituriges; *ne pulcherrimam propè totius Galliæ urbem, quæ & præſidio & ornamento ſit civitati, ſuis manibus ſuccendere cogerentur: facilè ſe loci naturâ defenſuros* dicunt: *quòd propè ex omnibus partibus flumine & palude circumdata, unum habeat & perangustum aditum.* Datum petentibus venia; diſſuadente primo Vercingetorige, poſt concedente; & precibus ipſorum, & miſericordiâ vulgi. Defenſores idonei oppido deliguntur.

XV. Vercingetorix minoribus Cæſarem itineribus ſubſequitur; & locum caſtris deligit, paludibus ſylvíſque munitum, ab Avarico longè millia paſſuum xv. Ibi per certos exploratores in ſingula diei tempora, quæ ad Avaricum agerentur, cognoſcebat; &, quid fieri vellet, imperabat. Omnes noſtras pabulationes frumentationéſque obſervabat; diſperſóſque, quum longiùs neceſſario procederent, adoriebatur; magnóque incommodo afficiebat; etſi, quantum ratione provideri poterat, ab noſtris occurrebatur, ut incertis temporibus diverſíſque itineribus iretur.

XVI. Caſtris ad eam partem oppidi poſitis Cæſar, quæ, intermiſſa à flumine & palude, aditum (ut ſuprà diximus) anguſtum habebat; aggerem apparare, vineas agere, turres duas conſtituere cœpit: nam circumvallare loci natura prohibebat. De re frumentariâ, Boios atque Æduos adhortari non deſtitit: quorum alteri, quòd nullo ſtudio agebant, non multum adjuvabant; alteri non magnis facultatibus, quòd civitas erat exigua & infirma, celeriter, quod habuerunt, conſumpſerunt. Summâ difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentiâ Æduorum, incendiis ædificiorum, uſque eò, ut complures dies milites frumento caruerint, &, pecore è longinquioribus vicis adacto, extremam famem ſuſtentarent: nulla tamen vox eſt ab iis audita, populi R. majeſtate & ſuperioribus

bus victoriis indigna. Quin etiam Cæſar quum in opere ſingulas legiones appellaret, &, ſi acerbiùs inopiam ferrent, ſe dimiſſurum oppugnationem diceret; univerſi ab eo, ne id faceret, petebant: *Sic ſe complures annos, illo imperante, meruiſſe; ut nullam ignominiam acciperent; nunquam infectâ re diſcederent: hoc ſe ignominiæ laturos loco, ſi inceptam oppugnationem reliquiſſent: præſtare omnes perferre acerbitates, quàm non civibus Romanis, qui Genabi perfidiâ Gallorum interîſſent, parentarent.* Hæc eadem centurionibus tribuníſque militum mandabant, ut per eos ad Cæſarem deferrentur.

XVII. Quum jam muro appropinquâſſent turres; ex captivis Cæſar cognovit, Vercingetorigem, conſumpto pabulo, caſtra moviſſe propiùs Avaricum; atque ipſum, cum equitatu, expeditíſque, qui inter equites prœliari conſuêſſent, inſidiarum causâ eò profectum, quò noſtros poſtero die pabulatum venturos arbitrabatur. Quibus rebus cognitis; mediâ nocte ſilentio profectus, ad hoſtium caſtra manè pervenit. Illi, celeriter per exploratores adventu Cæſaris cognito, carros impedimentáque ſua in arctiores ſylvas abdiderunt; copias omnes, in loco edito atque aperto, inſtruxerunt. Quâ re nunciatâ; Cæſar celeriter ſarcinas conferri, arma expediri juſſit.

XVIII. Collis erat leniter ab infimo acclivis. Hunc ex omnibus ferè partibus palus difficilis atque impedita cingebat, non latior pedibus L. Hôc ſe colle, interruptis pontibus, Galli fiduciâ loci continebant; generatímque diſtributi in civitates, omnia vada ac ſaltus ejus paludis certis cuſtodiis obtinebant; ſic animo parati, ut, ſi eam paludem Romani perrumpere conarentur, hæſitantes premerent ex loco ſuperiore: ut, qui propinquitatem loci viderent, paratos propè æquo Marte ad dimicandum exiſtimarent; qui iniquitatem conditionis perſpicerent, inani ſimulatione ſeſe oſtentare cognoſcerent. Indignantes milites Cæſar, quòd conſpectum ſuum hoſtes ferre poſſent, tantulo ſpatio interjecto; & ſignum prœlii expoſcentes; edocet, *quanto detrimento, & quot virorum fortium morte neceſſe eſſet conſtare victoriam: quos quum ſic animo paratos videret, ut nul-*

 lum

lum pro ſuâ laude periculum recuſarent; ſummæ ſe iniquitatis condemnari debere, niſi eorum vitam ſuâ ſalute habeat cariorem. Sic milites conſolatus, eodem die reducit in caſtra: reliqua, quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, adminiſtrare inſtituit.

XIX. Vercingetorix, quum ad ſuos redîſſet; proditionis inſimulatus, *quòd caſtra propiùs Romanos moviſſet, quòd cum omni equitatu diſceſſiſſet, quòd ſinè imperio tantas copias reliquiſſet, quòd ejus diſceſſu Romani tantâ opportunitate & celeritate veniſſent; non hæc omnia fortuitu, aut ſinè conſilio, accidere potuiſſe; regnum illum Galliæ malle Cæſaris conceſſu, quàm ipſorum habere beneficio:* Tali modo accuſatus, ad hæc reſpondit: *Quòd caſtra moviſſet, factum inopiâ pabuli; etiam ipſis hortantibus: quòd propiùs Romanos acceſſiſſet; perſuaſum loci opportunitate, qui ſe ipſum munitione defenderet: equitum verò operam, neque in loco paluſtri deſiderari debuiſſe; & illic fuiſſe utilem, quò ſint profecti. Summam imperii ſe conſultò nulli diſcedentem tradidiſſe, ne is multitudinis ſtudio ad dimicandum impelleretur: cui rei, propter animi mollitiem, ſtudere omnes videret; quòd diutius laborem ferre non poſſent: Romani ſi caſu intervenerint, fortunæ; ſi alicujus indicio vocati, huic habendam gratiam; quòd & paucitatem eorum ex loco ſuperiore cognoſcere, & virtutem deſpicere potuerint; qui dimicare non auſi, turpiter ſe in caſtra receperint. Imperium ſe à Cæſare, per proditionem, nullum deſiderare; quod habere victoriâ poſſet, quæ jam eſſet ſibi ac omnibus Gallis explorata: quin etiam ipſis remittere, ſi ſibi magis honorem tribuere, quàm ab ſe ſalutem accipere videantur. Hæc ut intelligatis,* inquit, *ſincerè à me pronunciari; audite Romanos milites.* Producit ſervos, quos in pabulatione paucis antè diebus exceperat, & fame vinculiſque excruciaverat. Ii, jam antè edocti quæ interrogati pronunciarent, *Milites ſe eſſe legionarios* dicunt: *fame & inopiâ adductos, clàm ex caſtris exîſſe; ſi quid frumenti, aut pecoris, in agris reperire poſſent: ſimili omnem exercitum inopiâ premi; nec jam vires ſufficere cujuſquam, nec ferre operis laborem poſſe: itaque ſtatuiſſe Imperatorem, ſi nihil in oppugnatione oppidi profeciſſet, triduo exercitum deducere. Hæc à me,* inquit Vercingetorix, *beneficia habetis; quem proditionis inſimulatis: cujus operâ, ſinè veſtro ſanguine,*

ſanguine, tantum exercitum victorem fame penè conſumptum videtis; quem, turpiter ſe ex hâc fugâ recipientem, ne qua civitas ſuis finibus recipiat, à me proviſum eſt.

XX. Conclamat omnis multitudo, & ſuo more armis concrepat; quod facere in eo conſueverunt, cujus orationem approbant: *Summum eſſe Vercingetorigem ducem; nec de ejus fide dubitandum; nec majori ratione bellum administrari poſſe.* Statuunt, ut decem millia hominum, delecta ex omnibus copiis, in oppidum ſubmittantur: nec ſolis Biturigibus communem ſalutem committendam cenſent; quòd penè in eo, ſi id oppidum retinuiſſent, ſummam victoriæ conſtare intelligebant.

XXI. Singulari militum noſtrorum virtuti conſilia cujuſquemodi Gallorum occurrebant: ut eſt ſummæ genus ſollertiæ; atque ad omnia imitanda atque efficienda, quæ ab quoque traduntur, aptiſſimum. Nam & laqueis falces avertebant; quas quum deſtinaverant, tormentis introrſus reducebant; & aggerem cuniculis ſubtrahebant: eò ſcientiùs, quòd apud eos magnæ ſunt ferrariæ, atque omne genus cuniculorum notum atque uſitatum eſt. Totùm autem murum ex omni parte turribus contabulaverant, atque has coriis intexerant. Tum crebris diurnis nocturniſque eruptionibus, aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur; & noſtrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expreſſerat, commiſſis ſuarum turrium malis adæquabant; & apertos cuniculos præuſtâ & præacutâ materiâ, & pice fervefactâ, & maximi ponderis ſaxis morabantur, mœnibúſque appropinquare prohibebant.

XXII. Muris autem omnibus Gallicis hæc fere forma eſt. Trabis directæ perpetuæ in longitudinem, paribus intervallis, diſtantes inter ſe binos pedes, in ſolo collocantur: hæ revinciuntur introrſus, & multo aggere veſtiuntur: ea autem, quæ diximus, intervalla grandibus in fronte ſaxis effarciuntur. Iis collocatis & coagmentatis, alius inſuper ordo adjicitur; ut idem illud intervallum ſervetur; neque inter ſe contingant trabes, ſed paribus intermiſſæ ſpatiis, ſingulæ ſingulis ſaxis interjectis, arte contineantur. Sic deinceps omne opus contexitur, dum juſta muri altitudo expleatur. Hoc cùm

in ſpeciem varietatémque opus deforme non eſt, alternis trabibus ac ſaxis, quæ rectis lineis ſuos ordines ſervant: tum, ad utilitatem & defenſionem urbium, ſummam habet opportunitatem; quòd & ab incendio lapis, & ab ariete materia defendit; quæ, perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrſus revincta, neque perrumpi neque diſtrahi poteſt.

XXIII. Iis tot rebus impeditâ oppugnatione; milites, quum toto tempore, luto, frigore, & aſſiduis imbribus tardarentur; tamen continenti labore omnia hæc ſuperaverunt; & diebus XXV aggerem latum pedes CCCXXX, altum pedes LXXX, exſtruxerunt. Quum is murum hoſtium penè contingeret; & Cæſar ad opus conſuetudine excubaret; militéſque cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur: paullò ante III vigiliam eſt animadverſum, fumare aggerem, quem cuniculo hoſtes ſuccenderant; eodémque tempore toto muro clamore ſublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. Alii faces, atque aridam materiem de muro in aggerem eminus jaciebant; picem alii, reliquáſque res quibus ignis excitari poteſt, fundebant: ut, quò primùm occurreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri poſſet. Tamen, quòd inſtituto Cæſaris duæ ſemper legiones pro caſtris excubabant; pluréſque partitis temporibus in opere erant; celeriter factum eſt, ut alii eruptionibus reſiſterent, alii turres reducerent, aggerémque interſcinderent; omnis verò ex caſtris multitudo ad reſtinguendum concurreret.

XXIV. Quum in omnibus locis, conſumptâ jam reliquâ parte noctis, pugnaretur; ſempérque hoſtibus ſpes victoriæ redintegraretur; eò magìs, quòd deuſtos turrium pluteos videbant, nec facilè adire apertos ad auxiliandum animadvertebant; ſempérque ipſi recentes defeſſis ſuccederent; omnémque Galliæ ſalutem in illo veſtigio temporis poſitam arbitrarentur: accidit inſpectantibus nobis, quod, dignum memoriâ viſum, prætermittendum non exiſtimavimus. Quidam ante portam oppidi Gallus, qui per manus ſevi ac picis tranſditas glebas in ignem è regione turris projiciebat; ſcorpione ab latere dextro tranſjectus, exanimatúſque, concidit.

Hunc

Hunc ex proximis unus jacentem tranſgreſſus, eodem illo munere fungebatur; eâdem ratione ictu ſcorpionis exanimato altero, ſucceſſit tertius; & tertio, quartus: nec ille priùs eſt à propugnatoribus vacuus relictus locus, quàm, reſtincto aggere, atque omni parte ſubmotis hoſtibus, finis eſt pugnandi factus.

XXV. Omnia experti Galli; quòd res nulla ſucceſſerat, poſtero die conſilium ceperunt ex oppido profugere, hortante & jubente Vercingetorige. Id ſilentio noctis conati, non magnâ jacturâ ſuorum ſeſe effecturos ſperabant: propterea quòd neque longè ab oppido caſtra Vercingetorigis aberant; & palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad inſequendum tardabat. Jámque hoc facere noctu apparabant, quum matres familias repente in publicum procurrerent, flentéſque projectæ ad pedes ſuorum, omnibus precibus petierunt, ne ſe & communes liberos hoſtibus ad ſupplicium dederent, quos ad capiendam fugam natura & virium infirmitas impediret. Ubi eos perſtare in ſententiâ viderunt, quòd plerumque in ſummo periculo timor miſericordiam non recipit; conclamare, & ſignificare de fugâ Romanis cœperunt. Quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viæ præoccuparentur, conſilio deſtiterunt.

XXVI. Poſtero die Cæſar, promotâ turri, directiſque operibus, quæ facere inſtituerat; magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum conſilium tempeſtatem arbitratus eſt; quòd paullò incautiùs cuſtodias in muro diſpoſitas videbat: ſuóſque languidiùs in opere verſari juſſit; & quid fieri vellet, oſtendit. Legiones intrà vineas in occulto expeditas cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriæ perciperent; iis, qui primi murum aſcendiſſent, præmia propoſuit; militibúſque ſignum dedit. Illi ſubitò ex omnibus partibus evolaverunt, murúmque celeriter complêrunt.

XXVII. Hoſtes re novâ perterriti, muro turribúſque dejecti, in foro ac locis patentioribus cuneatim conſtiterunt; hôc animo, ut, ſi quâ ex parte obviàm contrà veniretur, acie inſtructâ depugnarent. Ubi nemi-

nem

nem in æquum locum ſeſe demittere, ſed toto undique muro circumfundi viderunt; veriti, ne omnino ſpes omnis fugæ tolleretur, abjectis armis, ultimas oppidi partes continenti impetu petiverunt: párſque ibi, quum anguſto exitu portarum ſe ipſi premerent, à militibus; pars jam egreſſa portis, ab equitibus eſt interfecta: nec fuit quiſquam, qui prædæ ſtuderet. Sic, & Genabenſi cæde, & labore operis incitati; non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Denique ex omni eo numero, qui fuit circiter XL millium; vix DCCC, qui primo clamore audito ſe ex oppido ejecerant, incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt. Quos ille, multâ jam nocte, ſilentio ſic ex fugâ excepit, (veritus, ne qua in caſtris ex eorum concurſu & miſericordiâ vulgi ſeditio oriretur) ut, procul in viâ diſpoſitis familiaribus ſuis principibúſque civitatum, diſparandos deducendóſque ad ſuos curaret, quæ cuique civitati pars caſtrorum ab initio obvenerat.

XXVIII. Poſtero die, concilio convocato, conſolatus cohortatúſque eſt; *ne ſe admodum animo demitterent, neve perturbarentur incommodo: non virtute, neque in acie viciſſe Romanos; ſed artificio quodam, & ſcientiâ oppugnationis: cujus rei fuerint ipſi imperiti. Errare, ſiqui in bello omnes ſecundos rerum proventus exſpectent: ſibi nunquam placuiſſe Avaricum defendi; cujus rei teſtes, ipſos, haberet: ſed factum imprudentiâ Biturigum, & nimiâ obſequentiâ reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur: id tamen ſe celeriter majoribus commodis ſanaturum. Nam quæ ab reliquis Gallis civitates diſſentirent, has ſuâ diligentiâ adjuncturum; atque unum conſilium totius Galliæ effecturum; cujus conſenſu ne orbis quidem terrarum poſſit obſiſtere: idque ſe propè jam effectum habere. Interea æquum eſſe, ab iis, communis ſalutis causâ, impetrari, ut caſtra munire inſtituerent; quò faciliùs hoſtium repentinos impetus ſuſtinere poſſent.* Fuit hæc oratio non ingrata Gallis; maximè, quòd ipſe animo non defecerat, tanto accepto incommodo; neque ſe in occultum abdiderat, & conſpectum multitudinis fugerat; pluſque animo providere & præſentire exiſtimabatur, quòd, re integrâ, primò incendendum Avaricum, poſt deſerendum cenſuerat. Itaque, ut

ut reliquorum Imperatorum res adverſæ auctoritatem minuunt; ſic hujus ex contrario dignitas, incommodo accepto, in dies augebatur. Simul in ſpem veniebant, ejus affirmatione, de reliquis adjungendis civitatibus; primúmque eo tempore Galli caſtra munire inſtituerunt; & ſic ſunt animo conſternati homines inſueti laborum, ut omnia, quæ imperarentur, ſibi patienda exiſtimarent.

XXIX. Nec minùs, quàm eſt pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas civitates adjungeret; atque earum principes donis pollicitationibúſque alliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat; quorum quiſque aut oratione ſubdolâ, aut amicitiâ, facillimè capi poſſet. Qui Avarico expugnato refugerant, armandos veſtiendóſque curat: ſimul, ut deminutæ copiæ redintegrarentur, imperat certum numerum militum civitatibus; quem, & quam ante diem, in caſtra adduci velit; ſagittarióſque omnes, quorum erat permagnus in Galliâ numerus, conquiri & ad ſe mitti jubet. His rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, expletur. Interim Theutomatus Olloviconis filius, rex Nitiobrigum, cujus pater ab ſenatu noſtro amicus erat appellatus; cum magno equitum ſuorum numero, & quos ex Aquitaniâ conduxerat, ad eum pervenit.

XXX. Cæſar Avarici complures dies commoratus, ſummámque ibi copiam frumenti & reliqui commeatûs nactus; exercitum ex labore atque inopiâ refecit. Jam propè hyeme confectâ; quùm ipſo anni tempore ad gerendum bellum vocaretur, & ad hoſtem proficiſci conſtituiſſet, ſive eum ex paludibus ſylvíſque elicere, ſive obſidione premere poſſet: legati ad eum principes Æduorum veniunt, oratum, *ut maximè neceſſario tempore civitati ſubveniat: ſummo eſſe in periculo rem; quòd, quum ſinguli magiſtratus antiquitùs creari, atque regiam poteſtatem annum obtinere conſuêſſent: duo magiſtratum gerant; & ſe uterque eorum legibus creatum eſſe dicat. Horum eſſe alterum Convictolitanem, florentem & illuſtrem adoleſcentem; alterum Cotum, antiquiſſimâ familiâ natum, atque ipſum hominem ſummæ potentiæ & magnæ cognationis, cujus frater Vedeliacus proximo anno eundem magiſtratum geſſerit.*

geſſerit. Civitatem omnem eſſe in armis; diviſum ſenatum; diviſum populum, in ſuas cujuſque eorum clientelas: quòd ſi diutius alatur controverſia; fore, utì pars cum parte civitatis confligat: id ne accidat, poſitum in ejus diligentiâ atque auctoritate.

XXXI. Cæſar, etſi à bello atque hoſte diſcedere, detrimentoſum eſſe exiſtimabat; tamen nòn ignorans, quanta ex diſſenſionibus incommoda oriri conſuêſſent; ne tanta & tam conjuncta populo R. civitas, quam ipſe ſemper aluiſſet, omnibúſque rebus ornâſſet, ad vim atque ad arma deſcenderet; atque ea pars, quæ minùs ſibi confideret, auxilia à Vercingetorige accerſeret; huic rei prævertendum exiſtimavit: &, quòd, legibus Æduorum, iis, qui ſummum magiſtratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret; ne quid de jure aut legibus eorum deminuiſſe videretur, ipſe in Æduos proficiſcì ſtatuit; ſenatúmque omnem, & quos inter controverſia eſſet, Decetiam ad ſe evocavit. Quum propè omnis civitas eò conveniſſet; doceretúrque, paucis clàm vocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem à fratre renunciatum; quum leges, duos ex unâ familiâ, vivo utroque, non ſolùm magiſtratus creari vetarent, ſed etiam in ſenatu eſſe prohiberent: Cotum magiſtratum deponere coëgit: Convictolitanem, qui per ſacerdotes, more civitatis, intermiſſis magiſtratibus, eſſet creatus, poteſtatem obtinere juſſit.

XXXII. Hôc decreto interpoſito; cohortatus Æduos, ut controverſiarum ac diſſenſionum obliviſcerentur; atque omiſſis omnibus rebus, huic bello ſervirent; eáque, quæ meruiſſent, præmia ab ſe, devictâ Galliâ, exſpectarent; equitatúmque omnem, & peditum millia x ſibi celeriter mitterent, quæ in præſidiis rei frumentariæ causâ diſponeret: exercitum in duas partes diviſit, IV legiones in Senones Pariſióſque, Labieno ducendas dedit: VI ipſe in Arvernos, ad oppidum Gergoviam ſecundùm flumen Elaver duxit. Equitatûs partem illi attribuit; partem ſibi reliquit. Quâ re cognitâ; Vercingetorix, omnibus interruptis ejus fluminis pontibus, ab alterâ parte fluminis iter facere cœpit.

XXXIII.

XXXIII. Quum uterque utrique eſſet exercitus in conſpectu, fereque é regione caſtris caſtra poneret; diſpoſitis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias tranſducerent: erat in magnis Cæſari difficultatibus res, ne majorem æſtatis partem flumine impediretur; quòd non ferè ante autumnum Elaver vado tranſiri ſoleat. Itaque, ne id accideret; ſylveſtri loco caſtris poſitis, è regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix reſcindendos curaverat; poſtero die cum II legionibus in occulto reſtitit: reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut conſueverat, miſit; demptis quartis quibuſque cohortibus, utì numerus legionum conſtare videretur. His quàm poſſent longiſſimè progredi juſſis; quum jam ex diei tempore conjecturam caperet, in caſtra perventum; iiſdem ſublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cœpit. Celeriter effecto opere, legionibúſque tranſductis, & loco caſtris idoneo delecto; reliquas copias revocavit. Vercingetorix, re cognitâ, ne contra ſuam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus anteceſſit.

XXXIV. Cæſar ex eo loco quintis caſtris Gergoviam pervenit: equeſtríque prœlio eo die levi facto; perſpecto urbis ſitu, quæ poſita in altiſſimo monte omnes aditus difficiles habebat; de expugnatione deſperavit: de obſeſſione non priùs agendum conſtituit, quàm rem frumentariam expedîſſet. At Vercingetorix, caſtris prope oppidum in monte poſitis; mediocribus circùm ſe intervallis, ſeparatim ſingularum civitatum copias collocaverat: atque omnibus ejus jugi collibus occupatis, quà deſpici poterat; horribilem ſpeciem præbebat: principéſque earum civitatum, quos ſibi ad concilium capiendum delegerat, primâ luce ad ſe quotidie convenire jubebat; ſeu quid communicandum, ſeu quid adminiſtrandum videretur: neque ullum ferè diem intermittebat, quin, equeſtri prælio, interjectis ſagittariis, quid in quoque eſſet animi ac virtutis ſuorum, periclitaretur. Erat è regione oppidi collis ſub ipſis radicibus montis egregiè munitus, atque ex omni parte circumciſus; (quem ſi tenerent

noſtri;

noſtri; & aquæ magnâ parte, & pabulatione liberâ, prohibituri hoſtes videbantur) ſed is locus præſidio ab iis non nimis firmo tenebatur. Tum ſilentio noctis, Cæſar ex caſtris egreſſus; priùs quàm ſubſidium ex oppido venire poſſet, dejecto præſidio, potitus loco, duas ibi legiones collocavit; foſſámque duplicem duodenûm pedum à majoribus caſtris ad minora perduxit; ut tutò ab repentino hoſtium incurſu etiam ſinguli commeare poſſent.

XXXV. Dum hæc ad Gergoviam geruntur; Convictolitanis Æduus, cui magiſtratum adjudicatum à Cæſare demonſtravimus, ſollicitatus ab Arvernis pecuniâ, cum quibuſdam adoleſcentibus colloquitur: quorum erat princeps Litavicus, atque ejus fratres, ampliſſimâ familiâ nati adoleſcentes. Cum iis præmium communicat; hortatúrque eos, *ut ſe liberos, & imperio natos, meminerint: unam eſſe Æduorum civitatem, quæ certiſſimam Galliæ victoriam diſtineat: ejus auctoritate reliquas contineri; quâ tranſductâ, locum conſiſtendi Romanis in Galliâ non fore: eſſe nonnullo ſe Cæſaris beneficio affectum: ſic tamen ut juſtiſſimam apud eum cauſam obtinuerit; ſed plus communi libertati tribuere. Cur enim potiùs Ædui de ſuo jure & de legibus ad Cæſarem diſceptatorem, quàm Romani ad Æduos, veniant?* Celeriter adoleſcentibus & oratione magiſtratûs & præmio deductis, quum ſe vel principes ejus conſilii fore profiterentur, ratio perficiendi quærebatur; quòd civitatem temere ad ſuſcipiendum bellum adduci poſſe non confidebant. Placuit, ut Litavicus decem illis millibus, quæ Cæſari ad bellum mitterentur, præficeretur; atque ea ducenda curaret; fratréſque ejus ad Cæſarem præcurrerent: reliqua, quâ ratione agi placeat, conſtituunt.

XXXVI. Litavicus, accepto exercitu; quum millia paſſuum circiter XXX ab Gergoviâ abeſſet, convocatis ſubitò militibus, lacrymans; *Quò proficiſcimur,* inquit, *milites? Omnis noſter equitatus, nobilitas omnis interiit: principes civitatis Eporedorix & Virdumarus, inſimulati proditionis ab Romanis; indictâ causâ, interfecti ſunt. Hæc ab iis cognoſcite, qui ex ipsâ cæde fugerunt; nam ego, fratribus atque omnibus propinquis meis interfectis, dolore*

prohibeor,

prohibeor, quæ geſta ſunt, pronunciare. Producuntur ii, quos ille edocuerat, quæ dici vellet: atque eadem, quæ Litavicus pronunciaverat, multitudini exponunt; *Multos equites Æduorum interfectos, quòd collocuti cum Arvernis dicerentur; ipſos ſe inter multitudinem militum occultâſſe, atque ex mediâ cæde profugiſſe.* Conclamant Ædui; & Litavicum obſecrant, ut ſibi conſulat. *Quaſi verò,* inquit ille, *conſilii ſit res; ac non neceſſe ſit nobis Gergoviam contendere, & cum Arvernis noſmet conjungere. An dubitamus, quin, nefario facinore admiſſo, Romani jam ad nos interficiendos concurrant? Proinde, ſi quid in nobis animi eſt, perſequamur eorum mortem, qui indigniſſimè interierunt; atque hos latrones interficiamus:* Oſtendit cives Romanos, qui ejus præſidii fiducia una erant. Continuò magnum numerum frumenti commeatûſque diripit; ipſos crudeliter excruciatos interficit: nuncios totâ civitate Æduorum dimittit: eodem mendacio, de cæde equitum & principum, permovet: hortatur, ut ſimili ratione, atque ipſe fecerit, ſuas injurias perſequantur.

XXXVII. Eporedorix Æduus, ſummo loco natus adoleſcens, & ſummæ domi potentiæ; & unà Virdumarus, pari ætate & gratiâ, ſed genere diſpari; quem Cæſar ſibi ab Divitiaco tranſditum, ex humili loco ad ſummam dignitatem perduxerat; in equitum numero convenerant, nominatim ab eo evocati. His erat inter ſe de principatu contentio; &, in illâ magiſtratuum controverſiâ, alter pro Convictolitane, alter pro Coto ſummis opibus pugnaverat. Ex iis Eporedorix, cognito Litavici conſilio, mediâ ferè nocte rem ad Cæſarem defert; orat, *ne patiatur civitatem, pravis adoleſcentium conſiliis, ab amicitiâ populi Romani deficere: quod futurum provideat, ſi ſe tot hominum millia cum hoſtibus conjunxerint: quorum ſalutem neque propinqui negligere, neque civitas levi momento æſtimare poſſet.*

XXXVIII. Magnâ affectus ſollicitudine hôc nuncio Cæſar, quòd ſemper Æduorum civitati præcipuè indulſerat; nullâ interpoſitâ dubitatione, legiones expeditas IV, equitatúmque omnem ex caſtris educit: nec fuit ſpatium tali tempore ad contrahenda caſtra, quòd res

in

in celeritate poſita eſſe videbatur. C. Fabium legatum, cum legionibus II, caſtris præſidio relinquit. Fratres Litavici, quum comprehendi juſſiſſet, paullò antè reperit ad hoſtes profugiſſe. Adhortatus milites, *ne neceſſario tempore, itineris labore permoveantur*; cupidiſſimis omnibus, progreſſus millia paſſuum XXV, agmen Æduorum conſpicatus, immiſſo equitatu iter eorum moratur atque impedit: interdicítque omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedorigem & Virdumarum, quos illi interfectos exiſtimabant, inter equites verſari ſuóſque appellare jubet. Iis cognitis, & Litavici fraude perſpectâ; Ædui manus tendere, deditionem ſignificare, &, projectis armis, mortem deprecari incipiunt. Litavicus, cum ſuis clientibus, quibus nefas more Gallorum eſt, etiam in extremâ fortunâ, deſerere patronos, Gergoviam profugit.

XXXIX. Cæſar nunciis ad civitatem Æduorum miſſis, qui ſuo beneficio conſervatos docerent, quos jure belli interficere potuiſſet; tribúſque horis noctis exercitui ad quietem datis; caſtra ad Gergoviam movit. Medio ferè itinere, equites à Fabio miſſi, quanto res in periculo eſſet, exponunt: *Summis copiis caſtra oppugnata* demonſtrant, *quum crebrò integri defeſſis ſuccederent, noſtróſque aſſiduo labore defatigarent; quibus, propter magnitudinem caſtrorum, perpetuò eſſet iiſdem in vallo permanendum: multitudine ſagittarum, atque omnis generis telorum, multos vulneratos: ad hæc ſuſtinenda, magno uſui fuiſſe tormenta: Fabium, diſceſſu eorum, duabus relictis portis, obſtruere cæteras; pluteóſque vallo addere, & ſe in poſterum diem ſimilem ad caſum parare.* Iis rebus cognitis Cæſar, ſummo ſtudio militum, ante ortum ſolis in caſtra pervenit.

XL. Dum hæc ad Gergoviam geruntur; Ædui, primis nunciis à Litavico acceptis, nullum ſibi ad cognoſcendum ſpatium relinquunt. Impellit alios avaritia, alios iracundia & temeritas; quæ maximè illi hominum generi eſt innata, ut levem auditionem habeat pro re compertâ. Bona civium Romanorum diripiunt; cædes faciunt; in ſervitutem abſtrahunt. Adjuvat rem proclinatam Convictolitanis, plebémque ad furorem impellit;

pellit; ut, facinore admiſſo, ad ſanitatem reverti pudeat. M. Ariſtium tribunum militum, iter ad legionem facientem, fide datâ, ex oppido Cabillono educunt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi causâ ibi conſtiterant: hos continuò itinere adorti, omnibus impedimentis exuunt; repugnantes, diem noctémque obſident: multis utrimque interfectis, majorem multitudinem ad arma concitant. Interim nuncio allato, *omnes eorum milites in poteſtate Cæſaris teneri*; concurrunt ad Ariſtium: nihil publico factum conſilio demonſtrant: quæſtionem de bonis direptis decernunt: Litavici fratrúmque bona publicant: legatos ad Cæſarem, ſui purgandi gratiâ, mittunt. Hæc faciunt, recuperandorum ſuorum causâ: ſed, contaminati facinore; & capti compendio ex direptis bonis, quòd ea res ad multos pertinebat; & timore pœnæ exterriti; conſilia clàm de bello inire incipiunt, civitatéſque reliquas legationibus ſollicitant. Quæ tametſi Cæſar intelligebat: tamen, quàm mitiſſimè poteſt, legatos appellat: *Nihil ſe, propter inſcientiam levitatémque vulgi, gravius de civitate judicare; neque de ſuâ in Æduos benevolentiâ diminuere.* Ipſe majorem Galliæ motum exſpectans, ne ab omnibus civitatibus circumſiſteretur, conſilia inibat, quemadmodum à Gergoviâ diſcederet, ac rurſus omnem exercitum contraheret; ne profectio nata à timore defectionis, ſimilis fugæ videretur.

XLI. Hæc cogitanti, accidere viſa eſt facultas rei bene gerendæ. Nam quum minora in caſtra, operis perſpiciendi causâ, veniſſet; animadvertit collem, qui ab hoſtibus tenebatur, nudatum hominibus; qui, ſuperioribus diebus, vix præ multitudine cerni poterat. Admiratus, quærit ex perfugis cauſam; quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. Conſtabat inter omnes, quod jam ipſe Cæſar per exploratores cognoverat; dorſum eſſe ejus jugi propè æquum; ſed hàc ſylveſtre & anguſtum, quà eſſet aditus ad alteram partem oppidi. Vehementer huic illos loco timere: nec jam aliter ſentire, uno colle ab Romanis occupato, ſi alterum amiſiſſent, quin penè circumvallati atque omni exitu & pabulatione interclusi viderentur; ad hunc muniendum locum omnes à Vercingetorige evocatos.

XLII.

XLII. Hâc re cognitâ, Cæſar mittit complures equitum turmas eò de mediâ nocte: iis imperat, ut paullò tumultuoſiùs omnibus in locis pervagentur. Primâ luce magnum numerum impedimentorum ex caſtris mulorúmque produci, déque iis ſtramenta detrahi; mulionéſque cum caſſidibus, equitum ſpecie ac ſimulatione, collibus circumvehi jubet; his paucos addit equites, qui latiùs oſtentationis causâ, vagarentur: longo circuitu eaſdem omnes jubet petere regiones. Hæc procul ex oppido videbantur; ut erat à Gergoviâ deſpectus in caſtra: neque tanto ſpatio, certi quid eſſet, explorari poterat. Legionem unam eodem jugo mittit, & paullùm progreſſam inferiore loco conſtituit, ſylvíſque occultat. Augetur Gallis ſuſpicio; atque omnes illò munitionum copiæ tranſducuntur. Vacua caſtra hoſtium Cæſar conſpicatus; tectis inſignibus ſuorum, occultatiſque ſignis militaribus, raros milites, ne ex oppido animadverterentur, ex majoribus caſtris in minora tranſducit: legatíſque, quos ſingulis legionibus præfecerat, quid fieri velit, oſtendit. In primis monet, ut contineant milites, ne ſtudio pugnandi aut ſpe prædæ longiùs progrediantur: quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit: hoc unâ celeritate poſſe vitari: occaſionis eſſe rem, non prœlii. His rebus expoſitis, ſignum dat, & ab dexterâ parte alio aſcenſu eodem tempore Æduos mittit.

XLIII. Oppidi murus ab planitie atque initio aſcenſûs, rectâ regione, ſi nullus anfractus intercederet, MCC paſſus aberat: quidquid huic circuitûs ad molliendum clivum acceſſerat, id ſpatium itineris augebat. A medio ferè colle in longitudine, ut natura montis ferebat, ex grandibus ſaxis VI pedum murum, qui noſtrorum impetum tardaret, præduxerant Galli; atque, inferiore omni ſpatio vacuo relicto, ſuperiorem partem collis, uſque ad murum oppidi, denſiſſimis caſtris compleverant. Milites, ſigno dato, celeriter ad munitionem perveniunt; eámque tranſgreſſi, trinis caſtris potiuntur: ac tanta fuit in capiendis caſtris celeritas, ut Theutomatus rex Nitiobrigum ſubitò in tabernaculo oppreſſus, ut meridie conquieverat, ſuperiore corporis parte nudatâ, vulnera-

to

to equo, vix ſe ex manibus prædantium militum eriperet.

XLIV. Conſecutus id quod animo propoſuerat Cæſar, receptui cani juſſit; legioníſque decimæ, quâcum erat concionatus, ſigna conſtitere: at reliquarum milites legionum, non exaudito tubæ ſono, quòd ſatìs magna vallis intercedebat; tamen à tribunis militum, legatíſque, ut erat à Cæſare præceptum, retinebantur. Sed elati ſpe celeris victoriæ, & hoſtium fugâ, ſuperiorúmque temporum ſecundis prœliis; nihil adeò arduum ſibi exiſtimabant, quod non virtute conſequi poſſent: neque priùs finem ſequendi fecerunt, quàm muro oppidi portíſque appropinquârunt. Tum verò ex omnibus urbis partibus orto clamore; qui longiùs aberant, repentino tumultu perterriti, quum hoſtes intrà portas eſſe exiſtimarent, ſeſe ex oppido ejecerunt. Matres-familias de muro veſtem argentúmque jactabant; & pectore nudo prominentes, paſſis manibus obteſtabantur Romanos, ut ſibi parcerent; neu, ſicut Avarici feciſſent, ne mulieribus quidem atque infantibus abſtinerent: nonnullæ de muris per manus demiſſæ, ſeſe militibus tranſdebant. L. Fabius centurio legionis VIII, quem inter ſuos eo die dixiſſe conſtabat, *excitari ſe Avaricenſibus præmiis; neque commiſſurum, ut priùs quiſquam murum aſcenderet*; tres ſuos nactus manipulares, atque ab iis ſublevatus, murum aſcendit: eos ipſe rurſus ſingulos exceptans, in murum extulit.

XLV. Interim ii, qui ad alteram partem oppidi, ut ſuprà demonſtravimus, munitionis causâ convenerant; primò, exaudito clamore; indè etiam crebris nunciis incitati, oppidum ab Romanis teneri; præmiſſis equitibus, magno concurſu eò contenderunt. Eorum ut quiſque primus venerat, ſub muro conſiſtebat, ſuorúmque pugnantium numerum augebat: quorum quum magna multitudo conveniſſet; matres familias, quæ paullò ante Romanis de muro manus tendebant, ſuos obteſtari, & more Gallico paſſum capillum oſtentare, liberóſque in conſpectu proferre, cœperunt. Erat Romanis nec loco, nec numero, æqua contentio: ſimul, & curſu & ſpatio pugnæ defatigati, non facilè recentes atque integros ſuſtinebant.

XLVI.

XLVI. Cæſar, quum iniquo loco pugnari, hoſtiúmque augeri copias videret; præmetuens ſuis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus caſtris præſidio reliquerat, mittit; ut cohortes ex caſtris celeriter educeret, & ſub infimo colle ab dextro latere hoſtium conſtitueret: ut, ſi noſtros depulſos loco vidiſſet; quò minùs liberè hoſtes inſequerentur, terreret. Ipſe paullùm ex eo loco cum legione progreſſus, ubi conſtiterat; eventum pugnæ exſpectabat.

XLVII. Quum acerrimè cominus pugnaretur: hoſtes, loco & numero; noſtri, virtute confiderent: ſubitò ſunt Ædui viſi, ab latere noſtris aperto; quos Cæſar ab dextrâ parte alio aſcenſu, manûs diſtinendæ causâ, miſerat. Ii, ſimilitudine armorum, vehementer noſtros perterruerunt: ac, tametſi dextris humeris exertis animadvertebantur, quod inſigne pacatis eſſe conſueverat; tamen id ipſum ſui fallendi causâ milites ab hoſtibus factum exiſtimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quíque unà murum aſcenderant; circumventi atque interfecti, de muro præcipitabantur. M. Petreius ejuſdem legionis centurio, quum portas exſcindere conatus eſſet; à multitudine oppreſſus, ac ſibi deſperans, multis jam vulneribus acceptis; manipularibus ſuis, qui illum ſecuti erant, *Quoniam*, inquit, *me unà vobiſcum ſervare non poſſum, veſtræ quidem certè ſaluti proſpiciam, quos, cupiditate gloriæ adductus, in periculum deduxi. Vos, datâ facultate, vobis conſulite:* Simul irrupit in medios hoſtes; duobúſque interfectis, reliquos à portâ paullùm ſubmovit. Conantibus auxiliari ſuis, *Fruſtra*, inquit, *meæ vitæ ſubvenire conamini, quem jam ſanguis viréſque deficiunt. Proinde hinc abite, dum eſt facultas; vóſque ad legionem recipite.* Ita pugnans, poſt paullum concidit, ac ſuis ſaluti fuit.

XLVIII. Noſtri quum undique premerentur, XLVI centurionibus amiſſis, dejecti ſunt loco; ſed intolerantiùs Gallos inſequentes, legio X tardavit; quæ pro ſubſidio paullò æquiore loco conſtiterat. Hanc rurſus XIII legionis cohortes exceperunt; quæ ex caſtris minoribus eductæ, cum T. Sextio legato ceperant locum ſuperiorem. Legiones, ubi primùm planitiem

nitiem attigerunt, infeſtis contra hoſtes ſignis conſtiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis ſuos intrà munitiones reduxit. Eo die, milites ſunt paullò minùs DCC deſiderati.

XLIX. Poſtero die Cæſar, concione advocatâ, temeritatem cupiditatémque militum reprehendit; *quòd ſibi ipſi judicaviſſent, quò procedendum, aut quid agendum videretur; neque, ſigno recipiendi dato, conſtitiſſent; neque à tribunis militum legatiſque retineri potuiſſent:* Expoſito, *quid iniquitas loci poſſet; quid ipſe ad Avaricum ſenſiſſet, quum, ſinè duce & ſinè equitatu deprehenſis hoſtibus, exploratam victoriam dimiſiſſet, ne parvum modò detrimentum in contentione propter iniquitatem loci acciperet. Quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non caſtrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuiſſet; tantopere licentiam arrogantiámque reprehendere, quòd plus ſe quàm imperatorem, de victoriâ atque exitu rerum ſentire exiſtimarent: non minùs ſe in milite modeſtiam & continentiam, quàm virtutem atque animi magnitudinem, deſiderare.*

L. Hâc habitâ concione: & ad extremum confirmatis militibus; *ne ob hanc cauſam animo permoverentur; neu, quod iniquitas loci attuliſſet, id virtuti hoſtium tribuerent:* eadem de profectione cogitans, quæ antè ſenſerat; legiones ex caſtris eduxit: aciémque idoneo loco conſtituit. Quum Vercingetorix nihilo magìs in æquum locum deſcenderet; levi facto equeſtri prœlio, atque eo ſecundo, in caſtra exercitum reduxit. Quum hoc idem poſtero die feciſſet: ſatìs ad Gallicam oſtentationem minuendam, militúmque animos confirmandos, factum exiſtimans; in Æduos movit caſtra. Ne tum quidem inſecutis hoſtibus; III die ad flumen Elaver pontem refecit, atque exercitum tranſduxit.

LI. Ibi à Virdumaro atque Eporedorige Æduis appellatus, diſcit, *cum omni equitatu Litavicum ad ſollicitandos Æduos profectum; opus eſſe & ipſos antecedere, ad confirmandam civitatem.* Etſi multis jam rebus perfidiam Æduorum Cæſar perſpectam habebat, atque horum diſceſſu admaturari defectionem civitatis exiſtimabat; tamen retinendos eos non cenſuit; ne aut inferre injuriam videretur, aut dare timoris aliquam ſuſpicionem.

Diſcedentibus

Diſcedentibus his, breviter ſua in Æduos merita expoſuit: *quos & quàm humiles accepiſſet, compulſos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, impoſito ſtipendio, obſidibus ſummâ cum contumeliâ extortis: quam in fortunam, quámque in amplitudinem deduxiſſet; ut non ſolùm in priſtinum ſtatum rediiſſent, ſed omnium temporum dignitatem & gratiam anteceſſiſſe viderentur.* His datis mandatis, eos ab ſe dimiſit.

LII. Noviodunum erat oppidum Æduorum, ad ripas Ligeris opportuno loco poſitum. Huc Cæſar omnes obſides Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, ſuorum atque exercitûs impedimentorum magnam partem contulerat: huc magnum numerum equorum, hujus belli causâ, in Italiâ atque Hiſpaniâ coëmptorum miſerat. Eò quum Eporedorix Virdumarúſque veniſſent, & de ſtatu civitatis cognoviſſent; *Litavicum Bibracte ab Æduis receptum, quod eſt oppidum apud eos maximæ auctoritatis; Convictolitanem magiſtratum, magnámque partem ſenatûs, ad eum conveniſſe; legatos ad Vercingetorigem de pace & amicitiâ conciliandâ publicè miſſos:* non prætermittendum tantum commodum exiſtimaverunt. Itaque, interfectis Novioduni cuſtodibus, quíque eò negotiandi aut itineris causâ convenerant; pecuniam atque equos inter ſe partiti ſunt: obſides civitatum, Bibracte ad magiſtratum deducendos curaverunt: oppidum, quod ab ſe teneri non poſſe judicabant; ne cui eſſet uſui Romanis, incenderunt: frumenti quod ſubitò potuerunt, navibus avexerunt; reliquum, flumine atque incendio corruperunt. Ipſi ex finitimis regionibus copias cogere; præſidia cuſtodiáſque ad ripas Ligeris diſponere; equitatúmque omnibus locis, injiciendi timoris causâ, oſtentare cœperunt; ſi aut re frumentariâ Romanos excludere, aut adductos inopiâ ex Provinciâ expellere poſſent: quam ad ſpem multum eos adjuvabat, quòd Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado tranſiri non poſſe videretur.

LIII. Quibus rebus cognitis, Cæſar maturandum ſibi cenſuit; ſi eſſet in perficiendis pontibus periclitandum; ut priùs, quàm eſſent majores eò copiæ coactæ, dimicaret. Nam ut, commutato conſilio, iter in Provinciam

am converteret; id ne tum quidem neceſſariò faciendum exiſtimabat: quum infamia atque indignitas rei, & oppoſitus mons Cebenna, viarúmque difficultas impediebat; tum maximè, quòd adjungi Labieno, atque iis legionibus, quas unà miſerat, vehementer cupiebat. Itaque, admodum magnis diurnis nocturníſque itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim pervenit: vadóque per equites invento pro rei neceſſitate opportuno, ut brachia modò atque humeri ad ſuſtinenda arma liberi ab aquâ eſſe poſſent; diſpoſito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hoſtibus primo aſpectu perturbatis, incolumem exercitum tranſduxit: frumentúmque in agris, & copiam pecoris nactus; repleto iis rebus exercitu, iter in Senones facere inſtituit.

LIV. Dum hæc apud Cæſarem geruntur: Labienus, eo ſupplemento, quod nuper ex Italiâ venerat, relicto Agendici, ut eſſet impedimentis præſidio; cum IV legionibus Lutetiam proficiſcitur; (id eſt oppidum Pariſiorum, poſitum in inſulâ fluminis Sequanæ) cujus adventu ab hoſtibus cognito, magnæ ex finitimis civitatibus copiæ convenerunt. Summa imperii tranſditur Camulogeno Aulerco; qui propè confectus ætate, tamen propter ſingularem ſcientiam rei militaris, ad eum eſt honorem evocatus. Is, quum animadvertiſſet, perpetuam eſſe paludem, quæ influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret; hìc conſedit: noſtróſque tranſitu prohibere inſtituit. Labienus primò vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur. Poſtquam id difficiliùs confieri animadvertit; ſilentio è caſtris III vigiliâ egreſſus, eodem, quo venerat, itinere Melodunum pervenit: id eſt oppidum Senonum in inſulâ Sequanæ poſitum, ut paullò antè Lutetiam diximus. Deprehenſis navibus circiter L, celeritérque conjunctis, atque eò militibus impoſitis; & rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum evocata; ſinè contentione oppido potitur: refectóque ponte, quem ſuperioribus diebus hoſtes reſciderant, exercitum tranſducit; & ſecundo flumine ad Lutetiam iter facere cœpit.

Hoſtes, re cognitâ ab iis, qui à Meloduno profugerant; Lutetiam incendi, pontéſque ejus oppidi reſcindi jubent. Ipſi, profecti palude, in ripis Sequanæ, è regione Lutetiæ, contra Labieni caſtra conſidunt.

LV. Jam Cæſar à Gergoviâ diſceſſiſſe audiebatur: jam de Æduorum defectione, & ſecundo Galliæ motu, rumores afferebantur; Gallíque in colloquiis, *interclusum itinere & Ligere Cæſarem, inopiâ frumenti coactum, in Provinciam contendiſſe* confirmabant. Bellovaci autem, defectione Æduorum cognitâ; qui antè erant per ſe infideles, manus cogere atque apertè bellum parare cœperunt. Tum Labienus, tantâ rerum commutatione, longè aliud capiendum conſilium, atque antea ſenſerat, intelligebat; neque jam, ut aliquid acquireret, prœlioque hoſtes laceſſeret; ſed ut incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. Namque alterâ ex parte, Bellovaci, (quæ civitas in Galliâ maximam habet opinionem virtutis) inſtabant; alteram Camulogenus parato atque inſtructo exercitu tenebat: tum legiones à præſidio atque impedimentis interclusas maximum flumen diſtinebat. Tantis ſubitò difficultatibus objectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat.

LVI. Itaque ſub veſperum concilio convocato; cohortatus, ut ea, quæ imperâſſet, diligenter induſtriéque adminiſtrarent; naves, quas à Meloduno deduxerat, ſingulas equitibus Romanis attribuit: &, primâ confectâ vigiliâ, IV millia paſſuum ſecundo flumine progredi ſilentio, ibíque ſe expectare, jubet: V cohortes, quas minimè firmas ad dimicandum eſſe exiſtimabat, caſtris præſidio relinquit: V ejuſdem legionis reliquas, de mediâ nocte, cum omnibus impedimentis, adverſo flumine, magno tumultu proficiſci imperat: conquirit etiam lintres; has magno ſonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit: ipſe poſt paullò, ſilentio egreſſus cum III legionibus, eum locum petit, quò naves appelli juſſerat. Eò quum eſſet ventum; exploratores hoſtium, ut omni fluminis parte erant diſpoſiti, inopinantes, quòd magna ſubitò erat coorta tempeſtas, ab noſtris opprimuntur: exercitus equitatúſque, equitibus Romanis adminiſtrantibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter tranſ-

tranſmittitur. Uno ferè tempore ſub lucem hoſtibus nunciatur, *in caſtris Romanorum præter conſuetudinem tumultuari, & magnum ire agmen adverſo flumine, ſonitúmque remorum in eâdem parte exaudiri, & paullò infra milites navibus tranſportari.* Quibus rebus auditis: quòd exiſtimabant tribus locis tranſire legiones, atque omnes perturbatos defectione Æduorum fugam parare; ſuas quoque copias in tres partes diſtribuerunt. Nam, præſidio è regione caſtrorum relicto; & parvâ manu Metioſedum versùs miſsâ, quæ tantum progrederetur, quantum naves proceſſiſſent; reliquas copias contra Labienum duxerunt. Primâ luce, & noſtri omnes erant tranſportati, & hoſtium acies cernebatur. Labienus, milites cohortatus, *ut ſuæ priſtinæ virtutis & tot ſecundiſſimorum prœliorum memoriam tenerent; atque ipſum Cæſarem, cujus ductu ſæpenumero hoſtes ſuperâſſent, præſentem adeſſe exiſtimarent;* dat ſignum prœlii. Primo concurſu; ab dextero cornu, ubi VII legio conſtiterat, hoſtes pelluntur, atque in fugam conjiciuntur: ab ſiniſtro, quem locum XII legio tenebat; quum primi ordines hoſtium transfixi pilis concidiſſent, tamen acerrimè reliqui reſiſtebant, nec dabat ſuſpicionem fugæ quiſquam. Ipſe dux hoſtium Camulogenus ſuis aderat, atque eos cohortabatur. At, incerto etiam nunc exitu victoriæ; quum VII legionis Tribunis eſſet nunciatum, quæ in ſiniſtro cornu gererentur, poſt tergum hoſtium legionem oſtenderunt, ſignáque intulerunt. Ne eo quidem tempore quiſquam loco ceſſit; ſed circumventi omnes, interfectíque ſunt: eandem fortunam tulit Camulogenus. At ii, qui præſidio contra caſtra Labieni erant relicti; quum prœlium commiſſum audîſſent, ſubſidio ſuis ierunt, collémque ceperunt; neque noſtrorum militum victorum impetum ſuſtinere potuerunt. Sic, cum ſuis fugientibus permiſti, quos non ſylvæ montéſque texerunt; ab equitatu ſunt interfecti. Hôc negotio confecto, Labienus revertitur Agendicum, ubi impedimenta totius exercitûs relicta erant; indè, cum omnibus copiis, ad Cæſarem pervenit.

LVII. Defectione Æduorum cognitâ, bellum augetur; legationes in omnes partes circummittuntur: quantum

H 2 gratiâ,

gratiâ, auctoritate, pecuniâ valent; ad ſollicitandas civitates nituntur. Nacti obſides, quos Cæſar apud eos depoſuerat; horum ſupplicio dubitantes territant. Petunt à Vercingetorige Ædui, ut ad ſe veniat; rationéſque belli gerendi communicet. Re impetratâ, contendunt, ut ipſis ſumma imperii tradatur: &, re in controverſiam deductâ, totius Galliæ concilium Bibracte indicitur. Eódem conveniunt undique frequentes: multitudinis ſuffragiis res permittitur: ad unum omnes Vercingetorigem probant Imperatorem. Ab hôc concilio, Rhemi, Lingones, Treviri abfuerunt: illi, quòd amicitiam Romanorum ſequebantur; Treviri, quòd aberant longiùs, & ab Germanis premebantur; quæ fuit cauſa, quare toto abeſſent bello, & neutris auxilia mitterent. Magno dolore Ædui ferunt, ſe dejectos principatu, queruntur fortunæ commutationem; & Cæſaris indulgentiam in ſe requirunt: neque tamen, ſuſcepto bello, ſuum conſilium ab reliquis ſeparare audent. Inviti ſummæ ſpei adoleſcentes, Eporedorix & Virdumarus, Vercingetorigi parent.

LVIII. Ille imperat reliquis civitatibus obſides. Denique ei rei conſtituit diem. Huc omnes equites, xv. millia numero, celeriter convenire jubet. *Peditatu, quem antè habuerit, ſe fore contentum* dicit: *neque fortunam tentaturum, neque acie dimicaturum: ſed, quoniam abundet equitatu; perfacile eſſe factu, frumentationibus pabulationibúſque Romanos prohibere: æquo modò animo ſua ipſi frumenta corrumpant, ædificiáque incendant; quâ rei familiaris jacturâ, perpetuum imperium libertatémque ſe conſequi videant.* His conſtitutis rebus; Æduis, Seguſianíſque, qui ſunt finitimi Provinciæ, x millia peditum imperat; huc addit equites DCCC: his præficit fratrem Eporedorigis; bellúmque inferre Allobrogibus jubet. Alterâ ex parte, Gabalos, proximóſque pagos Arvernorum, in Helvios; item Ruthenos Cadurcóſque, ad fines Volcarum Arecomicorum depopulandos, mittit. Nihilominus clandeſtinis nunciis legationibúſque Allobroges ſollicitat; quorum mentes nondum à ſuperiore bello reſediſſe ſperabat. Horum principibus, pecunias; civitati autem, imperium totius provinciæ pollicetur.

LIX.

LIX. Ad hos omnes caſus proviſa erant præſidia cohortium duarum viginti; quæ ex ipſâ coactâ Provinciâ, ab L. Cæſare legato ad omnes partes opponebantur. Helvii ſuâ ſponte cum finitimis prœlio congreſſi, pelluntur; &, C. Valerio Donotauro Caburi filio principe civitatis, compluribúſque aliis interfectis, intrà oppida muróſque compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum diſpoſitis præſidiis, magnâ cum curâ & diligentiâ ſuos fines tuentur. Cæſar, quòd hoſtes equitatu ſuperiores eſſe intelligebat; &, interclufis omnibus itineribus, nullâ re ex Provinciâ atque Italiâ ſublevari poterat; trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas ſuperioribus annis pacaverat; equitéſque ab his acceſſit, & levis armaturæ pedites; qui inter eos prœliari conſueverant. Eorum adventu; quòd minùs idoneis equis utebantur; à tribunis militum, reliquíſque, ſed & equitibus Romanis, atque evocatis, equos ſumit, Germaníſque diſtribuit.

LX. Interea dum hæc geruntur; hoſtium copiæ ex Arvernis, equitéſque, qui toti Galliæ erant imperati, conveniunt. Magno horum coacto numero: quum Cæſar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quò faciliùs ſubſidium Provinciæ ferri poſſet; circiter millia paſſuum x ab Romanis, trinis caſtris Vercingetorix conſedit; convocatíſque ad concilium præfectis equitum, *veniſſe tempus victoriæ* demonſtrat: *fugere in Provinciam Romanos, Galliâque excedere: id ſibi ad præſentem obtinendam libertatem ſatis eſſe; ad reliqui temporis pacem atque otium, parum profici: majoribus enim coactis copiis reverſuros, neque finem bellandi facturos. Proinde, agmine impeditos adoriantur. Si pedites ſuis auxilium ferant, atque in eo morentur; iter confici non poſſe: ſin, (id quod magìs futurum confidat) relictis impedimentis, ſuæ ſaluti conſulant; & uſu rerum neceſſariarum, & dignitate ſpoliatum iri. Nam, de equitibus hoſtium; quin nemo eorum progredi modò extra agmen audeat, ne ipſos quidem debere dubitare. Id quo majore faciant animo, copias ſe omnes pro caſtris habiturum, & terrori hoſtibus futurum.* Conclamant equites *ſanctiſſimo jurejurando confirmari oportere; ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per hoſtium agmen perequitâſſet.*

LXI. Probatâ re, atque omnibus jurejurando adactis; poſtero die, in tres partes diſtributo equitatu, duæ ſe acies à duobus lateribus oſtendunt; una à primo agmine iter impedire cœpit. Quâ re nunciatâ, Cæſar ſuum quoque equitatum tripartitò diviſum ire contra hoſtem jubet. Pugnatur unà omnibus in partibus. Conſiſtit agmen. Impedimenta inter legiones recipiuntur. Si quâ in parte noſtri laborare, aut graviùs premi videbantur; eò ſigna inferri Cæſar, aciémque converti jubebat: quæ res & hoſtes ad inſequendum tardabat, & noſtros ſpe auxilii confirmabat. Tandem Germani ab dextro latere, ſummum jugum nacti, hoſtes loco depellunt: fugientes, uſque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedeſtribus copiis conſederat, perſequuntur; compluréſque interficiunt. Quâ re animadversâ; reliqui, ne circumvenirentur veriti, ſe fugæ mandant. Omnibus locis fit cædes. Tres nobiliſſimi Ædui capti, ad Cæſarem perducuntur; Cotus præfectus equitum, qui controverſiam cum Convictolitane proximis comitiis habuerat; & Cavarillus, qui, poſt defectionem Litavici, pedeſtribus copiis præfuerat; & Eporedorix, quo duce, ante adventum Cæſaris, Ædui cum Sequanis bello contenderant.

LXII. Fugato omni equitatu; Vercingetorix copias ſuas, ut pro caſtris collocaverat, reduxit; protinúſque Aleſiam, quod eſt oppidum Mandubiorum, iter facere cœpit; celeritérque impedimenta ex caſtris educi, & ſe ſubſequi juſſit. Cæſar, impedimentis in proximum collem deductis, duabúſque legionibus præſidio relictis, ſequutus, quantum diei tempus eſt paſſum; circiter III millibus hoſtium ex noviſſimo agmine interfectis, altero die ad Aleſiam caſtra fecit. Perſpecto urbis ſitu, perterritíſque hoſtibus; quòd equitatu, quâ maximè parte exercitûs confidebant, erant pulſi: adhortatus ad laborem milites, Aleſiam circumvallare inſtituit.

LXIII. Ipſum erat oppidum in colle ſummo, admodum edito loco; ut, niſi obſidione, expugnare non poſſe videretur: cujus collis radices duo duabus ex partibus flumina ſubluebant. Ante oppidum planities circiter millia paſſuum III in longitudinem patebat: reliquis

ex omnibus partibus colles, mediocri interjecto ſpatio, pari altitudinis faſtigio oppidum cingebant. Sub muro, quæ pars collis ad orientem Solem ſpectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum compleverant; foſſámque, & maceriam ſex in altitudinem pedum præduxerant. Ejus munitionis, quæ ab Romanis inſtituebatur, circuitus XI millia paſſuum tenebat. Caſtra opportunis locis erant poſita; ibique caſtella XXIII facta; in quibus caſtellis interdiu ſtationes diſponebantur, ne qua ſubitò irruptio fieret: hæc eadem, noctu, excubitoribus ac firmis præſidiis tenebantur.

LXIV. Opere inſtituto; fit equeſtre prœlium in eâ planitie, quam, intermiſſam collibus, III millium paſſuum in longitudinem patere ſuprà demonſtravimus. Summâ vi ab utriſque contenditur. Laborantibus noſtris, Cæſar Germanos ſubmittit; legionéſque pro caſtris conſtituit, ne qua ſubitò irruptio ab hoſtium peditatu fiat. Præſidio legionum addito, noſtris animus augetur: hoſtes in fugam conjecti, ſe ipſi multitudine impediunt; atque anguſtioribus portis relictis coarctantur. Germani acriùs uſque ad munitiones ſequuntur. Fit magna cædes: nonnulli, relictis equis, foſſam tranſire & maceriam tranſcendere conantur. Paullùm legiones Cæſar, quas pro vallo conſtituerat, promoveri jubet. Non minùs, qui intrà munitiones erant, Galli perturbantur; veniri ad ſe confeſtim exiſtimantes, ad arma conclamant: nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix jubet portas claudi, ne caſtra nudentur. Multis interfectis, compluribus equis captis; Germani ſeſe recipiunt.

LXV. Vercingetorix, priuſquam munitiones ab Romanis perficiantur, conſilium capit, omnem à ſe equitatum noctu dimittere. Diſcedentibus mandat, ut *ſuam quiſque eorum civitatem adeat; omnéſque, qui per ætatem arma ferre poſſint, ad bellum cogant: ſua in illos merita* proponit; *obteſtatúrque, ut ſuæ ſalutis rationem habeant; neu ſe de communi libertate optimè meritum in cruciatum hoſtibus dedant: qui ſi indiligentiores fuerint, millia hominum* LXXX *delecta ſecum interitura* demonſtrat: *Ratione initâ, frumentum ſe exiguè dierum* XXX *habere, ſed paullo*

etiam longiùs tolerare poſſe parendo. His datis mandatis; quâ erat noſtrum opus intermiſſum, ſecundâ vigiliâ ſilentio equitatum dimittit: frumentum omne ad ſe ferri jubet: capitis pœnam iis, qui non paruerint, conſtituit: pecus, cujus magna erat ab Mandubiis compulſa copia, viritim diſtribuit: frumentum parcè & paullatim metiri inſtituit: copias omnes, quas pro oppido collocaverat, in oppidum recipit. His rationibus auxilia Galliæ exſpectare, & bellum adminiſtrare parat.

LXVI. Quibus rebus cognitis ex perfugis & captivis; Cæſar hæc genera munitionis inſtituit. Foſſam pedum XX directis lateribus duxit; ut ejus ſolum tantundem pateret, quantum ſumma labra diſtabant: reliquas omnes munitiones ab eâ foſsâ pedibus CD reduxit: id hôc conſilio, (quoniam tantum eſſet neceſſariò ſpatium complexus, nec facilè totum opus coronâ militum cingeretur) ne de improviſo aut noctu ad munitiones hoſtium multitudo advolaret, aut interdiu tela in noſtros operi deſtinatos conjicere poſſent. Hôc intermiſſo ſpatio; duas foſſas, XV pedes latas, eâdem altitudine, perduxit: quarum interiorem, campeſtribus ac demiſſis locis, aquâ ex flumine derivatâ complevit. Poſt eas aggerem, & vallum XII pedum exſtruxit: huic loricam pinnáſque adjecit; grandibus cervis eminentibus ad commiſſuras pluteorum atque aggeris, qui aſcenſum hoſtium tardarent: & turres toto opere circumdedit, quæ pedes LXXX inter ſe diſtarent.

LXVII. Erat uno tempore & materiari, & frumentari, & tantas munitiones fieri neceſſe; deminutis noſtris copiis, quæ longiùs ab caſtris progrediebantur: & nonnunquam opera noſtra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis facere ſummâ vi conabantur. Quare ad hæc rurſus opera addendum Cæſar putavit, quò minore numero militum munitiones defendi poſſent. Itaque truncis arborum aut admodum firmis ramis abſciſſis, atque horum dolabratis atque præacutis cacuminibus; perpetuæ foſſæ, quinos pedes altæ, ducebantur: huc illi ſtipites demiſſi; & ab infimo revincti, ne revelli poſſent; ab ramis eminebant. Quini erant ordines conjuncti inter ſe, atque implicati; quò qui intraverant,

ſe

ſe ipſi acutiſſimis vallis induebant. hos, Cippos appellabant. Ante hos, obliquis ordinibus in quincuncem diſpoſitis, ſcrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur; paullatim anguſtiore ad infimum faſtigio: huc teretes ſtipites, feminis craſſitudine, ab ſummo præacuti & præuſti, demittebantur; ita ut non amplius IV digitis ex terrâ eminerent: ſimul, confirmandi & ſtabiliendi causâ, ſinguli ab infimo ſolo pedes terrâ exculcabantur: reliqua pars ſcrobis, ad occultandas inſidias, viminibus ac virgultis integebatur. Hujus generis octoni ordines ducti, ternos inter ſe pedes diſtabant: id, ex ſimilitudine floris, Lilium appellabant. Ante hæc, taleæ pedem longæ, ferreis hamis infixis, totæ in terram infodiebantur; mediocribúſque intermiſſis ſpaciis, omnibus locis diſſerebantur; quos Stimulos nominabant.

LXVIII. His rebus perfectis: regiones ſecutus quàm potuit æquiſſimas, pro loci naturâ; XIV millia paſſuum complexus, pares ejuſdem generis munitiones, diverſas ab his contra exteriorem hoſtem perfecit; ut ne magnâ quidem multitudine, ſi ita accidat, ejus diſceſſu, munitionum præſidia circumfundi poſſent. Neu cum periculo ex caſtris egredi cogerentur: dierum XXX pabulum, frumentúmque habere omnes convectum jubet.

LXIX. Dum hæc ad Aleſiam geruntur; Galli, concilio principum indicto, non omnes, qui arma ferre poſſent, (ut cenſuit Vercingetorix) convocandos ſtatuunt, ſed certum numerum cuique civitati imperandum; ne, tantâ multitudine confusâ, nec moderari nec diſcernere ſuos, nec frumentandi rationem habere poſſent. Imperant Æduis; atque eorum clientibus, Seguſianis, Ambivaretis, Aulercis Brannovicibus, Brannoviis; millia XXXV: parem numerum Arvernis; adjunctis Eleutheris Cadurcis, Gabalis, Velaunis, qui ſub imperio Arvernorum eſſe conſueverunt: Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Xantonibus, Ruthenis, Carnutibus; XII millia: Bellovacis, X: totidem Lemovicibus: octona Pictonibus, & Turonis, & Pariſiis, & Eleutheris Sueſſionibus: Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nerviis, Morinis, Nitiobrigibus; quina millia: Aulercis Cenomanis, totidem:

Atrebatibus, IV millia: Bellocaſſis, Lexoviis, Aulercis Eburovicibus; terna: Rauracis, & Boiis; XXX: univerſis civitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæque eorum conſuetudine Armoricæ appellantur; (quo ſunt in numero Curioſolites, Rhedones, Caletes, Oſiſmii, Lemovices, Veneti, Unelli) ſena. Ex his Bellovaci ſuum numerum non contulerunt; quòd ſe ſuo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum geſturos dicerent, neque cujuſquam imperio obtemperaturos: rogati tamen à Comio, pro ejus hoſpitio II millia miſerunt.

LXX. Hujus operâ Comii, ita ut antea demonſtravimus, fideli atque utili ſuperioribus annis erat uſus in Britanniâ Cæſar: pro quibus meritis civitatem ejus immunem eſſe juſſerat; jura legéſque reddiderat; atque ipſi Morinos attribuerat. Tanta tamen univerſæ Galliæ conſenſio fuit libertatis vindicandæ, & priſtinæ belli laudis recuperandæ; ut neque beneficiis, neque amicitiæ memoriâ, moverentur; omnéſque & animo & opibus in id bellum incumberent; coactis equitum VIII millibus, & peditum circiter CCXL. Hæc in Æduorum finibus recenſebantur; numerúſque inibatur. Præfecti conſtituebantur: Comio Atrebati, Virdumaro, & Eporedorigi Æduis; Vergaſillauno Arverno, conſobrino Vercingetorigis; ſumma imperii tranſditur. Iis delecti ex civitatibus attribuuntur, quorum conſilio bellum adminiſtraretur. Omnes alacres, & fiduciæ pleni, ad Aleſiam proficiſcuntur: nec erat omnium quiſquam, qui aſpectum modò tantæ multitudinis ſuſtineri poſſe arbitraretur: præſertim ancipiti prœlio; quum ex oppido eruptione pugnaretur, & foris tantæ copiæ equitatûs peditatûſque cernerentur.

LXXI. At ii, qui Aleſiæ obſidebantur; præteritâ die, quâ ſuorum auxilia exſpectaverant; conſumpto omni frumento; inſcii quid in Æduis, gereretur; concilio coacto, de exitu fortunarum ſuarum conſultabant. Ac variis dictis ſententiis; quarum pars, deditionem; pars, dum vires ſuppeterent, eruptionem cenſebant: non prætereunda videtur oratio Critognati, propter ejus ſingularem ac nefariam crudelitatem. Hic ſummo in Arvernis natus loco, & magnæ habitus auctoritatis, *Nihil*, inquit, *de*

eorum

eorum ſententiâ dicturus ſum, qui turpiſſimam ſervitutem deditionis nomine appellant; neque hos habendos civium loco, neque ad concilium adhibendos cenſeo. Cum iis mihi res ſit, qui eruptionem probant: quorum in conſilio, omnium veſtrûm conſenſu, priſtinæ reſidere virtutis memoria videtur. Animi eſt iſta mollities, non virtus; inopiam paulliſper ferre non poſſe. Qui ſe ultro morti offerant, faciliùs reperiuntur; quàm qui dolorem patienter ferant. Atque ego hanc ſententiam probarem, (nam apud me multum dignitas poteſt) ſi nullam, præterquam vitæ noſtræ jacturam fieri viderem. Sed, in conſilio capiendo, omnem Galliam reſpiciamus; quam ad noſtrum auxilium concitavimus. Quid, hominum millibus LXXX *uno loco interfectis, propinquis conſanguineiſque animi fore exiſtimatis; ſi penè in ipſis cadaveribus prælio decertare cogentur? Nolite hos veſtro auxilio ſpoliare, qui veſtræ ſalutis causâ ſuum periculum neglexerint; nec ſtultitiâ ac temeritate veſtrâ, aut imbecillitate animi, omnem Galliam proſternere, ac perpetuæ ſervituti addicere. An, quòd ad diem non venerint, de eorum fide conſtantiâque dubitatis? Quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitionibus, animíne causà quotidie exerceri putatis? Si illorum nunciis confirmari non poteſtis, omni aditu præcepto; iis utimini teſtibus, appropinquare eorum adventum; cujus rei timore exterriti, diem noctémque in opere verſantur. Quid ergo mei conſilii eſt? Facere, quod noſtri majores, nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonúmque, fecerunt; qui in oppida compulſi, ac ſimili inopiâ ſubacti; eorum corporibus, qui ætate inutiles ad bellum videbantur, vitam toleraverunt: neque ſe hoſtibus tranſdiderunt; cujus rei exemplum ſi non haberemus; tamen libertatis causâ inſtitui, & poſteris prodi, pulcherrimum judicarem. Nam quid huic ſimile bello fuit? Depopulatâ Galliâ, magnâque illatâ calamitate, Cimbri finibus noſtris aliquando exceſſerunt, atque alias terras petierunt; jura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt: Romani verò quid petunt aliud, aut quid volunt, niſi, invidiâ adducti, quos famâ nobiles potentéſque bello cognoverunt, horum in agris civitatibúſque conſidere, atque his æternam injungere ſervitutem? neque enim unquam aliâ conditione bella geſſerunt. Quòd ſi ea, quæ longinquis nationibus geruntur, ignoratis; reſpicite finitimam Galliam, quæ in provinciam*

vinciam redacta, jure & legibus commutatis, ſecuribus ſubjecta, perpetuâ premitur ſervitute. Sententiis dictis; conſtituunt ut, qui valetudine aut ætate inutiles ſunt bello, oppido excedant; atque omnia priùs experiantur, quàm ad Critognati ſententiam deſcendant: illo tamen potiùs utendum conſilio, ſi res cogat atque auxilia morentur; quàm deditionis aut pacis ſubeundam conditionem. Mandubii, qui eos oppido receperant, cum liberis atque uxoribus exire coguntur. Ii, quum ad munitiones Romanorum acceſſiſſent, flentes omnibus precibus orabant, ut ſe in ſervitutem receptos cibo juvarent. Hos Cæſar, diſpoſitis in vallo cuſtodiis, recipi prohibebat.

LXXII. Interea Comius, reliquíque duces, quibus ſumma imperii permiſſa erat; cum omnibus copiis ad Aleſiam perveniunt: &, colle exteriore occupato, non longiùs D paſſibus à noſtris munitionibus conſidunt. Poſtero die, equitatu ex caſtris educto, omnem eam planitiem, quam in longitudinem III millia paſſuum patere demonſtravimus, complent; pedeſtréſque copias, paullùm ab eo loco, abditas in locis ſuperioribus conſtituunt. Erat ex oppido Aleſiâ deſpectus in campum. Concurritur, his auxiliis viſis: fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad lætitiam excitantur. Itaque productis copiis, ante oppidum conſidunt; & proximam foſſam cratibus integunt, atque aggere explent; ſéque ad eruptionem atque omnes caſus comparant.

LXXIII. Cæſar omni exercitu ad utramque partem munitionum diſpoſito; ut, ſi uſus veniat, ſuum quiſque locum teneat & noverit: equitatum ex caſtris educi, & prœlium committi jubet. Erat ex omnibus caſtris, quæ ſummum undique jugum tenebant, deſpectus; atque omnium militum intenti animi pugnæ eventum exſpectabant. Galli, inter equites, raros ſagittarios, expeditóſque levis armaturæ, interjecerant; qui ſuis cedentibus auxilio ſuccurrerent, & noſtrorum equitum impetum ſuſtinerent. Ab his complures de improviſo vulnerati, prœlio excedebant. Quum ſuos pugnâ ſuperiores eſſe Galli confiderent, & noſtros multitudine premi viderent; ex omnibus partibus, & ii qui munitionibus continebantur, & ii qui ad auxilium convenerant, clamore

more & ululatu ſuorum animos confirmabant. Quòd in conſpectu omnium res gerebatur, neque rectè aut turpiter factum celari poterat; utroſque & laudis cupiditas, & timor ignominiæ, ad virtutem excitabat. Quum à meridie propè ad Solis occaſum dubiâ victoriâ pugnaretur, Germani unâ in parte confertis turmis in hoſtes impetum fecerunt, eóſque propulerunt: quibus in fugam conjectis, ſagittarii circumventi interfectíque ſunt. Item ex reliquis partibus noſtri, cedentes uſque ad caſtra inſecuti, ſui colligendi facultatem non dederunt. At ii, qui ab Aleſiâ proceſſerant, mœſti, propè victoriâ deſperatâ, ſe in oppidum receperunt.

LXXIV. Uno die intermiſſo, Galli; atque hôc ſpatio, magno cratium, ſcalarum, harpagonum numero effecto; mediâ nocte ſilentio ex caſtris egreſſi, ad campeſtres munitiones accedunt. Subito clamore ſublato; quâ ſignificatione, qui in oppido obſidebantur, de ſuo adventu cognoſcere poſſent: crates projicere; fundis, ſagittis, lapidibus noſtros de vallo deturbare; reliquáque, quæ ad oppugnationem pertinent, adminiſtrare. Eodem tempore, clamore exaudito, dat tubâ ſignum ſuis Vercingetorix; atque ex oppido educit. Noſtri, ut ſuperioribus diebus ſuus cuique locus erat definitus, ad munitiones accedunt; fundis librilibus ſudibúſque, quas in opere diſpoſuerant, ac glandibus Gallos perterrent. Proſpectu tenebris adempto; multa utrimque vulnera accipiuntur, complura tormentis tela conjiciuntur. At M. Antonius, & C. Trebonius, legati, quibus eæ partes ad defendendum obvenerant; quâ ex parte premi noſtros intellexerant, iis auxilio ex ulterioribus caſtellis deductos ſubmittebant.

LXXV. Dum longiùs ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: poſtea quàm propiùs ſucceſſerunt; aut ſe ipſi ſtimulis inopinantes induebant, aut in ſcrobes delapſi transfodiebantur, aut ex vallo & turribus transjecti pilis muralibus interibant. Multis undique vulneribus acceptis, nullâ munitione perruptâ; quum lux appeteret, veriti, ne ab latere aperto ex ſuperioribus caſtris eruptione circumvenirentur, ſe ad ſuos receperunt. At interiores, dum ea, quæ à Vercingetorige

ad

ad eruptionem præparata erant, proferunt, priores foſſas explent; diutius in iis rebus adminiſtrandis morati, priùs ſuos diſceſſiſſe cognoverunt, quàm munitionibus appropinquarent. Ita, re infectâ, in oppidum reverterunt.

LXXVI. Bis magno cum detrimento repulſi Galli, quid agant, conſulunt: locorum peritos adhibent: ab his ſuperiorum caſtrorum ſitus munitionéſque cognoſcunt. Erat à Septemtrionibus collis; quem quia, propter magnitudinem circuitûs, opere circumplecti non potuerant, noſtri, neceſſariò penè, iniquo loco & leniter declivi caſtra fecerunt: hæc C. Antiſtius Reginus, & C. Caninius Rebilus, legati, cum II legionibus obtinebant. Cognitis per exploratores regionibus; duces hoſtium LV millia ex omni numerò deligunt earum civitatum, quæ maximam virtutis opinionem habebant: quid, quóque pacto, agi placeat; occultè inter ſe conſtituunt: adeundi tempus definiunt, quum meridies eſſe videatur. Iis copiis Vergaſillaunum Arvernum, unum ex IV ducibus, propinquum Vercingetorigis, præficiunt. Ille ex caſtris primâ vigiliâ egreſſus, propè confecto ſub lucem itinere, poſt montem ſe occultavit; militéſque ex nocturno labore ſeſe reficere juſſit. Quum jam meridies appropinquare videretur; ad ea caſtra, quæ ſuprà demonſtravimus, contendit: eodémque tempore equitatus ad campeſtres munitiones accedere, & reliquæ copiæ ſeſe pro caſtris oſtendere cœperunt.

LXXVII. Vercingetorix ex arce Aleſiæ ſuos conſpicatus, ex oppido egreditur; ac crates, longurios, muſculos, falces reliquáque, quæ eruptionis causâ paraverat, profert. Pugnatur uno tempore omnibus locis; atque omnia tentantur. Quæ minimè pars firma viſa eſt, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus diſtinetur; nec facile pluribus locis occurrit. Multum ad terrendos noſtros valuit clamor, qui poſt tergum pugnantibus exſtitit; quòd ſuum periculum in alienâ vident virtute conſiſtere: omnia enim plerumque, quæ abſunt, vehementiùs hominum mentes perturbant.

LXXVIII. Cæſar idoneum locum nactus, quid quâque in parte geratur, cognoſcit; laborantibus auxilium

ſubmittit.

ſubmittit. Utriſque ad animum occurrit, unum illud eſſe tempus, quo maximè contendi conveniat. Galli, niſi perfregerint munitiones, de omni ſalute deſperant: Romani, ſi rem obtinuerint, finem laborum omnium exſpectant. Maximè ad ſuperiores munitiones laboratur, quò Vergaſillaunum miſſum demonſtravimus. Exiguum loci ad declivitatem faſtigium, magnum habet momentum. Alii tela conjiciunt; alii, teſtudine factâ, ſubeunt; defatigatis, invicem integri ſuccedunt. Agger ab univerſis in munitionem conjectus, & aſcenſum dat Gallis, &, quæ in terram occultaverant Romani, contegit: nec jam arma noſtris, nec vires ſuppetunt.

LXXIX. His rebus cognitis, Cæſar Labienum cum cohortibus VI ſubſidio laborantibus mittit. Imperat, ſi ſuſtinere non poſſit; deductis cohortibus, eruptione pugnet: id, niſi neceſſariò, non faciat. Ipſe adit reliquos: cohortatur, ne labori ſuccumbant: omnium ſuperiorum dimicationum fructum in eo die atque horâ docet conſiſtere. Interiores, deſperatis campeſtribus locis propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex aſcenſu tentant: huc ea, quæ paraverant, conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere & cratibus aditus expediunt: falcibus vallum ac loricam reſcindunt.

LXXX. Cæſar mittit primò Brutum adoleſcentem cum cohortibus VI; pòſt, cum aliis VII, C. Fabium legatum: poſtremò ipſe, quum vehementiùs pugnaretur, integros ſubſidio adducit. Reſtituto prœlio, ac repulſis hoſtibus; eò, quò Labienum miſerat, contendit: cohortes IV ex proximo caſtello educit: equitum ſe partem ſequi; partem, circumire exteriores munitiones, & ab tergo hoſtes adoriri, jubet. Labienus, poſtquam neque aggeres neque foſſæ vim hoſtium ſuſtinere poterant; coactis unâ de quadraginta cohortibus, quas ex proximis præſidiis deductas fors obtulit; Cæſarem per nuncios facit certiorem, quid faciendum exiſtimet: accelerat Cæſar, ut prœlio interſit.

LXXXI. Ejus adventu ex colore veſtitûs cognito, quo inſigni in prœliis uti conſueverat; turmiſque equitum & cohortibus, viſis, quas ſe ſequi juſſerat; ut de locis

ſuperioribus

ſuperioribus hæc declivia & devexa cernebantur: hoſtes prœlium committunt. Utrimque clamore ſublato, excipit rurſus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor. Noſtri, emiſſis pilis, gladiis rem gerunt. Repentè poſt tergum equitatus cernitur: cohortes aliæ appropinquant: hoſtes terga vertunt: fugientibus equites occurrunt: fit magna cædes. Sedulius, dux & princeps Lemovicum, occiditur: Vergaſillaunus Arvernus vivus in fugâ comprehenditur: ſigna militaria LXXIV ad Cæſarem referuntur: pauci, ex tanto numero, ſe incolumes in caſtra recipiunt. Conſpicati ex oppido cædem & fugam ſuorum; deſperatâ ſalute, copias à munitionibus reducunt. Fit protinus, hâc re auditâ, ex caſtris Gallorum fuga. Quòd niſi crebris ſubſidiis, ac totius diei labore, milites fuiſſent defeſſi; omnes hoſtium copiæ deleri potuiſſent. De mediâ nocte miſſus equitatus, noviſſimum agmen conſequitur: magnus numerus capitur, atque interficitur; reliqui ex fugâ in civitates diſcedunt.

LXXXII. Poſtero die Vercingetorix, concilio convocato; *id ſe bellum ſuſcepiſſe, non ſuarum neceſſitatum, ſed communis libertatis causâ*, demonſtrat: *&, quoniam ſit fortunæ cedendum: ad utramque rem ſe illis offerre, ſeu morte ſuâ Romanis ſatisfacere, ſeu vivum tranſdere velint.* Mittuntur de his rebus ad Cæſarem legati. Jubet arma tranſdi; principes produci. Ipſe in munitione pro caſtris conſedit: eò duces producuntur: Vercingetorix deditur; arma projiciuntur. Reſervatis Æduis atque Arvernis, ſi per eos civitates recuperare poſſet; ex reliquis captivis toto exercitu capita ſingula, prædæ nomine, diſtribuit.

LXXXIII. His rebus confectis, in Æduos proficiſcitur; civitatem recipit. Eò legati ab Arvernis miſſi; quæ imperaret, ſe facturos pollicentur: imperat magnum numerum obſidum. Legiones in hyberna mittit; captivorum circiter XX millia Æduis Arverniſque reddit. T. Labienum, cum II legionibus & equitatu, in Sequanos proficiſci jubet: huic M. Sempronium Rutilum attribuit. C. Fabium & L. Minucium Baſilum, cum II legionibus, in Rhemis collocat; ne quam à finitimis Bellovacis

lovacis calamitatem accipiant. C. Antiſtium Reginum, in Ambivaretos; T. Sextium, in Bituriges; C. Caninium Rebilum, in Ruthenos; cum ſingulis legionibus, mittit. Q. Tullium Ciceronem, & P. Sulpicium, Cabiloni & Matiſcone in Æduis ad Ararim, rei frumentariæ cauſâ, collocat. Ipſe Bibracte hyemare conſtituit. His rebus Cæſaris literis cognitis, Romæ dierum XX ſupplicatio indicitur.

LIBER VIII.

Scriptore A. HIRTIO.

COACTUS aſſiduis tuis vocibus, Balbe; quum quotidiana mea recuſatio non difficultatis excuſationem, ſed inertiæ videretur deprecationem habere; difficillimam rem ſuſcepi. Cæſaris noſtri Commentarios rerum geſtarum Galliæ, non comparandos ſuperioribus atque inſequentibus ejus ſcriptis, contexui: noviſſiméque, imperfecta ab rebus geſtis Alexandriæ confeci; uſque ad exitum non quidem civilis diſſenſionis, cujus finem nullum videmus; ſed vitæ Cæſaris. Quos utinam qui legent, ſcire poſſent, quàm invitus ſuſceperim ſcribendos; quò faciliùs caream ſtultitiæ atque arrogantiæ crimine, qui me mediis interpoſuerim Cæſaris ſcriptis. Conſtat enim inter omnes, nihil tam operosè ab aliis eſſe perfectum, quod non horum elegantiâ Commentariorum ſuperetur: qui ſunt editi, ne ſcientia tantarum rerum ſcriptoribus deeſſet: adeóque probantur omnium judicio; ut præerepta, non præbita facultas, ſcriptoribus videatur. Cujus tamen rei major noſtra, quàm reliquorum eſt admiratio: cæteri enim, quàm bene atque emendatè; nos etiam, quàm facilè atque celeriter eos confecerit, ſcimus. Erat autem in Cæſare, cùm facultas atque elegantia ſumma ſcribendi, tum veriſſima

ma ſuorum ſcientia conſiliorum explicandorum. *Mihi* ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello intereſſem. Quæ bella quamquam ex parte nobis Cæſaris ſermone ſunt nota; tamen aliter audimus ea, quæ rerum novitate aut admiratione nos capiunt; aliter, quæ pro teſtimonio ſumus dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excuſationis cauſas colligo, ne cum Cæſare conferar; hoc ipſum crimen arrogantiæ ſubeo, quòd me judicio cujuſquam exiſtimem poſſe cum Cæſare comparari. Vale.

I. OMni Galliâ devictâ; Cæſar quum ſuperiore æſtate nullum bellandi tempus intermiſiſſet, militéſque hybernorum quiete reficere à tantis laboribus vellet; complures eodem tempore civitates renovare belli conſilia nunciabantur, conjurationéſque facere. Cujus rei veriſimilis cauſa afferebatur; quòd Gallis omnibus cognitum eſſet, neque ullâ multitudine in unum locum coactâ reſiſti poſſe Romanis; nec, ſi diverſa bella complures eodem tempore intuliſſent civitates, ſatìs auxilii aut ſpatii aut copiarum habiturum exercitum populi Rom. ad omnia perſequenda: non eſſe autem alicui civitati ſortem incommodi recuſandam, ſi tali morâ reliquæ poſſent ſe vindicare in libertatem.

II. Quæ ne opinio Gallorum confirmaretur; Cæſar M. Antonium quæſtorem ſuis præficit hybernis; ipſe equitatûs præſidio, pridie Kal. Jan. ab oppido Bibracte proficiſcitur ad legionem XIII, quam non longè à finibus Æduorum collocaverat in finibus Biturigum; eique adjungit legionem XI, quæ proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copioſiſſimos agros Biturigum inducit: qui, quum latos fines & complura oppida haberent, unius legionis hybernis non potuerant contineri, quin bellum pararent, conjurationéſque facerent.

III. Repentino adventu Cæſaris accidit, quod imparatis disjectiſque accidere fuit neceſſe; ut, ſinè timore ullo rura colentes, priùs ab equitatu opprimerentur, quàm confugere in oppida poſſent: namque etiam illud

lud vulgare incurſionis hoſtium ſignum, quod incendiis ædificiorum intelligi conſuevit, Cæſaris erat interdicto ſublatum: ne aut copiâ pabuli frumentíque, ſi longiùs progredi vellet, deficeretur; aut hoſtes incendiis terrerentur. Multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum adventum effugere potuerant Romanorum; in finitimas civitates, aut privatis hoſpitiis confiſi, aut ſocietate conſiliorum, confugerant. Fruſtra: nam Cæſar magnis itineribus omnibus locis occurrit; nec dat ulli civitati ſpatium de alienâ potiùs, quàm de domeſticâ ſalute, cogitandi: quâ celeritate, & fideles amicos retinebat, & dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat. Tali conditione Bituriges propoſitâ, quum ſibi viderent clementiâ Cæſaris reditum patere in ejus amicitiam; finitimáſque civitates ſinè ullâ pœnâ dediſſe obſides, atque in fidem receptas eſſe; idem fecerunt. Cæſar militibus, pro tanto labore ac patientiâ; qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, ſtudioſiſſimè permanſerant in labore; ducenos ſeſtertios: centurionibus, II millia nummûm prædæ nomine condonandæ pollicetur; legionibúſque in hybernâ remiſſis, ipſe ſe recipit die XL Bibracte.

IV. Ibi quum jus diceret; Bituriges ad eum legatos mittunt, auxilium petitum contra Carnutes, quos intuliſſe bellum ſibi querebantur. Quâ re cognitâ; quum non amplius X & VIII dies in hybernis eſſet commoratus, legiones XIV & VI ex hybernis ab Arare educit; quas ibi collatas, explicandæ rei frumentariæ causâ, ſuperiore Commentario demonſtratum eſt. Ita cum II legionibus ad perſequendos Carnutes proficiſcitur. Quum fama exercitûs ad hoſtes eſſet perlata: calamitate ceterorum ducti Cardutes; deſertis vicis oppidíſque, quæ, tolerandæ hyemis causâ, conſtitutis repentè exiguis ad neceſſitatem ædificiis, incolebant; (nuper enim devicti, complura oppida dimiſerant) diſperſi profugiunt. Cæſar erumpentes eo maximè tempore acerrimas tempeſtates quum ſubire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo caſtra ponit: atque in tecta, partim Gallorum; partim quæ, conjectis celeriter ſtramentis,

mentis, tentoriorum integendorum gratiâ, erant inædificata; milites contegit. Equites tamen, & auxiliarios pedites, in omnes partes mittit, quaſcumque petîſſe dicebantur hoſtes: nec fruſtra; nam plerumque magnâ prædâ potiti noſtri revertuntur. Oppreſſi Carnutes hyemis difficultate, terrore periculi, quum tectis expulſi nullo loco diutius conſiſtere auderent, nec ſylvarum præſidio tempeſtatibus duriſſimis tegi poſſent; diſperſi, magnâ parte amiſsâ ſuorum, diſſipantur in finitimas civitates.

V. Cæſar, tempore anni difficillimo, quum ſatis haberet convenientes manus diſſipare, ne quod initium belli naſceretur; quantúmque in ratione eſſet, exploratum haberet, ſub tempus æſtivorum nullum ſummum bellum poſſe conflari; C. Trebonium cum II legionibus, quas ſecum habebat, in hybernis Genabi collocavit. Ipſe, quum crebris legationibus Rhemorum certior fieret, Bellovacos (qui belli gloriâ Gallos omnes Belgáſque præſtabant) finitimáſque civitates, duce Correo Bellovaco & Comio Atrebate, exercitum comparare, atque in unum locum cogere; ut omni multitudine in fines Sueſſionum, qui Rhemis erant attributi, facerent impreſſionem: pertinere autem non tantùm ad dignitatem, ſed etiam ad ſalutem ſuam judicaret, nullam calamitatem ſocios optimè de republ. meritos accipere: legionem ex hybernis evocat rurſus XI; literas autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Sueſſionum legiones II, quas habebat, adduceret; alterámque ex duabus à T. Labieno accerſit. Ita, quantum hybernorum opportunitas bellíque ratio poſtulabat; perpetuo ſuo labore, invicem legionibus expeditionum onus injungebat.

VI. His copiis coactis, ad Bellovacos proficiſcitur; caſtríſque in eorum finibus poſitis; equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hoſtium conſilia cognoſceret. Equites officio functi, renunciant paucos in ædificiis eſſe inventos; atque hos, non qui agrorum incolendorum cauſâ remanſiſſent, (namque eſſe undique diligenter demigratum) ſed qui, ſpeculandi gratiâ, eſſent remiſſi. A quibus

bus quum quæreret Cæſar, quo loco multitudo eſſet Bellovacorum; quódque eſſet conſilium eorum: inveniebat, *Bellovacos omnes, qui arma ferre poſſent, in unum locum conveniſſe: itémque Ambianos, Aulercos, Caletes, Vellocaſſes, Atrebates: locum caſtris excelſum, impeditâ circumdatum palude, delegiſſe; omnia impedimenta in ulteriores ſylvas contuliſſe: complures eſſe principes belli auctores; ſed multitudinem maximè Correo obtemperare, quòd ei ſummo eſſe odio populi Romani nomen intellexiſſent. Paucis antè diebus, ex his caſtris Comium diſceſſiſſe ad auxilia Germanorum adducenda; quorum & vicinitas propinqua, & multitudo eſſet infinita: conſtituiſſe autem Bellovacos, omnium principum conſenſu, ſummâ plebis cupiditate; ſi, ut diceretur, Cæſar cum* III *legionibus veniret; offerre ſe ad dimicandum; ne, miſeriore ac duriore poſtea conditione, cum toto exercitu decertare cogerentur: ſin majores copias adduceret; in eo loco permanere, quem delegiſſent; pabulatione autem (quæ propter anni tempus, cùm exigua, tum disjecta eſſet) & frumentatióne, & reliquo commeatu, ex inſidiis prohibere Romanos.*

VII. Quæ Cæſar quum, conſentientibus plurimis, cognoviſſet; atque ea quæ proponerentur conſilia, plena prudentiæ, longéque à temeritate barbarorum remota eſſe judicaret; omnibus rebus inſerviendum ſtatuit, quò celeriùs hoſtes, contemptâ ſuorum paucitate, prodirent in aciem: ſingularis enim virtutis veterrimas legiones VII, VIII, & IX habebat: ſummæ ſpei, delectæque juventutis, XI; quæ octavo jam ſtipendio functa, tamen, collatione reliquarum, nondum eandem vetuſtatis & virtutis ceperat opinionem. Itaque concilio advocato: rebus iis, quæ ad ſe eſſent delatæ, omnibus expoſitis; animos multitudinis confirmat. Si fortè hoſtes III legionum numero poſſet elicere ad dimicandum; agminis ordinem ita conſtituit, ut legio VII, VIII, & IX ante omnia irent impedimenta; deinde omnium impedimentorum agmen (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus eſſe conſuevit) cogeret XI; ne majoris multitudinis ſpecies accidere hoſtibus poſſet, quàm ipſi depopoſciſſent. Hâc ratione penè quadrato agmine inſtructo; in conſpectu hoſtium, celeriùs opinione eorum, exercitum adducit.

VIII. Quum repentè inſtructas velut in acie certe gradu legiones accedere Galli viderent, quorum erant ad Cæſarem plena fiduciæ conſilia perlata; ſive certaminis periculo, ſive ſubito adventu, ſeu exſpectatione noſtri conſilii, copias inſtruunt pro caſtris, nec loco ſuperiore decedunt. Cæſar, etſi dimicare optaverat; tamen admiratus tantam multitudinem hoſtium; valle intermiſsâ, magìs in altitudinem depreſsâ, quàm latè patente; caſtra caſtris hoſtium confert. Hæc imperat vallo pedum XII muniri; coroníſque pro ratione ejus altitudinis inædificari: foſſam duplicem, pedum quinûm denûm, lateribus directis, deprimi: turres crebras excitari, in altitudinem III tabulatorum; pontibus transjectis conſtratíſque conjungi; quorum frontes vimineâ loriculâ munirentur, ut hoſtis à duplici propugnatorum ordine depelleretur; quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine eſſet, hôc audaciùs longiúſque tela permitteret; alter, qui propior hoſtem in ipſo vallo collocatus eſſet, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores, altioréſque turres impoſuit.

IX. Hujus munitionis duplex erat conſilium: namque & operum magnitudinem & timórem ſuum ſperabat fiduciam barbaris allaturum: &, quum pabulatum frumentatúmque longiùs eſſet proficiſcendum, parvis copiis caſtra munitione ipsâ videbat poſſe defendi. Interim, crebrò paucis utrimque procurrentibus, inter bina caſtra palude interjectâ, contendebatur: quam tamen paludem nonnunquam aut noſtra auxilia Gallorum Germanorúmque tranſibant, acriúſque hoſtes inſequebantur; aut viciſſim hoſtes eandem tranſgreſſi, noſtros longiùs ſubmovebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, (id quod accidere erat neceſſe, quum raris disjectiſque ex ædificiis pabulum conquireretur) ut impeditis locis diſperſi pabulatores circumvenirentur: quæ res etſi mediocre detrimentum jumentorum ac ſervorum noſtris afferebat, tamen ſtultas cogitationes incitabat barbarorum: atque eò magìs, quòd Comius, quem profectum ad auxilia Germanorum accerſenda dixeram, cum equitibus venerat; qui, tametſi numero non ampliùs erant quingenti, tamen Germanorum adventu barbari inflabantur.

X. Cæſar, quum animadverteret hoſtem complures dies caſtris palude & loci naturâ munitis ſe tenere: neque oppugnari caſtra eorum ſinè dimicatione perniciosâ, nec locum munitionibus claudi niſi à majore exercitu poſſe: litteras ad Trebonium mittit, ut, quàm celèrrimè poſſet, legionem XIII, quæ cum T. Sextio legato in Biturigibus hyemabat, accerſeret; atque ita cum III legionibus, magnis itineribus, ad ſe veniret. Ipſe equites invicem Rhemorum, ac Lingonum, reliquarúmque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, præſidio pabulationibus mittit, qui ſubitas hoſtium incurſiones ſuſtinerent.

XI. Quod quum quotidie fieret; ac jam conſuetudine diligentia minueretur, (quod plerumque accidit diuturnitate) Bellovaci delectâ manu peditum, cognitis ſtationibus quotidianis equitum noſtrorum, ſylveſtribus locis inſidias diſponunt; eodémque equites poſtero die mittunt, qui primùm elicerent noſtros in inſidias, deinde circumventos aggrederentur: cujus mali ſors incidit Rhemis, quibus illa dies fungendi muneris obvenerat. Namque ii, quum repentè hoſtium equites animadvertiſſent, ac numero ſuperiores paucitatem contempſiſſent; cupidiùs inſecuti, à peditibus undique ſunt circumdati: quo facto perturbati, celeriùs, quàm conſuetudo fert equeſtris prœlii, ſe receperunt; amiſſo Vertiſco, principe civitatis, præfecto equitum; qui quum vix equo propter ætatem poſſet uti, tamen, conſuetudine Gallorum, neque ætatis excuſatione in ſuſcipiendâ præfecturâ uſus erat, neque dimicari ſine ſe voluerat. Inflammantur atque incitantur hoſtium animi ſecundo prœlio, principe & præfecto Rhemorum interfecto: noſtri detrimento admonentur, diligentiùs exploratis locis ſtationes diſponere, ac moderatiùs cedentem inſequi hoſtem.

XII. Non intermittuntur interim quotidiana prœlia in conſpectu utrorumque caſtrorum, quæ ad vada tranſitûſque fiebant paludis. Quâ contentione Germani, (quos propterea Cæſar tranſduxerat Rhenum, ut equitibus interpoſiti prœliarentur) quum conſtantiùs univerſi paludem tranſîſſent; paucíſque reſiſtentibus interfectis,

ſectis, pertinaciùs reliquam multitudinem eſſent inſecuti: perterriti non ſolùm ii qui aut cominus opprimebantur aut eminus vulnerabantur, ſed etiam qui longiùs ſubſidiari conſueverant, turpiter fugerunt; nec priùs finem fugæ fecerunt, ſæpe amiſſis ſuperioribus locis, quàm ſe aut in caſtra ſuorum reciperent, aut nonnulli pavore coacti longiùs profugerent: quorum periculo ſic omnes cōpiæ ſunt perturbatæ, ut vix judicari poſſet, utrùm ſecundis minimis rebus inſolentiores, an adverſis mediocribus timidiores eſſent.

XIII. Complurimis diebus iiſdem in caſtris conſumptis: quum propiùs acceſſiſſe legiones, & C. Trebonium legatum, cognoviſſent; duces Bellovacorum, veriti ſimilem obſeſſionem Aleſiæ, noctu dimittunt eos, quos aut ætate aut viribus inferiores, aut inermes habebant; unáque reliqua impedimenta: quorum perturbatum & confuſum dum explicant agmen, (magna enim multitudo carrorum, etiam expeditos ſequi Gallos conſuevit) oppreſſi luce copias armatorum pro ſuis inſtruunt caſtris; ne priùs Romani perſequi ſe inciperent, quàm longiùs agmen impedimentorum ſuorum proceſſiſſet. At Cæſar neque reſiſtentes tanto collis aſcenſu aggrediendos judicabat: neque non uſque eò legiones admovendas, ut diſcedere ex eo loco ſinè periculo barbari, noſtris militibus inſtantibus, non poſſent. Ita, quum paludem impeditam à caſtris caſtra dividere, (quæ tranſeundi difficultas celeritatem inſequendi tardare poſſet) atque id jugum, quod trans paludem penè ad hoſtium caſtra pertineret, mediocri valle à caſtris eorum interciſum animadverteret: pontibus palude conſtratâ, legiones tranſducit; celeritérque in ſummam planitiem jugi pervenit, quæ declivi faſtigio duobus ab lateribus muniebatur. Ibi legionibus inſtructis, ad ultimum jugum pervenit; aciémque eo loco conſtituit, unde tormento miſſa tela in hoſtium cuneos conjici poſſent.

XIV. Barbari, confiſi loci naturâ; quum dimicare non recuſarent, ſi fortè Romani ſubire collem conarentur; paullatímque copias diſtributas dimittere non auderent, ne diſperſi perturbarentur; in acie permanſerunt;

ſerunt. Quorum pertinaciâ cognitâ; Cæſar, xx cohortibus inſtructis, caſtríſque eo loco metatis, muniri jubet caſtra. Abſolutis operibus, legiones pro vallo inſtructas collocat; equites, frænatis equis, in ſtationibus diſponit. Bellovaci, quum Romanos ad inſequendum paratos viderent; neque pernoctare, neque diutiùs permanere ſinè cibariis eodem loco poſſent; tale conſilium ſui recipiendi inierunt. Faſces, ubi conſederant, [nam, in acie ſedere Gallos conſuêſſe, ſuperioribus commentariis declaratum eſt] ſtramentorum ac virgultorum, quorum ſumma erat in caſtris copia, per manus inter ſe tranſditos, ante aciem collocaverunt; extremóque tempore diei, ſigno pronunciato, uno tempore incenderunt. Ita continens flamma copias omnes repentè à conſpectu texit Romanorum; quod ubi accidit, barbari vehementiſſimo curſu fugerunt.

XV. Cæſar, etſi diſceſſum hoſtium animadvertere non poterat, incendiis oppoſitis; tamen id conſilium quum fugæ causâ initum ſuſpicaretur, legiones promovet, & turmas mittit ad inſequendum: ipſe veritus inſidias, ne fortè in eodem loco ſubſiſteret hoſtis, atque elicere noſtros in locum conaretur iniquum; tardiùs procedit. Equites, quum intrare fumum & flammam denſiſſimam timerent; ac, ſi qui cupidiùs intraverant, vix ſuorum ipſi priores partes animadverterent equorum; inſidias veriti, liberam facultatem ſui recipiendi Bellovacis dederunt. Ita, fugâ timoris ſimul calliditatíſque plenâ, ſinè ullo detrimento, millia non ampliùs x progreſſi hoſtes, munitiſſimo loco caſtra poſuerunt. Inde, quum ſæpe in inſidiis equites peditéſque diſponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant.

XVI. Quod quum crebriùs accideret; ex captivo quodam comperit Cæſar, Correum Bellovacorum ducem, fortiſſimorum millia vi peditum delegiſſe, equitéſque ex omni numero mille, quos in inſidiis eo loco collocaret, quem in locum, propter copiam frumenti ac pabuli Romanos pabulatum miſſuros ſuſpicaretur. Quo cognito conſilio, Cæſar legiones plures, quàm ſolebat, educit; equitatúmque, quem præſidio pabulatoribus mittere ſemper conſueverat, præmittit: huic interponit au-

xilia levis armaturæ: ipſe cum legionibus, quàm poteſt maximè, appropinquat. Hoſtes in inſidiis diſpoſiti, quum ſibi delegiſſent campum ad rem gerendam, non ampliùs patentem in omnes partes paſſibus м; ſylvis undique impeditiſſimis, aut altiſſimo flumine, velut indagine, munitum; hunc circumdederunt. Noſtri, explorato hoſtium conſilio, ad prœliandum animo atque armis parati; quum, ſubſequentibus legionibus, nullam dimicationem recuſarent; turmatim in eum locum devenerunt. Quorum adventu quum ſibi Correus oblatam occaſionem rei gerendæ exiſtimaret, primùm cum paucis ſe oſtendit; atque in proximas turmas impetum facit. Noſtri conſtanter incurſum ſuſtinent inſidiatorum: neque plures in unum locum conveniunt; quod plerumque equeſtribus prœliis cùm propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipſorum detrimentum accipitur. Quum, diſpoſitis turmis, invicem rari prœliarentur; neque ab lateribus circumveniri ſuos paterentur: erumpunt cæteri, Correo prœliante, ex ſylvis. Fit magnâ contentione diverſum prœlium: quod quum diutiùs pari Marte iniretur; paullatim ex ſylvis inſtructa multitudo procedit peditum, quæ noſtros cogit cedere equites: quibus celeriter ſubveniunt levis armaturæ pedites, quos ante legiones miſſos docui; turmíſque noſtrorum interpoſiti, conſtanter prœliantur. Pugnatur aliquamdiu pari contentione: deinde, ut ratio poſtulabat prœlii; qui ſuſtinuerant primos impetus inſidiarum, hoc ipſo fiunt ſuperiores, quòd nullum ab inſidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. Accedunt propius interim legiones: crebríque eodem tempore & noſtris & hoſtibus nuncii afferuntur, imperatorem inſtructis copiis adeſſe. Quâ re cognitâ; præſidio cohortium confiſi noſtri, accerrimè prœliantur: ne, ſi tardiùs rem geſſiſſent, victoriæ gloriam communicâſſe cum legionibus viderentur. Hoſtes concidunt animis, atque itineribus diverſis fugam quærunt. Nequidquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis ipſi tenebantur. Victi tamen propulsíque; majore parte amiſsâ; conſternati, quò fors tulerat, confugiunt; partim ſylvis petitis, partim flumine: qui tamen

men in fugâ à noſtris acriter inſequentibus conficiuntur; quum interim nullâ calamitate victus Correus, excedere prœlio, ſylváſque petere, aut, invitantibus noſtris ad deditionem, potuit adduci quin fortiſſimè prœliando, compluréſque vulnerando, cogeret elatos iracundia victores in ſe tela conjicere.

XVII. Tali modo re geſtâ: recentibus prœlii veſtigiis ingreſſus Cæſar; quum victos tantâ calamitate exiſtimaret hoſtes, nuncio accepto, locum caſtrorum relicturos; quæ non longiùs ab eâ cæde abeſſe plùs minùs VIII millibus paſſuum dicebantur: tametſi flumine impeditum tranſitum videbat, tamen, exercitu tranſducto, progreditur. At Bellovaci, reliquæque civitates; repentè ex fuga paucis, atque his vulneratis, receptis, qui ſylvarum beneficio caſum evitaverant; omnibus adverſis, cognitâ calamitate, interfecto Correo, amiſſo equitatu & fortiſſimis peditibus; quum adventare Romanos exiſtimarent, conſilio repentè cantu tubarum convocato conclamant, ut legati obſidéſque ad Cæſarem mittantur.

XVIII. Hôc omnibus probato conſilio; Comius Atrebas ad eos profugit Germanos, à quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat: ceteri è veſtigio mittunt ad Cæſarem legatos; petúntque, *ut eâ pœnâ ſit contentus hoſtium, quam, ſi ſine dimicatione inferre integris poſſet, pro ſuâ clementiâ atque humanitate numquam profectò eſſet illaturus: afflictas opes, equeſtri prœlio, Bellovacorum eſſe: delectorum peditum multa millia interiiſſe: vix refugiſſe nuncios cædis. Tamen magnum, ut in tantâ calamitate, Bellovacos eo prœlio commodum eſſe conſecutos; quòd Correus, auctor belli, concitator multitudinis, eſſet interfectus: numquam enim Senatum tantum in civitate, illo vivo; quantum imperitam plebem, potuiſſe.* Hæc orantibus legatis, commemorat Cæſar; *eodem tempore, ſuperiore anno, Bellovacos cæteráſque Galliæ civitates ſuſcepiſſe bellum: pertinaciſſimè hos ex omnibus in ſententiâ permanſiſſe, neque ad ſanitatem reliquorum deditione eſſe perductos: ſcire atque intelligere ſe, cauſam peccati facillimè mortuis delegari: neminem verò tantum pollere, ut, invitis principibus, reſiſtente ſenatu, omnibus bonis repugnantibus, infirmâ manu plebis bellum concitare*

& gerere poſſet: ſed tamen ſe contentum fore eâ pœna, quam ſibi ipſi contraxiſſent.

XIX. Nocte inſequenti, legati reſponſa ad ſuos referunt; obſides conficiunt. Concurrunt reliquarum civitatum legati, quæ Bellovacorum ſpeculabantur eventum: obſides dant; imperata faciunt: excepto Comio; quem timor cohibebat cujuſquam fidei ſuam committere ſalutem. Nam ſuperiore anno T. Labienus, Cæſare in Galliâ citeriore jus dicente; quum Comium comperiſſet ſollicitare civitates, & conjurationem contra Cæſarem facere; infidelitatem ejus ſinè ullâ perfidiâ judicavit comprimi poſſe: quem quia non arbitrabatur vocatum in caſtra venturum; ne tentando cautiorem faceret, C. Voluſenum Quadratum miſit, qui eum, per ſimulationem colloquii, curaret interficiendum. Ad eam rem delectos idoneos ei tranſdidit centuriones. Quum in colloquium ventum eſſet; &, ut convenerat, manum Comii Voluſenus arripuiſſet; & centurio, velut inſuetâ re permotus, vellet hominem conficere; celeriter à familiaribus prohibitus Comii, non potuit: graviter tamen primo ictu gladio caput percuſſit. Quum utrimque gladii diſtricti eſſent, non tam pugnandi quàm diffugiendi fuit utrorumque conſilium; noſtrorum, quòd mortifero vulnere Comium credebant affectum; Gallorum, quòd, inſidiis cognitis, plura, quàm viderant, extimeſcebant. Quo facto; ſtatuiſſe Comius dicebatur nunquam in conſpectu cujuſquam Romani venire.

XX. Bellicoſiſſimis gentibus devictis, Cæſar; quum videret nullam jam eſſe civitatem, quæ bellum pararet, quo ſibi reſiſteret; ſed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere, ad præſens imperium evitandum: plures in partes exercitum dimittere conſtituit. M. Antonium quæſtorem, cum legione XI, ſibi conjungit. C. Fabium legatum, cum cohortibus XXV, mittit in diverſiſſimam partem Galliæ: quòd ibi quaſdam civitates in armis eſſe audiebat; neque C. Caninium Rebilum legatum, qui illis regionibus præerat, ſatis firmas II legiones habere exiſtimabat. T. Labienum ad ſe evocat: legionèmque XII, quæ cum eo fuerat in hybernis, in Togatam Galliam mittit, ad colonias

lonias civium Romanorum tuendas; ne quod ſimile incommodum accideret decurſione barbarorum, ac ſuperiore æſtate Tergeſtinis accidiſſet, qui repentino latrocinio atque impetu eorum erant oppreſſi. Ipſe ad devaſtandos depopulandóſque fines Ambiorigis proficiſcitur: quem perterritum atque fugientem, quum redigi poſſe in ſuam poteſtatem deſperâſſet; proximum ſuæ dignitati eſſe ducebat, adeò fines ejus vaſtare civibus, ædificiis, pecore; ut odio ſuorum Ambiorix, ſi quos fortuna feciſſet reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem. Quum in omnes partes finium Ambiorigis, aut legiones aut auxilia dimiſiſſet; atque omnia cædibus, incendiis, rapinis, vaſtâſſet: magno numero hominum interfecto aut capto: Labienum cum II legionibus in Treviros mittit; quorum civitas, propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu & feritate non multum à Germanis differebat; neque imperata umquam, niſi exercitu coacta, faciebat.

XXI. Interim C. Caninius legatus; quum magnam multitudinem conveniſſe hoſtium in fines Pictorum, litteris nunciiſque Duracii cognoviſſet, qui perpetuò in amicitiâ Romanorum permanſerat, quum pars quædam civitatis ejus defeciſſet; ad oppidum Limonem contendit. Quò quum adventaret; atque ex captivis certiùs cognoſceret, multis hominum millibus, Dumnaco duce Andium, Duracium clauſum Limone oppugnari; neque infirmas legiones hoſtibus committere auderet; caſtra munito loco poſuit. Dumnacus, quum appropinquare Caninium cognoviſſet; copiis omnibus ad legiones converſis, caſtra Romanorum oppugnare inſtituit. Quum complures dies in oppugnatione conſumpſiſſet; &, magno ſuorum detrimento, nullam partem munitionum convellere potuiſſet; rurſus ad obſidendum Limonem redit.

XXII. Eodem tempore C. Fabius legatus complures civitates in fidem recipit, obſidibus firmat; litteríſque C. Caninii certior fit, quæ in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficiſcitur ad auxilium Duracio ferendum. At Dumnacus, adventu Fabii cognito; deſperatâ ſalute, ſi tempore eodem coactus eſſet & Romanum

num extremum ſuſtinere hoſtem, & reſpicere ac timere oppidanos; repentè eo ex loco cum copiis recedit: nec ſe ſatis tutum fore arbitratur, niſi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem tranſeundum, copias tranſduxiſſet. Fabius, etſi nondum in conſpectu venerat hoſtibus, neque ſe cum Caninio conjunxerat; tamen, doctus ab iis, qui locorum noverant naturam, potiſſimum credidit, hoſtes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. Itaque cum copiis ad eundem pontem contendit; equitatúmque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum quum proceſſiſſet, ſine defatigatione equorum in eadem ſe reciperet caſtra. Conſequuntur equites noſtri, ut erat præceptum; invadúntque Dumnaci agmen: & fugientes perterritóſque, ſub ſarcinis in itinere aggreſſi; magnâ prædâ, multis interfectis, potiuntur. Ita re bene geſtâ, ſe recipiunt in caſtra.

XXIII. Inſequenti nocte Fabius equites præmittit, ſic paratos, ut confligerent, atque omne agmen morarentur, dum conſequeretur ipſe. Cujùs præceptis ut res gereretur, Q. Atius Varus, præfectus equitum, ſingularis & animi & prudentiæ vir, ſuos hortatur; agménque hoſtium conſecutus, turmas partim idoneis locis diſponit, partim equitum prœlium committit. Conſiſtit audaciùs equitatus hoſtium, ſuccedentibus ſibi peditibus; qui toto agmine ſubſiſtentes, equitibus ſuis contra noſtros ferunt auxilium. Fit prœlium acri certamine. Namque noſtri, contemptis pridie ſuperatis hoſtibus; quum ſubſequi legiones meminiſſent; & pudore cedendi, & cupiditate celeriùs per ſe conficiendi prœlii, fortiſſimè contra pedites prœliantur: hoſtéſque, nihil amplius copiarum acceſſurum credentes, ut pridie cognoverant; delendi equitatûs noſtri nacti occaſionem vidèbantur. Quum aliquamdiu ſummâ contentione dimicaretur; Dumnacus inſtruit aciem, quæ ſuis eſſet equitibus invicem præſidio. Tum repentè confertæ legiones in conſpectu hoſtium veniunt. Quibus viſis, perculſæ barbarorum turmæ, ac perterritæ acies hoſtium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore diſcursûque paſſim fugæ ſe mandant. At noſtri equites,

qui

qui paullò antè cum reſiſtentibus fortiſſimè conflixerant; lætitiâ victoriæ elati, magno undique clamore ſublato, cedentibus circumfuſi; quantum equorum vires ad perſequendum, dextræque ad cædendum valent; tantum eo prœlio interficiunt. Itaque amplius millibus XII aut armatorum, aut eorum qui timore arma projecerant, interfectis; omnis multitudo capitur impedimentorum.

XXIV. Quâ ex fugâ, quum conſtaret Drapetem Senonem, (qui, ut primùm defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, ſervis ad libertatem vocatis, exulibus omnium civitatum accitis, receptis latronibus, impedimenta & commeatus Romanorum interceperat) non amplius hominum V millibus ex fugâ collectis, Provinciam petere: unáque conſilium cum eo Luterium Cadurcum cepiſſe: quem in ſuperiore Commentario, primâ defectione Galliæ, facere in Provinciam impetum voluiſſe cognitum eſt: Caninius legatus, cum legionibus II, ad eos perſequendos contendit; ne de timore aut detrimento Provinciæ, magna infamia, perditorum hominum latrociniis, caperetur.

XXV. C. Fabius cum reliquo exercitu, in Carnutes reliquáſque proficiſcitur civitates; quarum eo prœlio, quod cum Dumnaco fecerat, copias eſſe acciſas ſciebat. Non enim dubitabat, quin recenti calamitate ſubmiſſiores eſſent futuræ: dato verò ſpatio ac tempore, eodem inſtante Dumnaco, poſſent concitari. Quâ in re, ſumma felicitas celeritáſque in recipiendis civitatibus Fabium conſequitur. Nam Carnutes, qui, ſæpe vexati, numquam pacis fecerant mentionem; datis obſidibus, veniunt in deditionem: cæteræque civitates poſitæ in ultimis Galliæ finibus, Oceano conjunctæ, quæ Armoricæ appellantur; auctoritate adductæ Carnutum, adventu Fabii legionúmque, imperata ſinè morâ faciunt. Dumnacus ſuis finibus expulſus, errans, latitánſque, ſolus extremas Galliæ regiones petere coactus eſt.

XXXVI. At Drapes unáque Luterius, quum legiones Caniniúmque adeſſe cognoſcerent; nec ſe ſinè certâ pernicie, perſequente exercitu, putarent Provinciæ fines intrare poſſe; nec jam liberam vagandi latrocinandique

facultatem haberent: conſiſtunt in agris Cadurcorum. Ibi quum Luterius apud ſuos cives quondam, integris rebus, multum potuiſſet; ſempérque auctor novorum conſiliorum, magnam apud barbaros auctoritatem haberet; oppidum Uxellodunum, quod in clientelâ fuerat ejus, naturâ loci egregiè munitum, occupat ſuis & Drapetis copiis, oppidanóſque ſibi conjungit.

XXVII. Quò quum confeſtim C. Caninius veniſſet; animadverterétque omnes oppidi partes præruptiſſimis ſaxis eſſe munitas, quò, defendente nullo, tamen armatis adſcendere eſſet difficile; magna autem impedimenta oppidanorum videret, quæ, ſi clandeſtinâ fugâ ſubtrahere conarentur, effugere non modò equitatum, ſed ne legiones quidem poſſent: tripartitò cohortibus diviſis, trina excelſiſſimo loco caſtra fecit; à quibus paullatim, quantum copiæ patiebantur, vallum in oppidi circuitu ducere inſtituit. Quod quum animadverterent oppidani; miſerrimâque Aleſiæ memoriâ ſolliciti, ſimilem caſum obſeſſionis vererentur; maximéque ex omnibus Luterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret rationem frumenti eſſe habendam: conſtituunt omnium conſenſu, parte ibi relictâ copiarum, ipſi cum expeditis ad importandum frumentum proficiſci. Eo conſilio probato; proximâ nocte, II millibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drapes & Luterius educunt: ii, paucos dies morati; ex finibus Cadurcorum (qui partim re frumentariâ ſublevare eos cupiebant; partim prohibere, quò minùs ſumerent, non poterant) magnum numerum frumenti comparant; nonnumquam autem expeditionibus nocturnis caſtella noſtrorum adoriuntur; quam ob cauſſam C. Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur; ne aut opus effectum tueri non poſſit, aut plurimis in locis infirma diſponat præſidia.

XXVIII. Magnâ copiâ frumenti comparatâ; conſidunt Drapes & Luterius non longiùs ab oppido x millibus paſſuum, unde paullatim frumentum in oppidum ſupportarent. Ipſi inter ſe provincias partiuntur. Drapes caſtris præſidio cum parte copiarum reſtitit: Luterius agmen jumentorum ad oppidum adducit. Diſpo-

ſitis

ſitis ibi præſidiis; horâ noctis circiter x, ſylveſtribus anguſtiſque itineribus frumentum importare in oppidum inſtituit: quorum ſtrepitum vigiles caſtrorum quum ſenſiſſent; exploratoréſque miſſi, quæ agerentur, renunciâſſent; Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis caſtellis, in frumentarios ſub ipſam lucem impetum fecit. Ii, repentino malo perterriti, diffugiunt ad ſua præſidia: quæ noſtri ut viderunt; acriùs contra armatos incitati, neminem ex eo numero vivum capi patiuntur. Effugit indè cum paucis Luterius, nec ſe recipit in caſtra.

XXIX. Re bene geſtâ; Caninius ex captivis comperit, partim copiarum cum Drapete eſſe in caſtris à millibus non ampliùs x. Quâ re ex compluribus cognitâ: quum intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facile opprimi poſſe; magnæ felicitatis eſſe arbitrabatur, neminem ex cæde refugiſſe in caſtra, qui de acceptâ calamitate nuncium Drapeti perferret. Sed, quum in experiundo periculum nullum videret; equitatum omnem, Germanóſque pedites, ſummæ velocitatis omnes, ad caſtra hoſtium præmittit: ipſe legionem unam in trina caſtra diſtribuit; alteram ſecum expeditam ducit. Quum propiùs hoſtem acceſſiſſet: ab exploratoribus, quos præmiſerat, cognoſcit; caſtra eorum, ut barbarorum fert conſuetudo, relictis locis ſuperioribus, ad ripas fluminis eſſe demiſſa; ad Germanos, equitéſque, imprudentibus omnibus, de improviſo advolâſſe, & prœlium commiſiſſe. Quâ re cognitâ; legionem armatam inſtructámque adducit. Ita, repentè, omnibus ex partibus ſigno dato, loca ſuperiora capiuntur. Quod ubi accidit; Germani, equitéſque, ſignis legionis viſis, vehementiſſimè prœliantur. Confeſtim omnes cohortes undique impetum faciunt. Omnibus aut interfectis, aut captis; magnâ prædâ potiuntur. Capitur ipſe eo prœlio Drapes.

XXX. Caninius, feliciſſimè re geſtâ, ſinè ullo penè militis vulnere; ad obſidendos oppidanos revertitur. Externóque hoſte deleto; cujus timore augere præſidia, & munitione oppidanos circumdare prohibitus erat; opera undique imperat adminiſtrari. Venit eódem cum

ſuis copiis poſtero die C. Fabius; partémque oppidi ſumit ad obſidendum.

XXXI. Cæſar interim M. Antonium quæſtorem, cum cohortibus XV, in Bellovacis reliquit; ne qua rurſus novorum conſiliorum capiendorum Belgis facultas daretur. Ipſe reliquas civitates adit: obſides plures imperat: timentes omnium animos conſolatione ſanat. Quum in Carnutes veniſſet; quorum in civitate, ſuperiore Commentario, Cæſar expoſuit initium belli eſſe ortum: quòd præcipuè eos, propter conſcientiam facti, timere animadvertebat; quò celeriùs civitatem metu liberaret, principem ſceleris ipſum & concitatorem belli Guturvatum ad ſupplicium depoſcit: qui, etſi ne civibus quidem ſuis ſe committebat; tamen celeriter, omnium curâ quæſitus, in caſtra perducitur. Cogitur in ejus ſupplicium Cæſar contra naturam ſuam, maximo militum concurſu; qui omnia pericula & detrimenta belli, Guturvato accepta referebant; adeò ut verberibus exanimatum corpus ſecuri feriretur.

XXXII. Ibi crebris literis Caninii fit certior, quæ de Drapete & Luterio geſta eſſent; quóque in conſilio permanerent oppidani. Quorum etſi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magnâ pœnâ eſſe afficiendam judicabat; ne univerſa Gallia non vires ſibi defuiſſe ad reſiſtendum Romanis, ſed conſtantiam, putaret; nevé hôc exemplo cæteræ civitates, locorum opportunitate fretæ, ſe vindicarent in libertatem; quum omnibus Gallis notum eſſe ſciret; reliquam eſſe unam æſtatem ſuæ provinciæ; quam ſi ſuſtinere potuiſſent, nullam ultrà periculum vererentur. Itaque Q. Calenum legatum cum legionibus II relinquit, qui juſtis itineribus ſe ſubſequeretur: ipſe cum omni equitatu, quàm poteſt celerrimè, ad Caninium contendit.

XXXIII. Quum, contra exſpectationem omnium, Cæſar Uxellodunum veniſſet, oppidúmque operibus clauſum animadverteret, neque ab oppugnatione recedi videret ullâ conditione poſſe; magnâ autem copiâ frumenti abundare oppidanos, ex perfugis cognoviſſet: aquâ prohibere hoſtem tentare cœpit. Flumen infimam vallem dividebat, quæ penè totum montem cingebat,

in

in quo poſitum erat præruptum undique oppidum Uxellodunum. Hoc avertere loci natura prohibebat: ſic enim imis radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem, depreſſis foſſis, derivari poſſet. Erat autem oppidanis difficilis & præruptus eò deſcenſus; ut, prohibentibus noſtris, ſine vulneribus ac periculo vitæ neque adire flumen, neque arduo ſe recipere poſſent aſcenſu. Quâ difficultate eorum cognitâ; Cæſar, ſagittariis funditoribúſque diſpoſitis, tormentis etiam quibuſdam locis contra facillimos deſcenſus collocatis, aquâ fluminis prohibebat oppidanos; quorum omnis poſtea multitudo aquatum unum in locum conveniebat ſub ipſius oppidi murum, ubi magnus fons prorumpebat ab eâ parte, quæ, ferè pedum CCC intervallo, fluminis circuitu vacabat. Hóc fonte prohiberi poſſe oppidanos quum optarent reliqui, Cæſar unus videret; non ſine magno periculo, è regione ejus vineas agere adversùs montem, & aggeres ſtruere cœpit; magno cum labore, & continuâ dimicatione. Oppidani enim loco ſuperiore decurrentes, ſine periculo prœliabantur: multóſque pertinaciter ſuccedentes vulnerabant: ut tamen non deterrerentur milites noſtri vineas proferre, & labore atque operibus locorum vincere difficultates. Eodem tempore tectos cuniculos, ab aggere & vineis agunt ad caput fontis: quod genus operis ſinè ullo periculo, & ſinè ſuſpicione hoſtium facere licebat. Exſtruitur agger in altitudinem pedum LX: collocatur in eo turris X tabulatorum; non quidem quæ mœnibus æquaretur, (id enim nullis operibus effici poterat) ſed quæ ſuperaret fontis faſtigium. Ex eâ quum tela tormentis jacerentur ad fontis aditus; nec ſinè periculo poſſent adaquari oppidani; non tantùm pecora atque jumenta, ſed etiam magna hominum multitudo ſiti conſumebatur.

XXXIV. Quo malo perterriti oppidani; cupas ſevo, pice, ſcandulis complent: eas ardentes in opera provolvunt. Eodem tempore acerrimè prœliantur, ut ab incendio reſtinguendo dimicatione & periculo deterreant Romanos. Magna repentè in ipſis operibus flamma exſiſtit: quæcunque enim per locum præcipitem

miſſa

miſſa erant; ea, vineis & aggere ſuppreſſa, comprehendebant id ipſum, quod morabatur. Milites contrà noſtri, quanquam periculoſo genere prœlii, locóque iniquo premebantur; tamen omnia paratiſſimo ſuſtinebant animo. Res enim gerebatur & excelſo loco, & in conſpectu exercitûs noſtri; magnúſque utrimque clamor oriebatur: ita, quàm quiſque poterat maximè inſignis, quò notior teſtatiórque virtus ejus eſſet, telis hoſtium flammæque ſe offerebat.

XXXV. Cæſar, quum complures ſuos vulnerari videret; ex omnibus oppidi partibus cohortes montem aſcendere, &, ſimulatione mœnium occupandorum, clamorem undique jubet tollere. Quo facto perterriti oppidani; quum, quid ageretur in locis reliquis, eſſent ignari; revocant ab impugnandis operibus armatos, muríſque diſponunt. Ita noſtri, ſine prœlio facto, celeriter opera flammâ comprehenſa partim reſtinguunt, partim interſcindunt. Quum pertinaciter reſiſterent oppidani; &, jam magnâ parte ſuorum ſiti amiſsâ, in ſententiâ permanerent; ad poſtremum cuniculis venæ fontis interciſæ ſunt atque averſæ. Quo facto repentè fons perennis exhauſtus, tantam attulit oppidanis ſalutis deſperationem, ut id non hominum conſilio, ſed Deorum voluntate factum putarent. Itaque neceſſitate coacti, ſe tranſdiderunt.

XXXVI. Cæſar, quum ſuam lenitatem cognitam omnibus ſciret; neque vereretur, ne quid crudelitate naturæ videretur aſperius feciſſe; neque exitum conſiliorum ſuorum animadverteret, ſi tali ratione diverſis in locis plures rebellare cœpiſſent: exemplo ſupplicii deterrendos reliquos exiſtimavit. Itaque omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit: vitam conceſſit; quò teſtatior eſſet pœna improborum. Drapes, quem captum eſſe à Caninio docui; ſive indignatione & dolore vinculorum, ſive timore gravioris ſupplicii, paucis diebus ſeſe cibo abſtinuit, atque ita interiit. Eodem tempore Luterius, quem profugiſſe ex prœlio ſcripſi; quum in poteſtatem veniſſet Epaſnacti Arverni, (crebrò enim mutandis locis, multorum fidei ſe committebat; quòd nuſquam diutius ſinè periculo commoratus videbatur, quum ſibi conſcius eſſet, quàm inimi-

cum

eum deberet Cæſarem habere) hunc Epaſnactus Arvernus, amiciſſimus populi Romani, ſinè dubitatione ullâ vinctum ad Cæſarem duxit.

XXXII. Labienus interim in Treviris equeſtre prœlium ſecundum facit: compluribúſque Treviris interfectis, & Germanis, qui nulli adversùs Romanos auxilia denegabant; principes eorum vivos in ſuam redegit poteſtatem; atque in iis Surum Æduum; qui & virtutis & generis ſummam nobilitatem habebat, ſolúſque ex Æduis ad id tempus permanſerat in armis. Eâ re cognitâ, Cæſar; quum in omnibus partibus Galliæ bene res geſtas videret; judicarétque, ſuperioribus æſtivis Galliam devictam & ſubactam eſſe; Aquitaniam nunquam ipſe adîſſet, ſed per P. Craſſum quâdam ex parte deviciſſet: cum II legionibus in eam partem eſt profectus, ubi extremum tempus conſumeret æſtivorum: quam rem, ſicut cætera, celeriter felicitérque confecit; namque omnes Aquitanæ civitates legatos ad eum miſerunt, obſidéſque ei dederunt. *Quibus rebus geſtis, ipſe cum equitum præſidio Narbonem profectus eſt: exercitum per legatos in hyberna deduxit: IV legiones in Belgio collocavit, cum M. Antonio & C. Trebonio & P. Vatinio & Q. Tullio legatis: duas in Æduos miſit, quorum in omni Galliâ ſummam eſſe auctoritatem ſciebat: II in Turonis ad fines Cornutum poſuit, quæ omnem regionem conjunctam Oceano continerent: II reliquas in Lemovicum finibus non longè ab Arvernis, ne qua pars Galliæ vacua ab exercitu eſſet. Paucos dies ipſe in Provinciâ moratus; quum celeriter omnes conventus percucurriſſet, publicas controverſias cognoviſſet, bene meritis præmia tribuiſſet; (cognoſcendi enim maximam facultatem habebat, quali quiſque animo in rempublicam fuiſſet totius Galliæ defectione, quam ſuſtinuerat fidelitate atque auxiliis provinciæ illius) his rebus confectis, ad legiones in Belgium ſe recipit; hybernátque Nemetocennæ.

XXXVIII. Ibi cognoſcit Conium Atrebatem prœlio cum equitatu ſuo contendiſſe. Nam quum Antonius in hyberna veniſſet, civitáſque Atrebatum in officio maneret;

maneret; Comius, qui poſt illam vulnerationem, quam ſuprà commemoravimus, ſemper ad omnes motus paratus ſuis civibus eſſe conſuêſſet; nec conſilia belli quærentibus auctor armorum dúxque deeſſet; parente Romanis civitate, cum ſuis equitibus ſe ſuóſque latrociniis alebat; infeſtíſque itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hyberna Romanorum, intercipiebat.

XXXIX. Erat attributus Antonio præfectus equitum C. Voluſenus Quadratus; qui cum eo hyemaret. Hunc Antonius ad perſequendum equitatum hoſtium mittit. Voluſenus autem ad eam virtutem, quæ ſingularis in eo erat, magnum odium Comii adjungebat; quò libentiùs id faceret, quod imperabatur. Itaque, diſpoſitis inſidiis, ſæpius ejus equites aggreſſus, ſecunda prœlia faciebat. Noviſſimè, quum vehementiùs contenderetur: ac Voluſenus, ipſius intercipiendi Comii cupiditate, pertinaciùs eum cum paucis inſecutus eſſet; ille autem fugâ vehementi Voluſenum produxiſſet longiùs: repentè omnium ſuorum invocat fidem atque auxilium, ne ſua vulnera, per fidem impoſita, paterentur inulta: converſóque equo, ſe à cæteris incautiùs permittit in præfectum. Faciunt idem omnes ejus equites: paucóſque noſtros convertunt atque inſequuntur. Comius incenſum calcaribus equum jungit equo Quadrati; lanceâque infeſtâ medium femur ejus magnis viribus transjicit. Præfecto vulnerato; non dubitant noſtri reſiſtere, & converſi hoſtem pellere. Quod ubi accidit; complures hoſtium, magno noſtrorum impetu pulſi, vulnerantur; & partim in fugâ proteruntur, partim intercipiuntur. Quod ubi malum dux, equi velocitate, evitavit; graviter vulneratus præfectus, ut vitæ periculum aditurus videretur, refertur in caſtra. Comius autem; ſive expiato ſuo dolore, ſive magnâ parte amiſsâ ſuorum: legatos ad Antonium mittit; ſéque & ibi futurum ubi præſcripſerit, & ea facturum quæ imperavit, obſidibus datis firmat: unum illud orat, ut timori ſuo concedatur, ne in conſpectum veniat cujuſquam Romani. Quam poſtulationem Antonius, quum judicaret ab juſto naſci timore, veniam petenti dedit; obſides accepit.

Scio

Scio Cæſarem ſingulorum annorum ſingulos Commentarios confeciſſe: quod ego non exiſtimavi mihi eſſe faciendum; proptèrea quòd inſequens annus L. Paullo, C. Marcello Conſulibus, nullas habet Galliæ magnopere res geſtas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæſar exercitúſque eo tempore fuiſſent; pauca ſcribenda, conjungendáque huic commentario ſtatui.

XL. Cæſar quum in Belgio hyemaret, unum illud propoſitum habebat; continere in amicitiâ civitates, nulli ſpem aut cauſam dare armorum: nihil enim minus volebat, quàm ſub deceſſum ſuum neceſſitatem ſibi aliquam imponi belli gerendi; ne, quum exercitum deducturus eſſet, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter ſinè præſenti periculo ſuſciperet. Itaque, honorificè civitates appellando, principes maximis præmiis afficiendo, nulla onera nova imponendo, defeſſam tot adverſis præliis Galliam, conditione parendi meliore, facilè in pace continuit.

XLI. Ipſe, hybernis peractis, contra conſuetudinem in Italiam quàm maximis itineribus eſt profectus; ut municipia & colonias appellaret, quibus M. Antonii quæſtoris ſui commendaret ſacerdotii petitionem: contendebat enim gratiâ, cum libenter pro homine ſibi conjunctiſſimo, quem paullò antè præmiſerat ad petitionem; tum acriter contra factionem & potentiam paucorum, qui, M. Antonii repulsâ, Cæſaris decedentis convellere gratiam cupiebant. Hunc etſi augurem priùs factum, quàm Italiam attingeret, in itinere audierat; tamen non minùs juſtam ſibi cauſam municipia & colonias adeundi exiſtimavit, ut iis gratias ageret, quòd frequentiam atque officium ſuum Antonio præſtitiſſent: ſimúlque ſe & honorem ſuum in inſequentis anni commendaret petitione; propterea quòd inſolenter adverſarii ſui gloriarentur, L. Lentulum & C. Marcellum Conſules creatos, qui omnem honorem & dignitatem Cæſaris exſpoliarent; ereptum Ser. Galbæ conſulatum, quum is multo plus gratiâ ſuffragiiſque valuiſſet, quòd ſibi conjunctus & familiaritate & neceſſitudine legationis eſſet.

XLII.

XLII. Exceptus eſt Cæſaris adventus ab omnibus municipiis & coloniis, incredibili honore atque amore: tum primùm enim veniebat ab illo univerſæ Galliæ bello. Nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorúmque omnium, quà Cæſar iturus erat, excogitari poſſet. Cum liberis omnis multitudo obviàm procedebat: hoſtiæ omnibus locis immolabantur: tricliniis ſtratis fora templáque occupabantur; ut vel exſpectatiſſimi triumphi lætitia præcipi poſſet. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores.

XLIII. Quum omnes regiones Galliæ Togatæ Cæſar percucurriſſet, ſummâ celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit; legionibúſque ex omnibus hybernis ad fines Trevirorum evocatis, eò profectus eſt, ibíque exercitum luſtravit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit, quò majore commendatione conciliaretur ad conſulatûs petitionem. Ipſe tantum itinerum faciebat, quantum ſatìs eſſe ad mutationem locorum propter ſalubritatem exiſtimabat. Ibi quamquam crebrò audiebat, Labienum ab inimicis ſuis ſollicitari: certiórque fiebat, id agi paucorum conſiliis, ut, interpoſitâ ſenatûs auctoritate, aliquâ parte exercitûs ſpoliaretur: tamen neque de Labieno credidit quidquam; neque contra ſenatûs auctoritatem, ut aliquid faceret, potuit adduci. Judicabat enim, liberis ſententiis patrum conſcriptorum cauſam ſuam facilè obtineri. Nam C. Curio tribunus plebis, quum Cæſaris cauſam dignitatemque defendendam ſuſcepiſſet, ſæpe erat ſenatui pollicitus; *ſi quem timor armorum Cæſaris læderet, & quoniam Pompeii dominatio atque arma non minimum terrorem foro inferrent; diſcederet uterque ab armis, exercitúſque dimitteret: fore eo pacto liberam, & ſui juris civitatem.* Neque hoc tantùm pollicitus eſt; ſed etiam per ſe ſenatûs diſceſſionem facere cœpit: quod ne fieret, conſules amicíque Pompeii interceſſerunt; atque, ita rem moderando, diſceſſerunt.

XLIV. Magnum hoc teſtimonium ſenatûs erat univerſi; conveniénſque ſuperiori facto. Nam Marcellus, proximo anno, quum impugnaret Cæſaris dignitatem;

contra

contra legem Pompeii & Craſſi, retulerat ante tempus ad ſenatum de Cæſaris provinciis: ſententiiſque dictis; diſceſſionem faciente Marcello, qui ſibi omnem dignitatem ex Cæſaris invidiâ quærebat; ſenatus frequens in alia omnia tranſiit. Quibus non frangebantur animi inimicorum Cæſaris; ſed admonebantur, quò majores pararent neceſſitudines, quibus cogi poſſet ſenatus id probare, quod ipſi conſtituiſſent.

XLV. Fit deinde S. C. ut ad bellum Parthicum legio una à Cn. Pompeio, altera à C. Cæſare mitteretur. Neque obſcurè hæ duæ legiones uni Cæſari detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Cæſarem miſerat, confectam ex delectu provinciæ Cæſaris; tamquam ex ſuo numero, dedit. Cæſar tamen, quum de voluntate adverſariorum ſuorum nemini dubium eſſet, Cn. Pompeio legionem remiſit; & ex ſuo numero decimam quintam, quam in Galliâ citeriore habuerat, ex ſenatuſconſulto jubet tranſdi. In ejus locum XIII legionem in Italiam mittit, quæ præſidia tueretur, ex quibus præſidiis decima quinta deducebatur: ipſe exercitum diſtribuit per hyberna; C. Trebonium, cum legionibus IV, in Belgio collocat; C. Fabium, cum totidem, in Æduos deducit. Sic enim exiſtimabat tutiſſimam fore Galliam: ſi Belgæ, quorum maxima virtus; & Ædui, quorum auctoritas ſumma eſſet; exercitibus continerentur.

XLVI. Ipſe in Italiam profectus eſt. Quò quum veniſſet; cognoſcit, per C. Marcellum conſulem legiones II, ab ſe remiſſas, quæ ex ſenatuſconſulto deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio tranſditas atque in Italiâ retentas eſſe. Hôc facto; quamquam nulli erat dubium, quin arma contra Cæſarem pararentur; tamen Cæſar omnia patienda eſſe ſtatuit, quoad ſibi ſpes aliqua relinqueretur jure potiùs diſceptandi, quam belli gerendi.

C. JULII

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

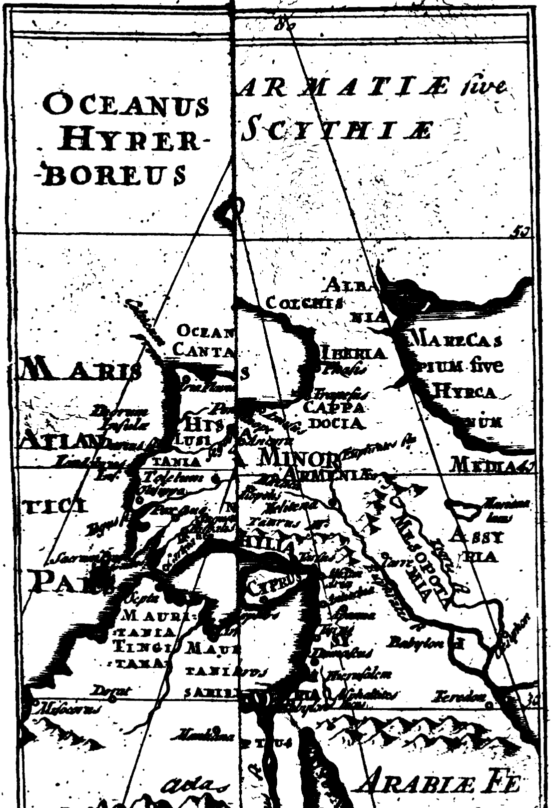
DE BELLO CIVILI

LIBER PRIMUS.

I. LITTERIS [à Fabio] C. Cæſaris, conſulibus redditis; ægre ab iis impetratum eſt, ſummâ tribunorum plebis contentione, ut in ſenatu recitarentur: ut verò ex literis ad ſenatum referretur, impetrari non potuit. Referunt conſules de rep. [in civitate]. L. Lentulus conſul *ſenatû reique publicæ ſe non defuturum* pollicetur, *ſi audacter ac fortiter ſententias dicere velint: ſin Cæſarem reſpiciant, atque ejus gratiam ſequantur, ut ſuperioribus fecerint temporibus; ſe ſibi conſilium capturum, neque ſenatûs auctoritati obtemperaturum: habere ſe quoque ad Cæſaris gratiam atque amicitiam receptum.* In eandem ſententiam loquitur Scipio: *Pompeio eſſe in animo, reipubl. non deeſſe, ſi ſenatus ſequatur: ſin cunctetur; atque agat lenius; nequidquam ejus auxilium, ſi poſtea velit, ſenatum imploraturum.* Hæc Scipionis oratio; quòd ſenatus in urbe habebatur, Pompeiúſque aderat; ex ipſius ore Pompeii mitti videbatur. Dixerat aliquis leniorem ſententiam: ut primò M. Marcellus; ingreſſus in eam orationem, *non oportere antè de repub. ad ſe-*

natum

Page 186.

OCEANUS HYPER-BOREUS
ARMATIÆ ſive SCYTHIÆ
ALBA NIA
COLCHIS
IBERIA
MARE CASPIUM ſive HYRCANUM
CAPPA DOCIA
MINOR
ARMENIA
MEDIA
MARIS ATLANTICI PARS
HIS LUSI TANIA
MESOPOTAMIA
ASSY RIA
CIPRUS
Babylon
MAURI TANIA TINGI TANA
MAURI TANIA
Damaſcus
Hieruſalem
ARABIÆ FELICIS PARS
Atlas
CANTA
Colchis
Tigris
Euphrates

lid
ne
tu
or
fu
pr
co
tu
te
fe
q
l

natum referri, quàm delectus totâ Italiâ habiti, & exercitus conſcripti eſſent; quo præſidio, tutè & liberè ſenatus, quæ vellet, decernere auderet: Ut M. Calidius; qui cenſebat, *ut Pompeius in ſuas provincias proficiſceretur, ne qua eſſet armorum cauſa: timere Cæſarem, abreptis ab eo II legionibus, ne ad ejus periculum reſervare & retinere eas ad urbem Pompeius videretur:* Ut M. Rufus; qui ſententiam Calidii, paucis ferè mutatis verbis, ſequebatur. Ii omnes, convitio L. Lentuli conſulis correpti exagitabantur. Lentulus, ſententiam Calidii pronunciaturum ſe omnino negavit. Marcellus, perterritus convitiis, à ſuâ ſententiâ diſceſſit. Sic vocibus conſulis, terrore præſentis exercitûs, minis amicorum Pompeii, plerique compulſi; inviti & coacti, Scipionis ſententiam ſequuntur: *Utì ante certam diem Cæſar exercitum dimittat: ſi non faciat, eum adverſus rempubl. facturum videri.* Intercedunt M. Antonius, Q. Caſſius, tribuni plebis. Refertur confeſtim de interceſſione tribunorum: dicuntur ſententiæ graves: ut quiſque acerbiſſimè crudeliſſiméque dixit, ita quàm maximè ab inimicis Cæſaris collaudatur.

II. Miſſo ad veſperum ſenatu; omnes, qui ſunt ejus ordinis, à Pompeio evocantur. Laudat promptos, atque in poſterum confirmat; ſegniores caſtigat, atque incitat. Multi undique ex veteribus Pompeii exercitibus, ſpe præmiorum atque ordinum, evocantur: multi ex duabus legionibus, quæ ſunt traditæ à Cæſare, acceſſuntur. Completur urbs ad jus comitiorum. Tribunos plebis C. Curio evocat. Omnes amici conſulum, neceſſarii Pompeii, atque eorum, qui veteres inimicitias cum Cæſare gerebant; coguntur in ſenatum: quorum vocibus & concurſu, terrentur infirmiores, dubii confirmantur, pleriſque verò liberè decernendi poteſtas eripitur. Pollicetur L. Piſo Cenſor, ſeſe iturum ad Cæſarem; item L. Roſcius prætor; qui de his rebus eum doceant: ſex dies ad eam rem conficiendam ſpatii poſtulant. Dicuntur etiam à nonnullis ſententiæ, ut legati ad Cæſarem mittantur, qui voluntatem ſenatûs ei proponant.

III. Omnibus his reſiſtitur; omnibúſque oratio conſulis, Scipionis, Catonis apponitur. Catonem veteres inimicitiæ Cæſaris incitant, & dolor repulſæ. Lentulus æris alieni magnitudine, & ſpe exercitûs ac provinciarum, & regum appellandorum largitionibus movetur; ſéque alterum fore Syllam inter ſuos gloriatur, ad quem ſumma imperii redeat. Scipionem eadem ſpes provinciæ atque exercituum impellit; quos ſe pro neceſſitudine partiturum cum Pompeio arbitratur: ſimul, judiciorum metus; adulatio atque oſtentatio ſui, potentium; qui in republicâ judiciíſque tum plurimum pollebant. Ipſe Pompeius, ab inimicis Cæſaris incitatus, & quòd neminem dignitate ſecum exæquari volebat; totum ſe ab ejus amicitiâ averterat; & cum communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipſe maximam partem illo affinitatis tempore adjunxerat Cæſari: ſimul infamiâ II legionum permotus, quas ab itinere Aſiæ Syriæque ad ſuam potentiam dominatúmque converterat, rem ad arma deduci ſtudebat.

IV. His de cauſis aguntur omnia raptìm, atque turbatè. Neque docendi Cæſaris, propinquis ejus ſpatium datur. Nec tribunis plebis, ſui periculi deprecandi; neque etiam extremi juris interceſſione retinendi, quod L. Sylla reliquerat; facultas tribuitur. Sed de ſuâ ſalute die VII cogitare coguntur; quod illi turbulentiſſimi ſuperioribus temporibus tribuni plebis, octavo denique menſe ſuarum actionum reſpicere ac timere conſueverant. Decurritur ad illud extremum atque ultimum S. C. quo, niſi penè in ipſo urbis incendio atque deſperatione omnium ſalutis, latronum audaciâ, numquam antè diſceſſum eſt; *Dent operam conſules, prætores, tribuni plebis, quíque pro conſulibus ſunt ad urbem; ne quid reſpublica detrimenti capiat.* Hæc S. C. perſcribuntur, a. d. VII Id. Januar. Itaque v. primis diebus, quibus haberi ſenatus potuit, quâ ex die conſulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitiali; & de imperio Cæſaris, & de ampliſſimis viris tribunis plebis, graviſſimè acerbiſſiméque decernitur. Profugiunt ſtatim ex urbe tribuni plebis, ſeſéque ad Cæſarem conferunt. Is eo tempore erat Ravennæ; exſpectabátque ſuis leniſſimis

poſtulatis

poſtulatis reſponſa; ſi qua hominum æquitate res ad otium deduci poſſet.

V. Proximis diebus habetur ſenatus extra urbem. Pompeius eadem illa, quæ per Scipionem oſtenderat, agit; ſenatûs virtutem conſtantiámque collaudat; copias ſuas exponit; legiones habere ſeſe paratas x; præterea cognitum compertúmque ſibi, alieno eſſe animo in Cæſarem milites; neque iis poſſe perſuaderi, ut eum defendant aut ſequantur. De reliquis rebus ad ſenatum refertur: totâ ut Italiâ delectus habeantur; Fauſtus Sylla pro Præt. in Mauritaniam mittatur; pecunia utì ex ærario Pompeio detur. Refertur etiam de rege Jubâ, ut ſocius ſit atque amicus: Marcellus verò, paſſurum ſe in præſentiâ negat. De Fauſto, impedit Philippus tribunus plebis. De reliquis rebus, S. C. perſcribuntur. Provinciæ privatis decernuntur; duæ conſulares, reliquæ prætoriæ. Scipioni obvenit Syria: L. Domitio, Gallia: Philippus & Marcellus, privato conſilio prætereuntur; neque eorum ſortes dejiciuntur. In reliquas provincias prætores mittuntur: neque exſpectant, quod ſuperioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populum referatur; paludatíque, votis nuncupatis, exeant. Conſules, quod ante id tempus acciderat numquam, ex urbe proficiſcuntur: lictoréſque habent in urbe & Capitolio privati, contra omnia vetuſtatis exempla. Totâ Italiâ delectus habentur; arma imperantur; pecuniæ à municipiis exiguntur, & è fanis tolluntur: omnia divina & humana jura permiſcentur.

VI. Quibus rebus cognitis, Cæſar apud milites concionatur: *Omnium temporum injurias inimicorum in ſe* commemorat, *à quibus diductum & depravatum Pompeium* queritur, *invidiâ atque obtrectatione laudis ſuæ; cujus ipſe bonori & dignitati ſemper faverit, adjutórque fuerit. Novum in Rep. introductum exemplum* queritur, *ut tribunicia interceſſio armis notaretur atque opprimeretur, quæ ſuperioribus annis eſſet reſtituta. Syllam, nudatâ omnibus rebus tribuniciâ poteſtate, tamen interceſſionem liberam reliquiſſe: Pompeium, qui amiſſam reſtituiſſe videatur; dona etiam, quæ antè habuerat, ademiſſe. Quotieſcunque ſit decretum,* Darent operam magiſtratus, ne quid reſpublica detrimenti caperet

(*qu*

(*quâ voce, & quo S. C. populus Romanus ad arma ſit vocatus*) *factum in pernicioſis legibus, in vi Tribuniciâ, in ſeceſſione populi, templis locíſque editioribus occupatis*; (*atque hæc ſuperioris ætatis exempla, expiata Saturnini atque Gracchorum caſibus* docet) *Quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem; nulla lex promulgata, non cum populo agi cœptum, nulla ſeceſſio facta.* Hortatur: *cujus Imperatoris ductu* IX *annis Remp. feliciſſimè geſſerint, plurimàque prælia ſecunda fecerint, omnem Galliam Germaniámque pacaverint: ut ejus exiſtimationem dignitatémque ab inimicis defendant.* Conclamant legionis XIII, quæ aderat, milites; (hanc enim initio tumultûs evocaverat: reliquæ nondum convenerant) ſeſe paratos eſſe Imperatoris ſui Tribunorúmque pl. injurias defendere.

VII. Cognitâ militum voluntate, Ariminum cum eâ legione proficiſcitur: ibíque Tribunos plebis, qui ad eum confugerant, convenit: reliquas legiones ex hybernis evocat, & ſubſequi jubet. Eò L. Cæſar adoleſcens venit: cujus pater Cæſaris erat legatus. Is, reliquo ſermone confecto, cujus rei causâ venerat; habere ſe à Pompeio ad eum privati officii mandata, demonſtrat: *Velle Pompeium ſe Cæſari purgatum; ne ea, quæ reipubl. causâ egerit, in ſuam contumeliam vertat: ſemper ſe reipubl. commoda privatis neceſſitatibus habuiſſe potiora: Cæſarem quoque, pro ſuâ dignitate, debere & ſtudium & iracundiam ſuam reipubl. dimittere; neque adeò graviter iraſci inimicis: ne, quum illis nocere ſe ſperet, reipubl. noceat.* Pauca ejuſdem generis addit, cum excuſatione Pompeii conjuncta. Eadem ferè, atque eiſdem de rebus, prætor Roſcius agit cum Cæſare; ſibíque Pompeium commemorâſſe demonſtrat.

VIII. Quæ res etſi nihil ad levandas injurias pertinere videbantur: tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quæ vellet, ad eum perferrentur: petit ab utroque, quoniam Pompeii mandata ad ſe detulerint, ne graventur ſua quoque ad eum poſtulata deferre; ſi parvo labore magnas controverſias tollere, atque omnem Italiam metu liberare, poſſent: *Sibi ſemper reipubl. primam fuiſſe dignitatem, vitâque potiorem. Doluiſſe ſe, quòd populi R. beneficium ſibi per contumeliam ab inimicis*

extor-

extorqueretur; ereptóque ſemeſtri imperio, in urbem retraheretur, cujus abſentis rationem haberi proximis comitiis populus juſſiſſet: tamen hanc honoris jacturam ſui, reip. causâ, æquo animo tuliſſe. Quum litteras ad ſenatum miſerit, ut omnes ab exercitibus diſcederent; ne id quidem impetraviſſe. Totâ Italiâ delectus haberi: retineri legiones II, quæ ab ſe ſimulatione Parthici belli ſint abductæ: civitatem eſſe in armis. Quónam hæc omnia, niſi ad ſuam perniciem, pertinere? Sed tamen ad omnia ſe deſcendere paratum, atque omnia pati, reipubl. causâ. Proficiſcatur Pompeius in ſuas provincias: ipſi exercitus dimittant: diſcedant in Italiâ omnes ab armis: metus è civitate tollatur: libera comitia, atque omnis reſpub. Senatui populóque R. permittatur. Hæc quò faciliùs, certíſque conditionibus fiant, & jurejurando ſanciantur; aut ipſe propiùs accedat, aut ſe patiatur accedere: fore, utì per colloquia omnes controverſiæ componantur.

IX. Acceptis mandatis Roſcius cum L. Cæſare Capuam pervenit, ibíque conſules Pompeiúmque invenit: poſtulata Cæſaris renunciat. Illi, re deliberatâ, reſpondent; ſcriptáque ad eum mandata per eos remittunt; quorum hæc erat ſumma: *Cæſar in Galliam reverteretur; Arimino excederet; exercitus dimitteret: quæ ſi feciſſet, Pompeium in Hiſpanias iturum. Interea quoad fides eſſet data, Cæſarem facturum, quæ polliceretur; non intermiſſuros Conſules Pompeiúmque delectus.*

X. Erat iniqua conditio poſtulare, ut Cæſar Arimino excederet, atque in provinciam reverteretur; ipſum, & provincias & legiones tenere alienas: exercitum Cæſaris velle dimitti; delectus habere: polliceri, ſe in provinciam iturum; neque ante quem diem iturus ſit, definire: ut ſi, peracto Cæſaris conſulatu, Pompeius profectus non eſſet; nullâ tamen mendacii religione obſtrictus videretur. Tempus verò colloquio non dare, neque acceſſurum polliceri; magnam pacis deſperationem afferebat. Itaque ab Arimino M. Antonium, cum cohortibus v, Arretium mittit: ipſe Arimini cum II ſubſiſtit, ibíque delectum habere inſtituit. Piſaurum, Fanum, Anconam, ſingulis cohortibus occupat.

XI.

XI. Interea certior factus, Iguvium Thermum prætorem cohortibus v tenere, oppidum munire; omniúmque eſſe Iguvinorum optimam erga ſe voluntatem; Curionem cum III cohortibus, quas Piſauri & Arimini habebat, mittit. Cujus adventu cognito; diffiſus municipii voluntati Thermus, cohortes ex urbe educit, & profugit; milites in itinere ab eo diſcedunt, ac domum revertuntur: Curio, omnium ſummâ voluntate, Iguvium recipit. Quibus rebus cognitis; confiſus municipiorum voluntatibus Cæſar, cohortes legionis XIII ex prædiis deducit, Auximúmque proficiſcitur; quod oppidum Attius, cohortibus introductis, tenebat; delectúmque toto Piceno, circummiſſis ſenatoribus, habebat. Adventu Cæſaris cognito, Decuriones Auximi ad Attium Varum frequentes conveniunt; docent, *ſui judicii rem non eſſe; neque ſe neque reliquos municipes pati poſſe, C. Cæſarem imperatorem bene de Repub. meritum, tantis rebus geſtis, oppido mœnibúſque prohiberi: proinde habeat rationem poſteritatis, & periculi ſui.* Quorum oratione permotus Attius Varus, præſidium quod introduxerat, ex oppido educit, & profugit. Hunc ex primo ordine pauci Cæſaris conſecuti milites, conſiſtere cogunt; commiſſóque prœlio, deſeritur à ſuis Varus: nonnulla pars militum domum diſcedit; reliqui ad Cæſarem perveniunt; atque unà cum iis deprehenſus L. Puppius primipili centurio adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeii antea duxerat. At Cæſar milites Attianos collaudat; Pupium dimittit; Auximatibus agit gratias, ſéque eorum facti memorem fore pollicetur.

XII. Quibus rebus Romam nunciatis, tantus repentè terror invaſit; ut, quum Lentulus conſul ad aperiendum ærarium veniſſet, ad pecuniam Pompeio ex S. C. proferendam; protinus, aperto ſanctiore ærario, ex urbe profugeret: Cæſar enim adventare, jamjamque adeſſe ejus equites falsò nunciabantur. Hunc Marcellus collega, & plerique magiſtratus conſecuti ſunt. Cn. Pompeius pridie ejus diei ex urbe profectus, iter ad legiones habebat, quas à Cæſare acceptas in Apuliâ hybernorum cauſâ diſpoſuerat. Delectus intrà ur-

bem

bem intermittuntur. Nihil citra Capuam tutum eſſe omnibus videtur. Capuæ primùm ſeſe confirmant & colligunt; delectúmque colonorum, qui lege Juliâ Capuam deducti erant, habere inſtituunt: gladiatoréſque, quos ibi Cæſar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat; atque iis equos attribuit, & ſe ſequi juſſit: quos poſtea monitus à ſuis, quòd ea res omnium judicio reprehendebatur, circùm familiares conventus Campaniæ, cuſtodiæ causâ, diſtribuit.

XIII. Auximo Cæſar progreſſus, omnem agrum Picenum percurrit. Cunctæ earum regionum præfecturæ libentiſſimis animis eum recipiunt; exercitúmque ejus omnibus rebus juvant. Etiam Cingulo; quod oppidum Labienus conſtituerat, ſuâque pecuniâ exædificaverat; ad eum legati veniunt: quæque imperaverit, ſeſe cupidiſſimè facturos pollicentur: milites imperat; mittunt. Interea legio XII Cæſarem conſequitur. Cum his II Aſculum Picenum proficiſcitur. Id oppidum Lentulus Spinther X cohortibus tenebat: qui, Cæſaris adventu cognito, profugit ex oppido; cohortéſque ſecum abducere conatus, à magnâ parte militum deſeritur. Relictus in itinere cum paucis, incidit in Vibullium Rufum, miſſum à Pompeio in agrum Picenum, confirmandorum hominum causâ: à quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur; milites ab eo accipit, ipſum dimittit: item ex finitimis regionibus, quas poteſt, contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis: in iis Camerino fugientem Ulcillem Hirum, cum VI cohortibus, quas ibi in præſidio habuerat, excipit; quibus coactis, XIII efficit. Cum iis ad Domitium Ahenobarbum, Corfinium magnis itineribus pervenit; Cæſarémque adeſſe cum legionibus II nunciat. Domitius per ſe circiter XX cohortes ex Albâ, ex Marſis & Pelignis, & finitimis ab regionibus coëgerat.

XIV. Recepto Aſculo, expulſóque Lentulo; Cæſar conquiri milites, qui ab eo diſceſſerant, delectúmque inſtitui jubet: ipſe unum diem ibi rei frumentariæ causâ moratus, Corfinium contendit. Eò quum veniſſet; cohortes V, præmiſſæ à Domitio ex oppido, pontem fluminis interrumpebant; qui erat ab oppido,

 millia

millia paſſuum circiter III. Ibi cum antecurſoribus Cæſaris prœlio commiſſo, celeriter Domitiani à ponte repulſi ſe in oppidum receperunt. Cæſar, legionibus tranſductis, ad oppidum conſtitit; juxtáque murum caſtra poſuit.

XV. Re cognitâ, Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum magno propoſito præmio cum litteris mittit; qui petant atque orent, ut ſibi ſubveniat, *Cæſarem duobus exercitibus, & locorum anguſtiis, facilè intercludi poſſe; frumentóque prohiberi: quod niſi fecerit; ſe, cohortéſque ampliùs xxx, magnúmque numerum ſenatorum atque equitum Romanorum in periculum eſſe venturum.* Interim ſuos cohortatus, tormenta in muris diſponit; certáſque cuique partes, ad cuſtodiam urbis, attribuit: militibus in concione agros ex ſuis poſſeſſionibus pollicetur, quaterna in ſingulos jugera, & pro ratâ parte centurionibus evocatíſque.

XVI. Interim Cæſari nunciatur Sulmonenſes, (quod oppidum à Corfinio VII millium intervallo abeſt) cupere ea facere, quæ vellet; ſed à Q. Lucretio ſenatore & Attio Peligno prohiberi, qui id oppidum VII cohortium præſidio tenebant. Mittit eò M. Antonium cum legionis VII cohortibus V. Sulmonenſes, ſimul atque noſtra ſigna viderunt, portas aperuerunt; univerſique & oppidani & milites obviàm gratulantes Antonio exierunt. Lucretius & Attius de muro ſe dejecerunt. Attius ad Antonium deductus petit, ut ad Cæſarem mitteretur. Antonius cum cohortibus & Attio eodem die, quo profectus erat, revertitur. Cæſar eas cohortes cum exercitu ſuo conjunxit, Attiúmque incolumem dimiſit.

XVII. Cæſar tribus primis diebus caſtra magnis operibus munire, & ex finitimis municipiis frumentum comportare, reliquáſque copias exſpectare inſtituit. Eo triduo, legio VIII ad eum venit; cohortéſque ex novis Galliæ delectibus, XXII; equitéſque à rege Norico, circiter CCC: quorum adventu, altera caſtra ad alteram oppidi partem ponit. Iis caſtris Curionem præfecit. Reliquis diebus, oppidum vallo caſtelliſque circummunire inſtituit: cujus operis maximâ parte effe-

ctâ,

ctâ, eodem ferè tempore miſſi ad Pompeium revertuntur.

XVIII. Litteris perlectis; Domitius diſſimulans, in concilio pronunciat *Pompeium celeriter ſubſidio venturum*: hortatúrque eos, ne animo deficiant; quæque uſui ad defendendum oppidum ſint, parent. Ipſe arcanò cum paucis familiaribus ſuis colloquitur, conſiliúmque fugæ capere inſtituit. Quum vultus Domitii cum oratione non conſentiret; atque omnia trepidantiùs timidiúſque ageret, quàm ſuperioribus diebus conſuêſſet; multúmque cum ſuis, conſiliandi cauſâ, ſecretò præter conſuetudinem colloqueretur; concilia conventúſque hominum fugeret: res diutius tegi diſſimularíque non potuit. Pompeius enim reſcripſerat; *ſeſe rem in ſummum periculum deducturum non eſſe; neque ſuo conſilio aut voluntate, Domitium ſe in oppidum Corfinium contuliſſe: proinde, ſi qua facultas fuiſſet, ad ſe cum omnibus copiis veniret.* Id ne fieri poſſet, obſidione atque oppidi circummunitione fiebat.

XIX. Divulgato Domitii conſilio; milites, qui erant Corfinii, primâ veſperâ ſeceſſionem faciunt; atque ita inter ſe, per tribunos militum centurionéſque atque honeſtiſſimos ſui generis, colloquuntur; *obſideri ſe à Cæſare; opera munitionéſque propè eſſe perfectas; ducem ſuum Domitium, cujus ſpe atque fiduciâ permanſerint, projectis omnibus, fugæ conſilium capere: debere ſe ſuæ ſalutis rationem habere.* Ab his primò Marſi diſſentire incipiunt; eámque oppidi partem, quæ munitiſſima videretur, occupant: tantáque inter eos diſſenſio extitit, ut manum conſerere atque armis dimicare conarentur: pòſt paullò tamen, internunciis ultro citróque miſſis, quæ ignorabant, de L. Domitii fugâ cognoſcunt. Itaque omnes uno conſilio Domitium productum in publicum circumſiſtunt, & cuſtodiunt; legatóſque ex ſuo numero ad Cæſarem mittunt, *ſeſe paratos eſſe portas aperire, quæque imperaverit facere, & L. Domitium vivum in ejus poteſtatem tranſdere,*

XX. Quibus rebus cognitis, Cæſar; etſi magni intereſſe arbitrabatur, quàm primùm oppido potiri, cohortéſque ad ſe in caſtra tranſducere; ne qua aut largitio-

nibus, aut animi confirmatione, aut falſis nunciis, commutatio fieret voluntatis; quòd ſæpe in bello parvis momentis magni caſus intercederent: tamen veritus, ne militum introitu, & nocturni temporis licentiâ, oppidum diriperetur; eos, qui venerant, collaudat, atque in oppidum dimittit; portas muróſque aſſervari jubet: ipſe iis operibus, quæ facere inſtituerat, milites diſponit; non certis ſpatiis intermiſſis, ut erat ſuperiorum dierum conſuetudo; ſed perpetuis vigiliis ſtationibúſque, ut contingant inter ſe, atque omnem munitionem expleant: tribunos militum & præfectos circummittit; atque hortatur, non ſolùm ab eruptionibus caveant; ſed etiam ſingulorum hominum occultos exitus aſſervent. Neque verò tam remiſſo ac languido animo quiſquam omnium fuit, qui eâ nocte conquieverit. Tanta erat ſumma rerum exſpectatio, ut alius in aliam partem mente atque animo traheretur; quid ipſis Corfinienſibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret; qui quóſque eventus exciperet.

XXI. Quartâ vigiliâ circiter, Lentulus Spinther de muro cum vigiliis cuſtodibúſque noſtris colloquitur: *velle, ſi ſibi fiat poteſtas, Cæſarem convenire.* Factâ poteſtate, ex oppido mittitur; neque ab eo priùs Domitiani milites diſcedunt, quàm in conſpectum Cæſaris deducatur. Cum eo de ſalute ſuâ orat atque obſecrat, *ſibi ut parcat: veterémque amicitiam* commemorat: *Cæſaríſque in ſe beneficia* exponit; *quæ erant maxima: quòd per eum in collegium pontificum venerat: quòd provinciam Hiſpaniam ex prætura habuerat; quòd in petitione conſulatûs ab eo erat ſublevatus.* Cujus orationem Cæſar interpellat: *Se non maleficii causâ ex provinciâ egreſſum, ſed uti ſe à contumeliis inimicorum defenderet; ut tribunos pl. eâ re ex civitate expulſos, in ſuam dignitatem reſtitueret; ut ſe & populum Romanum paucorum factione oppreſſum, in libertatem vindicaret.* Cujus oratione confirmatus Lentulus; ut in oppidum reverti liceat, petit. *Quod de ſuâ ſalute impetraverit, fore etiam reliquis ad ſuæ ſpem ſolatio: adeò eſſe perterritos nonnullos, ut ſuæ vitæ duriùs conſulere cogantur.* Factâ poteſtate, diſcedit.

XXII. Cæſar, ubi illuxit, omnes ſenatores, ſenatorúmque liberos, tribunos militum, equitéſque Romanos, ad ſe produci jubet. Erant ſenatorii ordinis L. Domitius, P. Lentulus Spinther, L. Vibullius Rufus, Sex. Quinctilius Varus quæſtor, L. Rubrius; præterea filius Domitii, aliíque complures adoleſcentes, & magnus numerus Equitum Romanorum & Decurionum, quos ex municipiis Domitius evocaverat. Hos omnes productos, à contumeliis militum conviciíſque prohibet. Pauca apud eos loquitur; quòd *ſibi, à parte eorum, gratia relata non ſit, pro ſuis in eos maximis beneficiis.* Dimittit omnes incolumes. Seſtertium ſexagies, quod aurum adduxerat Domitius atque in publicum depoſuerat, allatum ad ſe ab Duum-viris Corfinienſibus, Domitio reddit, ne continentior in vitâ hominum, quàm in pecuniâ, fuiſſe videatur; etſi eam pecuniam publicam eſſe conſtabat, datámque à Pompeio in ſtipendium. Milites Domitianos ſacramentum apud ſe dicere jubet: atque eo die caſtra movet, juſtúmque iter conficit: VII omnino dies ad Corfinium commoratus: & per fines Marrucinorum, Frentanorum, Larinatium, in Apuliam pervenit.

XXIII. Pompeius, iis rebus cognitis quæ erant ad Corfinium geſtæ, Luceriâ proficiſcitur Canuſium, atque indè Brundiſium. Copias undique omnes ex novis delectibus ad ſe cogi jubet: ſervos, paſtores armat; atque his equos attribuit: ex iis circiter CCC equites conficit. L. Manlius prætor Albâ cum cohortibus VI profugit; Rutilus Lupus prætor Tarracinâ, cum III: quæ procul equitatum Cæſaris conſpicatæ, cui præerat Bivius Curius; relicto prætore, ſigna ad Curium tranſerunt, atque ad eum tranſeunt. Item reliquis itineribus nonnullæ cohortes in agmen Cæſaris, aliæ in equites incidunt. Reducitur ad eum deprehenſus ex itinere Cn. Magius, Cremonâ præfectus fabrûm Cn. Pompeii: quem Cæſar ad eum remittit cum mandatis: *Quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad Brundiſium ſit venturus; intereſſe Reipubl. & communis ſalutis, ſe cum Pompeio colloqui. Neque verò idem perſici longo itineris ſpatio, quum per alios conditiones ferantur; ac ſi coràm de omnibus conditionibus diſceptetur.*

 XXIV.

XXIV. His datis mandatis, Brundiſium cum legionibus VI pervenit: veteranis, III; reliquis, quas ex novo delectu confecerat, atque in itinere compleverat: Domitianas enim cohortes protinus à Corfinio in Siciliam miſerat. Reperit conſules Dyrrachium profectos, cum magnâ parte exercitûs; Pompeium remanere Brundiſii, cum cohortibus XX: neque certum inveniri poterat, obtinendíne causâ Brundiſii ibi remanſiſſet; quò faciliùs omne Hadriaticum mare, extremis Italiæ partibus regionibúſque Græciæ, in poteſtatem haberet, atque ex utrâque parte bellum adminiſtrare poſſet; an inopiâ navium ibi reſtitiſſet. Veritúſque, ne Italiam ille dimittendam non exiſtimaret; exitus adminiſtrationéſque Brundiſini portûs impedire inſtituit. Quorum operum hæc erat ratio. Quà fauces erant anguſtiſſimæ portûs, molem atque aggerem ab utrâque parte litoris jaciebat; quòd his locis erat mare vadoſum. Longiùs progreſſus, quum agger altiore aquâ contineri non poſſet; rates duplices, quoquo versùs pedum XXX, è regione molis collocabat. Has quaternis anchoris ex quatuor angulis deſtinabat, ne fluctibus moverentur. His perfectis collocatíſque, alias deinceps pari magnitudine rates jungebat: has terrâ atque aggere integebat, ne aditus atque incurſus ad defendendum impediretur: à fronte atque ab utroque latere cratibus ac pluteis protegebat: in quartâ quaque earum, turres binorum tabulatorum excitabat, quò commodiùs ab impetu navium incendiíſque defenderet.

XXV. Contra hæc Pompeius naves magnas onerarias, quas in portu Brundiſino deprehenderat, adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat; eáſque multis tormentis & omni genere telorum completas, ad opera Cæſaris appellebat; ut rates perrumperet, atque opera diſturbaret. Sic quotidie utrimque eminus fundis, ſagittis, reliquíſque telis, pugnabatur. Atque hæc ita Cæſar adminiſtrabat, ut conditiones pacis dimittendas non exiſtimaret: ac tametſi magnopere admirabatur Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miſerat, ad ſe non remitti; atque ea res ſæpe tentata, impetus ejus conſiliáque tardabat; tamen omnibus rebus in eo perſeve-

perſeverandum putabat. Itaque Caninium Rebilum legatum, familiarem neceſſariúmque Scribonii Libonis, mittit ad eum colloquii causâ: mandat, ut Libonem de conciliandâ pace hortetur; in primis, ut ipſe cum Pompeio colloqueretur, poſtulat; *Magnopere ſeſe confidere demonſtrat, ſi ejus rei ſit poteſtas facta, fore, ut æquis conditionibus ab armis diſcedatur; cujus rei magnam partem laudis atque exiſtimationis ad Libonem perventuram, ſi, illo auctore atque agente, ab armis ſit diſceſſum.* Libo à colloquio Caninii digreſſus, ad Pompeium proficiſcitur. Paullò pòſt renunciat; quòd conſules abſint, ſinè illis de compoſitione agi non poſſe. Ita ſæpius rem fruſtra tentatam Cæſar aliquando dimittendam ſibi judicabat, & de bello agendum.

XXVI. Propè dimidiâ parte operis à Cæſare effectâ, diebúſque in eâ re conſumptis IX; naves à conſulibus Dyrrhachio remiſſæ, quæ priorem partem exercitûs eò deportaverant, Brundiſium revertuntur. Pompeius, ſive operibus Cæſaris permotus, ſive etiam quòd ab initio Italiâ excedere conſtituerat; adventu navium, profectionem parare incipit: &, quò faciliùs impetum Cæſaris tardaret, ne ſub ipsâ profectione milites oppidum irrumperent; portas obſtruit, vicos plateáſque inædificat, foſſas tranſverſas viis præducit, atque ibi ſudes ſtipitéſque præacutos defigit. Hæc levibus cratibus terrâque inæquat. Aditus autem atque itinera duo, quæ extra murum ad portum ferebant; maximis defixis trabibus, atque eis præacutis, præſepit. His paratis rebus; milites ſilentio naves conſcendere jubet: expeditos autem ex evocatis, ſagittariis, funditoribúſque, raros in muro turribúſque diſponit: hos certo ſigno revocare conſtituit, quum omnes milites naves conſcendiſſent; atque iis expedito loco actuaria navigia relinquit.

XXVII. Brundiſini Pompeianorum militum injuriis, atque ipſius Pompeii contumeliis permoti; Cæſaris rebus favebant. Itaque, cognitâ Pompeii profectione; concurſantibus illis atque in eâ re occupatis, vulgò ex tectis ſignificabant: per quos re cognitâ, Cæſar ſcalas parari, militéſque armari jubet; ne quam rei gerendæ facultatem dimittat. Pompeius ſub noctem naves ſol-

vit. Qui erant in muro, cuſtodiæ cauſâ, collocuti; eo ſigno, quod convenerat, revocantur; notíſque itineribus ad naves decurrunt. Milites, poſitis ſcalis, muros aſcendunt: ſed moniti à Brundiſinis, ut vallum cæcum foſſáſque caveant, ſubſiſtunt, & longo itinere ab iis circumducti: ad portum perveniunt: duáſque. naves cum militibus, quæ ad moles Cæſaris adhæſerant, ſcaphis lintribúſque deprehendunt; deprehenſas, excipiunt.

XXVIII. Cæſar; etſi ad ſpem conficiendi negotii maximè probabat, coactis navibus mare tranſire, & Pompeium ſequi, priùs quàm ille ſeſe tranſmarinis auxiliis confirmaret; tamen rei ejus moram, temporíſque longinquitatem, timebat: quòd omnibus coactis navibus, Pompeius præſentem facultatem inſequendi ſui ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquioribus regionibus Galliæ, Piceníque, & à Freto naves eſſent exſpectandæ: ſed id, propter anni tempus, longum atque impeditum videbatur. Interea veterem exercitum, duas Hiſpanias confirmari; (quarum altera erat maximis beneficiis Pompeii devincta) auxilia, equitatum parari; Galliam Italiámque tentari, ſe abſente, nolebat. Itaque in præſentiâ, Pompeii inſequendi rationem omittit: in Hiſpaniam proficiſci conſtituit: Duum viris municipiorum omnium imperat, ut naves conquirant, Brundiſiúmque deducendas curent. Mittit in Sardiniam, cum legione unâ, Valerium legatum; in Siciliam, Curionem proprætorem cum legionibus III: eundem, quum Siciliam recepiſſet, protinus in Africam tranſducere exercitum jubet.

XXIX. Sardiniam obtinebat M. Cotta; Siciliam, M. Cato: Africam ſorte Tubero obtinere debebat. Caralitani, ſimul ad ſe Valerium mitti audierunt; nondum profecto ex Italiâ, ſuâ ſponte ex oppido Cottam ejiciunt. Ille perterritus, quòd omnem provinciam conſentire intelligeret, ex Sardiniâ in Africam profugit. Cato in Siciliâ naves longas veteres reficiebat, novas civitatibus imperabat: hæc magno ſtudio agebat: in Lucanis Brutiiſque, per legatos ſuos, civium R. delectus habebat: equitum peditúmque certum numerum à civitatibus Siciliæ, exigebat. Quibus rebus penè perfectis;

fectis; adventu Curionis cognito, queritur in concione; *ſeſe projectum ac proditum à Cn. Pompeio; qui omnibus rebus imparatiſſimus, non neceſſarium bellum ſuſcepiſſet; &, ab ſe reliquiſque in Senatu interrogatus, omnia ſibi eſſe ad bellum apta ac parata confirmâſſet:* Hæc concione queſtus, ex provinciâ fugit. Nacti vacuas ab imperiis, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam; cum exercitibus eò perveniunt. Tubero, quum in Africam veniſſet, invenit in provinciâ cum imperio Attium Varum; qui ad Auximum, ut ſuprà demonſtravimus, amiſſis cohortibus, protinus ex fugâ in Africam pervenerat; atque eam ſuâ ſponte vacuam occupaverat; delectûque habito, II legiones effecerat; hominum & locorum notitiâ, & uſu ejus provinciæ, nactus aditus ad ea conanda, quòd paucis antè annis ex præturâ eam provinciam obtinuerat. Hic venientem Uticam cum navibus Tuberonem, portu atque oppido prohibet; neque affectum valetudine filium exponere in terrâ patitur, ſed ſublatis anchoris excedere eo loco cogit.

XXX. His rebus confectis Cæſar, ut reliquum tempus à labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit; ipſe ad Urbem proficiſcitur. Coacto Senatu, inimicorum injurias commemorat: Docet, *ſe nullum extraordinarium honorem appetiſſe; ſed, exſpectato legitimo tempore conſulatus, eo fuiſſe contentum, quòd omnibus civibus pateret. Latum ab X Tribunis plebis, (contradicentibus inimicis; Catone verò acerrimè repugnante, &, priſtinâ conſuetudine, dicendi morâ dies extrahente) ut ſui ratio abſentis haberetur, ipſo conſule Pompeio: qui ſi improbâſſet, cur ferri paſſus eſſet? ſin probâſſet, cur ſe uti populi beneficio probibuiſſet? Patientiam* proponit *ſuam, quum de exercitibus dimittendis ultro poſtulaviſſet; in quo jacturam dignitatis atque honoris ipſe facturus eſſet. Acerbitatem inimicorum* docet; *qui, quod ab altero poſtularent, in ſe recuſarent; atque omnia permiſceri mallent, quàm imperium exercitúſque dimittere. Injuriam in eripiendis legionibus* prædicat; *crudelitatem & inſolentiam, in circumſcribendis Tribunis plebis. Conditiones à ſe latas, & expetita colloquia, & denegata,* commemorat. *Pro quibus rebus orat ac poſtulat, Remp. ſuſcipiant, atque unà ſecum adminiſtrent: ſin*

timore defugiant; illis ſe oneri non futurum, & per ſe Rempubl. adminiſtraturum. Legatos ad Pompeium de compoſitione mitti oportere: neque ſe reformidare, quod in ſenatu paullò antè Pompeius dixiſſet; ad quos legati mitterentur, iis auctoritatem attribui; timorémque eorum, qui mitterent, ſignificari: *Tenuis atque infirmi hæc animi videri; ſe verò, ut operibus anteire ſtuduerit, ſic juſtitiâ & æquitate velle ſuperare.*

XXXI. Probat rem Senatus, de mittendis legatis: ſed qui mitterentur, non reperiebantur: maximéque timoris causâ pro ſe quiſque id munus legationis recuſabat. Pompeius enim diſcedens ab urbe, in Senatu dixerat; *eodem ſe habiturum loco, qui Romæ remanſiſſent, & qui in caſtris Cæſaris fuiſſent.* Sic triduum diſputationibus excuſationibúſque extrahitur. Subjicitur etiam L. Metellus Tribunus pleb. ab inimicis Cæſaris, qui hanc rem diſtrahat; reliquáſque res, quaſcunque agere inſtituerit, impediat. Cujus cognito conſilio, Cæſar, fruſtra diebus aliquot conſumptis; ne reliquum tempus omittat, infectis iis quæ agere deſtinaverat, ab urbe proficiſcitur; atque in ulteriorem Galliam pervenit.

XXXII. Quò quum veniſſet; cognoſcit miſſum in Hiſpaniam à Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis antè diebus Corfinii captum dimiſerat: profectum item Domitium ad occupandam Maſſiliam, navibus actuariis VIII; quas Igilî & in Coſano à privatis coactas, ſervis, libertis, colonis ſuis compleverat: præmiſſos etiam legatos Maſſilienſes domum, nobiles adoleſcentes; quos ab Urbe diſcedens Pompeius erat adhortatus, ne nova Cæſaris officia veterum ſuorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Maſſilienſes portas Cæſari clauſerant: Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montéſque ſupra Maſſiniam incolebant, ad ſe vocaverant; frumentum ex finitimis regionibus, atque ex omnibus caſtellis, in urbem convexerant: armorum officinas in urbe inſtituerant: muros, claſſem, portáſque refecerant.

XXXIII. Evocat ad ſe Cæſar Maſſilienſium XV primos: cum his agit, ne initium inferendi belli à Maſ-

ſilienſibus oriatur: *Debere eos Italiæ totius auctoritatem ſequi potiùs, quàm unius hominis voluntati obtemperare.* Reliqua, quæ ad eorum ſanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cujus orationem domum legati referunt, atque ex auctoritate hæc Cæſari renunciant; *Intelligere ſe, diviſum eſſe populum R. in partes duas: neque ſui judicii, neque ſuarum eſſe virium, decernere utra pars juſtiorem habeat cauſam. Principes verò eſſe earum partium Cn. Pompeium & C. Cæſarem, patronos civitatis; quorum alter agros Volcarum Arecomicorum & Helviorum publicè iis conceſſerit; alter bello victas Gallias attribuerit, vectigaliáque auxerit. Quare paribus eorum beneficiis parem ſe quoque voluntatem tribuere debere: & neutrum eorum contra alterum juvare, aut urbe aut portubus recipere.*

XXXIV. Hæc dum inter eos aguntur, Domitius navibus Maſſiliam pervenit; atque ab iis receptus, urbi præficitur. Summa ei belli adminiſtrandi permittitur. Ejus imperio claſſem quoquo versùs dimittunt: onerarias naves, quas ubique poſſunt, deprehendunt, atque in portum deducunt; parum clavis aut materiâ atque armamentis inſtructis, ad reliquas armandas reficiendáſque utuntur: frumenti quod inventum eſt, in publicum conferunt: reliquas merces commeatúſque, ad obſidionem urbis, ſi accidat, reſervant. Quibus injuriis permotus Cæſar, legiones III Maſſiliam adducit: turres vineáſque ad oppugnationem urbis agere, naves longas Arelate numero XII facere inſtituit. Quibus effectis armatíſque diebus XXX, à quâ die materia cæſa eſt, adductíſque Maſſiliam; his D. Brutum præficit: C. Trebonium legatum ad oppugnationem Maſſiliæ relinquit.

XXXV. Dum hæc parat atque adminiſtrat; C. Fabium legatum cum legionibus III, quas Narbone circúmque ea loca hyemandi causâ diſpoſuerat, in Hiſpaniam præmittit; celeritérque Pyrenæos ſaltus occupari jubet; qui eo tempore ab L. Afranio legato præſidiis tenebantur. Reliquas legiones, quæ longiùs hyemabant, ſubſequi jubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibitâ celeritate, præſidium ex ſaltu dejecit; magníſque itineribus ad exercitum Afranii contendit.

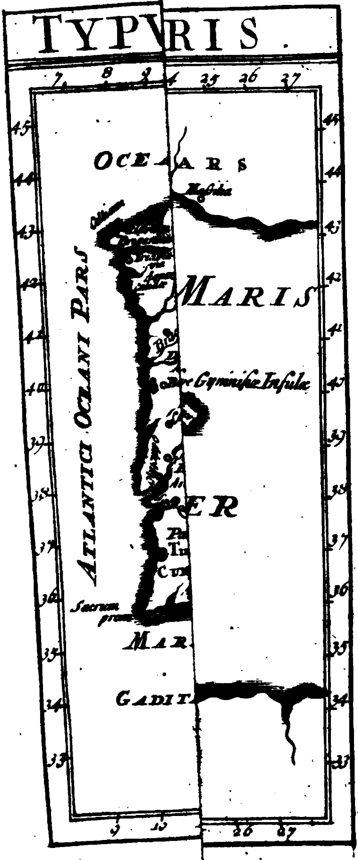
XXXVI.

XXXVI. Adventu Vibullii Rufi, quem à Pompeio miſſum in Hiſpaniam demonſtratum eſt; Afranius, & Petreius, & Varro, legati Pompeii, (quorum unus III legionibus, Hiſpaniam citeriorem; alter à ſaltu Caſtulonenſi ad Anam, II legionibus; tertius ab Anâ, Vettonum agrum Luſitaniamque pari numero legionum obtinebat) officia inter ſe partiuntur: ut Petreius ex Luſitaniâ per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium proficiſcatur; Varro cum iis, quas habebat, legionibus omnem ulteriorem Hiſpaniam tueatur. His rebus conſtitutis; equites auxiliaque toti Luſitaniæ, à Petreio; Celtiberis, Cantabris, barbaríſque omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur: quibus coactis, celeriter Petreius per Vettones ad Afranium pervenit. Conſtituunt communi conſilio bellum ad Ilerdam, propter ipſius loci opportunitatem, gerere.

XXXVII. Erant, ut ſuprà demonſtratum eſt, legiones Afranii, III; Petreii, II: præterea ſcutatæ, citerioris provinciæ; & cetratæ, ulterioris Hiſpaniæ, cohortes circiter LXXX: equitum, utriuſque provinciæ, circiter V millia. Cæſar legiones in Hiſpaniam præmiſerat, ad VI millia auxilia peditum, equitum III millia, quæ omnibus ſuperioribus bellis habuerat; & parem ex Galliâ numerum, quem ipſe paraverat, nominatim ex omnibus civitatibus nobiliſſimo & fortiſſimo quoque evocato; hinc optimi generis homines ex Aquitanis montaníſque, qui Galliam provinciam attingunt; poſtquam audierat Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hiſpaniam facere, confeſtimque eſſe venturum. Simul à tribunis militum centurionibúſque mutuas pecunias ſumpſit: has exercitui diſtribuit. Quo facto, duas res conſecutus eſt; quòd pignore animos centurionum devinxit, & largitione redemit militum voluntates.

XXXVIII. Fabius finitimarum civitatum animos litteris nunciiſque tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos, inter ſe diſtantes millia paſſuum IV: his pontibus pabulatum mittebat; quòd ea, quæ citra flumen erant, ſuperioribus diebus conſumpſerat. Hoc idem ferè, atque eâdem de causâ, Pompeiani exercitûs duces faciebant; crebróque inter ſe equeſtribus prœlíis

Page 204

liis contendebant. Huc quum quotidianâ conſuetudine congreſſæ, pabulatoribus præſidio proprio, legiones Fabianæ II flumen tranſiſſent; impedimentáque, & omnis equitatus ſequeretur: ſubitò vi ventorum, & aquæ magnitudine pons eſt interruptus; & reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito à Petreio & Afranio, ex aggere atque cratibus, quæ flumine ferebantur; celeriter ponte Afranius, quem oppido caſtríſque conjunctum habebat, legiones IV equitatúmque omnem transjecit; duabúſque Fabianis occurrit legionibus. Cujus adventu nunciato; L. Plancus, qui legionibus præerat, neceſſariâ re coactus, locum capit ſuperiorem; diverſámque aciem in duas partes conſtituit, ne ab equitatu circumveniri poſſit. Ita, congreſſus impari numero, magnos impetus legionum equitatûſque ſuſtinet. Commiſſo ab equitibus prœlio, ſigna II legionum procul ab utriſque conſpiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte ſubſidio noſtris miſerat, ſuſpicatus fore id quod accidit, ut duces adverſariorum occaſione & beneficio fortunæ ad noſtros opprimendos uterentur: quarum adventu prœlium dirimitur, ac ſuas uterque legiones reducit in caſtra.

XXXIX. Eò biduo Cæſar cum equitibus DCCCC, quos ſibi præſidio reliquerat, in caſtra pervenit. Pons qui fuerat tempeſtate interruptus, neque erat refectus; hunc noctu perfici juſſit. Ipſe, cognitâ locorum naturâ, ponti caſtríſque præſidio VI cohortes relinquit, atque omnia impedimenta: & poſtero die omnibus copiis, triplici inſtructâ acie, ad Ilerdam proficiſcitur; & ſub caſtris Afranii conſiſtit: & ibi paulliſper ſub armis moratus, facit æquo loco pugnandi poteſtatem. Poteſtate factâ, Afranius copias educit, & in medio colle ſub caſtris conſiſtit. Cæſar, ubi cognovit per Afranium ſtare, quò minùs prœlio dimicaretur; ab infimis radicibus montis, intermiſſis circiter paſſibus CD, caſtra facere conſtituit: &, ne in opere faciendo milites repentino hoſtium incurſu exterrerentur, atque opere prohiberentur; vallo muniri vetuit, (quod eminere & procul videri neceſſe erat) ſed à fronte contra hoſtem pedum XV foſſam fieri juſſit. Prima & ſecunda acies in armis, ut ab

initio

initio conſtituta erat, permanebat: poſt hos, opus in occulto acies tertia faciebat. Sic omne priùs eſt perfectum, quàm intelligeretur ab Afranio caſtra muniri.

XL. Sub veſperum Cæſar intrà hanc foſſam legiones reducit, atque ibi ſub armis proximâ nocte conquieſcit. Poſtero die omnem exercitum intrà foſſam continet: & quòd longiùs erat agger petendus, in præſentiâ ſimilem rationem operis inſtituit; ſinguláque latera caſtrorum ſingulis attribuit legionibus munienda; foſsáſque ad eandem magnitudinem perfici jubet: reliquas legiones in armis expeditas contra hoſtem conſtituit. Afranius Petreiúſque, terrendi causâ atque operis impediendi, copias ſuas ad infimas montis radices producunt; & prœlio laceſſunt: neque idcirco Cæſar opus intermittit, confiſus præſidio legionum III & munitione foſſæ. Illi non diu commorati, nec longiùs ab infimo colle progreſſi; copias in caſtra reducunt. Tertio die Cæſar vallo caſtra communit: reliquas cohortes, quas in ſuperioribus caſtris reliquerat, impedimentáque, ad ſe tranſduci jubet.

XLI. Erat inter oppidum Ilerdam & proximum collem, ubi caſtra Petreius atque Afranius habebant, planicies circiter paſſuum CCC: atque in hôc ferè medio ſpatio, tumulus erat paullò editior; quem ſi occupâſſet Cæſar, & communîſſet; ab oppido & ponte & commeatu omni, quem in oppidum contulerant, ſe intercluſurum adverſarios confidebat. Hoc ſperans, legiones III ex caſtris educit: aciêque in locis idoneis inſtructâ; unius legionis anteſignanos præcurrere, atque occupare eum tumulum jubet. Quâ re cognitâ; celeriter, quæ in ſtatione pro caſtris erant, Afranii cohortes breviore itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. Contenditur prœlio; &, quòd priùs in tumulum Afraniani venerant, noſtri repelluntur; atque, aliis ſummiſſis, terga vertere, séque ad ſigna legionum recipere coguntur.

XLII. Genus erat pugnæ, militum illorum; ut magno impetu primò procurrerent, audacter locum caperent, ordines ſuos non magnopere ſervarent, rari diſperſíque pugnarent: ſi premerentur; pedem referre, & loco excedere,

cedere, non turpe exiſtimarent; cum Luſitanis, reliquíſque barbaris, genere quodam pugnæ aſſuefacti: quod ferè ſit; quibus quiſque in locis miles inveteravit, uti multùm earum regionum conſuetudine moveatur. Hæc tamen ratio noſtros perturbabat, inſuetos hujus generis pugnæ: circumiri enim ſeſe ab aperto latere, procurrentibus ſingulis, arbitrabantur: ipſi autem ſuos ordines ſervare, neque ab ſignis diſcedere, neque ſinè gravi causâ eum locum, quem ceperant, dimitti cenſuerant oportere. Itaque, perturbatis anteſignanis; legio, quæ in eo cornu conſtiterat, locum non tenuit; atque in proximum collem ſeſe recepit.

XLIII. Cæſar, penè omni acie perterritâ, quod præter opinionem conſuetudinémque acciderat; cohortatus ſuos, legionem IX ſubſidio ducit: hoſtem inſolenter atque acriter noſtros inſequentem ſupprimit; rurſúſque terga vertere, séque ad oppidum Ilerdam recipere, & ſub muro conſiſtere cogit. Sed nonæ legionis milites, elati ſtudio, dum ſarcire acceptum detrimentum volunt, temere inſecuti fugientes, in locum iniquum progrediuntur; & ſub montem, in quo erat oppidum poſitum, ſuccedunt: hinc ſe recipere quum vellent, rurſus illi ex loco ſuperiore noſtros premebant. Præruptus locus erat, utrâque ex parte directus: ac tantum in latitudinem patebat, ut tres inſtructæ cohortes eum locum explerent; & neque ſubſidia à lateribus ſummitti, neque equites laborantibus uſui eſſe poſſent: ab oppido autem declivis locus tenui faſtigio vergebat, in longitudinem paſſuum circiter CD: hàc noſtris erat receptus; quòd eò, incitati ſtudio, inconſultiùs proceſſerant. Hôc pugnabatur loco, & propter anguſtias iniquo, & quòd ſub ipſis radicibus montis conſtiterant, ut nullum fruſtra telum in eos mitteretur: tamen virtute & patientiâ nitebantur; atque omnia vulnera ſuſtinebant. Augebantur illis copiæ; atque ex caſtris cohortes per oppidum crebrò ſummittebantur, ut integri defeſſis ſuccederent. Hoc idem Cæſar facere cogebatur; ut, ſummiſſis in eundem locum cohortibus, defeſſos reciperet.

XLIV. Hôc quum eſſet modo pugnatum continenter horis V, noſtríque graviùs à multitudine premerentur, con-

conſumptis omnibus telis, gladiis diſtrictis, impetum adversùs montem in cohortes faciunt; paucíſque dejectis, reliquos ſeſe convertere cogunt. Summotis ſub murum cohortibus, ac nonnullâ parte propter terrorem in oppidum compulſis; facilis eſt noſtris receptus datus. Equitatus autem noſter ab utroque latere, etſi dejectis aut inferioribus locis conſtiterat, tamen in ſummum jugum virtute connititur; atque inter duas acies perequitans, commodiorem ac tutiorem noſtris receptum dat. Ita vario certamine pugnatum eſt. Noſtri in primo congreſſu circiter LXX ceciderunt; in his Q. Fulginius ex primo haſtato legionis XIV, qui, propter eximiam virtutem, ex inferioribus ordinibus in eum locum pervenerat: vulnerantur ampliùs DC. Ex Afranianis interficitur T. Cæcilius, primipili centurio; &, præter eum, centuriones IV; milites, amplius CC.

XLV. Sed hæc ejus diei præfertur opinio, ut ſe utrique ſuperiores diſceſſiſſe exiſtimarent: Afraniani; quòd, quum eſſe omnium judicio inferiores viderentur, cominus tamen diu ſtetiſſent, & noſtrorum impetum ſuſtinuiſſent, & initio locum tumulúmque tenuiſſent, quæ cauſa pugnandi fuerat, & noſtros primo congreſſu terga vertere coëgiſſent: noſtri autem; quòd iniquo loco, atque impari congreſſi numero, V horis prœlium ſuſtinuiſſent; quòd montem gladiis diſtrictis aſcendiſſent; quòd ex loco ſuperiore terga vertere adverſarios coëgiſſent, atque in oppidum compuliſſent. Illi eum tumulum, pro quo pugnatum eſt, magnis operibus munierunt; præſidiúmque ibi poſuerunt.

XLVI. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo hæc geſta ſunt: tanta enim tempeſtas cooritur, ut numquam illis locis majores aquas fuiſſe conſtaret; tum autem ex omnibus montibus nives proluit, ac ſummas ripas fluminis ſuperavit; pontéſque ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit. Quæ res magnas difficultates exercitui Cæſaris attulit: caſtra enim, ut ſuprà demonſtratum eſt, quum eſſent inter flumina duo, Sicorim & Cingam, ſpatio millium XXX; neutrum horum tranſiri poterat; neceſſarióque omnes his anguſtiis continebantur: neque civitates, quæ ad Cæſaris amicitiam acceſſe-

acceſſerant, frumentum ſupportare; neque ii qui pabulatum longiùs progreſſi erant, intercluſi fluminibus, reverti; neque maximi comitatus, qui ex Italiâ Galliâque veniebant, in caſtra pervenire poterant. Tempus autem erat anni difficillimum; quo neque frumenta in herbis erant, neque multùm à maturitate aberant. Ac civitates exinanitæ: quòd Afranius penè omne frumentum, ante Cæſaris adventum, Ilerdam convexerat; reliqui ſi quid fuerat, Cæſar ſuperioribus diebus conſumpſerat. Pecora, quod ſecundum poterat eſſe inopiæ ſubſidium, propter bellum finitimæ civitates longiùs removerant. Qui erant, pabulandi aut frumentandi causâ, progreſſi; hos levis armaturæ Luſitani, peritíque earum regionum cetrati citerioris Hiſpaniæ, conſectabantur; quibus erat proclive tranſnare flumen: quòd conſuetudo eorum omnium eſt, ut ſinè utribus ad exercitum non eant. At exercitus Afranii omnium rerum abundabat copiâ: multum erat frumentum proviſum & convectum ſuperioribus temporibus: multum ex omni provinciâ comportabatur: magna copia pabuli ſuppetebat. Harum rerum omnium facultates ſinè ullo periculo pons Ilerdæ præbebat; & loca trans flumen integra, quò omnino Cæſar adire non poterat.

XLVII. Eæ permanſérunt aquæ dies complures. Conatus eſt Cæſar reficere pontes: ſed nec magnitudo fluminis permittebat; neque ad ripam diſpoſitæ cohortes adverſariorum, perfici patiebantur: quod illis prohibere erat facile; tum ipſius fluminis naturâ, atque aquæ magnitudine; tum quòd ex totis ripis in unum atque anguſtum locum tela jaciebantur: atque erat difficile, eodem tempore, rapidiſſimo flumine, opera perficere, & tela vitare.

XLVIII. Nunciatur Afranio magnos comitatus, qui iter habebant ad Cæſarem, ad flumen conſtitiſſe. Venerant eò ſagittarii ex Ruthenis, equites ex Galliâ; cum multis carris magníſque impedimentis, ut fert Gallica conſuetudo. Erant præterea cujuſque generis hominum millia circiter VI, cum ſervis libertíſque; ſed nullus ordo, nullum imperium certum; quum ſuo quiſque conſilio uteretur,

uteretur, atque omnes ſinè timore iter facerent, uſi ſuperiorum temporum atque itinerum licentiâ: erant complures honeſti adoleſcentes, ſenatorum filii, & equeſtris ordinis: erant legationes civitatum: erant legati Cæſaris: hos omnes flumina continebant. Ad hos opprimendos, cum omni equitatu tribúſque legionibus Afranius de nocte proficiſcitur; imprudentóſque antemiſſis equitibus aggreditur: celeriter tamen ſeſe Galli equites expediunt, præliúmque committunt. Hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hoſtium numerum pauci ſuſtinuere; ſed, ubi ſigna legionum appropinquare cœperunt, paucis amiſſis, ſeſe in montes proximos conferunt. Hoc pugnæ tempus magnum attulit noſtris ad ſalutem momentum: nacti enim ſpatium, ſe in loca ſuperiora receperunt. Deſiderati ſunt eo die ſagittarii circiter CC, equites pauci, calonum atque impedimentorum non magnus numerus.

XLIX. His tamen omnibus annona crevit: quæ ferè res, inopiâ non ſolùm præſentis, ſed etiam futuri temporis timore, ingraveſcere conſuevit. Jámque ad denarios L in ſingulos modios annona pervenerat, & militum vires inopia frumenti diminuerat: atque incommoda in dies augebantur: & tam, paucis diebus, magna erat rerum facta commutatio, ac ſe fortuna inclinaverat; ut noſtri magnâ inopiâ neceſſariarum rerum conflictarentur; illi omnibus abundarent rebus, ſuperioréſque haberentur. Cæſar iis civitatibus, quæ ad ejus amicitiam acceſſerant, quò minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad longinquiores civitates dimittebat: ipſe præſentem inopiam, quibus poterat, ſubſidiis tutabatur.

L. Hæc Afranius Petreiúſque, & eorum amici, pleniora etiam atque uberiora Romam ad ſuos perſcribebant. Multa rumor fingebat: ut penè bellum confectum videretur. Quibus litteris nunciíſque Romam perlatis; magni domum concurſus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebant: multi ex Italiâ ad Cn. Pompeium proficiſcebantur; alii, ut principes talem nuncium attuliſſe; alii, ne eventum belli exſpectâſſe, aut ex omnibus noviſſimi veniſſe, viderentur.

LI.

LI. Quum in his anguſtiis res eſſet; atque omnes viæ ab Afranianis militibus equitibúſque obſiderentur; nec pontes perfici poſſent: imperat militibus Cæſar, ut naves faciant; cujus generis eum ſuperioribus annis uſus Britanniæ docuerat. Carinæ primùm ac ſtatumina ex levi materiâ fiebant; reliquum corpus navium, viminibus contextum, coriis integebatur. Has perfectas carris junctis devehit noctu millia paſſuum à caſtris XXII; militéſque his navibus flumen tranſportat; continentémque ripæ collem improvisò occupat: hunc celeriter, priuſquam ab adverſariis ſentiatur, communit: huc legionem poſtea tranſducit; atque ex utrâque parte pontem inſtitutum perficit biduo. Ita comitatus, & qui frumenti causâ proceſſerant, tutò ad ſe recipit; & rem frumentariam expedire incipit. Eodem die equitum magnam partem flumen transjecit: qui inopinantes pabulatores & ſinè ullo diſſipatos timore aggreſſi, quàm maximum numerum jumentorum atque hominum intercipiunt: cohortibúſque cetratis ſubſidio miſſis, ſcienter in duas partes ſeſe diſtribuunt; alii, ut prædæ præſidio ſint; alii, ut venientibus reſiſtant, atque eos propellant: unámque cohortem, quæ temere ante cæteras extra aciem procurrerat, ſecluſam à reliquis circumveniunt atque interficiunt; incoluméſque, cum magnâ prædâ, eodem ponte in caſtra revertuntur.

LII. Dum hæc ad Ilerdam geruntur; Maſſilienſes, uſi L. Domitii conſilio, naves longas expediunt, numero XVII, quarum erant XI tectæ: multa huc minora navigia addunt; ut ipsâ multitudine noſtra claſſis terreatur: magnum numerum ſagittariorum, magnum Albicorum, de quibus ſuprà demonſtratum eſt, imponunt; atque hos præmiis pollicitationibúſque incitant. Certas ſibi depoſcit naves Domitius; atque has colonis, paſtoribúſque, quos ſecum adduxerat, complet. Sic omnibus rebus inſtructâ claſſe; magnâ fiduciâ ad noſtras naves procedunt, quibus præerat D. Brutus. Hæ ad inſulam, quæ eſt contra Maſſiliam, ſtationes obtinebant. Erat multo inferior numero navium Brutus: ſed delectos ex omnibus legionibus fortiſſimos viros, anteſignanos, centuriones, Cæſar ei claſſi attribuerat; qui ſibi id muneris depopoſ-

cerant.

cerant. Ii manus ferreas atque harpagones paraverant; magnóque numero pilorum, tragularum, reliquorúmque telorum, ſe inſtruxerant. Ita, cognito hoſtium adventu, ſuas naves ex portu educunt; cum Maſſilienſibus confligunt. Pugnatum utrimque eſt fortiſſimè, atque acerrimè: neque multùm Albici noſtris virtute cedebant; homines aſperi, & montani, & exercitati in armis: atque ii modò digreſſi à Maſſilienſibus, recentem eorum pollicitationem animis continebant: paſtoréſque indomiti, ſpe libertatis excitati, ſub oculis domini ſuam probare operam ſtudebant. Ipſi Maſſilienſes, & celeritate navium & ſcientiâ gubernatorum confiſi, noſtros eludebant; impetúſque eorum excipiebant: &, quoad licebat latiore ſpatio; productâ longiùs acie, circumvenire noſtros, aut pluribus navibus adoriri ſingulas, aut remos tranſcurrentes detergere, ſi poſſent, contendebant: quum propiùs erat neceſſariò ventum; ab ſcientiâ gubernatorum atque artificiis ad virtutem montanorum confugiebant. Noſtri, quòd minùs exercitatis remigibus, minúſque peritis gubernatoribus utebantur; qui repentè ex onerariis navibus erant producti, neque dum etiam vocabulis armamentorum cognitis; tum etiam gravitate & tarditate navium impediebantur: factæ enim ſubitò ex humidâ materiâ, non eundem uſum celeritatis habebant. Itaque, dum locus cominus pugnandi daretur, æquo animo ſingulas binis navibus objiciebant; atque, injectâ manu ferreâ, & retentâ utrâque nave, diverſi pugnabant; atque in hoſtium naves tranſcendebant; &, magno numero Albicorum & paſtorum interfecto, partem navium deprimunt; nonnullas cum hominibus capiunt; reliquas in portum compellunt. Eo die naves Maſſilienſium, cum iis quæ ſunt captæ, intereunt IX.

LIII. Hôc prœlio Cæſari ad Ilerdam nunciato: ſimul perfecto ponte celeriter fortuna mutatur. Illi, perterriti virtute equitum, minùs liberè, minus audacter, vagabantur: aliàs, non longo ab caſtris progreſſi ſpatio, ut celerem receptum haberent, anguſtiùs pabulabantur: aliàs, longiore circuitu, cuſtodias ſtationéſque equitum vitabant; aut, aliquo accepto detrimento, aut procul

equitatu

equitatu viſo, ex medio itinere, projectis ſarcinis, fugiebant. Poſtremò & plures intermittere dies, &, præter conſuetudinem omnium, noctu conſtituerant pabulari.

LIV. Interim Oſcenſes, & Calagurritani, qui erant cum Oſcenſibus contributi, mittunt ad eum legatos; seſéque imperata facturos pollicentur. Hos, Tarraconenſes & Jacetani & Auſetani, &, paucis pòſt diebus, Illurgavonenſes, qui flumen Iberum attingunt, inſequuntur. Petit ab his omnibus, ut ſe frumento juvent: pollicentur; atque, omnibus undique conquiſitis jumentis, in caſtra deportant. Tranſit etiam cohors Illurgavonenſis ad eum, cognito civitatis conſilio; & ſigna ex ſtatione transfert. Magna celeriter fit commutatio rerum. Perfecto ponte; magnis V civitatibus ad amicitiam adjunctis; expeditâ re frumentariâ; exſtinctis rumoribus de auxiliis legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur: multæ longinquiores civitates ab Afranio deſciſcunt, & Cæſaris amicitiam ſequuntur.

LV. Quibus rebus, perterritis animis adverſariorum; Cæſar, ne ſemper magno circuitu per pontem equitatus eſſet mittendus, nactus idoneum locum, foſſas pedum XXX in altitudinem complures facere inſtituit; quibus partem aliquam Sicoris averteret, vadúmque in eo flumine efficeret. His penè effectis; magnum in timorem Afranius Petreiúſque perveniunt, ne omninò frumento pabulóque intercluderentur; quòd multum Cæſar equitatu valebat: itaque conſtituunt iis locis excedere, & in Celtiberiam bellum transferre. Huic conſilio ſuffragabatur etiam illa res: quòd, ex duobus contrariis generibus; quæ ſuperiore bello cum L. Sertorio ſteterant, civitates victæ, nomen atque imperium abſentis timebant; quæ in amicitiâ manſerant Pompeii, magnis affectæ beneficiis eum diligebant: Cæſaris autem in barbaris erat nomen obſcurius. Hinc magnos equitatus, magnáque auxilia exſpectabant; & ſuis locis bellum in hyemem ducere cogitabant. Hôc inito conſilio; toto flumine Ibero naves conquirere, & Octogeſam adduci jubent: id erat oppidum poſitum ad Iberum,

rum, milliáque paſſuum à caſtris aberat xx: ad eum locum fluminis, navibus junctis, pontem imperant fieri; Legionéſque II flumen Sicorim tranſducunt; caſtráque muniunt vallo pedum XII.

LVI. Quâ re per exploratores cognitâ; ſummo labore militum Cæſar, continuato diem noctémque opere in flumine avertendo, huc jam rem deduxerat, ut equites, etſi difficulter atque ægre fiebat, poſſent tamen atque auderent flumen tranſire: pedites verò tantummodo humeris ac ſummo pectore exſtabant: ut, cùm altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis, ad tranſeundum impedirentur. Sed tamen eodem ferè tempore pons in Ibero prope effectus nunciabatur; & in Sicori vadum reperiebatur. Jam verò eò magìs illi maturandum iter exiſtimabant; itaque, II auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præſidio relictis, omnibus copiis Sicorim tranſeunt; & cum II legionibus, quas ſuperioribus diebus tranſduxerant, caſtra conjungunt. Relinquebatur Cæſari nihil, niſi utì equitatu agmen adverſariorum malè haberet & carperet: pons enim ipſius, magnum circuitum habebat; at multò breviore itinere illi ad Iberum pervenire poſſent. Equites ab eo miſſi, flumen tranſeunt: & quum de tertiâ vigiliâ Petreius atque Afranius caſtra moviſſent, repentè ſeſe ad noviſſimum agmen oſtendunt; &, magnâ multitudine circumfusâ, morari atque iter impedire incipiunt.

LVII. Primâ luce ex ſuperioribus locis, quæ Cæſaris caſtris erant conjuncta, cernebatur equitatûs noſtri prœlio noviſſimos illorum premi vehementer; ac nonnunquam ſuſtinere extremum agmen, atque interrumpi: aliàs inferri ſigna, & univerſarum cohortium impetu noſtros propelli; deinde rurſus converſos inſequi. Totis verò caſtris milites circulari & dolere, *hoſtem ex manibus dimitti, bellum neceſſario longius duci.* Centuriones tribunóſque militum adire atque obſecrare, ut per eos Cæſar certior fieret, *ne labori ſuo neu periculo parceret. Paratos eſſe ſeſe; poſſe & audere eà tranſire flumen, quà tranſductus eſſet equitatus.* Quorum ſtudio & vocibus excitatus Cæſar; etſi timebat tantæ magnitudinis flumini exercitum objicere, conandum tamen atque experiendum judicat.

judicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi jubet, quorum aut animus aut vires videbantur ſuſtinere non poſſe; hos cum legione unâ præſidio caſtris relinquit: reliquas legiones expeditas educit: magnóque numero jumentorum in flumine ſuprà atque infrà conſtituto, tranſducit exercitum. Pauci ex his militibus, vi fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur ac ſublevantur: interiit tamen nemo. Tranſducto incolumi exercitu, copias inſtruit; triplicémque aciem ducere incipit: ac tantum fuit in militibus ſtudium, ut, millium VI ad iter addito circuitu, magnâque ad vadum fluminis morâ interpoſitâ, eos, qui de tertiâ vigiliâ exîſſent, ante horam diei IX conſequerentur.

LVIII. Quos ubi Afranius procul viſos, cum Petreio conſpexit; novâ re perterritus, locis ſuperioribus conſiſtit, aciemque inſtruit. Cæſar in campis exercitum reficit, ne defeſſum prœlio objiciat: rurſus conantes progredi, inſequitur & moratur. Illi neceſſariò maturiùs, quàm conſtituerant, caſtra ponunt. Suberant enim montes, atque à millibus paſſuum V itinera difficilia atque anguſta excipiebant. Hos intrà montes ſe recipiebant, ut equitatum effugerent Cæſaris; præſidiiſque in anguſtiis collocatis, exercitum itinere prohiberent; ipſi, ſine periculo ac timore, Iberum copias tranſducerent: quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum: ſed, totius diei pugnâ atque itineris labore defeſſi, rem in poſterum diem diſtulerunt. Cæſar quoque in proximo colle caſtra ponit.

LIX. Mediâ circiter nocte, iis, qui adaquandi causâ longiùs à caſtris proceſſerant, ab equitibus correptis; fit ab his certior Cæſar, duces adverſariorum ſilentio copias caſtris educere. Quo cognito; ſignum dari jubet, & vaſa militari more conclamari. Illi, exaudito clamore, veriti, ne noctu impediti ſub onere confligere cogerentur, aut ne ab equitatu Cæſaris in anguſtiis tenerentur; iter ſupprimunt, copiáſque in caſtris continent. Poſtero die Petreius, cum paucis equitibus, occultè ad exploranda loca proficiſcitur: hoc idem fit ex caſtris Cæſaris; mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci naturam perſpiciat. Uterque idem ſuis renunciat;

ciat; v millia paſſuum proxima intercedere, itineris campeſtris; indè excipere loca aſpera & montuoſa: qui prior has anguſtias occupaverit, ab hôc hoſtem prohiberi nihil eſſe negotii.

LX. Diſputatur in concilio à Petreio & Afranio, & tempus profectionis quæritur. Plerique cenſebant, ut *noctu iter facerent: poſſe priùs ad anguſtias veniri, quàm ſentirentur*. Alii, *quòd pridie noctu conclamatum eſſet in caſtris Cæſaris*, argumenti ſumebant loco, *non poſſe clàm exiri: circumfundi noctu equitatum Cæſaris, atque omnia loca atque itinera obſideri: nocturnáque prælia eſſe vitanda, quòd perterritus miles in civili diſſenſione timori magìs quàm religioni conſulere conſuevit: at lucem multum per ſe pudorem omnium oculis, multam etiam tribunorum militum & centurionum præſentiam afferre; quibus rebus coërceri milites, & in officio contineri ſoleant: quare omni ratione eſſe interdiu perrumpendum: etſi aliquo accepto detrimento, tamen, ſummâ exercitûs ſalvâ, locum quem petant capi poſſe*. Hæc vicit in concilio ſententia; & primâ luce poſtridie conſtituunt proficiſci.

LXI. Cæſar, exploratis regionibus, albente cœlo, omnes copias caſtris educit; magnóque circuitu, nullo certo itinere, exercitum ducit: namque itinera quæ ad Iberum atque Octogeſam pertinebant, caſtris hoſtium oppoſitis tenebantur. Ipſi erant tranſcendendæ valles maximæ ac difficillimæ; ſaxa multis locis prærupta iter impediebant: ut arma per manus neceſſariò tranſderentur; militéſque inermes, ſublevatíque alii ab aliis, magnam partem itineris conficerent: ſed hunc laborem recuſabat nemo; quòd eum omnium laborum finem fore exiſtimabant, ſi hoſtem Ibero intercludere & frumento prohibere potuiſſent. Ac primò Afraniani milites, viſendi causâ, læti ex caſtris procurrebant; contumelioſíſque vocibus proſequebantur, *neceſſarii victûs inopiâ coactos fugere, atque ad Ilerdam reverti*. Erat enim iter à propoſito diverſum; contrariámque in partem iri videbatur. Duces verò eorum ſuum conſilium laudibus ferebant, quòd ſe caſtris tenuiſſent: multúmque eorum opinionem adjuvabat, quòd ſinè jumentis impedimentíſque ad iter profectos videbant; ut non poſſe diutius

inopiam

inopiam ſuſtinere confiderent. Sed, ubi paullatim retorqueri agmen ad dextram conſpexerunt, jámque primos ſuperare regionem caſtrorum animadverterunt; nemo erat adeò tardus, aut fugiens laboris, quin ſtatim caſtris exeundum atque occurrendum putaret. Conclamatur ad arma; atque omnes copiæ, paucis præſidio relictis cohortibus, exeunt, rectóque ad Iberum itinere contendunt.

LXII. Erat in celeritate omne poſitum certamen, utri priùs anguſtias montéſque occuparent: ſed exercitum Cæſaris viarum difficultates tardabant; Afranii copias equitatus Cæſaris inſequens morabatur. Res tamen ab Afranianis huc erat neceſſariò deducta; ut, ſi priores montes, quos petebant, attigiſſent, ipſi periculum vitarent; impedimenta totius exercitûs, cohortéſque in caſtris relictas, ſervare non poſſent; quibus interclufis exercitu Cæſaris, auxilium ferri nullâ ratione poterat. Confecit prior iter Cæſar; atque ex magnis rupibus nactus planiciem, in hâc contra hoſtem aciem inſtruit. Afranius, quum ab equitatu noviſſimum agmen premeretur, & ante ſe hoſtem videret; collem quendam nactus, ibi conſtitit: ex eo loco IV cetratorum cohortes in montem, qui erat in conſpectu omnium excelſiſſimus, mittit; hunc magno curſu concitatos jubet occupare; eo conſilio, utì ipſe eódem omnibus copiis contenderet, &, mutato itinere, jugis Octogeſam perveniret. Hunc quum obliquo itinere cetrati peterent; conſpicatus equitatus Cæſaris, in cohortes impetum facit: nec minimam partem temporis equitum vim cetrati ſuſtinere potuerunt; omnéſque ab his circumventi, in conſpectu utriuſque exercitûs interficiuntur.

LXIII. Erat occaſio bene gerendæ rei. Neque verò id Cæſarem fugiebat, tanto ſub oculis accepto detrimento perterritum exercitum ſuſtinere non poſſe; præſertim circumdatum undique equitatu; quum in loco æquo atque aperto confligeretur. Idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant legati, centuriones, tribuníque militum: *ne dubitaret prœlium committere: omnium eſſe militum paratiſſimos animos: Afranianos contrà, multis rebus ſui timoris ſigna miſiſſe; quòd ſuis non ſubveniſſent;*

miſſent; quòd de colle non decederent; quòd vix equitum incurſus ſuſtinerent; collatiſque in unum locum ſignis conferti, neque ordines neque ſigna ſervarent. Quòd ſi iniquitatem loci timeret; datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem; quòd certè indè decedendum eſſet Afranio, nec ſinè aquâ permanere poſſet.

LXIV. Cæſar in eam ſpem venerat, ſe, ſinè pugnâ & ſinè vulnere ſuorum, rem conficere poſſe; quòd re frumentariâ adverſarios interclusiſſet. Cur, etiam ſecundo prœlio, aliquos ex ſuis amitteret? cur vulnerari pateretur optimè meritos de ſe milites? cur denique fortunam periclitaretur? præſertim quum non minùs eſſet imperatoris, conſilio ſuperare, quàm gladio: movebatur etiam miſericordiâ civium, quos interficiendos videbat; quibus ſalvis atque incolumibus rem obtinere malebat. Hoc conſilium Cæſaris à pleriſque non probabatur: milites verò palàm inter ſe loquebantur; *quoniam talis occaſio victoriæ dimitteretur; etiam quum vellet Cæſar, ſeſe non eſſe pugnaturos.* Ille in ſuâ ſententiâ perſeverat; & paullùm ex eo loco digreditur, ut timorem adverſariis minuat. Petreius atque Afranius, oblatâ facultate, in caſtra ſeſe referunt. Cæſar, præſidiis in montibus diſpoſitis, omni ad Iberum intercluſo itinere, quàm proximè poteſt hoſtium caſtris, caſtra communit.

LXV. Poſtero die duces adverſariorum perturbati, quòd omnem rei frumentariæ fluminiſque Iberi ſpem amiſerant; de reliquis rebus conſultabant. Erat unum iter, Ilerdam ſi reverti vellent; alterum, ſi Tarraconem peterent. Hæc conſiliantibus eis, nunciatur aquatores ab equitatu premi noſtro: quâ re cognitâ; crebras ſtationes diſponunt equitum & cohortium alariarum, legionariáſque interjiciunt cohortes: vallúmque ex caſtris ad aquam ducere incipiunt; ut intrà munitionem & ſinè timore, & ſinè ſtationibus, aquari poſſent. Id opus inter ſe Petreius atque Afranius partiuntur; ipſique perficiendi operis causâ, longiùs progrediuntur.

LXVI. Quorum diſceſſu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, vulgò procedunt; & quem quiſque in caſtris notum aut municipem habebat, conquirit atque evocat. Primùm agunt gratias omnes omnibus,

bus, quòd ſibi perterritis pridie pepercíſſent: eorum ſe beneficio vivere. Deinde Imperatoris fidem quærunt; rectène ſe illi ſint commiſſuri. Et, quòd non ab initio fecerint, armáque cum hominibus neceſſariis & conſanguineis contulerint; conqueruntur. His provocati ſermonibus, fidem ab Imperatore de Petreii & Afranii vitâ petunt; ne quod in ſe ſcelus concepiſſe, neu ſuos prodidiſſe videantur: quibus confirmatis rebus, ſe ſtatim ſigna tranſlaturos confirmant; legatóſque de pace primorum ordinum centuriones ad Cæſarem mittunt. Interim alii ſuos in caſtra, invitandi causâ, adducunt; alii ab ſuis abducuntur: adeò ut una caſtra jam facta ex binis viderentur: compluréſque tribuni militum & centuriones ad Cæſarem veniunt, ſéque ei commendant. Hoc idem fit à principibus Hiſpaniæ; quos illi evocaverant, & ſecum in caſtris habebant obſidum loco. Ii ſuos notos hoſpitéſque quærebant, per quem quiſque eorum aditum commendationis haberet ad Cæſarem. Afranii etiam filius adoleſcens de ſuâ & parentis ſui ſalute cum Cæſare per Sulpicium legatum agebat. Erant plena lætitiâ & gratulatione omnia; eorum, qui tanta pericula vitâſſe; & eorum, qui ſine vulnere tantas res confeciſſe videbantur: magnúmque fructum ſuæ priſtinæ lenitatis, omnium judicio, Cæſar ferebat; conſiliúmque ejus à cunctis probabatur.

LXVII. Quibus rebus nunciatis Afranio; ab inſtituto opere diſcedit, ſéque in caſtra recipit; ſic paratus, (ut videbatur) ut, quicumque accidiſſet caſus, hunc quieto & æquo animo ferret. Petreius verò non deſerit ſeſe: armat familiam: cum hâc, & prætoriâ cohorte cetratorum, barbaríſque equitibus paucis, beneficiariis ſuis, quos ſuæ cuſtodiæ causâ habere conſueverat; improviſò ad vallum advolat: colloquia militum interrumpit: noſtros repellit ab caſtris: quos deprehendit, interficit: reliqui coëunt inter ſe; &, repentino periculo exterriti, ſiniſtras ſagis involvunt, gladióſque diſtringunt; atque ita ſe à cetratis equitibúſque defendunt, caſtrorum propinquitate confiſi: ſéque in caſtra recipiunt; & ab iis cohortibus, quæ erant in ſtatione ad portas, defenduntur.

LXVIII. Quibus rebus confectis; flens Petreius manipulos circuit, militéſque appellat: *neu ſe, neu Pompeium abſentem Imperatorem ſuum, adverſariis ad ſupplicium tranſdant*; obſecrat. Fit celeriter concurſus in prætorium. Poſtulat, ut jurent omnes, ſe exercitum ducéſque non deſerturos, neque prodituros; neque ſibi ſeparatim à reliquis conſilium capturos. Princeps in hæc verba jurat ipſe: idem jusjurandum adigit Afranium: ſubſequuntur tribuni militum centurionéſque: centuriatim producti milites, idem jurant: edicunt, penès quem quiſque ſit miles Cæſaris, ut producatur: productos, palàm in prætorio interficiunt: ſed pleroſque hi qui receperant, celant; noctûque per vallum emittunt. Sic terror oblatus à ducibus, crudelitas in ſupplicio, nova religio jurisjurandi, ſpem præſentis deditionis ſuſtulit; mentéſque militum convertit; & rem ad priſtinam belli rationem redegit.

LXIX. Cæſar, qui milites adverſariorum in caſtra per tempus colloquii venerant, ſummâ diligentiâ conquiri & remitti jubet: ſed ex numero tribunorum militum, centurionúmque, nonnulli ſuâ voluntate apud eum remanſerunt; quos ille poſtea magno in honore habuit. Centuriones, in ampliores ordines; equites Romanos, in Tribunitium reſtituit honorem.

LXX. Premebantur Afraniani pabulatione; aquabantur ægre. Frumenti copiam legionarii nonnullam habebant; quòd dierum XXII ab Ilerdâ frumentum juſſi erant efferre: cetrati auxiliaréſque, nullam; quorum erant & facultates ad parandum exiguæ, & corpora inſueta ad onera portanda; itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæſarem perfugiebat. In his erat anguſtiis res: ſed ex propoſitis conſiliis duobus, explicitius videbatur Ilerdam reverti; quòd ibi paullulum frumenti reliquerant. Ibi ſe reliquum conſilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longiùs: quo ſpatio plures rem poſſe caſus recipere intelligebant. Hôc probato conſilio, ex caſtris proficiſcuntur. Cæſar, equitatu præmiſſo, qui noviſſimum agmen carperet atque impediret; ipſe cum legionibus ſubſequitur. Nullum intercedebat tempus quin extremi cum equitibus prœliarentur.

LXXI.

LXXI. Genus erat hoc pugnæ. Expeditæ cohortes noviſſimum agmen claudebant; pluriéſque in locis campeſtribus ſubſiſtebant. Si mons erat aſcendendus, facilè ipſa loci natura periculum repellebat; quòd ex locis ſuperioribus, qui anteceſſerant, ſuos aſcendentes protegebant: quum vallis aut locus declivis ſuberat; neque ii qui anteceſſerant, morantibus opem ferre poterant; equites verò ex loco ſuperiore in averſos tela conjiciebant; tum magno erat in periculo res. Requirebatur, ut, quum ejuſmodi eſſet locis appropinquatum, legionum ſigna conſiſtere juberent, magnóque impetu equitatum repellerent; eo ſummoto, repentè incitato curſu ſeſe in valles univerſi demitterent, atque ita tranſgreſſi rurſus in locis ſuperioribus conſiſterent: nam tantùm ab equitum ſuorum auxiliis aberant, (quorum numerum habebant magnum) ut eos ſuperioribus perterritos prœliis in medium reciperent agmen, ultróque eos tuerentur; quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæſaris exciperetur.

LXXII. Tali dum pugnatur modo, lentè ac paullatim proceditur; crebróque, ut ſint auxilio ſuis, ſubſiſtunt; ut tum accidit: millia enim progreſſi IV, vehementiúſque peragitati ab equitatu; montem excelſum capiunt, ibíque unà à fronte contra hoſtem caſtra muniunt, neque jumentis onera deponunt. Ubi Cæſaris caſtra poſita, tabernaculáque conſtituta, & dimiſſos equites pabulandi causâ, animadvertere; ſeſe ſubitò proripiunt, horâ circiter VI ejuſdem diei: & ſpem nacti moræ, diſceſſu noſtrorum equitum; iter facere incipiunt. Quâ re animadversâ, Cæſar eductis legionibus ſubſequitur; præſidio impedimentis paucas cohortes relinquit; horâ X ſubſequi pabulatores, equitéſque revocari jubet. Celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium revertitur. Pugnatur acriter ad noviſſimum agmen; adeò ut penè terga convertant: compluréſque milites, etiam nonnulli centuriones interficiuntur. Inſtabat agmen Cæſaris, atque univerſum imminebat.

LXXIII. Tum verò neque ad explorandum idoneum locum caſtris, neque ad progrediendum datâ facultate; conſiſtunt neceſſariò: & procul ab aquâ, & naturâ ini-

quó loco, caſtra ponunt; ſed iiſdem de cauſis Cæſar, quæ ſuprà ſunt demonſtratæ, prœlio non laceſſit; & eo die tabernacula ſtatui paſſus non eſt; quò paratiores eſſent ad inſequendum omnes, ſive noctu ſive interdiu erumperent. Illi, animadverſo vitio caſtrorum, totâ nocte munitiones proferunt; caſtráque caſtris convertunt. Hoc idem poſtero die à primâ luce faciunt; totúmque in eâ re diem conſumunt: ſed, quantum opere proceſſerant, & caſtra protulerant; tanto aberant ab aquâ longiùs: & præſenti malo aliis malis remedia dabantur. Primâ nocte, aquandi causâ, nemo egreditur ex caſtris: proximo die, præſidio in caſtris relicto, univerſas ad aquam copias educunt; pabulatum emittitur nemo. His eos ſupplices malis haberi Cæſar, & neceſſariam ſubire deditionem, quam prœlio decertare, malebat: conatur tamen eos vallo foſſâque circummunire: ut quàm maximè repentinas eorum eruptiones demoretur, quò neceſſariò deſcenſuros exiſtimabat. Illi, & inopiâ pabuli adducti, & quò eſſent ad iter expeditiores; omnia ſarcinaria jumenta interfici jubent.

LXXIV. In his operibus conſiliiſque, biduum conſumitur: tertio die magna jam pars operis Cæſaris proceſſerat. Illi, impediendæ rei causâ, horâ circiter VIII ſigno dato, legiones educunt; aciemque ſub caſtris inſtruunt. Cæſar ab opere legiones revocat; equitatum omnem convenire jubet; aciem inſtruit: contra opinionem enim militum, famámque omnium, videri prœlium defugiſſe, magnum detrimentum afferebat. Sed eiſdem de cauſis quæ ſunt cognitæ, quò minùs dimicare vellet, movebatur; atque hoc etiam magìs, quòd ſpatii brevitas, etiam in fugam conjectis adverſariis, non multum ad ſummam victoriæ juvare poterat: non enim amplius pedum millibus II, ab caſtris caſtra diſtabant: hinc duas partes acies occupabant; tertia vacabat, ad incurſum atque impetum militum relicta: ſi prœlium committeretur, propinquitas caſtrorum celerem ſuperatis ex fugâ receptum dabat. Hâc de causâ conſtituerat ſigna inferentibus reſiſtere, prior prœlio non laceſſere.

LXXV.

LXXV. Acies erat Afraniana duplex, legionum v; & tertium in ſubſidiis locum alariæ cohortes obtinebant. Cæſaris, triplex: ſed primam aciem quaternæ cohortes ex v legionibus tenebant: has ſubſidiariæ ternæ, & rurſus aliæ totidem, ſuæ cujuſque legionis, ſubſequebantur: ſagittarii funditoréſque mediâ continebantur acie: equitatus latera cingebat. Tali inſtructâ acie, tenere uterque propoſitum videbatur: Cæſar, ut, niſi coactus, prœlium non committeret: illi, ut opera Cæſaris impedirent. Producitur tamen res; aciéſque ad ſolis occaſum continentur: indè utrique in caſtra diſcedunt. Poſtero die, munitiones inſtitutas Cæſar parat perficere; illi vadum fluminis Sicoris tentare, ſi tranſire poſſent: quâ re animadverſâ, Cæſar Germanos levis armaturæ, equitúmque partem, flumen tranſjicit; crebráſque in ripis cuſtodias diſponit.

LXXVI. Tandem, omnibus rebus obſeſſi; quartam jam diem ſine pabulo retentis jumentis; aquæ, lignorum, frumenti inopiâ; colloquium petunt: & id, ſi fieri poſſit, ſemoto à militibus loco. Ubi id à Cæſare negatum; &, palàm ſi colloqui vellent, conceſſum eſt: datur obſidis loco Cæſari filius Afranii. Venitur in eum locum, quem Cæſar delegit: audiente utroque exercitu, loquitur Afranius: *non eſſe aut ipſi aut militibus ſuccenſendum, quòd fidem erga Imperatorem ſuum Cn. Pompeium conſervare voluerint: ſed ſatis jam feciſſe officio, ſatíſque ſupplicii tuliſſe, perpeſſos omnium rerum inopiam: nunc verò, penè ut feras, circummunitos, prohiberi aquâ, prohiberi ingreſſu: neque corpore dolorem, neque ignominiam animo ferre poſſe: itaque ſe victos confiteri: orare atque obſecrare, ſi quis locus miſericordiæ relinquatur, ne ad ultimum ſupplicium progredi neceſſe habeant.* Hæc, quàm poteſt demiſſiſſimè atque ſubjectiſſimè, exponit.

LXXVII. Ad ea Cæſar reſpondit: *Nulli omnium has partes, vel querimoniæ, vel miſerationis, minùs conveniſſe. Reliquos enim omnes ſuum officium præſtitiſſe: ſe, qui etiam bonâ conditione, & loco & tempore æquo, confligere noluerit, ut quàm integerrima eſſent ad pacem omnia: exercitum ſuum, qui, injuriâ etiam acceptâ, ſuiſque interfectis, quos in ſuâ poteſtate habuerit, conſervârit & texerit: illius denique exercitûs*

ercitûs milites; qui, per ſe, de conciliandâ pace egerint; quâ in re, omnium ſuorum vitæ conſulendum putârunt. Sic omnium ordinum partes in miſericordiâ conſtitiſſe: ipſos duces à pace abhorruiſſe; eos, neque colloquii neque induciarum jura ſervâſſe; & homines imperitos, & per colloquium deceptos, crudeliſſimè interfeciſſe. Accidiſſe igitur his, quod plerumque hominibus nimiâ pertinaciâ atque arrogantiâ accidere ſoleat; utì eò recurrant, & id cupidiſſimè petant, quod paullò antè contempſerint. Neque nunc ſe illorum humilitate, neque aliquâ temporis opportunitate poſtulare, quibus rebus augeantur opes ſuæ: ſed eos exercitus, quos contra ſe multos jam annos aluerint, velle dimitti: neque enim VI legiones aliâ de causâ miſſas in Hiſpaniam, ſeptimámque ibi conſcriptam; neque tot tantáſque claſſes paratas: neque ſummiſſos duces, rei militaris peritos: nihil horum ad pacandas Hiſpanias, nihil ad uſum provinciæ proviſum; quæ, propter diuturnitatem pacis, nullum auxilium deſiderârit: omnia hæc jam pridem contra ſe parari: in ſe novi generis imperia conſtitui; ut idem ad portas urbanis præſideat rebus, & duas bellicoſiſſimas provincias abſens tot annos obtineat: in ſe jura magiſtratuum commutari; ne ex præturâ & conſulatu, ut ſemper, ſed per paucos probati & electi in provincias mittantur: in ſe ætatis excuſationem nihil valere; quòd ſuperioribus bellis probati, ad obtinendos exercitus evocentur: in ſe uno non ſervari, quod ſit omnibus datum ſemper imperatoribus; ut, rebus feliciter geſtis, aut cum honore aliquo, aut certè ſinè ignominiâ domum revertantur, exercitúmque dimittant. Quæ tamen omnia, & ſe tuliſſe patienter, & eſſe laturum: neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipſe, (quod tamen ſibi difficile non ſit) ſed ne illi habeant, quo contra ſe uti poſſint. Proinde, ut eſſet dictum, provinciis excederent, exercitúmque dimitterent: ſi id ſit factum, nociturum ſe nemini: hanc unam atque extremam pacis eſſe conditionem.

LXXVIII. Id verò militibus fuit pergratum & jucundum, (ut ex ipsâ ſignificatione potuit cognoſci) ut qui aliquid victi incommodi exſpectaviſſent, ultro indè præmium miſſionis ferrent. Nam, quum de loco & tempore ejus rei controverſia inferretur: & voce & manibus univerſi ex vallo, ubi conſtiterant, ſignificare cœperunt, ut ſtatim dimitterentur; neque omni interpoſitâ

ſitâ fide firmum eſſe poſſe, ſi in aliud tempus differretur. Paucis quum eſſet in utramque partem verbis diſputatum, res huc deducitur: ut ii qui habeant domicilium aut poſſeſſiones in Hiſpaniâ, ſtatim; reliqui ad Varum flumen dimittantur. Ne cui de eis noceatur, néve quis invitus ſacramento dicere cogatur à Cæſare, cavetur.

LXXIX. Cæſar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, ſe frumentum daturum pollicetur: addit etiam, ut, quid quiſque eorum in bello amiſerit, quæ ſint penès milites ſuos, iis, qui amiſerint, reſtituatur: militibus, æquâ factâ æſtimatione, pecuniam pro iis rebus diſſolvit. Quaſcunque poſtea controverſias inter ſe milites habuerunt, ſuâ ſponte ad Cæſarem in jus adierunt. Petreius atque Afranius; quum ſtipendium ab legionibus, penè ſeditione factâ, flagitarentur, cujus illi diem nondum veniſſe dicerent; Cæſar ut cognoſceret, poſtulant: eóque utrique, quod ſtatuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertiâ exercitûs eo biduo dimiſsâ; II legiones ſuas antecedere, reliquas ſubſequi juſſit; ut non longo inter ſe ſpatio caſtra facerent: eíque negotio Q. Fuſium Kalenum legatum præfecit. Hôc ejus præſcripto, ex Hiſpaniâ ad Varum flumen eſt iter factum; atque ibi reliqua pars exercitûs dimiſſa eſt.

LIBER II.

DUM hæc in Hiſpaniâ geruntur; C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Maſſiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas, turréſque ad oppidum agere inſtituit. Una, erat proxima portui, navalibúſque; altera ad partem, quâ eſt aditus ex Galliâ atque Hiſpaniâ, ad id mare, quod attingit ad oſtium Rhodani. Maſſilia enim ferè ex III oppidi partibus mari alluitur; reliqua quarta eſt, quæ aditum habet à terrâ.

Hujus quoque ſpatii pars ea, quæ ad arcem pertinet, loci naturâ & valle altiſſimâ munita, longam & difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda opera, C. Trebonius magnam jumentorum atque hominum multitudinem ex omni Provinciâ vocat; vimina materiámque comportari jubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum LXXX exſtruit.

II. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantáque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullæ contextæ viminibus vineæ ſuſtinere poſſent. Aſſeres enim pedum XII, cuſpidibus præfixi, atque hi maximis balliſtis miſſi, per IV ordines cratium in terrâ defigebantur: Itaque pedalibus lignis conjunctis inter ſe, porticus integebatur; atque hàc agger inter manus proferebatur. Antecedebat teſtudo pedum LX, æquandi loci causâ; facta item ex fortiſſimis lignis, involuta omnibus rebus, quibus ignis jactus & lapides defendi poſſent. Sed magnitudo operum, altitudo muri atque turrium, multitudo tormentorum, omnem adminiſtrationem tardabat: tum crebræ per Albicos eruptiones fiebant ex oppido; ignéſque aggeri & turribus inferebantur: quæ facilè noſtri repellebant milites; magníſque ultro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerunt, in oppidum rejiciebant.

III. Interim L. Naſidius ab Cn. Pompeio cum claſſe navium XVI, in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio Maſſilienſibúſque ſubſidio miſſus; freto Siciliæ, imprudente atque inopinante Curione, provehitur: appulsíſque Meſſanam navibus; atque indè, propter repentinum terrorem, Principum ac Senatûs fugâ factâ; ex navalibus eorum, navem deducit. Hâc adjunctâ ad reliquas naves, curſum Maſſiliam versùs perficit: præmiſsâque clàm naviculâ, Domitium Maſſilienſéſque de ſuo adventu certiores facit; eóſque magnopere hortatur, ut rurſus cum Bruti claſſe, additis ſuis auxiliis, confligant.

IV. Maſſilienſes, poſt ſuperius incommodum, veteres ad eundem numerum ex navalibus productas naves refecerant; ſummâque induſtriâ armaverant: remigum guberna-

gubernatorúmque magna copia ſuppetebat; piſcatoriáſque adjecerant atque contexerant, ut eſſent ab ictu telorum remiges tuti: has ſagittariis tormentíſque compleverant. Tali modo inſtructâ claſſe; omnium ſeniorum, matrum familiæ, virginum, precibus & fletu excitati, ut extremo tempore civitati ſubvenirent; non minore animo ac fiduciâ, quàm antè dimicaverant, naves conſcendunt. Communi enim fit vitio naturæ, ut inviſis, latitantibus, atque incognitis rebus magìs confidamus, vehementiúſque exterreamur: ut tum accidit; adventus enim L. Naſidii ſummâ ſpe & voluntate civitatem compleverat. Nacti idoneum ventum, ex portu exeunt; & Tauroenta, quod eſt caſtellum Maſſilienſium, ad Naſidium perveniunt: ibíque naves expediunt; rurſúſque ſe ad confligendum animo confirmant; & conſilia communicant. Dextra pars Maſſilienſibus attribuitur, ſiniſtra Naſidio.

V. Eódem Brutus contendit: aucto navium numero. Nam ad eas, quæ factæ fuerant Arelate per Cæſarem, captivæ Maſſilienſium acceſſerant VI. Has ſuperioribus reſecerat diebus, atque omnibus rebus inſtruxerat. Itaque ſuos cohortatus, *quos integros ſuperaviſſent, ut victos contemnerent*: plenus ſpei bonæ atque animi, adversùs eos proficiſcitur. Facile erat ex caſtris C. Trebonii, atque omnibus ſuperioribus locis, proſpicere in urbem; ut omnis juventus, quæ in oppido remanſerat, omnéſque ſuperioris ætatis, cum liberis, atque uxoribus, publicíſque cuſtodiis, aut ex muro ad cœlum manus tenderent, aut templa Deorum immortalium adirent, & ante ſimulacra projecti victoriam ab Diis expoſcerent. Neque erat quiſquam omnium, qui non in ejus diei caſu ſuarum omnium fortunarum eventum conſiſtere exiſtimaret. Nam & honeſti ex juventute, & cujuſque ætatis ampliſſimi, nominatim evocati atque obſecrati, naves conſcenderant: ut, ſi quid adverſi accidiſſet, ne ad conandum quidem ſibi quidquam reliqui fore viderent: ſi ſuperaviſſent, vel domeſticis opibus, vel externis auxiliis, de ſalute urbis confiderent.

VI. Commiſſo prœlio, Maſſilienſibus res nulla ad virtutem defuit; ſed memores eorum præceptorum, quæ

quæ paullò antè ab ſuis acceperant, hôc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur; &, quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multò ſe reliquorum civium fatum antecedere exiſtimarent, quibus, urbe captâ, eadem eſſet belli fortuna patienda. Deductíſque noſtris paullatim navibus; &, artificio gubernatorum, mobilitati navium locus dabatur; &, ſi quando noſtri, facultatem nacti, ferreis injectis manibus navem religaverant, undique ſuis laborantibus ſuccurrebant. Neque verò, conjuncti Albicis, cominus pugnando deficiebant; neque multùm cedebant virtute noſtris. Simul ex minoribus navibus magna vis eminus miſſa telorum, multa noſtris de improviſo imprudentibus atque impeditis vulnera inferebant. Conſpicatæque naves triremes II navem D. Bruti, quæ ex inſigni facilè agnoſci poterat; duabus ex partibus ſeſe in eam incitaverant: ſed tantùm, re proviſâ, Brutus celeritate navis eniſus eſt, ut parvo momento antecederet: illæ adeò graviter inter ſe incitatæ conflixerunt, ut vehementiſſimè utræque ex concurſu laborarent; altera verò, perfracto roſtro, tota collabeſieret. Quâ re animadverſâ; quæ proximæ ei loco ex Bruti claſſe naves erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterque ambas deprimunt.

VII. Sed Naſidianæ naves nulli uſui fuerunt, celeritérque pugnâ exceſſerunt: non enim has aut conſpectus patriæ, aut propinquorum præcepta, ad extremum vitæ periculum adire cogébant. Itaque ex eo numero navium nulla deſiderata eſt: ex Maſſilienſium claſſe, V ſunt depreſſæ, IV captæ, I cum Naſidianis profugit; quæ omnes citeriorem Hiſpaniam petiverunt. At ex reliquis una præmiſſa Maſſiliam, hujus nuncii perferendi gratiâ, quum jam appropinquaret urbi, omnis ſeſe multitudo ad cognoſcendum effudit: ac, re cognitâ, tantus luctus excepit, ut urbs ab hoſtibus capta eodem veſtigio videretur. Maſſilienſes tamen nihilo ſequius ad defenſionem urbis reliqua apparare cœperunt.

VIII. Eſt animadverſum ab legionariis, qui dexteram partem operis adminiſtrabant, ex crebris hoſtium

eruptionibus

eruptionibus magno ſibi eſſe præſidio poſſe, ſi, pro caſtello ac receptaculo, turrim ex latere ſub muro feciſſent. Quam primò, ad repentinos incurſus, humilem parvámque fecerant. Huc ſe referebant: hinc, ſi qua major oppreſſerat vis, propugnabant: hinc, ad repellendum & proſequendum hoſtem, procurrebant. Patebat hæc quoquo versùs pedes XXX; ſed parietum craſſitudo, pedum V. Poſtea verò, (ut eſt rerum omnium magiſter uſus, hominum adhibita ſollertia) inventum eſt, magno eſſe uſui poſſe, ſi hæc eſſet in altitudinem turris elata. Id hâc ratione perfectum eſt. Ubi turris altitudo perducta eſt ad contabulationem; eam in parietes inſtruxerunt ita, ut capita tignorum extremâ parietum ſtructurâ tegerentur; ne quid emineret, ubi ignis hoſtium inhæreſceret. Hanc inſuper contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum paſſum eſt, laterculo adſtruxerunt: ſupráque eum locum duo tigna tranſverſa injecerunt, non longè ab extremis parietibus; quibus ſuſpenderent eam contignationem, quæ turri tegumento eſſet futura: ſupráque ea tigna, directo tranſverſas trabes injecerunt; eáſque axibus religaverunt. Has trabes paullo longiores atque eminentiores, quàm extremi parietes erant, effecerunt; ut eſſet, ubi tegumenta præpendere poſſent, ad defendendos ictus ac repellendos, dum inter eam contignationem parietes exſtruerentur: eámque contabulationem ſummam lateribus lutóque conſtraverunt: ne quid ignis hoſtium nocere poſſet: centonéſque inſuper injecerunt; ne aut tela tormentis miſſa tabulationem perfringerent, aut ſaxa ex catapultis lateritium diſcuterent. Storias autem ex funibus anchorariis tres, in longitudinem parietum turris, latas IV pedes, fecerunt; eáſque ex III partibus, quæ ad hoſtes vergebant, eminentibus trabibus circùm turrim præpendentes religaverunt: quod unum genus tegumenti aliis locis erant experti nullo telo neque tormento transjici poſſe. Ubi verò ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta atque munita eſt ab omni ictu hoſtium; pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per ſe ipſum prehenſionibus ex contignatione primâ ſuſpendere ac tollere cœperunt:

runt: ubi, quantum ſtoriarum demiſſio patiebatur, tantum elevabant. Intrà hæc tegumenta abditi atque muniti, parietes lateribus exſtruebant: rurſúſque aliâ prehenſione ad ædificandum ſibi locum expediebant. Ubi tempus alterius contabulationis videbatur; tigna item, ut primo, tecta extremis lateribus inſtruebant: exque eâ contignatione rurſus ſummam contabulationem ſtoriáſque elevabant. Ita tutò, ac ſinè ullo vulnere ac periculo, VI tabulata exſtruxerunt: feneſtráſque, quibus in locis viſum eſt, ad tormenta mittenda in ſtruendo reliquerunt.

IX. Ubi ex eâ turri, quæ circùm eſſent, opera tueri ſe poſſe conſiſi ſunt; muſculum pedum LX longum ex materiâ bipedali, quem à turri lateritiâ ad hoſtium turrem murúmque perducerent, facere inſtituerunt. Cujus muſculi hæc erat forma. Duæ primùm trabes in ſolo, æquè longæ, diſtantes inter ſe pedes IV, collocantur: inque eis columellæ, pedum in altitudinem V, deſiguntur. Has inter ſe capreolis molli faſtigio conjungunt; ubi tigna, quæ muſculi tegendi causâ ponant, collocentur: eo ſuper, tigna bipedalia injiciunt; eáque laminis clavíſque religant. Ad extremum muſculi tectum, trabéſque extremas; quadratas regulas, IV patentes digitos, deſigunt; quæ lateres, qui ſuper muſculo ſtruantur, contineant. Ita faſtigiato atque ordinatim ſtructo, ut trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus lutóque muſculus, (ut ab igne, qui ex muro jaceretur, tutus eſſet) contegitur: ſupra lateres coria inducuntur; ne canalibus aqua immiſſa lateres diluere poſſet: coria autem, ne rurſus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne tectum vineis ad ipſam turrim perficiunt; ſubitóque, inopinantibus hoſtibus, machinatione navali, palangis ſubjectis, ad turrim hoſtium admovent, ut ædificio jungatur.

X. Quo malo perterriti ſubitò oppidani, ſaxa quàm maxima poſſunt, vectibus promovent, præcipitatáque muro in muſculum devolvunt. Ictum firmitas materiæ ſuſtinet; & quidquid incidit, faſtigio muſculi elabitur. Id ubi vident, mutant conſilium: cupas tædâ

ac

ac pice refertas incendunt; eáſque de muro in muſculum devolvunt. Involutæ labuntur: delapſæ ab lateribus, longuriis furcíſque ab opere removentur. Interim ſub muſculo milites vectibus infima ſaxa turris hoſtium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. Muſculus ex turri lateritiâ à noſtris telis tormentiſque defenditur: hoſtéſque ex muro ac turribus ſubmoventur. Non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus jam lapidibus ex eâ, quæ ſuberat, turri ſubductis; repentinâ ruinâ pars ejus turris concidit: pars reliqua conſequens procumbebat.

XI. Tum hoſtes, turris repentinâ ruinâ commoti, inopinato malo turbati, Deorum irâ perculſi, urbis direptione perterriti: inermes cum infulis ſeſe portâ foras univerſi proripiunt: ad legatos atque exercitum ſupplices manus tendunt. Quâ novâ re oblatâ, omnis administratio belli conſiſtit: militéſque averſi à prœlio, ad ſtudium audiendi & cognoſcendi feruntur. Ubi hoſtes ad legatos exercitúmque pervenerunt, univerſi ſe ad pedes projiciunt: Orant, ut *adventus Cæſaris exſpectetur: captam ſuam urbem videre, opera perfecta, turrem ſubrutam; itaque à defenſione deſiſtere: nullam exoriri moram poſſe, quò minùs, cum veniſſet, ſi imperata non facerent, ad nutum è veſtigio diriperentur.* Docent, *ſi omnino turris concidiſſet, non poſſe milites contineri, quin ſpe prædæ in urbem irrumperent, urbémque delerent.* Hæc, atque ejuſdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magnâ cum miſericordiâ fletûque pronunciantur.

XII. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt; oppugnatione deſiſtunt; operibus cuſtodias relinquunt. Induciarum quodam genere miſericordiâ facto, adventus Cæſaris exſpectatur. Nullum ex muro, nullum à noſtris mittitur telum; ut re confectâ, omnes curam & diligentiam remittunt: Cæſar enim per literas Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur; ne graviùs permoti milites, & defectionis odio, & contemptione ſui, & diutino labore, omnes puberes interficerent quod ſe facturos minabantur: ægréque tunc ſunt retenti, quin oppidum irrumperent; graviterque eam rem tulerunt, quod

quod ſtetiſſe per Trebonium, quò minùs oppido potirentur, videbatur.

XIII. At hoſtes ſinè fide tempus atque occaſionem fraudis ac doli quærunt: interjectiſque aliquot diebus, noſtris languentibus atque animo remiſſis, ſubitò, meridiano tempore, quum alius diſceſſiſſet, alius ex diutino labore in ipſis operibus quieti ſe dediſſet; arma verò omnia repoſita contectáque eſſent; portis ſe foras erumpunt: ſecundò magnóque vento ignem operibus inferunt. Hunc ſic diſtulit ventus, utì uno tempore agger, plutei, teſtudo, turris, tormentáque, flammam conciperent; & priùs hæc omnia conſumerentur, quàm, quemadmodum accidiſſet, animadverti poſſet. Noſtri repentinâ fortunâ permoti, arma, quæ poſſunt, arripiunt: alii ex caſtris ſeſe incitant. Fit in hoſtes impetus: ſed è muro, ſagittis, tormentíſque, fugientes perſequi prohibentur. Illi ſub murum ſe recipiunt; ibíque muſculum, turrìmque lateritiam, liberè incendunt. Ita multorum menſium labor, hoſtium perfidiâ, & vi tempeſtatis, puncto temporis interiit. Tentaverunt hoc idem Maſſilienſes poſtero die, eandem nacti tempeſtatem; majorique cum fiduciâ ad alteram turrem aggerémque eruptione pugnaverunt; multúmque ignem intulerunt: ſed, ut ſuperioris temporis contentionem noſtri omnem remiſerant; ita proximi diei caſu admoniti, omnia ad defenſionem paraverant. Itaque multis interfectis, reliquos infectâ re in oppidum repulerunt.

XIV. Trebonius ea, quæ ſunt amiſſa, multo majore ſtudio militum adminiſtrare & reficere inſtituit. Nam ubi tantos ſuos labores & apparatus malè cecidiſſe viderunt; induciíſque per ſcelus violatis, ſuam virtutem irriſui fore perdoluerunt: quòd, unde agger omnino comportari poſſet, nihil erat reliquum; omnibus arboribus longè latéque in finibus Maſſilienſium excìſis, & convectis; aggerem novi generis atque inauditum, ex lateritiis duobus muris ſenûm pedum craſſitudine, atque eorum murorum contignationem facere inſtituerunt, æquâ ferè latitudine atque ille congeſtus ex materiâ fuerat agger: ubi autem ſpatium inter muros,

aut

aut imbecillitas materiæ, poſtulare videretur; pilæ interponuntur; tranſverſaria tigna injiciuntur, quæ firmamento eſſe poſſint; & quidquid eſt contignatum, cratibus conſternitur; cratéſque luto integuntur. Sub tecto, miles; dexterâ ac ſiniſtrâ, muro tectus; adverſus, plutei objectu; operi quæcunque uſui ſunt, ſinè periculo ſupportat. Celeriter res adminiſtratur: diuturni laboris detrimentum, ſollertiâ & virtute militum brevi reconcinnatur. Portæ, quibus locis videtur, eruptionis causâ in muro relinquuntur.

XV. Quod ubi hoſtes viderunt; ea, quæ diu longóque ſpatio refici non poſſe ſperâſſent, paucorum dierum operâ & labore ita refecta, ut nullus perfidiæ neque eruptioni locus eſſet; neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus, noceri poſſet: eodémque exemplo ſentiunt totam urbem, quà ſit aditus ab terrâ, muro turribúſque circumveniri poſſe; ſic, ut ipſis conſiſtendi in ſuis munitionibus locus non eſſet, quum penè inædificata in muris ab exercitu noſtro mœnia viderentur, ac tela manu conjicerentur: ſuorúmque tormentorum uſum, quibus ipſi magna ſperaviſſent, ſpatio propinquitatis interire; paríque conditione è muro ac turribus bellandi datâ, virtute ſe noſtris adæquare non poſſe intelligunt: ad eaſdem deditionis conditiones recurrunt.

XVI. M. Varro in ulteriore Hiſpaniâ initio, cognitis iis rebus, quæ ſunt in Italiâ geſtæ, diffidens Pompeianis rebus, amiciſſimè de Cæſare loquebatur: *præoccupatum ſeſe legatione ab Cn. Pompeio, teneri obſtrictum fide: neceſſitudinem quidem ſibi nihilo minorem cum Cæſare intercedere: neque ſe ignorare, quod eſſet officium legati, qui fiduciariam operam obtineret; quæ vires ſuæ, quæ voluntas erga Cæſarem totius provinciæ.* Hæc omnibus ferebat ſermonibus; neque ſe in ullam partem movebat. Poſtea verò, quum Cæſarem ad Maſſiliam diſtineri cognovit; copias Petreii cum exercitu Afranii eſſe conjunctas; magna auxilia conveniſſe; magna eſſe in ſpe atque exſpectatione; & conſentire omnem citeriorem Provinciam; quæque poſtea acciderant, de anguſtiis ad Ilerdam rei frumentariæ accepit; atque hæc ad eum latiùs

tiùs atque inflatiùs Afranius perſcribebat: ſe quoque ad motum fortunæ movere cœpit. Delectum habuit totâ provinciâ: legionibus completis II, cohortes circiter XXX alarias addidit: frumenti magnum numerum coëgit, quod Maſſilienſibus, item quod Afranio Petreióque mitteret: naves longas X Gaditanis, ut facerent, imperavit; complures præterea Hiſpali faciendas curavit; pecuniam omnem, omniáque ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit. Eò VI cohortes, præſidii causâ, ex provinciâ miſit; Caiúmque Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitii, qui eò procurandæ hereditatis causâ venerat miſſus à Domitio, oppido Gadibus præfecit; arma omnia, privata & publica, in domum Gallonii contulit. Ipſe habuit graves in Cæſarem conciones: ſæpe ex tribunali prædicavit, *adverſa Cæſarem prœlia feciſſe; magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugiſſe; hæc ſe certis nunciis, certis auctoribus, comperiſſe.* Quibus rebus perterritos cives Romanos ejus provinciæ, ſibi ad Rempublicam adminiſtrandam HS CXC, & argenti pondo XX millia, tritici modios CXX millia, polliceri coegit. Quas Cæſari eſſe amicas civitates arbitrabatur, iis graviora onera injungebat: qui verba atque orationem adversùs Rempublicam habuiſſent, eorum bona in publicum addicebat; præſidiáque eò deducebat; & judicia in privatos reddebat: provinciam omnem in ſua & Pompeii verba jusjurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quæ ſunt geſtæ in citeriore Hiſpaniâ: parabat bellum. Ratio autem hæc erat belli; ut ſe cum II legionibus Gades conferret; naves, frumentúmque omne, ibi contineret; (provinciam enim omnem Cæſaris rebus favere cognoverat) in inſulâ, frumento navibúſque comparatis, bellum duci non difficile exiſtimabat.

XVII. Cæſar, etſi multis neceſſariiſque rebus in Italiam revocabatur, tamen conſtituerat nullam partem belli in Hiſpaniis relinquere; quòd magna eſſe Pompeii beneficia & magnas clientelas in citeriore provinciâ ſciebat. Itaque duabus legionibus miſſis in ulteriorem Hiſpaniam cum Q. Caſſio Tribuno plebis, ipſe cum equitibus DC magnis itineribus progreditur; edictúmque

diémque præmittit, ad quam diem magiſtratus principéſque omnium civitatum ſibi eſſe præſtò Cordubæ vellet. Quò edicto totâ provinciâ pervulgato; nulla fuit civitas, quin ad id tempus partem ſenatûs Cordubam mitteret; nullúſve civis Romanus paullò notior, quin ad diem conveniret. Simul ipſe Cordubæ conventus per ſe portas Varroni clauſit: cuſtodias vigiliáſque in muro turribúſque diſpoſuit: cohortes II, quæ Colonicæ appellabantur, quum eò caſu veniſſent; tuendi oppidi causâ, apud ſe retinuit. Iiſdem diebus Carmonenſes, quæ eſt longè firmiſſima totius provinciæ civitas; deductis III in arcem oppidi cohortibus à Varrone præſidio, per ſe cohortes ejecit, portáſque præcluſit.

XVIII. Hoc verò magìs properare Varro, ut cum legionibus quamprimum Gades contenderet; ne itinere aut transjectu intercluderetur: tanta ac tam ſecunda in Cæſarem voluntas provinciæ reperiebatur. Progreſſo ei paullò longiùs, litteræ à Gadibus redduntur; *ſimul atque cognitum ſit de edicto Cæſaris, conſenſiſſe Gaditanos principes cum Tribunis cohortium, quæ eſſent ibi in præſidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem inſulámque Cæſari ſervarent: hòc inito conſilio, denunciaviſſe Gallonio, ut ſuâ ſponte, dum ſinè periculo liceret, excederet Gadibus; ſi id non feciſſet, ſibi conſilium capturos: hòc timore adductum Gallonium, Gadibus exceſſiſſe.* His cognitis rebus, altera ex II legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex caſtris Varronis, adſtante & inſpectante ipſo, ſigna ſuſtulit, ſeſéque Hiſpalim recepit, atque in foro & porticibus ſinè maleficio conſedit: quod factum adeò ejus conventûs cives Romani comprobaverunt, ut domum ad ſe quiſque hoſpitio cupidiſſimè reciperet. Quibus rebus perterritus Varro; quum, itinere converſo, ſeſe Italicam venturum pronunciâſſet; certior à ſuis factus eſt, præcluſas eſſe portas. Tum verò, omni interclusus itinere, ad Cæſarem mittit; *paratum ſe eſſe, legionem, cui juſſerit, tranſdere.* Ille ad eum Sex. Cæſarem mittit, atque huic tranſdi jubet. Tranſditâ legione, Varro Cordubam ad Cæſarem venit: relatis ad eum publicis rationibus; cum fide, quod penès eum

eſt

eſt pecuniæ, tranſdit; &, quod ubique habeat frumenti ac navium, oſtendit.

XIX. Cæſar, habitâ concione Cordubæ, omnibus generatim gratias agit: civibus Romanis; quòd oppidum in ſuâ poteſtate ſtuduiſſent habere: Hiſpanis; quòd præſidia expuliſſent: Gaditanis; quòd conatus adverſariorum infregiſſent, ſeſéque in libertatem vindicâſſent: tribunis militum centurionibúſque, qui eò præſidii causâ venerant; quòd eorum conſilia ſuâ virtute confirmâſſent. Pecunias, quas erant in publicum Varroni cives Romani polliciti, remittit: bona reſtituit iis, quos liberiùs locutos hanc pœnam tuliſſe cognoverat: tributis quibuſdam publicis privatíſque præmiis, reliquos in poſterum bonâ ſpe complet: biduúmque Cordubæ commoratus, Gades proficiſcitur: pecunias monumentáque, quæ ex fano Herculis collata erant in privatam domum, referri templum jubet: provinciæ Q. Caſſium præficit; huic IV legiones attribuit: ipſe iis navibus, quas M. Varro, quaſque Gaditani juſſu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus pervenit. Ibi totius ferè citerioris provinciæ legationes Cæſaris adventum exſpectabant. Eâdem ratione privatim ac publicè quibuſdam civitatibus habitis honoribus, Tarracone diſcedit; pedibúſque Narbonem, atque indè Maſſiliam, pervenit. Ibi legem de Dictatore latam, ſeſéque Dictatorem dictum à M. Lepido prætore, cognoſcit.

XX. Maſſilienſes, omnibus defeſſi malis; rei frumentariæ ad ſummam inopiam adducti; bis prœlio navali ſuperati; crebris eruptionibus fuſi; gravi etiam peſtilentiâ conflictati, ex diutinâ concluſione & mutatione victûs; (panico enim vetere, atque hordeo corrupto, omnes alebantur; quod ad hujuſmodi caſus antiquitus paratum, in publicum contulerant) dejectâ turri; labefactâ magnâ parte muri; auxiliis provinciarum & exercituum deſperatis, quos in Cæſaris poteſtatem veniſſe cognoverant: ſeſe dedere ſinè fraude conſtituunt. Sed paucis antè diebus L. Domitius, cògnitâ Maſſilienſium voluntate; navibus III comparatis, (ex quibus II familiaribus ſuis attribuerat, unam ipſe conſcenderat)

rat) nactus turbidam tempeſtatem, eſt profectus. Hunc conſpicatæ naves, quæ, juſſu Bruti, conſuetudine quotidianâ ad portum excubabant; ſublatis anchoris, ſequi cœperunt: ex iis unum, ipſius navigium, contendit, & fugere perſeveravit; auxilióque tempeſtatis ex conſpectu abiit: duo, perterrita concurſu noſtrarum navium, ſeſe in portum receperunt. Maſſilienſes arma tormentáque ex oppido, ut eſt imperatum, proferunt: naves ex portu navalibúſque educunt: pecuniam ex publico tranſdunt. Quibus rebus confectis; Cæſar magis eos pro nomine & vetuſtate, quàm pro meritis in ſe civitatis, conſervans, II ibi legiones præſidio relinquit; cæteras in Italiam mittit: ipſe ad Urbem proficiſcitur.

XXI. Iiſdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Siciliâ, & jam ab initio copias P. Attii Vari deſpiciens; II legiones ex IV, quas à Cæſare acceperat, & D equites tranſportabat: biduóque & noctibus III navigatione conſumptis, appellit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus abeſt à Clupeâ paſſuum XXII millia; habétque non incommodam æſtate ſtationem; & duobus eminentibus promontoriis continetur. Hujus adventum L. Cæſar filius, cum X longis navibus, ad Clupeam præſtolans; (quas naves, Uticæ ex prædonum bello ſubductas, P. Attius reficiendas hujus belli causâ curaverat) veritus navium multitudinem, ex alto refugerat: appulsâque ad proximum littus trireme conſtratâ, & in littore relictâ, pedibus Adrumetum profugerat; id oppidum C. Conſidius Longus unius legionis præſidio tuebatur: reliquæ Cæſaris naves ejus fugâ Adrumetum ſe receperunt. Hunc ſequutus M. Rufus Quæſtor navibus XII, quas præſidio ordinariis navibus Curio ex Siciliâ eduxerat; poſtquam relictam in littore navem conſpexit, hanc remulco abſtraxit: ipſe ad Curionem cum claſſe redit.

XXII. Curio Marcum Uticam navibus præmittit; ipſe eódem cum exercitu proficiſcitur; biduíque iter progreſſus, ad flumen Bagradam pervenit. Ibi C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus relinquit; ipſe cum equitatu antecedit, ad caſtra exploranda Corneliana; quòd is locus peridoneus caſtris habebatur.

tur. Id autem eſt jugum directum, eminens in mare, utrâque ex parte præruptum atque aſperum. ſed paullò tamen leniore faſtigio ab eâ parte, quæ ad Uticam vergit. Abeſt directo itinere ab Uticâ, paullò ampliùs paſſuum mille: ſed hôc itinere eſt fons, quo mare ſuccedit; longè latéque is locus reſtagnat; quem ſi quis vitare voluerit, VI millium circuitu in oppidum perveniet. Hôc explorato loco, Curio caſtra Vari conſpicit, muro oppidóque conjuncta ad portam, quæ appellatur Bellica; admodum munita, naturâ loci: unâ ex parte, ipſo oppido Uticâ; alterâ theatro, quod eſt ante oppidum: ſubſtructionibus ejus operis maximis; aditu ad caſtra difficili & anguſto. Simul animadvertit multa undique portari atque agi pleniſſimis viis, quæ repentini tumultûs timore ex agris in urbem conferebantur. Huc equitatum mittit, ut diriperet, atque haberet loco prædæ. Eodémque tempore his rebus ſubſidio DC equites Numidæ ex oppido, peditéſque CD, mittuntur à Varo; quos, auxilii causâ, rex Juba paucis antè diebus Uticam miſerat. Huic & paternum hoſpitium cum Pompeio, & ſimultas cum Curione intercedebant; quòd tribunus plebis legem promulgaverat, quâ lege regnum Jubæ publicaverat. Concurrunt equites inter ſe: neque verò primum impetum noſtrorum Numidæ ferre potuerunt; ſed, interfectis circiter CXX, reliqui ſe in caſtra ad oppidum receperunt. Interim, adventu longarum navium, Curio pronunciari onerariis navibus jubet, quæ ſtabant ad Uticam numero circiter CC; *ſe in hoſtium habiturum loco, qui non è veſtigio ad caſtra Corneliana vela direxiſſet.* Quâ pronunciatione factâ; temporis puncto, ſublatis anchoris, omnes Uticam relinquunt, &, quò imperatum eſt, tranſeunt. Quæ res omnium rerum copiâ complevit exercitum.

XXIII. His rebus geſtis, Curio ſe in caſtra ad Bagradam recepit; atque univerſi exercitûs conclamatione, Imperator appellatur. Poſtero die Uticam exercitum ducit, & prope oppidum caſtra ponit. Nondum opere caſtrorum perfecto, equites ex ſtatione nunciant, magna auxilia equitum, peditúmque ab rege miſſa Uticam venire; eodémque tempore vis magna pulveris cernebatur;

batur; & è veſtigio temporis primum agmen erat in conſpectu. Novitate rei Curio permotus præmittit equites, qui primum impetum ſuſtineant ac morentur: ipſe celeriter ab opere deductis legionibus aciem inſtruit. Equites committunt prœlium: & priùs quàm planè legiones explicari & conſiſtere poſſent, tota auxilia regis impedita ac perturbata, quòd nullo ordine & ſinè timore iter fecerant, in fugam ſe conjiciunt: equitatûque omni ferè incolumi, quòd ſe per littora celeriter in oppidum recepit; magnum peditum numerum interficiunt.

XXIV. Proximâ nocte centuriones Marſi II ex caſtris Curionis, cum manipularibus ſuis XXII, ad Attium Varum perfugiunt. Ii, ſeu verè, quam habuerant, opinionem perferunt; ſive etiam auribus Vari ſerviunt; (nam quæ volumus, & credimus libenter; &, quæ ſentimus ipſi, reliquos ſentire ſperamus) confirmant quidem certè totius exercitûs animos alienos eſſe à Curione; maximè opus eſſe in conſpectu exercitum venire, & colloquendi dare facultatem. Quâ opinione adductus Varus, poſtero die manè legiones ex caſtris educit. Facit idem Curio: atque unâ valle non magnâ interjectâ, ſuas uterque copias inſtruit.

XXV. Erat in exercitu Vari Sext. Quinctilius Varus; quem fuiſſe Corfinii ſuprà demonſtratum eſt. Hic dimiſſus à Cæſare in Africam venerat: legionéſque eas tranſduxerat Curio, quas ſuperioribus temporibus Corfinio receperat Cæſar; adeò ut, paucis mutatis centurionibus, iidem ordines manipulíque conſtarent. Hanc nactus appellationis cauſam Quinctilius, circumire aciem Curionis, atque obſecrare milites cœpit, *ne primi ſacramenti, quod apud Domitium atque apud ſe Quæſtorem dixiſſent, memoriam deponerent; neu contra eos arma ferrent, qui eâdem eſſent uſi fortunâ, eadémque in obſidione perpeſſi; neu pro iis pugnarent, à quibus in contumeliâ perfugæ appellarentur*. His pauca ad ſpem largitionis addit, quæ ab ſuâ liberalitate, ſi ſe atque Attium ſecuti eſſent, exſpectare deberent. Hâc habitâ oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit ſignificatio: atque ita ſuas uterque copias reducit.

XXVI.

XXVI. At in caſtris Curionis magnus omnium inceſſit timor: nam is variis hominum ſermonibus celeriter augetur: unuſquiſque enim opiniones fingebat; & ad id, quod ab alio audierat, ſui aliquid timoris addebat; hoc ubi uno auctore ad plures permanaverat, atque alius alii tranſdiderat; plures auctores ejus rei videbantur. [Civile bellum; genus hominum, quod liceret liberè facere & ſequi quod vellet: legiones eæ, quæ paullò antè apud adverſarios fuerant; nam etiam Cæſaris beneficium mutaverat conſuetudo, qua offerrentur: municipia etiam adverſis partibus conjuncta; neque enim ex Marſis Pelignîſque veniebant, ut qui ſuperiore nocte in contuberniis: commilitonéſque nonnulli, graviores ſermones militum vulgo duriùs accipiebant: nonnulla etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, fingebantur.]

XXVII. Quibus de cauſis concilio convocato, de ſummâ rerum deliberare incipit. Erant ſententiæ, quæ *conandum omnibus modis, caſtráque Vari oppugnanda*, cenſerent; quòd, hujuſmodi militum conſiliis, otium maximè contrarium eſſe arbitrarentur: poſtremò, *præſtare* dicebant, *per virtutem in pugnâ belli fortunam experiri; quàm deſertos, & circumventos à ſuis, graviſſimum ſupplicium pati.* Porro erant, qui cenſerent, *de tertiâ vigiliâ in caſtra Corneliana recedendum; ut, majore ſpatio temporis interjecto, militum mentes ſanarentur: ſimul, ſi quid gravius accidiſſet, magnâ multitudine navium & tutiùs & faciliùs in Siciliam receptus daretur.* Curio utrumque improbans conſilium, *quantum alteri ſententiæ deeſſet animi, tantum alteri ſupereſſe* dicebat: *hos turpiſſimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Quâ enim,* inquit, *fiduciâ, & opere & naturâ loci munitiſſima caſtra expugnari poſſe confidimus? aut verò quid proficimus, ſi, accepto magno detrimento, ab oppugnatione caſtrorum diſcedimus? quaſi non & felicitas rerum geſtarum, exercitûs benevolentiam imperatoribus; & res adverſæ, odia concilient. Caſtrorum autem mutatio quid habet niſi turpem fugam & deſperationem omnium, & alienationem exercitûs? Nam neque pudentes ſuſpicari oportet, ſibi parum credi; neque improbos ſcire, ſeſe timeri; quòd illis licentiam timor augeat noſter, his ſtudia diminuat,*

diminuat. Quòd ſi jam, inquit, *hæc explorata habemus, quæ de exercitûs alienatione dicuntur; quæ quidem ego aut omnino falſa, aut certè minora opinione eſſe confido: quantò diſſimulari & occultari hæc, quàm per nos confirmari, præſtat? An non, utì corporis vulnera, ita exercitûs incommoda ſunt tegenda; ne ſpem adverſariis augeamus? At etiam, ut mediâ nocte proficiſcamur, addunt; quò majorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur: namque hujuſmodi res aut pudore aut metu tenentur, quibus rebus nox maximè adverſaria eſt. Quare neque tanti ſum animi, ut ſinè ſpe caſtra oppugnanda cenſeam; neque tanti timoris, ut ipſe deficiam: atque omnia priùs experienda arbitror; magnâque ex parte jam me unà vobiſcum de re judicium facturum confido.*

XXVIII. Dimiſſo concilio, concionem advocat militum; commemorat, *quo ſit eorum uſus ſtudio ad Corfinium Cæſar; ut magnam partem Italiæ, beneficio atque auctoritate eorum, ſuam fecerit: Vos enim veſtrúmque factum,* inquit, *omnia deinceps municipia ſunt ſecuta; neque ſinè causâ & Cæſar amiciſſimè de vobis, & illi graviſſimè judicaverunt. Pompeius enim, nullo prælio pulſus, veſtri facti præjudicio demotus, Italiâ exceſſit: Cæſar me, quem ſibi cariſſimum habuit; provinciámque Siciliam atque Africam, ſinè quibus Urbem atque Italiam tueri non poteſt; veſtræ fidei commiſit. Adſunt, qui vos hortentur, ut à nobis deſciſcatis. Quid enim eſt illis optatius quàm uno tempore & nos circumvenire, & vos nefario ſcelere obſtringere? aut quid irati gravius de vobis ſentire poſſunt, quàm ut eos prodatis, qui ſe vobis omnia debere judicant; in eorum poteſtatem veniatis, qui ſe per vos periſſe exiſtimant? An verò in Hiſpaniâ res geſtas Cæſaris non audîſtis? duos pulſos exercitus? duos ſuperatos duces? duas receptas provincias? Hæc acta diebus* XL, *quibus in conſpectu adverſariorum venerit Cæſar. An qui incolumes reſiſtere non potuerunt, perditi reſiſtant? Vos autem, incertâ victoriâ Cæſarem ſecuti; dijudicatâ jam belli fortunâ victum ſequamini, quum veſtri officii præmia percipere debeatis? Deſertos enim ſe ac proditos à vobis dicunt, & prioris ſacramenti mentionem faciunt: vóſne verò L. Domitium, an vos L. Domitius deſeruit? Nónne extremam pati fortunam*

M *paratos,*

paratos, projecit ille? non ſibi, clam vobis, ſalutem fugâ petivit? non, proditi per illum, Cæſaris beneficio eſtis conſervati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit; quum, projectis faſcibus, & depoſito imperio, privatus & captus ipſe in alienam veniſſet poteſtatem? Relinquitur nova Religio, ut, eo neglecto ſacramento, quo nunc tenemini, reſpiciatis illud, quod deditione ducis & capitis deminutione ſublatum eſt. At credo, ſi Cæſarem probatis, in me offenditis; qui de meis in vos meritis prædicaturus non ſum, quæ ſunt adhuc & meâ voluntate & veſtrâ expectatione leviora: ſed tamen ſui laboris milites ſemper, eventu belli, præmia petiverunt; qui qualis ſit futurus, ne vos quidem dubitatis. Diligentiam quidem noſtram, aut quem ad finem adhuc res proceſſit, fortunámque, cur prætereant? An pœnitet vos, quòd ſalvum atque incolumem exercitum, nullâ omnino nave deſideratâ, tranſduxerim? quòd claſſem hoſtium primo impetu adveniens profligaverim? quòd bis per biduum equeſtri prælio ſuperaverim? quòd ex portu ſinûque, adverſariorum CC *naves onerarias adduxerim; eóque illos compulerim, ut neque pedeſtri itinere neque navibus commeatu juvari poſſint? Hâc vos fortunâ atque his ducibus repudiatis, Corfinienſem ignominiam, an Italiæ fugam, an Hiſpaniarum deditionem, an Africi belli præjudicia ſequimini? Equidem me Cæſaris militem dici volui; vos me Imperatoris nomine appellaviſtis: cujus ſi vos pœnitet, veſtrum vobis beneficium remitto; mihi meum reſtituite nomen, ne ad contumeliam honorem dediſſe videamini.*

XXIX. Quâ oratione permoti milites, crebrò etiam dicentem interpellabant; ut magno cum dolore infidelitatis ſuſpicionem ſuſtinere viderentur: diſcedentem verò ex concione, univerſi cohortantur: *magno ſit animo, neu dubitet prælium committere, & ſuam fidem virtutémque experiri.* Quo facto, commutatâ omnium voluntate & opinione, conſenſu ſummo conſtituit Curio, quum primùm ſit data poteſtas, prœlio rem committere. Poſtero die productos, loco eodem quo ſuperioribus diebus conſtiterat, in acie collocat. Ne Varus quidem Attius dubitat copias producere; ſive ſollicitandi milites, ſive æquo loco dimicandi detur occaſio, ne facultatem prætermittat.

XXX.

XXX. Erat vallis inter duas acies, ut ſuprà demonſtratum eſt; non ita magna, at difficili & arduo adſcenſu. Hanc, uterque, ſi adverſariorum copiæ tranſire conarentur, exſpectabat; quò æquiore loco prœlium committeret. Simul à ſiniſtro cornu, P. Attii equitatus omnis, & unà levis armaturæ interjecti complures, quum ſe in vallem demitterent, cernebantur. Ad eos Curio equitatum, & duas Marrucinorum cohortes, mittit: quorum primum impetum equites hoſtium non tulerunt; ſed, admiſſis equis, ad ſuos refugerunt: relicti ab iis, qui unà procurrerant, levis armaturæ; circumveniebantur atque interficiebantur ab noſtris. Huc tota Vari converſa acies, ſuos fugere & concidi videbat. Tum Rebilus legatus Cæſaris, quem Curio ſecum ex Siciliâ duxerat, quòd magnum habere uſum in re militari ſciebat; *Perterritum*, inquit, *hoſtem vides, Curio. Quid dubitas uti temporis opportunitate?* Ille, unum elocutus, ut memoriâ tenerent milites ea, quæ pridie ſibi confirmâſſent; ſequi ſeſe jubet, & præcurrit ante omnes: adeóque erat impedita vallis, ut in aſcenſu, niſi ſublevati à ſuis, primi non facilè eniterentur. Sed præoccupatus animus Attianorum militum, timore, & fugâ, & cæde ſuorum; nihil de reſiſtendo cogitabat: omnéſque jam ſe ab equitatu circumveniri arbitrabantur. Itaque priùs, quàm telum adjici poſſet, aut noſtri propiùs accederent; omnis Vari acies, terga vertit, ſéque in caſtra recepit.

XXXI. Quâ in fugâ Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus, de exercitu Curionis, primum agmen fugientium conſecutus, magnâ voce Varum nomine appellans requirebat; utì unus eſſe ex ejus militibus, & monere aliquid velle ac dicere, videretur. Ubi ille ſæpius appellatus adſpexit, ac reſtitit; &, quis eſſet, aut quid vellet, quæſivit; humerum apertum gladio appetit; paullúmque abfuit, quin Varum interficeret: quod ille periculum, ſublato ad ejus conatum ſcuto, vitavit: Fabius à proximis militibus circumventus, interficitur. Hâc fugientium multitudine ac turbâ, portæ caſtrorum occupantur, atque iter impeditur; pluréſque in eo loco ſine vulnere, quàm in prœlio aut

 fugâ,

fugâ, intereunt: neque multum abfuit, quin etiam caſtris expellerentur; ac nonnulli protinus eodem curſu in oppidum contenderunt. Sed cùm loci natura, tum munitio caſtrorum aditum prohibebat; quòd ad prœlium egreſſi Curionis milites, iis rebus indigebant, quæ res ad oppugnationem caſtrorum erant uſui. Itaque Curio exercitum in caſtra reducit; ſuis omnibus, præter Fabium, incolumibus; ex numero adverſariorum circiter DC interfectis, ac mille vulneratis: qui omnes, diſceſſu Curionis; multíque præterea, per ſimulationem vulnerum; ex caſtris in oppidum, propter timorem, ſeſe recipiunt. Quâ re animadversâ, Varus, & terrore exercitûs cognito; buccinatore in caſtris, & paucis ad ſpeciem tabernaculis relictis; de tertiâ vigiliâ ſilentio exercitum in oppidum reducit.

XXXII. Poſtero die Curio Uticam obſidere, & vallo circummunire inſtituit. Erat in oppido multitudo inſolens belli, diuturnitate otii; Uticenſes, pro quibuſdam Cæſaris in ſe beneficiis, illi amiciſſimi: conventus, qui ex variis generibus conſtaret; terror ex ſuperioribus prœliis magnus. Itaque de deditione palàm loquebantur omnes; & cum P. Attio agebant, ne ſuâ pertinaciâ omnium fortunas perturbari vellet. Hæc quum agerentur; nuncii præmiſſi ab rege Jubâ venerunt, qui illum cum magnis copiis adeſſe dicerent, & de cuſtodiâ ac defenſione urbis hortarentur: quæ res eorum perterritos animos confirmavit.

XXXIII. Nunciabantur hæc eadem Curioni: ſed aliquamdiu fides fieri non poterat; tantam habebat ſuarum rerum fiduciam. Jámque Cæſaris in Hiſpaniâ res ſecundæ in Africam nunciis ac litteris perferebantur. Quibus omnibus rebus ſublatus, nihil contra ſe Regem niſurum exiſtimabat. Sed ubi certis auctoribus comperit, minùs v & xx millibus longè ab Uticâ ejus copias abeſſe; relictis munitionibus, ſeſe in caſtra Corneliana recepit. Huc frumentum comportare, caſtra munire, materiam conferre cœpit; ſtatímque in Siciliam miſit, utì II legiones reliquúſque equitatus ad ſe mitteretur. Caſtra erant ad bellum ducendum aptiſſima, naturâ, & loci munitione & maris propinquitate, & aquæ & ſalis

copia;

copiâ; cujus magna vis jam ex proximis erat ſalinis eò congeſta. Non * materia, multitudine arborum; non frumentum, cujus erant pleniſſimi agri; deficere poterat. Itaque ſuorum omnium conſenſu Curio reliquas copias exſpectare, & bellum ducere parabat.

XXXIV. His conſtitutis rebus, probatíſque conſiliis; ex perſugis quibuſdam oppidanis audit, Jubam, revocatum finitimo bello, & controverſiis Leptitanorum, reſtitiſſe in regno; Saburam, ejus præfectum, cum mediocribus copiis miſſum, Uticæ appropinquare. His auctoribus temere credens, conſilium commutat, & prœlio rem committere conſtituit. Multum ad hanc rem probandam adjuvat adoleſcentia, magnitudo animi, ſuperioris temporis proventus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impulſus, equitatum omnem primâ nocte ad caſtra hoſtium mittit, ad flumen Bagradam; quibus præerat Sabura, de quo antè erat auditum. Sed rex omnibus copiis inſequebatur, & VI millium paſſuum intervallo à Saburâ conſederat. Equites miſſi, nocte iter conficiunt; imprudentes atque inopinantes hoſtes aggrediuntur: Numidæ enim, quâdam barbarâ conſuetudine, nullis ordinibus paſſim conſederant. Hos oppreſſos ſomno & diſperſos adorti, magnum eorum numerum interficiunt: multi perterriti profugiunt. Quo facto, ad Curionem equites revertuntur, captivóſque ad eum reducunt.

XXXV. Curio cum omnibus copiis quartâ vigiliâ exierat, cohortibus V caſtris præſidio relictis. Progreſſus millia paſſuum VI, equites convenit; rem geſtam cognovit; ex captivis quærit, quis caſtris ad Bragradam præſit: reſpondent, Saburam. Reliqua, ſtudio itineris conficiendi, quærere prætermittit; proximáque reſpiciens ſigna; *Videtíſne*, inquit, *milites, captivorum orationem cum perſugis convenire? abeſſe regem; exiguas eſſe copias miſſas, quæ paucis equitibus pares eſſe non potuerint. Proinde ad prædam, ad gloriam, properate; ut jam de præmiis veſtris, & de referendâ gratiâ cogitare incipiamus.* Erant per ſe magna, quæ geſſerant equites; præſertim quum eorum exiguus numerus cum tantâ multitudine Numidarum conferretur: hæc tamen ab ipſis inflatiùs commemorabantur;

rabantur; ut de ſuis homines laudibus libenter prædicant: multa præterea ſpolia præferebantur: capti homines, equiteſque producebantur: ut, quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. Ita ſpei Curionis militum ſtudia non deerant. Equites ſequi jubet ſeſe; itérque accelerat, ut quàm maximè ex fugâ perterritos adoriri poſſet. At illi, itinere totius noctis confecti, ſubſequi non poterant: atque alii alio loco reſiſtebant. Ne hæc quidem res Curionem ad ſpem morabatur.

XXXVI. Juba certior factus à Saburâ de nocturno prœlio; II millia Hiſpanorum & Gallorum equitum, quos ſuæ cuſtodiæ causâ circum ſe habere conſueverat; & peditum eam partem, cui maximè confidebat, Saburæ ſubmittit. Ipſe cum reliquis copiis, elephantíſque XL, lentiùs ſubſequitur. ſuſpicatus, præmiſſis equitibus, ipſum affore Curionem; Sabura copias equitum peditúmque inſtruit: atque his imperat, ut ſimulatione timoris paullatim cedant, ac pedem referant; ſeſe, quum opus eſſet, ſignum prœlii daturum; &, quod rem poſtulare cognoviſſet, imperaturum.

XXXVII. Curio, ad ſuperiorem ſpem additâ præſentis temporis opinione, hoſtes fugere arbitratus, copias ex locis ſuperioribus in campum deducit. Quibus ex locis quum longiùs eſſet progreſſus; confecto jam labore exercitu, XVI millium ſpatio conſiſtit. Dat ſignum ſuis Sabura; aciem conſtituit, & circuire ordines atque hortari incipit: ſed peditatu duntaxat procul ad ſpeciem utitur; equites in aciem mittit. Non deeſt negotio Curio; ſuóſque hortatur, ut ſpem omnem in virtute reponant. Nec militibus quidem, ut defeſſis; neque equitibus, ut paucis & labore confectis; ſtudium ad pugnandum virtúſque deerat: ſed ii erant numero CC; reliqui in itinere ſubſtiterant. Hi quamcunque in partem impetum fecerant, hoſtes loco cedere cogebant: ſed neque longiùs fugientes proſequi, nec vehementiùs equos incitare poterant. At equitatus hoſtium ab utroque cornu circumire aciem noſtram, & averſos proterere incipit. Quum cohortes ex acie procurriſſent; Numidæ integri celeritate impetum noſtrorum effugiebant; rúrſúſque ad ordines ſuos

ſe

ſe recipientes circumibant, & ab acie excludebant. Sic neque in loco manere, ordinéſque ſervare; neque procurrere, & caſum ſubire; tutum videbátur. Hoſtium copiæ, ſummiſſis ab rege auxiliis, crebrò augebantur: noſtros vires laſſitudine deficiebant: ſimul ii, qui vulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant; quòd tota acies equitatu hoſtium circumdata tenebatur. Hi, de ſuâ ſalute deſperantes, (ut extremo vitæ tempore homines facere conſueverunt) aut ſuam mortem miſerabantur, aut parentes ſuos commendabant, ſi quos ex eo periculo fortuna ſervare potuiſſet. Plena erant omnia timoris, & luctûs.

XXXVIII. Curio; ubi, perterritis omnibus, neque cohortationes ſuas, neque preces audiri intelligit; unam, ut in miſeris rebus, ſpem reliquam ſalutis eſſe arbitratus; proximos colles capere univerſos, atque eò inferri ſigna jubet: hos quoque præoccupat miſſus à Saburâ equitatus. Tum vero ad ſummam deſperationem noſtri perveniunt; & partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius præfectus equitum, cum paucis equitibus circumſiſtens; ut fugâ ſalutem petat, atque in caſtra contendat; & ſe ab eo non diſceſſurum pollicetur. At Curio nunquam, amiſſo exercitu quem à Cæſare fidei ſuæ commiſſum acceperit, ſe in ejus conſpectum reverſurum confirmat; atque ita prœlians interficitur. Equites perpauci ex prœlio ſe recipiunt. Sed ii, quos ad noviſſimum agmen, equorum reficiendorum causâ, ſubſtitiſſe demonſtratum eſt; fugâ totius exercitûs procul animadversâ, ſeſe incolumes in caſtra conferunt. Milites ad unum omnes interficiuntur.

XXXIX. His rebus cognitis; M. Rufus quæſtor in caſtris relictus à Curione, cohortatur ſuos, ne animo deficiant. Illi orant atque obſecrant, ut in Siciliam navibus reportentur. Pollicetur: magiſtríſque imperat navium, ut primo veſpere omnes ſcaphas ad littus appulſas habeant. Sed tantus fuit omnium terror, ut alii adeſſe copias Jubæ dicerent; alii cum legionibus in-

ſtare Varum, jámque ſe pulverem venientium cernere; quarum rerum nihil omnino acciderat: alii claſſem hoſtium celeriter advolaturam ſuſpicarentur. Itaque perterritis omnibus, ſibi quiſque conſulebat. Qui in claſſe erant, proficiſci properabant. Horum fuga navium onerariarum magiſtros incitabat. Pauci lenunculi ad officium imperiúmque conveniebant: ſed tanta erat completis littoribus contentio, qui potiſſimùm ex magno numero conſcenderent; ut multitudine atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui ob timorem propiùs adire tardarentur.

XL. Quibus rebus accidit, ut pauci milites patréſque familiæ, qui aut gratiâ aut miſericordiâ valerent, aut naves adnare poſſent, recepti, in Siciliam incolumes pervenirent. Reliquæ copiæ; miſſis ad Varum noctu, legatorum numero, centurionibus; ſeſe ei dediderunt. Quorum cohortes militum Juba poſtero die ante oppidum conſpicatus; ſuam eſſe prædicans prædam, magnam partem eorum interfici juſſit: paucos electos in regnum remiſit. Cùm Varus ſuam fidem ab eo lædi quereretur, neque reſiſtere auderet: ipſe equo in oppidum vectus, proſequentibus compluribus ſenatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius & Licinius Damaſippus; paucis diebus, quæ fieri vellet, Uticæ conſtituit atque imperavit: diebúſque pòſt paucis ſe in regnùm cum omnibus copiis recepit.

LIBER III.

I. DICTATORE habente comitia Cæſare, conſules creantur Julius Cæſar & P. Servilius: is enim erat annus, quo per leges ei conſulem fieri liceret. His rebus confectis: quum fides totâ Italiâ eſſet anguſtior, neque creditæ pecuniæ ſolverentur; conſtituit, ut arbitri darentur: per eos fierent æſtimationes poſſeſſio-

num

num & rerum, quanti quæque earum ante bellum fuiſſent; atque eæ creditoribus tranſderentur. Hoc & ad timorem novarum tabularum tollendum minuendúmque, qui ferè bella & civiles diſſenſiones ſequi conſuevit; & ad debitorum tuendam exiſtimationem, eſſe aptiſſimum exiſtimavit. Item, prætoribus tribuníſque plebis rogationes ad populum ferentibus; nonnullos ambitûs Pompeiâ lege damnatos, illis temporibus, quibus in Urbe præſidia legionum Pompeius habuerat; (quæ judicia, aliis audientibus judicibus, aliis ſententiam ferentibus, ſingulis diebus erant perfecta) in integrum reſtituit, qui ſe illi initio civilis belli obtulerant, ſi ſuâ operâ in bello uti vellet; perinde æſtimans ac ſi uſus eſſet, quoniam ſui feciſſent poteſtatem; ſtatuerat enim hos priùs judicio populi debere reſtitui, quàm ſuo beneficio videri receptos; ne aut ingratus in referendâ gratiâ, aut arrogans in præripiendo populi beneficio, videretur.

II. His rebus & feriis Latinis, comitiíſque omnibus perficiundis, XI dies tribuit; dictaturâque ſe abdicat; & ab Urbe proficiſcitur, Brundiſiúmque pervenit. Eò legiones XII, equitatum omnem, venire juſſerat. Sed tantum navium reperit, ut anguſtè XX millia legionariorum militum, & DC equites, tranſportare poſſent. Hoc unum [inopiâ navium] Cæſari ad conficiendi belli celeritatem defuit. Atque eæ ipſæ copiæ infrequentiores imponuntur, quòd multi Gallicis tot bellis defecerant; longúmque iter ex Hiſpaniâ magnum numerum deminuerat; & gravis autumnus in Apuliâ circúmque Brundiſium, ex ſaluberrimis Galliæ & Hiſpaniæ regionibus, omnem exercitum valetudine tentaverat.

III. Pompeius annuum ſpatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum à bello, atque ab hoſte otioſum fuerat; magnam ex Aſiâ, Cycladibúſque inſulis, Corcyrâ, Athenis, Ponto, Bithyniâ, Syriâ, Ciliciâ, Phœnice, & Ægypto, claſſem coëgerat; magnam omnibus locis ædificandam curaverat: magnam imperatam Aſiæ, Syriæ, regibúſque omnibus, & dynaſtis, & tetrarchiis, & liberis Achaiæ populis, pecuniam exegerat; magnam, ſocietates earum provinciarum, quas

ipſe obtinebat, ſibi numerare coëgerat. Legiones effecerat civium Romanorum, ix; v, ex Italiâ quas tranſduxerat; unam ex Siciliâ veteranam, quam factam ex duabus gemellam appellabat; unam ex Cretâ & Macedoniâ, ex veteranis militibus, qui dimiſſi à ſuperioribus imperatoribus in iis provinciis conſederant; ii ex Aſiâ, quas Lentulus conſcribendas curaverat. Præterea magnum numerum ex Theſſaliâ, Bœotiâ, Achaiâ, Epiróque, ſupplementi nomine, in legiones diſtribuerat. His Antonianos milites admiſcuerat. Præter has, exſpectabat cum Scipione ex Syriâ legiones ii. Sagittarios ex Cretâ, Lacedæmone, Ponto, atque Syriâ, reliquíſque civitatibus, iii millia numero habebat: funditorum, cohortes vi: mercenarias, ii: equitum, vii millia: ex quibus dc Gallos Deiotarus adduxerat; d, Ariobarzanes ex Cappadociâ: ad eundem numerum Cotus ex Thraciâ dederat, & Sadalem filium miſerat. Ex Macedoniâ cc erant, quibus Raſcipolis præerat, excellenti virtute: d ex Gabinianis Alexandriâ, Gallos Germanóſque, quos ibi A. Gabinius præſidii causâ apud regem Ptolemæum reliquerat, Pompeius filius cum claſſe adduxerat: dccc, quos ex ſervis ſuis paſtorúmque ſuorum coëgerat. ccc Tarcundarius Caſtor & Donilaus ex Gallogræciâ dederant: horum alter unà venerat, alter filium miſerat. cc ex Syriâ à Comageno Antiocho, cui magna præmia Pompeius tribuit, miſſi erant, in his plerique hippotoxotæ. Huc Dardanos, Beſſos; partim mercenarios, partim imperio aut gratiâ comparatos; item Macedonas, Theſſalos, & reliquarum gentium & civitatum adjecerat; atque eum, quem ſuprà demonſtravimus, numerum expleverat. Frumenti vim maximam ex Theſſaliâ, Aſiâ, Ægypto, Cretâ, Cyrenis, reliquíſque regionibus comparaverat. Hyemare Dyrrhachii, Apolloniæ, omnibúſque oppidis maritimis conſtituerat; ut mare Cæſarem tranſire prohiberet. Ejus rei causâ, omni orâ maritimâ claſſem diſpoſuerat. Præerat Ægyptiis navibus Pompeius filius; Aſiaticis, D. Lælius & C. Triarius; Syriacis, C. Caſſius; Rhodiis, C. Marcellus cum C. Coponio; Liburnicæ atque Achaicæ claſſi, Scribonius Libo & M. Octavius,

tavius. Toti tamen officio maritimo M. Bibulus præpoſitus, cuncta adminiſtrabat: ad hunc ſumma imperii reſpiciebat.

IV. Cæſar, ut Brundiſium venit, concionatus apud milites; *quoniam propè ad finem laborum ac periculorum eſſet perventum, æquo animo mancipia atque impedimenta in Italiâ relinquerent; ipſi expediti naves conſcenderent, quò major numerus militum poſſet imponi; omniâque ex victoriâ & ex ſuâ liberalitate ſperarent:* Conclamantibus omnibus, *imperaret, quod vellet; quodcunque imperaviſſet, ſe æquo animo eſſe facturos:* pridie Non. Jan. naves ſolvit; impoſitis, ut ſuprà demonſtratum eſt, legionibus VII. Poſtridie terram attigit Cerauniorum. Saxa inter & alia loca periculoſa quietam nactus ſtationem; & portus omnes timens, quos teneri ab adverſariis arbitrabatur; ad eum locum, qui appellatur Pharſalus, omnibus navibus ad unam incolumibus, milites expoſuit.

V. Erat Orici Lucretius Veſpillo, & Minucius Rufus, cum Aſiaticis navibus XVIII; quibus, juſſu D. Lælii, præerant: M. Bibulus, cum navibus CX, Corcyræ. Sed neque ii ſibi confiſi ex portu prodire ſunt auſi; quum Cæſar omnino XII naves longas præſidio duxiſſet, in quibus erant conſtratæ IV: neque Bibulus, impeditis navibus, diſperſiſque remigibus, ſatis maturè occurrit; quòd priùs ad continentem viſus eſt Cæſar, quàm de ejus adventu fama omnino in eas regiones perferretur.

VI. Expoſitis militibus, naves eâdem nocte Brundiſium à Cæſare remittuntur; ut reliquæ legiones, equitatúſque, tranſportari poſſent. Huic officio præpoſitus erat Fufius Kalenus legatus, qui celeritatem in tranſportandis legionibus adhiberet. Sed ſeriùs à terrâ provectæ naves, neque uſæ nocturnâ aurâ; in redeundo offenderunt. Bibulus enim, Corcyræ certior factus de adventu Cæſaris, ſperans ſe alicui parti onuſtarum navium occurrere poſſe, inanibus occurrit; & nactus circiter XXX, in eas indiligentiæ ſuæ ac doloris iracundiâ erupit, omnéſque incendit: eodémque igne nautas dominóſque navium interfecit; magnitudine pœnæ reliquos deterrere ſperans. Hôc confecto negotio: à Salonis ad Orici portum, ſtationes littoráque omnia longè

latéque

latéque claſſibus occupavit: cuſtodiiſque diligentiùs diſpoſitis, ipſe graviſſimâ hyeme in navibus excubabat; neque ullum laborem aut munus deſpiciens, [neque ſubſidium exſpectans, ſi in Cæſaris complexum venire poſſet.]

VII. Poſt diſceſſum Liburnarum; ex Illyrico M. Octavius, cum iis quas habebat navibus, Salonas pervenit: ibíque concitatis Dalmatis reliquíſque barbaris, Iſſam à Cæſaris amicitiâ avertit: conventum Salonis quum neque pollicitationibus neque denunciatione periculi permovere poſſet; oppidum oppugnare inſtituit. Eſt autem oppidum & loci naturâ, & colle munitum. Sed celeriter cives Romani, ligneis effectis turribus, iis ſeſe munierunt: &, quum eſſent infirmi ad reſiſtendum, propter paucitatem hominum; crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium deſcenderunt, ſervóſque omnes puberes liberaverunt; &, præſectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. Quorum cognitâ ſententiâ; Octavius quinis caſtris oppidum circumdedit, atque uno tempore obſidione & oppugnationibus eos premere cœpit. Illi omnia perpeti parati, maximè à re frumentariâ laborabant. Quare miſſis ad Cæſarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, ut poterant, per ſe incommoda ſuſtinebant. Et, longo interpoſito ſpatio, quum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octavianos effeciſſet; nacti occaſionem meridiani temporis, diſceſſu eorum, pueris mulieribúſque in muro diſpoſitis, ne quid quotidianæ conſuetudinis deſideraretur; ipſi, manu factâ, cum iis quos nuper manumiſſos liberaverant, in proxima Octavii caſtra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu altera ſunt adorti; indè tertia, & quarta, & deinceps reliqua; omnibúſque eos caſtris expulerunt: &, magno numero interfecto, reliquos atque ipſum Octavium in naves confugere coëgerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. Jamque hyems appropinquabat; &, tantis detrimentis acceptis, Octavius, deſperatâ oppugnatione oppidi, Dyrrhachium ſeſe ad Pompeium recepit.

VIII. Demonſtratum eſt L. Vibullium Rufum, Pompeii præfectum, bis in poteſtatem perveniſſe Cæſaris;

atque

atque ab eo eſſe dimiſſum: ſemel ad Corfinium, iterum in Hiſpaniâ. Hunc pro ſuis beneficiis Cæſar judicaverat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret: eundémque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat. Erat autem hæc ſumma mandatorum: *Debere utrumque, pertinaciæ finem facere; & ab armis diſcedere; neque ampliùs fortunam periclitari: ſatìs eſſe magna utrimque incommoda accepta; quæ pro diſciplinâ & præceptis habere poſſent, ut reliquos caſus timerent: illum ab Italiâ expulſum, amiſſâ Siciliâ, & Sardiniâ, duabúſque Hiſpaniis, & cohortibus in Italiâ atque in Hiſpaniâ civium Romanorum* C *atque* XXX; *ſe morte Curionis, & detrimento Africani exercitûs tanto, militúmque deditione ad Corcyram: proinde ſibi ac reipublicæ parcerent. Quantum in bello fortuna poſſet, jam ipſi incommodis ſuis ſatìs eſſent documento: hoc unum eſſe tempus de pace agendi, dum ſibi uterque confideret, & pares ambo viderentur: ſi verò alteri paullum modò tribuiſſet fortuna; non eſſe uſurum conditionibus pacis eum, qui ſuperior videretur; neque fore æquâ parte contentum, qui ſe omnia habiturum confideret. Conditiones pacis, quoniam antea convenire non potuiſſent, Romæ à Senatu & à populo peti debere: interea & reipublicæ & ipſis placere oportere, ſi uterque in concione ſtatim juraviſſet, ſe triduo proximo exercitum dimiſſurum: depoſitis armis auxiliiſque, quibus nunc confiderent; neceſſario populi ſenatûſque judicio fore utrumque contentum: hæc quò faciliùs Pompeio probari poſſent, omnes ſuas terreſtres urbiúmque copias dimiſſurum.*

IX. Vibullius, his expoſitis à Cæſare, non minùs neceſſarium eſſe exiſtimavit, de repentino adventu Cæſaris Pompeium fieri certiorem; utì ad id conſilium capere poſſet, antequam de mandatis agi inciperet: atque ideo, continuato & nocte & die itinere, atque mutatis ad celeritatem jumentis, ad Pompeium contendit; ut adeſſe Cæſarem omnibus copiis nunciaret. Pompeius erat eo tempore in Candaviâ; itérque ex Macedoniâ in hyberna, Apolloniam, Dyrrhachiúmque habebat: ſed, re novâ perturbatus, majoribus itineribus Apolloniam petere cœpit; ne Cæſar oræ maritimæ civitates occuparet. At ille, expoſitis militibus, eodem die

die Oricum proficiſcitur. Quò quum veniſſet; L. Torquatus, qui juſſu Pompeii oppido præerat, præſidiúmque ibi Parthinorum habebat; conatus portis clauſis oppidum defendere, Græcos murum aſcendere atque arma capere jubet: illi autem quum ſe contra imperium populi Romani pugnaturos eſſe negarent; oppidani autem ſuâ ſponte Cæſarem recipere conarentur; deſperatis omnibus auxiliis, portas aperuit; & ſe atque oppidum Cæſari dedit; incolumíſque ab eo conſervatus eſt.

X. Recepto Cæſar Orico, nullâ interpoſitâ morâ, Apolloniam proficiſcitur. Ejus adventu audito; L. Staberius, qui ibi præerat, aquam comportare in arcem, atque eam munire, obſidéſque ab Apolloniatibus exigere cœpit. Illi verò daturos ſe negare; neque portas Conſuli præcluſuros; neque ſibi judicium ſumpturos contrà atque omnis Italia populúſque R. judicaviſſet. Quorum cognitâ voluntate, clàm profugit. Apolloniates ad Cæſarem legatos mittunt, oppidóque recipiunt. Hos ſequuntur Bullidenſes, Amantiani, & reliquæ finitimæ civitates, totáque Epirus; & legatis ad Cæſarem miſſis, quæ imperaret, facturos pollicentur.

XI. At Pompeius; cognitis iis rebus, quæ erant Orici atque Apolloniæ geſtæ; Dyrrhachio timens, diurnis eò nocturniſque itineribus contendit. Simul ac Cæſar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit ejus exercitui; quòd properans noctem diei conjunxerat, neque iter intermiſerat; ut penè omnes, in Epiro finitimíſque regionibus ſigna relinquerent; complures arma projicerent; ac fugæ ſimile iter videretur. Sed quum prope Dyrrhachium Pompeius conſtitiſſet, caſtráque metari juſſiſſet; perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit; jurátque, ſe eum non deſerturum, eundémque caſum ſubiturum, quemcumque ei fortuna tribuiſſet. Hoc idem reliqui jurant legati: hos tribuni militum centurionéſque ſequuntur; atque idem omnis exercitus jurat. Cæſar, præoccupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit: caſtráque ad flumen Apſum ponit in finibus Apolloniatium, ut caſtella vicique bene meritæ civitatis tuti eſſent præſidio: ibíque reliquarum ex Italiâ legionum adventum exſpectare, &

ſub

ſub pellibus hyemare conſtituit. Hoc idem Pompeius facit; &, trans flumen Apſum poſitis caſtris, eò copias omnes auxiliáque conduxit.

XII. Kalenus, legionibus equitibúſque Brundiſii in naves impoſitis, ut erat præceptum à Cæſare; quantam navium facultatem habebat, naves ſolvit; paullúmque à portu progreſſus, litteras à Cæſare accipit; quibus eſt certior factus, portus littoráque omnia claſſibus adverſariorum teneri. Quo cognito; ſe in portum recipit, navéſque omnes revocat. Una ex iis, quæ perſeveravit, neque imperio Kaleni obtemperavit; quòd erat ſinè militibus, privatóque conſilio adminiſtrabatur; delata Oricum, à Bibulo expugnata eſt: qui de ſervis liberíſque omnibus ad impuberes ſupplicium ſumit, & ad unum interficit. Ita, exiguo tempore, magno caſu totius exercitûs ſalus conſtitit.

XIII. Bibulus, ut ſuprà demonſtratum eſt, erat cum claſſe ad Oricum; &, ſicut mari portubúſque Cæſarem prohibebat; ita ipſe omni terrâ earum regionum prohibebatur: præſidiis enim depoſitis, omnia littora à Cæſare tenebantur; neque lignandi, neque aquandi, neque naves ad terram religandi, poteſtas fiebat. Erat res in magnâ difficultate; ſummíſque anguſtiis rerum neceſſariarum premebantur; adeò ut cogerentur, ſicuti reliquum commeatum, ita ligna atque aquam Corcyrâ navibus onerariis ſupportare: atque uno etiam tempore accidit, ut, difficilioribus uſi tempeſtatibus; ex pellibus, quibus erant tectæ naves, nocturnum excipere rorem cogerentur. Quas tamen difficultates patienter & æquo animo ferebant: neque ſibi nudanda littora, & relinquendos portus exiſtimabant. Sed quum eſſent in quibus demonſtravi anguſtiis; ac ſe Libo cum Bibulo conjunxiſſet: loquuntur ambo ex navibus cum M. Acilio & Statio Murco legatis; quorum alter oppidi muris, alter præſidiis terreſtribus præerat: *velle ſe de maximis rebus cum Cæſare loqui, ſi ſibi ejus facultas detur.* Huc addunt pauca, réi confirmandæ causâ; ut de compoſitione acturi viderentur. Interim poſtulant, ut ſint induciæ; atque ab iis impetrant: magnum enim, quod afferebant, videbatur; & Cæſarem id ſummè ſciebant

cupere;

cupere; & profectum aliquid Bibuli mandatis exiſtimabatur.

XIV. Cæſar eo tempore cum legione unâ profectus ad recipiendas ulteriores civitates; & rem frumentariam expediendam, quâ anguſtè utebatur; erat ad Buthrotum, oppoſitum Corcyræ. Ibi ab Acilio certior & Murco per litteras factus de poſtulatis Libonis & Bibuli, legionem relinquit; ipſe Oricum revertitur. Eò quum veniſſet, evocantur illi ad colloquium. Prodit Libo, atque excuſat Bibulum, quòd *is iracundiâ ſummâ erat, inimicitiáſque habebat etiam privatas cum Cæſare ex ædilitate & præturâ conceptas: ob eam rem colloquium vitâſſe; ne res maximæ ſpei maximaéque utilitatis ejus iracundiâ impedirentur. Pompeii ſummam eſſe ac fuiſſe ſemper voluntatem, ut componeretur, atque ab armis diſcederetur: ſed poteſtatem ſe ejus rei nullam habere; propterea quòd, de concilii ſententiâ, ſummam belli rerúmque omnium Pompeio permiſerint: ſed, poſtulatis Cæſaris cognitis, miſſuros ad Pompeium; atque illum reliqua per ſe acturum, hortantibus ipſis: interea manerent induciæ, dum ab illo rediri poſſet; néve alter alteri noceret.* Huc addit pauca de cauſâ, & de copiis auxiliiſque ſuis. Quibus rebus neque tum reſpondendum Cæſar exiſtimavit; neque nunc, ut memoriæ prodatur, ſatìs cauſæ putamus. Poſtulabat Cæſar, ut *legatos ſibi ad Pompeium ſinè periculo mittere liceret; ídque ipſi fore reciperent, aut acceptos per ſe ad eum perducerent. Quod ad inducias pertineret; ſic belli rationem eſſe diviſam, ut illi claſſe naves auxiliáque ſua impedirent, ipſe ut aquâ terrâque eos prohiberet: ſi hoc ſibi remitti vellent, remitterent ipſi de maritimis cuſtodiis; ſin illud tenerent, ſe quoque id retenturum: nihilominus tamen agi poſſe de compoſitione, ut hæc non remitterentur; neque hanc rem eſſe impedimenti loco.* Illi neque legatos Cæſaris recipere, neque periculum præſtare eorum, ſed totam rem ad Pompeium rejicere; unum inſtare de induciis, vehementiſſiméque contendere. Quos ubi Cæſar intellexit, præſentis periculi atque inopiæ vitandæ causâ omnem orationem inſtituiſſe; neque ullam ſpem, aut conditionem pacis afferre; ad reliquam cogitationem belli ſeſe recepit.

XV.

XV. Bibulus multos dies terrâ prohibitus, & graviore morbo ex frigore ac labore implicitus; quum neque curari poſſet, neque ſuſceptum officium deſerere vellet, vim morbi ſuſtinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem unum ſumma imperii redit; ſed ſeparatim ſuam quiſque claſſem ad arbitrium ſuum adminiſtrabat.

XVI. Vibullius; ſedato tumultu, quem repentinus adventus Cæſaris concitaverat; ubi primum rurſus adhibito Libone & L. Lucceio & Theophane, (quibuſcum communicare de maximis rebus Pompeius conſueverat), de mandatis Cæſaris agere inſtituit; eum, ingreſſum in ſermonem, Pompeius interpellavit, & loqui plura prohibuit. *Quid mihi*, inquit, *aut vitâ aut civitate opus eſt, quam beneficio Cæſaris habere videbor? cujus rei opinio tolli non poterit, quum in Italiam, ex quâ profectus ſum, reductus exiſtimabor.* Bello perfecto, ab iis Cæſar hæc dicta cognovit, qui ſermoni interfuerunt: conatus tamen nihilo minùs eſt aliis rationibus per colloquia de pace agere.

XVII. Inter bina caſtra Pompeii atque Cæſaris, unum flumen tantum intererat Apſus: crebráque inter ſe colloquia milites habebant; neque ullum interim telum per pactiones colloquentium, tranſjiciebatur. Mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipſam fluminis: qui ea, quæ maximè ad pacem pertinere viderentur, ageret; & crebrò magnâ voce pronunciaret, *liceretne civibus ad cives de pace legatos mittere? quod etiam fugitivis ab ſaltu Pyrenæo, prædonibúſque licuiſſet: præſertim, ut id agerent, ne cives cum civibus armis decertarent.* Multa ſuppliciter locutus; ut de ſuâ atque omnium ſalute debebat; ſilentióque ab utriſque militibus auditus; reſponſum eſt ab alterâ parte, *A. Varronem profiteri ſe alterâ die ad colloquium venturum; atque unà etiam utrimque admodum tutò legati venire, &, quæ vellent, exponere poſſent*; certúmque ei rei tempus conſtituitur. Quò quum eſſet poſtero die ventum; magna utrimque multitudo convenit: magnáque erat ejus rei exſpectatio; atque omnium intenti animi ad pacem eſſe videbantur. Quâ ex frequentiâ, T. Labienus prodit; ſummiſsâ oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit. Quorum mediam orationem

tionem interrumpunt undique ſubitò tela immiſſa; quæ ille, obtectus armis militum, vitavit: vulnerantur tamen complures; in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius centuriones, militéſque nonnulli. Tum Labienus; *Definite ergo de compoſitione loqui: nam nobis niſi Cæſaris capite relato, pax eſſe nulla poteſt.*

XVIII. Iiſdem temporibus Romæ M. Cœlius Rufus prætor, causâ debitorum ſuſceptâ, initio magiſtratûs tribunal ſuum juxta C. Trebonii prætoris urbani ſellam collocavit: &, ſi quis appellâſſet de æſtimatione, & de ſolutionibus quæ per arbitrium fierent, ut Cæſar præſens conſtituerat; fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat æquitate decreti, & humanitate Trebonii, qui his temporibus clementer & moderatè jus dicendum exiſtimabat; ut reperiri non poſſet, à quibus initium appellandi naſceretur. Nam fortaſſe inopiam excuſare, & calamitatem aut propriam ſuam aut temporum queri, & difficultates auctionandi proponere; etiam mediocris eſt animi: integras verò tenere poſſeſſiones, qui ſe debere fateantur, cujus animi, aut cujus impudentiæ eſt? Itaque, hoc qui poſtularet, reperiebatur nemo. Atque ipſis, ad quorum commodum pertinebat, durior inventus eſt Cœlius. Et, ab hôc profectus initio; ne fruſtra ingreſſus turpem cauſam videretur, legem promulgavit, ut ſexies ſeni dies ſinè uſuris creditæ pecuniæ ſolvantur.

XIX. Quum reſiſteret Servilius conſul, reliquíque magiſtratus; & minus opinione ſuâ efficeret: ad hominum excitanda ſtudia, ſublatâ priore lege, duas promulgavit; unam, quâ mercedes habitationum annuas conductoribus donavit; alteram, tabularum novarum. Impetúque multitudinis in C. Trebonium facto, & nonnullis vulneratis; eum de tribunali deturbavit. De quibus rebus, Servilius Conſul ad Senatum retulit: Senatúſque Cœlium ab rep. removendum cenſuit. Hôc decreto eum Conſul Senatu prohibuit, concionari conantem de roſtris deduxit. Ille ignominiâ & dolore permotus, palàm ſe proficiſci ad Cæſarem ſimulavit; clàm nunciis ad Milonem miſſis, qui, Clodio interfecto, eo nomine erat damnatus: atque, eo in Italiam evocato, quòd, magnis muneribus datis, gladiatoriæ familiæ

reliquias

reliquias habebat; ſibi conjunxit: atque eum in Turinum ad ſollicitandos paſtores præmiſit. Ipſe, quum Caſilinum veniret; undóque tempore ſigna ejus militaria atque arma Capuæ eſſent comprehenſa, familia Neapoli viſa, atque proditio oppidi appareret: patefactis conſiliis, excluſus Capuâ, & periculum veritus, quòd conventus arma ceperat, atque eum hoſtis loco habendum exiſtimabat; conſilio deſtitit, atque eo itinere ſeſe avertit.

XX. Interim Milo, dimiſſis circùm municipia litteris, *ea, quæ faceret, juſſu atque imperio facere Pompeii, quæ mandata ad ſe per Bibulum delata eſſent*; quos ex ære alieno laborare arbitrabatur, ſollicitabat: apud quos quum proficere nihil poſſet; quibuſdam ſolutis ergaſtulis, Coſam in agro Turino oppugnare cœpit. Eo quum à Q. Pædio prætore, cum legione **; lapide ictus eſſet ex muro, periit. Et Cœlius profectus, ut dictitabat, ad Cæſarem; pervenit Thurios: ubi, quum quoſdam ejus municipii ſollicitaret; equitibúſque Cæſaris Gallis atque Hiſpanis, qui eò præſidii causâ miſſi erant, pecuniam polliceretur; ab iis eſt interfectus. Itaque magnarum initium rerum, quæ occupatione magiſtratuum & temporum ſollicitam Italiam habebant, celerem & facilem exitum habuerunt.

XXI. Libo, profectus ab Orico cum claſſe, cui præerat, navium L, Brundiſium venit; inſulámque, quæ contra Brundiſinum portum eſt, occupavit: quòd præſtare unum locum arbitrabatur, quà neceſſarius noſtris erat egreſſus, quàm omnium littora ac portus cuſtodiâ clauſos teneri. Hic repentino adventu naves onerarias quaſdam nactus incendit, & unam frumento onuſtam abduxit; magnúmque noſtris terrorem injecit; & noctu militibus & ſagittariis in terram expoſitis, præſidium equitum dejecit; & adeò loci opportunitate profecit, ut ad Pompeium litteras mitteret; *naves reliquas, ſi vellet, ſubduci & refici juberet; ſuâ claſſe auxilia ſeſe Cæſaris prohibiturum.*

XXII. Erat eo tempore Antonius Brundiſii; qui virtute militum confiſus, ſcaphas navium magnarum circiter IX, cratibus pluteíſque contexit; eóque milites delectos

lectos impoſuit; atque eas in littore pluribus locis ſeparatim diſpoſuit; navéſque triremes II, quas Brundiſii faciendas curaverat, per cauſam exercendorum remigum, ad fauces portûs prodire juſſit. Has quum audaciùs progreſſas Libo vidiſſet; ſperans intercipi poſſe, quadriremes V ad eas miſit: quæ quum navibus noſtris appropinquâſſent, noſtri veterani in portum refugerunt; illi, ſtudio incitati, incautiùs ſequebantur. Jam ex omnibus partibus ſubitò Antonianæ ſcaphæ, ſigno dato, ſe in hoſtes incitaverunt; primóque impetu, unam ex his quadriremem, cum remigibus defenſoribúſque ſuis, ceperunt; reliquas turpiter fugere coëgerunt. Ad hoc detrimentum acceſſit, ut, equitibus per oram maritimam ab Antonio diſpoſitis, aquari prohiberentur: quâ neceſſitate & ignominiâ permotus Libo, diſceſſit à Brundiſio, obſeſſionémque noſtrorum omiſit.

XXIII. Multi jam menſes tranſierant, & hyems jam præcipitaverat; neque Brundiſio naves legionéſque ad Cæſarem veniebant: ac nonnullæ ejus rei prætermiſſæ occaſiones Cæſari videbantur; quòd certè ſæpe flaverant venti, quibus neceſſariò committendum exiſtimabat: quantóque ejus amplius proceſſerat temporis; tanto erant alacriores ad cuſtodias, qui claſſibus præerant; majorémque fiduciam prohibendi habebant: & crebris Pompeii litteris caſtigabantur, *quoniam primò venientem Cæſarem non prohibuiſſent, ut reliquos ejus exercitus impedirent:* duriúſque quotidie tempus ad tranſportandum lenioribus ventis exſpectabant. Quibus rebus permotus Cæſar, Brundiſium ad ſuos ſeveriùs ſcripſit, ut, nacti idoneum ventum, ne occaſionem navigandi dimitterent, ſi vel ad littora Apolloniatium curſum dirigere, atque eò naves ejicere poſſent. Hæc à cuſtodiis claſſium loca maximè vacabant, quòd ſe longiùs portubus committere non auderent.

XXIV. Illi, adhibitâ audaciâ & virtute, adminiſtrantibus M. Antonio & Fuſio Kaleno, multùm ipſis militibus hortantibus, neque ullum periculum pro ſalute Cæſaris recuſantibus; nacti Auſtrum, naves ſolvunt; atque alterâ die Apolloniam Dyrrhachiúmque prætervehuntur. Qui quum eſſent ex continenti viſi; C.

Coponius,

Coponius, qui Dyrrhachii claſſi Rhodiæ præerat, naves ex portu educit; &, quum jam noſtri remiſſiore vento appropinquâſſent, idem Auſter increbuit, noſtríſque præſidio fuit. Neque verò ille ob eam cauſam conatu deſiſtebat; ſed labore & perſeverantiâ nautarum, ſe vim tempeſtatis ſuperare poſſe ſperabat; prætervectóſque Dyrrhachium magnâ vi venti, nihilo ſecius ſequebatur. Noſtri, uſi fortunæ beneficio, tamen impetum claſſis timebant, ſi fortè ventus remiſiſſet. Nacti portum, qui appellatur Nymphæum, ultra Liſſum millia paſſuum III; eò naves introduxerunt: (qui portus ab Africo, tegebatur, ab Auſtro non erat tutus) leviúſque tempeſtatis, quàm claſſis, periculum æſtimaverunt. Quò ſimul atque intus eſt itum; incredibili felicitate Auſter, qui per biduum flaverat, in Africum ſe vertit. Hìc ſubitam commutationem fortunæ videre licuit: qui modò ſibi timuerant, hos tutiſſimus portus recipiebat; qui noſtris navibus periculum intulerant, de ſuo timere cogebantur. Itaque, tempore commutato, tempeſtas & noſtros texit, & naves Rhodias afflixit; ita ut ad unam conſtratæ omnes, numero XVI, eliderentur & naufragio interirent; & ex magno remigum propugnatorúmque numero, pars ad ſcopulos alliſa interficeretur, pars à noſtris diſtraheretur: quos omnes conſervatos Cæſar domum remiſit.

XXV. Noſtræ naves II, tardiùs curſu confecto, in noctem conjectæ; quum ignorarent, quem locum reliquæ cepiſſent, contra Liſſum in anchoris conſtiterunt. Has, ſcaphis minoribúſque navigiis compluribus ſummiſſis, Otacilius Craſſus, qui Liſſi præerat, expugnare parabat; ſimul de deditione eorum agebat, & incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera navis ducentos viginti ex legione tironum ſuſtulerat; altera ex veteranâ paullò minùs ducentis ſe compleverat. Hìc cognoſci licuit, quàntum eſſet hominibus præſidii in animi firmitudine. Tirones enim, multitudine navium perterriti, & ſalo nauſeâque confecti, jurejurando accepto, nihil iis nocituros hoſtes; ſe Otacilio dediderunt: qui omnes ad eum perducti; contra religionem jurisjurandi, in ejus conſpectu crudeliſſimè interficiuntur. At vete-

ranæ

ranæ legionis milites, item conflictati & tempeſtatis & ſentinæ vitiis, non ex priſtinâ virtute remittendum aliquid putaverunt: ſed, tractandis conditionibus, & ſimulatione deditionis, extracto primo noctis tempore; gubernatorem in terram navem ejicere cogunt: ipſi, idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt; & luce primâ, miſſis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem oræ maritimæ aſſervabant, circiter CD, quíque eos armati ex præſidio ſecuti ſunt; ſe defenderunt: &, nonnullis eorum interfectis, incolumes ad noſtros ſeſe receperunt.

XXVI. Quo facto; conventus civium Romanorum, qui Liſſum obtinebat, quod oppidum iis antea Cæſar attribuerat, muniendúmque curaverat, Antonium recepit, omnibúſque rebus juvit. Otacilius ſibi timens oppido fugit, & ad Pompeium pervenit. Expoſitis copiis Antonius; quarum erat ſumma, veteranorum III legionum, uniúſque tironum, & equitum DCCC; pleraſque naves in Italiam remittit, ad reliquos milites equitéſque tranſportandos: pontones, quod eſt genus navium Gallicarum, Liſſi relinquit; hôc conſilio, ut, ſi fortè Pompeius, vacuam exiſtimans Italiam, eò transjeciſſet exercitum; quæ opinio erat edita in vulgus; aliquam Cæſar ad inſequendum facultatem haberet: nuncióſque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum expoſuiſſet, & quid militum tranſvexiſſet.

XXVII. Hæc eodem ferè tempore Cæſar atque Pompeius cognoſcunt. Nam prætervectas Apolloniam Dyrrhachiúmque naves viderant; ipſi iter ſecundùm eas terrâ direxerant: ſed quò eſſent eæ delatæ, primis diebus ignorabant: cognitâque re, diverſa ſibi ambo conſilia capiunt; Cæſar, ut quamprimum ſe cum Antonio conjungeret; Pompeius, ut venientibus in itinere ſe opponeret, & ſi imprudentes ex inſidiis adoriri poſſet. Eodémque die uterque eorum ex caſtris ſtativis à flumine Apſo exercitum educunt: Pompeius clàm, & noctu; Cæſar palàm, atque interdiu. Sed Cæſari circuitu majore iter erat longius, adverſo flumine, ut vado tranſire poſſet: Pompeius, quia expedito itinere flumen ei tranſeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium con-

contendit; atque, ubi eum appropinquare cognovit, idoneum locum nactus, ibi copias collocavit: ſuóſque omnes caſtris continuit, ignéſque fieri prohibuit; quò occultior eſſet ejus adventus. Hæc ad Antonium ſtatim per Græcos deferuntur. Ille, miſſis ad Cæſarem nunciis, unum diem ſeſe caſtris tenuit: altero die, ad eum pervenit Cæſar. Cujus adventu cognito, Pompeius, ne duobus circumcluderetur exercitibus, ex eo loco diſcedit; omnibúſque copiis ad Aſparagium Dyrrhachinorum pervenit, atque ibi idoneo loco caſtra ponit.

XXVIII. His temporibus Scipio, detrimentis quibuſdam circa montem Amanum acceptis, ſeſe Imperatorem appellaverat. Quo facto, civitatibus tyranníſque magnas imperaverat pecunias: item à publicanis ſuæ provinciæ debitam biennii pecuniam exegerat, & ab eiſdem inſequentis anni mutuam præceperat; equitéſque toti provinciæ imperaverat. Quibus coactis; finitimis hoſtibus Parthis poſt ſe relictis, qui paullo antè M. Craſſum imperatorem interfecerant, & M. Bibulum in obſidione habuerant; legiones equitéſque ex Syriâ deduxerat: ſummâque in ſollicitudine ac timore Parthici belli in provinciam quum veniſſet, ac nonnullæ militum voces audirentur; *ſeſe, contra hoſtem ſi ducerentur, ituros; contra civem & conſulem, arma non laturos*; deductis Pergamum atque in locupletiſſimas urbes in hyberna legionibus, maximas largitiones fecit; & confirmandorum militum cauſâ, diripiendas iis civitates dedit. Interim acerbiſſimè imperatæ pecuniæ totâ provinciâ exigebantur. Multa præterea generatim ad avaritiam excogitabantur. In capita ſingula ſervorum ac liberorum tributum imponebatur. Columnaria, oſtiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, vecturæ, imperabantur. Cujus modò rei nomen reperiri poterat, hoc ſatìs eſſe ad cogendas pecunias videbatur. Non ſolùm urbibus, ſed penè vicis caſtelliſque ſingulis cum imperio præficiebantur. Qui horum quid acerbiſſimè crudeliſſiméque fecerat, is & vir & civis optimus habebatur. Erat plena lictorum & imperiorum provincia; differta præfectis atque exactoribus; qui, præter imperatas pecunias, ſuo etiam privato compendio ſerviebant: dictitabant

tabant enim, ſe, domo patriâque expulſos, omnibus neceſſariis egere rebus; ut honeſtâ præſcriptione rem turpiſſimam tegerent. Accedebant ad hæc graviſſimæ uſuræ, quod in bello plerumque accidere conſuevit; univerſis imperatis pecuniis: quibus in rebus, prolationem diei, donationem eſſe dicebant. Itaque æs alienum provinciæ eo biennio multiplicatum eſt. Nec minùs ob eam cauſam civibus Romanis ejus provinciæ, ſed in ſingulos conventus ſinguláſque civitates certæ pecuniæ imperabantur; mutuáſque illas ex S. C. exigi dictitabant; publicanis, utì in ſorte fecerant, inſequentis anni vectigal promutuum. Præterea Epheſi à fano Dianæ depoſitas antiquitus pecunias Scipio tolli jubebat, ceteráſque ejus deæ ſtatuas. Quum in fanum ventum eſſet, adhibitis compluribus ſenatorii ordinis, quos advocaverat Scipio; litteræ ei redduntur à Pompeio, *mare tranſiſſe cum legionibus Cæſarem*; *properaret ad ſe cum exercitu venire, omniáque poſthaberet*. His litteris acceptis; quos advocaverat, dimittit: ipſe iter in Macedoniam parare incipit; paucíſque pòſt diebus eſt profectus. Hæc res Epheſiæ pecuniæ ſalutem attulit.

XXIX. Cæſar, Antonii exercitu conjuncto; deductâ Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ causâ poſuerat; tentandas ſibi provincias, longiúſque procedendum exiſtimabat; &, quum ad eum legati veniſſent ex Theſſaliâ Ætoliâque, qui præſidio miſſo pollicerentur earum gentium civitates imperata facturas; L. Caſſium Longinum cum legione tironum, quæ appellabatur vigeſima ſeptima, atque equitibus cc, in Theſſaliam; C. Calviſium Sabinum cùm cohortibus v, paucíſque equitibus, in Ætoliam miſit: maximéque eos, quòd erant propinquæ regiones, de re frumentariâ ut providerent, hortatus eſt. Cn. Domitium Calvinum cum legionibus duabus, xi, & xii, & equitibus d, in Macedoniam proficiſci juſſit; cujus provinciæ ab eâ parte, quæ Libera appellabatur, Menedemus, princeps earum regionum, miſſus legatus, omnium ſuorum excellens ſtudium profitebatur.

XXX. Ex his Calviſius primo adventu ſummâ omnium Ætolorum receptus voluntate; præſidiis adverſariorum Calydone & Naupacto dejectis, omni Ætoliâ, potitus

potitus eſt. Caſſius in Theſſaliam cum legione pervenit. Hìc cum eſſent factiones duæ, variâ voluntate civitatum utebatur. Egeſaretus, veteris homo potentiæ, Pompeianis rebus ſtudebat: Petreius, ſummæ nobilitatis adoleſcens, ſuis ac ſuorum opibus Cæſarem enixè juvabat.

XXXI. Eodémque tempore Domitius in Macedoniam venit: &, quum ad eum frequentes civitatum legationes convenire cœpiſſent, nunciatum eſt adeſſe Scipionem cum legionibus, magnâ & opinione & famâ omnium; nam plerumque in novitate fama antecedit. Hic, nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domitium; & quum ab eo millia paſſuum XX abfuiſſet, ſubitò ſe ad Caſſium Longinum in Theſſaliam convertit. Hoc adeò celeriter fecit, ut ſimul adeſſe & venire nunciaretur: &, quò iter expeditius faceret, M. Favonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam à Theſſaliâ dividit, cum cohortibus VIII præſidio impedimentis legionum reliquit, caſtellúmque ibi muniri juſſit. Eodem tempore equitatus regis Coti ad caſtra Caſſii advolavit, qui circùm Theſſaliam eſſe conſueverat. Tum timore perterritus Caſſius, cognito Scipionis adventu, viſíſque equitibus, quos Scipionis eſſe arbitrabatur; ad montes ſe convertit, qui Theſſaliam cingunt: atque ex his locis, Ambraciam versùs iter facere cœpit. At Scipionem properantem ſequi, litteræ ſunt conſecutæ à M. Favonio; *Domitium cum legionibus adeſſe; nec ſe præſidium, ubi conſtitutus eſſet, ſinè auxilio Scipionis tenere poſſe.* Quibus litteris acceptis, conſilium Scipio itérque commutat; Caſſium ſequi deſiſtit; Favonio auxilium ferre contendit. Itaque die ac nocte continuato itinere, ad eum pervenit tam opportuno tempore, ut ſimul Domitiani exercitûs pulvis cerneretur, & primi antecurſores Scipionis viderentur. Ita Caſſio induſtria Domitii, Favonio Scipionis celeritas ſalutem attulit.

XXXII. Scipio in caſtris ſtativis biduum moratus ad flumen, quod inter eum & Domitii caſtra fluebat, Haliacmonem; tertio die, primâ luce, exercitum vado transducit; &, caſtris poſitis, poſtero die manè copias

N ante

ante frontem caſtrorum inſtruit. Domitius tum quoque ſibi dubitandum non putavit, quin productis legionibus prœlio decertaret: ſed, quum eſſet inter bina caſtra campus circiter millium paſſuum VI, caſtris Scipionis aciem ſuam ſubjecit. Ille à vallo non diſcedere perſeveravit. Attamen, ægre retentis Domitianis militibus eſt factum, ne prœlio contenderetur; & maximè, quod rivus difficilibus ripis caſtris Scipionis ſubjectus, progreſſus noſtrorum impediebat. Quorum ſtudium alacritatémque pugnandi quum cognoviſſet Scipio; ſuſpicatus fore, ut poſtero die aut invitus dimicare cogeretur, aut magnâ cum infamiâ caſtris ſe continere; qui magnâ cum exſpectatione veniſſet, temere progreſſus, turpem habuit exitum: & noctu, ne conclamatis quidem vaſis, flumen tranſit; atque in eandem partem, ex quâ venerat, rediit: ibique prope flumen, edito naturâ loco, caſtra poſuit. Paucis diebus interpoſitis, noctu inſidias equitum collocavit; quo in loco ſuperioribus ferè diebus noſtri pabulari conſueverant: &, quum quotidianâ conſuetudine Q. Varus præfectus equitum Domitii veniſſet, ſubitò illi ex inſidiis conſurrexerunt: ſed noſtri fortiter eorum impetum tulerunt, celeritérque ad ſuos quiſque ordines rediit, atque ultro univerſi in hoſtes impetum fecerunt. Ex his circiter LXXX interfectis, reliquis in fugam conjectis; noſtri, duobus amiſſis, in caſtra ſe receperunt.

XXXIII. His rebus geſtis, Domitius ſperans Scipionem ad pugnam elici poſſe, ſimulavit ſeſe anguſtiis rei frumentariæ adductum caſtra movere; vaſiſque militari more conclamatis, progreſſus millia paſſuum III, loco idoneo & occulto omnem exercitum equitatúmque collocavit. Scipio ad ſequendum paratus, equitatum magnamque partem levis armaturæ ad explorandum iter Domitii & cognoſcendum præmiſit. Qui quum eſſent progreſſi, primaéque turmæ inſidias intraviſſent; ex fremitu equorum illatâ ſuſpicione, ad ſuos ſe recipere cœperunt; quíque hos ſequebantur, celerem eorum receptum conſpicati reſtiterunt. Noſtri, cognitis inſidiis; ne fruſtra reliquos exſpectarent, duas nacti hoſtium turmas exceperunt: in his fuit M. Opimius

præ-

præfectus equitum. Reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt.

XXXIV. Deductis oræ maritimæ Cæſar præſidiis, ut ſuprà demonſtratum eſt; III cohortes Orici, oppidi tuendi causâ, reliquit: iiſque cuſtodiam navium longarum tranſdidit, quas ex Italiâ tranſduxerat. Huic officio oppidóque præerat Acilius legatus. Is naves noſtras in interiorem partem poſt oppidum reduxit, & ad terram deligavit; faucibúſque portûs navem onerariam ſubmerſam objecit; & huic alteram conjunxit; ſuper quâ turrim effectam ad ipſum introitum portûs oppoſuit, & militibus complevit, tuendámque ad omnes repentinos caſus tranſdidit. Quibus cognitis rebus Cn. Pompeius filius, qui claſſi Ægyptiæ præerat, ad Oricum venit; ſubmerſámque navim remulco, multíſque contendens funibus, abduxit: atque alteram navem, quæ erat ad cuſtodiam ab Acilio poſita, pluribus aggreſſus navibus, in quibus ad libram fecerat turres; & ex ſuperiori pugnans loco; integróſque ſemper defatigatis ſummittens; & reliquis partibus ſimul ex terrâ ſcalis & claſſe mœnia oppidi tentans, ut adverſariorum manus diduceret; labore, & multitudine telorum, noſtros vicit: dejectíſque defenſoribus, qui omnes ſcaphis excepti refugerunt, etiam navem expugnavit: eodémque tempore ex alterâ parte molem tenuit naturalem objectam, quæ penè inſulam contra oppidum effecerat: IV biremes, ſubjectis ſcutulis, impulſas vectibus in interiorem partem tranſduxit. Ita ex utrâque parte naves longas aggreſſus, quæ erant deligatæ ad terram, atque inanes; IV ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio, D. Lælium ab Aſiaticâ claſſe abductum reliquit, qui commeatus Bullide atque Amantiâ importari in oppidum prohibebat; ipſe Liſſum profectus, naves onerarias XXX à M. Antonio relictas, intrà portum aggreſſus, omnes incendit: Liſſum expugnare conatus; defendentibus civibus Romanis, qui ejus erant conventûs, militibúſque, quos præſidii causâ miſerat Cæſar; triduum moratus, paucis in oppugnatione amiſſis, re infectâ indè diſceſſit.

XXXV. Cæſar, poſtquam Pompeium ad Aſparagium eſſe cognovit; eódem cum exercitu profectus; expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius præſidium habebat; III die in Macedoniam ad Pompeium pervenit, juxtáque eum caſtra poſuit; & poſtridie, eductis omnibus copiis, acie inſtructâ, decernendi poteſtatem Pompeio fecit. Ubi eum ſuis locis ſe tenere animadvertit; reducto in caſtra exercitu, aliud ſibi conſilium capiendum exiſtimavit. Itaque poſtero die omnibus copiis, magno circuitu, difficili anguſtóque itinere, Dyrrhachium profectus eſt; ſperans Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi poſſe; quod omnem commeatum, totiúſque belli apparatum, is eò contuliſſet: ut accidit. Pompeius enim primò ignorans ejus conſilium, quòd diverſo ab eâ regione itinere profectum videbat, anguſtiis rei frumentariæ compulſum diſceſſiſſe exiſtimabat: poſtea per exploratores certior factus, poſtero die caſtra movit; breviore itinere ſe occurrere ei poſſe ſperans. Quod fore ſuſpicatus Cæſar, militéſque adhortatus, ut æquo animo laborem ferrent; parvâ parte noctis itinere intermiſſo, manè ad Dyrrhachium venit, quum primum agmen Pompeii procul cerneretur: atque ibi caſtra poſuit.

XXXVI. Pompeius intercluſus Dyrrhachio, ubi propoſitum tenere non potuit, ſecundo uſus conſilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditúmque habet navibus mediocrem, atque eas à quibúſdam protegit ventis; caſtra communit. Eò partem navium longarum convenire; frumentum commeatúmque ab Aſiâ, atque omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæſar, longiùs bellum ductum iri exiſtimans; & de Italicis commeatibus deſperans, quòd tantâ diligentiâ omnia littora à Pompeianis tenebantur; claſſéſque ipſius, quas hyeme in Siciliâ, Galliâ, Italiâ fecerat, morabantur; in Epirum, rei frumentariæ causâ, L. Canuleium legatum miſit: quódque hæ regiones aberant longiùs, locis certis horrea conſtituit; vecturáſque frumenti finitimis civitatibus deſcripſit: item Liſſo, Parthiníſque, & omnibus caſtellis, quod eſſet frumenti, conquiri juſſit. Id erat perexiguum, cùm ipſius agri naturâ, quòd ſunt

loca

loca aſpera & montuoſa, ac plerumque utuntur frumento importato; tum quòd Pompeius hæc providerat, & ſuperioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat; frumentúmque omne conquiſitum, ſpoliatis effoſsíſque eorum domibus, per equites comportaverat.

XXXVII. Quibus rebus cognitis, Cæſar conſilium capit ex loci naturâ. Erant enim circùm caſtra Pompeii permulti editi atque aſperi colles: hos primùm præſidiis tenuit; caſtelláque ibi communiit; indè, ut loci cujuſque natura ferebat, ex caſtello in caſtellum perductâ munitione, circumvallare Pompeium inſtituit: hæc ſpectans; (quòd anguſtâ re frumentariâ utebatur; quodque Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo undique frumentum commeatúmque exercitui ſupportare poſſet) ſimul, ut pabulatione Pompeium prohiberet; equitatumque ejus ad rem gerendam inutilem efficeret; tertiò, ut auctoritatem, quâ ille maximè apud exteras nationes niti videbatur, minueret; quum fama per orbem terrarum percrebuiſſet, illum à Cæſare obſideri, neque audere prœlio dimicare.

XXXVIII. Pompeius, neque à mari Dyrrhachióque diſcedere volebat; quod omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta, ibi collocaverat; frumentúmque exercitui navibus ſupportabat: neque munitiones Cæſaris prohibere poterat, niſi prœlio decertare vellet; quod eo tempore ſtatuerat non eſſe faciendum. Relinquebatur, ut, extremam rationem belli ſequens, quamplurimos colles occuparet; & quàm latiſſimas regiones præſidiis teneret; Cæſaríſque copias, quàm maximè poſſet, diſtineret: ídque accidit. Caſtellis enim XXIV effectis, XV millia paſſuum circuitu amplexus, hôc ſpatio pabulabatur; multáque erant intrà eum locum manu ſata, quibus interim jumenta paſceret. Atque ut noſtri, qui perpetuas munitiones habebant, perductas ex caſtellis in proxima caſtella; ne quo loco erumperent Pompeiani, & noſtros poſt tergum adorirentur, timebant: ita illi interiore ſpatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quo loco noſtri intrare atque ipſos à tergo circumvenire poſſent. Sed illi operibus vincebant; quòd & numero militum præſtabant, & interiore ſpatio minorem circuitum habebant. Quæ quum erant loca Cæſari

 capienda;

capienda; etſi prohibere Pompeius totis copiis, & dimicare, non conſtituerat; tamen ſuis locis ſagittarios funditoréſque mittebat, quorum magnum habebat numerum: multíque ex noſtris vulnerabantur; magnúſque inceſſerat timor ſagittarum: atque omnes ferè milites, aut ex coactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas aut tegmenta fecerant, quibus tela vitarent.

XXXIX. In occupandis præſidiis magnâ vi uterque nitebatur: Cæſar, ut quàm anguſtiſſimè Pompeium contineret; Pompeius, ut quàm plurimos colles quàm maximo circuitu occuparet: crebráque ob eam cauſam prœlia fiebant. In his, quum legio Cæſaris IX præſidium quoddam occupaviſſet, & munire cœpiſſet; huic loco propinquum & contrarium collem Pompeius occupavit, noſtróſque opere prohibere cœpit: &, quum unâ ex parte propè æquum aditum haberet; primùm ſagittariis funditoribúſque circumjectis, poſtea levis armaturæ magnâ multitudine miſsâ, tormentíſque prolatis, munitiones impediebat: neque erat facile noſtris uno tempore propugnare & munire. Cæſar, quum ſuos ex omnibus partibus vulnerari videret; recipere ſe ſtatuit, & loco excedere. Erat per declive receptus: illi autem hôc acriùs inſtabant, neque regredi noſtros patiebantur; quòd timore adducti locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians apud ſuos Pompeius dixiſſe; *Non recuſare ſe, quin nullius uſûs Imperator exiſtimaretur, ſi ſinè maximo detrimento legiones Cæſaris ſeſe recepiſſent indè, quò temere eſſent progreſſæ.* Cæſar, receptui ſuorum timens; crates ad extremum tumulum contra hoſtem proferri, & adverſas locari; intrà has mediocri latitudine foſſam, tectis militibus, obduci juſſit; locúmque in omnes partes quammaximè impediri. Ipſe idoneis locis funditores inſtruxit, ut præſidio noſtris ſe recipientibus eſſent. His rebus completis, legiones reduci juſſit. Pompeiani hôc inſolentiùs atque audaciùs noſtros premere, & inſtare cœperunt; cratéſque pro munitione objectas propulerunt, ut foſſas tranſcenderent. Quod quum animadvertiſſet Cæſar; veritus, ne non reducti, ſed rejecti viderentur, majúſque detrimentum caperetur; à medio ferè ſpatio ſuos per Anto-

nium, qui ei legioni præerat, cohortatus; tubâ ſignum dari, atque in hoſtes impetum fieri, juſſit. Milites legionis IX ſubitò conſtipati, pila conjecerunt; & ex inferiore loco adversùs clivum incitati curſu, præcipites Pompeianos egerunt, & terga vertere coëgerunt: quibus ad recipiendum, crates directæ, longuriique objecti, & inſtitutæ foſſæ, magno impedimento fuerunt. Noſtri verò, qui ſatìs habebant ſinè detrimento diſcedere; compluribus interfectis, V omnino ſuorum amiſſis, quietiſſimè ſe receperunt; paullóque citra eum locum, aliis comprehenſis collibus, munitiones perfecerunt.

XL. Erat nova & inuſitata belli ratio; cùm tot caſtellorum numero, tantóque ſpatio, & tantis munitionibus, & toto obſidionis genere; tum etiam reliquis rebus. Nam quicunque alterum obſidere conati ſunt; perculſos atque infirmos hoſtes adorti, aut prœlio ſuperatos, aut aliquâ offenſione permotos, continuerunt: quum ipſi numero militum equitúmque præſtarent; cauſa autem obſidionis hæc ferè eſſe conſuevit, ut frumento hoſtes prohibeantur. At contrà integras atque incolumes copias Cæſar inferiore militum numero continebat; quum illi omnium rerum copiâ abundarent: quotidie enim magnus undique navium numerus conveniebat, quæ commeatum ſupportarent: neque ullus flare ventus poterat, quin aliquâ ex parte ſecundum curſum haberent. Ipſe autem, conſumptis omnibus longè latéque frumentis, ſummis erat in anguſtiis. Sed tamen hæc ſingulari patientiâ milites ferebant: recordabantur enim, eadem ſuperiore anno in Hiſpaniâ perpeſſos, labore & patientiâ maximum bellum confeciſſe. Meminerant, ad Aleſiam magnam ſe inopiam perpeſſos; multo etiam majorem, ad Avaricum; maximarum ſe gentium victores diſceſſiſſe. Non, illis hordeum quum daretur; non legumina recuſabant; pecus verò, cujus rei ſumma erat ex Epiro copia, magno in honore habebant. Eſt etiam genus radicis inventum ab iis, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara: quod admiſtum lacte, multùm inopiam levabat: id ad ſimilitudinem panis efficiebant. Ejus erat magna copia: ex hôc effectos panes, quum in colloquiis Pompeiani

famem noſtris objectarent, vulgò in eos jaciebant, ut ſpem eorum minuerent.

XLI. Jámque frumenta matureſcere incipiebant; atque ipſa ſpes inopiam ſuſtentabat; quòd celeriter ſe habituros copiam confidebant: crebróque voces militum in vigiliis colloquiiſque audiebantur, *priùs ſe cortice ex arboribus victuros, quàm Pompeium è manibus dimiſſuros.* Frequenter etiam ex perfugis cognoſcebant, equos eorum vix tolerari, reliqua verò jumenta interiiſſe: uti autem ipſos valetudine non bonâ; cum anguſtiis loci, & odore tetro ex multitudine cadaverum, & quotidianis laboribus, inſuetos operum; tum aquæ ſummâ inopiâ affectos: omnia enim flumina, atque omnes rivos, qui ad mare pertinebant, Cæſar aut averterat, aut magnis operibus obſtruxerat: atque, ut erant loca montuoſa, & ad ſpecus anguſtiæ vallium; has ſublicis in terram demiſſis præſepſerat, terrámque aggeſſerat, ut aquam continerent. Itaque illi neceſſariò loca ſequi demiſſa ac paluſtria, & puteos fodere, cogebantur; atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes à quibuſdam præſidiis aberant longiùs, & celeriter æſtibus exareſcebant. At Cæſaris exercitus optimâ valetudine, ſummâque aquæ copiâ utebatur; tum commeatûs omni genere præter frumentum abundabat: quibus quotidie melius ſuccedere tempus; majorémque ſpem maturitate frumentorum proponi videbant.

XLII. In novo genere belli, novæ ab utriſque bellandi rationes reperiebantur. Illi, quum animadvertiſſent ex ignibus noctu cohortes noſtras ad munitiones excubare; ſilentio adverſi univerſas intrà multitudinem ſagittas conjiciebant, & ſe confeſtim ad ſuos recipiebant. Quibus rebus noſtri, uſu docti, hæc reperiebant remedia; ut alio loco ignes facerent, alio excubarent.

XLIII. Interim certior factus P. Sulla, quem diſcedens caſtris præfecerat Cæſar, auxilio cohorti venit cum legionibus II; cujus adventu facilè ſunt repulſi Pompeiani: neque verò conſpectum aut impetum noſtrorum tulerunt; primiſque dejectis, reliqui ſe verterunt & loco ceſſerunt. Sed inſequentes noſtros, ne longiùs proſequerentur, Sulla revocavit. At plerique exiſtimant,

mant, ſi acriùs inſequi voluiſſet, bellum eo die potuiſſe finiri. Cujus conſilium reprehendendum non videtur; aliæ enim ſunt legati partes, atque Imperatoris: alter, omnia agere ad præſcriptum; alter liberè ad ſummam rerùm conſulere debet. Sulla, à Cæſare caſtris relictus; liberatis ſuis, hôc fuit contentus: neque prœlio decertare voluit, (quæ res fortaſſe aliquem reciperet caſum), ne imperatorias ſibi partes ſumpſiſſe videretur. Pompeianis magnam res ad receptum difficultatem afferebat; nam ex iniquo progreſſi loco, in ſummo conſtiterant: ſi per declive ſeſe reciperent, noſtros ex ſuperiore inſequentes loco verebantur: neque multum ad ſolis occaſum temporis ſupererat; ſpe enim conficiendi negotii, propè in noctem rem deduxerant. Ita neceſſario, atque ex tempore capto conſilio, Pompeius tumulum quendam occupavit; qui tantùm aberat à noſtro caſtello, ut telum tormento miſſum adigi non poſſet: hôc conſedit loco, atque eum communiit; omnéſque ibi copias continuit.

XLIV. Eodem tempore duobus præterea locis pugnatum eſt: nam plura caſtella Pompeius pariter, diſtinendæ manûs causâ, tentaverat; ne ex proximis præſidiis ſuccurri poſſet. Uno loco Volcatius Tullus impetum legionis ſuſtinuit cohortibus III, atque eam loco depulit: altero Germani munitiones noſtras egreſſi, compluribus interfectis, ſeſe ad ſuos incolumes receperunt.

XLV. Ita uno die VI prœliis factis, III ad Dyrrhachium, III ad munitiones; quum horum omnium ratio haberetur, ad duorum millium numero ex Pompeianis cecidiſſe reperiebamus, evocatos centurionéſque complures; in eo fuit numero Valerius Flaccus L. filius ejus, qui prætor Aſiam obtinuerat: ſignáque ſunt ſex militaria relata. Noſtri non ampliùs XX omnibus ſunt prœliis deſiderati. Sed in caſtello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur; quatuórque ex unâ cohorte centuriones oculos amiſerunt: &, quum laboris ſui periculíque teſtimonium afferre vellent, millia ſagittarum circiter XXX in caſtellum conjecta Cæſari renumeraverunt: ſcutóque ad eum relato Scævæ centurionis, inventa ſunt in eo foramina CCXXX. Quem Cæſar, ut

erat de ſe meritus & de Republicâ, donatum millibus ducentis, ab octavis ordinibus ad primipilum, ſe tranſducere pronunciavit; ejus enim operâ caſtellum conſervatum eſſe magnâ ex parte conſtabat: cohortémque poſtea duplici ſtipendiò, frumento, & ſpeciariis militaribúſque donis ampliſſimè donavit.

XLVI. Pompeius noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres exſtruxit; & in altitudinem pedum xv effectis operibus, vineis eam partem caſtrorum obtexit; & v intermiſſis diebus, alteram noctem ſubnubilam nactus, exſtructis omnibus caſtrorum portis, & ad impediendum objectis, tertiâ initâ vigiliâ, ſilentio exercitum eduxit, & ſe in antiquas munitiones recepit.

XLVII. Ætoliâ, Acarnaniâ, Amphilochis, per Caſſium Longinum & Calviſium Sabinum, ut demonſtravimus, receptis; tentandam ſibi Achaiam, & paullò longiùs progrediendum, exiſtimabat Cæſar. Itaque eò Fuſium Kalenum miſit; & Q. Sabinum, & Caſſium cum cohortibus adjungit. Quorum cognito adventu; Rutilius Lupus, qui Achaiam miſſus à Pompeio obtinebat, Iſthmum præmunire inſtituit, ut Achaiâ Fuſium prohiberet. Kalenus Delphos, Thebas, Orchomenum, voluntate ipſarum civitatum, recepit; nonnullas per vim expugnavit; reliquas civitates, circummiſſis legationibus, amicitiæ Cæſaris conciliare ſtudebat. In his rebus ferè erat Fuſius occupatus.

XLVIII. Omnibus deinceps diebus Cæſar exercitum in aciem æquum in locum produxit, ſi Pompeius prœlio decertare vellet; ut penè caſtris Pompeii legiones ſubjiceret: tantùmque à vallo ejus prima acies aberat, utì ne in eam telum tormento adigi poſſet. Pompeius autem, ut famam & opinionem hominum teneret, ſic pro caſtris exercitum conſtituebat, ut tertia acies vallum contingeret, omníſque ejus inſtructus exercitus telis ex vallo adjectis protegi poſſet.

XLIX. Hæc quum in Achaiâ atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionémque in Macedoniam veniſſe conſtaret; non oblitus priſtini inſtituti Cæſar, mittit ad eum Clodium, ſuum atque illius familiarem; quem ab illo tranſditum initio & commendatum, in ſuorum neceſſariorum

ceſſariorum numero habere inſtituerat. Huic dat litteras, mandatáque ad eum; quorum hæc erat ſumma: *Seſe omnia de pace expertum, nihil adhuc arbitrari factum, vitio eorum, quos eſſe auctores ejus rei voluiſſet; quòd ſua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium vererentur. Scipionem eâ auctoritate eſſe, ut non ſolùm liberè, quæ probâſſet, exponere; ſed magnâ etiam ex parte compellere, atque errantem regere poſſet. Præeſſe autem ſuo nomine exercitui; ut, præter auctoritatem, vires quoque haberet ad coërcendum. Quod ſi feciſſet; quietem Italiæ, pacem provinciarum, ſalutem imperii, uni omnes acceptam relaturos.* Hæc ad eum mandata Clodius refert. Ac primis diebus, ut videbatur, libenter auditus; reliquis ad colloquium non admittitur; caſtigato Scipione à Favonio, ut poſtea confecto bello reperiebamus: infectâque re, ſeſe ad Cæſarem recepit.

L. Cæſar, quò faciliùs equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet; aditus duos, quos eſſe anguſtos demonſtravimus, magnis operibus præmunivit: caſtelláque his locis poſuit. Pompeius, ut nihil profici equitatu cognovit; paucis intermiſſis diebus, rurſum eum navibus ad ſe intra munitiones recipit. Erat ſumma inopia pabuli; adeò ut foliis ex arboribus ſtrictis, & teneris arundinum radicibus contuſis equos alerent: frumenta enim, quæ fuerant intrà munitiones ſata, conſumpſerant; & cogebantur Corcyrâ atque Acarnaniâ, longo interjecto navigationis ſpatio, pabulum ſupportare: quóque erat ejus rei minor copia; hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum tolerare. Sed poſtquam non modò hordeum pabulúmque omnibus in locis, herbaéque defectæ, ſed etiam frondes ex arboribus deficiebant; corruptis equis macie, conandum ſibi aliquid Pompeius de eruptione exiſtimavit.

LI. Erant apud Cæſarem, ex equitum numero, Allobroges duo fratres, Roſcillus & Ægus, Adbucilli filii, qui principatum in civitate multis annis obtinuerat; ſingulari virtute homines; quorum operâ Cæſar, omnibus Gallicis bellis, optimâ fortiſſimâque erat uſus. His domi ob has cauſas ampliſſimos magiſtratus mandaverat; atque eos extra ordinem in ſenatum legendos

curaverat:

curaverat: agròſque in Galliâ ex hoſtibus captos, præmiáque rei pecuniariæ magna tribuerat; locupletéſque ex egentibus effecerat. Hi propter virtutem non ſolùm apud Cæſarem in honore erant, ſed etiam apud exercitum cari habebantur: ſed, freti amicitiâ Cæſaris, & ſtultâ ac barbarâ arrogantiâ elati, deſpiciebant ſuos; ſtipendiúmque equitum fraudabant, & prædam omnem domum avertebant. Quibus illi rebus permoti, univerſi Cæſarem adierunt, palámque de eorum injuriis ſunt queſti; & ad cætera addiderunt, falſum ab his equitum numerum deferri, quorum ſtipendium averterent. Cæſar, neque tempus illud animadverſionis eſſe exiſtimans, & multa virtuti eorum concedens; rem diſtulit totam: illos ſecretò caſtigavit, quòd quæſtui equites haberent; monuítque, ut ex ſuâ amicitiâ omnia exſpectarent, & ex præteritis ſuis officiis reliqua ſperarent. Magnam tamen hæc res illis offenſionem & contemptionem ad omnes attulit: ídque ita eſſe, cùm ex aliorum objectationibus, tum etiam ex domeſtico judicio atque animi conſcientiâ intelligebant. Quo pudore adducti; & fortaſſe ſe non liberari, ſed in aliud tempus reſervari arbitrati; diſcedere à nobis, & novam tentare fortunam, nováſque experiri amicitias conſtituerunt: &, cum paucis collocuti clientibus ſuis, quibus tantum facinus committere audebant; primùm conati ſunt præfectum equitum C. Voluſenum interficere; ut poſtea, bello confecto, cognitum eſt; ut cum munere aliquo perfugiſſe ad Pompeium viderentur. Poſtquam id difficilius viſum eſt, neque facultas perficiendi dabatur; quàm maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac ſuis ſatisfacere & fraudata reſtituere vellent; multis coëmptis equis, ad Pompeium tranſierunt cum iis, quos ſui conſilii participes habebant. Quos Pompeius, quòd erant honeſto loco nati, & inſtructi liberaliter; magnóque comitatu, & multis jumentis venerant; viríque fortes habebantur, & in honore apud Cæſarem fuerant; quódque novum, & præter conſuetudinem acciderat; omnia ſua præſidia circumduxit, atque oſtentavit. Nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques, à Cæſare ad Pompeium tranſierat; quum penè quotidie à Pompeio ad

Cæſarem perfugerent, vulgò verò in Epiro atque Ætoliâ conſcripti milites, earúmque regionum omnium, quæ à Cæſare tenebantur. Sed hi, cognitis omnibus rebus; ſeu quid in munitionibus perfectum non erat; ſeu quid à peritioribus rei militaris deſiderari videbatur; temporibúſque rerum, & ſpatiis locorum, & cuſtodiarum viribus ac diligentiâ animadverſâ; prout cujuſque eorum, qui negotiis præerant, aut natura aut ſtudium ferebat; hæc ad Pompeium omnia detulerunt.

LII. Quibus ille cognitis; eruptioníſque jam antè capto conſilio, ut demonſtratum eſt; tegmenta galeis milites ex viminibus facere, atque aggerem comportare jubet. His paratis rebus; magnum numerum levis armaturæ & ſagittariorum, aggerémque omnem, noctu in ſcaphas & naves actuarias imponit; & de mediâ nocte cohortes LX ex maximis caſtris præſidiiſque deductas, ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebat ad mare, longiſſiméque à maximis caſtris Cæſaris aberant. Eódem naves, quas demonſtravimus, aggere & levis armaturæ militibus completas, quáſque ad Dyrrhachium naves longas habebat, mittit: & quid à quoque fieri velit, præcipit. Ad eas munitiones Cæſar Lentulum Marcellinum quæſtorem, cum legione IX, poſitum habebat. Huic, quòd valetudine minùs commodâ utebatur, Fulvium Poſtumum adjutorem ſummiſerat.

LIII. Erat eo loco foſſa pedum XV, & vallus contra hoſtem in altitudinem pedum X: tantundémque ejus valli agger in latitudinem patebat. Ab eo, intermiſſo ſpatio pedum DC, alter converſus in contrariam partem erat vallus, humiliore paullò munitione: hoc enim ſuperioribus diebus timens Cæſar, ne navibus noſtri circumvenirentur; duplicem eo loco fecerat vallum; ut, ſi ancipiti prœlio dimicaretur, poſſet reſiſti. Sed operum magnitudo & continens omnium dierum labor, quòd millia paſſuum in circuitu XVIII munitione erat complexus, perficiendi ſpatium non dabat. Itaque contra mare tranſverſum vallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat. Quæ res nota erat Pompeio, delata per Allobroges perfugas; magnúmque noſtris attulit incommodum. Nam, ut ad mare

noſtra

noſtræ cohortes ix legionis excubuerant, acceſſere ſubitò primâ luce Pompeiani exercitus: novúſque eorum adventus exſtitit: ſimúlque navibus circumvecti milites, in anteriorem vallum tela jaciebant: foſſaéque aggere complebantur: & legionarii, interioris munitionis defenſores, ſcalis admotis, tormentis cujuſque generis teliſque terrebant; magnáque multitudo ſagittariorum ab utrâque parte circumfundebatur. Multùm autem ab ictu lapidum, quod unum noſtris erat telum, viminea tegmenta galeis impoſita defendebant. Itaque, quum omnibus rebus noſtri premerentur, atque ægre reſiſterent; animadverſum eſt vitium munitionis, quod ſuprà demonſtratum eſt; atque inter duos vallos, quà perfectum opus non erat, per mare, navibus expoſiti, in averſos noſtros impetum fecerunt; atque ex utrâque munitione dejectos terga vertere coëgerunt.

LIV. Hôc tumultu nunciato, Marcellinus cohortes ſubſidio noſtris laborantibus ſummiſit; quæ ex caſtris fugientes conſpicatæ, neque illos ſuo adventu confirmare potuerunt, neque ipſæ hoſtium impetum tulerunt. Itaque quodcumque addebatur ſubſidio, id corruptum timore fugientium, terrorem & periculum augebat: hominum enim multitudine, receptus impediebatur. In eo prœlio, quum gravi vulnere eſſet affectus Aquilifer, & viribus deficeretur; conſpicatus equites noſtros, *Hanc ego*, inquit, *& vivus multos per annos magnâ diligentiâ defendi, & nunc moriens eâdem fide Cæſari reſtituo. Nolite, obſecro, committere, quod antè in exercitu Cæſaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur: incolumémque ad eum referte.* Hôc caſu Aquila conſervatur; omnibus primæ cohortis centurionibus interfectis, præter principem priorem.

LV. Jámque Pompeiani, magnâ cæde noſtrorum, caſtris Marcellini appropinquabant; non mediocri terrore illato reliquis cohortibus: & M. Antonius, qui proximum locum tenebat præſidiorum, eâ re nunciatâ, cum cohortibus xii deſcendens ex loco ſuperiore cernebatur. Cujus adventus Pompeianos compreſſit; noſtróſque firmavit, ut ſe ex maximo timore colligerent. Neque multò pòſt Cæſar, ſignificatione per caſtella fumo factâ, ut erat

ſuperioris

ſuperioris temporis conſuetudo; deductis quibuſdam cohortibus ex præſidiis, eódem venit: qui, cognito detrimento, quum animadvertiſſet Pompeium, extra munitiones egreſſum, caſtra ſecundùm mare, ut liberè pabulari poſſet, nec minùs aditum navibus habere; commutatâ ratione belli, quoniam propoſitum non tenuerat, juxta Pompeium munire juſſit.

LVI. Quâ perfectâ munitione, animadverſum eſt à ſpeculatoribus Cæſaris, cohortes quaſdam, quod inſtar legionis videretur, eſſe poſt ſylvam, & in vetera caſtra duci. Caſtrorum hic ſitus erat. Superioribus diebus, quum ſe IX legio Cæſaris objeciſſet Pompeianis copiis, atque opere, ut demonſtravimus, circummuniret; caſtra eo loco poſuit. Hæc ſylvam quandam contingebant; neque longiùs à mari paſſibus CD aberant. Pòſt, mutato conſilio quibuſdam de cauſis, Cæſar paullò ultra eum locum caſtra tranſtulit: paucíſque intermiſſis diebus, hæc eadem Pompeius occupaverat; &, quòd eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo, majorem adjecerat munitionem. Ita minora caſtra incluſa majoribus, caſtelli atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo caſtrorum ſiniſtro munitionem ad flumen perduxerat, circiter paſſus CD; quò liberiùs, ac ſinè periculo, milites aquarentur. Sed is quoque, mutato conſilio quibuſdam de cauſis, quas commemorari neceſſe non eſt; eo loco exceſſerat. Ita complures dies manſerant caſtra. Munitiones quidem integræ omnes erant. Eò ſigno legionis illato; ſpeculatores Cæſari renunciârunt. Hoc idem viſum ex ſuperioribus quibuſdam caſtellis confirmaverant. Is locus aberat à novis Pompeii caſtris, circiter paſſus D. Hanc legionem ſperans Cæſar ſe opprimere poſſe, & cupiens ejus diei detrimentum ſarcire; reliquit in opere cohortes II, quæ ſpeciem munitionis præberent: ipſe diverſo itinere, quàm potuit occultiſſimè, reliquas cohortes, numero XXXIII, in quibus erat legio IX, multis amiſſis centurionibus, deminutóque militum numero, ad legionem Pompeii caſtráque minora duplici acie duxit. Neque eum prima opinio fefellit: nam & pervenit priùs, quàm Pompeius ſentire poſſet; & tametſi erant munitiones

caſtrorum magnæ, tamen ſiniſtro cornu, ubi erat ipſe, celeriter aggreſſus Pompeianos ex vallo deturbavit. Erat objectus portis ericius: hìc paullìſper eſt pugnatum; quum irrumpere noſtri conarentur, illi caſtra defenderent; fortiſſimè T. Pulcione, cujus operâ proditum exercitum C. Antonii demonſtravimus, è loco propugnante. Sed tamen noſtri virtute vicerunt: exciſóque ericio, primò in majora caſtra, pòſt etiam in caſtellum, quod erat incluſum majoribus caſtris, irruperunt; &, quòd eò pulſa legio ſeſe receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt.

LVII. Sed fortuna, quæ plurimum poteſt, cùm in reliquis rebus, tum præcipuè in bello; parvis momentis magnas rerum commutationes efficit: ut tum accidit. Munitionem enim, quam pertingere à caſtris ad flumen ſuprà demonſtravimus, dextri Cæſaris cornu cohortes, ignorantiâ loci, ſunt ſecutæ; quum portam quærerent, caſtrorúmque eam munitionem eſſe arbitrarentur. Quod quum eſſet animadverſum, conjunctam eſſe flumini; protinus his munitionibus, defendente nullo, tranſcenderunt: omníſque noſter equitatus eas cohortes eſt ſecutus. Interim Pompeius, hâc longâ ſatis interjectâ morâ, & re nunciatâ; v legionem ab opere deductam, ſubſidio ſuis duxit: eodémque tempore equitatus ejus noſtris equitibus appropinquabat; & acies inſtructa, à noſtris, qui caſtra occupaverant, cernebatur: omniáque ſunt ſubitò mutata. Pompeiana enim legio, celeris ſpe ſubſidii confirmatâ, ab decumanâ portâ reſiſtere conabatur; atque ultro in noſtros impetum faciebat. Equitatus Cæſaris, quòd anguſto itinere per aggeres aſcendebat, receptui ſuo timens, initium fugæ faciebat. Dextrum cornu, quod erat à ſiniſtro ſecluſum; terrore equitum animadverſo; ne intra munitionem opprimeretur, eâ parte, quâ proruerat, ſeſe recipiebat: ac plerique ex iis, ne in anguſtias inciderent, x pedum munitionis ſeſe in foſſas præcipitabant: primíſque oppreſſis, reliqui per horum corpora ſalutem ſibi atque exitum pariebant. Siniſtro cornu milites, quum ex vallo Pompeium adeſſe, & ſuos fugere cernerent; veriti ne anguſtiis intercluderentur, quum extrà & intus hoſtem haberent; eodem,

quo

quo venerant, receptu ſibi conſulebant: omniáque erant tumultûs, timoris, fugæ, plena adeò, ut, quum Cæſar ſigna fugientium manu prehenderet, & conſiſtere juberet, alii, dimiſſis equis, eundem curſum conficerent; alii, ex metu, etiam ſigna dimitterent; neque quiſquam omnino conſiſteret.

LVIII. His tantis malis hæc ſubſidia ſuccurrebant, quò minùs omnis deleretur exercitus; quòd Pompeius (inſidias timens, credo, quòd hæc præter ſpem acciderant ejus, qui paullò antè ex caſtris fugientes ſuos conſpexerat) munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat; equitéſque ejus, anguſtiis portíſque à Cæſaris militibus occupatis, ad inſequendum tardabantur. Ita parvæ res magnum in utramque partem momentum habuerunt. Munitiones enim à caſtris ad flumen perductæ, expugnatis jam caſtris Pompeii, propriam & expeditam Cæſaris victoriam interpellaverunt: eadem res, celeritate inſequentium tardatâ, noſtris ſalutem attulit.

LIX. Duobus his unius diei prœliis, Cæſar deſideravit milites DCCCCLX; & notos equites R. ***** Tuticanum Gallum, Senatoris filium; C. Felginatem, Placentiâ; A. Gravium, Puteolis; M. Sacrativirum, Capuâ; tribunos militum & centuriones, XXX. Sed horum omnium pars magna in foſſis munitionibúſque & fluminis ripis oppreſſa ſuorum terrore ac fugâ, ſinè ullo vulnere interiit; ſignáque ſunt militaria XXXII amiſſa. Pompeius eo prœlio Imperator eſt appellatus. Hoc nomen obtinuit; atque ita ſe poſtea ſalutari paſſus eſt: ſed neque in literis, quas ſcribere eſt ſolitus, neque in faſcibus, inſignia laureæ prætulit. At Labienus, quum ab eo impetraviſſet, ut ſibi captivos tranſdi juberet; omnes productos, oſtentationis, ut videbatur, causâ, quò major perfugæ fides haberetur, commilitones appellans, & magnâ verborum contumeliâ interrogans, *ſolerentne veterani milites fugere*, in omnium conſpectu interficit.

LX. His rebus tantum fiduciæ ac ſpiritûs Pompeianis acceſſit, ut non de ratione belli cogitarent, ſed viciſſe jam ſibi viderentur. Non illi paucitatem noſtrorum

rum militum; non iniquitatem loci atque anguſtias præoccupatis caſtris, & ancipitem terrorem intrà extráque munitiones; non abſciſſum in duas partes exercitum, quum altera alteri auxilium ferre non poſſet: cauſæ fuiſſe cogitabant. Non ad hæc addebant; non ex concurſu acri facto, non prœlio, dimicatum: ſibíque ipſos multitudine atque anguſtiis majus attuliſſe detrimentum, quam ab hoſte accepiſſent. Non denique communes belli caſus recordabantur, quàm parvulæ ſæpe cauſæ vel falſæ ſuſpicionis, vel terroris repentini, vel objectæ religionis, magna detrimenta intuliſſent: quoties vel culpâ ducis, vel tribuni vitio, in exercitu eſſet offenſum. Sed proinde ac ſi virtute viciſſent, neque ulla commutatio rerum poſſet accidere; per orbem terrarum, famâ ac litteris, victoriam ejus diei concelebrabant.

LXI. Cæſar à ſuperioribus conſiliis depulſus, omnem ſibi commutandam belli rationem exiſtimavit. Itaque uno tempore præſidiis omnibus deductis, & oppugnatione dimiſsâ, coactóque in unum locum exercitu, concionem apud milites habuit: Hortatúſque eſt, *ne ea, quæ accidiſſent, graviter ferrent; neve his rebus terrerentur: multíſque ſecundis prœliis unum adverſum, & id mediocre, opponerent. Habendam fortunæ gratiam, quòd Italiam ſinè aliquo vulnere cepiſſent; quòd duas Hiſpanias, bellicoſiſſimorum hominum peritiſſimis atque exercitatiſſimis ducibus, pacaviſſent; quòd finitimas frumentariáſque provincias in poteſtatem redegiſſent. Denique recordari debere, quâ felicitate inter medias hoſtium claſſes, oppletis non ſolùm portubus, ſed etiam littoribus, omnes incolumes eſſent tranſportati. Si non omnia caderent ſecunda, fortunam eſſe induſtriâ ſublevandam. Quod eſſet acceptum detrimenti, ejus juri potiùs, quàm ſuæ culpæ debere tribui. Locum æquum ad dimicandum dediſſe; potitum eſſe hoſtium caſtris; expuliſſe ac ſuperâſſe pugnantes; ſed ſive ipſorum perturbatio, ſive error aliquis, ſive etiam fortuna partam jam præſentémque victoriam interpellâſſet; dandam omnibus operam, ut acceptum incommodum virtute ſarciretur. Quod ſi eſſet factum, detrimentum in bonum verteret, utì ad Gergoviam accidiſſet; atque ii, qui antè dimicare timuiſſent, ultro ſe prœlio offerrent.* Hâc

habitâ

habitâ concione, nonnullos ſigniferos ignominiâ notavit, ac loco movit. Exercitui quidem omni tantus inceſſit ex incommodo dolor, tantúmque ſtudium infamiæ ſarciendæ, ut nemo aut tribuni aut centurionis imperium deſideraret; & ſibi quiſque etiam pœnæ loco graviores imponeret labores, ſimúlque omnes arderent cupiditate pugnandi; quum ſuperioris etiam ordinis nonnulli, oratione permoti, manendum eo loco & rem prœlio committendam exiſtimarent. Contra ea Cæſar, neque ſatis militibus perterritis confidebat; ſpatiúmque interponendum ad recreandos animos putabat; relictíſque munitionibus, magnopere rei frumentariæ timebat.

LXII. Itaque nullâ interpoſitâ morâ, ſauciorum modò & ægrorum habitâ ratione, impedimenta omnia ſilentio primâ nocte ex caſtris Apolloniam præmiſit, ac conquieſcere ante iter confectum vetuit. His una legio miſſa præſidio eſt. His explicitis rebus, duas in caſtris legiones retinuit, reliquas de IV vigiliâ compluribus portis eductas eodem itinere præmiſit; parvóque ſpatio intermiſſo, ut & militare inſtitutum ſervaretur, & quàm ſeriſſimè ejus profectio cognoſceretur, conclamari juſſit; ſtatímque egreſſus, & noviſſimum agmen conſecutus, celeriter è conſpectu caſtrorum diſceſſit. Neque verò Pompeius, cognito conſilio ejus, moram ullam ad inſequendum intulit: ſed eadem ſpectans, ſi itinere impeditos & perterritos deprehendere poſſet, exercitum è caſtris eduxit; equitatúmque præmiſit ad noviſſimum agmen demorandum: neque conſequi potuit; quòd multum expedito itinere anteceſſerat Cæſar: ſed quum ventum eſſet ad flumen Genuſum, quod ripis erat impeditis, conſecutus equitatus noviſſimos prœlio detinebat. Huic ſuos Cæſar equites oppoſuit, expeditóſque anteſignanos admiſcuit DC; qui tantum profecere, ut, equeſtri prœlio commiſſo, pellerent omnes, compluréſque interficerent, ipſi incolumes ſe ad agmen reciperent.

LXIII. Confecto juſto itinere ejus diei, quod propoſuerat Cæſar; tranſductóque exercitu flumen Genuſum; veteribus ſuis in caſtris contra Aſparagium conſedit: militéſque omnes intrà vallum caſtrorum continuit: equi-

equitatúmque per cauſam pabulandi emiſſum, confeſtim decumanâ portâ in caſtra ſe recipere juſſit. Simili ratione Pompeius, confecto ejuſdem diei itinere, in ſuis veteribus caſtris ad Aſparagium conſedit; ejúſque milites, quòd ab opere integris munitionibus vacabant, alii lignandi pabulandíque cauſâ longiùs progrediebantur; alii, quòd ſubitò conſilium profectionis ceperant, magnâ parte impedimentorum & ſarcinarum relictâ, ad hæc repetenda invitati propinquitate ſuperiorum caſtrorum, depoſitis in contubernio armis, vallum relinquebant. Quibus ad inſequendum impeditis, Cæſar, quod fore providerat, meridiano ferè tempore, ſigno profectionis dato, exercitum educit; duplicatóque ejus diei itinere, VIII millia paſſuum ex eo loco procedit. Quod facere Pompeius, diſceſſu militum, non potuit.

LXIV. Poſtero die Cæſar ſimiliter præmiſſis primâ nocte impedimentis, de IV vigiliâ ipſe egreditur; ut, ſi qua impoſita eſſet dimicandi neceſſitas, ſubitum caſum expedito exercitu ſubiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum eſt, ut altiſſimis fluminibus, atque impeditiſſimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim, primi diei morâ illatâ, & reliquorum dierum fruſtra labore ſuſcepto; quum ſe magnis itineribus extenderet, & progreſſos conſequi cuperet, IV die finem ſequendi fecit, atque aliud ſibi conſilium capiendum exiſtimavit.

LXV. Cæſari ad ſaucios deponendos, ſtipendium exercitui dandum, ſòcios confirmandos, præſidium urbibus relinquendum, neceſſe erat adire Apolloniam: ſed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti neceſſe: timénſque Domitio, ne adventu Pompeii præoccuparetur; ad eum omni celeritate & ſtudio incitatus ferebatur. Totius autem rei conſilium his rationibus explicabat: ut, ſi Pompeius eódem contenderet; abductum illum à mari, atque ab iis copiis, quas Dyrrhachii comparaverat, frumento ac commeatu abſtractum, pari conditione belli ſecum decertare cogeret: ſi in Italiam tranſiret; conjuncto exercitu cum Domitio, per Illyricum Italiæ ſubſidio proficiſceretur:

ſin

ſin Apolloniam Oricúmque oppugnaret, & ſe omni maritimâ orâ excludere conaretur; obſeſſo tamen Scipione, neceſſariò illum ſuis auxilium ferre cogeret. Itaque præmiſſis nunciis ad Cn. Domitium Cæſar ſcripſit, & quid fieri vellet, oſtendit: præſidióque Apolloniæ cohortibus IV, Liſſi I, III Orici relictis; quíque erant ex vulneribus ægri, depoſitis; per Epirum atque Acarnaniam iter facere cœpit. Pompeius quoque, de Cæſaris conſilio conjecturâ judicans, ad Scipionem properandum ſibi exiſtimabat: ſi Cæſar iter illò haberet; ut ſubſidium Scipioni ferret: ſi ab orâ maritimâ Corcyrâque diſcedere nollet, quòd legiones equitatúmque ex Italiâ exſpectaret; ipſe ut omnibus copiis Domitium aggrederetur.

LXVI. Iis de cauſis uterque eorum celeritati ſtudebat, & ſuis ut eſſet auxilio, & ad opprimendos adverſarios, ne occaſioni temporis deeſſet. Sed Cæſarem Apollonia directo itinere averterat: Pompeius per Candaviam iter in Macedoniam expeditum habebat. Acceſſit etiam improvisò aliud incommodum; quòd Domitius, qui dies complures caſtris Scipionis caſtra collata habuiſſet, rei frumentariæ causâ ab eo diſceſſerat, & Heracleam Senticam, quæ eſt ſubjecta Candaviæ, iter fecerat; ut ipſa fortuna illum objicere Pompeio videretur. Hæc ad id tempus Cæſar ignorabat. Simul à Pompeio litteris per omnes provincias civitatéſque dimiſſis de prœlio ad Dyrrhachium facto, elatiùs inflatiúſque multo, quàm res erat geſta, fama percrebuerat, *pulſum fugere Cæſarem penè omnibus copiis amiſſis*. Hæc itinera infeſta reddiderant: hæc civitates nonnullas ab ejus amicitiâ averterant. Quibus accidit rebus, ut pluribus dimiſſi itineribus à Cæſare ad Domitium, & ab Domitio ad Cæſarem, nullâ ratione iter conficere poſſent. Sed Allobroges, Roſcilli atque Ægi familiares, (quos perfugiſſe ad Pompeium demonſtravimus) conſpicati in itinere exploratores Domitii; ſeu priſtinâ ſuâ conſuetudine, quòd unà in Galliâ bella geſſerant; ſeu gloriâ elati; cuncta, ut erant acta, expoſuerunt; & Cæſaris profectionem, & adventum Pompeii docuerunt: à quibus Domitius certior factus, vix IV horarum ſpatio antecedens, hoſtium

hoſtium beneficio periculum vitavit; & ad Æginium, quod eſt objectum oppoſitúmque Theſſaliæ, Cæſari venienti occurrit.

LXVII. Conjuncto exercitu, Cæſar Gomphos pervenit; quod eſt oppidum primum Theſſaliæ, venientibus ab Epiro; quæ gens paucis antè menſibus ultro ad Cæſarem legatos miſerat, ut ſuis omnibus facultatibus uteretur; præſidiúmque ab eo militum petierat. Sed eò fama jam præcurrerat, quam ſuprà docuimus de prœlio Dyrrhachino; quod multis auxerat partibus. Itaque Androſthenes, prætor Theſſaliæ, quum ſe victoriæ Pompeii comitem eſſe mallet, quam ſocium Cæſaris in rebus adverſis; omnem ex agris multitudinem ſervorum ac liberorum in oppidum cogit, portáſque præcludit; & ad Scipionem Pompeiúmque nuncios mittit, ut ſibi ſubſidio veniant: *ſe confidere munitionibus oppidi, ſi celeriter ſuccurratur; longinquam oppugnationem ſuſtinere non poſſe.* Scipio, diſceſſu exercituum à Dyrrhachio cognito, Lariſſam legiones adduxerat; Pompeius nondum Theſſaliæ appropinquabat. Cæſar, caſtris munitis, ſcalas muſculoſque ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari juſſit. Quibus rebus effectis, cohortatus milites, docuit, *quantum uſum haberet ad ſublevandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno atque opulento; ſimul reliquis civitatibus, urbis hujus exemplo, inferre terrorem; & id fieri celeriter, priuſquam auxilia concurrerent.* Itaque uſus ſingulari militum ſtudio, eodem quo venerat die, poſt horam IX oppidum altiſſimis mœnibus oppugnare aggreſſus, ante ſolis occaſum expugnavit: & ad diripiendum militibus conceſſit; ſtatímque ab oppido caſtra movit, & Metropolim venit, ſic ut nuncios expugnati oppidi famámque antecederet.

LXVIII. Metropolitæ, eodem primùm uſi conſilio, iiſdem permoti rumoribus, portas clauſerunt, muróſque armatis compleverunt: ſed poſtea, caſu civitatis Gomphenſis ex captivis cognito, quos Cæſar ad murum producendos curaverat; portas aperuerunt. Quibus diligentiſſimè conſervatis; collatâ fortunâ Metropolitarum cum caſu Gomphenſium, nulla Theſſaliæ fuit civitas,

præter Lariſſæos qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Cæſari parerent atque imperata facerent. Ille ſegetis idoneum locum in agris nactus, quæ propè jam matura erat; ibi adventum exſpectare Pompeii, eóque omnem rationem belli conferre conſtituit.

LXIX. Pompeius paucis pòſt diebus in Theſſaliam pervenit; concionatúſque apud cunctum exercitum, ſuis agit gratias: Scipionis milites cohortatur, ut, partâ jam victoriâ, prædæ ac præmiorum velint eſſe participes: receptíſque omnibus in una caſtra legionibus, ſuum cum Scipione honorem partitur: claſſicúmque apud eum cani, & alterum illi jubet prætorium tendi. Auctis copiis Pompeii, duobúſque magnis exercitibus conjunctis; priſtina omnium confirmatur opinio, & ſpes victoriæ augetur adeò, ut, quicquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur; &, ſi quando quid Pompeius tardius aut conſideratius faceret, *unius eſſe negotium diei, ſed illum delectari imperio, & conſulares prætorióſque ſervorum habere numero*, dicerent. Jámque inter ſe palàm de præmiis ac ſacerdotiis contendebant; in annóſque conſulatum definiebant: alii domos bonáque eorum, qui in caſtris erant Cæſaris, petebant: magnáque inter eos in conſilio fuit controverſia, oporterétne L. Hirri, quòd is à Pompeio ad Parthos miſſus eſſet, proximis comitiis prætoriis abſentis rationem haberi; quum ejus neceſſarii fidem implorarent Pompeii, ut præſtaret, quod proficiſcenti recepiſſet, ne per ejus auctoritatem deceptus videretur; reliqui, in labore pari ac periculo, ne unus omnes antecederet, recuſarent. Jam de ſacerdotio Cæſaris, Domitius, Scipio, Spinthérque Lentulus, quotidianis contentionibus ad graviſſimas verborum contumelias palàm deſcenderunt: quum Lentulus ætatis honorem oſtentaret; Domitius urbanam gratiam dignitatémque jactaret; Scipio affinitate Pompeii confideret. Poſtulavit etiam L. Afranium proditionis exercitûs Attius Rufus apud Pompeium, quod geſtum in Hiſpaniâ diceret: & L. Domitius in concilio dixit; *placere ſibi, bello confecto, ternas tabellas dari ad judicandum iis, qui ordinis eſſent ſenatorii, bellóque unà cum ipſis interfuiſſent;*

ſenten-

ſententiáſque de ſingulis ferrent, qui Romæ remanſiſſent, quique intrà præſidia Pompeii fuiſſent, neque operam in re militari præſtitiſſent: unam fere tabellam, qui liberandos omni periculo cenſerent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecuniâ multarent. Poſtremò omnes aut de honoribus ſuis, aut de præmiis pecuniæ, aut de perſequendis inimicitiis agebant: nec quibus rationibus ſuperare poſſent, ſed quemadmodum uti victoriâ deberent, cogitabant.

LXX. Re frumentariâ præparatâ, confirmatíſque militibus, & ſatìs longo ſpatio temporis à Dyrrhachinis prœliis intermiſſo; quum ſatìs perſpectum militum animum habere videretur, tentandum Cæſar exiſtimavit, quidnam Pompeius propoſiti aut voluntatis ad dimicandum haberet. Itaque ex caſtris exercitum eduxit, aciémque inſtruxit; primùm ſuis locis, paullóque à caſtris Pompeii longiùs; continentibus verò diebus, ut progrederetur à caſtris ſuis, collibúſque Pompeianis aciem ſubjiceret. Quæ res in dies confirmatiorem ejus efficiebat exercitum. Superius tamen inſtitutum in equitibus, quod demonſtravimus, ſervabat; ut, quoniam numero multis partibus eſſet inferior, adoleſcentes atque expeditos ex anteſignanis electos milites ad pernicitatem armis inter equites prœliari juberet; qui quotidianâ conſuetudine uſum quoque ejus generis prœliorum perciperent. His erat rebus effectum, ut equites mille, apertioribus etiam locis, VII millium Pompeianorum impetum, quum adeſſet uſus, ſuſtinere auderent; neque magnopere eorum multitudine terrerentur: namque etiam per eos dies prœlium ſecundum equeſtre fecit; atque Ægum Allobrogem, ex duobus quos perfugiſſe ad Pompeium ſuprà docuimus, cum quibuſdam interfecit.

LXXI. Pompeius, quia caſtra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem inſtruebat; ſemper, ut videbatur, ſpectans, ſi iniquis locis Cæſar ſe ſubjiceret. Cæſar, nullâ ratione ad pugnam elici poſſe Pompeium exiſtimans; hanc ſibi commodiſſimam belli rationem judicavit, uti caſtra ex eo loco moveret, ſempérque eſſet in itineribus: hoc ſperans, ut, movendis caſtris, pluribúſque adeundis

dis locis, commodiore frumentariâ re uteretur; ſimúlque, in itinere ut aliquam occaſionem dimicandi nanciſceretur, & inſolitum ad laborem Pompeii exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His conſtitutis rebus, ſigno jam profectionis dato, tabernaculíſque detenſis, animadverſum eſt, paullò antè, extra quotidianam conſuetudinem, longiùs à vallo eſſe aciem Pompeii progreſſam; ut non iniquo loco poſſe dimicari videretur. Tunc Cæſar apud ſuos, quum jam eſſet agmen in portis, *Differendum eſt*, inquit, *iter in præſentiâ nobis, & de prœlio cogitandum, ſicut ſemper depopoſcimus: animo ſimus ad dimicandum parati: non facilè occaſionem poſtea reperiemus.* Confeſtimque expeditas copias educit.

LXXII. Pompeius quoque, ut poſtea cognitum eſt, ſuorum omnium hortatu ſtatuerat prœlio decertare. Namque etiam in concilio ſuperioribus diebus dixerat, *priùs, quàm concurrerent acies, fore, ut exercitus Cæſaris pelleretur.* Id quum eſſent plerique admirati; *Scio me,* inquit, *penè incredibilem rem polliceri: ſed rationem conſilii mei accipite, quò firmiore animo in prælium prodeatis. Perſuaſi equitibus noſtris, ídque mihi ſe facturos confirmaverunt, ut, quum propiùs ſit acceſſum, dextrum Cæſaris cornu ab latere aperto aggrederentur; ut, circumventâ ab tergo acie, priùs perturbatum exercitum pellerent, quàm à nobis telum in hoſtem jaceretur. Ita ſinè periculo legionum, & penè ſinè vulnere, bellum conficiemus. Id autem difficile non eſt, quum tantum equitatu valeamus.* Simul denunciavit, *ut eſſent animo parati in poſterum; &, quoniam fieret dimicandi poteſtas, (ut ſæpe optaviſſent) ne uſu manûque reliquorum opinionem fallerent.* Hunc Labienus excepit; ut, quum Cæſaris copias deſpiceret, Pompeii conſilium ſummis laudibus efferret. *Noli*, inquit, *exiſtimare, Pompei, hunc eſſe exercitum, qui Galliam Germaniámque devicerit. Omnibus interfui prœliis; neque temere incognitam rem pronuncio: perexigua pars illius exercitûs ſupereſt; magna pars deperiit, quod accidere tot prœliis fuit neceſſe; multos autumni peſtilentia in Italiâ conſumpſit; multi domum diſceſſerunt; multi ſunt relicti in continenti. An non audiſtis ex iis, qui per cauſam valetudinis remanſerunt, cohortes eſſe Brundiſii*

factas? Hæ copiæ, quas videtis, ex delectibus horum anno-rum in citeriore Galliâ ſunt refectæ; & plerique ſunt ex colonis Tranſpadanis. Attamen, quod fuit roboris, duobus præliis Dyrrhachinis interiit. Hæc quum dixiſſet, juravit, *ſe, niſi victorem, in caſtra non reverſurum:* reliquóſque, ut idem facerent, hortatus eſt. Hoc laudans Pompeius, idem juravit; nec verò ex reliquis fuit quiſquam, qui jurare dubitaret. Hæc quum facta eſſent in concilio, magnâ ſpe & lætitiâ omnium diſceſſum eſt: ac jam animo victoriam præcipiebant; quòd de re tantâ, & à tam perito Imperatore, nihil fruſtra confirmari videbatur.

LXXIII. Cæſar cùm Pompeii caſtris appropinquâſſet, ad hunc modum aciem ejus inſtructam animum advertit. Erant in ſiniſtro cornu legiones duæ, tranſditæ à Cæſare initio diſſenſionis ex Senatûs conſulto; quarum una prima, altera tertia appellabatur: in eo loco ipſe erat Pompeius. Mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio conjuncta cum cohortibus Hiſpanis, quas tranſductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ: has firmiſſimas ſe habere Pompeius exiſtimabat. Reliquas inter aciem mediam cornuáque interjecerat: numeróque cohortes CX expleverat. (Hæc erant millia XLV.) Evocatorum circiter duæ, quæ ex beneficiariis ſuperiorum exercituum ad eum convenerant; quæ totâ acie diſperſæ erant. Reliquas cohortes VII caſtris propinquiſque caſtellis præſidio diſpoſuerat. Dextrum cornu ejus rivus quidam impeditis ripis muniebat; quam ob cauſam cunctum equitatum, ſagittarios funditoréſque omnes, in ſiniſtro cornu objecerat.

LXXIV. Cæſar, ſuperius inſtitutum ſervans, X legionem in dextro cornu, IX in ſiniſtro collocaverat; tametſi erat Dyrrhachinis prœliis vehementer attenuata: & huic ſic adjunxit VIII, ut penè unam ex duabus efficeret; atque alteram alteri præſidio eſſe juſſerat. Cohortes in acie LXXX conſtitutas habebat, quæ ſumma erat millium XXII. Cohortes II caſtris præſidio reliquerat. Siniſtro cornu Antonium, dextro P. Sullam, mediâ acie Cn. Domitium præpoſuerat: ipſe contra

Pompeium

Pompeium conſiſtit. Simul his rebus animadverſis, quas demonſtravimus; timens, ne à multitudine equitum dextrum cornu circumveniretur; celeriter ex tertiâ acie ſingulas cohortes detraxit, atque ex his quartam inſtituit, equitatuíque oppoſuit; &, quid fieri vellet, oſtendit; monuítque ejus diei victoriam in earum cohortium virtute conſtare. Simul tertiæ aciei totíque exercitui imperavit, ne injuſſu ſuo concurreret; ſe, quum id fieri vellet, vexillo ſignum daturum.

LXXV. Exercitum quum militari more cohortaretur ad pugnam, ſuáque in eum perpetui temporis officia prædicaret; in primis commemoravit, *teſtibus ſe militibus uti poſſe, quanto ſtudio pacem petîſſet; quæ per Vatinium in colloquiis, quæ per A. Clodium cum Scipione egiſſet; quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendiſſet: neque ſe unquam abuti militum ſanguine, neque Rempublicam alterutro exercitu privare voluiſſe.* Hâc habitâ oratione, expoſcentibus militibus, & ſtudio pugnæ ardentibus, tubâ ſignum dedit. Erat Craſtinus evocatus in exercitu Cæſaris, qui ſuperiore anno apud eum primum Pilum in legione x duxerat; vir ſingulari virtute. Hic, ſigno dato, *Sequimini me*, inquit, *manipulares mei qui fuiſtis; & veſtro Imperatori, quam conſtituiſtis, operam date. Unum hoc prœlium ſupereſt: quo confecto, & ille ſuam dignitatem, & nos noſtram libertatem recuperabimus.* Simul reſpiciens Cæſarem, *Faciam*, inquit, *hodie, Imperator, ut aut vivo mihi aut mortuo gratias agas.* Hæc quum dixiſſet, primus ex dextro cornu procurrit; atque eum milites electi circiter cxx voluntarii ejuſdem centuriæ ſunt proſecuti.

LXXVI. Inter duas acies tantum erat relictum ſpatii, ut ſatis eſſet ad concurſum utriuſque exercitus. Sed Pompeius ſuis prædixerat, ut Cæſaris impetum exciperent, neve ſe loco moverent; aciémque ejus diſtrahi paterentur: ídque admonitu C. Triarii feciſſe dicebatur, ut primus excurſus víſque militum infringeretur, aciéſque diſtenderetur; atque ſuis ordinibus diſpoſiti, diſperſos adorirentur. Leviùs quoque caſura pila ſperabat, in loco retentis militibus; quàm ſi ipſi immiſſis telis occurriſſent: ſimul fore, ut, duplicato curſu

Cæſaris milites exanimarentur, & laſſitudine conficerentur. Quod nobis quidem nullâ ratione factum à Pompeio videtur; propterea quòd eſt quædam animi incitatio atque alacritas naturaliter innata omnibus, quæ ſtudio pugnæ incenditur; hanc non reprimere, ſed augere imperatores debent: neque fruſtra antiquitus inſtitutum eſt, ut ſigna undique concinerent, clamorémque univerſi tollerent; quibus rebus & hoſtes terreri, & ſuos incitari exiſtimaverunt. Sed noſtri milites, dato ſigno, quum infeſtis pilis procucurriſſent, atque animadvertiſſent non concurri à Pompeianis; uſu periti, ac ſuperioribus pugnis exercitati, ſuâ ſponte curſum repreſſerunt; & ad medium ferè ſpatium conſtiterunt, ne conſumptis viribus appropinquarent; parvóque intermiſſo temporis ſpatio, ac rurſus renovato curſu, pila miſerunt; celeritérque, ut erat præceptum à Cæſare, gladios ſtrinxerunt. Neque verò Pompeiani huic rei defuerunt: nam & tela miſſa exceperunt, & impetum legionum tulerunt, & ordines conſervaverunt; piliſque miſſis ad gladios redierunt. Eodem tempore equites à ſiniſtro Pompeii cornu, ut erat imperatum, univerſi procucurrerunt; omníſque multitudo ſagittariorum ſe profudit; quorum impetum noſter equitatus non tulit, ſed paullum loco motus ceſſit; equitéſque Pompeiani hôc acriùs inſtare, & ſe turmatim explicare, aciémque noſtram à latere aperto circuire cœperunt. Quod ubi Cæſar animadvertit; IV aciei, quam inſtituerat ſex cohortium numero, ſignum dedit. Illi celeriter procucurrerunt; infeſtiſque ſignis tantâ vi in Pompeii equites impetum fecerunt, ut eorum nemo conſiſteret; omnéſque converſi non ſolùm loco excederent, ſed protinus incitati, fugâ montes altiſſimos peterent. Quibus ſummotis, omnes ſagittarii funditoréſque deſtituti, inermes, ſinè præſidio, interfecti ſunt. Eodem impetu cohortes ſiniſtrum cornu, pugnantibus etiam tum ac reſiſtentibus in acie Pompeianis, circumierunt; eóſque à tergo ſunt adorti. Eodem tempore tertiam aciem Cæſar, quæ quieta fuerat, & ſe ad id tempus loco tenuerat, procurrere juſſit. Ita quum recentes atque integri defeſſis ſucceſſiſſent, alii autem à tergo adorirentur; ſuſti-

nere

nere Pompeiani non potuerunt, atque univerſi terga verterunt. Neque verò Cæſarem fefellit, quin ab iis cohortibus, quæ contra equitatum in IV acie collocatæ eſſent, initium victoriæ oriretur; ut ipſe in cohortandis militibus pronunciaverat: ab his enim primùm equitatus eſt pulſus: ab iiſdem facta cædes ſagittariorum atque funditorum: ab iiſdem acies Pompeiana à ſiniſtrâ parte circumventa, atque initium fugæ factum.

LXXVII. Sed Pompeius, ut equitatum ſuum pulſum vidit; atque eam partem, cui maximè confidebat, perterritam animadvertit; aliis diffiſus, acie exceſſit: protinúſque ſe in caſtra equo contulit; & iis centurionibus, quos in ſtatione ad prætoriam portam poſuerat, clarè, ut milites exaudirent, *Tuemini*, inquit, *caſtra, & defendite diligenter, ſi quid durius acciderit. Ego reliquas portas circumeo, & caſtrorum præſidia confirmo.* Hæc quum dixiſſet, ſe in prætorium contulit, ſummæ rei diffidens, & tamen eventum exſpectans. Cæſar, Pompeianis ex fugâ intrà vallum compulſis, nullum ſpatium perterritis dare oportere æſtimans, milites cohortatus eſt, ut beneficio fortunæ uterentur, caſtráque oppugnarent: qui, etſi magno æſtu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta) tamen ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. Caſtra à cohortibus, quæ ibi præſidio erant relictæ, induſtriè defendebantur; multo etiam acriùs à Thracibus barbaríſque auxiliis: nam qui acie refugerant milites, & animo perterriti & laſſitudine confecti, miſſis pleriſque armis ſigníſque militaribus, magìs de reliquâ fugâ, quàm de caſtrorum defenſione, cogitabant. Neque verò diutius, qui in vallo conſtiterant, multitudinem telorum ſuſtinere potuerunt; ſed confecti vulneribus, locum reliquerunt: protinúſque omnes, ducibus uſi centurionibus tribuníſque militum, in altiſſimos montes, qui ad caſtra pertinebant, confugerunt.

LXXVIII. In caſtris Pompeii videre licuit triclinia ſtrata, magnum argenti pondus expoſitum, recentibus ceſpitibus tabernacula conſtrata; L. etiam Lentuli, & nonnullorum, tabernacula protecta hederâ; multáque præterea, quæ nimiam luxuriam, & victoriæ fiduciam

 deſigna-

deſignarent; ut facilè æſtimari poſſet, nihil eos de eventu ejus diei timuiſſe, qui non neceſſarias conquirerent voluptates; atque ii miſerrimo ac patientiſſimo exercitui Cæſaris luxuriem objiciebant, cui ſemper omnia ad neceſſarium uſum defuiſſent.

LXXIX. Pompeius, jam, quum intra vallum noſtri verſarentur, equum nactus, detractis inſignibus Imperatoris, decumanâ portâ ſe ex caſtris ejecit; protinúſque equo citato Lariſſam contendit. Neque ibi conſtitit; ſed eâdem celeritate, paucos ſuorum ex fugâ nactus, nocturno itinere non intermiſſo, comitatu equitum XXX ad mare pervenit, navémque frumentariam conſcendit; ſæpe, ut dicebatur, querens, *tantùm ſe opinionem ſefelliſſe, ut à quo genere hominum victoriam ſperâſſet, ab eo initio fugæ facto, penè proditus videretur.*

LXXX. Cæſar caſtris potitus, à militibus contendit, ne in prædâ occupati, reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. Quâ re impetratâ, montem opere circummunire inſtituit. Pompeiani, quòd is mons erat ſinè aquâ, diffiſi eo loco, relicto monte, univerſi [juris ejus] Lariſſam versùs ſe recipere cœperunt. Quâ re animadversâ, Cæſar copias ſuas diviſit; partémque legionum in caſtris Pompeii remanere juſſit, partem in ſua caſtra remiſit: IV ſecum legiones duxit; commodioréque itinere Pompeianis occurrere cœpit: & progreſſus millia paſſuum VI, aciem inſtruxit. Quâ re animadversâ, Pompeiani in quodam monte conſtiterunt. Hunc montem flumen ſubluebat. Cæſar, milites cohortatus; etſi totius diei continenti labore erant confecti, nóxque jam ſuberat; tamen munitione flumen à monte ſecluſit, ne noctu Pompeiani aquari poſſent. Quo jam perfecto opere, illi de deditione, miſſis legatis, agere cœperunt. Pauci ordinis Senatorii, qui ſe cum iis conjunxerant, nocte fugâ ſalutem petierunt. Cæſar primâ luce omnes eos, qui in monte conſederant, ex ſuperioribus locis in planitiem deſcendere, atque arma projicere juſſit. Quod ubi ſine recuſatione fecerunt; paſſíſque palmis, projecti ad terram, flentes ab eo petierunt ſalutem; conſolatus conſurgere juſſit: & pauca apud eos de lenitate ſuâ locutus, quò minore eſſent

timore;

timore; omnes conſervavit; militibúſque ſuis commendavit, ne qui eorum violarentur, neu quid ſui deſiderarent. Hâc adhibitâ diligentiâ, ex caſtris ſibi legiones alias occurrere, & eas, quas ſecum duxerat, invicem requieſcere, atque in caſtra reverti juſſit: eodémque die Lariſſam pervenit.

LXXXI. In eo prœlio non ampliùs CC milites deſideravit; ſed centuriones, fortes viros, circiter XXX amiſit. Interfectus eſt etiam fortiſſimè pugnans Craſtinus, cujus mentionem ſuprà fecimus; gladio in os adverſum conjecto. Neque id fuit falſum, quod ille in pugnam proficiſcens dixerat. Sic enim Cæſar exiſtimabat, eo prœlio excellentiſſimam virtutem Craſtini fuiſſe; optiméque eum de ſe meritum judicabat. Ex Pompeiano exercitu circiter millia XV cecidiſſe videbantur: ſed in deditionem venerunt amplius millia XXIV: (namque etiam cohortes, quæ præſidio in caſtellis fuerant, ſeſe Sullæ dediderunt; multi præterea in finitimas civitates refugerunt) ſignáque militaria ex prœlio ad Cæſarem ſunt relata CLXXX, & aquilæ IX. L. Domitius ex caſtris in montem refugiens, quum vires eum laſſitudine defeciſſent, ab equitibus eſt interfectus.

LXXXII. Eodem tempore D. Lælius cum claſſe ad Brundiſium venit; eâdémque ratione, quâ factum à Libone antea demonſtravimus, inſulam objectam portui Brundiſino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundiſio præerat, tectis inſtratíſque ſcaphis elicuit naves Lælianas; atque ex his longiùs productam unam quinqueremem, & minores duas, in anguſtiis portûs cepit: itémque per equites diſpoſitos, aquâ prohibere claſſiarios inſtituit. Sed Lælius tempore anni commodiore uſus ad navigandum, onerariis navibus Corcyrâ Dyrrhachióque aquam ſuis ſupportabat; neque à propoſito deterrebatur; neque ante prœlium, in Theſſaliâ factum, cognitum, aut ignominiâ amiſſarum navium, aut neceſſariarum rerum inopiâ, ex portu inſulâque expelli potuit.

LXXXIII. Iiſdem ferè temporibus Caſſius cum claſſe Syrorum & Phœnicum & Cilicum in Siciliam venit: &

quum eſſet Cæſaris claſſis diviſa in duas partes, & dimidiæ parti præeſſet P. Sulpicius prætor Vibone ad fretum, dimidiæ M. Pomponius ad Meſſanam; priùs Caſſius ad Meſſanam navibus advolavit, quàm Pomponius de ejus adventu cognoſceret: perturbatúmque eum nactus, nullis cuſtodiis, neque ordinibus certis; magno vento & ſecundo, completas onerarias naves tædâ & pice & ſtupâ, reliquíſque rebus, quæ ſunt ad incendia, in Pomponianam claſſem immiſit; atque omnes naves incendit XXXV, in quibus erant XX conſtratæ: tantúſque eo facto timor inceſſit, ut, quum eſſet legio præſidio Meſſanæ, vix oppidum defenderetur: &, niſi eo ipſo tempore nuncii de Cæſaris victoriâ per diſpoſitos equites eſſent allati, exiſtimabant plerique futurum fuiſſe, ut amitteretur: ſed opportuniſſimè nunciis allatis, oppidum fuit defenſum. Caſſiúſque ad Sulpicianam indè claſſem profectus eſt Vibonem: applicatíſque noſtris ad terram navibus, propter eundem timorem; pari, atque antea, ratione egit: ſecundum nactus ventum, onerarias naves circiter XL; præparatas ad incendium, immiſit; &, flammâ ab utroque cornu comprehensâ, naves ſunt combuſtæ V. Quúmque ignis, magnitudine venti, latiùs ſerperet; milites, qui ex veteribus legionibus erant relicti præſidio navibus, ex numero ægrorum, ignominiam non tulerunt; ſed ſuâ ſponte naves conſcenderunt, & à terrâ ſolverunt; impetûque facto in Caſſianam claſſem, quinqueremes II, in quarum alterâ erat Caſſius, ceperunt: ſed Caſſius, exceptus ſcaphâ, refugit. Præterea duæ ſunt depreſſæ triremes. Neque multò pòſt de prœlio facto in Theſſaliâ cognitum eſt; ut ipſis Pompeianis fides fieret: nam ante id tempus fingi à legatis amicíſque Cæſaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex iis locis Caſſius cum claſſe diſceſſit.

LXXXIV. Cæſar, omnibus rebus relictis, perſequendum ſibi Pompeium exiſtimavit, quaſcumque in partes ex fugâ ſe recepiſſet; ne rurſus copias comparare alias, & bellum renovare poſſet: & quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur: legionémque unam minoribus itineribus ſubſequi juſſit. Erat

edictum

edictum Pompeii nomine Amphipoli propoſitum, uti omnes ejus provinciæ juniores, Græci, civéſque Romani, jurandi cauſâ convenirent: ſed, utrùm avertendæ ſuſpicionis causâ Pompeius propoſuiſſet, ut quàm diutiſſimè longioris fugæ conſilium occultaret; an novis delectibus, ſi nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur; exiſtimari non poterat. Ipſe ad anchoram unâ nocte conſtitit; & vocatis ad ſe Amphipoli hoſpitibus, & pecuniâ ad neceſſarios ſumptus corrogatâ, cognito Cæſaris adventu, ex eo loco diſceſſit, & ad Mitylenas paucis diebus venit. Biduum tempeſtate retentus, navibúſque aliis additis actuariis; in Ciliciam, atque indè in Cyprum pervenit. Ibi cognoſcit, conſenſu omnium Antiochenſium, civiúmque Romanorum, qui illìc negotiarentur, arcem antè captam eſſe, excludendi ſui causâ; nuncióſque dimiſſos ad eos, qui ſe ex fugâ finitimas civitates recepiſſe dicerentur, ne Antiochiam adirent: id ſi feciſſent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui ſuperiore anno conſul fuerat, & P. Lentulo conſulari, ac nonnullis aliis, acciderat Rhodi: qui, quum ex fugâ Pompeium ſequerentur, atque in inſulam veniſſent, oppido ac portu recepti non erant: miſsíſque ad eos nunciis, ut ex iis locis diſcederent, contra voluntatem ſuam naves ſolverunt. Jámque de Cæſaris adventu fama ad civitates perferebatur.

LXXXV. Quibus cognitis rebus; Pompeius, depoſito adeundæ Syriæ conſilio, pecuniâ ſocietatis ſublatâ, & à quibuſdam privatis ſumptâ, & æris magno pondere ad militarem uſum in naves impoſito, duobúſque millibus hominum armatis, partim quos ex familiis ſocietatum delegerat, partim à negotiatoribus coëgerat, quóſque ex ſuis quiſque ad hanc rem idoneos exiſtimabat; Peluſium pervenit. Ibi caſu rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copiis, cum ſorore Cleopatrâ gerens bellum; quam paucis antè menſibus per ſuos propinquos atque amicos regno expulerat: caſtrâque Cleopatræ non longo ſpatio ab ejus caſtris diſtabant. Ad eum Pompeius miſit, ut, pro hoſpitio atque amicitiâ patris, Alexandriâ reciperetur, atque illius opibus

in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo miſſi erant, confecto legationis officio, liberiùs cum militibus regis colloqui cœperunt; eóſque hortari, ut ſuum officium Pompeio præſtarent, néve ejus fortunam deſpicerent. In hôc erant numero complures Pompeii milites, quos ex ejus exercitu acceptos in Syriâ Gabinius Alexandriam tranſduxerat, belloque confecto apud Ptolemæum patrem pueri reliquerat. His tunc cognitis rebus; amici regis, qui propter ætatem ejus in procuratione erant regni; ſive timore adducti, ut poſtea prædicabant, ne, ſollicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriam Ægyptúmque occuparet; ſive deſpectâ ejus fortunâ, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici exiſtunt; iis, qui erant ab eo miſſi, palàm liberaliter reſponderunt; eúmque ad regem venire juſſerunt: ipſi, clàm conſilio inito, Achillam præfectum regium, ſingulari hominem audaciâ; & L. Septimium, tribunum militum; ad interficiendum Pompeium miſerunt. Ab his liberaliter ipſe appellatus; & quâdam notitiâ Septimii productus, quòd bello prædonum apud eum ordinem duxerat; naviculam parvulam conſcendit cum paucis ſuis, & ibi ab Achillâ & Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur à rege, & in cuſtodiâ necatur.

LXXXVI. Cæſar, quum in Aſiam veniſſet, reperiebat, T. Ampium conatum eſſe tollere pecunias Epheſo ex fano Dianæ; ejúſque rei causâ, ſenatores omnes ex provinciâ evocâſſe, ut iis teſtibus in ſummâ pecuniæ uteretur; ſed interpellatum adventu Cæſaris, profugiſſe: ita duobus temporibus Epheſiæ pecuniæ Cæſar auxilium tulit. Item conſtabat, Elide in Templo Minervæ, repetitis atque enumeratis diebus, quo die prœlium ſecundum feciſſet Cæſar, ſimulacrum victoriæ, quod ante ipſam Minervam collocatum erat, & antè ad ſimulacrum Minervæ ſpectabat, ad valvas ſe templi liménque convertiſſe. Eodémque die Antiochiæ in Syriâ bis tantus exercitûs clamor, & ſignorum ſonus exauditus eſt, ut in muris armata civitas diſcurreret. Hoc idem Ptolemaïde accidit. Pergami, in occultis ac remotis templi, quò præter ſacerdotes, adire fas

non

non eſt, quæ Græci ἄδυτα appellant; tympana ſonuerunt. Item Trallibus in templo Victoriæ, ubi Cæſaris ſtatuam conſecraverant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pavimento extitiſſe oſtendebatur.

LXXXVII. Cæſar paucos dies in Aſiâ moratus, quum audîſſet Pompeium Cypri viſum, conjectans eum in Ægyptum iter habere, propter neceſſitudines regni, reliquáſque ejus loci opportunitates; cum legionibus, unâ, quam ex Theſſaliâ ſe ſequi juſſerat, & alterâ, quam ex Achaiâ à Fuſio legato evocaverat, equitibúſque DCCC, & navibus longis Rhodiis X, & Aſiaticis paucis, Alexandriam pervenit. In his erant legionibus hominum III millia ducenti: reliqui, vulneribus ex prœliis, & labore & magnitudine itineris confecti, conſequi non potuerant. Sed Cæſar confiſus famâ rerum geſtarum, infirmis auxiliis proficiſci non dubitaverat; atque omnem ſibi locum tutum fore exiſtimabat. Alexandriæ de Pompeii morte cognoſcit: atque ibi primùm è navi egrediens clamorem militum audit, quos rex in oppido præſidii causâ reliquerat; & concurſum ad ſe fieri videt, quod faces anteferrentur. In hoc omnis multitudo majeſtatem regiam minui prædicabat. Hôc ſedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concurſu multitudinis concitationes fiebant: compluréſque milites hujus urbis omnibus partibus interficiebantur.

LXXXVIII. Quibus rebus animadverſis; legiones ſibi alias ex Aſiâ adduci juſſit, quas ex Pompeianis militibus confecerat: ipſe enim neceſſariò Eteſiis tenebatur; qui Alexandriâ navigantibus ſunt adverſiſſimi venti. Interim controverſias regum ad populum R. & ad ſe, quòd eſſet conſul, pertinere exiſtimans; atque eò magis officio ſuo convenire, quòd ſuperiore conſulatu cum patre Ptolemæo & lege & S. C. ſocietas erat facta; oſtendit ſibi placere, regem Ptolemæum, atque ſororem ejus Cleopatram, exercitus, quos haberent, dimittere; & de controverſiis jure apud ſe potiùs, quàm inter ſe armis, diſceptare.

LXXXIX. Erat in procuratione regni, propter ætatem pueri, nutricius ejus eunuchus, nomine Pothinus.

Is

Is primùm inter ſuos queri atque indignari cœpit, regem ad dicendam cauſam evocari: deinde adjutores quoſdam conſcios ſui nactus ex regis amicis, exercitum à Peluſio clàm Alexandriam evocavit; atque eundem Achillam, cujus ſuprà meminimus, omnibus copiis præfecit. Hunc incitatum ſuis, & regis inflatum pollicitationibus; quæ fieri vellet, litteris nunciiſque edocuit. In teſtamento Ptolemæi patris hæredes erant ſcripti, ex duobus filiis major, & ex duabus ea, quæ ætate antecèdebat. Hæc utì fierent, per omnes deos, pérque fœdera, quæ Romæ feciſſet, eodem teſtamento Ptolemæus populum R. obteſtabatur. Tabulæ teſtamenti, unæ per legatos ejus Romam erant allatæ, ut in ærario ponerentur; (eæ, quum propter publicas occupationes poni non potuiſſent, apud Pompeium ſunt depoſitæ) alteræ, eodem exemplo, relictæ atquæ obſignatæ Alexandriæ proferebantur.

XC. De his rebus quum ageretur apud Cæſarem; íſque maximè vellet, pro communi amico atque arbitro, controverſias regum componere: ſubitò exercitus regius, equitatúſque omnis, venire Alexandriam nunciatur. Cæſaris copiæ nequaquam erant tantæ, ut eis extra oppidum, ſi eſſet dimicandum, confideret: relinquebatur, ut ſe ſuis locis oppido teneret, conſiliúmque Achillæ cognoſceret. Milites tamen omnes in armis eſſe juſſit: regémque hortatus eſt, ut ex ſuis neceſſariis, quos haberet maximæ auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret; & quid eſſet ſuæ voluntatis, oſtenderet. A quo miſſi Dioſcorides & Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant, magnámque apud patrem Ptolemæum auctoritatem habuerant; ad Achillam pervenerunt. Quos ille, quum in conſpectum ejus veniſſent; priùs, quàm audiret, aut, cujus rei causâ miſſi eſſent, cognoſceret; corripi, ac interfici juſſit; quorum alter accepto vulnere occupatus, per ſuos pro occiſo ſublatus; alter interfectus eſt. Quo facto, regem in ſuâ poteſtate ut haberet, Cæſar effecit: magnam regium nomen apud ſuos auctoritatem habere exiſtimans; & ut privata paucorum & latronum potiùs, quàm regio conſilio, ſuſceptum bellum videretur.

XCI. Erant cum Achillâ copiæ; ut neque numero, neque genere hominum, neque uſu rei militaris, contemnendæ viderentur: millia enim XX in armis habebat. Hæ conſtabant ex Gabinianis militibus; qui jam in conſuetudinem Alexandrinæ vitæ atque licentiæ venerant; & nomen diſciplinámque populi Romani dedidicerant; uxoréſque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex prædonibus latronibúſque Syriæ, Ciliciaéque provinciæ, finitimarúmque regionum. Multi præterea, capitis damnati, exuléſque convenerant: fugitivíſque omnibus noſtris certus erat Alexandriæ receptus, certáque vitæ conditio, ut, dato nomine, militum eſſent numero: quorum ſi quis à domino comprehenderetur, concurſu militum eripiebatur; qui vim ſuorum, quòd in ſimili culpâ verſabantur, ipſi pro ſuo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem depoſcere; hi bona locupletum diripere ſtipendii augendi causâ, regis domum obſidere, regno expellere alios, alios accerſere, vetere quodam Alexandrini exercitûs inſtituto, conſueverant. Erant præterea equitum millia II, qui inveteraverant compluribus Alexandriæ bellis: hi Ptolemæum patrem in regnum reduxerant; Bibuli filios duos interfecerant; bella cum Ægyptiis geſſerant: hunc uſum rei militaris habebant.

XCII. His copiis fidens Achillas, paucitatémque militum Cæſaris deſpiciens, occupat Alexandriam: præterea oppidi parte, quam Cæſar cum militibus tenebat, primo impetu domum ejus irrumpere conatus eſt; ſed Cæſar, diſpoſitis per vias cohortibus, impetum ejus ſuſtinuit. Eodémque tempore pugnatum eſt ad portum: ac longè maximam attulit ea res dimicationem: ſimul enim, diductis copiis, pluribus viis pugnabatur: &, magnâ multitudine, naves longas occupare hoſtes conabantur; quarum erant L auxilio miſſæ ad Pompeium, quæ, prœlio in Theſſaliâ facto, domum redierant. Illæ triremes omnes & quinqueremes erant, aptæ inſtructaéque omnibus rebus ad navigandum. Præter has, XXII erant, quæ præſidii causâ Alexandriæ eſſe conſueverant, conſtratæ omnes: quas ſi occupâſſent; claſſe Cæſari ereptâ,

ereptâ, portum ac mare totum in ſuâ poteſtate haberent; commeatu auxiliíſque Cæſarem prohiberent. Itaque tantâ eſt contentione actum, quantâ agi debuit; quum ille celerem in eâ re victoriam, hi ſalutem ſuam conſiſtere viderent. Sed rem obtinuit Cæſar; omnéſque eas naves, & reliquas, quæ erant in navalibus, incendit; quòd tam latè tueri tam parvâ manu non poterat: confeſtímque ad Pharum navibus milites expoſuit.

XCIII. Pharus eſt in inſulâ turris, magnâ altitudine, mirificis operibus extructa; quæ nomen ab inſulâ accepit. Hæc inſula objecta Alexandriæ, portum efficit: ſed à ſuperioribus regionibus in longitudinem paſſuum DCCCC in mare jactis molibus, anguſto itinere & ponte cum oppido conjungitur. In hâc ſunt inſulâ domicilia Ægyptiorum, & vicus, oppidi magnitudine: quæque ubique naves imprudentiâ aut tempeſtate paullulùm ſuo curſu deceſſerint, has more prædonum diripere conſueverunt. Iis autem invitis, à quibus Pharus tenetur; non poteſt eſſe, propter anguſtias, navibus introitus in portum. Hoc tum veritus Cæſar; hoſtibus in pugnâ occupatis, militibúſque expoſitis, Pharum apprehendit; atque ibi præſidium poſuit. Quibus eſt rebus effectum, utì tutò frumentum auxiliáque navibus ad eum ſupportari poſſent: dimiſit enim circùm omnes propinquas regiones, atque indè auxilia evocavit. Reliquis oppidi partibus ſic eſt pugnatum, ut æquo prœlio diſcederetur, & neutri pellerentur; (id efficiebant anguſtiæ loci) paucíſque utrimque interfectis, Cæſar loca maximè neceſſaria complexus, noctu præmunit. Hôc tractu oppidi pars erat regiæ exigua, in quam ipſe habitandi causâ initio erat inductus; & theatrum conjunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditúſque habebat ad portum, & ad reliqua navalia. Has munitiones inſequentibus auxit diebus; ut pro muro objectas haberet, neu pugnare invitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi regis, vacuam poſſeſſionem regni ſperans, ad Achillam ſe ex regiâ transjecit, unáque bellum adminiſtrare cœpit. Sed celeriter eſt inter eos de principatu controverſia orta; quæ res apud milites largitiones auxit;

auxit; magnis enim jacturis ſibi quiſque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hoſtes geruntur; Pothinus, nutricius pueri, & procurator regni, in parte Cæſaris; quum ad Achillam nuncios mitteret, hortaretúrque, ne negotio deſiſteret, néve animo deficeret; indicatis deprehensíſque internunciis, à Cæſare eſt interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

A HIRTII

A. HIRTII

COMMENTARIORUM

De Bello Alexandrino

LIBER UNUS.

I. BELLO Alexandrino conflato, Cæſar Rhodo atque ex Syriâ Ciliciâque omnem claſſem accerſit; ex Cretâ, ſagittarios; equites, ab rege Nabatæorum Malcho evocat: tormenta undique conquiri, & frumentum mitti, auxiliáque adduci jubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur; atque omnes oppidi partes, quæ minùs firmæ eſſe viderentur, teſtudinibus atque muſculis aptantur: ex ædificiis autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur: quantúmque aut ruinis dejicitur, aut per vim recipitur loci; in tantum munitiones proferuntur. Nam incendio ferè tuta eſt Alexandria; quòd ſinè contignatione ac materiâ ſunt ædificia, & ſtructuris atque fornicibus continentur, tectáque ſunt rudere aut pavimentis. Cæſar ſtudebat maximè, ut, quam anguſtiſſimam partem oppidi palus à meridie interjecta efficiebat, hanc operibus vineíſque agendis à reliquâ parte urbis excluderet: illud ſpectans; primùm, ut, quum eſſet in duas partes urbs diviſa, acies uno conſilio atque imperio adminiſtraretur;

miniſtraretur; deinde, ut laborantibus ſuccurri, atque ex alterâ oppidi parte auxilium ferri poſſet; in primis verò, ut aquâ pabulóque abundaret: quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat: quod utrumque palus largè præbere poterat.

II. Neque verò Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio ulla aut mora inferebatur: nam in omnes partes, per quas fines Ægyptii regnúmque pertinet, legatos conquiſitoréſque, delectûs habendi causâ, miſerant; magnúmque numerum in oppidum telorum atque tormentorum convexerant; & innumerabilem multitudinem adduxerant: nec minùs in urbe maximæ armorum erant inſtitutæ officinæ: ſervos præterea puberes armaverant, quibus domini locupletiores victum quotidianum ſtipendiúmque præbebant. Hâc multitudine diſpoſitâ, munitiones ſemotarum partium tuebantur: veteranas cohortes, vacuas in celeberrimis urbis locis habebant; ut, quacumque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum opportunæ eſſent. Omnibus viis atque angiportis, triplicem vallum obduxerant: erat autem quadrato exſtructus ſaxo; nec minus XI pedes altitudinis habebat: quaéque partes urbis inferiores erant, has altiſſimis turribus denorum tabulatorum munierant: præterea alias ambulatorias, totidem tabulatorum confixerant; ſubjectíſque eas rotis, funibus jumentíſque objectis, directis plateis, in quamcunque erat viſum, partem movebant. Urbs fertiliſſima & copioſiſſima omnium rerum apparatus ſuggerebat. Ipſi homines ingenioſiſſimi atque acutiſſimi, quæ à nobis fieri viderant, eâ ſollertiâ efficiebant, ut noſtri illorum opera imitati viderentur: & ſuâ ſponte multa reperiebant: unóque tempore, & noſtras munitiones infeſtabant, & ſuas defendebant: atque hæc principes in conciliis concionibúſque agitabant; *populum Romanum paullatim in conſuetudinem ejus regni venire occupandi: paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuiſſe in Ægypto: Pompeium ſe ex fugâ eódem recepiſſe: ac Cæſarem veniſſe cum copiis: neque morte Pompeii quidquam profectum, quò minùs Cæſar apud ſe commoraretur: quem ſi non expuliſſent, futuram ex regno*

provinciam;

provinciam: idque agendum maturè; namque eum, interclusum tempeſtatibus propter anni tempus, recipere transmarina auxilia non poſſe.

III. Interim, diſſenſione ortâ inter Achillan, qui veterano exercitui præerat; & Arſinoën regis Ptolemæi minorem filiam, ut ſuprà demonſtratum eſt: quum uterque utrique inſidiaretur, & ſummam imperii ipſe obtinere vellet; præoccupat Arſinoë per Ganymedem eunuchum, nutricium ſuum; atque Achillan interficit. Hoc occiſo, ipſa ſinè ullo ſocio & cuſtode omne imperium obtinebat; exercitus Ganymedi tranſditur. Is, ſuſcepto officio, largitionem in milites auget; reliqua pari diligentiâ adminiſtrat.

IV. Alexandria eſt ferè tota ſuffoſſa; ſpecúſque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in privatas domos inducitur, quæ* paullatim ſpatio temporis liqueſcit ac ſubſidit. Hâc uti domini ædificiorum atque eorum familia conſueverunt: nam quæ flumine Nilo fertur, adeò eſt limoſa atque turbida, ut multos varióſque morbos efficiat: ſed eâ plebes ac multitudo contenta eſt neceſſariò, quòd fons urbe totâ nullus eſt. Hoc tamen flumen in eâ parte urbis erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur: quo facto eſt admonitus Ganymedes, poſſe noſtros aquâ intercludi; qui diſtributi munitionum tuendarum causâ, vicatim ex privatis ædificiis, ſpecubus, & puteis extractâ aquâ utebantur. Hôc probato conſilio, magnum ac difficile opus aggreditur: interſeptis enim ſpecubus; atque omnibus urbis partibus excluſis, quæ ab ipſo tenebantur; aquæ magnam vim ex mari rotis ac machinationibus exprimere contendit: hanc locis ſuperioribus fundere in partem Cæſaris non intermittebat. Quamobrem ſalſior paullo præter conſuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificiis, magnámque hominibus admirationem præbebat, quam ob cauſam id accidiſſet: nec ſatìs ſibi ipſi credebant; quum ſe inferiores ejuſdem generis ac ſaporis aquâ dicerent uti, atque antè conſuêſſent: vulgóque inter ſe conferebant; & deguſtando, quantum inter ſe differrent aquæ, cognoſcebant. Parvo verò temporis ſpatio, hæc propior bibi non poterat omnino; illa inferior corruptior

ruptior jam, ſalſiórque reperiebatur. Quo facto dubitatione ſublatâ, tantus inceſſit timor, ut ad extremum caſum omnes deducti viderentur: atque alii morari Cæſarem dicerent, quin naves conſcendere juberet: alii multo graviorem extimeſcerent caſum; quòd neque celari Alexandrinos poſſent in apparandâ fugâ, quum hi tam parvo ſpatio diſtarent ab ipſis; neque, illis imminentibus atque inſequentibus, ullus in naves receptus daretur. Erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Cæſaris, quam domiciliis ipſorum non moverat; quòd ea ſe fidelem palàm noſtris eſſe ſimulabat, & deſciviſſe à ſuis videbatur: ut, ſi mihi defendendi eſſent Alexandrini, quòd neque fallaces eſſent, neque temerarii; multa oratio fruſtra abſumeretur: quum verò uno tempore & natio eorum & natura cognoſcatur; aptiſſimum eſſe hoc genus ad proditionem, nemo dubitare poteſt.

V. Cæſar ſuorum timorem conſolatione & ratione minuebat. Nam *puteis foſſis aquam dulcem poſſe reperiri* affirmabat; *Omnia enim littora, naturaliter aquæ dulcis venas habere: quòd ſi alia eſſet littoris Ægyptii natura, atque omnium reliquorum; tamen, quoniam mare liberè tenerent, neque hoſtes claſſem haberent, prohibere ſeſe non poſſe, quò minùs quotidie aquam navibus peterent, vel à ſiniſtrâ parte à Paratonio, vel à dextrâ ab inſulâ; quæ diverſæ navigationes nunquam uno tempore adverſis ventis præcluderentur. Fugæ verò nullum eſſe conſilium, non ſolùm iis qui primam dignitatem haberent, ſed ne iis quidem qui nihil præterquam de vitâ cogitarent: magno negotio impetus hoſtium adverſos ex munitionibus ſuſtineri; quibus relictis, nec loco nec numero pares eſſe poſſe: magnam autem moram & difficultatem adſcenſum in naves habere, præſertim ex ſcaphis. Summam eſſe contrà in Alexandrinis velocitatem, locorúmque & ædificiorum notitiam: hos, præcipuè in victoriâ inſolentes, præcurſuros & loca excelſiora atque ædificia occupaturos; ita fugâ navibúſque noſtros prohibituros. Proindè ejus conſilii oblivìſcerentur, atque omni ratione eſſe vincendum cogitarent.* Hâc oratione apud ſuos habitâ, atque omnium mentibus excitatis; dat centurionibus negotium, ut, reliquis operibus intermiſſis, ad fodiendos puteos animum

animum conferant; néve quam partem nocturni temporis intermittant. Quo ſuſcepto negotio, atque omnium animis ad laborem incitatis; magna unâ nocte vis aquæ dulcis inventa eſt. Ita operoſis Alexandrinorum machinationibus, maximíſque conatibus, non longi temporis labore occurſum eſt.

VI. Eo biduo, legio xxxvii ex deditítiis Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis, impoſita in nave, à Domitio Calvino, ad littora Africæ paullò ſupra Alexandriam delata eſt. Hæ naves Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur; ſed loca ſunt egregia omni illâ regione ad tenendas anchoras: hi, quum diu retinerentur, atque aquæ inopiâ premerentur; navigio actuario Cæſarem faciunt certiorem. Cæſar, ut per ſe conſilium caperet, quid faciendum videretur, navim conſcendit, atque omnem claſſem ſequi juſſit; nullis noſtris militibus impoſitis; quòd, quum longiùs paullò diſcederet, munitiones nudari nolebat; quúmque ad eum locum acceſſiſſet, qui appellatur Cherroneſus; aquandíque causâ, remiges in terram expoſuiſſet; nonnulli ex eo numero, quum longiùs à navibus prædatum proceſſiſſent, ab equitibus hoſtium ſunt excepti: ex iis cognoverunt, Cæſarem ipſum in claſſe veniſſe, nec ullos milites in navibus habere. Quâ re compertâ, magnam ſibi facultatem fortunam obtuliſſe bene gerendæ rei crediderunt: itaque naves omnes, quas paratas habuerant ad navigandum, propugnatoribus inſtruxerunt, Cæſaríque redeunti cum claſſe occurrerunt: qui duabus de cauſis eo die dimicare nolebat; quòd & nullos milites in navibus habebat, & poſt horam x diei res agebatur: nox autem allatura videbatur majorem fiduciam illis, qui locorum notitiâ confidebant: ſibi etiam hortandi ſuos auxilium defuturum; quòd nulla ſatìs idonea eſſet hortatio, quâ neque virtutem poſſet notare, neque inertiam. Quibus de cauſis naves, quas potuit, Cæſar ad terram detrahit; quem in locum illos ſucceſſuros non exiſtimabat.

VII. Erat una navis Rhodia, in dextro Cæſaris cornu, longè ab reliquis collocata. Hanc conſpicati hoſtes, non tenuerunt ſeſe; magnóque impetu iv ad eam con-

conſtratæ naves, & complures apertæ, contenderunt: cui coactus eſt Cæſar ferre ſubſidium, ne turpiter in conſpectu contumeliam acciperet; quamquam, ſiquid gravius illi accidiſſet, meritò caſurum judicabat. Prœlium commiſſum eſt, magnâ contentione Rhodiorum; qui quum in omnibus dimicationibus & ſcientiâ & virtute præſtitiſſent, tum maximè illo tempore totum onus ſuſtinere non recuſabant, ne quod ſuorum culpâ detrimentum acceptum videretur. Ita prœlium ſecundiſſimum eſt factum. Capta eſt una hoſtium quadriremis: depreſſa eſt altera; alteráque perforata; deinde omnes epibatis nudatæ: magna præterea multitudo in reliquis navibus propugnatorum eſt interfecta. Quòd niſi nox prœlium diremiſſet, totâ claſſe hoſtium Cæſar potitus eſſet. Hâc calamitate perterritis hoſtibus; adverſo vento leniter flante, naves onerarias Cæſar remigio victricibus ſuis Alexandriam deducit.

VIII. Eo detrimento adeò ſunt fracti Alexandrini, quum non jam virtute propugnatorum, ſed ſcientiâ claſſiariorum ſe victos viderent; ut ****** quibus & ſuperioribus locis ſublevabantur, ut ex ædificiis defendi poſſent: & materiam cunctam objicerent, quòd noſtræ claſſis oppugnationem etiam ad terram verebantur. Iidem, poſtea quàm Ganymedes in concilio confirmavit, *ſeſe & eas, quæ eſſent amiſſæ, reſtituturum*; *& numerum adaucturum*; magnâ ſpe & fiduciâ veteres reficere naves, accuratiúſque huic rei ſtudere atque inſervire inſtituerunt: ac, tametſi amplius CX navibus longis in portu navalibúſque amiſerant, non tamen reparandæ claſſis cogitationem depoſuerunt: videbant enim non auxilia Cæſari, non commeatus ſupportari poſſe; ſi claſſe ipſi valerent. Præterea nautici homines, & urbis & regionis maritimæ, quotidianóque uſu à pueris exercitati; ad naturale ac domeſticum bonum refugere cupiebant; &, quantum parvulis navigiis profeciſſent, ſentiebant: itaque omni ſtudio ad parandam claſſem incubuerunt.

IX. Erant omnibus oſtiis Nili cuſtodiæ, exigendi portorii causâ, diſpoſitæ. Naves veteres erant in occultis regiæ navalibus, quibus multis annis ad navigandum

dum non erant uſi. Has reficiebant; illas Alexandriam revocabant. Deerant remi: porticus, gymnaſia, ædificia publica detegebant; aſſeres remorum uſum obtinebant: aliud naturalis ſollertia, aliud urbis copia ſubminiſtrabat. Poſtremò, non longam navigationem parabant; ſed præſentis temporis neceſſitati ſerviebant, & in ipſo portu confligendum videbant. Itaque paucis diebus, contra omnium opinionem, quadriremes XXII, quinqueremes V, confecerunt: ad has, minores apertáſque complures adjecerunt: &, in portu periclitati, remigio quid quæque earum efficere poſſet, idoneos milites impoſuerunt; ſéque ad confligendum omnibus rebus paraverunt. Cæſar Rhodias naves IX habebat (nam, X miſſis, una in curſu littore Ægyptio defecerat) Ponticas VIII, Lycias V, ex Aſiâ XII. Ex his quinqueremes V erant, & quadriremes X; reliquæ infra hanc magnitudinem, & pleræque apertæ. Tamen virtute militum confiſus, cognitis hoſtium copiis, ſe ad dimicandum parabat.

X. Poſtquam eò ventum eſt, ut ſibi uterque eorum confideret; Cæſar Pharon claſſe circumvehitur, adverſaſque naves hoſtibus conſtituit: in dextro cornu Rhodias collocat, in ſiniſtro Ponticas. Inter has, ſpatium CD paſſuum relinquit; quod ſatìs eſſe ad explicandas naves videbatur. Poſt hunc ordinem reliquas naves ſubſidio diſtribuit: quæ quamque earum ſequatur, & cui ſubveniat, conſtituit atque imperat. Non dubitanter Alexandrini claſſem producunt, atque inſtruunt: in fronte collocant XXII: reliquas ſubſidiarias in ſecundo ordine conſtituunt: magnum præterea numerum minorum navigiorum & ſcapharum producunt, cum malleolis ignibúſque; ſi quid ipſa multitudo, & clamor, & flamma, noſtris terroris afferre poſſent. Erant inter duas claſſes vada tranſitu anguſto, quæ pertinent ad regionem Africæ: (ſic enim prædicant, partem eſſe Alexandriæ dimidiam Africæ) ſatíſque diu inter ipſos eſt exſpectatum, ab utris tranſeundi fieret initium: propterea quòd, eò qui intrâſſent; & ad explicandam claſſem & ad receptum, ſi durior accidiſſet caſus, impeditiores fore videbantur.

XI.

XI. Rhodiis navibus præerat Euphranor, animi magnitudine ac virtute magis cum noſtris hominibus, quàm cum Græcis, comparandus. Hic ob notiſſimam ſcientiam atque animi magnitudinem delectus eſt ab Rhodiis, qui imperium claſſis obtineret; Qui, ubi Cæſaris animum advertit, *Videris mihi*, inquit, *Cæſar*, *vereri*, *ſi hæc vada primus navibus intraveris*, *ne priùs dimicare cogaris*, *quàm reliquam claſſem poſſis explicare*. *Nobis rem committe*; *nos prœlium ſuſtinebimus*, (*neque tuum judicium fallemus*) *dum reliqui ſubſequantur*. *Hos quidem diutius in noſtro conſpectu gloriari*, *magno nobis & dedecori & dolori eſt*. Cæſar illum adhortatus, atque omnibus laudibus proſecutus, dat ſignum pugnæ. Progreſſas ultra vadum IV Rhodias naves circumſiſtunt Alexandrini, atque in eas impetum faciunt. Suſtinent illi, atque arte ſollertiâque ſe explicant: ac tantum doctrina potuit, ut in diſpari numero nulla tranſverſa hoſti objiceretur, nullius remi detergerentur; ſed ſemper venientibus adverſæ occurrerent. Interim ſunt reliquæ ſubſecutæ. Tum neceſſariò diſceſſum ab arte eſt, propter anguſtias loci; atque omne certamen in virtute conſtitit. Neque verò Alexandriæ fuit quiſquam aut noſtrorum aut oppidanorum, qui aut in opere aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altiſſima tecta peteret, atque ex omni proſpectu locum ſpectaculo caperet, precibúſque & votis victoriam ſuis ab diis immortalibus expoſceret.

XII. Minimè autem erat par prœlii certamen. Noſtris enim prorſus neque terrâ neque mari effugium dabatur victis; omniáque victoribus erant futura in incerto: illi, ſi ſuperâſſent navibus, omnia tenerent; ſi inferiores fuiſſent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. Simul illud grave ac miſerum videbatur, perpaucos de ſummâ rerum ac de ſalute omnium decertare; quorum ſi quis aut animo aut virtute ceſſiſſet, reliquis etiam eſſet cavendum, quibus pro ſe pugnandi facultas non fuiſſet. Hæc ſuperioribus diebus ſæpenumero Cæſar ſuis expoſuerat; ut hôc majori animo contenderent, quòd omnium ſalutem ſibi commendatam viderent. Eadem ſuum quiſque contubernalem, amicum,

cum, notum, proſequens erat obteſtatus; ne ſuam atque omnium falleret opinionem, quorum judicio delectus ad pugnam proficiſceretur. Itaque hôc animo eſt decertatum, ut neque maritimis nauticíſque ſollertia atque ars præſidium ferret; neque numero navium præſtantibus, multitudo prodeſſet; neque electi ad virtutem ex tantâ multitudine hoſtium viri, virtuti noſtrorum poſſent adæquari. Capitur hôc prœlio quinqueremis una, & biremis cum defenſoribus remigibúſque; & deprimuntur tres; noſtris incolumibus omnibus: reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiunt; quas protexerunt ex molibus atque ædificiis imminentibus, & noſtros adire propiùs prohibuerunt.

XIII. Hoc ne ſibi ſæpius accidere poſſet; omni ratione Cæſar contendendum exiſtimavit, ut inſulam, molémque ad inſulam pertinentem, in ſuam redigeret poteſtatem: perfectis enim magnâ ex parte munitionibus in oppido, & illam & urbem uno tempore tentari poſſe confidebat. Quo capto conſilio; cohortes x, & levis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in navigia minora ſcapháſque imponit: alteram inſulæ partem, diſtinendæ manûs causâ, cum conſtratis navibus aggreditur; præmiis magnis propoſitis, qui primus inſulam cepiſſet. Ac primò, impetum noſtrorum pariter ſuſtinuerunt: uno enim tempore & ex tectis ædificiorum propugnabant, & littora armati defendebant; quò, propter aſperitatem loci, non facilis noſtris aditus dabatur: & ſcaphis navibúſque longis v, mobiliter & ſcienter anguſtias loci tuebantur. Sed ubi, locis primùm cognitis vadíſque pertentatis, pauci noſtri in littore conſtiterunt; atque hos ſunt alii ſubſecuti; conſtantérque in eos, qui in littore æquo inſtiterant, impetum fecerunt: omnes Pharitæ terga verterunt. His pulſis; cuſtodiâ portûs relictâ, ad littora & vicum applicaverunt; ſéque ex navibus ad tuenda ædificia ejecerunt. Neque verò diutiùs ipſi eâ munitione ſe continere potuerunt; etſi erat non diſſimile, atque Alexandriæ, genus ædificiorum; (ut minora majoribus conferantur) turréſque editæ & conjunctæ muri locum obtinebant; neque noſtri aut ſcalis, aut cratibus,

aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum: ſed terror hominibus mentem conſiliúmque eripit, & membra debilitat: ut tunc accidit. Qui ſe in æquo loco ac plano pares eſſe confidebant, iidem, perterriti fugâ ſuorum & cæde paucorum, XXX pedum altitudine in ædificiis conſiſtere auſi non ſunt; ſéque per molem in mare præcipitaverunt, & DCCC paſſuum intervallo ad oppidum enataverunt. Multi tamen ex iis capti interfectíque ſunt: ſed numerus captivorum omnino fuit DC.

XIV. Cæſar, prædâ militibus conceſsâ, ædificia diripi juſſit; caſtellúmque ad pontem, qui propior erat Pharo, communivit; atque ibi præſidium poſuit. Hunc fugâ Pharitæ reliquerant: fortiorem illum, propiorémque oppido, Alexandrini tuebantur: ſed eum poſtero die ſimili ratione aggreditur; quòd, his obtentis duobus, omnem navigiorum excurſum & repentina latrocinia ſublatum iri videbatur. Jámque eos, qui præſidio eum locum tenebant, tormentis è navibus ſagittíſque depulerat, atque in oppidum redegerat; & cohortium III inſtar in terram expoſuerat; (non enim plures conſiſtere anguſtiæ loci patiebantur) reliquæ copiæ in navibus ſtationem obtinebant. Quo facto, imperat pontem adversùs hoſtem prævallari; &, quà exitus navibus erat, fornice exſtructo, quo pons ſuſtinebatur, lapidibus oppleri atque obſtrui. Quorum altero opere effecto; nulla omnino ſcapha egredi poſſet: altero inſtituto, omnes Alexandrinorum copiæ ex oppido ſe ejicere, & contra munitiones pontis latiore loco conſtiterunt; eodémque tempore, quæ conſueverant navigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem conſtituerunt. Pugnabatur à noſtris, ex ponte, ex mole; ab illis, ex areâ quæ erat adversùs pontem, & ex navibus contra molem. In his rebus occupato Cæſare, militéſque hortante; remigum magnus numerus, & claſſiariorum, ex longis navibus noſtris in molem ſe ejecit. Pars eorum, ſtudio ſpectandi ferebatur; pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primùm navigia hoſtium lapidibus ac fundis à mole repellebant; ac multum proficere multitudine telorum videbantur: ſed poſtquam ultra eum locum, ab latere eorum aperto, auſi ſunt egredi ex navibus

bus Alexandrini pauci; ut ſinè ſignis certíſque ordinibus, ſinè ratione prodierant, ſic temere in naves refugere cœperunt. Quorum fugâ incitati Alexandrini, ex navibus egrediebantur, noſtróſque acriùs perturbatos inſequebantur. Simul qui in navibus longis remanſerant, ſcalas rapere, navéſque à terrâ repellere, properabant; ne hoſtes navibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites noſtri cohortium trium, quæ in ponte ac primâ mole conſtiterant; quum poſt ſe clamorem exaudirent, fugam ſuorum viderent, magnam vim telorum adverſi ſuſtinerent; veriti, ne ab tergo circumvenirentur; & diſceſſu navium omnino reditu intercluderentur; munitionem in pontem inſtitutam reliquerunt, & magno curſu incitati ad naves contenderunt: quorum pars, proximas nacta naves, multitudine hominum atque onere depreſſa eſt; pars reſiſtens, & dubitans, quid eſſet capiendum conſilii, ab Alexandrinis interfecta eſt. Nonnulli feliciore exitu expeditas ad anchoram naves conſecuti, incolumes diſceſſerunt: pauci, allevati ſcutis, & animo ad conandum nixi, ad proxima navigia adnatârunt. Cæſar, quoad potuit, cohortando ſuos ad pontem & munitiones contendere, eodem in periculo verſatus eſt: poſtquam univerſos cedere animadvertit, in ſuum navigium ſe recepit: quò multitudo hominum inſecuta quum irrumperet, neque adminiſtrandi neque repellendi à terrâ facultas daretur; fore, quod accidit, ſuſpicatus, ſeſe ex navigio ejecit; atque ad eas, quæ longiùs conſtiterant, naves adnatavit: hinc ſuis laborantibus ſubſidio ſcaphas mittens, nonnullos conſervavit. Navigium quidem ejus, multitudine depreſſum militum, unà cum hominibus interiit. Hôc prœlio deſiderati ſunt ex numero legionariorum militum circiter CD, & paullo ultra eum numerum claſſiarii & remiges. Alexandrini eo loco caſtellum magnis munitionibus multíſque tormentis confirmaverunt; atque, egeſtis ex mari lapidibus, liberè ſunt uſi poſtea ad mittenda navigia.

XV. Hôc detrimento milites noſtri tantum abfuerunt ut perturbarentur, ut incenſi potiùs atque incitati magnas acceſſiones fecerint in operibus hoſtium expuguandis;

dis; in prœliiſque quotidianis, quandocumque fors obtulerat, procurrentibus & erumpentibus Alexandrinis ***** manum comprehendi multum operibus, & ardentibus ſtudiis militum; nec divulgata Cæſaris cohortatio, ſubſequi legionum aut laborem aut pugnandi poterat cupiditatem: ut magis deterrendi & continendi à periculoſiſſimis eſſent dimicationibus, quam incitandi ad pugnandum.

XVI. Alexandrini, quum Romanos & ſecundis rebus confirmari, & adverſis incitari viderent; neque ullum belli tertium caſum nôſſent, quò poſſent eſſe firmiores; (ut conjecturâ conſequi poſſumus) aut admoniti à regis amicis, qui in Cæſaris erant præſidiis; aut ſuo priore conſilio, per occultos nuncios regi probato; legatos ad Cæſarem miſerunt, ut *dimitteret regem, tranſîréque ad ſuos pateretur: paratam enim omnem multitudinem eſſe (confectam tædio puellæ, fiduciario regno, dominatione crudeliſſimâ Ganymedis) facere id, quod rex imperâſſet: quo ſi auctore in Cæſaris fidem amicitiámque venturi eſſent; nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quò minùs ſe dederent.* Cæſar, etſi fallacem gentem, ſempérque alia cogitantem, alia ſimulantem, bene cognitam habebat; tamen petentibus dare veniam utile eſſe ſtatuit: quòd, ſi quo pacto ſentirent ea, quæ poſtularent; manſurum in fide dimiſſum regem credebat: ſin, id quod magìs illorum naturæ conveniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellent; ſplendidiùs atque honeſtiùs ſeſe contra regem, quàm contra convenarum ac fugitivorum manum, bellum eſſe geſturum. Itaque regem cohortatus, ut *conſuleret regno paterno; parceret præclariſſimæ patriæ, quæ turpiſſimis incendiis & ruinis eſſet deformata; cives ſuos primùm ad ſanitatem revocaret, deinde conſervaret; fidem populo Romano ſibíque præſtaret, quum ipſe tantum ei crederet, ut ad hoſtes armatos eum mitteret*; dexterâ dexteram tenens, dimittere cœpit adultâ jam ætate puerum. At regis animus diſciplinis fallaciſſimis eruditus, ne à gentis ſuæ moribus degeneraret, flens orare contrà Cæſarem cœpit, *ne ſe dimitteret; non enim regnum ipſum ſibi conſpectu Cæſaris eſſe jucundius.* Compreſſis pueri lacrymis, Cæſar ipſe commotus; *celeriter,*

riter, ſi illa ſentiret, fore eum ſecum affirmans; ad ſuos dimiſit. Ille, ut ex carceribus in liberum curſum emiſſus, adeò contra Cæſarem acriter bellum gerere cœpit, ut lacrymas, quas in colloquio projecerat, gaudio videretur profudiſſe. Accidiſſe hoc complures Cæſaris legati, amici, centuriones, militéſque lætabantur; quòd nimia bonitas ejus fallaciis pueri eluſa eſſet. Quaſi verò id Cæſar bonitate tantum adductus, ac non prudentiſſimo conſilio feciſſet.

XVII. Quum duce aſſumto, Alexandrini nihilo ſe firmiores factos, aut languidiores Romanos, animadverterent; eludentibúſque militibus regis ætatem atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent; neque ſe quidquam proficere viderent: rumoréſque exſiſterent, magna Cæſari præſidia, terreſtri itinere, Syriâ Ciliciâque adduci; quod nondum Cæſari auditum erat: interea, commeatum, qui noſtris mari ſupportabatur, intercipere ſtatuerunt. Itaque expeditis navigiis, locis idoneis ad Canopum in ſtatione diſpoſitis navibus, inſidiabantur noſtris commeatibus. Quod ubi Cæſari nunciatum eſt, claſſem jubet expediri atque inſtrui. Præficit huic Tib. Neronem. Proficiſcuntur in eâ claſſe Rhodiæ naves; atque in his Euphranor, ſinè quo nulla umquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter confecta erat. At fortuna, quæ plerumque eos, quos plurimis beneficiis ornavit, ad duriorem caſum reſervat; ſuperiorum temporum diſſimilis Euphranorem proſequebatur. Nam, quum ad Canopum ventum eſſet, inſtructáque utrimque claſſis conflixiſſet, & ſuâ conſuetudine Euphranor primus prœlium commiſiſſet, & illìc triremem hoſtium perforâſſet ac demerſiſſet; proximam longiùs inſecutus, parum celeriter inſequentibus reliquis, circumventus ab Alexandrinis eſt: cui ſubſidium nemo tulit; ſive quòd in ipſo ſatìs præſidii, pro virtute ac felicitate ejus, putarent eſſe; ſive quòd ipſi ſibi timebant. Itaque unus ex omnibus eo prœlio bene rem geſſit, ſolus cum ſuâ quadriremi victrice periit.

XVIII. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus, magnæ nobilitatis domi, ſcientiaéque in bello & virtutis, fidei dignitatíſque in amicitiâ Cæſaris; miſſus in Syriam Ciliciámque initio belli Alexandrini, ad auxilia accer-

accerſenda; magnas copias, quas celeriter & propenſiſſimâ civitatum voluntate & ſuâ diligentiâ confecerat, itinere pedeſtri, quo conjungitur Ægyptus Syriæ, Peluſium adduxit: ídque oppidum, firmo præſidio occupatum ab Achillâ propter opportunitatem loci, (namque tota Ægyptus maritimo acceſſu Pharo, pedeſtri Peluſio, velut clauſtris, munita exiſtimatur) repentè magnis circumdatum copiis, multiplici præſidio pertinaciter propugnantibus; & copiarum magnitudine, quas integras vulneratis defeſſiſque ſubjiciebat; & perſeverantiâ conſtantiâque oppugnandi; quo die eſt aggreſſus, in ſuam redegit poteſtatem: præſidiúmque ibi ſuum collocavit. Indè, re bene geſtâ, Alexandriam ad Cæſarem contendit; omnéſque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate eâ, quæ plerumque adeſt victori, pacârat, atque in amicitiam Cæſaris redegerat.

XIX. Locus eſt ferè regionum illarum nobiliſſimus, non ita longè ab Alexandriâ, qui nominatur Delta; quod nomen à ſimilitudine litteræ cepit: nam pars quædam fluminis Nili, mirè derivata inter ſe duobus itineribus paullatim, medium inter ſe ſpatium relinquens, diverſiſſimo ad littus intervallo mari conjungitur. Cui loco quum appropinquare Mithridaten rex cognoviſſet, & tranſeundum ei flumen ſciret; magnas adversùs eum copias miſit, quibus vel ſuperari delerique Mithridaten, vel ſinè dubio retineri poſſe, credebat. Quemadmodum autem optabat eum vinci; ſic ſatìs habebat interclusum à Cæſare à ſe retineri. Quæ primæ copiæ flumen à Delta tranſire, & Mithridati occurrere potuerunt, prælium commiſerunt; feſtinantes præripere ſubſequentibus victoriæ ſocietatem: quorum impetum Mithridates magnâ cum prudentiâ, conſuetudine noſtrâ caſtris vallatis, ſuſtinuit: quum verò incautè atque inſolenter ſuccedere eos munitionibus videret; eruptione undique factâ, magnum numerum eorum interfecit; Quòd niſi locorum notitiâ reliqui ſe texiſſent; partímque in naves, quibus flumen tranſierant, recepiſſent; funditus deleti eſſent. Qui ut paullulum ab illo timore ſe recreârunt, adjunctis iis qui ſubſequebantur, rurſus Mithridaten oppugnare cœperunt.

XX. Mittitur à Mithridate nuncius Cæſari, qui rem geſtam perferret. Cognoſcit ex ſuis eadem hæc accidiſſe rex. Ita penè ſub idem tempus, & rex ad opprimendum Mithridaten proficiſcitur, & Cæſar ad recipiendum. Celeriore fluminis Nili navigatione rex eſt uſus; in quo magnam & paratam claſſem habebat. Cæſar eodem itinere uti noluit, ne navibus in flumine dimicaret: ſed, circumvectus eo mari, quod Africæ partis eſſe dicitur, ſicuti ſuprà demonſtravimus; priùs tamen regis copiis occurrit, quàm is Mithridatem aggredi poſſet: eúmque ad ſe victorem incolumi exercitu recepit.

XXI. Conſederat cum copiis rex, loco naturâ munito; quòd erat ipſe excelſior, planitie ex omnibus partibus ſubjectâ: tribus autem ex lateribus, variis genere munitionibus tegebatur: unum latus erat adjectum flumini Nilo; alterum editiſſimo loco ductum, ut partem caſtrorum obtineret; tertium palude cingebatur. Inter caſtra regis & Cæſaris iter, flumen intercedebat anguſtum, altiſſimis ripis, quod in Nilum influebat; aberat autem ab Regis caſtris, millia paſſuum circiter VII. Rex, quum hôc itinere venire Cæſarem comperiſſet, equitatum omnem expeditóſque delectos pedites ad id flumen miſit, qui tranſitu Cæſarem prohiberent, & eminus ex ripis prœlium impar inirent: nullum enim proceſſum virtus habebat, aut periculum ignavia ſubibat. Quæ res incendit dolore milites equitéſque noſtros, quòd tam diu pari prœlio cum Alexandrinis certaretur. Itaque eodem tempore equites Germani diſperſi vada fluminis quærentes, partim demiſſioribus ripis flumen tranſnârunt: & legionarii, magnis arboribus excisis, quæ longitudine utramque ripam contingerent, projectis, repentinóque aggere injecto, flumen tranſierunt: quorum impetum adeò pertimuerunt hoſtes, ut in fugâ ſpem ſalutis collocarent. Sed id fruſtra: namque ex eâ fugâ pauci ad regem refugerunt, penè omni reliquâ multitudine interfectâ.

XXII. Cæſar, re præclariſſimè geſtâ, quum ſubitum adventum ſuum judicaret magnum terrorem Alexandrinis injecturum, protinus victor ad regis caſtra pertendit. Hæc quum & opere magno vallata, & loci naturâ

turâ munita adverteret; confertámque armatorum multitudinem collocatam in vallo videret; laſſos itinere ac prœliando milites ad oppugnanda caſtra ſuccedere noluit: itaque, non magno intervallo relicto ab hoſte, caſtra poſuit. Poſtero die caſtellum, quod rex in proximo vico non longè à ſuis caſtris muniverat, brachiiſque cum opere caſtrorum conjunxerat, vici obtinendi causâ; Cæſar aggreſſus omnibus copiis, expugnat: non quòd id minore numero militum conſequi, difficile factu putaret; ſed ut ab eâ victoriâ, perterritis Alexandrinis protinus caſtra regis oppugnaret. Itaque eo curſu, quo refugientes Alexandrinos ex caſtello in caſtra ſunt milites inſecuti, munitionibus ſucceſſerunt; acerriméque eminus prœliari cœperunt. Duabus ex partibus aditus oppugnationis noſtris dabatur: unâ, quam liberum acceſſum habere demonſtravi; altera, quæ mediocre intervallum inter caſtra & flumen Nilum habebat. Maxima & electiſſima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ facillimum aditum habebat: plurimum autem proficiebant hoſtes in repellendis vulnerandíſque noſtris, qui in regione fluminis Nili propugnabant: diverſis enim telis noſtri figebantur; adverſi, ex vallo caſtrorum; averſi, ex flumine; in quo multæ naves inſtructæ funditoribus & ſagitariis, noſtros impugnabant. Cæſar, cum videret milites acriùs prœliari non poſſe, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem: quúmque animum adverteret, excelſiſſimum locum caſtrorum relictum eſſe ab Alexandrinis; quòd & per ſe munitus eſſet; & ſtudio partim pugnandi, partim ſpectandi, decucurriſſent in eum locum, in quo pugnabatur: cohortes illò circuire caſtra, & ſummum locum aggredi, juſſit; híſque Carſulenum præfecit, & animi magnitudine, & rei militaris ſcientiâ, virum præſtantem. Quò ut ventum eſt; paucis defendentibus munitionem, noſtris contrà militibus acerrimè pugnantibus; diverſo clamore & prœlio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes caſtrorum diſcurrere cœperunt: quorum perturbatione, noſtrorum animi adeò ſunt incitati, ut penè eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editiſſimum locum caſtrorum caperent;

rent; ex quo decurrentes, magnam multitudinem hoſtium in caſtris interfecerunt. Quod periculum plerique Alexandrini fugientes, acervatim ſe de vallo præcipitaverunt in eam partem, quæ flumini erat adjuncta. Horum primis in ipsâ foſsâ munitionis magnâ ruinâ oppreſſis, cæteri faciliorem fugam habuerunt. Conſtat fugiſſe ex caſtris Regem ipſum; receptumque in navem; &, multitudine eorum, qui, ad proximas naves adnatabant, demerſo navigio, periiſſe.

XXIII. Re feliciſſimè celerriméque geſtâ; Cæſar, magnæ victoriæ fiduciâ, proximo terreſtri itinere Alexandriam cum equitibus contendit; atque ea parte oppidi victor introiit, quæ præſidio hoſtium tenebatur. Neque eum conſilium ſuum fefellit, quin hoſtes, eo prælio audito, nihil jam de bello eſſent cogitaturi. Dignum adveniens fructum virtutis & animi magnitudinis tulit. Omnis enim multitudo oppidanorum, armis projectis, munitionibúſque ſuis relictis; veſte eâ ſumptâ, quâ ſupplices dominantes deprecari conſueverunt; ſacríſque omnibus prolatis, quorum religione precari offenſos iratóſque animos regum erant ſoliti; advenienti Cæſari occurrerunt, ſeque ei dediderunt. Cæſar in fidem receptos conſolatus, per hoſtium munitiones in ſuam partem oppidi magnâ gratulatione venit ſuorum; qui non tantùm bellum ipſum ac dimicationem, ſed etiam talem adventum ejus felicem fuiſſe lætabantur.

XXIV. Cæſar Ægypto atque Alexandriâ potitus, reges conſtituit, quos Ptolemæus teſtamento ſcripſerat, atque obteſtatus erat populum Romanum, ne mutarentur. Nam, majore ex duobus pueris rege amiſſo, minori tranſdidit regnum; majoríque ex duabus filiis Cleopatræ, quæ manſerat in fide præſidiiſque ejus. Minorem Arſinoën, cujus nomine diu regnâſſe impotenter Ganymeden docuimus, deducere ex regno ſtatuit; ne qua rurſus nova diſſenſio, priùs quàm diuturnitate confirmarentur regis imperia, per homines ſeditioſos naſceretur. Legione veteranâ VI ſecum deductâ, cæteras ibi relinquit; quò firmius eſſet eorum regum imperium: qui neque amorem ſuorum habere poterant, quòd fideliter permanſerant in Cæſaris amicitiâ; neque

que vetuſtatis auctoritatem, paucis diebus reges conſtituti. Simul ad imperii noſtri dignitatem utilitatémque publicam pertinere exiſtimabat, ſi permanerent in fide reges, præſidiis eos noſtris eſſe tutos; & hos, ſi eſſent ingrati, poſſe iiſdem præſidiis coërceri. Sic rebus omnibus confectis & collocatis, ipſe itinere terreſtri profectus eſt in Syriam.

XXV. Dum hæc in Ægypto geruntur; rex Deiotarus ad Domitium Calvinum, cui Cæſar Aſiam finitimáſque provincias adminiſtrandas tranſdiderat, venit; oratum, *ne Armeniam minorem, regnum ſuum; néve Cappadociam regnum Ariobarzanis, poſſideri vaſtaríque pateretur à Pharnace: quo malo niſi liberarentur; imperata ſibi facere, pecuniámque promiſſam Cæſari non poſſe ſe perſolvere.* Domitius, non tantùm ad explicandos ſumtus rei militaris quum pecuniam neceſſariam eſſe judicaret; ſed etiam turpe populo Romano, & Cæſari victori, ſibíque infame eſſe ſtatueret, regna ſociorum atque amicorum ab externo rege occupari; nuncios confeſtim ad Pharnacem miſit, *Armeniâ Cappadociâque decederet; néve occupatione belli civilis, populi Romani jus majeſtatémque tentaret.* Hanc denunciationem quum majorem vim habituram exiſtimaret, ſi propiùs eas regiones cum exercitu acceſſiſſet; ad legiones profectus, unam ex tribus, triceſimam ſextam, ſecum ducit; II in Ægyptum ad Cæſarem mittit, litteris ejus avocatas; quarum altera in bello Alexandrino non occurrit, quòd itinere terreſtri per Syriam erat miſſa. Adjungit Cn. Domitius legioni XXXVI duas à Deiotaro, quas ille diſciplinâ atque armaturâ noſtrâ complures annos conſtitutas habebat; equitéſque centum: totidémque ab Ariobarzane ſumit. Mittit P. Sextium ad C. Plætorium quæſtorem, ut legionem adduceret, quæ ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat; Quinctúmque Patiſium in Ciliciam, ad auxilia accerſenda. Quæ Copiæ celeriter omnes, juſſu Domitii, Comana convenerunt.

XXVI. Interim legati à Pharnace reſponſa referunt; *Cappadociâ ſe deceſſiſſe; Armeniam minorem recepiſſe, quam paterno nomine jure obtinere deberet: denique ejus regni cauſa integra Cæſari ſervaretur; paratum enim ſe facere, quod*

is ſtatuiſſet. Cn. Domitius, quum animadverteret eum Cappadociâ deceſſiſſe, non voluntate adductum, ſed neceſſitate; quòd faciliùs Armeniam defendere poſſet ſubjectam ſuo regno, quàm Cappadociam longiùs remotam; quódque omnes III legiones adducturum Domitium putâſſet; ex quibus cùm II ad Cæſarem miſſas audîſſet, audaciùs in Armeniâ ſubſtitiſſet: perſeverare cœpit, ut *eo quoque regno decederet; neque enim aliud jus eſſe Cappadociæ atque Armeniæ; nec juſtè eum poſtulare, ut in Cæſaris adventum res integra differretur; id enim eſſe integrum, quod ita eſſet, ne fuiſſet.* His reſponſis datis; cum iis copiis, quas ſupra ſcripſi, profectus in Armeniam; locíſque ſuperioribus iter facere inſtituit. Nam ex Ponto à Comanis jugum editum ſylveſtre eſt, pertinens in Armeniam minorem; quo Cappadocia finitur ab Armeniâ: cujus itineris has eſſe certas opportunitates; quòd, in locis ſuperioribus, nullus impetus repentinus accidere hoſtium poterat; & quòd Cappadocia his jugis ſubjecta, magnam commeatûs copiam erat ſubminiſtratura.

XXVII. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit; quæ de pace agerent, regiáque munera Domitio ferrent. Ea conſtanter omnia aſpernabatur: *nec ſibi quidquam fore antiquius, quàm dignitatem populi Romani & regna ſociorum recuperare,* legatis reſpondebat. Magnis & continuis itineribus confectis quum adventaret ad Nicopolim; quod oppidum in Armeniâ minore poſitum eſt, plano ipſum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus objectis, ſatìs magno intervallo ab oppido remotis; caſtra poſuit, longè à Nicopoli circiter millia paſſuum VII. Quibus ex caſtris, quùm locus anguſtus atque impeditus eſſet tranſeundus, Pharnaces in inſidiis delectos pedites omnéſque penè diſpoſuit equites: magnam autem multitudinem pecoris intrà eas fauces diſſipari juſſit, paganóſque & oppidanos in iis locis obverſari: ut ſi amicus Domitius eas anguſtias tranſiret, nihil de inſidiis ſuſpicaretur, quum in agris & pecora & homines animadverteret verſari, támquàm amicorum adventu: ſin verò, ut in hoſtium fines, veniret; prædâ diripiendâ milites diſſiparentur, diſperſíque cæderentur.

XXVIII.

XXXVIII. Hæc quum adminiſtraret, nunquam tamen intermittebat legatos de pace atque amicitiâ mittere ad Domitium; quum hôc ipſo crederet eum faciliùs decipi poſſe. At contrà ſpes pacis Domitio in iiſdem caſtris morandi attulit cauſam. Ita Pharnaces, amiſsâ proximi temporis occaſione, veritus ne cognoſcerentur inſidiæ, ſuos in caſtra revocavit. Domitius poſtero die propiùs Nicopolim acceſſit, caſtráque oppido contulit: quæ dum muniunt noſtri, Pharnaces aciem inſtruxit ſuo more atque inſtituto; in fronte enim, ſimplici directa acie, cornua trinis firmabantur ſubſidiis; eâdem ratione hæc mediâ collocabantur acie, duobus dextrâ ſiniſtrâque intervallis, ſimplicibus ordinibus inſtructis. Perfecit inceptum caſtrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo inſtructâ.

XXIX. Proximâ nocte Pharnaces; interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Domitium ferebant; cognoſcit Cæſarem magno in periculò verſari, flagitaréque à Domitio, ut quàm primùm ſibi ſubſidia mitteret, propiúſque ipſe Alexandriam per Syriam accederet. Quâ cognitâ re, Pharnaces victoriæ loco ducebat, ſi trahere tempus poſſet; quum diſcedendum celeriter Domitio putaret. Itaque ab oppido, quà facillimum acceſſum & æquiſſimum ad dimicándum noſtris videbat, foſſas II directas, non ita magno medio intervallo relicto, IV pedum altitudinis, in eum locum deduxit, quò longiùs conſtituerat ſuam non producere aciem. Inter has foſſas aciem ſemper inſtruebat; equitatum autem ab lateribus omnem, extra foſſam, collocabat; qui neque aliter utilis eſſe poterat, & multum numero anteibat noſtrum equitatum.

XXX. Domitius autem; quum Cæſaris magìs periculo, quàm ſuo commoveretur; neque ſe tutò diſceſſurum arbitraretur, ſi conditiones, quas rejecerat, rurſus appeteret, aut ſinè causâ diſcederet; ex propinquis caſtris in aciem exercitum eduxit. XXXVI legionem in dextro cornu collocavit, Ponticam in ſiniſtro: Deiotari legiones in mediam aciem contulit; quibus tamen anguſtiſſimum frontis reliquit intervallum; reliquis cohortibus in ſubſidiis collocatis. Sic utrimque acie inſtructâ,

ſtructâ, proceſſum eſt ad dimicandum. Signo ſub idem tempus ab utroque dato, concurritur: acriter variéque pugnatur: nam xxxvi legio, quum extra foſſam in equitatum regis impetum feciſſet, adeò ſecundum prœlium fecit, ut mœnibus oppidi ſuccederet, foſſamque tranſiret, averſóſque hoſtes aggrederetur. At Pontica ex alterâ parte legio, quum paullulùm averſa hoſtibus ceſſiſſet; foſſam autem circuire acies ſecundò conata eſſet, ut aperto latere aggrederetur hoſtem; in ipſo tranſitu foſſæ, confixa & oppreſſa eſt. Deiotari verò legiones vix impetum ſuſtinuerunt. Ita victrices regis copiæ, cornu ſuo dextro, mediâque acie, converterunt ſe ad xxxvi legionem: quæ tamen fortiter vincentium impetum ſuſtinuit, magnis copiis hoſtium circumdata; præſentiſſimóque animo pugnans in orbem ſe recepit ad radices montium; quò Pharnaces inſequi, propter iniquitatem loci, noluit. Ita, Ponticâ legione penè totâ amiſsâ, magnâ parte Deiotari militum interfectâ; xxxvi legio in loca ſe ſuperiora contulit, non amplìus ccl deſideratis. Ceciderunt eo prœlio ſplendidi ac illuſtres viri nonnulli, equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitûs diſſipati collegit; itineribúſque tutis, per Cappadociam ſe in Aſiam recepit.

XXXI. Pharnaces rebus ſecundis elatus; quum de Cæſare ea, quæ optabat, ſperaret; Pontum omnibus copiis occupavit: ibíque & victor & rèx crudeliſſimus, quum ſibi fortunam paternam feliciore eventu deſtinaret, multa oppida expugnavit; bona civium Romanorum, Ponticorúmque diripuit; ſupplicia conſtituit in eos qui aliquam formæ atque ætatis commendationem habebant, ea quæ morte eſſent miſeriora; Pontúmque, nullo defendente, paternum regnum ſe recepiſſe glorians, obtinebat.

XXXII. Sub idem tempus, in Illyrico eſt incommodum acceptum. Quæ provincia ſuperioribus menſibus retenta, non tantùm ſinè ignominiâ, ſed etiam cum laude, erat. Namque eò miſſus æſtate cum ii legionibus Q. Cornificius, Cæſaris quæſtor pro prætore; quamquam erat provincia minimè copioſa ad exercitus

tus alendos, & finitimo bello ac diſſenſionibus vaſtata & confecta; tamen prudentiâ ac diligentiâ ſuâ, quòd magnam curam ſuſcipiebat, ne quò temere progrederetur, & recepit & defendit. Namque & caſtella complura locis editis poſita, quorum opportunitas caſtellanos impellebat ad decurſiones faciendas & bellum inferendum, expugnavit; eâque prædâ milites donavit; quæ etſi erat tenuis, tamen in tantâ provinciæ deſperatione erat grata, præſertim virtute parta: & quum Octavius ex fugâ Pharſalici prœlii, magnâ claſſe in illum ſe ſinum contuliſſet; paucis navibus Iadertinorum, quorum ſemper in Rempublicam ſingulare conſtiterat officium, diſperſis Octavianis navibus erat potitus; ut vel claſſe dimicare poſſet, adjunctis captivis navibus ſociorum. Et quum diverſiſſimâ parte orbis terrarum Cn. Pompeium victor Cæſar ſequeretur; compluréſque adverſarios in Illyricum, propter Macedoniæ propinquitatem, ſe reliquiis ex fugâ collectis contuliſſe audiret; litteras ad Gabinium mittit, utì *cum legionibus tironum quæ nuper erant conſcriptæ, proficiſceretur in Illyricum; conjunctiſque copiis cum Q. Cornificio, ſi quod periculum provinciæ inferretur, depelleret; ſin ea non magnis copiis tuta eſſe poſſet, in Macedoniam legiones adduceret; omnem enim illam partem regionémque, vivo Cn. Pompeio, bellum inſtauraturam eſſe* credebat.

XXXIII. Gabinius ut in Illyricum venit, hyberno tempore anni ac difficili: ſive copioſiorem provinciam exiſtimans; ſive multum fortunæ victoris Cæſaris tribuens; ſive virtute & ſcientiâ confiſus, quâ ſæpe in bellis periclitatus magnas res & ſecundas ductu auſúque ſuo geſſerat; neque provinciæ facultatibus ſublevabatur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis; neque navibus intercluſo mari tempeſtatibus, commeatus ſupportari poterat; magníſque difficultatibus coactus, non ut volebat, ſed ut neceſſe erat, bellum gerebat. Ita, quum duriſſimis tempeſtatibus, propter inopiam, caſtella aut oppida expugnare cogeretur; crebra incommoda accipiebat: adeòque eſt à barbaris contemptus, ut, Salonam ſe recipiens in oppidum maritimum, quod cives Romani fortiſſimi fideliſſimíque incolebant; in

agmine

agmine dimicare ſit coactus. Quo prœlio duobus millibus militum ampliùs amiſſis, centurionibus xxxviii, tribunis iv; cum reliquis copiis Salonam ſe recepit: ſummâque ibi difficultate rerum omnium preſſus, paucis menſibus morbo periit. Cujus & infelicitas vivi, & ſubita mors, in magnam ſpem Octavium adduxit provinciæ potiundæ: quem tamen diutius in rebus ſecundis, & fortuna, quæ plurimum in bellis poteſt, diligentiáque Cornificii, & virtus Vatinii verſari paſſa non eſt.

XXXIV. Vatinius, Brundiſii quum eſſet; cognitis rebus, quæ geſtæ erant in Illyrico; quum crebris litteris Cornificii, ad auxilium provinciæ ferendum evocaretur; & M. Octavium audiret cum barbaris fœdera percuſſiſſe, compluribúſque locis noſtrorum militum oppugnare præſidia, partim claſſe per ſe, partim pedeſtribus copiis per barbaros: etſi gravi valetudine affectus, vix corporis viribus animum ſequebatur; tamen virtute vicit incommodum naturæ, difficultatéſque hyemis & ſubitæ præparationis. Nam, quum ipſe paucas in portu naves longas haberet; litteras in Achaiam ad Q. Kalenum miſit, uti ſibi claſſem mitteret. Quod quum tardiùs fieret, quàm periculum noſtrorum flagitabat, qui ſuſtinere impetum Octavii non poterant; navibus actuariis, quarum numerus erat ſatìs magnus, magnitudine quamquam non ſatìs juſtâ ad prœliandum, roſtra impoſuit; his adjunctis navibus longis, & numero claſſis aucto; militibus veteranis impoſitis, quorum magnam copiam habebat, ex omnibus legionibus, qui numero ægrorum relicti erant Brundiſii, quum exercitus in Græciam tranſportaretur; profectus eſt in Illyricum: maritimáſque nonnullas civitates, quæ defecerant, Octavióque ſe tranſdiderant, partim recipiebat, partim remanentes in ſuo conſilio prætervehebatur; nec ſibi ullius rei moram neceſſitatémque injungebat, quin, quàm celerrimè poſſet, ipſum Octavium perſequeretur. Hunc, oppugnantem Epidaurum terrâ maríque, ubi noſtrum erat præſidium; adventu ſuo diſcedere ab oppugnatione coëgit, præſidiúmque noſtrum recepit.

XXXV.

XXXV. Octavius, quum Vatinium claſſem magnâ ex parte confectam ex naviculis actuariis habere cognoviſſet; confiſus ſuâ claſſe, ſubſtitit ad inſulam Tauridem: quâ regione Vatinius inſequens navigabat; non quòd Octavium ibi reſtitiſſe ſciret, ſed quòd eum longiùs progreſſum inſequi decreverat. Quum propiùs Tauridem acceſſiſſet; diſtenſis ſuis navibus, quòd & tempeſtas erat turbulenta, & nulla ſuſpicio hoſtis; repentè adverſam ad ſe venientem navem, antennis ad medium malum demiſſis, inſtructam propugnatoribus animadvertit. Quod ubi conſpexit, celeriter vela ſubduci, demittíque antennas jubet, & milites armari: &, vexillo ſublato, quo pugnandi dabat ſignum; quæ primæ naves ſubſequebantur, idem ut facerent, ſignificabat. Parabant ſe Vatiniani, repentè oppreſſi: parati deinceps Octaviani ex portu procedebant. Inſtruitur utrimque acies: ordine diſpoſita magìs, Octaviana; paratior militum animis, Vatiniana.

XXXVI. Vatinius, quum animadverteret neque navium ſe magnitudine, neque numero parem eſſe futuræ dimicationi; fortunæ rem committere maluit. Itaque primus ſuâ quinqueremi in quadriremem ipſius Octavii impetum fecit. Celerrimè fortiſſiméque contrà illo remigante, naves adverſæ roſtris concurrunt adeò vehementer, ut navis Octaviana, roſtro diſcuſſo, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis prœlium, concurritúrque ad duces maximè: nam quum ſuo quiſque auxilium ferret, magnum cominus in anguſto mari prœlium factum eſt: quantóque conjunctis magis navibus confligendi poteſtas dabatur, tantò ſuperiores erant Vatiniani: qui admirandâ virtute ex ſuis navibus in hoſtium naves tranſilire non dubitabant; & dimicatione æquatâ, longè ſuperiores virtute, rem feliciter gerebant. Deprimitur ipſius Octavii quadriremis: multæ præterea capiuntur, aut roſtris perforatæ merguntur: propugnatores Octaviani partim in navibus jugulantur, partim in mare præcipitantur. Ipſe Octavius ſe in ſcapham confert; in quam plures quum confugerent, depreſſa ſcapha; vulneratus tamen adnatat ad ſuum myoparonem: eo receptus, quum prœlium nox dirimeret,

tem-

tempeſtate magnâ velis profugit; ſequuntur hunc ſuæ naves nonnullæ, quas caſus ab illo periculo vindicârat.

XXXVII. At Vatinius, re bene geſta, receptui cecinit; ſuíſque omnibus incolumibus in eum ſe portum victor recepit, quo ex portu claſſis Octaviana ad dimicandum proceſſerat. Capit ex eo prœlio penterem I, triremes II, dicrotas VIII, compluréſque remiges Octavianos: poſteróque ibi die fuit, dum ſuas captiváſque naves reficeret. Poſt diem III, contendit in inſulam Iſſam; quòd eò ſe recepiſſe ex fugâ credebat Octavium. Erat in eâ regione nobiliſſimum oppidum, conjunctiſſimúmque Octavio: quò ut pervenit, oppidani ſupplices ſe Vatinio dediderunt; comperítque ipſum Octavium, paucis parvíſque navigiis, vento ſecundo, regionem Græciæ petîſſe; indè ut Siciliam, deinde Africam, caperet. Ita brevi ſpatio re præclariſſimè geſtâ, provinciâ receptâ, & Cornificio redditâ, claſſe adverſariorum ex illo toto ſinu expulsâ; victor ſe Brundiſium, incolumi exercitu & claſſe, recepit.

XXXVIII. Iis autem temporibus, quibus Cæſar ad Dyrrhachium Pompeium obſidebat, & Palæpharſali rem feliciter gerebat, Alexandriaéque cum periculo magno tum etiam majore periculi famâ dimicabat; Caſſius Longinus in Hiſpaniâ proprætor provinciæ ulterioris obtinendæ causâ relictus; ſive conſuetudine naturæ ſuæ; ſive odio, quod in illam provinciam ſuſceperat quæſtor, ex inſidiis ibi vulneratus; magnas odii ſui fecerat acceſſiones: quod vel ex conſcientiâ ſua, quum de ſe mutuò ſentire provinciam crederet; vel multis ſignis & teſtimoniis eorum, qui difficulter odia diſſimulabant, animadvertere poterat: & compenſare offenſionem provinciæ, exercitûs amore cupiebat. Itaque quum primùm in unum locum exercitum conjunxit, HS centenos militibus eſt pollicitus. Nec multò poſt; quum in Luſitaniâ Medobregam oppidum, montémque Herminium expugnáſſet, quò Medobregenſes confugerant; ibíque Imperator eſſet appellatus; iterum HS centenis milites donavit. Multa præterea & magna præmia ſingulis concedebat; quæ ſpecioſum reddebant præſentem exercitûs amorem; paullatim tamen & occultè militarem diſciplinam ſeveritatémque minuebant. XXXIX.

XXXIX. Caſſius, legionibus in hyberna diſpoſitis, ad jus dicendum Cordubam ſe recepit; contractúmque in eâ æs alienum, graviſſimis oneribus provinciæ conſtituit exſolvere: & (ut largitionis poſtulat conſuetudo) per cauſam liberalitatis ſpecioſam plura largitori quærebantur: pecuniæ locupletibus imperabantur; quas Longinus ſibi expenſas ferri non tantùm patiebatur, ſed etiam cogebat: in gregem locupletium, ſimultatum cauſæ tenues conjiciebantur: neque ullum genus quæſtûs, aut magni & evidentis, aut minimi & ſordidi, prætermittebatur; quo domus & tribunal imperatoris vacaret. Nemo erat, qui modò aliquam jacturam facere poſſet, quin aut vadimonio teneretur, aut inter reos referretur. Ita etiam magna ſollicitudo periculorum ad jacturas & detrimenta rei familiaris adjungebatur.

XL. Quibus de cauſis accidit, ut, quum Longinus imperator eadem faceret, quæ fecerat Quæſtor; ſimilia rurſus de morte ejus provinciales conſilia inirent. Horum odium confirmabant nonnulli familiares ejus; qui, quum in illâ ſocietate verſarentur rapinarum, nihilo minùs tamen oderant eum, cujus nomine peccabant: ſibíque, quod rapuerant, acceptum ferebant; quod interciderat, aut erat interpellatum, Caſſio aſſignabant. V legionem novam conſcribit: augetur odium & ex ipſo delectu, & ſumptu additæ legionis. Complentur equitum III millia; maximíſque ornantur impenſis: nec provinciæ datur ulla requies.

XLI. Interim litteras accepit à Cæſare, ut in Africam exercitum transjiceret, pérque Mauritaniam ad fines Numidiæ perveniret; quod magna Cn. Pompeio Juba rex miſerat auxilia, majoráque miſſurus exiſtimabatur. Quibus litteris acceptis, inſolenti voluptate efferebatur; quod ſibi novarum provinciarum, & fertiliſſimi regni tanta oblata eſſet facultas. Itaque ipſe in Luſitaniam proficiſcitur, ad legiones accerſendas, auxiliaque adducenda: certis hominibus dat negotium, ut frumentum navéſque C præpararentur, pecuniaéque deſcriberentur atque imperarentur; ne qua res, quum rediſſet, moraretur. Reditus ejus fuit celerior omnium opinione:

non

non enim labor aut vigilantia, cupienti præſertim aliquid, Caſſio deerat.

XLII. Exercitu coacto in unum locum, caſtris ad Cordubam poſitis, pro concione militibus exponit, quas res Cæſaris juſſu gerere deberet: pollicetúrque iis, quum in Mauritaniam transjeciſſet, HS centenos ſe daturum; v fore in Hiſpaniâ legionem. Ex concione ſe Cordubam recepit. Eóque ipſo die, meridianâ horâ, quum in Baſilicam iret; quidam Minutius Silo, cliens L. Racilii, libellum, quaſi aliquid ab eo poſtularet, ut miles, ei tranſdit: deinde poſt Racilium, (nam is latus Caſſii tegebat) quaſi reſponſum ab eo peteret, celeriter dato loco quum ſe inſinuâſſet; ſiniſtrâ corripit eum, dextrâque bis ferit pugione. Clamore ſublato, fit à conjuratis impetus univerſis. Munatius Plancus proximum gladio transjicit lictorem. Hôc interfecto, Q. Caſſium legatum vulnerat. Ibi T. Vaſius & L. Mergilio, ſimili confidentiâ Plancum municipem ſuum adjuvant: erant enim omnes Italicenſes. Ad ipſum Longinum L. Licinius Squillus involat, jacentémque levibus ſauciat plagis. Concurritur ad Caſſium defendendum: ſemper enim berones compluréſque evocatos cum telis ſecum habere conſueverat; à quibus cæteri intercluduntur, qui ad cædem faciendam ſubſequebantur: quo in numero fuit Calpurnius Salvianus, & Manilius Tuſculus. Minutius inter ſaxa, quæ jaciebant in itinere, fugiens opprimitur; &, relato domum Caſſio, ad eum deducitur. Racilius in proximam ſe domum familiaris ſui confert, dum certum cognoſceret, confectúſne Caſſius eſſet. L. Laterenſis, quum id non dubitaret, occurrit lætus in caſtra; militibus vernaculis, & ſecundæ legionis, quibus odio ſciebat præcipuè Caſſium eſſe, gratulatur: tollitur à multitudine in tribunal: prætor appellatur: nemo enim aut in provinciâ natus, aut vernaculæ legionis miles, aut diuturnitate jam factus provincialis; (quo in numero erat II legio) non cum omni provinciâ conſenſerat in odio Caſſii: (nam legiones XXX & XXI, paucis menſibus in Italiâ ſcriptas, Cæſar attribuerat Longino: v legio ibi nuper erat confecta.) Interim nunciatur Laterenſi, vivere

Caſſium.

Caſſium. Quo nuncio, dolore magìs permotus quàm animo perturbatus, reficit celeriter ſe, & ad Caſſium viſendum proficiſcitur. Re cognitâ, xxx legio ſigna Cordubam infert, ad auxilium ferendum Imperatori ſuo: facit hoc idem xxi, ſubſequitur has v. Quum ii legiones reliquæ eſſent in caſtris: ſecundani, veriti ne ſoli relinquerentur; atque ex eo, quid ſenſiſſent, indicaretur; ſecuti ſunt factum ſuperiorum. Permanſit in ſententiâ legio vernacula, nec ullo timore de gradu dejecta eſt. Caſſius eos, qui nominati erant conſcii cædis, jubet comprehendi: legionem v in caſtra remittit, cohortibus xxx retentis. Indicio Minutii cognoſcit, L. Racilium & L. Laterenſem, & Annium Scapulam, maximæ dignitatis & gratiæ provincialem hominem, ſibíque tam familiarem quàm Laterenſem & Racilium, in eâdem fuiſſe conjuratione: nec diu moratur dolorem ſuum, quin eos interfici jubet. Minutium libertis tranſdit excruciandum: item Calpurnium Salvianum: qui profitetur indicium, conjuratorúmque numerum auget; verè, ut quidam exiſtimant; ut nonnulli queruntur, coactus. Iiſdem cruciatibus affectus L. Mergilio. Squillus nominat plures: quos Caſſius interfici jubet; exceptis iis, qui ſe pecuniâ redemerunt: nam palàm HS x, cum Calpurnio paciſcitur; & cum Q. Sextio, l: qui ſi maximè nocentes ſunt multati; tamen periculum vitæ dolorque vulnerum pecuniâ remiſſus, crudelitatem cum avaritia certâſſe ſignificabat.

XLIII. Aliquot poſt diebus, litteras à Cæſare miſſas accipit; quibus cognoſcit Pompeium in acie victum, amiſſis copiis fugiſſe. Quâ re cognitâ, miſtam dolori voluptatem capiebat. Victoriæ nuncius lætitiam exprimebat: confectum bellum licentiam temporum intercludebat. Sic erat dubius animi, utrùm nihil timere, an omnia licere mallet. Sanatis vulneribus, accerſit omnes, qui ſibi pecunias expenſas tulerant, acceptáſque eas jubet referri. Quibus parum videbatur impoſuiſſe oneris, ampliorem pecuniam imperat. Quem autem Romanorum delectum inſtituit; quóſque ex omnibus conventibus coloniíſque conſcriptos habebat; tranſmarinâ militiâ perterritos, ad ſacramenti redemptionem vocabat.

vocabat. Magnum hoc fuit vectigal; majus tamen creabat odium. His rebus confectis, totum exercitum luſtrat: legiones, quas in Africam ducturus erat, & auxilia, mittit ad Trajectum: ipſe, claſſem quam parabat, ut inſpiceret, Hiſpalim accedit: ibíque moratur; propterea quòd edictum totâ provinciâ propoſuerat, ut quibus pecunias imperâſſet, neque contuliſſent, ſe adirent. Quæ evocatio vehementer omnes perturbavit.

XLIV. Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus militum legionis vernaculæ fuerat, nunciat famâ legionem XXX, quam Q. Caſſius legatus ſimul ducebat; quum Ilurgim ad oppidum caſtra haberet; ſeditione factâ, centurionibus aliquot occiſis, qui ſigna tolli non patiebantur, diſceſſiſſe; & ad II legionem contendiſſe, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Cognitâ re, noctu cum V cohortibus undeviceſimanorum egreditur: manè pervenit. Ibi eum diem, ut, quid ageretur, perſpiceret, moratus; Carmonam contendit. Hic, quum legio XXX & XXI, & cohortes IV & ex V legione, totúſque conveniſſet equitatus; audit IV cohortes à vernaculis oppreſſas ad Obuculam, cum his ad ſecundam perveniſſe legionem, omnéſque ibi ſe conjunxiſſe; & T. Thorium Italicenſem ducem delegiſſe. Celeriter habito concilio, Marcellum Cordubam, ut eam in poteſtate retineret; Q. Caſſium legatum, Hiſpalim mittit. Paucis ei diebus affertur, conventum Cordubenſem ab eo defeciſſe; Marcellúmque, aut voluntate aut neceſſitate adductum, (namque id variè nunciabatur) conſentire cum Cordubenſibus: II cohortes legionis V, quæ fuerant Cordubæ in præſidio, idem facere. Caſſius, his rebus incenſus, movet caſtra; & poſtero die Segoviam ad flumen Silicenſe venit. Ibi habitâ concione, militum tentat animos: quos cognoſcit non ſuâ, ſed Cæſaris abſentis causâ, ſibi fidiſſimos eſſe; nullúmque periculum deprecaturos, dum per eos Cæſari provincia reſtitueretur.

XLV. Interim Thorius ad Cordubam veteres legiones adducit: ac, ne diſſenſionis initium natum ſeditioſâ militum ſuâque videretur naturâ; ſimul, ut contra Q. Caſſium, qui Cæſaris nomine majoribus viribus uti videbatur,

debatur, æquè potentem opponeret dignitatem; Cn. Pompeio ſe provinciam recuperare velle, palàm dictitabat. Et forſitan etiam hoc fecerit odio Cæſaris, & amore Pompeii; cujus nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat: ſed id quâ mente commotus fecerit, conjecturâ ſciri non poteſt. Certe hoc præ ſe Thorius ferebat. Milites adeò fatebantur, ut Cn. Pompeii nomen in ſcutis inſcriptum haberent. Frequens legionibus conventus obviàm prodit; neque tantùm virorum, ſed etiam matrum familias ac prætextatorum: deprecatúrque, *ne hoſtili adventu Cordubam diriperent: nam ſe contra Caſſium ſentire cum omnibus; contra Cæſarem ne facere cogerentur orare.*

XLVI. Tantæ multitudinis precibus & lacrymis exercitus commotus; quum videret ad Caſſium perſequendum nihil opus eſſe Cn. Pompeii nomine & memoriâ; támque omnibus Cæſarianis, quam Pompeianis, Longinum eſſe in odio; neque ſe conventum, neque M. Marcellum, contra Cæſaris cauſſam poſſe perducere: nomen Pompeii ex ſcutis detraxerunt; Marcellum, qui ſe Cæſaris cauſam defenſurum profitebatur, ducem adſciverunt, prætorémque appellârunt; & ſibi conventum adjunxerunt; caſtráque ad Cordubam poſuerunt. Caſſius eo biduo circiter IV millia paſſuum à Cordubâ, citra flumen Bætim, in oppidi conſpectu, loco excelſo facit caſtra: litteras ad regem Bogudem in Mauritaniam, & ad M. Lepidum proconſulem in Hiſpaniam citeriorem mittit; *ſubſidio ſibi provinciaéque, Cæſaris causâ, quamprimum veniret.* Ipſe hoſtili modo Cordubenſium agros vaſtat, ædificia incendit.

XLVII. Cujus rei deformitate atque indignitate, legiones, quæ Marcellum ſibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt; ut in aciem educerentur, orant; priúſque confligendi ſui poteſtas fieret, quàm cum tantâ contumeliâ nobiliſſimæ cariſſimaéque poſſeſſiones Cordubenſium in conſpectu ſuo rapinis, ferro, flammâque, conſumerentur. Marcellus, quum confligere miſerrimum putaret; quòd & victoris & victi detrimentum ad eundem Cæſarem eſſet redundaturum; neque ſuæ poteſtatis eſſe; legiones Bætim tranſducit, atque aciem inſtru-

ſtruit. Quum Caſſium contrà pro caſtris ſuis aciem inſtruxiſſe loco ſuperiore videret; causâ interpoſitâ, quòd is in æquum non deſcenderet, Marcellus militibus perſuadet, ut ſe in caſtra recipiant. Itaque copias reducere cœpit. Caſſius; quo bene valébat, Marcellúmque infirmum eſſe ſciebat; aggreſſus equitatu legionarios ſe recipientes, complures noviſſimos in fluminis ripis interficit. Quum hôc detrimento, quid tranſitus fluminis vitii difficultatíſque haberet, cognitum eſſet; Marcellus caſtra Bætim transfert: crebróque uterque legiones in aciem educit; neque tamen confligitur, propter locorum difficultates.

XLVIII. Erat copiis pedeſtribus multo firmior Marcellus; habebat enim veteranas legiones, multíſque prœliis expertas. Caſſius fidei magis, quàm virtuti, legionum confidebat. Itaque quum caſtra caſtris collata eſſent; & Marcellus locum idoneum caſtello cepiſſet, quo prohibere aquâ Caſſianos poſſet; Longinus, veritus ne genere quodam obſidionis clauderetur in regionibus alienis ſibíque infeſtis, noctu ſilentio ex caſtris proficiſcitur; celeríque itinere Uliam contendit, quod ſibi fidele eſſe oppidum credebat. Ibi adeò conjuncta ponit mœnibus caſtra, ut & loci naturâ, (namque Ulia in edito loco poſita eſt) & ipsâ munitione urbis undique ab oppugnatione tutus eſſet. Hunc Marcellus inſequitur, &, quàm proximè poteſt Uliam, caſtra caſtris confert: locorúmque cognitâ naturâ; quò maximè rem deducere volebat, neceſſitate eſt adductus; ut neque confligeret, (cujus ſi rei facultas eſſet, reſiſtere incitatis militibus non poterat) neque vagari Caſſium latiùs pateretur, ne plures civitates ea paterentur, quæ paſſi erant Cordubenſes. Caſtellis idoneis locis collocatis, operibúſque in circuitu oppidi continuatis, Uliam Caſſiúmque munitionibus clauſit: quæ priuſquam perficerentur, Longinus omnem ſuum equitatum emiſit; quem magno ſibi uſui fore credebat, ſi pabulari frumentaríque Marcellum non pateretur; magno autem impedimento, ſi clauſus obſidione & inutilis neceſſarium conſumeret frumentum,

XLIX.

XLIX. Paucis diebus, litteris Caſſii acceptis, rex Bogud cum copiis venit; adjungítque ei legionem, quam ſecum adduxerat, compluréſque cohortes auxiliarias Hiſpanorum: namque ut in civilibus diſſenſionibus accidere conſuevit, ita temporibus illis in Hiſpaniâ nonnullæ civitates rebus Caſſii ſtudebant, plures Marcello favebant. Accedit cum copiis Bogud ad exteriores Marcelli munitiones. Pugnatur utrimque acriter crebróque; ut accidit, fortunâ ſæpe ad utrumque transferente victoriam; nec tamen unquam ab operibus depellitur Marcellus.

L. Interim Lepidus ex citeriore provinciâ, cum cohortibus legionariis xxxv, magnóque numero equitum & reliquorum auxiliorum, venit eâ mente Uliam, ut, ſinè ullo ſtudio, contentiones Caſſii Marcellique componeret. Huic venienti ſinè dubitatione ſe credit atque offert Marcellus: Caſſius contrà ſuis ſe tenet præſidiis; ſive eò quòd plus ſibi juris deberi, quam Marcello exiſtimabat; ſive eò quòd, ne præoccupatus animus Lepidi eſſet obſequio adverſarii, verebatur. Ponit ad Uliam Caſtra Lepidus; neque habet à Marcello quidquam diviſi. Ne pugnetur, interdicit: ad exeundum Caſſium invitat; fidémque ſuam in re omni interponit. Quum diu dubitâſſet Caſſius, quid ſibi faciendum, quídque Lepido eſſet credendum; neque ullum exitum conſilii ſui reperiret, ſi permaneret in ſententiâ; poſtulat, utì munitiones disjicerentur, ſibíque liber exitus daretur. Non tantùm induciis factis, ſed propè jam conſtituta opera quum complanarent, cuſtodiaéque munitionum eſſent deductæ; auxilia regis in id caſtellum Marcelli, quod proximum erat regiis caſtris neque opinantibus omnibus, (ſi tamen in omnibus fuit Caſſius, nam de hujus conſcientiâ dubitabatur) impetum fecerunt; compluréſque ibi milites oppreſſerunt. Quòd niſi celeriter, indignatione & auxilio Lepidi, prœlium eſſet diremptum; major calamitas eſſet accepta.

LI. Quum iter Caſſio patefactum eſſet; caſtra Marcellus cum Lepido conjungit. Lepidus eodem tempore Marcellúſque Cordubam cum ſuis proficiſcitur; Caſſius

Car-

Carmonam. Sub idem tempus, Trebonius Proconſul ad provinciam obtinendam venit: de cujus adventu ut cognovit Caſſius; legiones, quas ſecum habuerat, equitatúmque in hyberna diſtribuit; ipſe, omnibus ſuis rebus celeriter correptis, Malacam contendit; ibíque, adverſo tempore navigandi, naves conſcendit: ut ipſe prædicabat; ne ſe Trebonio & Lepido & Marcello committeret: ut amici ejus dictitabant; ne per eam provinciam minore cùm dignitate iter faceret, cujus magna pars ab eo defecerat: ut cæteri exiſtimabant; ne pecunia illa ex infinitis rapinis confecta, in poteſtatem cujuſquam veniret. Progreſſus ſecundâ, ut hybernâ, tempeſtate; quum in Iberum flumen, noctis vitandæ causà, ſe contuliſſet; indè, paullo vehementiore tempeſtate, nihilo periculoſiùs ſe navigaturum credens, profectus; adverſis fluctibus occurrentibus oſtio fluminis; in ipſis faucibus, quum neque flectere navem propter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere poſſet, demersâ navi periit.

LII. Quum in Syriam Cæſar ex Ægypto veniſſet; atque ab iis, qui Româ venerant ad eum cognoſceret, litteríſque urbanis animadverteret, multa Romæ malè & inutiliter adminiſtrari, neque ullam partem Reipublicæ ſatís commodè geri; quòd &, contentionibus Tribunitiis, perniciosæ ſeditiones orirentur; &, ambitione atque indiligentiâ Tribunorum militum, & qui legionibus præerant, multa contra morem conſuetudinémque militarem fierent, quæ diſſolvendæ diſciplinæ ſeveritatíſque eſſent: eáque omnia flagitare adventum ſuum videret: tamen præferendum exiſtimavit, quas in provincias regionéſque veniſſet, eas ita relinquere conſtitutas, ut domeſticis diſſenſionibus liberarentur, jura legéſque acciperent, & externorum hoſtium metum deponerent. Hæc in Syriâ, Ciliciâ, Aſiâ celeriter ſe confecturum ſperabat; quòd hæ provinciæ nullo bello premebantur. In Bithyniâ ac Ponto, plus oneris videbat impendere ſibi: non enim exceſſiſſe Ponto Pharnacem audierat, neque exceſſurum putabat; quum ſecundo prœlio eſſet vehementer inflatus, quod contra Domitium Calvinum fecerat. Commoratus ferè in omnibus

civi-

civitatibus, quæ majore ſunt dignitate, præmia benemeritis & viritim & publicè tribuit: de controverſiis veteribus cognoſcit ac ſtatuit: reges, tyrannos, dynaſtas provinciæ, finitimóſque, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impoſitis provinciæ tuendæ ac defendendæ, dimittit & ſibi & populo Romano amiciſſimos.

LIII. Paucis diebus in eâ provinciâ conſumptis; Sex. Cæſarem, amicum & neceſſarium ſuum, legionibus Syriaéque præficit; ipſe eâdem claſſe, quâ venerat, proficiſcitur in Ciliciam: cujus provinciæ civitates omnes evocat Tarſum; quod oppidum ferè totius Ciliciæ nobiliſſimum fortiſſimúmque eſt. Ibi, rebus omnibus provinciæ & finitimarum civitatum conſtitutis; cupiditate proficiſcendi ad bellum gerendum, non diutius moratur: magníſque itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacæ commoratus, venit Comana, vetuſtiſſimum & ſanctiſſimum in Cappadociâ Bellonæ templum; quòd tantâ religione colitur, ut ſacerdos ejus deæ, majeſtate, imperio, & potentiâ, ſecundus à rege conſenſu gentis illius habeatur. Id homini nobiliſſimo Lycomedi Bithyno adjudicavit; qui, regio Cappadocum genere ortus, propter adverſam fortunam majorum ſuorum, mutationémque generis, jure minimè dubio, vetuſtate tamen intermiſſo, ſacerdotium id repetebat. Fratrem autem Ariobarzanis Ariaraten, quum bene meritus uterque eorum de Republicâ eſſet; ne aut regni hæreditas Ariaraten ſollicitaret, aut hæres regni terreret; Ariobarzani attribuit, qui ſub ejus imperio ac ditione eſſet. Ipſe iter cœptum ſimili velocitate conficere cœpit.

LIV. Quum propiùs Pontum finéſque Gallogræciæ acceſſiſſet; Deiotarus, tetrarches Gallogræciæ tunc quidem penè totius, (quod ei neque legibus neque moribus conceſſum eſſe, cæteri tetrarchæ contendebant) ſinè dubio autem rex Armeniæ minoris ab Senatu appellatus; depoſitis regiis inſignibus; neque tantùm privato veſtitu, ſed etiam reorum habitu, ſupplex ad Cæſarem venit; oratum, *ut ſibi ignoſceret, quòd in eâ parte poſitus terrarum, quæ nulla præſidia Cæſaris habuiſſet, exercitibus imperiis in*

in Cn. Pompeii Caſtris fuiſſet; neque enim ſe judicem debuiſſe eſſe controverſiarum populi Romani; ſed parere præſentibus imperiis. Contra quem Cæſar, quum *plurima ſua* commemorâſſet *officia, quæ conſul ei decretis publicis tribuiſſet*; quúmque *defectionem ejus nullam poſſe excuſationem imprudentiæ recipere* coarguiſſet; *quòd homo tantæ prudentiæ ac diligentiæ ſcire potuiſſet, quis Urbem Italiámque teneret; ubi Senatus populúſque Romanus, ubi Reſpublica eſſet; quis deinde poſt L. Lentulum, C. Marcellum, conſul eſſet; tamen ſe concedere id factum ſuperioribus ſuis beneficiis, veteri hoſpitio atque amicitiæ, dignitati ætatíque hominis, precibus eorum, qui frequentes concurriſſent hoſpites atque amici Deiotari ad deprecandum; de controverſiis tetrarcharum poſtea ſe cogniturum eſſe,* dixit: regium veſtitum ei reſtituit. Legionem autem, quam, ex genere civium ſuorum, Deiotarus armaturâ diſciplinâque noſtrâ conſtitutam habebat, equitatúmque omnem, ad bellum gerendum adducere juſſit.

LV. Quum in Pontum veniſſet, copiáſque omnes in unum locum coëgiſſet; quæ numero, atque exercitatione bellorum, mediocres erant: (exceptâ enim legione VI, quam ſecum adduxerat Alexandriâ veteranam, multis laboribus periculíſque functam, multíſque militibus partim difficultate itinerum ac navigationum, partim crebritate bellorum adeò deminutam, ut minus mille hominum in eâ eſſet; reliquæ erant III legiones; unâ, Deiotari; duæ, quæ in eo prœlio, quod Cn. Domitium feciſſe cum Pharnace ſcripſimus, fuerant) legati à Pharnace miſſi, Cæſarem adeunt; atque in primis deprecantur, *ne ejus adventus hoſtilis eſſet; facturum enim omnia Pharnacem, quæ imperata eſſent.* Maximéque commemorabant, *nulla Pharnacem auxilia contra Cæſarem Pompeio dare voluiſſe; quum Deiotarus, qui dediſſet, tamen ei ſatisfeciſſet.* Cæſar reſpondit, *ſe fore æquiſſimum Pharnaci, ſi, quæ polliceretur, repræſentaturus eſſet:* monuit autem, ut ſolebat, mitibus verbis legatos; *ne aut Deiotarum ſibi objicerent; aut nimis eo gloriarentur beneficio, quòd auxilia Pompeio non miſiſſent: nam ſe neque libentiùs facere quidquam, quàm ſupplicibus ignoſcere; neque provinciarum publicas injurias condonare iis poſſe, qui fuiſſent in ſe officioſi.*

Id ipſum, quod commemorâſſent, officium utilius Pharnaci fuiſſe, qui providiſſet, ne vinceretur; quàm ſibi, cui Dii immortales victoriam tribuiſſent. Itaque ſe magnas & graves injurias civium Romanorum, qui in Ponto negotiati eſſent, quoniam in integrum reſtituere non poſſet, concedere Pharnaci: nam neque interfectis amiſſam vitam, neque exſectis virilitatem reſtituere poſſe; quod quidem ſupplicium gravius morte cives Romani ſubîſſent. Ponto verò decederet confeſtim; familiáſque publicanorum remitteret; cæteráque reſtitueret ſociis civibúſque Romanis, quæ penes eum eſſent. Si feciſſet; jam tunc ſibi mitteret munera ac dona, quæ bene rebus geſtis imperatores ab amicis accipere conſuêſſent: Miſerat enim Pharnaces coronam auream. His reſponſis datis legatos remiſit.

LVI. At Pharnaces, omnia liberaliter pollicitus; quum feſtinantem ac properantem Cæſarem ſperaret libentiùs etiam crediturum ſuis promiſſis, quàm res pateretur, quò celeriùs honeſtiúſque ad res magìs neceſſarias proficiſceretur; (nemini enim erat ignotum, plurimis de cauſis ad Urbem Cæſarem revocari) lentiùs agere, decedendi diem poſtulare longiorem, pactiones interponere, in ſumma fruſtrari cœpit. Cæſar, cognitâ calliditate hominis; quod aliis temporibus natura facere conſueverat, tunc neceſſitate fecit adductus, ut celeriùs omnium opinione manumconſereret.

LVII. Ziela eſt oppidum in Ponto, poſitu ipſo, ut in plano loco, ſatìs munitum: tumulus enim naturalis, velut manu factus, excelſiore undique faſtigio ſuſtinet murum. Circumpoſiti ſunt huic oppido magni multíque interciſi vallibus colles: quorum editiſſimus unus; qui propter victoriam Mithridatis, & infelicitatem Triarii, detrimentúmque exercitûs noſtri, ſuperioribus locis atque itineribus penè conjunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem; nec multò longiùs millibus paſſuum III abeſt ab Zielâ: hunc locum Pharnaces, veteribus paternorum felicium caſtrorum refectis operibus, copiis ſuis omnibus occupavit.

LVIII. Cæſar, quum ab hoſte millia paſſuum V caſtra poſuiſſet; viderétque eas valles, quibus regia caſtra munirentur, eodem intervallo ſua caſtra munituras, ſi

modò ea loca hoſtes priores non cepiſſent, quæ multò erant propiora regis Caſtris; aggerem comportari jubet intrà munitiones. Quo celeriter collato; proximâ nocte, vigiliâ quartâ, legionibus omnibus expeditis, impedimentíſque in caſtris relictis, primâ luce, neque opinantibus hoſtibus, eum ipſum locum cepit, in quo Mithridates ſecundum prœlium adversùs Triarium fecerat. Huc omnem comportari aggerem è caſtris, ſervitiáque quæ agerent juſſit; ne quis ab opere miles diſcederet, quum ſpatio non amplius mille paſſuum interciſa vallis caſtra hoſtium divideret ab opere incepto Cæſaris caſtrorum.

LIX. Pharnaces, quum id repentè primâ luce animadvertiſſet; copias ſuas omnes pro caſtris inſtruxit. Quas, interpoſitâ tantâ locorum iniquitate, conſuetudine magìs pervulgatâ militari credebat inſtrui Cæſar; vel ad opus ſuum tardandum, quò plures in armis tenerentur; vel ad oſtentationem regiæ fiduciæ, ne munitione magis quàm manu defendere locum Pharnaces videretur. Itaque deterritus non eſt, quò minùs, primâ acie pro vallo inſtructâ, reliqua pars exercitûs opus faceret. At Pharnaces, impulſus ſive loci felicitate, ſive auſpiciis & religionibus inductus, quibus obtemperâſſe eum poſtea audiebamus: ſive paucitate noſtrorum, qui in armis erant, compertâ; quum, more operis quotidiani, magnam illam ſervorum multitudinem, quæ aggerem portabat, militum eſſe credidiſſet: ſive etiam veterani fiduciâ exercitûs ſui, quem [cum legione] XXII in acie conflixiſſe & viciſſe legati ejus gloriabantur: ſimul contemptu exercitûs noſtri, quem pulſum à ſe, Domitio duce, ſciebat: inito conſilio dimicandi, deſcendere prærupta valle cœpit. Cujus aliquandiu Cæſar irridebat inanem oſtentationem, & eo loco militum coarctationem, quem in locum nemo ſanus hoſtis ſubiturus eſſet; quum interim Pharnaces eodem gradu, quo præruptam deſcenderat in vallem, aſcendere adversùs arduum collem inſtructis copiis cœpit.

LX. Cæſar, incredibili ejus vel temeritate vel fiduciâ motus; neque opinans, imparatúſque oppreſſus; eodem tempore milites ab operibus vocat, arma capere jubet, legi-

legiones opponit, aciem inſtruit. Cujus rei ſubita trepidatio magnum terrorem attulit noſtris. Nondum ordinibus inſtructis, falcatæ regiæ quadrigæ permiſtos milites perturbant; quæ tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. Inſequitur has, acies hoſtium; & clamore ſublato, confligitur; multùm adjuvante naturâ loci, plurimùm Deorum immortalium benignitate: qui quum omnibus caſibus belli interſunt, tum præcipuè eis, quibus nihil ratione potuit adminiſtrari.

LXI. Magno atque acri cominus prœlio facto; à dextro cornu, quo veterana legio VI erat collocata, initium victoriæ natum eſt. Ab ea parte quum in proclive detruderentur hoſtes; multò tardiùs, ſed tamen iiſdem Diis adjuvantibus, ſiniſtro cornu, mediâque acie, totæ profligantur copiæ regis: quæ quàm facilè ſubierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulſæ premebantur loci iniquitate. Itaque multis militibus partim interfectis, partim ſuorum ruinâ oppreſſis; qui velocitate effugere poterant, armis tamen projectis, vallem tranſgreſſi, nihil ex loco ſuperiore inermes proficere poterant. At noſtri victoriâ elati, ſubire iniquum locum, munitionéſque aggredi non dubitârunt: defendentibus autem iis cohortibus caſtra, quas Pharnaces præſidio reliquerat; celeriter caſtris hoſtium ſunt potiti. Interfectâ multitudine omni aut captâ ſuorum, Pharnaces cum paucis equitibus profugit: cui niſi caſtrorum oppugnatio facultatem attuliſſet liberiùs profugiendi, vivus in Cæſaris poteſtatem adductus eſſet.

LXII. Tali victoriâ, toties victor Cæſar incredibili eſt lætitiâ affectus; quòd maximum bellum tantâ celeritate confecerat. Eratque ſubiti periculi recordatione lætior, quòd victoria facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, prædâ omni regiâ militibus condonata, poſtero die cum expeditis equitibus ipſe proficiſcitur: legionem VI decedere ad præmia atque honores accipiendos in Italiam jubet: auxilia Deiotari domum remittit: II legiones cum Cælio Vinciano in Ponto relinquit.

LXIII. Ita per Gallogræciam Bithyniámque in Aſiam iter facit: omniúmque earum provinciarum de con-

troverſiis cognoſcit & ſtatuit: jura in tetrarchas, reges, civitates diſtribuit. Mithridaten Pergamenum, à quo rem feliciter celeritérque geſtam in Ægypto ſuprà ſcripſimus, regio genere ortum, diſciplinis etiam regiis educatum, (nam eum Mithridates rex Aſiæ totius propter nobilitatem Pergamo parvulum ſecum aſportaverat in caſtra, multóſque tenuerat annos) regem Boſphori conſtituit, quod ſub imperio Pharnacis fuerat; provinciáſque populi Romani à barbaris atque inimicis regibus, interpoſito amiciſſimo rege, munivit. Eidem tetrarchiam [legibus] Gallogræcorum, jure gentis & cognationis, adjudicavit; occupatam & poſſeſſam paucis antè annis à Deiotaro. Neque tamen uſquam diutius moratus eſt, quàm neceſſitas urbanarum ſeditionum pati videbatur. Rebus feliciſſimè celerriméque confectis, in Italiam celeriùs omnium opinione venit.

A. HIRTII

COMMENTARIORUM

DE BELLO AFRICANO

LIBER UNUS.

I. CÆSAR itineribus juſtis confectis, nullo die intermiſſo, ad XIV. Kal. Jan. in Lilybæum pervenit: ſtatímque oſtendit, ſeſe naves velle conſcendere; quum non ampliùs legionem tironum haberet unam, equitéſque vix DC. Tabernaculum ſecundùm littus ipſum conſtituit, ut propè fluctus verberaret. Hoc eo conſilio fecit, ne quid ſibi moræ quiſquam fore ſperaret, & ut omnes in dies horáſque parati eſſent. Incidit per id tempus, ut tempeſtates ad navigandum idoneas non haberet: nihilo tamen minùs in navibus remiges militéſque continere, & nullam prætermittere occaſionem profectionis; quum præſertim ab incolis ejus provinciæ nunciarentur adverſariorum copiæ, equitatus infinitus, legiones regiæ IV, levis armaturæ magna vis, Scipionis legiones X, elephanti CXX, claſſéſque eſſe complures; tamen non deterrebatur, animóque & ſpe confidebat. Interim in dies, & naves longæ adaugeri, & onera-

riæ complures eódem concurrere, & legiones tironum convenire; in his veterana legio v, equitum ad ii millia.

II. Legionibus collectis vi, & equitum ii millibus; ut quæque prima legio venerat, in naves longas imponebatur; equites autem in onerarias. Ita majorem partem navium antecedere juſſit, & inſulam petere Aponianam, quæ non longè abeſt à Lilybæo. Ipſe parum commoratus, bona paucorum vendit publicè: deinde Allieno prætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit: &, de reliquo exercitu celeriter imponendo datis mandatis, ipſe navem conſcendit a. d. vi. Kal. Jan. & reliquas naves ſtatim eſt conſecutus. Ita vento certo, celerique navigio vectus, poſt diem quartam cum longis paucis navibus in conſpectum Africæ venit: namque onerariæ reliquæ, præter paucas, vento diſperſæ atque errabundæ, diverſa loca petierunt. Clupeam claſſe prætervehitur; indè Neapolim. Complura præterea caſtella & oppida non longè à mari relinquit.

III. Poſtquam Adrumetum acceſſit; ubi præſidium erat adverſariorum, cui præerat C. Conſidius; & à Clupea ſecundùm oram maritimam, cum equitatu Adrumeti, Cn. Piſo cum Maurorum circiter iii millibus apparuit; ibi paulliſper Cæſar ante portum commoratus, dum reliquæ naves convenirent, exponit exercitum: cujus numerus in præſentiâ fuit peditum iii millia, equitum cl: caſtríſque ante oppidum poſitis, ſinè injuriâ cujuſquam conſedit; cohibétque omnes à prædâ. Oppidani interim muros armatis complent; ante portam frequentes conſidunt, ad ſe defendendum: quorum numerus ii legionum intus erat. Cæſar circum oppidum vectus, naturâ loci perſpectâ, redit in caſtra. Non nemo culpæ ejus imprudentiaéque aſſignabat, quòd neque certum locum gubernatoribus præfectíſque, quem peterent, præceperat; neque, ut mos ipſius conſuetudóque ſuperioribus temporibus fuerat, tabellas ſignatas dederat, ut, in tempore iis perlectis locum certum peterent univerſi. Quod minimè Cæſarem fefellerat: namque nullum portum terræ Africæ,

Africæ, quò claſſes decurrerent, pro certo tutum ab hoſtium præſidio fore ſuſpicabatur; ſed fortuitu oblatam occaſionem egreſsûs aucupabatur.

IV. L. Plancus interim legatus petit à Cæſare, ut ſibi daret facultatem cum Conſidio agendi, ſi poſſet aliquâ ratione perduci ad ſanitatem. Itaque datâ facultate litteras conſcribit, & eas captivo dat perferendas in oppidum ad Conſidium. Quò ſimul atque captivus perveniſſet; litteráſque, ut erat mandatum, Conſidio porrigere cœpiſſet; priùs quàm acciperet ille: *Unde*, inquit, *iſtas?* Tum captivus, *Imperatore à Cæſare.* Tunc Conſidius, *Unus eſt*, inquit, *Scipio Imperator, hôc tempore, populi Romani*: Deinde in conſpectu ſuo captivum ſtatim interfici jubet: litteráſque nondum perlectas, ſicut erant ſignatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas.

V. Poſtquam, unâ nocte & die ad oppidum conſumptâ; neque reſponſum ullum à Conſidio dabatur; neque ei reliquæ copiæ ſuccurrebant; neque equitatu abundabat; & ad oppidum oppugnandum non ſatìs copiarum habebat, & eas tironum; neque primo adventu convulnerari exercitum volebat; & oppidi egregia munitio, difficiliſque ad oppugnandum erat acceſſus; & nunciabantur auxilia magna equitatûs oppidanis ſuppetias venire: non eſt viſa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi; ne, dum in eâ re Cæſar eſſet occupatus, circumventus à tergo ab equitatu hoſtium laboraret. Itaque caſtra quum movere vellet, ſubitò ex oppido erupit multitudo; atque equitatus ſubſidio uno tempore eis caſu ſuccurrit, qui erat miſſus ab Jubâ ad ſtipendium accipiendum: caſtráque, unde Cæſar egreſſus iter facere cœperat, occupant: & ejus agmen extremum inſequi cœperunt. Quæ res quum animadverſa eſſet, ſubitò legionarii conſiſtunt; & equites, quanquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audaciſſimè concurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minùs XXX Galli Maurorum equitum II millia loco pellerent, urgeréntque in oppidum. Poſtquam repulſi & conjecti erant intra munitiones, Cæſar iter conſtitutum ire contendit. Quod quum ſæpius

ſacerent; & modó inſequerentur, modò rurſus ab equitibus in oppidum repellerentur: cohortibus paucis ex veteranis, quas ſecum habebat, in extremo agmine collocatis, & parte equitatûs; iter leniter cum reliquis facere cœpit. Ita, quanto longiùs ab oppido diſcedebatur, tanto tardiores ad inſequendum erant Numidæ. Interim in itinere ex oppidis & caſtellis legationes venire; polliceri frumentum; paratóſque eſſe, quæ imperâſſet, facere. Itaque eo die caſtra poſuit ad oppidum Ruſpinam, Kalendis Januar.

VI. Inde movit, & pervenit ad oppidum Leptin, liberam civitatem & immunem. Legati ex oppido veniunt obviàm; *libenter ſe omnia facturos, quæ vellet,* pollicentur. Itaque centurionibus ad portas oppidi & cuſtodiis impoſitis, ne quis miles in oppidum introiret, aut injuriam faceret cuipiam incolæ; non longè ab oppido ſecundùm littus facit caſtra. Eódem naves onerariæ, & longæ nonnullæ, caſu advenerunt: reliquæ, ut eſt ei nunciatum, incertæ locorum, Uticam versûs petere viſæ ſunt. Interim Cæſar à mari non digredi, neque mediterranea petere, propter navium errorem: equitatúmque in navibus omnem contineri, (ut arbitror, ne agri vaſtarentur) aquámque in naves jubet comportari. Remiges interim, qui aquatum è navibus exierant, ſubitò equites Mauri, neque opinantibus Cæſarianis, adorti, múltos jaculis convulneraverunt; nonnullos interfecerunt: latent enim in inſidiis cum equis inter convalles, & ſubitò exiliunt; non ut in campo cominus depugnent.

VII. Cæſar interim in Sardiniam nuncios cum litteris, & in reliquas provincias finitimas dimiſit; ut ſibi auxilia, commeatus, frumentum, ſimul atque litteras legiſſent, mittendo curarent: exoneratíſque partim navibus longis, Rabirium Poſtumum in Siciliam ad ſecundum commeatum accerſendum mittit. Interim cum x navibus longis ad reliquas naves onerarias conquirendas, quæ deerrâſſent, & ſimul mare tuendum ab hoſtibus, jubet proficiſci. Item C. Salluſtium Criſpum prætorem ad Cercinam inſulam versùs, quam adverſarii tenebant, cum parte navium ire jubet:

bet; quòd ibi magnum numerum frumenti eſſe audiebat. Hæc ita imperabat, itáque unicuique præcipiebat, ut, ſi fieri poſſet, ne locum ullum excuſatio haberet, nec moram tergiverſatio. Ipſe interea ex perfugis & incolis cognitis conditionibus Scipionis, & qui cum eo contra ſe bellum gerebant; miſerari, (regium enim equitatum in provinciâ Africâ Scipio alebat) tantâ homines eſſe dementiâ, ut mallent regis eſſe vectigales, quàm cum civibus in patriâ in ſuis fortunis eſſe incolumes.

VIII. Cæſar ad III Non. Jan. caſtra movet; Leptique VI cohortium præſidio cum Saſernâ relicto, ipſe rurſus, unde pridie venerat, Ruſpinam cum reliquis copiis convertit. Ibíque ſarcinis exercitûs relictis, ipſe cum expeditâ manu proficiſcitur circùm villas frumentatum; oppidaníſque imperat, ut plauſtra jumentáque omnia ſequantur: itaque magno frumenti invento numero, Ruſpinam redit. Hoc enim iccirco exiſtimo feciſſe, ne maritima oppida poſt ſe vacua relinqueret; præſidióque firmata, ad claſſem receptacula muniret.

IX. Itaque, ibi relicto P. Saſernâ, fratre ejus, quem Lepti proximo oppido reliquerat cum legione; jubet comportari ligna in oppidum quamplurima. Ipſe, cum cohortibus VII, quæ ex veteranis legionibus in claſſe cum Sulpicio & Vatinio rem geſſerant, ex oppido Ruſpina egreſſus, proficiſcitur ad portum, qui abeſt ab oppido millia paſſuum II; ibíque claſſem ſub veſperum cum eâ copiâ conſcendit, omnibus in exercitu inſciis & requirentibus Imperatoris conſilium. Qui magno metu ac triſtitiâ ſollicitabantur: parvâ enim cum copiâ, & eâ tironum, neque omni expoſitâ, in Africa contra magnas copias, & inſidioſæ nationis, equitatúmque innumerabilem, ſe expoſitos videbant: neque quidquam ſolatii in præſentiâ, neque auxilium in ſuorum conſilio animadvertebant; niſi in ipſius imperatoris vultu, vigore, mirabilíque hilaritate: animum enim altum & erectum præ ſe gerebat. Huic acquieſcebant homines, & in ejus ſcientiâ & conſilio omnia ſibi proclivia omnes fore ſperabant.

X. Cæſar,

X. Cæſar, in navibus unâ nocte conſumptâ, jam cælo albente quum proficiſci conaretur, ſubitò navium pars, de quâ timebat, ex errore eódem conferebatur. Hâc re cognitâ, Cæſar celeriter de navibus imperat omnes egredi, atque armatos in littore reliquos advenientes milites exſpectare. Itaque ſinè morâ navibus eis in portum receptis, & advectis militum equitúmque copiis, rurſus ad oppidum Ruſpinam redit; atque ibi caſtris conſtitutis, ipſe cum cohortibus expeditis xxx frumentatum eſt profectus. Ex eo eſt cognitum Cæſaris conſilium: illum cum claſſe navibus onerariis, quæ deerrâſſent, ſubſidio ire, clam hoſtibus, voluiſſe; ne caſu imprudentes ſuæ naves in claſſem adverſariorum inciderent: neque eam rem eos voluiſſe ſcire, qui in præſidiis relicti ſui milites fuiſſent; ne illi, propter ſuorum paucitatem, & hoſtium multitudinem, metu deficerent.

XI. Interim, quum jam Cæſar progreſſus eſſet à caſtris circiter millia paſſuum iii; per ſpeculatores & antеceſſores equites nunciatur ei, copias hoſtium haud longè à ſe viſas. Et hercle cum eo nuncio pulvis ingens conſpici cœptus eſt. Hâc re cognitâ, Cæſar celeriter jubet equitatum univerſum, cujus copiam habuit in præſentiâ non magnam; & ſagittarios, quorum parvus è caſtris exierat numerus, accerſi; atque ordinatim ſigna ſe leniter conſequi: ipſe antecedere cum paucis armatis. Jámque quum procul hoſtis conſpici poſſet, milites in campo jubet galeari & ad pugnam parari. Quorum omnino numerus fuit xxx cohortium, cum equitibus cd, & ſagittariis ***.

XII. Hoſtes interim, quorum dux erat Labienus, & duo Pacidii; aciem dirigunt mirabili longitudine, non peditum, ſed equitum confertam: & inter eos, levis armaturæ Numidas, & ſagittarios pedites, interpoſuerant: & ita condenſaverant, ut procul Cæſariana pedeſtres copias arbitrarentur: & dextrum ac ſiniſtrum cornu magnis equitum copiis firmaverant. Interim Cæſar aciem dirigit ſimplicem, ut poterat, propter paucitatem. Sagittarios ante aciem conſtituit: equites dextro ſiniſtróque cornu opponit: & ita præcipit, ut providerent,

viderent, ne multitudine equitatûs hoſtium circumvenirentur: exiſtimabat enim ſe cum pedeſtribus copiis, acie inſtructâ, dimicaturum.

XIII. Quum utrimque exſpectatio fieret; neque Cæſar ſe moveret; & cum ſuorum paucitate contra magnam vim hoſtium artificio magìs, quàm viribus, decernendum videret; ſubitò adverſariorum equitatus ſeſe extendere, & in latitudinem promovere, colléſque complecti, & Cæſaris equitatum extenuare, ſimúlque ad circumeundum comparare ſe, cœperunt. Cæſariani equites eorum multitudinem ægre ſuſtinebant. Acies interim mediæ quum concurrere conarentur, ſubitò ex condenſis turmis pedites Numidæ levis armaturæ cum equitibus procurrunt, & inter legionarios milites jacula conjiciunt. Hìc quum Cæſariani in eos impetum feciſſent, illorum equites refugiebant; pedites interim reſiſtebant, dum equites rurſus curſu renovato peditibus ſuis ſuccurrerent.

XIV. Cæſar, novo genere pugnæ oblato, quum animadverteret ordines ſuorum in procurrendo turbari, (pedites enim, dum equites longiùs à ſignis perſequuntur, latere nudato, à proximis Numidis jaculis vulnerabantur; equites autem hoſtium pilum militis curſu facilè vitabant) edicit per ordines, ne quis miles à ſignis IV pedes longiùs procederet. Equitatus interim Labieni, ſuorum multitudine confiſus, Cæſaris paucitatem circumire conatur. Equites Juliani pauci, multitudine hoſtium defeſſi, equis convulneratis, paullatim cedere: hoſtes magìs magíſque inſtare. Ita, puncto temporis omnibus legionariis ab hoſtium equitatu circumventis, Cæſaríſque copiis in orbem compulſis, intra cancellos omnes conjecti pugnare cogebantur.

XV. Labienus in equo, capite nudo, verſari in primâ acie; ſimul ſuos cohortari: nonnunquam legionarios Cæſaris ita appellare: *Quid tu*, inquit, *miles tiro, tam feroculus es? vos quoque iſte verbis infatuavit? In magnum me hercule vos periculum impulit: miſereor veſtri.* Tum miles; *Non ſum*, inquit, *tiro, Labiene; ſed de legione* X *veteranus.* Tum Labienus; *non agnoſco*, inquit, *ſigna decumanorum.* Tum miles, *Jam me, quis ſim, intelliges.* Si-

mul caſſidem de capite dejecit, ut cognoſci ab eo poſſet; atque ita pilum viribus contortum dum in Labienum mittere contendit, equi graviter adverſo pectori affixit; & ait; *Labiene, decumanum militem, qui te petit, ſcito eſſe.* Omnium tamen animi in terrorem conjecti, & maximè tironum. Circumſpicere enim Cæſarem; neque amplius facere, niſi hoſtium jacula vitare.

XVI. Cæſar interim, conſilio hoſtium cognito, jubet aciem in longitudinem quàm maximam porrigi; alternis converſis cohortibus, ut una poſt alteram ante ſigna tenderet. Ita coronam hoſtium dextro ſiniſtróque cornu mediam dividit; & unam partem ab alterâ excluſam, equitibus intrinſecus adortus cum peditatu, telis conjectis in fugam vertit: neque longiùs progreſſus, veritus inſidias, ſe ad ſuos recipit. Idem altera pars equitum peditúmque Cæſaris facit. His rebus geſtis, & procul hoſtibus repulſis convulneratíſque; ad ſua præſidia ſeſe, ſic, ut erat inſtructus, recipere cœpit.

XVII. Interim M. Petreius & Cn. Piſo, cum equitibus Numidis MC electis, peditatúque ejuſdem generis ſatìs grandi, ex itinere rectà ſubſidio ſuis occurrunt. At hoſtes, ſuis ex terrore firmatis, rurſúſque renovatis animis; legionarios, converſis equitibus, ſe recipientes noviſſimos adoriri; & impedire cœperunt, quò minùs ſe in caſtra reciperent. Hâc re animadverſâ, Cæſar jubet ſigna converti, & medio campo redintegrari prœlium. Quum ab hoſtibus eodem modo pugnaretur; nec cominus ad manus rediretur; Cæſariſque equites jumenta ex nauſeâ recenti, ſiti, languore, paucitate, vulneribus defatigata, ad inſequendum hoſtem perſeverandúmque curſum tardiora haberent; dieíque pars exigua jam reliqua eſſet: cohortibus equitibúſque circumdatis imperat, ut uno ictu contenderent, neque remitterent, donec ultra ultimos colles hoſtes repuliſſent, atque eorum eſſent potiti. Itaque ſigno dato, quum jam hoſtes languidè negligentérque tela mitterent, ſubitò immittit cohortes turmáſque ſuorum; atque puncto temporis, hoſtibus nullo negotio campo pulſis poſt collémque dejectis, nacti locum, atque ibi pauliſper commorati, ita, ut erant inſtructi, leniter ſe ad ſuas recipiunt munitiones;

nes: itémque adverſarii malè accepti, tum demum ſe ad ſua præſidia contulerunt.

XVIII. Interim eâ re geſtâ, & prœlio dirempto; ex adverſariis perfugæ plures ex omni hominum genere, & præterea intercepti hoſtium complures equites peditéſque. Ex quibus cognitum eſt hoſtium conſilium; eos hâc mente & conatu veniſſe, ut, novo atque inuſitato genere prœlii, tirones legionariíque pauci perturbati, Curionis exemplo, ab equitatu circumventi opprimerentur: & ita Labienum dixiſſe pro concione; *tantam ſeſe multitudinem auxiliorum adverſariis ſubminiſtraturum, ut etiam cædendo in ipſâ victoriâ fatigati vincerentur, atque à ſuis ſuperarentur.* Quippe qui in illorum ſibi confideret multitudine: primùm, quòd audierat Romæ legiones veteranas diſſentire, neque in Africam velle tranſire; deinde, quòd triennio in Africâ ſuos milites conſuetudine retentos, fideles jam ſibi effeciſſet; maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum, levíſque armaturæ. Præterea ex fugâ prœlióque Pompeiano, quos ſecum à Brundiſio tranſportaverat, equites Germanos Gallóſque, ibíque poſtea ex hibridis libertinis ſervíſque conſcripſerat; armaverat, equóque frænato uti condocuerat. Præterea regia auxilia, elephanti CXX, equitatúſque innumerabilis: deinde legiones, conſcriptæ ex cujuſquemodi generis amplius XII millibus. Hâc ſpe atque eâ audaciâ inflammatus Labienus; cum equitibus Gallis Germaníſque MDC, Numidarum ſinè frænis VIII millibus, præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus MC, peditum ac levis armaturæ quater tanto, ſagittariis ac funditoribus hippotoxotíſque compluribus: his copiis, pridie Non. Jan. poſt diem III quàm Africam attigit, in campis planiſſimis puriſſimíſque, ab horâ diei quintâ uſque ad Solis occaſum eſt decertatum. In eo prœlio Petreius graviter ictus ex acie receſſit.

XIX. Cæſar interim caſtra munire diligentiùs, præſidia firmare majoribus copiis, vallúmque ab oppido Ruſpinâ uſque ad mare deducere, & à caſtris alterum eódem; quò tutiùs ultro citróque commeare, auxiliáque ſinè periculo ſibi ſuccurrere poſſent: tela tormentáque

táque ex navibus in caſtra comportare; remigum partem ex claſſe, Gallorum Rhodiorúmque, epibatarúmque, armare & in caſtra evocare; utì, ſi poſſet, eâdem ratione, quâ adverſarii, levis armatura interjecta inter equites ſuos interponeretur: ſagittariiſque ex omnibus navibus, Itureis, Syriis, & cujuſque generis ductis in caſtra compluribus, frequentabat ſuas copias: (audiebat enim Scipionem poſt diem tertium ejus diei, quo prœlium factum erat, appropinquare; copias ſuas cum Labieno & Petreio conjungere; cujus copiæ, legionum VIII & equitum IV millium, eſſe nunciabantur) officinas ferrarias inſtruere; ſagittáſque, & tela utì fierent complura, curare; glandes fundere; ſudes comparare; litteras in Siciliam nuncióſque mittere, ut ſibi crates materiémque congererent ad arietes, cujus inopia in Africâ eſſet; præterea ferrum plumbúmque mitteretur. Et animum etiam advertebat, frumento ſe in Africâ niſi importatitio uti non poſſe: priore enim anno, propter adverſariorum delectus, quòd ſtipendiarii aratores milites eſſent facti, meſſem non eſſe factam: præterea ex omni Africâ frumentum adverſarios in pauca oppida & bene munita comportâſſe, omnémque regionem Africæ exinanîſſe frumento: oppida, præter pauca quæ ipſi ſuis præſidiis tueri poterant, reliqua dirui atque deleri; & eorum incolas intrà ſua præſidia coëgiſſe commigrare; agros deſertos ac vaſtatos eſſe.

XX. Hâc neceſſitate Cæſar coactus, privatos ambiendo & blandè appellando, aliquantulum frumenti numerum in ſua præſidia congeſſerat; & eo parcè utebatur. Opera interim ipſe quotidie circumire, & alternas cohortes in ſtatione habere, propter hoſtium multitudinem. Labienus ſaucios ſuos, quorum numerus maximus fuit, jubet in plauſtris deligatos Adrumetum deportari. Naves interim Cæſaris onerariæ errabundæ malè vagabantur, incertæ locorum atque caſtrorum ſuorum; quas ſingulas ſcaphæ adverſariorum complures adortæ, incenderant atque expugnaverant. Hâc re nunciatâ Cæſari, claſſes circùm inſulas portúſque diſpoſuit; quò tutiùs commeatus ſupportari poſſet.

XXI.

XXI. M. Cato interim, qui Uticæ præerat, Cn. Pompeium filium multis verbis aſſiduéque objurgare non deſiſtebat. *Tuus, inquit, pater, iſtuc ætatis quum eſſet, & animadvertiſſet Remp. ab audacibus ſceleratiſque civibus oppreſſam, bonóſque aut interfectos aut exilio multatos patriâ civitatéque carere; gloriâ & animi magnitudine elatus, privatus atque adoleſcentulus, paterni exercitûs reliquiis collectis, penè oppreſſam funditus & deletam Italiam, urbémque Romanam, in libertatem vindicavit: idémque Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam, mirabili celeritate armis recepit. Quibus ex rebus ſibi eam dignitatem, quæ eſt per gentes clariſſima notiſſimáque, conciliavit; adoleſcentulúſque atque eques Romanus triumphavit. Atque ille, non ita amplis rebus patris geſtis, neque tam excellenti majorum dignitate partâ, neque tantis clientelis nominíſque claritate præditus, in Remp. eſt ingreſſus: tu contrà, & patris nobilitate & dignitate, & per te ipſe ſatìs animi magnitudine diligentiâque præditus; nónne eniteris & proficiſceris ad paternas clientelas, auxilium tibi reíque publicæ atque optimo cuique efflagitatum?* His verbis hominis graviſſimi incitatus adoleſcentulus, cum naviculis cujuſquemodi generis XXX, inibi paucis roſtratis, profectus ab Uticâ eſt in Mauritaniam; regnúmque Bogudis eſt ingreſſus: expeditóque exercitu; numero ſervorum, liberorum, II millium; cujus partem inermem, partem armatam habuerat; ad oppidum Aſcurum accedere cœpit: in quo oppido præſidium fuit regium. Pompeio adveniente; oppidani, uſque eò paſſi propiùs eum accedere, donec ad ipſas portas ac murum appropinquaret; ſubitò eruptione factâ, proſtratos perterritóſque Pompeianos in mare paſſim navéſque compulerunt. Ita re malè geſtâ, Cn. Pompeius filius naves indè avertit; neque poſtea littus attigit; claſſémque ad inſulas Baleares verſùs convertit.

XXII. Scipio interim cum iis copiis, quas paullò antè demonſtravimus, Uticæ grandi præſidio relicto, profectus, primùm Adrumeti caſtra ponit: deinde, ibi paucos dies commoratus, noctu itinere facto, cum Petreii & Labieni copiis ſe conjungit; atque unis caſtris factis, III millia paſſuum longè conſidunt. Equitatus interim eorum, circùm Cæſaris munitiones vagari; atque eos, qui

qui pabulandi aut aquandi gratia extra vallum progreſſi eſſent, excipere: ita omnes adverſarios intrà munitiones continere. Quâ re Cæſariani gravi annonâ ſunt conflictati; ideo quòd nondum neque ab Siciliâ, neque ab Sardiniâ commeatus ſupportatus erat; neque per anni tempus in mari claſſes ſinè periculo vagari poterant; neque amplius millia paſſuum VI terræ Africæ quoquo versùs tenebant; pabulique inopiâ premebantur. Quâ neceſſitate coacti, veterani milites equitéſque, qui multa terrâ maríque bella confeciſſent, & periculis inopiâque tali ſæpe eſſent conflictati; algà è littore collectâ, & aquâ dulci elutâ, & ita jumentis eſurientibus datâ, vitam eorum producebant.

XXIII. Dum hæc ita fierent; rex Juba, cognitis Cæſaris difficultatibus copiarúmque paucitate; non eſt viſum dari ſpatium convaleſcendi, augendarúmque ejus opum; itaque comparatis equitum magnis peditúmque copiis, ſubſidio ſuis, egreſſus è regno, ire contendit. P. Sitius interim & rex Bogud, conjunctis ſuis copiis, cognito regis Jubæ egreſſu, propiùs ejus regnum copias ſuas admovere; Cirtámque oppidum ejus regni opulentiſſimum adorti, paucis diebus pugnando capiunt; & præterea duo oppida Gætulorum: quibus quum conditionem ferrent, ut oppido excederent, ídque ſibi vacuum tranſderent; conditionémque repudiâſſent; poſtea ab eis capti interfectíque ſunt omnes. Indè progreſſi, agros oppidáque vexare non deſiſtunt. Quibus rebus cognitis, Juba, quum jam non longè ab Scipione atque ejus ducibus abeſſet, capit conſilium; *ſatius eſſe ſibi ſuóque regno ſubſidio ire, quàm, dum alios adjuturus proficiſceretur, ipſe ſuo regno expulſus, forſitan utrâque re expelleretur.* Itaque rurſus ſe recepit, atque auxilia ab Scipione etiam abduxit, ſibi ſuíſque rebus timens; elephantíſque XXX relictis, ſuis finibus oppidíſque ſuppetias profectus eſt.

XXIV. Cæſar, quum de ſuo interim adventu dubitatio in provinciâ eſſet; neque quiſquam crederet ipſum, ſed aliquem legatum cum copiis in Africam veniſſe; conſcriptis litteris circùm provinciam, omnes civitates facit de ſuo adventu certiores. Interim nobiles homines ex ſuis oppidis profugere, & in caſtra Cæſaris devenire,

venire, & de adverſariorum ejus acerbitate crudelitatéque commemorare cœperunt: quorum lacrymis quereliſque Cæſar commotus; quum antea conſtitiſſet in ſtativis caſtris; æſtate initâ, cunctis copiis auxiliiſque accitis, bellum cum adverſariis gerere inſtituit; litteris celeriter in Siciliam ad Allienum & Rabirium Poſtumum conſcriptis, & per cataſcopum miſſis, ut *ſine morâ aut ullâ excuſatione hyemis ventorúmque, exercitus ſibi quàm celerrimè tranſportaretur: Africam provinciam perire, funditúſque everti à ſuis inimicis: quòd niſi celeriter ſociis foret ſubventum; præter ipſam Africam terram, nihil, ne tectum quidem, quò ſe reciperent, ab illorum ſcelere inſidiiſque reliquum futurum.* Atque ipſe in tantâ erat feſtinatione & exſpectatione, ut, poſtero die quàm miſiſſet litteras. nunciúmque in Siciliam, claſſem exercitúmque morari diceret; noctes diéſque, oculos mentémque ad mare diſpoſitos directóſque haberet. Nec mirum: animadvertebat enim villas exuri, agros vaſtari, pecus diripi trucidaríque, oppida caſtelláque dirui deſeríque, principéſque civitatum aut interfici aut in catenis teneri, liberos eorum obſidum nomine in ſervitutem abripi: iis ſe in miſeriis ſuámque fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem eſſe non poſſe. Milites interim in opere exercere; caſtra munire; turres, caſtella facere; moléſque jacere in mare, non intermittere.

XXV. Scipio interim elephantos hôc modo condocefacere inſtituit. Duas inſtruxit acies: unam funditorum contra elephantos, quæ quaſi adverſariorum locum obtineret, & contra eorum frontem adverſam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos conſtituit; poſt illos autem aciem ſuam inſtruxit; ut, quum ab adverſariis lapides mitti cœpiſſent, & elephanti perterriti ſe ad ſuos convertiſſent, rurſus à ſuâ acie lapidibus miſſis eos converterent adversùm hoſtem. Quod ægre tardéque fiebat: rudes enim elephanti, multorum annorum doctrinâ uſúque vetuſto vix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur.

XXVI. Dum hæc ad Ruſpinam ab utriſque ducibus adminiſtrantur: C. Virgilius Prætorius, qui Thapſo oppido

do maritimo præerat; quum animadvertiſſet naves ſingulas cum exercitu Cæſaris, incertas locorum atque caſtrorum ſuorum, vagari; occaſionem nactus, navem, quam ibi habuit actuariam, complet militibus & ſagittariis: eidem ſcaphas de navibus adjungit; ac ſingulas naves Cæſarianas conſectari cœpit: &, quum plures adortus, pulſus fugatúſque indè diſceſſiſſet, nec tamen deſiſteret periclitari; fortè incidit in navem, in quâ erant duo Titi Hiſpani adoleſcentes, tribuni legionis v, quorum patrem Cæſar in Senatum legerat; & cum his T. Salienus, centurio legionis ejuſdem; qui M. Meſſalam legatum obſederat Meſſanæ, & ſeditioſiſſimâ oratione apud eum eſt uſus; idémque & pecuniam & ornamenta triumphi Cæſaris retinenda & cuſtodienda curaverat; & ob has cauſas timebat ſibi. Hic, propter conſcientiam peccatorum ſuorum, perſuaſit adoleſcentibus, ne repugnarent, ſeſéque Virgilio tranſderent. Itaque deducti à Virgilio ad Scipionem, cuſtodibus tranſditi, & poſt diem III ſunt interfecti. Qui quum ducerentur ad necem; petiſſe dicitur major Titus à centurionibus, utì ſe priorem, quàm fratrem, interficerent; ídque ab eis facilè impetrâſſe, atque ita eſſe interfectos.

XXVII. Turmæ interim equitum, quæ pro vallo in ſtationibus eſſe ſolebant, ab utriſque ducibus quotidie minutis prœliis inter ſe pugnare non intermittunt: nonnumquam etiam Germani Gallíque Labieniani, cum Cæſaris equitibus, fide datâ, inter ſe colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatûs Leptìm oppidum, cui præerat Saſerna cum cohortibus III, oppugnare ac vi irrumpere conabatur: quod ab defenſoribus, propter egregiam munitionem oppidi, & tormentorum multitudinem, facilè & ſinè periculo defendebatur. Quod ubi ejus facere equitatus ſæpius non intermittebat; & quum fortè ante portam turma denſa adſtitiſſet: ſcorpione accuratiùs miſſo, atque eorum decurione percuſſo, & ad terram defixo; reliqui perterriti, fugâ ſe in caſtra recipiunt. Quo facto, poſtea ſunt deterriti oppidum tentare.

XXVIII.

XXVIII. Scipio interim ferè quotidie non longè ab ſuis caſtris paſſibus ccc inſtruere aciem, ac, majore diei parte conſumptâ, rurſus ſe in caſtra recipere. Quod quum ſæpius fieret; neque ex Cæſaris caſtris quiſquam prodiret, neque propiùs ejus copias accederet: deſpectâ patientiâ Cæſaris exercitûſque ejus, univerſis copiis productis, elephantíſque turritis xxx ante aciem inſtructis, quàm latiſſimè potuit porrectâ equitum peditúmque multitudine, uno tempore progreſſus, haud ita longè à Cæſaris caſtris conſtitit in campo. Quibus rebus cognitis, Cæſar jubet milites, qui extra munitiones proceſſerant, quíque pabulandi aut lignandi aut etiam muniendi gratiâ vallum petierant, quaéque ad eandem rem opus erant, omnes intrà munitiones minutatim modeſtéque ſinè tumultu aut terrore ſe recipere, atque in opere conſiſtere; equitibus autem, qui in ſtatione fuerant, præcipit, ut uſque eo locum obtinerent, in quo paullò antè conſtitiſſent, donec ab hoſte miſſum telum ad ſe perveniret; quòd ſi propiùs accederetur, quàm honeſtiſſimè ſe intrà munitiones reciperent. Alii quoque equitatui edicit, utì ſuo quiſque loco paratus armatúſque præſtò eſſet. At hæc non ipſe per ſe coràm, quum de vallo perſpecularetur, ſed, mirabili peritus ſcientiâ bellandi, in prætorio ſedens, per ſpeculatores & nuncios imperabat, quæ fieri volebat. Animadvertebat enim, quamquam magnis eſſent copiis adverſarii freti; tamen ſæpe à ſe fugatis, pulſis, perterritíſque, & conceſſam vitam & ignota peccata: quibus rebus numquam tanta ſuppeteret, ex ipſorum inertiâ conſcientiâque animi, victoriæ fiducia, ut caſtra ſua adoriri auderent. Præterea ipſius nomen auctoritáſque, magnâ ex parte, eorum exercitûs minuebat audaciam. Tum egregiæ munitiones caſtrorum, & valli foſſarúmque altitudo, & extra vallum ſtyli cæci mirabilem in modum conſiti, vel ſinè defenſoribus aditum adverſariis prohibebant. Scorpionum, catapultarum, cæterorúmque telorum, quæ ad defendendum ſolent parari, magnam copiam habebat. Atque hæc, propter exercitûs ſui præſentis paucitatem & tirocinium, præparaverat; non hoſtium vi & metu commotus patientem ſe timidúmque

que hoſtium opinioni præbebat. Neque idcircò copias (quamquam erant paucæ, tironúmque) non educebat in aciem, quòd victoriæ ſuorum diffideret; ſed referre arbitrabatur, cujuſmodi victoria eſſet futura: turpe enim ſibi exiſtimabat, tot rebus geſtis, tantíſque exercitibus devictis, tot tam claris victoriis partis; ab reliquis copiis adverſariorum ſuorum ex fugâ collectis, ſe cruentam adeptum exiſtimari victoriam. Itaque conſtituerat gloriam exſultationémque eorum pati, donec ſibi veteranarum legionum pars aliqua in ſecundo commeatu occurriſſet.

XXIX. Scipio interim paulliſper, ut antè dixi, in eo loco commoratus, ut quaſi deſpexiſſe Cæſarem videretur; paullatim reducit ſuas copias in caſtra, &, concione advocatâ, de terrore ſuo deſperationéque exercitûs Cæſaris verba facit; &, cohortatus ſuos, victoriam propriam ſe eis brevi daturum pollicetur. Cæſar jubet milites rurſus ad opus redire; &, per cauſam munitionum, tirones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidæ Gætulique diffugere quotidie ex caſtris Scipionis; &, partim in regnum ſe conferre; partim, quòd ipſi majoréſque eorum beneficio C. Marii uſi fuiſſent, Cæſarémque ejus affinem eſſe audiebant, in ejus caſtra perfugere catervatim non intermittunt. Quorum ex numero electos homines, illuſtriores Gætulos, litteris ad ſuos cives datis, cohortatus, ut *manu factâ ſe ſuóſque defenderent, & ne ſuis inimicis adverſariíſque dicto audientes eſſent*, mittit.

XXX. Dum hæc ad Ruſpinam fiunt; legati ex Acillâ civitate liberâ, etiam undique, ad Cæſarem veniunt; *ſéque paratos, quæcunque imperâſſet, & libenti animo facturos* pollicentur: *tantùm orare & petere ab eo, ut ſibi præſidium daret, quò tutiùs id & ſinè periculo facere poſſent: ſe & frumentum & quæcumque res eis ſuppeteret, communis ſalutis gratiâ ſubminiſtraturos*. Quibus rebus facilè à Cæſare impetratis, præſidióque dato; C. Meſſium, ædilitiâ functum poteſtate, Acillam jubet proficiſci. Quibus rebus cognitis; Conſidius Longus, qui Adrumeti cum II legionibus & equitibus DCC præerat, celeriter, ibi parte præſidii relictâ, cum VIII cohortibus

Acillam ire contendit. Meſſius, celeriùs itinere confecto, prior Acillam cum cohortibus pervenit. Conſidius interim, quum ad urbem cum copiis acceſſiſſet, & animadvertiſſet præſidium Cæſaris ibi eſſe; non auſus periculo ſuo rem facere, nullâ re geſtâ pro multitudine hominum, rurſus Adrumetum ſe recipit: deinde paucis pòſt diebus, equeſtribus copiis à Labieno adductis, rurſus Acillanos caſtris poſitis obſidere cœpit.

XXXI. Per id tempus C. Salluſtius Criſpus, quem paucis antè diebus miſſum à Cæſare cum claſſe demonſtravimus, Cercinnam pervenit. Cujus adventu, C. Decimius quæſtorius, qui ibi cum grandi familiæ ſuæ præſidio præerat commeatui, parvulum navigium nactus conſcendit, ac ſe fugæ commendat. Salluſtius interim prætor à Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti invento, naves onerarias, quarum ibi ſatìs magna copia fuit, complet, atque in caſtra ad Cæſarem mittit. Allienus interim proconſul è Lilybæo in naves onerarias imponit legiones XIII & XIV, & equites Gallos DCCC, funditorum ſagittariorúmque mille; ac ſecundum commeatum in Africam mittit ad Cæſarem: quæ naves, ventum ſecundum nactæ, IV die in portum ad Ruſpinam, ubi Cæſar caſtra habuerat, incolumes pervenerunt. Ita Cæſas duplici lætitiâ ac voluptate uno tempore auctus, frumento auxiliiſque; tandem, ſuis exhilaratis, annonâque levatâ, ſollicitudinem deponit; legiones equitéſque ex navibus egreſſos, jubet ex languore nauſeâque reficere; dimiſſos in caſtella munitionéſque diſponit.

XXXII. Quibus rebus Scipio, quîque cum eo eſſent comites, mirari & requirere. C. Cæſarem, qui ultro conſuëſſet bellum inferre ac laceſſere prœlio, ſubitò commutatum non ſinè magno conſilio ſuſpicabantur. Itaque ejus patientiâ in magnum timorem conjecti; ex Gætulis duos, quos arbitrabantur ſuis rebus amiciſſimos, magnis præmiis pollicitationibúſque propoſitis, pro perfugis ſpeculandi gratiâ in Cæſaris caſtra mittunt: qui ſimul ad eum ſunt deducti, petierunt, ut ſibi liceret ſinè periculo verba proloqui. Poteſtate facta: *Sæpenumero*, inquiunt, *Imperator, complures Gætuli, qui ſumus*

mus clientes C. Marii; & propemodum omnes cives Romani, qui ſunt in legione IV & VI*; ad te voluimus, in tuáque præſidia confugere: ſed cuſtodiis equitum Numidarum, quò id ſinè periculo minùs faceremus, impediebamur. Nunc, datâ facultate, pro ſpeculatoribus miſſi à Scipione, ad te cupidiſſimè venimus; ut perſpiceremus, num quæ foſſæ aut inſidiæ elephantis ante caſtra portáſque valli eſſent factæ; ſimúlque conſilia veſtra contra eaſdem beſtias, comparationémque pugnæ cognoſceremus, atque ei renunciaremus.* Qui collaudati à Cæſare, ſtipendióque donati, ad reliquos perfugas deducuntur. Quorum orationem celeriter veritas comprobavit: namque poſtero die ex legionibus iis, quas Gætuli nominaverunt, milites, legionarii complures à Scipione in caſtra Cæſaris perfugerunt.

XXXIII. Dum hæc ad Ruſpinam geruntur; M. Cato, qui Uticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, Afrorum, ſervorum denique & cujuſquemodi generis hominum, qui modò per ætatem arma ferre poterant, habere, atque ſub manum Scipionis in caſtra ſubmittere, non intermittit. Legati interim ex oppido Tiſdræ, in quo tritici modiûm millia CCC comportata fuerant à negotiatoribus Italicis aratoribúſque, ad Cæſarem venere; quantáque copia frumenti apud ſe ſit, docent; ſimúlque orant, ut ſibi præſidium mittat, quò faciliùs & frumentum & copiæ ſuæ conſerventur. Quibus Cæſar in præſentiâ gratias agit, præſidiúmque brevi tempore ſe miſſurum dixit; cohortatúſque, ad ſuos cives jubet proficiſci. P. Sitius interim cum copiis, Numidiæ fines ingreſſus; caſtello in monte loco munito locato, in quod Juba belli gerendi gratiâ & frumentum & res cæteras, quæ ad bellum uſui ſolent eſſe, comportaverat, vi expugnando eſt potitus.

XXXIV. Cæſar, poſtquam legionibus veteranis II, equitatu, levíque armaturâ, copias ſuas ex ſecundo commeatu auxerat; naves VI onerarias ſtatim jubet Lilybæum, ad reliquum exercitum tranſportandum, proficiſci: ipſe VI Kal. Febr. circiter vigiliâ primâ imperat, ſpeculatores apparitoréſque omnes ut ſibi præſtò eſſent. Itaque, omnibus inſciis, neque ſuſpicantibus, vigiliâ tertiâ jubet omnes legiones ex caſtris educi, atque ſe

conſequi

conſequi ad oppidum Ruſpinam verſùs, in quo ipſe præſidium habuit, & quod primum ad amicitiam ejus acceſſit: indè parvulam proclivitatem digreſſus, ſiniſtrâ parte campi, propter mare legiones ducit. Híc campus mirabili planitie patet millia paſſuum XV; quem jugum ingens à mari ortum, neque ita præaltum, velut theatri efficit ſpeciem. In hôc jugo colles ſunt excelſi pauci; in quibus ſingulæ turres, ſpeculaéque ſingulæ perveteres, erant collocatæ; quarum apud ultimam præſidium & ſtatio fuit Scipionis.

XXXV. Poſtquam Cæſar ad jugum, de quo docui, aſcendit; atque in unumquemque collem turres caſtelláque facere cœpit; atque ea minùs ſemihorâ effecit; & poſtquam non ita longè ab ultimo colle turríque fuit, quæ proxima fuit caſtris adverſariorum; in quâ docui eſſe præſidium ſtationémque Numidarum: paullíſper commoratus, perſpectâque naturâ loci, equitatu in ſtatione diſpoſito, legionibus opus attribuit; brachiúmque medio jugo, ab eo loco ad quem pervenerat, uſque ad eum unde egreſſus erat, jubet dirigi ac muniri. Quod poſtquam Scipio Labienúſque animadverterunt; equitatu omni ex caſtris educto, aciéque æqueſtri inſtructâ, à ſuis munitionibus circiter paſſus mille progrediuntur; pedeſtrémque copiam in ſecundâ acie, minus paſſus CD à caſtris ſuis, conſtituunt.

XXXVI. Cæſar in opere milites adhortari, neque adverſariorum copiis moveri. Jam quum non amplius paſſuum MD inter hoſtium aciem ſuáſque munitiones eſſe animadvertiſſet; intellexiſſétque ad impediendos milites ſuos, & ab opere depellendos, hoſtem propiùs accedere; neceſſéque haberet legiones à munitionibus deducere: imperat turmæ Hiſpanorum, ut ad proximum collem properè occurrerent, præſidiúmque indè deturbarent, locúmque caperent; eodémque jubet levis armaturæ paucos conſequi ſubſidio: qui miſſi celeriter, Numidas adorti, partim vivos capiunt, nonnullos equites fugientes convulneraverunt; locóque ſunt potiti. Poſtquam id Labienus animadvertit; quò celeriùs iis auxilium ferret, ex acie inſtructâ equitatûs ſui propè totum dextrum cornu avertit, atque ſuis fugientibus

ſuppetias ire contendit. Quod ubi Cæſar conſpexit Labienum ab ſuis copiis longiùs jam abſceſſiſſe; equitatûs ſui alam ſiniſtram ad intercludendos hoſtes immiſit.

XXXVII. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, villa permagna, IV turribus extructa, quæ Labieni proſpectum impediebat, ne poſſet animadvertere ab equitatu Cæſaris ſe intercludi. Itaque non priùs vidit turmas Julianas, quàm ſuos cædi à tergo ſenſit: ex quâ re ſubitò in terrorem converſo equitatu Numidarum, rectà in caſtra fugere contendit. Galli Germaníque qui reſtiterant, ex ſuperiore loco & poſt tergum circumventi, fortitérque reſiſtentes, conciduntur univerſi. Quod ubi legiones Scipionis, quæ pro caſtris erant inſtructæ, animadverterunt; metu ac terrore obcæcatæ, omnibus portis in ſua caſtra fugere cœperunt. Poſtea, Scipione ejúſque copiis campo collibúſque exturbatis, atque in caſtra compulſis; quum receptui Cæſar cani juſſiſſet, equitatúmque omnem intrà ſuas munitiones recepiſſet; campo purgato, animadvertit mirifica corpora Gallorum Germanorúmque, qui partim ejus auctoritatem erant ex Galliâ ſecuti, partim pretio pollicitationibúſque adducti ad eum ſe contulerant; nonnulli, qui, ex Curionis prœlio capti conſervatíque, parem gratiam in fide partiendâ præſtare voluerant: horum corpora, mirificâ ſpecie amplitudinéque, cæſa toto campo, ac proſtrata diverſè jacebant.

XXXVIII. His rebus geſtis, poſtero die Cæſar ex omnibus præſidiis cohortes deducit, atque omnes ſuas copias in campo inſtruxit: Scipio, ſuis malè acceptis, occiſis, vulneratíſque, intrà ſuas continere ſe munitiones cœpit. Cæſar, inſtructâ acie, ſecundùm infimas jugi radices propiùs munitiones leniter acceſſit. Jámque minus mille paſſuum ab oppido Uzitâ, quod Scipio tenebat, aberant legiones Julianæ; quum Scipio, veritus ne oppidum amitteret, unde aquari reliquíſque rebus ſublevari ejus exercitus conſueverat; eductis omnibus copiis, quadruplici acie inſtructâ, ex inſtituto ſuo primâ equeſtri turmatim directâ, elephantíſque turritis interpoſitis armatíſque, ſuppetias ire contendit.

Quod

Quod ubi Cæſar animadvertit; arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum, ad ſe certo animo venire; in eo loco, quo paulló ante commemoravi, ante oppidum conſtitit; ſuámque aciem mediam eo oppido texit: dextrum ſiniſtrúmque cornu, ubi elephanti erant, in conſpectu pátenti adverſariorum conſtituit.

XXXIX. Quum jam propè Solis occaſum Cæſar exſpectaviſſet; neque ex eo loco, quo cónſtiterat, Scipionem progredi propiùs ſe animadvertiſſet; locóque magis ſe defendere, ſi res coëgiſſet, quàm in campo cominus conſiſtere audere: non eſt viſa ratio propiús accedendi eo die ad ad oppidum; quoniam ibi præſidium grande Numidarum eſſe cognoverat, hoſtéſque mediam aciem ſuam oppido texiſſe; ſibíque difficile factu eſſe intellexit, ſimul & oppidum uno tempore oppugnare, & in acie in cornu dextro ac ſiniſtro ex iniquiore loco pugnare; præſertim, quum milites à manè diei jejuni ſub armis ſtetiſſent defatigati. Itaque reductis ſuis copiis in caſtra, poſtero die propiùs eorum aciem inſtituit exporrigere munitiones.

XL. Interim Conſidius, qui Acillam & VIII cohortes ſtipendiarias Numidis Gætulíſque obſidebat, ubi C. Meſſius cohortibus præerat; diu multúmque expertus, magníſque operibus ſæpe admotis, & iis ab oppidanis incenſis, quum proficeret nihil; ſubito nuncio de equeſtri prœlio allato commotus; frumento, cujus in caſtris copiam habuerat, incenſo; vino, oleo, cæteríſque rebus, quæ ad victum parari ſolent, corruptis; Acillam, quam obſidebat, deſeruit: atque, itinere per regnum Jubæ facto, copias cum Scipione partitus Adrumetum ſe recepit.

XLI. Interea ex ſecundo commeatu, quem à Siciliâ miſerat Allienus, navis una, in quâ fuerat Q. Comminius & L. Ticida eques Romanus, ab reſiduâ claſſe quum erraviſſet, delatáque eſſet vento ad Thapſum; à Virgilio ſcaphis navicuĺíſque actuariis excepta eſt, & ad Scipionem deducta. Item altera navis triremis ex eâdem claſſe errabunda, ac tempeſtate ad Ægimurum delata, à claſſe Vari & M. Octavii eſt capta; in quâ milites veterani cum uno centurione, & nonnulli tirones fuerunt:

quos Varus aſſervatos ſinè contumeliâ, deducendos curavit ad Scipionem. Qui poſtquam ad eum pervenerunt, & ante ſuggeſtum ejus conſtiterunt; *Non veſtrâ,* inquit, *ſponte vos certò ſcio, ſed illius ſcelerati veſtri imperatoris impulſu & imperio coactos, cives & optimum quemque nefariè conſectari: quos quoniam fortuna in noſtram detulit poteſtatem; ſi, id quod facere debetis, Rempublicam cum optimo quoque defenditis, certum eſt vobis vitam & pecuniam donare. Quapropter, quid ſentiatis, proloquimini.* Hâc habitâ oratione Scipio, quum exiſtimâſſet pro ſuo beneficio ſinè dubio ab iis gratias ſibi actum iri, poteſtatem iis dicendi fecit. Ex iis centurio legionis XIV; *Pro tuo,* inquit, *ſummo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim imperatorem te appello) quòd mihi vitam incolumitatémque belli jure capto polliceris: & forſan iſto uterer beneficio, ſi non ei ſummum ſcelus adjungeretur. Egóne contra Cæſarem imperatorem meum, apud quem ordinem duxi; ejúſque exercitum, pro cujus dignitate victoriâque ampliùs XXXVI annos depugnavi; adverſus armatúſque conſiſtam? Neque ego iſtud facturus ſum; & te magnopere, ut de negotio deſiſtas, adhortor. Contra cujus enim copias contendas, ſi minùs antea expertus es, licet nunc cognoſcas. Elige ex tuis cohortem unam, quam putas eſſe firmiſſimam; & conſtitue contra me: ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tuâ tenes poteſtate, non amplius X ſumam: tunc ex virtute noſtra intelliges, quid ex tuis copiis ſperare debeas.* Poſtquam hæc centurio præſenti animo adversùs opinionem ejus eſt locutus; irâ percitus Scipio, atque animi dolore incenſus, annuit centurionibus, quid fieri vellet: atque ante pedes centurionem interficit; reliquóſque veteranos à tironibus jubet ſecerni. *Abducite,* inquit, *iſtos nefario ſcelere contaminatos, & cæde civium ſaginatos.* Sic extra vallum deducti ſunt, & cruciabiliter interfecti. Tirones autem jubet inter legiones diſpertiri; & Cominium cum Ticidâ in conſpectum ſuum prohibet adduci. Quâ ex re Cæſar commotus; eos, quos in ſtationibus cum longis navibus apud Thapſum cuſtodiæ causâ in ſalo eſſe juſſerat, ut ſuis onerariis longíſque navibus præſidio eſſent; ob negligentiam, ignominiæ causâ dimittendos ab exercitu, graviſſimúmque in eos edictum proponendum curavit.

XLII. Per id tempus ferè Cæſaris exercitui res accidit incredibilis auditu: namque, Vergiliarum ſigno confecto, circiter vigiliâ ſecundâ noctis, nimbus cum ſaxeâ grandine ſubitò eſt exortus ingens. Ad hoc autem incommodum acceſſerat, quòd Cæſar non, more ſuperiorum imperatorum, in hybernis exercitum continebat; ſed in tertio quartóque die procedendo, propiúſque hoſtem accedendo, caſtra communiebat; operéque faciendo, milites ſe circumſpiciendi non habebant facultatem. Præterea ita ex Siciliâ exercitum tranſportaverat, ut, præter ipſum militem & arma, neque vas neque mancipium neque ullam rem, quæ uſu militi eſſe conſuevit, in naves imponi pateretur: in Africâ autem, non modò ſibi quidquam non acquiſierant aut paraverant; ſed etiam, propter annonæ caritatem, antè parata conſumpſerant. Quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci ſub pellibus acquieſcebant: reliqui, ex veſtimentis tentoriolis factis, atque arundinibus ſcopíſque contextis, permanebant. Itaque, ſubito imbre grandinéque conſecutâ, gravati pondere, tenebris aquâque omnes ſubruti disjectíque, nocte intempeſtâ, ignibus extinctis, rebúſque ad victum pertinentibus omnibus corruptis, per caſtra paſſim vagabantur, ſcutíſque capita contegebant. Eâdem nocte, v legionis pilorum cacumina ſuâ ſponte arſerunt.

XLIII. Rex interim Juba de equeſtri prœlio Scipionis certior factus, evocatúſque ab eodem litteris: præfecto Saburâ, cum parte exercitûs, contra Sitium relicto; ut, quum ipſe aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis à terrore Cæſaris liberaretur; cum III legionibus, equitibúſque frenatis DCCC, Numidis ſinè frenis, peditibúſque levis armaturæ grandi numero, elephantíſque XXX, egreſſus è regno, ad Scipionem eſt profectus. Poſtquam ad eum pervenit; caſtris regiis ſeorſum poſitis, cum eis copiis, quas commemoravi, haud ita longè ab Scipione conſedit. (Erat in caſtris Cæſaris ſuperiori tempore magnus terror; &, exſpectatione copiarum regiarum, exercitus ejus magìs ſuſpenſiore animo ante adventum Jubæ commovebatur: poſtquam verò caſtra caſtris contulit; deſpectis ejus copiis, omnem ter-

rorem deponit: ita, quam antea abſens habuerat auctoritatem, eam omnem præſens dimiſerat.) Quo facto, facile fuit intellectu, Scipioni additum animum fiduciámque regis adventu: nam poſtero die univerſas ſuas regíſque copias cum elephantis LX productas in aciem, quàm ſpecioſiſſimè potuit, inſtruxit; ac paullò longiùs progreſſus à ſuis munitionibus, haud ita diu commoratus ſe recepit in caſtra.

XLIV. Cæſar, poſtquam animadvertit Scipioni auxilia ferè, quæ exſpectâſſet, omnia conveniſſe; neque moram pugnandi ullam fore: per jugum ſummum cum copiis progredi cœpit; & brachia protinus ducere, & caſtella munire, propiúſque Scipionem capiendo loca excelſa occupare contendit. Adverſarii, magnitudine copiarum confiſi, proximum collem occupaverunt; atque ita longiùs ſibi progrediendi eripuerunt facultatem. Ejuſdem collis occupandi gratiâ, Labienus conſilium ceperat; &, quo propiore loco fuerat, eò celeriùs occurrerat. Erat convallis ſatìs magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis ſpeluncæ in modum ſubrutis; quæ erant tranſgredienda Cæſari antè, quàm ad eum collem, quem capere volebat, perveniretur: ultráque eam convallem olivetum vetus crebris arboribus condenſum. Hic quum Labienus animadvertiſſet Cæſarem, ſi vellet eum locum occupare, priùs neceſſe eſſe convallem olivetúmque tranſgredi; eorum locorum peritus, in inſidiis cum parte equitatûs levíque armaturâ conſedit: & præterea poſt montem colléſque, equites in occulto collocaverat; ut, quum ipſe ex improviſo legionarios adortus eſſet, ex colle ſe equitatus oſtenderet; & re duplici perturbatus Cæſar, ejúſque exercitus, neque retro regrediundi neque ultrà procedendi oblatâ facultate, circumventus concideretur. Cæſar, equitatu antè præmiſſo, inſcius inſidiarum, quum ad eum locum veniſſet; abuſi ſive obliti præceptorum Labieni, ſive veriti ne in foſsâ ab equitibus opprimerentur, rari ac ſinguli de rupe prodire & ſumma petere collis: quos Cæſaris equites conſecuti, partim interfecerunt, partim vivorum ſunt potiti: deinde protinus collem petere contenderunt; atque eum, decuſſo Labieni præſidio, celeriter occupaverunt.

La-

Labienus, cum parte equitum, vix fugâ ſibi peperit ſalutem.

XLV. Hâc re per equites geſtâ, Cæſar legionibus opera diſtribuit; atque in eo colle, quo erat potitus, caſtra munivit. Deinde ab ſuis maximis caſtris, per medium campum, è regione oppidi Uzitæ, (quod, inter ſua caſtra & Scipionis, in planitie poſitum erat, tenebatúrque à Scipione) duo brachia inſtituit duci, & ita erigere, ut ad angulum dextrum ſiniſtrúmque ejus oppidi convenirent. Id hâc ratione opus inſtruebat, ut, quum propiùs oppidum copias admoviſſet, oppugnaréque cœpiſſet; tecta latera ſuis munitionibus haberet, ne, ab equitatûs multitudine circumventus, ab oppugnatione deterreretur: præterea, quò faciliùs colloquia fieri poſſent, &, ſi qui perfugere vellent, (id quod antea ſæpe accidebat magno cum eorum periculo) tum facilè & ſinè periculo fieret. Voluit etiam experiri, quum propiùs hoſtem acceſſiſſet, haberétne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas cauſas, quòd is locus depreſſus erat, puteíque ibi nonnulli fieri poterant: aquatione enim longâ & anguſtâ utebatur. Dum hæc opera, quæ antè dixi, fiebant à legionibus; interim pars acie ante opus inſtructâ ſub hoſte ſtabat. Equites barbari levíſque armaturæ, præliis minutis comminus dimicabant.

XLVI. Cæſar ab eo opere quum jam ſub veſperum copias in caſtra reduceret; magno incurſu, cum omni equitatu levíque armaturâ, Juba, Scipio, Labienus, in equites impetum fecerunt. Equites Cæſariani, vi univerſæ ſubitaéque hoſtium multitudinis pulſi, parumper ceſſerunt. Quæ res aliter adverſariis cecidit: namque Cæſar, ex medio itinere copiis reductis, equitibus ſuis auxilium tulit; equites autem, adventu legionum animo addito, converſis equis, in Numidas cupidè inſequentes diſperſóſque impetum fecerunt; atque eos convulneratos uſque in caſtra regia repulerunt, multóſque ex iis interfecerunt: quod nî in noctem prœlium eſſet conjectum, pulvíſque vento flatus omnium proſpectu offeciſſet; Juba cum Labieno capti, in poteſtatem Cæſaris veniſſent; equitatúſque cum levi armaturâ funditus ad internecionem deletus eſſet. Interim incredibiliter ex

legionibus IV ad VI Scipionis milites diffugere, partim in caſtra Cæſaris, partim in quas quiſque poterat regiones pervenire: itémque equites Curioniani, diffiſi Scipioni ejúſque copiis, complures ſe eódem conferebant.

XLVII. Dum hæc circùm Uzitam ab utriſque ducibus adminiſtrantur; legiones duæ, IX & X, ex Siciliâ navibus onerariis profectæ, quum jam non longè à portu Ruſpinæ abeſſent, conſpicatæ naves Cæſarianas, quæ in ſtatione apud Thapſum ſtabant; veriti, ne in adverſariorum, ut inſidiandi gratiâ ibi commorantium, claſſem inciderent; imprudentes vela in altum dederunt: ac diu multúmque jactati, tandem multis poſt diebus, ſiti inopiâque confecti, ad Cæſarem pervenerunt.

XLVIII. Quibus legionibus expoſitis: memor in Italiâ priſtinæ licentiæ militaris, ac rapinarum certorum hominum; parvulam modò cauſulam nactus Cæſar, quòd C. Avienus tribunus militum decimæ legionis, navem commeatu, familiâ ſuâ, atque jumentis occupaviſſet, neque militem unum ab Siciliâ ſuſtuliſſet; poſtero die de ſuggeſtu, convocatis omnium legionum tribunis centurionibúſque; *Maximè vellem*, inquit, *homines ſuæ petulantiæ nimiaéque libertatis aliquando finem feciſſent; meaéque lenitatis, modeſtiæ, patientiaéque, rationem habuiſſent: ſed, quoniam ipſi ſibi neque modum neque terminum conſtituunt; quò cæteri diſſimiliter ſe gerant, egomet ipſe documentum more militari conſtituam. C. Aviene; quòd in Italiâ milites populi Romani contra rempublicam inſtigâſti; rapináſque per municipia feciſti; quódque mihi reique publ. inutilis fuiſti; & pro militibus tuam familiam jumentáque in naves impoſuiſti; tuâque operâ militibus tempore neceſſario reſpublica caret; ob eas res, ignominiæ causâ, ab exercitu meo te removeo: hodiéque ex Africâ abeſſe, &, quantum poteſt, proficiſci jubeo. Itémque te, A. Fontei, quòd tribunus militum ſeditioſus, malúſque civis fuiſti; ab exercitu dimitto. T. Saliene, M. Tiro, C. Cluſinas; quum ordines in meo exercitu beneficio, non virtute, conſecuti, ita vos geſſeritis, ut neque bello fortes, neque pace boni aut utiles fueritis; & magis in ſeditione concitandi milites adversùs veſtrum imperatorem, quàm pudoris modeſtiaéque fueritis ſtudioſiores: indignos vos eſſe arbitror, qui in meo exercitu ordines*

dines

dines ducatis; miſsóſque facio, &, quantum poteſt, abeſſe ex Africâ jubeo. Itaque tranſdidit eos centurionibus; & ſingulis non ampliùs ſingulis additis ſervis, in navi imponendos ſeparatim curavit.

XLIX. Gætuli interim perfugæ, quos cum litteris mandatíſque à Cæſare miſſos ſuprà docuimus, ad ſuos cives perveniunt: quorum auctoritate facilè adducti, Cæſaríſque nomine perſuaſi, à rege Jubâ deſciſcunt; celeritérque cuncti arma capiunt; contráque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis: Juba diſtentus triplici bello, neceſſitate coactus; de ſuis copiis, quas contra Cæſarem adduxerat, VI cohortes in fines regni ſui mittit, quæ eſſent præſidio contra Gætulos.

L. Cæſar brachiis perfectis, permotíſque uſque eò, ut telum ex oppido adjici non poſſet; caſtra munit. Baliſtis ſcorpionibúſque crebris ante frontem caſtrorum contráque oppidum, collocatis; defenſores muri deterrere non intermittit: eóque V legiones ex ſuperioribus caſtris deducit. Quâ facultate oblatâ: illuſtriores notiſſimíque, conſpectum amicorum propinquorúmque efflagitabant, atque inter ſe colloquebantur. Quæ res quid utilitatis haberet, Cæſarem non fallebat. Namque Gætuli ex equitatu regio nobiliores, equitúmque præfecti; quorum patres cum Mario antè meruerant; ejúſque beneficio agris finibúſque donati, poſt Sullæ victoriam ſub Hiempſalis regis erant poteſtate dati; occaſione captâ, nocte jam luminibus accenſis, cum equis calonibúſque ſuis circiter mille perfugiunt in Cæſaris caſtra, quæ erant in campo proximè Uzitæ locata.

LI. Quod poſtquam Scipio, quíque cum eo erant, cognoverunt; quum commoti ex tali incommodo eſſent, ferè per id tempus M. Aquinium cum C. Saſernâ colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, *nil attinere eum cum adverſariis colloqui.* Quum nihilominus ejus ſermonem nuncius ad ſe referret; reſtarétque, ut reliqua, quæ vellet, perageret; viator poſtea ab Jubâ ad eum eſt miſſus, qui diceret, audiente Saſernâ, *Vetat te rex colloqui.* Quo nuncio perterritus, diſceſſit; & dicto audiens fuit regi. Uſu veniſſe hoc civi

Romano miror, & ei, qui à Populo Romano honores accepiſſet; incolumi patriâ, fortuníſque omnibus, Jubæ barbaro potiùs obedientem fuiſſe, quàm aut Scipionis obtemperâſſe nuncio, aut, cæſis ejuſdem partis civibus, incolumem reverti malle. Atque etiam ſuperbius Jubæ factum, non in M. Aquinium, hominem novum, parvúmque ſenatorem; ſed in Scipionem, hominem illâ familiâ, dignitate, honoribúſque præſtantem: nam, quum Scipio ſagulo purpureo ante regis adventum uti ſolitus eſſet; dicitur Juba cum eo egiſſe, *non oportere illum eodem uti veſtitu atque ipſe uteretur*: Itaque factum eſt, ut Scipio ad Album ſeſe veſtitum transferret, & Jubæ homini ſuperbiſſimo inertiſſimóque obtemperaret.

LII. Poſtero die univerſas omnium copias de caſtris omnibus deducunt, & ſupercilium quoddam excelſum nacti non longè à Cæſaris caſtris, aciem conſtituunt, atque ibi conſiſtunt. Cæſar item producit copias; celeritérque iis inſtructis, ante ſuas munitiones, quæ erant in campo, conſtitit; ſinè dubio exiſtimans, ultro adverſarios, quum tum magnis copiis auxiliiſque regis eſſent præditi, promptiúſque proſiluiſſent, ante ſe concurſuros, propiúſque ſe acceſſuros. Equo circumvectus, legionéſque cohortatus; ſigno dato, acceſſum hoſtium aucupabatur. Ipſe enim à ſuis munitionibus longiùs non ſinè ratione non procedebat; quod in oppido Uzitæ, quod Scipio tenebat, hoſtium erant cohortes armatæ: eidem autem oppido ad dextrum latus, ejus cornu erat oppoſitum: verebatúrque ne, ſi prætergreſſus eſſet, ex oppido eruptione factâ ab latere eum adorti conciderent. Præterea hæc quoque eum cauſa tardavit, quòd erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem ſuis impedimento ad ultro occurrendum fore exiſtimabat.

LIII. Non arbitror eſſe prætermittendum, quemadmodum exercitus utriuſque fuerint in aciem inſtructi. Scipio hôc modo aciem direxit. Collocabat in fronte ſuas & Jubæ legiones: poſtea autem Numidas in ſubſidiariâ acie ita extenuatos, & in longitudinem directos, ut procul ſimplex eſſe acies media à legionariis militibus videretur; in cornibus autem duplex eſſe exiſtima-

æſtimabatur. Elephantos dextro ſiniſtróque cornu collocaverat, æqualibus inter eos intervallis interjectis: poſt autem elephantos, armaturas leves, Numidáſque ſubſtituerat auxiliares. Equitatum frenatum univerſum in ſuo dextro cornu diſpoſuerat; ſiniſtrum enim cornu oppido Uzitâ claudebatur, neque erat ſpatium equitatûs explicandi. Propterea Numidas, levíſque armaturæ infinitam multitudinem, ad dextram partem ſuæ aciei oppoſuerat, ferè interjecto non minùs mille paſſuum ſpatio; & ad collis radices magìs appulerat, longiúſque ab adverſariorum ſuíſque copiis promoverat; id hôc conſilio, ut, quum acies II inter ſe concucurriſſent initio certaminis, paullò longiùs ejus equitatus circumvectus, ex improviſo clauderet multitudine ſuâ exercitum Cæſaris, atque perturbatum jaculis configeret: hæc fuit ratio Scipionis eâ die prœliandi. Cæſaris autem acies hôc modo fuit collocata; ut ab ſiniſtro ejus cornu ordiar, & ad dextrum perveniam. Habuit in ſiniſtro cornu legionem IX, VII: in dextro cornu, XXX, XXIX: XIII, XIV, XXVIII, XXVI, in mediâ acie: ipſum autem dextrum cornu, ſecundam aciem ferè in earum legionum parte cohortium collocaverat; præterea ex tironum legionibus paucas adjecerat: tertiam autem aciem in ſiniſtrum ſuum cornu contulerat, & uſque ad aciei ſuæ mediam legionem porrexerat, & ita collocaverat, utì ſiniſtrum ſuum cornu triplex eſſet. Id eo conſilio fecerat, quòd ſuum dextrum latus munitionibus adjuvabatur; ſiniſtrum autem ut equitatûs hoſtium multitudini reſiſtere poſſet, laborabat; eodémque ſuum omnem contulerat equitatum: &, quòd ei parum confidebat, præſidio his equitibus legionem V præmiſerat; levémque armaturam inter equites interpoſuerat. Sagittarios variè paſsímque, locis certis, maximéque in cornibus, collocaverat.

LIV. Sic utrorumque exercitus inſtructi, non plùs paſſuum CCC interjecto ſpatio, (quod fortè ante id tempus acciderat nunquam, quin dimicaretur) à manè uſque ad horam X diei perſtiterunt. Jámque Cæſar dum exercitum reducere intrà munitiones ſuas cœpiſſet; ſubitò univerſus equitatus ulterior Numidarum Gætulorúmque

rúmque ſinè frenis, ad dextram partem ſe movere, propiúſque Cæſaris caſtra, quæ erant in colle, ſe conferre cœpit; frenatus autem Labieni eques in loco permanere, legionéſque diſtinere; quum ſubitò pars equitatûs Cæſaris cum levi armaturâ contra Gætulos, injuſſu ac temere, longiùs progreſſi, paludémque tranſgreſſi, multitudinem hoſtium ſuſtinere pauci non potuerunt; levíque armaturâ deſerti, ac pulſi convulneratíque, uno equite amiſſo, multis equis ſauciis, levis armaturæ XXVI occiſis, ad ſuos refugerunt. Quo ſecundo equeſtri prœlio facto, Scipio lætus in caſtra nocte copias reduxit. Quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decrevit: namque poſtero die Cæſar, cum parte equitatûs ſui, Leptim, frumenti gratiâ, miſit: in itinere prædatores equites Numidas Gætulóſque ex improviſo adorti, circiter centum partim occiderunt, partim vivorum potiti ſunt. Cæſar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere; vallúmque & foſſam per medium campum ducere; adverſariorúmque excurſionibus iter officere, non intermittit. Scipio item munitiones contrà facere, &, ne jugo à Cæſare excluderetur, approperare. Ita duces utrique & in operibus occupati erant, & nihilo minùs equeſtribus prœliis inter ſe quotidie dimicabant.

LV. Interim Varus claſſem, quam ante Uticæ hyemis gratiâ ſubduxerat, cognito legionis VII & VIII ex Siciliâ adventu, celeriter deducit; ibíque Gætulis remigibus epibatíſque complet; inſidiandíque gratiâ progreſſus, Adrumetum cum LV navibus pervenit. Cujus adventûs inſcius Cæſar, L. Ciſpium cum claſſe XXVII navium ad Thapſum versùs in ſtationem, præſidii gratiâ commeatûs ſui, mittit: itémque Q. Aquilam, cum XIII navibus longis, Adrumetum eâdem de causâ præmittit. Ciſpius, quò erat miſſus, celeriter pervenit: Aquila, tempeſtate jactatus, promontorium ſuperare non potuit; atque angulum quendam tutum à tempeſtate nactus, cum claſſe ſe longiùs à proſpectu removit: reliqua claſſis in ſalo ad Leptim, egreſſis remigibus paſſímque in littore vagantibus, partim in oppido victus ſui mercandi gratiâ progreſſis, vacua à defen-

ſoribus

ſoribus ſtabat. Quibus rebus Varus ex perfugis cognitis, occaſionem nactus, vigilia ſecunda Adrumeto ex Cothone egreſſus, primo manè Leptim universâ claſſe vectus, naves onerarias, quæ longiùs à portu in ſalo ſtabant, incendit; & penteres duas, vacuas à defenſoribus, nullo repugnante, cepit.

LVI. Cæſar interim celeriter per nuncios in caſtris, quum opera circuiret, certior factus; quæ aberant à portu millia paſſuum VI: equo admiſſo, omiſſis omnibus rebus, celeriter pervenit Leptim. Ibíque moratus, omnes ut ſe naves conſequerentur; primùm ipſe navigiolum parvum conſcendit; in curſu Aquilam multitudine navigiorum perterritum atque trepidantem nactus, hoſtium claſſem ſequi cœpit. Interim Varus, celeritate Cæſaris audaciáque motus, cum universâ claſſe, converſis navibus, Adrumetum versùs fugere contendit: quem Cæſar in millibus paſſuum IV conſecutus, recuperatâ quinqueremi cum omnibus ſuis epibatis, atque etiam hoſtium cuſtodibus CXXX in nave captis, triremem hoſtium proximam, quæ in repugnando erat commorata, onuſtam remigum epibatarúmque, cepit: reliquæ naves hoſtium promontorium ſuperârunt, atque Adrumetum in Cothonem ſe univerſæ contulerunt. Cæſar eodem vento promontorium ſuperare non potuit; atque in ſalo in anchoris eâ nocte commoratus, primâ luce Adrumetum accedit: ibíque navibus onerariis quæ erant extra Cothonem, incenſis; omnibúſque reliquis aliis aut ſubductis, aut in Cothonem compulſis; paulliſper commoratus, ſi fortè vellent claſſe dimicare, rurſus ſe recepit in caſtra. In eâ nave captus eſt P. Veſtrius eques Romanus: & P. Ligarius Afranianus; quem Cæſar in Hiſpaniâ cum reliquis dimiſerat, & poſtea ſe ad Pompeium contulerat; indè ex prœlio effugerat, in Africámque ad Varum venerat: quem, ob perjurium perfidiámque, Cæſar juſſit necari. P. Veſtrio autem; quòd ejus frater Romæ pecuniam imperatam numeraverat, & quòd ipſe ſuam cauſam Cæſari probaverat, *ſe Naſidii claſſe captum, quum ad necem duceretur, beneficio Vari eſſe ſervatum, poſtea facultatem ſibi nullam datam tranſeundi*; ignovit.

LVII.

LVII. Eſt in Africâ conſuetudo incolarum, ut in agris & in omnibus ferè villis, ſub terrâ ſpecus, condendi frumenti gratiâ, clàm habeant; atque id propter bella maximè, hoſtiúmque ſubitum adventum, præparent. Quâ de re Cæſar certior per indicem factus, tertiâ vigiliâ legiones II cum equitatu mittit à caſtris ſuis millia paſſuum X; atque indè magno numero frumenti onuſtos recepit in caſtra. Quibus rebus cognitis, Labienus; progreſſus à ſuis caſtris millia paſſuum VII, per jugum & collem, per quem Cæſar pridie iter fecerat; ibi caſtra duarum legionum facit: atque ipſe quotidie, exiſtimans Cæſarem eádem ſæpe (frumentandi gratiâ) commeaturum, cum magno equitatu levíque armaturâ inſidiaturus locis idoneis conſedit. Cæſar interim de inſidiis Labieni ex perfugis certior factus; paucos dies ibi commoratus, dum hoſtes quotidiano inſtituto, ſæpe idem faciendo, in negligentiam adducerentur; ſubitò manè imperat portâ decumanâ legiones ſe VIII veteranas, cum parte equitatûs, ſequi: atque, equitibus præmiſſis, neque opinantes inſidiatores ſubitò in convallibus latentes levi armaturâ concidit circiter D; reliquos in fugam turpiſſimam conjecit. Interim Labienus, cum univerſo equitatu, fugientibus ſuis ſuppetias occurrit. Cujus vim multitudinis quum equites pauci Cæſariani jam ſuſtinere non poſſent, Cæſar inſtructas legiones hoſtium copiis oſtendit. Quo facto perterrito Labieno ac retardato, ſuos equites recepit incolumes. Poſtero die Juba Numidas eos, qui loco amiſſo fugâ ſe receperant in caſtra, in cruce omnes ſuffixit.

LVIII. Cæſar interim, quoniam frumenti inopiâ premebatur, copias omnes in caſtra conducit: atque præſidio Lepti, Ruſpinæ, Acillæ, relicto; Ciſpio Aquilaéque claſſe tranſditâ, ut alter Adrumetum, alter Thapſum mari obſiderent; ipſe caſtris incenſis, IV noctis vigiliâ, acie inſtructâ, impedimentis in ſiniſtrâ parte collocatis, ex eo loco proficiſcitur; & pervenit ad oppidum Agar, quod à Gætulis ſæpe antea oppugnatum, ſummâque vi per ipſos oppidanos erat defenſum. Ibi in campo caſtris unis poſitis, ipſe frumentatum circùm villas

villas cum parte exercitûs profectus; magno invento hordei, olei, vini, ficî numero; pauco, tritici; atque recreato exercitu; redit in caſtra. Scipio interim, cognito Cæſaris diſceſſu, cum univerſis copiis per jugum Cæſarem ſubſequi cœpit; atque ab ejus caſtris millia paſſuum VI longè, trinis caſtris diſpartitis copiis, conſedit.

LIX. Oppidum erat Zeta; quod aberat à Scipione millia paſſuum X, ad ejus regionem & partem caſtrorum collocatum; à Cæſare autem diverſum ac remotum, quod erat ab eo longè millia paſſuum XVIII. Huc Scipio legiones II, frumentandi gratiâ, miſit. Quod poſtquam Cæſar ex perfugâ cognovit; caſtris ex campo in collem ac tutiora loca collocatis, atque ibi præſidio relicto, ipſe IV vigiliâ egreſſus, præter hoſtium caſtra proficiſcitur cum copiis, & oppido potitur. Legiones Scipionis comperit longiùs in agris frumentari: &, quum eò contendere conaretur, animadvertit copias hoſtium iis legionibus occurrere ſuppetias; quæ res ejus impetum retardavit. Itaque, capto C. Mutio Regino, equite Romano, Scipionis familiariſſimo, qui ei oppido præerat; & P. Atrio, equite Romano, de conventu Uticenſi; & camelis XXII regis adductis; præſidio ibi cum Oppio legato relicto, ipſe ſe recipere cœpit ad caſtra.

LX. Quum jam non longè à caſtris Scipionis abeſſet, quæ eum neceſſe erat prætergredi; Labienus Afraniúſque cum omni equitatu levique armaturâ ex inſidiis adorti, agmini ejus extremo ſe offerunt, atque ex collibus primis exſiſtunt. Quod poſtquam Cæſar animadvertit; equitibus ſuis hoſtium vi oppoſitis, ſarcinas legionarios in acervum jubet comportare, atque celeriter ſigna hoſtibus inferre. Quod poſtquam cœptum eſt fieri; primo impetu legionum, equitatus & levis armatura hoſtium nullo negotio loco pulſa & dejecta eſt de colle. Quum jam Cæſar exiſtimâſſet hoſtes pulſos deterritóſque finem laceſſendi facturos, & iter cœptum pergere cœpiſſet; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt; atque eâdem ratione, quâ antè dixi, in Cæſaris legionarios impetum faciunt Numidæ, levíſque

arma-

armatura, mirabili velocitate præditi, qui inter equites pugnabant, & unà paritérque cum equitibus accurrere & refugere conſueverant. Quum hoc ſæpius facerent, & Julianos proficiſcentes inſequerentur, & refugerent inſtantes, propiùs non accederent, & ſingulari genere pugnæ uterentur, eóſque jaculis convulnerare ſatis eſſe exiſtimarent; Cæſar intellexit nihil aliud illos conari, niſi ut ſe cogerent caſtra in eo loco ponere, ubi omnino aquæ nihil eſſet; ut exercitus ejus jejunus, qui à quartâ vigiliâ uſque ad horam x diei nihil guſtâſſet, ac jumenta ſiti perirent. Quum jam ad Solis occaſum eſſet, & non totos c paſſus horis IV eſſet progreſſus; equitatu ſuo, propter equorum interitum, extremo agmine remoto, legiones invicem ad extremum agmen evocabat. Ita vim hoſtium, placidè leniterque procedens, per legionarium militem commodiùs ſuſtinebat. Interim equitum Numidarum copiæ dextrâ ſiniſtrâque per colles præcurrere, coronaéque in modum cingere multitudine ſuâ Cæſaris copias; pars agmen extremum inſequi. Cæſaris autem non amplius tres aut quatuor milites veterani ſi ſe convertiſſent, & pila viribus contorta in Numidas infeſtos conjeciſſent, amplius II millium numero, ad unum terga vertebant; ac rurſus ad aciem paſſim, converſis equis, ſe colligebant, atque in ſpatio conſequebantur, & jacula in legionarios conjiciebant. Ita Cæſar, modò procedendo, modò reſiſtendo, tardiùs itinere confecto, noctis horâ primâ omnes ſuos ad unum in caſtris incolumes, ſauciis x factis, reduxit. Labienus circiter CCC amiſſis, multis vulneratis, ac defeſſis inſtando omnibus, ad ſuos ſe recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis; quos ante caſtra in acie, terroris gratiâ, in conſpectu Cæſaris collocaverat; reducit in caſtra.

LXI. Cæſar contra ejuſmodi hoſtium genera copias ſuas, non ut Imperator exercitum veteranum victorémque maximis rebus geſtis, ſed ut laniſta tirones gladiatores condocefacere: quo pede ſe reciperent ab hoſte; & quemadmodum obverſi adverſariis, & in quantulo ſpatio reſiſterent; modò procurrerent, modò recederent, comminarentúrque impetum; ac propè quo loco

& quemadmodum tela mitterent, præcipere. Mirificè enim hoſtium levis armatura anxium exercitum noſtrum atque ſollicitum habebat: quia & equites deterrebat prœlium inire, propter equorum interitum; quòd eos jaculis interficiebat: & legionarium militem defatigabat, propter velocitatem; gravis enim armaturæ miles ſimul atque ab his inſectatus conſtiterat, in eóſque impetum fecerat, illi veloci curſu facilè periculum vitabant. Quibus ex rebus Cæſar vehementer commovebatur: quia, quodcumque prœlium quoties erat commiſſum, equitatu ſuo, ſinè legionario milite, hoſtium equitatui, levíque armaturæ eorum, nullo modo par eſſe poterat. Sollicitabatur autem his rebus; quòd nondum hoſtium legiones cognoverat, & quonam modo ſuſtinere ſe poſſet ab eorum equitatu, levíque armaturâ, quæ erat mirifica, ſi legiones quoque acceſſiſſent. Accedebat etiam hæc cauſa, quòd elephantorum magnitudo multitudóque militum animos detinebat in terrore: cui uni rei tamen invenerat remedium; namque elephantos ex Italia tranſportari juſſerat, quò & miles noſter ſpeciémque & virtutem beſtiæ cognoſceret, & cui parti corporis ejus telum facilè adigi poſſet; ornatúſque ac loricatus elephantus quum eſſet, quæ pars ejus corporis nuda ſinè tegmine relinqueretur, ut eò tela conjicerentur: præterea, ut jumenta beſtiarum odorem, ſtridorem, ſpeciem, conſuetudine capta non reformidarent: quibus ex rebus largiter erat conſecutus: nam & milites beſtias manibus pertractabant, earúmque tarditatem cognoſcebant; equitéſque in eôs pila præpilata conjiciebant; atque in conſuetudinem equos patientia beſtiarum adduxerat. Ob has cauſas, quas ſuprà commemoravi, ſollicitabatur Cæſar; tardiórque & conſideratior erat factus; & ex priſtinâ bellandi conſuetudine celeritatéque exceſſerat. Nec mirum: copias enim habebat in Galliâ bellare conſuetas locis campeſtribus, & contra Gallos homines apertos miniméque inſidioſos; qui per virtutem, non per dolum, dimicare conſueverunt: tum autem erat ei laborandum, ut conſuefaceret milites, hoſtium dolos, inſidias, artificia cognoſcere; & quid ſequi, quid vitare

con-

conveniret. Itaque quò hæc celeriùs conciperent, dabat operam, ut legiones non in uno loco contineret, ſed, per cauſam frumentandi, huc atque illuc raptaret; ideo quòd hoſtium copias ab ſe, ſuóque veſtigio, non diſceſſuras exiſtimabat. Atque poſt diem III, productas accuratiùs ſuas copias ſicut inſtruxerat; propter hoſtium caſtra prætergreſſus, æquo loco invitat ad dimicandum. Poſtquam eos abhorrere videt, reducit ſub veſperum legiones in caſtra.

LXII. Legati interim ex oppido Vaccâ, quod finitimum fuit Zetæ, cujus Cæſarem potitum eſſe demonſtravimus; veniunt. Petunt, & obſecrant, ut *ſibi præſidium mittat: ſe res complures, quæ utiles bello ſint, adminiſtraturos.* Per id tempus, [Deorum voluntate ſtudióque erga Cæſarem] transfuga ſuos cives facit certiores; *Jubam regem celeriter cùm copiis ſuis, antequam Cæſaris præſidium eò perveniret, ad oppidum adcucurriſſe; atque advenientè multitudine circumdatâ, eo potitum; omnibúſque ejus oppidi incolis ad unum interfectis, dediſſe oppidum diripiendum delendúmque militibus.*

LXIII. Cæſar interim, luſtrato exercitu a. d. XII Kal. Apr. poſtero die productis univerſis copiis, progreſſus à ſuis caſtris millia paſſuum quinque, à Scipionis circiter II millium interjecto ſpatio, in acie conſtitit. Poſtquam ſatìs diúque adverſarios à ſe ad dimicandum invitatos ſuperſedere pugnæ animadvertit, reducit copias. Poſtero die caſtra movet; atque iter ad oppidum Sarſuram, ubi Scipio Numidarum habebat præſidium, frumentúmque comportaverat, ire contendit. Quod ubi Labienus animadvertit; cum equitatu levíque armaturâ agmen ejus extremum carpere cœpit: itaque ità lixarum mercatorúmque, qui plauſtris merces portabant, interceptis ſarcinis; addito ánimo, propiùs audaciúſque accedit ad legiones; quòd exiſtimabat milites, ſub onere ac ſub ſarcinis defatigatos, pugnare non poſſe. Quæ res Cæſarem non fefellerat: namque expeditos ex ſingulis legionibus tricenos milites eſſe juſſerat; itaque eos in equitatum Labieni immiſſos, turmis ſuorum ſuppetias mittit. Tum Labienus, converſis equis, ſignorum conſpectu perterritus, turpiſſimè

mè contendit fugere; multis ejus occiſis, compluribus vulneratis. Milites legionarii ad ſua ſe recipiunt ſigna, atque iter inceptum ire cœperunt. Labienus per jugum ſummum collis dextrorſus procul milites ſubſequi non deſiſtit.

LXIV. Poſtquam Cæſar ad oppidum Sarſuram venit; inſpectantibus adverſariis, interfecto præſidio Scipionis, quum ſuis auxilium ferre non auderent; fortiter repugnante P. Cornelio Scipionis evocato, qui ibi præerat, atque à multitudine circumvento interfectóque; oppido potitur. Atque ibi frumento exercitui dato, poſtero die ad oppidum Tiſdram pervenit; in quo Conſidius per id tempus fuerat, cum grandi præſidio cohortéque ſuâ gladiatorum. Cæſar, oppidi naturâ perſpectâ, atque inopiâ ab oppugnatione ejus deterritus; protinus profectus circiter millia paſſuum IV, ad aquam facit caſtra: atque indè IV die egreſſus, redit rurſus ad ea caſtra, quæ ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua caſtra copias reducit.

LXV. Thabenenſes interim, qui ſub ditione & poteſtate Jubæ eſſe conſuêſſent, in extremâ ejus regni regione maritimâ locati; interfecto regio præſidio, legatos ad Cæſarem mittunt: rem à ſe geſtam docent: petunt orántque, ut *ſuis fortunis, de populo Romano quòd bene meriti eſſent, auxilium ferret*. Cæſar, eorum conſilio probato, M. Criſpum tribunum cum cohorte, & ſagittariis, tormentíſque compluribus, præſidio Thabenam mittit.

LXVI. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut commeatu dato, cum ſignis non potuerant antè tranſire in Africam, ad millia IV; equites, CD; funditores ſagittariíque, mille; uno commeatu Cæſari occurrerunt. Itaque tum his copiis & omnibus legionibus eductis, ſicut erat inſtructus, VIII millibus paſſuum à ſuis caſtris, ab Scipionis verò IV millibus paſſuum longè, conſtitit in campo.

LXVII. Erat oppidum infra caſtra Scipionis, nomine Tegea; ubi præſidium equeſtre, circiter CD numero, habere conſueverat. Eo equitatu dextrâ ſiniſtrâque directo ab oppidi lateribus; ipſe, legionibus ex caſtris eductis

eductis atque in Jugo inferiore inſtructis, non longiùs ferè mille paſſus ab ſuis munitionibus progreſſus, in acie conſtitit. Poſtquam diutius in uno loco Scipio commorabatur, & tempus diei in otio conſumebatur; Cæſar equitum turmas ſuorum jubet in hoſtium equitatum, qui ad oppidum in ſtatione erat, facere impreſſionem; levèmque armaturam, ſagittarios, funditoréſque, eódem ſubmittit. Quod ubi cœptum eſt fieri; &, equis concitatis, Juliani impetum feciſſent; Pacidius ſuos equites exporrigere cœpit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Julianas circumfundere, & nihilo minùs fortiſſimè acerriméque pugnare. Quod ubi Cæſar animadvertit; CCC, quos ex legionibus habere expeditos conſueverat, ex proximâ legione, quæ ei prælio in acie conſtiterat, jubet equitatui ſuccurrere. Labienus interim ſuis equitibus auxilia equeſtria ſubmittere, ſauciiſque ac defatigatis integros recentioribúſque viribus equites ſubminiſtrare. Poſtquam equites Juliani CD vim hoſtium ad IV millia numero ſuſtinere non poterant, & à levi armaturâ Numidarum vulnerabantur, minutatímque cedebant; Cæſar alteram alam mittit, qui ſatagentibus celeriter occurrerent. Quo facto ſui ſublati univerſi, in hoſtes impreſſione factâ, in fugam adverſarios dederunt; multis occiſis, compluribus vulneratis: inſecuti per III millia paſſuum, uſque in colles hoſtibus adactis, ſe ad ſuos recipiunt. Cæſar in horam X commoratus, ſicut erat inſtructus, ſe ad ſua caſtra recepit; omnibus incolumibus. In quo prœlio Pacidius graviter pilo per caſſidem caput ictus, compluréſque duces ac fortiſſimus quiſque interfecti vulneratíque ſunt.

LXVIII. Poſtquam nullâ conditione cogere adverſarios poterat, ut in æquum locum deſcenderent, legionúmque periculum facerent; neque ipſe propiùs hoſtem caſtra ponere, propter aquæ penuriam, ſe poſſe animadverteret; adverſarios non eorum virtute confidere, ſed aquarum inopiâ fretos deſpicere ſe intellexit: pridie Non. Apr. tertiâ vigiliâ egreſſus, ab Agar XVI millia paſſuum nocte progreſſus, ad Thapſum, ubi Vergilius cum grandi præſidio præerat, caſtra ponit; oppidúmque

eo

eo die circummunire cœpit; locáque idonea opportunáque complura præſidiis occupare, ne hoſtes intrare ad ſe ac loca interiora capere poſſent. Scipio interim, cognitis Cæſaris conſiliis, ad neceſſitatem adductus dimicandi, ne per ſummum dedecus fidiſſimos ſuis rebus Thapſitanos & Vergilium amitteret; confeſtim Cæſarem per ſuperiora loca conſecutus, millia paſſuum VIII à Thapſo binis caſtris conſedit.

LXIX. Erat ſtagnum ſalinarum, inter quod & mare anguſtiæ quædam non amplius mille & quingentos paſſus intererant; quas Scipio intrare, & Thapſitanis auxilium ferre, conabatur. Quod futurum, Cæſarem non fefellerat: namque pridie in eo loco caſtello munito, ibíque trino præſidio relicto, ipſe cum reliquis copiis lunatis caſtris Thapſum operibus circummunivit. Scipio interim excluſus ab incepto itinere, ſupra ſtagnum poſtero die & nocte confectâ, cœlo albente, non longè à caſtris præſidióque, quod ſuprà commemoravimus, MD paſſibus, ad mare versùs conſedit, & caſtra munire cœpit. Quod poſtquam Cæſari nunciatum eſt; milite ab opere deducto, caſtris præſidio Aſprenate proconſule cum legionibus II relicto, ipſe cum expeditâ copiâ in eum locum citatim contendit; claſsíſque parte ad Thapſum relictâ, reliquas naves jubet poſt hoſtium tergum quàm maximè ad littus appelli, ſignúmque ſuum obſervare; quo ſigno dato, ſubitò clamore facto, ex improviſo hoſtibus averſis incuterent terrorem; ut perturbati ac perterriti, reſpicere poſt terga cogerentur.

LXX. Quò poſtquam Cæſar pervenit; & animadvertit aciem pro vallo Scipionis, elephantóſque dextro ſiniſtróque cornu collocatos, & nihilo minus partem militum caſtra non ignaviter munire: ipſe, acie triplici collocatâ; legione decimâ ſecundâque, dextro cornu; VIII & IX, ſiniſtro; oppoſitis V legionibus, in quartâ acie; ante ipſa cornua, quinis cohortibus contra beſtias collocatis; ſagittariis, funditoribus, in utriſque cornibus diſpoſitis; levíque armaturâ inter equites interjectâ; ipſe pedibus circùm milites concurſans, virtutéſque veteranorum prœliáque ſuperiora commemorans, blan-

blandéque appellans animos eorum excitabat. Tirones autem, qui nunquam in acie dimicâſſent, hortabatur, ut *veteranorum virtutem æmularentur; eorúmque famam, nomen, locúmque, victoriâ partâ, cuperent poſſidere.*

LXXI. Itaque in circumeundo exercitum, animadvertit hoſtes circa vallum trepidare, atque ultro citróque pavidos concurſare; & modò ſe intrà portas recipere, modò inconſtanter immoderatéque prodire: quúmque idem à pluribus animadverti cœptum eſſet; ſubitò legati evocatíque obſecrare Cæſarem, *ne dubitaret ſignum dare; victoriam ſibi propriam à diis immortalibus portendi.* Dubitante Cæſare, atque eorum ſtudio cupiditatique reſiſtente, ſibíque eruptione pugnari non placere clamitante, & etiam atque etiam aciem ſuſtentante; ſubitò dextro cornu, injuſſu Cæſaris, tubicen, à militibus coactus, canere cœpit. Quo facto, ab univerſis cohortibus ſigna in hoſtem cœpere inferri; quum centuriones pectore adverſo reſiſterent, víque continerent milites, ne injuſſu imperatoris concurrerent; nec quidquam proficerent. Quod poſtquam Cæſar intellexit, incitatis militum animis reſiſti nullo modo poſſe; ſigno Felicitatis dato, equo admiſſo in hoſtem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores ſagittariíque concita tela in elephantos frequentes injiciunt. Quo facto, beſtiæ ſtridore fundarum lapidumque perterritæ ſeſe convertere, & ſuos poſt ſe frequentes ſtipatóſque proterere, & in portas valli ſemifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, præſidio deſerti, principes fugiunt. Ita celeriter beſtiis circuitis, legiones vallo hoſtium ſunt potitæ; &, paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in caſtra, unde pridie erant egreſſi, confugiunt.

LXXII. Non videtur eſſe prætermittendum de virtute militis veterani V legionis. Nam quum in ſiniſtro cornu elephantus vulnere ictus & dolore concitatus in lixam inermem impetum feciſſet, eúmque ſub pede ſubditum, deinde genu innixus pondere ſuo, proboſcide erectâ vibrantíque, ſtridore maximo premeret atque

ene-

enecaret; miles hic non potuit pati, quin ſe armatum beſtiæ offerret: quem poſtquam elephantus ad ſe telo infeſto venire animadvertit; relicto cadavere, militem proboſcide circumdat, atque in ſublime extollit armatum. Qui in ejuſmodi periculo quum conſtanter agendum ſibi videret; gladio proboſcidem, quo erat circumdatus, cædere, quantum viribus poterat, non deſtitit: quo dolore adductus elephantus, milite abjecto, maximo cum ſtridore curſûque converſus ad reliquas beſtias ſe recepit.

LXXIII. Interim Thapſô qui erant præſidio, ex oppido eruptionem portâ maritimâ faciunt: &, ſive ut ſuis ſubſidio occurrerent; ſive ut, oppido deſerto, fugâ ſalutem ſibi pararent; egrediuntur: atque ita per mare umbilici fine ingreſſi, terram petebant: qui à ſervitiis puerîſque, qui in caſtris erant, lapidibus pilîſque prohibiti terram attingere, rurſus ſe in oppidum receperunt. Interim Scipionis copiis proſtratis, paſſímque toto campó fugientibus; confeſtim Cæſaris legiones conſequi, ſpatiúmque ſe non dare colligendi. Qui poſtquam ad ea caſtra, quæ petebant, profugerunt, ut refectis caſtris rurſus ſeſe defenderent; ducem aliquem requirunt, quem reſpicerent, cujus auctoritate imperióque rem gererent: qui poſtquam animadverterunt neminem ibi eſſe præſidio, protinus armis abjectis in regia caſtra fugere contendunt: quò poſtquam pervenerunt, ea quoque ab Julianis teneri vident. Deſperatâ ſalute, in quodam colle conſiſtunt: atque armis demiſſis, ſalutationem more militari faciunt. Quibus miſeris ea res parvo præſidio fuit: namque milites veterani irâ & dolore incenſi, non modò, ut parcerent hoſti, non poterant adduci; ſed etiam ex ſuo exercitu illuſtres urbanos, quos auctores appellabant, complures aut vulnerârunt aut interfecerunt. In quo numero fuit Tullius Rufus quæſtorius; qui pilo transjectus conſultò à milite interiit. Item Pompeius Rufus brachium gladio percuſſus, niſi celeriter ad Cæſarem adcucurriſſet, interfectus eſſet. Quo facto complures Romani ſenatoréſque perterriti, ex prœlio ſe receperunt; ne à militibus, qui ex tantâ victoriâ licentiam ſibi aſſumpſiſſent immoderatè peccandi,

di, impunitate propter maximas res geſtas, ipſi quoque interficerentur. Itaque ii omnes Scipionis milites, quum fidem Cæſaris implorarent; inſpectante ipſo Cæſare, & à militibus deprecante, eis utì parcerent, ad unum ſunt interfecti.

LXXIV. Cæſar trinis caſtris potitus, occiſíſque hoſtium x millibus, fugatíſque compluribus; ſe recepit, L militibus amiſſis, paucis ſauciis, in caſtra. Ac ſtatim ex itinere ante oppidum Thapſum conſtitit; elephantóſque LXIV ornatos armatóſque cum turribus ornamentíſque capit, captos antè oppidum inſtructos conſtituit: id hoc conſilio; ſi poſſet Vergilius, quíque cum eo obſidebantur, rei malè geſtæ ſuorum indicio à pertinaciâ deduci. Deinde ipſe Vergilium appellavit, invitavitque ad deditionem; ſuámque lenitatem & clementiam commemoravit: quem poſtquam animadvertit reſponſum ſibi non dare, ab oppido receſſit. Poſtero die, divinâ re factâ, concione advocatâ; in conſpectu oppidanorum, milites collaudat: totúmque exercitum veteranum donavit; præmia fortiſſimo cuique ac benè merenti, pro ſuggeſtu tribuit. Ac ſtatim indè digreſſus: C. Rebello proconſule cum III ad Thapſum legionibus, & Cn. Domitio cum II Tiſdræ, ubi Conſidius præerat, ad obſidendum relictis; M. Meſſalâ Uticam antè præmiſſo, cum equitatu; ipſe eódem itèr facere contendit.

LXXV. Equites interim Scipionis, qui ex prœlio fugerant, quum Uticam versùs iter facerent, perveniunt ad oppidum Paradæ. Ubi, quum ab incolis non reciperentur, ideo quòd fama de victoriâ Cæſaris præcucurriſſet; vi oppido potiti, in medio foro lignis coacervatis, omnibúſque rebus eorum congeſtis, ignem ſubjiciunt; atque ejus oppidi incolas cujuſque generis ætatíſque, vivos, conſtrictóſque, in flammam conjiciunt; atque ita acerbiſſimo afficiunt ſupplicio: deinde protinus Uticam perveniunt. Superiore tempore M. Cato; quòd Uticenſibus, propter beneficium legis Juliæ, parum in ſuis partibus præſidii eſſe exiſtimaverat; plebem inermem oppido ejecerat, & ante portam bellicam caſtris foſſâque parvulâ duntaxat munierat, ibíque, cuſtodiis circum-

circumdatis, habitare coëgerat; ſenatum autem oppidi, cuſtodiâ tenebat. Eorum caſtra ii equites adorti expugnare cœperunt, ideo quòd eos partibus Cæſaris faviſſe ſciebant; ut, eis interfectis, eorum pernicie dolorem ſuum ulciſcerentur. Uticenſes, animo addito ex Cæſaris victoriâ, lapidibus fuſtibúſque equites repulerunt. Itaque, poſtquam caſtra non potuerant potiri, Uticam ſe in oppidum conjecerunt; atque ibi multos Uticenſes interfecerunt, domóſque eorum expugnaverunt ac diripuerunt. Quibus cum Cato perſuadere nullâ ratione quiret, ut ſecum oppidum defenderent, & cæde rapiníſque deſiſterent; &, quid ſibi vellent, ſciret; ſedandæ eorum importunitatis gratiâ, ſingulis H S C diviſit. Idem Sulla Fauſtus fecit, ac de ſuâ pecuniâ largitus eſt; unáque cum iis ab Uticâ proficiſcitur, atque in regnum ire contendit.

LXXVI. Complures interim ex fugâ Uticam perveniunt: quos omnes Cato convocatos, unà cum c c c qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, cohortatur, ut ſervitia manumitterent, oppidúmque defenderent. Quorum quum partem aſſentire, partem animum mentémque perterritam atque in fugâ deſtinatam habere intellexiſſet, amplius de eâ re agere deſtitit; navéſque iis attribuit, ut, in quas quiſque partes vellet, proficiſceretur. Ipſe, omnibus rebus diligentiſſimè conſtitutis; liberis ſuis L. Cæſari, qui tum ei pro quæſtore fuerat, commendatis; & ſinè ſuſpicione, vultu atque ſermone quo ſuperiore tempore uſus fuerat, quum dormitum îſſet, ferrum intrò clàm in cubiculum tulit, atque ita ſe transjecit: qui dum animâ nondum exſpiratâ concidiſſet; &, impetu facto in cubiculum ex ſuſpicione, medicus familiaréſque continere atque vulnus obligare cœpiſſent; ipſe ſuis manibus vulnus crudeliſſimè divellit, atque animo præſenti ſe interemit. Quem Uticenſes, quamquam oderant partium gratiâ; tamen, propter ejus ſingularem integritatem, & quòd diſſimillimus reliquorum ducum fuerat, quódque Uticam mirificis operibus munierat, turréſque auxerat; ſepulturâ afficiunt. Quo interfecto; L. Cæſar, ut aliquid ſibi ex eâ re auxilii pararet, convocato populo, concione habitâ,

S bitâ,

bitâ, cohortatur omnes, *ut portæ aperirentur; ſe in Cæſaris clementiâ magnam ſpem habere*. Itaque portis patefactis, Uticâ egreſſus, Cæſari Imperatori obviam proficiſcitur. Meſſala, ut erat imperatum, Uticam pervenit; omnibúſque portis cuſtodias ponit.

LXXVII. Cæſar interim à Thapſo progreſſus, Uſcetam pervenit; ubi Scipio magnum numerum frumenti, armorum, telorum, cæterarúmque rerum, cum parvo præſidio habuerat. Id adveniens potitur; deinde Adrumetum pervenit. Quò quum ſine morâ introiſſet; armis, frumento, pecuniâque conſideratâ; Q. Ligario, C. Conſidio filio, qui tum ibi fuerant, vitam conceſſit. Deinde eodem die Adrumeto egreſſus, Livineio Regulo ibi cum religione relicto, Uticam ire contendit. Cui in itinere fit obvius L. Cæſar, ſubitóque ſe ad genua projicit; vitámque ſibi, nec amplius quidquam, deprecatur; cui Cæſar facilè, pro ſuâ naturâ & inſtituto, conceſſit: item Cæcinæ, C. Ateio, P. Atrio, & L. Cellæ patri & filio; M. Eppio, M. Aquinio, Catonis filio, Damaſippíque liberis, ex ſuâ conſuetudine, tribuit: circitérque noctem luminibus accenſis Uticam pervenit, atque extra oppidum eâ nocte manſit.

LXXVIII. Poſtero die manè oppidum introiit: concionéque advocatâ, Uticenſes incolas cohortatus, gratias pro eorum ſtudio erga ſe agit; cives autem Romanos negociatores, & eos qui inter trecentos pecunias contulerant Varo & Scipioni, multis verbis accuſatos, & de eorum ſceleribus longiori habitâ oratione, ad extremum, ut *ſinè metu prodirent*, edicit: *ſe eis duntaxat vitam conceſſurum: bona quidem eorum ſe venditurum; ita tamen, ut qui eorum bona ſua redemiſſet, ſe bonorum venditionem inducturum, & pecuniam mulctæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere poſſent*. Quibus metu exſanguibus, de vitâque ex ſuo promerito deſperantibus, ſubitò oblatâ ſalute, libentes cupidíque conditionem acceperunt; petiérúntque à Cæſare, ut univerſis CCC uno nomine pecuniam imperaret. Itaque bis millies H S his impoſito, ut per triennium ſex penſionibus populo Romano ſolverent; nullo eorum recuſante, ac ſe eodem die demum natos prædicantes, læti gratias agunt Cæſari.

LXXIX. Rex interim Juba, ut ex prælio fugerat, unà cum Petreio interdiu in villis latitando, tandem, nocturnis itineribus confectis, in regnum pervenit: atque ad oppidum Zamam, ubi ipſe domicilium, conjuges, liberóſque habebat; quò ex cuncto regno omnem pecuniam, cariſſimáſque res, comportaverat; quódque, inito bello, operibus maximis munierat; accedit. Quem oppidani, antea rumore exoptato de Cæſaris victoriâ audito, ob has cauſas oppido prohibuerunt, quòd, bello contra populum Romanum ſuſcepto, in oppido Zamæ lignis congeſtis, maximam in medio foro pyram conſtruxerat; ut, ſi fortè bello foret ſuperatus, omnibus rebus eò coacervatis, dehinc civibus cunctis interfectis eodémque projectis, igne ſubjecto, tum demum ſe ipſe inſuper interficeret; atque unà cum liberis, conjugibus, civibus, cunctâque gazâ regiâ, cremaretur. Poſtquam Juba ante portas diu multúmque, primò minis pro imperio egiſſet cum Zamenſibus; deinde, quum ſe parum proficere intellexiſſet, precibus quoque oràſſet, utì ſe ad ſuos Deos penates admitteret; ubi eos in ſententiâ perſtare animadvertit, nec minis nec precibus ſuis moveri, quò magis ſe reciperent, tertiò petit ab eis, ut ſibi conjuges liberóſque redderent, ut ſecum eos aſportaret. Poſtquam ſibi nihil omnino oppidanos reſponſi reddere animadvertit, nullâ rè ab iis impetratâ, ab Zamâ diſcedit; atque ad villam ſuam, cum M. Petreio paucíſque equitibus, ſe confert.

LXXX. Zamenſes interim legatos de iis rebus ad Cæſarem Uticam mittunt; petúntque ab eo, utì *antè, quàm rex manum colligeret, ſeſeque oppugnaret, ſibi auxilium mitteret: ſe tamen paratos eſſe, ſibi quoad vita ſuppeteret, oppidum ſeque ei reſervare.* Legatos collaudatos Cæſar domum jubet antecedere, ac ſuum adventum prænunciare. Ipſe poſtero die Uticâ egreſſus cum equitatu, ire in regnum contendit. Interim in itinere ex regiis copiis duces complures ad Cæſarem veniunt, orántque, ut ſibi ignoſcat: quibus ſupplicibus veniâ data, Zamam perveniunt. Rumore interim perlato de ejus lenitate clementiâque, propemodum omnes regni equites Zamam perveniunt ad Cæſarem, ab eóque ſunt metu periculóque liberati.

LXXXI. Dum hæc utrobique geruntur; Conſidius, qui Tiſdræ cum familiâ ſuâ, gladiatoriâ manu, Gætuliſque præerat; cognitâ cæde ſuorum, Domitiique & legionum adventu perterritus, deſperatâ ſalute, oppidum deſerit; ſéque clàm cum paucis barbaris pecuniâ onuſtus ſubducit, atque in regnum fugere contendit: quem Gætuli ſui comites in itinere, prædæ cupidi, concidunt; ſéque, in quaſcumque potuere partes, conferunt. C. interim Vergilius, poſtquam terrâ maríque clauſus ſe nihil proficere intellexit; ſuóſque interfectos, aut fugatos; M. Catonem Uticæ ſibi ipſum manus attuliſſe; regem vagum, à ſuis deſertum, ab omnibus aſpernari; Saburam, ejúſque copias, ab Sitio eſſe deletas; Uticæ Cæſarem ſinè morâ receptum; de tanto exercitu reliquias eſſe nullas, qui ſibi ſuíſque liberis prodeſſent: à Caninio proconſule, qui eum obſidebat, fide acceptâ, ſeque & ſua omnia & oppidum proconſuli tranſdit.

LXXXII. Rex interim Juba ab omnibus civitatibus excluſus, deſperatâ ſalute; quum jam cœnatus eſſet cum Petreio; ut per virtutem interfecti eſſe viderentur, ferro inter ſe depugnant: atque firmior imbecilliorem, Juba Petreium facilè ferro conſumpſit: deinde ipſe ſibi quum conaretur gladio transjicere pectus, nec poſſet; precibus à ſervo ſuo impetravit, ut ſe interficeret; ídque obtinuit.

LXXXIII. P. interim Sitius, pulſo exercitu Saburæ præfecti Jubæ, ipſóque interfecto; quum iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæſarem faceret, fortè incidit in Fauſtum Afraniúmque; qui eam manum habebant, quâ Uticam diripuerant, itérque in Hiſpaniam tendebant, & erant numero circiter MD. Itaque celeriter ad nocturno tempore inſidiis diſpoſitis, eos primâ luce adortus, præter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in deditionem accipit; Afranium & Fauſtum vivos capit, cum conjuge & liberis. Paucis pòſt diebus diſſenſione in exercitu ortâ, Fauſtus & Afranius interficiuntur. Pompeiæ cum Fauſti liberis, Cæſar incolumitatem ſuáque omnia conceſſit.

LXXXIV. Scipio interim, cum Damaſippo & Torquato & Plætorio Ruſtiano, navibus longis diu multumque

que jactati, quum Hiſpaniam peterent, ad Hipponem regium deferuntur, ubi claſſis P. Sitii per id tempus erat: à quâ pauciora ab amplioribus circumventa navigia deprimuntur: ibique Scipio cum iis, quos paullò antè nominavi, interiit.

LXXXV. Cæſar interim, Zamæ auctione regiâ factâ, boníſque eorum venditis, qui cives Romani contra populum Romanum arma tulerant; præmiiſque Zamenſibus, qui de rege excludendo conſilium ceperant, tributis; vectigalibúſque regiis abrogatis; ex regnóque provinciâ factâ, atque ibi Criſpo Saluſtio proconſule cum imperio relicto; ipſe Zamâ egreſſus, Uticam ſe recepit. Ibi bonis venditis eorum, qui ſub Juba Petreióque ordines duxerant; item Thapſitanis H S xx millia, conventui eorum H S xxx millia, Adrumetanis H S xxx, conventui eorum H S l millia, multæ nomine, imponit: civitates, bonáque eorum, ab omni injuriâ rapiníſque defendit. Leptitanos, quorum ſuperioribus annis Juba bona diripuerat: & ad ſenatum queſti per legatos, atque arbitris à ſenatu datis, ſua receperant; tricies centenis millibus pondo olei, in annos ſingulos, multat; ideo quòd initio, per diſſenſionem principum, ſocietatem cum Juba inierant, eúmque armis, militibus, pecuniâ juverant. Tiſdritanos, propter humilitatem civitatis, certo numero frumenti multat.

LXXXVI. His rebus geſtis; Idibus Jun. Uticæ claſſem conſcendit, & poſt diem iii Carales in Sardiniam pervenit. Ibi Sulcitanos, quòd Naſidium ejúſque claſſem receperant, copiiſque juverant, H S c millibus multat; & pro decumis octavas pendere jubet: bonáque paucorum vendit; & ante diem iii Kal. Quinct. naves conſcendit; & à Caralibus ſecundùm terram profectus, duodetrigeſſimo die, eò quòd tempeſtatibus in portubus cohibebatur, ad urbem Romam venit.

A. HIRTII.

COMMENTARIORUM

De Bello Hispaniensi

LIBER UNUS.

I. PHARNACE ſuperato, Africâ receptâ; qui ex iis præliis cum adoleſcente Cn. Pompeio profugiſſent; quum & ulterioris Hiſpaniæ potitus eſſet; dum Cæſar muneribus dandis in Italiâ detinetur; quò faciliùs præſidia contrà compararet Pompeius, in fidem unius cujuſque civitatis confugere cœpit. Ita partim precibus, partim vi, bene magnâ comparatâ manu, provinciam vaſtare cœpit. Quibus in rebus, nonnullæ civitates ſuâ ſponte auxilia mittebant: item nonnullæ portas contra cludebant: ex quibus ſi qua oppida vi ceperat, quum aliquis ex eâ civitate optimè de Cn. Pompeio meritus civis eſſet, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur cauſa, ut, eo de medio ſublato, ex ejus pecunia latronum largitio fieret. Ita paucis commodis hoſte hortato, majores augebantur copiæ: ideóque crebris nunciis in Italiam miſſis, civitates contrariæ Pompeio auxilia ſibi depoſtulabant.

II. C. Cæſar dictator III, deſignatus IV, multis itineribus antè confectis, quum celeri feſtinatione ad bel-

lum

lum conficiendum in Hiſpaniam veniſſet; legati Cordubenſes, qui à Cn. Pompeio diſceſſerant, Cæſari obviàm veniunt: à quibus nunciabatur, *nocturno tempore oppidum Cordubæ capi poſſe; quòd, nec opinantibus adverſariis ejus, provinciâ potitus eſſet; ſimúlque quòd tabellarii capti eſſent, qui à Cn. Pompeio diſpoſiti omnibus locis erant, qui certiorem Cn. Pompeium de Cæſaris adventu facerent.* Multa præterea veriſimilia proponebant. Quibus rebus adductus; quos legatos antè exercitui præfecerat, Q. Perdium & Q. Fabium Maximum, de ſuo adventu facit certiores; ut, quem ſibi equitatum ex provinciâ feciſſent, præſidio mitterent. Ad quos celeriùs, quàm ipſi opinati ſunt, appropinquavit: atque, ut ipſe voluit, equitatum ſibi præſidio habuit.

III. Erat idem temporis Sex. Pompeius frater, qui cum præſidio Cordubam tenebat, quod ejus provinciæ caput eſſe exiſtimabatur: ipſe autem Cn. Pompeius adoleſcens Uliam oppidum oppugnabat; & ferè jam aliquot menſibus ibi detinebatur. Quo ex oppido, cognito Cæſaris adventu, legati clàm præſidia Cn. Pompeii, Cæſarem quum adîſſent, petere cœperunt, ut ſibi primo quoque tempore ſubſidium mitteret. Cæſar eam civitatem omni tempore optime de Populo Romano meritam eſſe ſciens, XI cohortes ſecundâ vigiliâ jubet proficiſci, paríque equites numero; quibus præfecit hominem ejus provinciæ notum, & non parum ſcientem, L. Juſtum Paciecum; qui quum ad Cn. Pompeii præſidia veniſſet, incidit idem temporis, ut tempeſtate adversâ vehementique vento afflictaretur: quâ vi tempeſtatis ita obſcurabatur, ut vix proximum cognoſcere poſſet. Cujus incommodum ſummam utilitatem ipſis præbebat. Ita quum ad locum venerunt, jubet binos equites incedere, & rectà per adverſariorum præſidia ad oppidum contendere: mediiſque ex præſidiis quum quæreretur, *qui eſſent*, unus ex noſtris reſpondit ut *ſileat verbum facere; nam id temporis conari ad murum accedere ut oppidum capiant:* & partim tempeſtate impediti vigiles non poterant diligentiam præſtare, partim illo reſponſo deterrebantur. Quum ad portam appropinquâſſent, ſigno dato, ab oppidanis ſunt recepti; & pe-

dites equiteſque, clamore facto, diſpoſitis ibi partim qui remanſere, eruptionem in adverſariorum caſtra fecerunt. Sic illud quum inſcientibus accidiſſet; exiſtimabat magna pars hominum, qui in iis caſtris fuiſſent, ſe propè captos eſſe.

IV. Hôc miſſo ad Uliam præſidio, Cæſar, ut Pompeium ab eâ oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit: ex quo itineri loricatos viros fortes cum equitatu antè præmiſit; qui ſimul in conſpectu oppidi ſe dederunt, in equis recipiuntur. Hoc à Cordubenſibus nequaquam poterat animadverti. Appropinquantibus, ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum quum exîſſet; loricati, ut ſuprà ſcripſimus, ex equis deſcenderunt, & magnum prœlium fecerunt; ſic, ut ex infinita hominum multitudine pauci in oppidum ſe reciperent. Hôc timore adductus Sex. Pompeius litteras fratri miſit, ut *celeriter ſibi ſubſidio veniret; ne priùs Cæſar Cordubam caperet, quàm ipſe illò veniſſet.* Ita Cn. Pompeius, Uliâ propè captâ, litteris fratris excitus, cum copiis ad Cordubam iter facere cœpit.

V. Cæſar, quum ad flumen Bætim veniſſet, neque propter altitudinem fluminis tranſire poſſet; lapidibus corbes plenos demiſit: ita, inſuper ponte facto, copias àd caſtra tripartitò tranſduxit. Tenebant adversùs oppidum è regione pontis trabes, ut ſuprà ſcripſimus, bipartitó. Huc quum Pompeius cum ſuis copiis veniſſet, ex adverſo pari ratione caſtra ponit. Cæſar, ut eum ab oppido commeatûque excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit: pari idem conditione Pompeius. Hic inter duces duos ſit contentio, uter priùs pontem occuparet: ex quâ conditione quotidiana minuta prœlia ſiebant; ut modò hi, modò illi, ſuperiores diſcederent. Quæ res quum ad majorem contentionem veniſſet, ab utriſque cominus pugna iniqua: dum cupidiùs locum ſtudent tenere, propter pontem coanguſtabantur; & fluminis ripis appropinquantes, coanguſtati præcipitabantur. Hìc alteri alteris non solùm mortem morti exaggerabant, ſed tumulos tumulis exæquabant. Ita diebus compluribus cupiebat Cæſar, ſi

quâ conditione poſſet, adverſarios in æquum locum deducere, & primo quoque tempore de bello decernere.

VI. Quum animadverteret adverſarios minimè velle, quos ideo à viâ retraxerat, ut in æquum deduceret: copiis flumen tranſductis, noctu jubet ignes fieri magnos. Ita firmiſſimum ejus præſidium Ateguam proficiſcitur. Id quum Pompeius ex perfugis reſcîſſet; eâ die, per viarum difficultatem & anguſtias, carra complura multáſque baliſtas retraxit, & ad Cordubam ſe recepit. Cæſar munitionibus Ateguam oppugnare, & brachia circumducere cœpit. Cujus rei Pompeio quum nuncius eſſet allatus, eo die proficiſcitur. Cujus in adventum, præſidii causâ, Cæſar complura caſtella occupavit, partim ſuo equitatu, partim ut pedeſtris copiæ in ſtatione & in excubitu caſtris præſidio eſſe poſſent. Hìc in adventu Pompeii incidit, ut matutino tempore nebula eſſet craſſiſſima: itaque in illâ obſcuratione, cum aliquot cohortibus & equitum turmis circumcludunt Cæſaris equites, & concidunt, ſic, ut vix in eâ cæde pauci effugerent.

VII. Inſequenti nocte caſtra ſua incendit Pompeius, & trans flumen Salſum per convalles caſtra inter duo oppida Ateguam & Ucubim in monte conſtituit. Cæſar in munitionibus, cæteríſque quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem vineáſque agere inſtituit. Hæc loca ſunt montuoſa, & naturâ edita ad rem militarem; quæ planitie dividuntur, Salſo flumine; proximè tamen Ateguam, ut ad flumen ſint circiter paſſuum duo millia. Ex eâ regione oppidi, in montibus caſtra habuit poſita Pompeius, in conſpectu utrorumque oppidorum; neque ſuis auſus eſt ſubſidio venire. Aquilas habuit & ſigna XIII legionum: ſed, ex quibus aliquid firmamenti ſe exiſtimabat habere, duæ fuerunt vernaculæ, quæ à Trebonio transfugerant; & una facta ex coloniis, quæ fuerunt in his regionibus: quarta fuit Afraniana, ex Africâ, quam ſecum adduxerat; reliquæ ex fugitivis auxiliares conſiſtebant: nam de levi armaturâ & equitatu, longè & virtute & numero noſtri erant ſuperiores.

VIII. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius; quòd loca ſunt edita, & ad caſtrorum munitiones non parum idonea: nam ferè totius ulterioris Hiſpaniæ regio, propter terræ fecunditatem inopem difficilémque habet oppugnationem, & non minùs copioſam aquationem. Hic etiam, propter barbarorum crebras excurſiones, omnia loca, quæ ſunt ab oppidis remota, turribus & munitionibus retinentur; & ſicut in Africâ, rudere, non tegulis, teguntur: ſimúlque in his habent ſpeculas, &, propter altitudinem, longè latéque proſpiciunt. Item oppidorum magna pars ejus provinciæ, montibus ferè munita, & naturâ excellentibus locis eſt conſtituta; ut ſimul aditus aſcenſúſque habeat difficiles. Ita ab oppugnationibus naturâ loci diſtinentur, ut civitates Hiſpaniæ non facilè ab hoſtibus capiantur. Id quod in hôc contigit bello. Nam ubi inter Ateguam & Ucubim, quæ oppida ſuprà ſunt ſcripta, Pompeius habuit caſtra conſtituta, in conſpectu duorum oppidorum; ab ſuis caſtris circiter millia paſſuum IV, grumus eſt excellens naturâ, qui appellatur Caſtra Poſthumiana; ibi, præſidii causâ, caſtellum Cæſar habuit conſtitutum.

IX. Pompeius, qui eodem jugo tegebatur loci naturâ, & quòd remotum erat à caſtris Cæſaris: animadvertebat loci difficultatem; &, quòd in flumine Salſo intercludebatur, non eſſe commiſſurum Cæſarem, ut in tantâ loci difficultate ad ſubſidium ſubmittendum ſe mitteret. Iſtâ fretus opinione, tertiâ vigiliâ profectus, caſtellum oppugnare cœpit, ut laborantibus ſuccurreret. Noſtri, quum appropinquâſſent, clamore repentino, telorúmque multitudine, jactus facere cœperunt; uti magnam partem hominum vulneribus afficerent. Quo peracto, quum ex caſtello repugnare cœpiſſent, & majoribus caſtris Cæſari nuncius eſſet allatus; cum III legionibus eſt profectus: & quum ad eos appropinquâſſet, fugâ perterriti multi ſunt interfecti, complures capti: multi præterea armis exuti fugerunt; quorum ſcuta ſunt relata LXXX.

X. Inſequenti luce Arguetius ex Italiâ cum equitatu venit: is ſigna Saguntinorum retulit V, quæ ab oppidanis

nis cepit. Suo loco præteritus eſt, quòd equites ex Italiâ cum Aſprenate ad Cæſarem veniſſent. Eâ noctæ Pompeius caſtra incendit, & ad Cordubam versûs iter facere cœpit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu ſuas copias adduxerat; dum cupidiùs agmen adverſariorum inſequitur, à vernaculis legionariis exceptus eſt & interfectus. Poſtero die equites noſtri longiùs ad Cordubam versùs perſecuti ſunt eos, qui commeatus ad caſtra Pompeii ex oppido portabant: ex iis capti L cum jumentis ad noſtra adducti ſunt caſtra. Eodem die Q. Marcius tribunus militum qui fuiſſet Pompeii, ad nos tranſfugit: &, noctis tertiâ vigiliâ, in oppido acerrimè pugnatum eſt; ignémque multum miſerunt; ſicut & omne genus, quibus ignis per jactus ſolitus eſt mitti. Hôc præterito tempore, Fundanius eques Rom. ex caſtris adverſariorum ad nos transfugit.

XI. Poſtero die ex legione vernaculâ milites ſunt capti ab equitibus noſtris duo, qui dixerunt ſe ſervos eſſe: quum venirent, cogniti ſunt à militibus, qui antea cum Fabio & Pedio fuerant, & à Trebonio tranſfugerant. Eis ad ignoſcendum nulla eſt data facultas; & à militibus noſtris interfecti ſunt. Idem temporis, capti tabellarii, qui à Cordubâ ad Pompeium miſſi erant, perperámque ad caſtra noſtra pervenerant; præciſis manibus, miſſi ſunt facti. Pari conſuetudine, vigiliâ ſecundâ ex oppido ignem multum telorúmque multitudinem jactando, bene magnum tempus conſumpſerunt; compluréſque vulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore, eruptionem in legionem ſextam fecerunt, quum in opere noſtri diſtenti eſſent; acritérque pugnare cœperunt: quorum vis repreſſa à noſtris, etſi oppidani ſuperiori loco defendebantur. Ii quum eruptionem facere cœpiſſent, tamen virtute militum noſtrorum, etſi inferiore loco premebantur, tamen repulſi adverſarii bene multis vulneribus affecti in oppidum ſe contulerunt.

XII. Poſtero die Pompeius ex caſtris ſuis brachium cœpit ad flumen Salſum facere: & quum noſtri equites pauci in ſtatione fuiſſent à pluribus reperti, de ſtatione ſunt dejecti, & occiſi tres. Eo die

die A. Valgius, ſenatoris filius, cujus frater in caſtris Pompeii fuiſſet; omnibus ſuis rebus relictis, equum conſcendit, & fugit. Speculator de legione ſecundâ Pompeianâ captus à militibus, & interfectus eſt. Idem temporis glans miſſa eſt inſcripta; *quo die ad oppidum capiendum accederent, ſeſe ſcutum eſſe poſiturum.* Quâ ſpe nonnulli, dum ſinè periculo murum aſcendere & oppidum potiri poſſe ſe ſperarent, poſtero die ad murum opus facere cœperunt, & bene magna prioris muri pars dejecta eſt. Quo facto, ab oppidanis, ac ſi ſuarum partium eſſent, conſervati, *miſſos facere loricatos, quique præſidii causâ præpoſiti oppido à Pompeio eſſent,* orabant. Quibus reſpondit Cæſar, *ſe conditiones dare, non accipere, conſueviſſe.* Qui quum in oppidum revertiſſent, relato reſponſo, clamore ſublato, omni genere telorum emiſſo, pugnare pro muro toto cœperunt: propter quod ferè magna pars hominum, qui in caſtris noſtris eſſent, non dubitârunt, quin eruptionem eo die eſſent facturi. Ita, coronâ circumdatâ, pugnatum eſt aliquamdiu vehementiſſimè; ſimúlque baliſta miſſa à noſtris turrem dejecit: quâ adverſariorum, qui in eâ turre fuerant, v dejecti ſunt; & puer, qui baliſtam ſolitus erat obſervare.

XIII. Eo præterito tempore, Pompeius trans flumen Salſum caſtellum conſtituit; neque à noſtris prohibitus: falsâque illa opinione gloriatus eſt, quòd propè in noſtris partibus locum tenuiſſet. Item inſequenti die eâdem conſuetudine dum longiùs proſequitur, quo loco equites noſtri ſtationem habuerant; aliquot turmæ cum levi armaturâ, impetu facto, loco ſunt dejectæ; &, propter paucitatem noſtrorum equitum, ſimul cum levi armaturâ inter turmas adverſariorum protritæ. Hoc in conſpectu utrorumque caſtrorum gerebatur: & majore Pompeiani exſultabant gloriâ, longiùs quòd noſtris cedentibus proſequi cœpiſſent. Qui quum aliquo loco à noſtris recepti eſſent, ut conſuêſſent, ex ſimili virtute clamore facto; averſati ſunt prœlium facere.

XIV. Ferè apud exercitus hæc eſt equeſtris prœlii conſuetudo. Quum eques ad dimicandum, dimiſſo

equo,

equo, cum pedite progreditur; nequaquam par habetur. Id quod in hôc accidit certamine. Quum pedites ex levi armaturâ lecti, ad pugnam, equitibus noſtris nec opinantibus, veniſſent; idque in prœlio animadverſum eſſet; complures equites deſcenderunt. Ita exiguo tempore eques pedeſtre, pedes equeſtre prœlium facere cœpit; uſque eò, ut cædem proximè à vallo fecerint: in quo prœlio, adverſariorum ceciderunt CXXIII; compluréſque armis exuti, multi vulneribus affecti, in caſtra ſunt redacti: noſtri ceciderunt III; ſaucii XII pedites, & equites V.

XV. Ejus diei inſequenti tempore, priſtinâ conſuetudine, pro muro pugnari cœptum eſt. Quum bene magnam multitudinem telorum, ignémque noſtris defendentibus injeciſſent; nefandum crudeliſſimúmque facinus ſunt aggreſſi; in conſpectûque noſtro hoſpites, qui in oppido erant jugulare, & de muro præcipites mittere cœperunt, ſicut apud barbaros: quod poſt hominum memoriam numquam eſt factum.

XVI. Hujus diei extremo tempore, à Pompeianis clam ad noſtros tabellarius eſt miſſus, ut eâ nocte turres aggerémque incenderent, & III vigiliâ eruptionem facerent. Ita igne telorúmque multitudine jactâ, quum bene magnam partem muri conſumpſiſſent, portam, quæ è regione & in conſpectu Pompeii caſtrorum fuerat, aperuerunt; copiaéque totæ eruptionem fecerunt; ſecúmque extulerunt calcatas ad foſſas complendas, & harpagonas ad caſas (quæ ſtramentitiæ ab noſtris hybernorum causâ ædificatæ erant) diruendas & incendendas: præterea argentum, & veſtimenta; ut, dum noſtri in prædâ detinerentur, illi, cæde factâ, ad præſidia Pompeii ſe reciperent: nam, quòd exiſtimabat eos poſſe conatum efficere, nocte totâ ultra ibat flumen Salſum in acie. Quod factum, licet nec opinantibus noſtris eſſet geſtum; tamen virtute freti, repulſos, multíſque vulneribus affectos, oppido repreſſerunt; prædâque & armis eorum ſunt potiti; vivóſque aliquos ceperunt, qui poſtero ſunt interfecti die. Eodémque tempore transfuga nunciavit ex oppido, Junium, qui in cuniculo fuiſſet, jugulatione oppidanorum factâ,

cla-

clamâſſe; *facinus ſe nefandum, & ſcelus feciſſe: nam eos nihil meruiſſe, quare tali pœnâ afficerentur, qui eos ad aras & focos ſuos recepiſſent; eóſque hoſpitium ſcelere contaminâſſe:* multa præterea dixiſſe: quâ oratione deterritos, ampliùs jugulationem non feciſſe.

XVII. Ita poſtero die Tullius legatus cum C. Antonio Luſitano venit, & apud Cæſarem verba fecit. *Utinam quidem Dii immortales feciſſent, ut tuus potiùs miles, quàm Cn. Pompeii, factus eſſem; & hanc virtutis conſtantiam in tuâ victoriâ, non in illius calamitate præſtarem: cujus funeſtæ laudes quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut cives Rom. indigentes præſidii, & propter patriæ luctuoſam perniciem, dedamur hoſtium numero: qui neque in illius proſperâ acie primam fortunam, neque in adverſâ ſecundam obtinuimus victoriam: qui legionum tot impetus ſuſtentantes, nocturnis diurníſque operibus gladiorum ictus telorúmque miſſus exſpectantes, victi & deſerti à Pompeio, tuâ virtute ſuperati, ſalutem à tuâ clementiâ depoſcimus, petimúſque, ut, qualem te gentibus præſtitiſti, ſimilem in civium deditione præſtes.* Et *qualem*, ait, *gentibus me præſtiti, ſimilem in civium deditione præſtabo.*

XVIII. Remiſſis legatis, quum ad portam veniſſet; Tiberius Tullius quum introëuntem C. Antonium inſecutus non eſſet, revertit ad portam, & hominem apprehendit. Quod Tiberius quum fieri animadvertit, ſinu pugionem eduxit, & manum ejus incidit. Ita refugerunt ad Cæſarem. Eodémque tempore ſignifer de legione primâ transfugit; & nunciavit, *quo die equeſtre prælium factum eſſet, ſuo ſigno periſſe homines xxxv; neque licere caſtris Cn. Pompeii nunciari, neque dici periiſſe quemquam.* Servus, cujus dominus in Cæſaris caſtris fuiſſet, uxorémque & filium in oppido reliquerat; dominum jugulavit: & ita clàm à Cæſaris præſidiis in Pompeii caſtra diſceſſit, & indicium glande ſcriptum miſit, per quod certior fieret Cæſar, quæ in oppido ad defendendum pararentur. Ita, litteris acceptis, quum in oppidum revertiſſent, qui mittere glandem inſcriptam ſolebant, inſequenti tempore duo Luſitani fratres transfugæ nunciârunt, quam Pompeius concionem habuiſſet; *quoniam oppido ſubſidia non poſſet venire, noctu ex adver-*

adverſariòrum conſpectu ſe deducerent ad mare verſùm: Unum reſpondiſſe; ut, *potiùs ad dimicandum deſcenderent, quàm ſignum fugæ oſtenderent:* tum, qui ita locutus eſſet, jugulatum. Eodem tempore tabellarii ejus deprehenſi, qui ad oppidum veniebant; quorum litteras Cæſar oppidanis objecit: &, qui vitam ſibi peteret, juſſit turrem igneam oppidanorum incendere: id ſi feciſſet, ei ſe promiſit omnia conceſſurum: quod difficile erat factu, ut eam turrem quis ſinè periculo incenderet. Ita ** facturus de ligno, quum propiùs acceſſiſſet, ab oppidanis eſt occiſus. Eâdem nocte transfuga nunciavit, Pompeium & Labienum de jugulatione oppidanorum indignatos eſſe.

XIX. Vigiliâ ſecundâ, propter multitudinem telorum turris lignea, quæ noſtra fuiſſet, ab imo vitium fecit, uſque ad tabulatum ſecundum & tertium. Eodem tempore, pro muro pugnatum accerrimè; & turrim noſtram, ut ſuperiorem, incenderunt; idcirco quòd ventum oppidani ſecundum habuerunt. Inſequenti luce mater-familias de muro ſe dejecit, & ad nos transſiliit; dixitque, *ſe cum familiâ conſtitutum habuiſſe, ut unà transfugerent ad Cæſarem; illam oppreſſam & jugulatam.* Hôc præterea tempore tabellæ de muro ſunt dejectæ, in quibus ſcriptum eſt inventum: *L. Minutius Cæſari: Si mihi vitam tribuis, quoniam à Cn. Pompeio ſum deſertus; qualem me illi præſtiti, tali virtute & conſtantiâ futurum me in te eſſe præſtabo.* Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Cæſarem adierunt; *ſi ſibi vitam concederet, ſeſe inſequenti die oppidum eſſe dedituros.* Quibus reſpondit; *ſe Cæſarem eſſe, fidémque præſtaturum.* Ita ante diem XI Kalend. Martii, oppido potitus, Imperator eſt appellatus.

XX. Et Pompeius, ex perfugis quum deditionem oppidi factam eſſe ſcîſſet, caſtra movit Ucubim verſùs; & circùm ea loca caſtella diſpoſuit, & munitionibus ſe continere cœpit. Cæſar movit, & propiùs caſtra caſtris contulit. Eodem tempore manè loricatus unus ex legione vernaculâ ad nos transfugit, & nunciavit. *Pompeium oppidanos Ucubenſes convocâſſe, iiſque imperaviſſe, ut, diligentiâ adhibitâ, perquirerent, qui eſſent ſuarum partium,*

tium, itémque adverſariorum victoriæ fautores. Hoc præterito tempore in oppido, quod fuit captum, ſervus eſt prehenſus in cuniculo, quem ſuprà demonſtravimus dominum jugulâſſe: is vivus eſt combuſtus. Idémque temporis centuriones loricati VIII ad Cæſarem tranſfugerunt ex legione vernaculâ; & equites noſtri cum adverſariorum equitibus congreſſi ſunt, & ſaucii aliquot acciderunt ex levi armaturâ. Ea nocte ſpeculatores prehenſi ſervi III, & unus ex legione vernaculâ; ſervi ſunt in crucem ſublati; militi, cervices abſciſſæ.

XXI. Poſtero die equites cum levi armaturâ ex adverſariorum caſtris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter XI equites ad aquatores noſtros excucurrerunt: nonnullos interfecerunt, item alios vivos abduxerunt. Ex equitibus capti ſunt equites VIII. Inſequenti die Pompeius ſecuri percuſſit homines LXXIV, qui dicebantur eſſe fautores Cæſaris victoriæ. Reliquos in oppidum juſſit deduci; ex equitibus effugerunt CXX, & ad Cæſarem venerunt.

XXII. Hôc præterito tempore, qui in oppido Ateguâ Burſavolenſes capti ſunt, legati profecti ſunt cum noſtris, utì rem geſtam Burſavolenſibus referrent, quid ſperarent de Cn. Pompeio, qui viderent hoſpites jugulari; præterea multa ſcelera ab iis fieri, qui præſidii causâ ab iis reciperentur. Qui quum ad oppidum veniſſent; noſtri, qui fuiſſent equites Rom. & ſenatores, non ſunt auſi introire in oppidum, præterquam qui ejus civitatis fuiſſent. Quorum reſponſis ultro citróque acceptis & redditis, quum ad noſtros ſe reciperent, qui extra oppidum fuiſſent, illi de præſidio inſecuti, ex averſione legatos jugulârunt. Duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæſari rem geſtam detulerunt. Et ſpeculatores ad oppidum Ateguam miſerunt: qui quum certum comperîſſent legatorum reſponſa ita eſſe geſta, quemadmodum illi retuliſſent; ab oppidanis concurſu facto, eum, qui legatos jugulâſſet, lapidare, & ei manus intentare cœperunt; *illius operâ ſe periſſe.* Ita vix periculo liberatus, petiit ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Cæſarem proficiſci; illi ſe ſatisfacturum. Po-

teſtate

teſtate datâ: quum inde eſſet profectus; præſidio comparato; quum bene magnam manum feciſſet; & nocturno tempore, per fallaciam, in oppidum eſſet receptus; jugulationem magnam facit: principibus, qui ſibi contrarii fuiſſent, interfectis, oppidum in ſuam poteſtatem recipit. Hôc præterito tempore, ſervi transfugæ nunciaverunt, oppidanorum bona vendi; nec cui extra vallum licere exire, niſi diſcinctum; iccircóque, ex quo die oppidum Ategua eſſet captum, metu conterritos complures profugere in Bethuriam, neque ſibi ullam ſpem victoriæ propoſitam habere; ut ſi quis ex noſtris transfugerit, in levem armaturam conjici, eúmque non amplius XVI accipere.

XXIII. Inſequenti tempore Cæſar caſtris caſtra contulit, & brachium ad flumen Salſum ducere cœpit. Hìc dum in opere noſtri diſtenti eſſent, complures ex ſuperiore loco adverſariorum decucurrerunt: nec detinentibus *** noſtris, multis telis injectis, complures vulneribus affecere. Hìc tamen, ut ait Ennius, *noſtri ceſſere parumper*. Itaque, præter conſuetudinem, quum à noſtris animadverſum eſſet cedere; centuriones ex legione V flumen transgreſſi duo, reſtituerunt aciem; acritérque eximia virtute plures quum agerent, ex ſuperiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. Ita, quum is compar prœlium facere cœpiſſet, & quum undique ſe circumveniri animadvertiſſet, parumper ingreſſus pedem offendit. Hujus concidentis viri caſu paſſim audito, quum complures adverſariorum concurſum facerent, equites noſtri tranſgreſſi interiore loco adverſarios ad vallum agere cœperunt. Ita dum cupidiùs intrà præſidia illorum ſtudent cædem facere, & turmis & levi armaturâ ſunt interclusi. Quorum niſi ſumma virtus fuiſſet, vivi capti eſſent; nam & munitione præſidii ita coanguſtabantur, ut eques ſpatio intercluſo vix ſe defendere poſſet. Ex his, utroque genere pugnæ, complures ſunt vulneribus affecti; in quîs etiam Clodius Aquitius: inter quos ita cominus eſt pugnatum, ut ex noſtris, præter II centuriones, ſit nemo deſideratus, gloriâ ſe efferentes.

XXIV.

XXIV. Poſtero die ab Soricariâ utraeque convenère copiæ. Noſtri brachia ducere cœperunt. Pompeius quum animadverteret caſtello ſe excludi Aſpaviâ, quod ab Ucubi millia paſſuum v diſtat; hæc res neceſſariò vocabat, ut ad dimicandum deſcenderet: neque tamen æquo loco ſui poteſtatem faciebat, ſed ex grumo excelſum tumulum capiebat, uſque eò, ut neceſſariò cogeretur iniquum locum ſubire. Quo facto, quum utrorumque copiæ tumulum excellentem petîſſent, prohibiti à noſtris ſunt, dejectíque planitie: quæ res ſecundum noſtris efficiebat prœlium. Undique autem cedentibus adverſariis, noſtri magnâ in cæde verſabantur. Quibus mons, non virtus, ſaluti fuit. Quo ſubſidio tunc, niſi adveſperâſſet, à paucioribus noſtris omni auxilio privati eſſent: nam ceciderunt ex levi armaturâ, CCCXXIV; ex legionariis, CXXXVIII; præterquam quorum arma & ſpolia ſunt allata. Ita pridie II centurionum interitio hâc adverſariorum pœnâ eſt litata.

XXV. Inſequenti die, pari conſuetudine, quum ad eundem locum ejus præſidium veniſſet, priſtino illo ſuo utebantur inſtituto: nam præter equites, nullo loco æquo ſe committere audebant. Quum noſtri in opere eſſent, equitum copiæ concurſus facere cœperunt: ſimúlque vociferantibus legionariis, quum locum efflagitarent, ut conſueti inſequi exiſtimare poſſent ſe paratiſſimos eſſe ad dimicandum, noſtri ex humili convalle bene longè ſunt egreſſi, & planitie in æquo loco conſtiterunt. Illi tamen proculdubio ad congrediendum in æquum locum non ſunt auſi deſcendere, præter unum Antiſtium Turpionem, qui, fidens viribus, ex adverſariis ſibi parem eſſe neminem cogitare cœpit. Hic, ut fertur, Achillis Memnoníſque congreſſus. Q. Pompeius Niger, eques Romanus Italicenſis, ex acie noſtrâ ad congrediendum progreſſus eſt. Quoniam ferocitas Antiſtii omnium mentes converterat ab opere ad ſpectandum, acies ſunt diſpoſitæ: nam inter bellatores principes dubia erat poſita victoria, ut propè videretur finem bellandi duorum dirimere pugna. Ita avidi cupidíque ſuarum quiſque partium, [*** expertorum virorum fautorúmque voluntas habebatur. Quorum

rum virtute alacri quum ad dimicandum in planitiem ſe contuliſſent, ſcutorúmque laudis inſignis præfulgens opus cælatum; quorum *** pugna eſſet propè profectò dirempta, niſi propter equitum concesſum, ut ſuprà demonſtravimus, levis armatura præſidii causâ non longè ab opere caſtrorum conſtitiſſet.] Ut noſtros equites in receptu, dum ad caſtra redeunt, adverſarii cupidiùs ſunt inſecuti; univerſi, clamore facto, impetum dederunt. Ita metu perterriti, quum in fugâ eſſent, multis amiſſis, in caſtra ſe recipiunt.

XXVI. Cæſar, ob virtutem, turmæ Caſſianæ donavit millia XIII, & præfecto torques aureos II, & levi armaturæ millia X. Hôc die A. Bæbius, & C. Flavius, & A. Trebellius equites Romani Aſtenſes, argento propè tecti equos, ad Cæſarem transfugerunt: qui nunciaverunt, *equites Romanos conjurâſſe omnes, qui in caſtris Pompeii eſſent, ut tranſitionem facerent; ſervi indicio omnes in cuſtodiam eſſe conjectos; è quibus, occaſione captâ, ſe transfugiſſe.* Item hôc die litteræ ſunt deprehenſæ, quas mittebat Urſaonem Cn. Pompeius: S. V. G. E. V. *Etſi, prout noſtra felicitas, ex ſententiâ adverſarios adhuc propulſos habemus; tamen, ſi æquo loco ſui poteſtatem facerent, celeriùs, quàm veſtra opinio fert, bellum confeciſſem. Sed exercitum tironum non audent in campum deducere; noſtríſque adhuc freti præſidiis, bellum ducunt: nam ſingulas civitates circumſident; indè ſibi commeatus capiunt. Quare & civitates noſtrarum partium conſervabo, & bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes in animo habeo ad vos mittere. Profectò noſtro commeatu privati, neceſſariò ad dimicandum deſcendent.*

XXVII. Inſequenti tempore, quum noſtri temere in opere diſtenti eſſent; equites in oliveto, dum lignantur, interfecti ſunt aliquot. Servi transfugerunt, qui nunciaverunt a. d. III Nonarum Martii, prœlio, ad Soritiam quod factum eſt, ex eo tempore metum eſſe magnum; & Attium Varum circùm caſtella præeſſe. Eo die Pompeius caſtra movit; & contra Hiſpalim in oliveto conſtitit. Cæſar priuſquam eódem eſt profectus, luna horâ circiter VI viſa eſt. Ita caſtris motis Ucubim, præſidium, quod Pompeius reliquit, juſſit ut incen-

incenderent; &, deuſto oppido, in caſtra majora ſe reciperent. Inſequenti tempore Ventiſponte oppidum quum oppugnare cœpiſſet, deditione factâ, iter fecit in Carrucam; contráque Pompeium caſtra poſuit. Pompeius oppidum, quod contra ſua præſidia portas clauſiſſet, incendit: miléſque, qui fratrem ſuum in caſtris jugulâſſet, interceptus eſt à noſtris & fuſti percuſſus. Hinc itinere facto, in campum Mundenſem quum eſſet ventum, caſtra contra Pompeium conſtituit.

XXVIII. Sequenti die quum iter facere Cæſar cum copiis vellet, renunciatum eſt ab ſpeculatoribus, Pompeium de III vigiliâ in acie ſtetiſſe. Hôc nuncio allato, vexillum propoſuit. Iccirco enim copias eduxerat, quod Urſaonenſium civitati, qui erant fautores, antea litteras miſerat; *Cæſarem nolle in convallem deſcendere, quò majorem partem exercitum tironum haberet.* Hæ litteræ vehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita hâc opinione fretus, totum ſe facere poſſe exiſtimabat. Etenim & naturâ loci defendebatur, & ipſius oppidi munitione, ubi caſtra habuit conſtituta: namque, ut ſuperiùs demonſtravimus, loca excellentia tumulis contineri ***: [Interim nulla planitie dividit:]

XXIX. Sed ratione nullâ placuit taceri id, quod eo incidit tempore. Planities inter utraque caſtra intercedebat, circiter millia paſſuum V; ut auxilia Pompeii duabus defenderentur rebus, oppidi excelſi & loci naturâ. Hinc dirigens proxima planities æquabatur: cujus decurſum antecedebat rivus, qui ad eorum acceſſum ſummam efficiebat loci iniquitatem; nam paluſtri & voraginoſo ſolo currens erat ad dextrum. Et Cæſar, quum aciem directam vidiſſet, non habuit dubium, quin mediâ planitie in æquum ad dimicandum adverſarii procederent. Hoc erat in omnium conſpectu. Huc accedebat, ut locus illâ planitie equitatum ornaret, & diei Soliſque ſerenitas; ut mirificum & optandum tempus propè ab Diis immortalibus illud tributum eſſet ad prœlium committendum. Noſtri lætari, nonnulli etiam timere; quòd in eum locum res for-

fortunæque omnium deducerentur, ut quidquid poſt horam caſus tribuiſſet, in dubio poneretur. Itaque noſtri ad dimicandum procedunt : id quod adverſarios exiſtimabamus eſſe facturos; qui tamen à munitione oppidi mille paſſibus longiùs non audebant procedere; in quo ſibi propè murum adverſarii prœliandum conſtituebant. Itaque noſtri procedunt. Interdum æquitas loci adverſarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad victoriam: neque tamen illi à ſuâ conſuetudine decedebant, ut aut ab excelſo loco aut ab oppido diſcederent. Noſtri pede preſſo propiùs rivum quum appropinquâſſent, adverſarii patrocinari loco iniquo non deſinunt.

XXX. Erat acies XIII aquilis conſtituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cum levi armaturâ millibus VI. Præterea auxiliares accedebant, propè alterum tantùm. Noſtra præſidia LXXX cohortibus, & VIII millibus equitum. Ita, in extremâ planitie iniquum in locum noſtri quum appropinquâſſent, paratus hoſtis erat ſuperior; ut tranſeundi ſuperius iter vehementer eſſet periculoſum. Quod quum à Cæſare eſſet animadverſum; ne quid temere culpâ ſuâ ſequius admitteretur, eum locum definire cœpit. Quod quum hominum auribus eſſet objectum; moleſtè & acerbè accipiebant ſe impediri, quò minùs prœlium conficere poſſent. Hæc mora adverſarios alacriores efficiebat; *Cæſaris copias timore impediri ad committendum prælium.* Ita ſe efferentes, iniquo loco ſui poteſtatem faciebant, ut magno cum periculo acceſſus eorum haberetur. Hic Decumani ſuum locum cornu dextrum tenebant, ſiniſtrum III & V legio, itémque cætera auxilia & equitatus. Prœlium clamore facto committitur.

XXXI. Hìc etſi virtute noſtri antecedebant, adverſarii loco ſuperiore defendebantur acerrimè, & vehemens fiebat ab utriſque clamor, telorúmque miſſu concurſus; ſic, ut propè noſtri diffiderent victoriæ: congreſſus enim & clamor, quibus rebus maximè hoſtes conterrentur, in collatu pari erant conditione. Itaque ex utroque genere pugnæ quum parem virtutem ad bellandum contuliſſent, pilorum miſſu fixa cumu-

latur,

latur, & concidit adverſariorum multitudo. Dextrum demonſtravimus Decumanos cornu tenuiſſe: qui, etſi erant pauci, tamen, propter virtutem, magno adverſarios timore eorum operâ afficiebant; quòd à ſuo loco hoſtes vehementer premere cœperunt; ut ad ſubſidium, ne ab latere noſtri occuparent, legio adverſariorum tranſduci cœpta ſit ad dextrum. Quæ ſimul eſt mota, equitatus Cæſaris ſiniſtrum cornu premere cœpit. At ii eximiâ virtute prœlium facere incipiunt, ut locus in acie ad ſubſidium veniendi non daretur. Ita, quum clamori eſſet intermiſtus gemitus, gladiorúmque crepitus auribus oblatus; imperitorum mentes timore præpediebat. Hìc, ut ait Ennius, *pes pede premitur, armis teruntur arma*: adverſarióſque vehementiſſimè pugnantes noſtri agere cœperunt: quibus oppidum fuit ſubſidio. Ita ipſis Liberalibus fuſi fugatique non ſuperfuiſſent, niſi in eum locum confugiſſent, ex quo erant egreſſi. In quo prœlio ceciderunt millia hominum circiter XXX, & ſi quid amplius; præterea Labienus, Attius Varus; quibus occiſis utriſque funus eſt factum: itémque equites Rom. partim ex urbe, partim ex provinciâ, ad millia III. Noſtri deſiderati ad hominum mille, partim peditum, partim equitum; ſaucii, ad D. Adverſariorum aquilæ ſunt ablatæ XIII, & ſigna, & faſces. Præterea duces belli XVII capti ſunt. Hos habuit res exitus.

XXXII. Ex fugâ hâc quum oppidum Mundam ſibi conſtituiſſent præſidium, noſtri cogebantur neceſſariò eos circumvallare. [Ex hoſtium armis, pro ceſpite cadavera collocabantur; ſcuta & pila pro vallo: *** inſuper occiſi; & gladii, & mucrones, & capita hominum, ordinata, ad oppidum converſa; univerſa hoſtium timorem, virtutiſque inſignia *** propoſita viderent; & vallo circumcluderentur adverſarii: ***. ita Galli tragulis jaculiſque oppidum ex hoſtium cadaveribus ſunt circumplexi, oppugnare cœperunt] Ex hoc prœlio Valerius adoleſcens Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sex. Pompeio, qui Cordubæ fuiſſet, rem geſtam refert. Cognito hoc negotio; quos equites ſecum habuit, quod pecuniæ ſecum, eis diſtribuit;

&

& oppidanis dixit, ſe de pace ad Cæſarem proficiſci ; & ſecundâ vigiliâ ab oppido diſceſſit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis, nonnullíſque peditibus, ad navale præſidium parte alterâ contendit Carteiam ; quod oppidum abeſt à Cordubâ millia paſſuum CLXX. Quò quum ad octavum milliarium veniſſet ; P. Calvitius, qui caſtris antea Pompeii præpoſitus eſſet, ejus verbis nuncium mittit ; *quum minùs bellè haberet, ut mitterent lecticam, quâ in oppidum deferri poſſet.* Litteris miſſis, Pompeius Carteiam defertur. Qui illârum partium fautores erant, conveniunt in domum, quò erat delatus ; (qui arbitrati ſunt clanculum veniſſe) ut ab eo, quæ vellet, de bello requirerent. Quum frequentia conveniſſet, de lecticâ Pompeius eorum in fidem confugit.

XXXIII. Cæſar ex prœlio, Mundâ munitione circumdatâ, Cordubam venit : qui ex cæde eò refugerant, pontem occupaverunt. Quum eò eſſet ventum, convitiari cœperunt, *nos ex prælio paucos ſupereſſe : quò confugeremus ?* Ita pugnare cœperunt de ponte. Cæſar flumen transjecit, & caſtra poſuit. Scapula, totius ſeditionis familiæ & libertinorum caput, ex prœlio Cordubam quum veniſſet, familiam & libertos convocavit, pyram ſibi exſtruxit, cœnam afferri quàm opimam imperavit, item optimis inſternendum veſtimentis : pecuniam & argentum in præſentiâ familiæ donavit. Ipſe de tempore cœnavit ; **** reſinam & nardum identidem ſibi infundit. Ita noviſſimo tempore ſervum juſſit, & libertum, qui fuiſſet ejus concubinus, alterum ſe jugulare, alterum pyram incendere.

XXXIV. Oppidani autem, ſimul Cæſar caſtra contra oppidum poſuit, diſcordare cœperunt uſque eò, ut clamor in caſtra noſtra perveniret ferè, inter Cæſarianos & inter Pompeianos. Erant hìc legiones, quæ ex perfugis conſcriptæ ; partim oppidanorum ſervi, qui erant à Sex. Pompeio manumiſſi ; tunc in Cæſaris adventum deſcendere cœperunt. Legio XIII oppidum defendere cœpit : nam quum jam repugnarent, turres ex parte & murum occupârunt. Denuo legatos ad Cæſarem mittunt, ut ſibi legiones ſubſidio intromitteret.

ret. Hoc quum animadverterent homines fugitivi, oppidum incendere cæperunt: qui ſuperati à noſtris, ſunt interfecti hominum millia xxii; præterquam extra murum qui perierunt. Ita Cæſar oppido potitus. Dum hìc detinetur; ex prœlio quos circummunitos ſuperiùs demonſtravimus, eruptionem fecerunt; &, bene multis interfectis, in oppidum ſunt redacti.

XXXV. Cæſar Hiſpalim quum contendiſſet, legati deprecatum venerunt. Ita quum oppidum ſeſe tueri dixiſſet, Caninium legatum cum præſidio intromittit: ipſe caſtra ad oppidum ponit. Erat bene magna intrà Pompeianarum partium multitudo, quæ Cæſaris præſidium receptum indignabatur; clàm quòd, Philo quidam, ille, qui Pompeianarum partium fuiſſet defenſor acerrimus, (is totâ Luſitaniâ notiſſimus erat) hic clam præſidio in Luſitaniam proficiſcitur: & Cæcilium Nigrum, nomine Barbarum, ad Lenium convenit; qui bene magnam manum Luſitanorum haberet. Reverſus, in Hiſpalim oppidum denuo noctu per murum recipitur: præſidium vigiléſque jugulant, portas præcludunt, de integro pugnare cœperunt.

XXXVI. Dum hæc geruntur, legati Carteienſes renunciârunt, quòd Pompeium in poteſtatem haberent; quòd ante Cæſari portas præcluſiſſent, illo beneficio ſuum maleficium exiſtimabant ſe lucrifacere. Luſitani Hiſpali pugnare nullo tempore deſiſtebant. Quod Cæſar quum animadverteret, ſi oppidum capere contenderet, ut homines perditi incenderent, & mœnia delerent; ita conſilio habito noctu, patitur Luſitanos eruptionem facere. Id quod conſultò non exiſtimabant fieri. Ita erumpendo, naves, quæ ad Bætim flumen fuiſſent, incendunt. Noſtri dum incendio detinentur; illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. Quo facto, oppido recuperato, Aſtam iter facere cœpit: ex quâ civitate legati ad deditionem venerunt. Mundenſéſque, qui ex prœlio in oppidum confugerant, quum diutius circumſiderentur, bene multi deditionem faciunt; & quum eſſent in legionem diſtributi, conjurant inter ſe, ut, noctu ſigno dato, qui in oppido fuiſſent, eruptionem facerent; illi cædem in caſtris adminiſtrarent.

rent. Hâc re cognitâ, inſequenti nocte, vigiliâ tertiâ, teſſerâ datâ, extra vallum omnes ſunt conciſi.

XXXVII. Carteienſes, dum Cæſar in itinere reliqua oppida oppugnat, propter Pompeium diſſentire cœperunt. Pars erat, quæ legatos ad Cæſarem miſerat; pars, qui Pompeianarum partium eſſent fautores. Seditione concitatâ, portas occupant: cædes fit magna: ſaucius Pompeius naves xxx occupat longas, & profugit. Didius, qui Gadis claſſi præfuiſſet; *** ad quem ſimul nuncius allatus eſt, confeſtim ſequi cœpit; partim peditatibus & equitatibus ad perſequendum celeriter iter faciens. Item IV die, navigatione confectâ, conſequuntur. Qui imparati à Carteiâ profecti ſinè aquâ fuiſſent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius claſſe occurrit, naves incendit, nonnullas capit.

XXXVIII. Pompeius cum paucis profugit, & locum quendam munitum naturâ occupat. Equites & cohortes quæ ad perſequendum miſſæ eſſent, ſpeculatoribus antè miſſis, certiores fiunt: diem & noctem iter faciunt. Pompeius humero & ſiniſtro crure vehementer erat ſaucius. Huc accedebat, ut etiam talum intorſiſſet: quæ res maximè impediebat. Ita lecticâ à turre quâ eſſet allatus, in eâ ferebatur. Luſitanus more militari, quum à Cæſaris præſidio fuiſſet conſpectus, celeriter equitatu cohortibúſque circumcluditur. Erat acceſsûs loci difficultas: nam iccirco quòd propter ſuos à noſtro præſidio fuiſſet conſpectus, celeriter munitum locum naturâ ceperat ſibi Pompeius, quem vix magnâ multitudine *** deducti homines ex ſuperiore loco defendere poſſent. Subeuntes in adventu noſtri depelluntur telis; quibus cedentibús, cupidiùs inſequebantur adverſarii, & confeſtim tardabant ab acceſſu. Hôc ſæpius facto, animadvertebatur noſtro magno id fieri periculo. Opere circummunire inſtituit; pari autem & celeri feſtinatione circum munitiones in jugo dirigunt, ut æquo pede cum adverſariis congredi poſſent. A quibus cum animadverſum eſſet, fugâ ſibi præſidium capiunt.

XXXIX. Pompeius, ut ſuprà demonſtravimus, ſaucius, & intorto talo, iccirco tardabatur ad fugiendum: itémque propter loci difficultatem, neque equo neque vehiculo ſaluti ſuæ præſidium parare poterat. Cædes à noſtris undique adminiſtrabatur, excluſâ munitione, amiſsíſque auxiliis. Ad convallem autem atque exeſum locum, ut in ſpeluncam, Pompeius ſe occultare cœpit; ut à noſtris non facilè inveniretur, niſi captivorum indicio. Ita ibi interficitur. Quum Cæſar Gadibus eſſet; Hiſpalim, pridie Id. Aprilis, caput allatum, & populo datum eſt in conſpectum.

XL. Interfecto Cn. Pompeio adoleſcente: Didius, quem ſuprà demonſtravimus, illâ affectus lætitiâ, proximo ſe recepit caſtello, nonnulláſque naves ad reficiendum ſubduxit. Luſitani, qui ex pugnâ ſuperfuerunt, ad ſignum ſe receperunt; &, bene magnâ manu comparatâ, ad Didium ſe reportant. Huic etſi non aberat diligentia ad naves tuendas, tamen nonnunquam ex caſtello propter eorum crebras excurſiones ejiciebatur; & ſic propè quotidianis pugnis inſidias ponunt, & tripartitò ſigna diſtribuunt. Erant parati, qui naves incenderent; incensíſque qui ſubſidium repeterent: ii ſic diſpoſiti erant, ut, à nullo conſpecti omnium, ad pugnam contenderent. Ita, quum ex caſtello Didius ad propellendum proceſſiſſet cum copiis, ſignum à Luſitanis tollitur, naves incenduntur; ſimúlque qui è caſtello ad pugnam proceſſerant, eodem ſigno fugientes latrones dum perſequuntur, à tergo inſidiæ clamore ſublato circumveniunt. Didius magnâ cum virtute cum compluribus interficitur: nonnulli eâ pugnâ ſcaphas, quæ ad littus fuerant, occupant: item complures nando ad naves, quæ in ſalo fuerunt, ſe recipiunt: anchoris ſublatis, pelagus remis petere cœperunt; quæ res eorum vitæ ſubſidio fuit. Luſitani prædâ potiuntur. Cæſar à Gadibus rurſus ad Hiſpalim recurrit.

XLI. Fabius Maximus, quem ipſe ad Mundæ præſidium oppugnandum reliquerat, operibus aſſiduis *** hoſtéſque circùm ſéſe interclufi, inter ſe decernere; actâ cæde bene magnâ, *** eruptionem faciunt. Noſtri ad oppidum recuperandum occaſionem non prætermittunt;

termittunt; & reliquos vivos capiunt: ac deinde Urſaonem proficiſcuntur; quod oppidum magnâ munitione continebatur, ſic, ut ipſe locus non ſolum opere, ſed etiam naturâ editus, ad oppugnandum hoſtem abverteret. Huc accedebat, quòd aqua, præterquam in ipſo oppido, non erat: nam circumcirca rivus nuſquam reperiebatur, propiùs millia paſſuum VIII; quæ res magno erat adjumento oppidanis. Tum præterea accedebat, ut agger materiéſque, unde ſolitæ ſunt turres agi, propiùs millia paſſuum VI non reperiebantur. Ac Pompeius, ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circùm oppidum ſuccisam intrò congeſſit. Ita neceſſariò deducebantur noſtri, ut à Mundâ, quam proximè ceperant, materiam illò deportarent.

XLII. Dum hæc ad Mundam geruntur & Urſaonem; Cæſar, quum à Gadibus ad Hiſpalim ſe recepiſſet, inſequenti die, concione advocatâ, commemorat; *Initio quæſturæ ſuæ, eam provinciam ex omnibus provinciis peculiarem ſibi conſtituiſſe; &, quæ potuiſſet, eo tempore beneficia largitum eſſe: inſequenti præturâ, ampliato honore, vectigalia, quæ Metellus impoſuiſſet, à Senatu petiſſe, & eis pecuniis provinciam liberâſſe: ſimúlque, patrocinio ſuſcepto, multis legibus ab ſe in Senatum inductis, ſimul publicas privatáſque cauſas, multorum inimicitiis ſuſceptis, defendiſſe: ſuo item in conſulatu abſentem, quæ potuiſſet, commoda provinciæ tribuiſſe: eorum omnium commodorum eſſe & immemores & ingratos eos in ſe & in populum Romanum, hôc bello, & in præterito tempore, cognôſſe. Vos, jure gentium,* inquit, *& civium Romanorum inſtitutis cognitis; more barbarorum, populi R. Magiſtratibus ſacroſanctis manus ſæpe & ſæpius attuliſtis: luce clarâ Caſſium in medio foro nefariè interficere voluiſtis: vos ita pacem ſemper odiſtis, ut nullo tempore legiones deſint populi Romani in hâc provinciâ haberi: apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur: ita neque in otio concordiam, neque in bello virtutem, ullo tempore retinere potuiſtis: privatus ex fugâ Cn. Pompeius adoleſcens à vobis receptus, faſces imperiúmque ſibi arripuit: multis interfectis civibus, auxilia contra populum Romanum comparavit; agros veſtrámque*

 pro-

provinciam veſtro impulſu depopulavit. In quos vos victores exiſtimabatis? An, me deleto, non animum advertebatis, decem habere legiones populum Romanum, quæ non ſolùm vobis obſiſtere, ſed etiam cælum diruere poſſent? Quorum laudibus & virtute ***. Deſunt reliqua.

C. JULII CÆSARIS

EPISTOLÆ.

Ex Ciceronis Epiſtolarum libris collectæ.

P. 347. Edit. Car. Steph. Ciceron.

Cæſar Imp. S. D. Ciceroni Imp.

QUUM Furnium noſtrum tantùm vidiſſem; neque loqui, neque audire meo commodo potuiſſem; properarem, atque eſſem in itinere, præmiſſis jam legionibus; præterire tamen non potui, quin & ſcriberem ad te, & illum mitterem, gratiáſque agerem. Etſi hoc officium & feci ſæpe, & ſæpius mihi facturus videor; ita de me mereris. Imprimis à te peto, quoniam confido me celeriter ad Urbem venturum, ut te ibi videam; ut tuo conſilio, gratiâ, dignitate, ope omnium rerum, uti poſſim. Ad propoſitum revertar: feſtinationi meæ, brevitatíque litterarum ignoſces; reliqua ex Furnio cognoſces. Vale.

Pag. 357. *Cæſar Imp. Ciceroni Imp. S. D.*

Rectè auguraris de me, (bene enim tibi cognitus ſum) nihil à me abeſſe longius crudelitate: atque ego, quum ex ipsâ re magnam capio voluptatem, tum me-

um

um factum probari abs te, triumpho gaudio. Neque illud me movet, quòd ii, qui à me dimiſſi ſunt, diſceſſiſſe dicuntur, ut mihi rurſus bellum inferrent: nihil enim malo, quàm & me mei ſimilem eſſe, & illos ſui. Tu velim mihi ad Urbem præſtò ſis, ut tuis conſiliis atque opibus, ut conſuevi, in omnibus rebus utar. Dolabellâ tuo nihil ſcito mihi eſſe jucundius: hanc adeò habebo gratiam illi: neque enim aliter facere poterit: tanta ejus humanitas, is ſenſus, ea in me eſt benevolentia. Vale.

Pag. 364. *Cæſar Imp. Ciceroni Imp. S.*

Etſi te nihil temere, nihil imprudenter, facturum judicâram; tamen permotus hominum famâ, ſcribendum ad te exiſtimavi, & pro noſtrâ benevolentiâ petendum, ne quò progredereris proclinatâ jam re, quò integrâ etiam progrediendum tibi non exiſtimâſſes: namque & amicitiæ graviorem injuriam feceris, & tibi minùs commodè conſulueris, ſi non fortunæ obſecutus videbare; (omnia enim ſecundiſſima nobis, adverſiſſima illis accidiſſe videntur) nec cauſam ſecutus, (eadem enim tum fuit, quum ab eorum conſiliis abeſſe judicâsti) ſed meum aliquod factum condemnaviſſe; quo mihi gravius abs te nil accidere poteſt: quod ne facias, pro jure noſtræ amicitiæ à te peto. Poſtremò, quid viro bono, & quieto, & bono civi magìs convenit, quàm abeſſe à civilibus controverſiis? quod nonnulli quum probarent, periculi cauſâ ſequi non potuerunt: tu, explorato & vitæ meæ teſtimonio, & amicitiæ judicio, neque tutius neque honeſtius reperies quidquam, quàm ab omni contentione abeſſe. xv. Kal. Mai. ex itinere. Vale.

Pag. 349. *Cæſar Oppio & Cornelio S.*

Gaudeo mehercule vos ſignificare litteris, quàm valde probetis ea, quæ apud Corfinium ſunt geſta. Conſilio veſtro utar libenter; & hôc libentiùs, quòd meâ ſponte facere conſtitueram, ut quàm leniſſimum me præberem, & Pompeium darem operam ut reconciliarem. Tentemus hôc modò, ſi poſſumus omnium voluntates recuperare, & diuturnâ victoriâ uti: quoniam reliqui crudelitate

delitate odium effugere non potuerunt, neque victoriam diutius tenere; præter unum L. Sullam, quem imitaturus non ſum. Hæc nova ſit ratio vincendi, ut miſericordiâ & liberalitate nos muniamus. Id quemadmodum fieri poſſit, nonnulla mihi in mentem veniunt, & multa reperiri poſſunt: de his rebus, rogo vos, ut cogitationem ſuſcipiatis. Cn. Magium, Pompeii Præfectum, deprehendi: ſcilicet meo inſtituto uſus ſum, & eum ſtatim miſſum feci. Jam duo Profecti frabrûm Pompeii in meam poteſtatem venerunt, & à me miſſi ſunt; ſi volent grati eſſe, debebunt Pompeium hortari, ut malit mihi eſſe amicus, quàm iis, qui & illi & mihi ſemper fuerunt inimiciſſimi: quorum artificiis effectum eſt, ut Reſp. in hunc ſtatum perveniret.

Pag. 356. *Cæſar Oppio & Cornelio S.*

A. d. VII Id. Mart. Brundiſium veni: ad murum caſtra poſui. Pompeius eſt Brundiſii: miſit ad me Cn. Magium de pace: quæ viſa ſunt, reſpondi. Hoc vos ſtatim ſcire volui. Quum in ſpem venero, de compoſitione aliquid me conficere; ſtatim vos certiores faciam. Valete.

Epiſtolarum Fragmenta.

Pag. 75. *Cicero C. Cæſari Imp. S.*

—*literæ mihi dantur à te, quibus in extremis ſcriptum erat* M. Orfium quem mihi commendas, vel regem Galliæ faciam, vel Leptæ legatum. Si vis tu, ad me alium mitte, quem ornem.

Pag. 337. *Cicero Attico S.*

Quod quæris, quin Cæſar ad me ſcripſerit: Quod ſæpe; gratiſſimum ſibi eſſe, quod quiêrim: orátque in eo ut perſeverem.

Pag. 365.

Quod quidem propemodum videor ex Cæſaris litteris, ipſius voluntate facere poſſe: qui negat neque honeſtius neque tutius mihi quidquam eſſe, quàm ab omni contentione abeſſe.

Pag. 397.

Seſtius apud me fuit; & Theopompus pridie: veniſſe à Cæſare narrabat litteras: hoc ſcribere, ſibi certum eſſe Romæ manere; *cauſámque eam adſcribere, quæ erat in epiſtolâ noſtrâ,* ne ſe abſente leges ſuæ negligerentur, ſicut eſſet neglecta Sumptuaria.

Pag. 232. *Marcus Quinto Fratri.*

—Sed heus tu, celari videor à te! quomodonam, mi Frater, de noſtris verſibus Cæſar? Nam primum librum ſe legiſſe, ſcripſit ad me ante; & prima ſic, ut negat ſe ne Græca quidem meliora legiſſe. Reliqua ad quendam locum ῥαθυμότερα; hôc enim utitur verbo, &c.

Pag. 236. *Marcus Quinto Fratri S.*

Ex Britanniâ Cæſar ad me Kal. Septemb. dedit literas, quas ego accepi A. D. IV *Kal. Octob. ſatìs commodas de Britannicis rebus: quibus, ne admirer quòd à te nullas acceperim, ſcribit* ſe ſinè te fuiſſe, cùm ad mare acceſſerit.

Pag. 230.

—*Ex Balbi epiſtolâ pauca verba intellexerat, ad quæ reſcripſit his verbis:* De Cicerone video te quiddam ſcripſiſſe, quod ego non intellexi; quantum autem conjecturâ conſequebar, id erat hujuſmodi, ut magìs optandum quàm ſperandum putarem.

Ex libro Epiſtolarum ad Q. Pedium.

Pag. 356. *Cicero Attico S.*

——*Litteras accepi ab Q. Pedio, Cæſarem ad ſe prid. Id. Mart. miſiſſe litteras hôc exemplo.* Pompeius ſe oppido tenet: nos ad portas caſtra habemus: conamur opus magnum, & multorum dierum, propter altitudinem maris: ſed tamen nihil eſt, quod potius faciamus. Ab utroque portûs cornu moles jacimus, ut aut illum quamprimum trajicere, quod habet Brundiſii copiarum, cogamus, aut exitu prohibeamus.

Pag. 373.

—*Ad me miſit Antonius exemplum Cæſaris ad ſe litterarum; in quibus erat,* ſe audiſſe Catonem & L. Metellum in Italiam veniſſe, Romæ ut eſſent palàm: id ſibi non

non placere, ne qui motus ex eo fierent; prohiberíque omnes Italiâ, niſi quorum ipſe cauſam cognoviſſet: déque eo vehementiùs erat ſcriptum.

Ex Chariſ. Grammat. Edit. Putſch. col. 101.

Cæſar ad Ciceronem, Neque, *inquit,* pro cauto ac diligente ſe caſtris continuit. Et col. 60.

Cæſar ad Piſonem, Locellum tibi ſignatum remiſi.

Oratio de Conjuratis. Ex Salluſt. Bell. Catilin.

Sed Cæſar, ubi ad eum perventum eſt, rogatus ſententiam à Conſule, hujuſcemodi verba locutus eſt: Omnes homines &c.

ORATIONUM FRAGMENTA.

Pro Bithynis. Ex A. Gell. l. 5. c. 13.

C. Cæſar Pont. Max. in oratione, quam pro Bithynis dixit, hôc principio uſus eſt. Vel pro hoſpitio regis Nicomedis; vel pro horum neceſſitate, quorum res agitur; refugere hoc munus, M. Vinici, non potui. Nam neque hominum morte memoria deleri debet, quin à proximis retineatur; neque clientes ſinè ſummâ infamiâ deſeri poſſunt: quibus etiam à propinquis noſtris opem ferre inſtituimus.

Ex Jul. Rufinian. de Figur. p. 29. Edit. Pithoe.

Quid ergo? ſyngraphæ non ſunt, ſed res aliena eſt.

Pro lege Plautiâ. Ex A. Gell. l. 13. c. 3 & Nonio.

Reperi tamen in oratione C. Cæſaris, quâ Plautiam rogationem ſuaſit; neceſſitatem *dictam pro* neceſſitudine, *id eſt, jure adfinitatis. Verba hæc ſunt:* Equidem mihi videor pro noſtrâ neceſſitate, non labore, non operâ, non induſtriâ defuiſſe.

In Cn. Dolabellam. Ex A. Gell. l. 4. c. 16.

Cæſar in Dolabellam, Actionis III. Ibi iſti, quorum in ædibus faniſque poſita, & honori erant & ornatu.

Ad milites. Ex Diomed. col. 395. Edit. Putſch.

Fruſtro, *ait C. Cæſar apud milites de commodis eorum.* Non fruſtrabo vos, milites.

In Anticatone priore. Ex Priſcian. Edit. Putſch. col. 694. & 717. & 740. & 960. Uno enim excepto, quem aliuſmodi, atque omnes, natura finxit, ſuos quiſque habet charos.

Ex A. Gell. l. 4. c. 16.

C. etiam Cæſar, gravis auctor linguæ Latinæ, in Anticatone: Unius, *inquit*, arrogantiæ, ſuperbiæque, dominatûque.

Ad M. T. Ciceronem de Analogiâ. Ex Cicer. Brut. p. 242. Edit. Car. Steph.

Quin etiam in maximis occupationibus cum ad te ipſum (inquit, in me intuens,) *de ratione Latinè loquendi accuratiſſimè ſcripſerit; primóque in libro dixerit, verborum delectum originem eſſe eloquentiæ; tribuerítque, mi Brute, huic noſtro, qui me de illo maluit quàm ſe dicere, laudem ſingularem; (nam ſcripſit his verbis, cùm hunc nomine eſſet affatus:* Ac, ſi cogitata præclarè loqui poſſent, nonnulli ſtudio & uſu laboraverunt; cujus te penè principem copiæ atque inventorem, bene de nomine ac dignitate Populi Romani meritum eſſe exiſtimare debemus;) *hunc facilem & cotidianum noviſſe ſermonem, nunc pro relicto eſt habendum.*

Ex A. Gell. l. 19. c. 8.

In libris, quos ad M. Ciceronem de Analogiâ ſcripſit, harenas *vitioſè dici exiſtimabat, quòd* harena *nunquam multitudinis numero appellanda ſit, ſicuti neque* cœlum, *neque* triticum; *contrà autem* quadrigas, *etiamſi currus unus equorum quatuor junctorum unum ſit, plurativo ſemper numero edicendas putat, ſicut* arma, & mœnia, & comitia, & inimicitias, &c. Paullò poſt: *Tunc prolato libro de Analogiâ primo, verba hæc ex eo pauca memoriæ mandavi: nam quum prædixiſſet, neque* cœlum, triticúmve, *neque* arenam *multitudinis ſignificationem pati.* Num tu, *inquit*, harum rerum naturâ accidere arbitraris, quòd unam Terram, & plures Terras, & Urbem, & Urbes; & Imperium, & Imperia dicamus? neque Quadrigas in unam nominis figuram redigere, neque Arenam in multitudinis appellationem convertere poſſimus?

Ex

Ex A. Gell. l. 1 *c.* 10. & *Macrob. Saturnal lib.* 1. *c.* 5.

Atque id quod à C. Cæſare, in primo de Analogiâ libro ſcriptum eſt, habe ſemper in memoriâ atque in pectore, ut tanquam ſcopulum ſic fugias inauditum atque inſolens verbum.

In libro de Analogiâ ſecunda dicendum putat.

Hujus die & hujus ſpecie [A. Gell. *l.* 9. *c.* 14.] horum panium, harum partum; fagos, populos, ulmos; turbonem, non turbinem etiam in tempeſtate; lacer an laceris, ut tener, puer; idem ſingulariter, pluraliter iidem [ex Chariſ. *col.* 114. 104. 117. 109. 86.]

In libris Analogicis omnia iſtiuſmodi (ſenatu, victu, anu, adſpectu, concubitu, dominatu) in dandi caſu ſine i literâ dicenda cenſet. [A. Gell. *l.* 4. *c.* 16. Hic & hæc Samnis, hujus Samnitis [Priſcian. *col.* 707.]

Mihi autem placet Latinam rationem ſequi quoûſque patitur decor. Neque enim jam *Calypſonem* dixerim, ut *Junonem*; quamquam ſecutus antiquos C. Cæſar, utitur hâc ratione declinandi. [Quinctilianus *l.* v. *c.* v.]

M. Tullius & C. Cæſar *mordeo memordi*; *pungo pepugi*; *ſpondeo ſpepondi*, dixerunt. [A Gell. *l.* 7. *c.* 9.]

C. Cæſar ait *L.* litterâ nominativo ſingulari neutro finita nomina, eandem definitionem capere, quam capiant *E* litterâ terminata. *Huic animali*, & *ab hôc animali*; *huic puteali*, & *ab hôc puteali*. [Chariſ. *col.* 95.]

Apluſtre. Omnium nominum, quæ ſunt neutri generis & in *E* terminantur, ait Plinius, Cæſarem ſciſſe eoſdem eſſe ablativos, quales ſunt dativi ſingulares. *A R* litteris nomina neutralia terminata, ait Cæſar, quòd dativo & ablativo pari jure funguntur; ut idem Plinius ſcribit. [Chariſ. *col.* 98.]

Jubar. Plinius ait inter cætera etiam iſtud Cæſarem dediſſe præceptum, quòd neutra nomina, *A R* nominativo clauſa, per *I* dativum ablativúmque ſingulares oſtendant: *Jubar* tamen & *Far* ab hâc regulâ diſſidere: nam *huic jubari* dicimus, *ab hôc jubare*; & *huic farri*, *ab hâc farre*. [Chariſ. *col.* 108.]

Ac

Ac ne illa ratio recepta eſt, quam Cæſar ponit in femininis, ut *puppim, veſtim, pelvim:* hôc enim modo & *ab hôc cani,* & *ab hôc cane.* [Chariſ. *col.* 98.]

——Ut ſi dicas *Pompeii;* nam tribus *III* junctis qualis poſſet ſyllaba pronunciari? nam poſtremum *I* pro vocali eſt accipiendum; [Priſcian. *col.* 545.]

Pro quo (digamma F) Cæſar hanc figuram Ⅎ ſcribere voluit. [Priſcian. *col.* 545.]

Cæſar declinat pubis puberis; hoc pollen pollinis; hoc lutum, hæc luta; enunciat & ſcribit per *i* ejuſmodi verba, lacrimæ, maximus; mancipium, aucipium, manibiæ [*Priſcian. col.* 707. 708. *Vel. Long. col.* 2244. *Caſſiodor. col.* 2284. *Vel. Long. col.* 2228.]

Protulit non incongruè *ens* à verbo *ſum es eſt,* quomodo à verbo *poſſum potes potens.* [Priſcian. *col.* 1140.]

In Auguralibus.

Si ſincera pecus erat. [Priſcian. *col.* 719.]

Donatus, vel potius Suetonius, in vitâ Terentii, hos C. Julii Cæſaris nomine verſus profert.

Tu quoque, tu in ſummis, ô dimidiate Menander,
Poneris, & meritò, puri ſermonis amator;
Lenibus atque utinam ſcriptis adjuncta foret vis
Comica, ut æquato virtus polleret honore
Cum Græcis, neque in hâc deſpectus parte jaceres.
Unum hoc maceror & doleo tibi deeſſe, Terenti.

Sequens etiam Epigramma C. Julio Cæſari quidam adſcribunt, alii Germanico.

Thrax puer aſtricto glacie dum ludit in Hebro,
  Pondere concretas frigore rupit aquas.
Dúmque imæ partes rapido traherentur ab amne,
  Abſcidit tenerum lubrica teſta caput.
Orba quod inventum mater dum conderet urnâ,
  Hoc peperi flammis, cætera, dixit, aquis.

Ex Iſidor. de Orig. lib. 4. c. 12.

Corpus ſuavi Telino unguimur.

Ex Nonio in voce cinis.

Quum jam fulva cinis fueris.

Ex

Ex Diomede. col. 366.

Poſſeſſiones redemi, eas poſtea pluris venditas.

Ex Jun. Philargyr. in Virgil. Georg. ver. 204.

Cæſar libro ad Ciceron. III. Multa millia equitum atque eſſedariorum habet.

Ex Quintilian. lib I. *cap.* 6.

Auguſtus quoque in Epiſtolis ad C. Cæſarem ſcriptis emendat, quod is *calidum* dicere quàm *caldum* malit.

Ex Plin. Hiſtor. l. 3. *c.* 3.

Caſtulonenſes Cæſari *venales* appellantur.

C. Julii Cæſaris dicta.

Ex Cicer. lib. 14. *ad Attic. Epiſt.* I. & 2.

Tu, quæſo, quidquid novi (multa autem exſpecto) ſcribere ne pigrere: in his, de Sexto, ſatíſne certum; maximè autem de Bruto noſtro: de quo quidem ille, ad quem diverti, Cæſarem ſolitum dicere; *Magni refert, hic quid velit; ſed quidquid volt, valde volt.* Idque eum animadvertiſſe, quum pro Deiotaro Niceæ dixerit, valde vehementer eum viſum & liberè dicere.

Proximè quum, Seſtii rogatu, apud eum fuiſſem; exſpectarémque ſedens, quoad vocarer; dixiſſe eum; *Ego dubitem, quin ſummo in odio ſim, quum M. Cicero ſedeat, nec ſuo commodo me convenire poſſit! Atqui, ſi quiſquam eſt facilis, hic eſt: tamen non dubito, quin me malè oderit.*

Aiebat Cæſarem ſecum, quo tempore Seſtii rogatu veni ad eum, quum exſpectarem ſedens, dixiſſe: *Ego nunc tam ſim ſtultus, ut hunc ipſum, facilem hominem, putem mihi eſſe amicum, quum tam diu ſedens meum commodum exſpectet.*

Lib. 12. *ad Familiares Epiſt.* 36.

Demetrio Megæ Siculo Dolabella rogatu meo civitatem à Cæſare impetravit; quâ in re ego interfui. Itaque nunc P. Cornelius vocatur. Qúumque propter quoſdam ſordidos homines, qui Cæſaris beneficia vendebant, tabulam, in quâ nomina civitate donatorum inciſa eſſent, revelli juſſiſſet; eidem Dolabellæ, me audiente, Cæſar dixit, *Nihil eſſe, quod de Megâ vereretur; beneficium ſuum in eo manere.*

Ex

Ex Sueton. in Vit. Cæſar.

Cap. 67. Jactare ſolitus, *Milites ſuos etiam unguentatos bene pugnare poſſe:* nec *Milites* eos pro concione, ſed blandiori nomine *Commilitones* appellabat.

Cap. 72. Quoſdam infimi generis ad ampliſſimos honores provexit. Quum ob id culparetur; profeſſus eſt palam, *ſi graſſatorum & ſicariorum ope in tuendâ ſuâ dignitate uſus eſſet, talibus quoque ſe parem gratiam relaturum.*

Cap. 74. Interrogatus, cur repudiâſſet uxorem, *Quoniam,* inquit, *meos tam ſuſpicione, quàm crimine, judico carere oportere.*

Ex Quintilian.

l. 1. *c.* 8. De quo genere optimè C. Cæſarem prætextatum adhuc accepimus dixiſſe, *Si cantas, malè cantas: ſi legis, cantas.*

l. 6. *c.* 3. Elevandi ratio eſt duplex, ut aut veniam quis aut jactantiam minuat: quemadmodum C. Cæſar Pomponio oſtendenti vulnus ore exceptum *in* ſeditione Sulpicianâ, quod ipſe ſe paſſum pro Cæſare pugnantem gloriabatur, *Nunquam fugiens reſpexeris,* inquit: aut crimen objectum, ut Cicero, *&c.*

lib. 6. *c.* 3. Eſt & illa ex ironiâ fictio, quâ uſus eſt C. Cæſar. Nam quum teſtis diceret, à reo femina ſua ferro petita; & eſſet facilis reprehenſio, cur illam potiſſimùm partem corporis vulnerare voluiſſet: *quid enim faceret,* inquit, *quum tu galeam & loricam haberes?*

Ex Frontin. Strateg.

l. 1. *c.* 12. C. Cæſar, cùm fortè conſcendens navem lapſus eſſet, *Teneo te, terra mater,* inquit; qua interpretatione effecit, ut repetiturus illas, à quibus proficiſcebatur, terras videretur.

l. 4. *c.* 7. Cæſar dicebat, *idem eſſe ſibi conſilium adverſus hoſtem, quod pleriſque medicis contra vitia corporum, fame potius quàm ferro ſuperandi.*

Ex

Ex Plutarch. Edit. Paris. 1624. in Vit. Cæsar.

P. 712. Τὸν δὲ Καίσαρα σπουδάσαντα πρὸς αὐτοὺς εἰπεῖν, "Ἐγὼ μὲν ἐβουλόμην παρὰ τούτοις εἶναι μᾶλλον "πρῶτος, ἢ παρὰ Ῥωμαίοις δεύτερος.

P. 716. "Ἤρκει γὰρ" ἔφη Καῖσαρ "τὸ μὴ χρῆσθαι "τοῖς ἀπαρέσκουσιν· ὁ δὲ τὴν τοιαύτην ἀγροικίαν "ἐξελέγχων, αὐτός ἐστιν ἄγροικος.

Ὡς ἵππος αὐτῷ προσήχθη, "τούτῳ μὲν," ἔφη, "νικήσας χρήσομαι πρὸς τὴν δίωξιν. νῦν δὲ ἴωμεν "ἐπὶ τοὺς πολεμίους." καὶ πεζὸς ὁρμήσας ἐνέβαλεν. *Ibid.*

"Οὐκ," ἔφη, "τὸν αὐτὸν ὅπλων καὶ νόμων καιρὸν "εἶναι· σὺ δὲ εἰ τοῖς πραττομένοις δυσκολαίνεις, νῦν "μὲν ἐκποδὼν ἄπιθι· παῤῥησίας γὰρ οὐ δεῖται πόλεμος. "ὅταν δὲ καταθῶμαι τὰ ὅπλα συμβάσεων γενομένων, "τότε παριὼν δημαγωγήσεις &c.

P. 726. "Ἴθι, γενναῖε, τόλμα καὶ δέδιθι μηδέν· "Καίσαρα φέρεις, καὶ τὴν Καίσαρος τύχην συμπλέ"ουσαν.

P. 727. "Σήμερον ἂν ἡ νίκη παρὰ τοῖς πολεμίοις "ἦν, εἰ τὸν νικῶντα εἶχον.

P. 733. "Ὦ Κάτων, φθονῶ σοι τοῦ θανάτου· καὶ γὰρ "σύ μοι τῆς σωτηρίας ἐφθόνησας.

P. 737. Λέγεται ὁ Καῖσαρ εἰπεῖν, "ὡς δικαιότερα "λέγοι μὲν Κάσσιος, αὐτὸς μέντοι Βροῦτον οὐκ ἂν "παρέλθοι.

"Ἀναμένει τοῦτο τὸ δέρμα Βροῦτον.

"Τί φαίνεται βουλόμενος ὑμῖν Κάσσιος; ἐμοὶ μὲν "γὰρ οὐ λίαν ἀρέσκει, λίαν ὠχρὸς ὤν. Οὐ πάνυ "τούτους δέδοικα τοὺς παχεῖς καὶ κομήτας, μᾶλλον "δὲ τοὺς ὠχροὺς καὶ λεπτοὺς ἐκείνους·" Κάσσιον λέγων καὶ Βροῦτον.

Ἐμπεσόντος λόγου, ποῖος ἄρα τῶν θανάτων ἄριστος; ἅπαντας φθάσας ἐξεβόησεν, "Ὁ ἀπροσδόκητος.

Ex Appian. Edit. H. Steph. 1592.

P. 443. Φασὶ τὸν Καίσαρα τῷ μηνύοντι ἀποκείναντος, κόπτοντα τὴν λαβὴν τοῦ ξίφους, "Ἤδη μοι δῶσει.

P. 482. Ἀθηναίοις αἰτήσασι συγγνώμην ἐπεδίδου καὶ ἐπεῖπε, "Ποσάκις ὑμᾶς ὑπὸ σφῶν αὐτῶν ἀπολλυ- "μένους ἡ δόξα τῶν προγόνων περισώσει;

P. 484. & 485. Μέχρι προσπελάσας τῷ χάρακι τοῦ Φαρνάκους, καὶ τοσόνδε εἰπών, "Οὐ γὰρ αὐτίκα δώσει "δίκην ὁ πατροκτόνος;

"Ὦ μακάριε Πομπήϊε, τοιούτοις ἄρα, κατὰ "Μιθριδάτην τὸν τοῦδε πατέρα πολεμῶν ἀνδράσι, "μέγας τε ἐνομίσθης, καὶ Μέγας ἐπικλήθης.

P. 493. "Ἔσται τοῦτο τέλος ἐμοί τε τοῦ βίου, καὶ "ὑμῖν τῶν στρατειῶν." Φασὶν αὐτὸν (Καίσαρα) "εἰπεῖν, "Ὅτι πολλάκις μὲν ἀγωνίσαιτο περὶ νίκης, "νῦν δὲ περὶ ψυχῆς.

P. 496. "Οὐδὲν ἀτυχέστερον," ἔφη, "διηνεκοῦς "φυλακῆς· ἔστι γὰρ αἰεὶ δεδιότος.

INDEX

INDEX

Nominum Propriorum & Rerum maximè Memorabilium.

ABies in Britanniâ non creſcit. *pag.* 79.
Acarnania à Cæſare recipitur 274.
Acco Senonum conjurationis princeps 100. ſupplicio plectitur 119.
Achillas Ptolemæi præfectus ad interficiendum Pompeium miſſus 298. ab Arſinoë interficitur 306.
Achillis & Memnonis congreſſus
Acilius legatus Cæſaris 267.
Acilla libera civitas legatos ad Cæſarem mittit 358.
actuariis navibus roſtra impoſita 326.
Adbucillus Allobrogum princeps 275.
Adiatomus eruptionem facere conatus repellitur 53.
Adrumetum ſe recipiunt naves Cæſaris 237. occupat Cæſar 386.
Ἄδυτα templorum 299.
Ædui legatos ad Cæſarem mittunt rogatum auxilium contra Helvetios 6. de magiſtratibus creandis inter ſe tumultuantes à Cæſare pacantur 134. interfici ob defectionem meriti Cæſaris beneficio conſervantur 138.
Ægimurus 363.
Æginium Theſſaliæ oppoſitum oppidum 286.
Ægus Abducilli filius à Cæſare ad Pompeium transfugit 275.
Ægypto potitur Cæſar 320.
æquinoctialis navigatio infirmis navibus periculoſa 71.
æris exigua apud Britannos copia; ære pro nummo utuntur 79.
ærariæ ſecturæ apud Aquitanos 53.
æſtus maris bis incitatus horarum 12. ſpatio 48.
Ætolia omni potitur Calviſius Cæſarianus dux 264.
Afranius Pompeii legatus 204. obſidis loco Cæſari filium dat 223. interficitur 388.
Africæ natio inſidioſa 347. ſub terrâ ſpecus, condendi frumenti gratiâ, habent 374.
Agar oppidum à Gætulis ſæpe oppugnatum, & per oppidanos defenſum 374.
Agendicum [*Sens*] in Senonum finibus 119.
Alba oppidum 103.
Albici, barbari homines, montium ſupra Maſſiliam incolæ 202.
alces ſimiles capreis figurâ & varietate pellium 111.
Aleſiam oppidum circumvallat Cæſar 155. & recipit 160.
Alexandria incendio tuta 304. ab Achillâ occupatur 301. à Cæſare capitur 320.

Allienus,

Allienus Siciliæ prætor 344. proconſul commeatum in Africam ad Cæſarem mittit 359.
Allobroges [*Sabaudii*] trans Rhodanum vicos poſſeſſionéſque habentes fugâ ſe ad Cæſarem recipiunt 6.
Alpium iter difficillimum 43.
Amagetobriæ factum prœlium 16.
Amantiani 254.
Amanum circa montem detrimenta accipit Scipio 263.
ambactos plurimos clienteſque circùm ſe habet eques quiſque Gallorum ampliſſimus 107.
Ambarri Æduorum conſanguinei & neceſſarii 6.
Ambiani ſe dedunt Cæſari 35. [Ambianum *Amiens*]
Ambiorix Eburonum princeps 84. fugâ & latebris Cæſari ſe eripit 119.
Ambivareti [*le Vivarais*] 153.
Ambivariti 60.
Ambraciam versùs iter facit Caſſius 265.
Amphilochi 274.
Amphipoli propoſitum edictum Pompeii 297.
Anam circa legati Pompeii officia inter ſe partiuntur 204.
Anartium & Dacorum ad fines pertinet Hercynia ſylva 110.
Ancalites [*the Hundred of Henly*] 82.
Ancona 191.
Andes [*le Duché d'Anjou*] 43.
Androſthenes prætor Theſſaliæ 286.
animas non interire, ſed ab aliis ad alios tranſire perſuadent Druides 106.
Annius Scapula 331.
annotinæ naves 77.
anſerem guſtare fas non putant Britanni 79.
Antiochia. Antiochenſes 297.
Antiochus Comagenus 250.
Antiſtius Turpio cum Qu. Pompeio Nigro equite Romano congreditur 402.
Antonius Libonem cogit omittere Brundiſii obſidionem 260.
Apollinem Morbos depellere credunt Galli 107.
Apolloniam occupat Cæſar 254.
Apſus flumen in finibus Apolloniatium 254.
Apuliæ autumnus gravis 249.
aquæ dulcis venas naturaliter habent omnia littora 307.
Aquilaria à Clupeâ diſtans paſſuum XXII millia 237.
Aquileia 5.
Aquitania [*Guienne*] ex tertiâ parte Galliæ æſtimanda 52. Aquitani cuniculorum agendorum peritiſſimi 53.
Arar [*la Saone*] per fines Æduorum & Sequanorum in Rhodanum influit incredibili lenitate 6.
Arduenna ſylva per medios Trevirorum fines à Rheno ad initium Rhemorum pertinet 74.
Arecomici Volcæ 122. *Vide* Volcæ.
Arelate [*Arles*] 203.
Arguetius Saguntinorum ſigna V. retulit 394.
Ariarates Ariobarzanis frater 335.
Ariminum proficiſcitur Cæſar 190.
Ariobarzanes ex Cappadociâ Domilites ad Pompeium adducit 250.
Arioviſtus rex Germanorum 16. à *Cæſare* victus naviculâ profugit 28.
armorum officinæ Alexandriæ inſtitutæ 305. armatum Gallorum concilium 98.
Armenia minor Deiotari regnum 321.
Armoricæ civitates [*la Bretagne*] 96.
Arretium mittitur M. Antonius 191.
Arſinoe regis Ptolemæi minor filia per Ganymedem Eunuchum præoccupat nutricium ſuum, atque Achillam interficit 306. eam ex regnô deducere ſtatuit Cæſar 320.
Arverni [*le pays d'Auvergne*] alterius factionis Galliæ principatum tenent 15. bello ſuperati à Q. Fabio Maximo 24. à Cæſare 122.
arundinum teneris radicibus contuſis equos alunt Pompeiani 275.
Aſculum Picenum, quod Lentulus Spinther X cohortibus tenebat, occupat Cæſar 193.
Aſcurum oppidum accedens Pompeius filius rem malè geſſit 353.
Aſiam versùs proficiſcitur Cæſar 341.

Aſpa-

Aſparagium Dyrrhachinorum oppidum pervenit Pompeius 263.
Aſparia oppidum, quod ab Ucubi millia paſſuum V diſtat 402.
Aſprenas proconſul 381.
Aſta 408.
Aſtenſes 403.
Ateguam Cæſar oppugnat 393. & capit 399.
Athenis claſſem cogit Pompeius 249.
Atrebates [*le pays de Artois*] 30.
Attius Pelignus incolumis à Cæſare dimittitur 194. Attius Rufus apud Pompeium poſtulat L. Afranium proditionis exercitûs 287. Attius Varus cum Curione pugnam conſerit 242.
Atuatuca caſtellum in mediis Eburonum finibus 113.
Atuatici [*Leodienſes.* Al. *le comte de Namur.* Al. *Boiſleduc*] 30. ex Cimbris Teutoniſque prognati 41. legatos ad Cæſarem de pace mittunt 41. poſtea eruptionem faciunt in Cæſaris copias; tandem vincuntur, & partim occiduntur, partim venduntur 42.
Avaricum [*Bourges*] oppidum maximum munitiſſimumque in finibus Biturigum 125. expugnatur à Cæſare 130.
Avienum tribunum militum, ignominiæ causâ, ab exercitu removet Cæſar 368.
Aulerci in ditionem populi Romani redacti 43. rebellant, ſeque cum Viridovice conjungunt 52.
aurigæ Britanni mobilitatem equitum, ſtabilitatem peditum in prœlium præſtant 71.
Auſci [*Aux en Gaſcogne*] Craſſo ſe dedunt 55.
Auſetani mittunt legatos ad Cæſarem 213.
Auximum, Attio Varo profugiente, ab Auximatibus deditur Cæſari 192.
Axona [*Aiſne*] flumen in extremis Rhemorum finibus 31.

B

Bacenis ſylva infinitæ magnitudinis 104.
Baculus æger hoſtes imminentes ſuſtinet 117.
Bæbius 403.
Bætis flumen 333.
Bagrada flumen prope Uticam 237.
Baleares funditores 31.
Baleares [*Majorca & Minorca*] inſulæ 353.
Baſilica 330.
Batavorum inſulam [*Betuwe*] efficit pars Rheni, quæ appellatur Vahalis 60.
Belgæ [*les pays bas*] fortiſſimi 2. plerique orti à Germanis 29. à Cæſare vertuntur in fugam 33.
Bellica porta Uticæ 238.
Bellocaſſi [*le Pays de Bayeux en Normandie*] 174.
Bellonæ templum in Cappadociâ vetuſtiſſimum 337.
Bellovaci [*le Beauvaiſis*] virtute, auctoritate & hominum numero valent 30. pacem à Romanis petunt 34. ſupplices ad Cæſarem mittunt legatos 171.
berones 330.
Boſſi inter Pompeii copias 250.
Bethuria 401.
Bibracte [*Beuvray & Autun*] Æduorum oppidum maximum & copioſiſſimum 12. incenditur 144.
Bibrax [*Braine*] Rhemorum oppidum oppugnatur à Belgis, defenditur à Cæſare 31.
Bibroci [*the hundred of Bray*] ſeſe dedunt Cæſari 82.
Bibulus XXX naves Cæſaris incendit 251. morbo gravi implicitus moritur 257.
Bigerriones ſe Craſſo dedunt 55.
Bithynia ac Pontus plus oneris Cæſari afferunt 336.
Bituriges [*le duche de Berri*] ſubſidium adverſus Cæſarem Æduos rogant 121. vincuntur 163.
Bivius Curius 197.
Boduognatus Nerviorum dux, 38.
Bogud Mauritaniæ rex in ſubſidium contra Cæſarem à Caſſio accerſitur 333. conjungit copias cum P. Sitio, Jubæque regnum invadit 254.
Boia 125. Boii [*les Bourbonnois*] trans Rhenum incoluerant Helvetiorum ſocii 3.

hos

bos, cervi figura 111.
Boſpori regem Mithridatem Pergamenum Cæſar conſtituit 342.
brachium ad flumen Salſum facit Pompeius 395.
Brannovii, Brannovices Aulerci [*la Morienne*] 153.
Brantuſpatium [*Beauvais*] 34.
Britanniam petit Cæſar 65. Britanniæ deſcriptio, & Britannorum mores 78.
Brundiſium proficiſcitur Pompeius 197. recipit Cæſar 199. obſidet Libo Pompeianus: ab Antonio liberatur 259.
Brutus adoleſcens claſſi præficitur à Cæſare 48. prælio navali ſuperat Maſſilienſes 211.
Brutii 200.
Bullidenſes 254.
Burſavolenſes 400.
Buthrotum oppidum oppoſitum Corcyræ 256.

C.

Cabilonum [*Chalons ſur Saone*] 161.
Caburus 149.
Cadurci [*le pays de Quercy*] 121.
Cæcilius Niger, nomine Barbarus 408.
Cæcinæ Cæſar vitam tribuit 386.
Cæræſi 30.
Cæſar Helvetios fundit 6. Germanos, Arioviſto in fugam pulſo 27. Belgas 33. accipit in deditionem Sueſſiones, Bellovacos 34. Ambianos 35. Nerviorum reſiſtentium gentem propè ad internecionem redigit 40. Atuaticos Nerviis auxiliatos ad pacem admittit 41. & rebellantes vendit 42. Venetorum bellum conficit 50. Morinorum Menapiorúmque agros vaſtat 56. Germanos primò ſuperiores tandem caſtris exuit 61, 62. Sigambrorum vicos incendit; Ubios obſidione Suevorum liberat 64. In Britanniam contendit 65. cogit Britannos terga vertere 71. reverſus Morinos reprimit 72. Piruſtarum incurſiones coërcet 73. & adversùs Treviros profectus 74. Indutiomarum cum filio & propinquis obſides recipit 75. Dumnorigem interfici jubet 76. in Britanniam trajicit 77. cum Britannis confligit 80. Trinobantibus in deditionem receptis, Cingetorige capto 82. obſidibus à Caſſivellauno acceptis, revertitur in Galliam 83. Gallos dat in fugam 95. Indutiomaro occiſo Galliam habet quietiorem 99. Nervios cogit in deditionem venire, Senones, Carnutes 100. & Menapios 101. Rhenum tranſit 103. inopiam frumenti veritus, exercitu trans Rhenum reducto, contendit adversùs Ambiorigem 112. eóque in turpem fugam acto, hoſtiumque vicis incenſis 118. in Italiam proficiſcitur 119. caſtra movet in Arvernos 122. capit Vellaunodunum, Genabum, Noviodunum 124. & Avaricum 130. componit Æduorum controverſias 134. Æduos deficientes ad deditionem reducit 137. Gallos Vercingetorige duce rebellantes 148. fugat 150. *Aleſiâ* & *Vercingetorige* potitur; recipit Æduorum civitatem & Arvernos 160. opprimit Bituriges 162. & Carnutes 163. recipit legatos obſideſque à Bellovacis reliquiſque civitatibus 171. expugnat Uxellodunum 178. in Italiam profectus 183. incredibili honore excipitur. Ad exercitum redit 184. deinde quum in Italiam veniſſet, intelligit arma contra ſe parari 185. Iguvio & Auximo occupatis, inimicis ſuis Capuam profugientibus 192. Pompeium Brundiſii obſidet 198. Pompeióque ſub noctem naves ſolvente oppidum capit 199. Afranio & Petreio re frumentariâ intercluſis 218. milites ad deditionem redigit 225. in Italiam revócatus omnium civitatum magiſtratus & principes ſibi præſtò eſſe Cordubæ jubet 234. pedibus Narbonem atque indè Maſſiliam pervenit, ubi cognoſcit ſe à M. Lepido Dictatorem dictum 236. conſul cum P. Servilio creatur 248. ſe abdicat Dictaturâ, & ab Urbe Brundiſium pro-

proficiſcitur 249. receptis Orico & Apolloniâ 254. Pompeium Dyrrhachio intercluſum 268. & ſummâ pabuli inopiâ laborantem 275. poſt eruptionem in Cæſarianos ſatis feliciter factam 277. tandem omittere ſtatuit 282. &, inſequente Pompeio, recedit ad Aſparagium, indè ad Apolloniam 284. Gomphos Theſſaliæ oppidum expugnat 286. omnem, præter Lariſſæos, recipit Theſſaliam 287. Pompeium fundit ingenti clade 293. fugientem perſequitur 296. compellit Pharitas terga vertere 312. ab Alexandrinis repulſus natando evadit 314. Alexandrinis Ptolemæum regem remittit ex amico ſimulato hoſtem mox apertum 315. Mithridate Pergameno in ſubſidium veniente, Peluſio in poteſtatem redacto 317. Ptolemæum expellit caſtris 319. Ægypto atque Alexandriâ potitus, reges ibi conſtituit 320. venit in Syriam 335. & Ciliciam; rebuſque ibi conſtitutis accidit propiùs Pontum 337. ibi Pharnace rege debellato 341. & Mithridate Pergameno Boſphori rege deſignato in Italiam venit 342. exin in Lilybæum 343. & Adrumetum 344. inde caſtra ponit ad Ruſpinam 345. recipit Leptin 346. redit Ruſpinam 347. ubi Labienum, cui M Petreius & Cn. Piſo ſubſidio occurrerant, repellit 350. Scipione copias ſuas cum Labieno & Petreio conjungente, gravi annonâ conflictatur 353. Scipionem & Jubam ejus auxiliarium 365. cum Labieno eorumque copiis profligat 367. oppidum Zeta redigit in poteſtatem, Labienum Scipionemque magnâ clade afficit 376. præſidio Scipionis interfecto, Sarſurâ potitus ab oppugnatione Tiſdræ deterretur 379. Thapſum circummunit 381. Thapſitanis auxilium ferentem Scipionem proſternit 383. Uticam iter facit 384. poſt Catonis mortem Uticenſibus ſeſe dedentibus agit gratias 386. Zamenſes clementer recipit 387. claſſem conſcendens ad Urbem Romam venit 389. miſſo ad Uliam, quam Cn. Pompeius adoleſcens oppugnabat 391. præſidio, ad Cordubam, quam Sex. Pompeius tenebat, contendit 392. Ateguam oppidum oppugnat 393. eóque potitur 399. in campo Mundenſi conſtituit caſtra contra Pompeium 404. hoſtiles copias concidit 406. Mundâ, in quam ex fugâ ſe receperant, munitione circumdatâ, Cordubam oppugnat 407. in Hiſpalim recipitur; Mundenſes poſt deditionem perfidos ulciſcitur 408. Carteiâ Pompeium expellit 409.

Calagurritani 213.

Caletes [*Gauls en Normand*] 30.

Calpurnius Salvianus 330.

Calviſius Sabinus 164.

Calydon 264.

Camerinum 193.

Camulogenus Aulercus 145.

Candavia 285.

Caninius legatus Cæſaris 173.

Canopus 316.

Cantabri [*Biſcay*] 204.

Cantium [*Kent*] 79.

Canuſium 197.

Cappadocia regnum Ariobarzanis 321.

Capua 191.

Carales in Sardiniâ 389.

Caralitani 200.

Carcaſo 52.

Carmona 332.

Carmonenſes 235.

Carnibus 82.

Carnûtes [*le pays du Chartrain*] 43. legatos obſideſque mittunt ad Cæſarem 101.

Carruca 404.

Carſulenus 319.

Carteia; Carteienſes 409.

Caſilinum 259.

Caſſi [*the hundred of Caiſhow*] 82.

Caſſivellauno ſumma imperii bellique adminiſtranda permittitur 78.

Caſſius Pompeianus 295.

Caſſius Longinus in Hiſpaniâ proprætor 328. vulneratur 330.

caſtellani caſtellorum domini 325.

Caſticus

Caſſicus Catamantaledis filius 2.
caſtra Lunata 381. Poſthumana 394.
Caſtalonenſis ſaltus 204.
Catamantaledes Sequanorum princeps 2.
cataſcopus 355.
Cativulcus 84. rex dimidiæ partis Eburonum taxo ſe exanimat 113.
Cato, qui Uticæ præerat, Cn. Pompeium filium ad bellum incitat 353. ferro ſe trajicit 385.
Caturiges [*le pays d' Embrun*] 6.
Cavarillus 150.
Cavarinus Senonum Rex à Cæſare conſtitutus 97.
Cebenna mons Arvernos ab Helviis diſcludit 122.
Celtæ ipſorum linguâ, noſtrâ Galli appellantur 1.
Celtiber 204. Celtiberia 213.
Celtilli filius Vercingetorix 120.
Cenimagni [*Suffolk, Norfolk, and Cambridgeſhirr*] ſeſe Cæſari dedunt 82.
Cenomani Aulerci [*le pays du Maine*] 153.
Centrones [*le pays de Tarantaiſe*] 6. [*ceux de Courtray*] 90.
Ceraunorum terra 251.
Cercinna inſula 346. Cercinnates 359.
cervi grandes, inter opera militaria 152.
cetratæ cohortes 204. cetratorum cohortes 217.
chara, genus radicis 271.
Cherroneſus 308.
Cheruſci [*Lunenburgenſes*] 104.
Ciceronis (Q.) caſtra ab Ambiorige obſidentur 90. à Sigambris 115.
Ciliciæ res conſtituit Cæſar 337.
Cimberius & Naſua fratres Suevorum præfecti 19.
Cimbri Teutonique Italiam vaſtaverant 17. à C. Mario pulſi 20.
Cinga flumen 208.
Cingetorix cum Indutiomaro de Trevirorum principatu contendit 74. ab Indutiomaro in armato concilio hoſtis judicatur 47.
Cingulum oppidum, quod Labienus ſuâ pecuniâ exædificaverat, recipit Cæſar 193.
Cirtam oppidum Jubæ opulentiſſimum P. Sitius & Bogud capiunt 354.
Ciſpius 374.
Cleopatra Ptolemæi ſoror 297.
Clodius Aquitius 401.
Clodius Cæſaris & Scipionis familiaris 274.
Clodii (P.) cædes 119. Clodii interfecti nomine damnatus Milo 258.
Clupea 237.
Cocoſates 55.
Cœlius (M.) Rufus prætor 258.
Cœlius Vincianus 341.
Comana 321.
Comana Cappadociæ vetuſtiſſimum Bellonæ templum 337.
Comius Atrebas 154. ſollicitat civitates contra Cæſarem 172. commeatus Romanorum intercipit 182.
Condruſi 30. Condruſones Trevirorum clientes 59. *Condruſi* ex gente & numero Germanorum inter Eburones Trevirósque mittunt legatos ad Cæſarem 113.
Conetodunus dux Carnutum 120.
confluens Moſæ & Rheni 62.
Conſidius captivum à Cæſare literas porrigentem interfici jubet 345.
Convictolitanes Æduus 133. Cæſare arbitro magiſtratum obtinet 134.
Corcyra [*Corfu*] 249.
Corduba 235. occupatur à Cæſare 407.
Corfinium 193. capitur 197.
Cornelius Balbus vulneratur 258.
Corneliana caſtra 237.
Cornificius (Q.) Cæſaris quæſtor 324.
Correus Bellovacus dux 164. interficitur 171.
Corus ventus 76.
Coſam in agro Turino oppugnat Milo 259.
Coſanum 262.
Cothon 373.
Cotta 84.

Cotuatus Carnutenſium dux 120.
Cotus Æduus magiſtratum deponere à Cæſare cogitur 134.
Cotus ex Thraciâ milites & Sadalem filium mittit ad Pompeium 250.
Craſſo (P.) Aquitaniæ maxima pars ſe dedit 55.
Craſtinus evocatus in exercitu Cæſaris, vir ſingulari virtute 291.
Cremona 197.
Creta [*Candie*] 250.
Criſpus (C. Salluſtius) 359.
Critognati Arverni ſingularis ac nefaria crudelitas 154.
Curio 201. prœlians interficitur 247.
Curioſolitæ [*Cornouaille en Bretagne*] in populi Romani ditionem redacti 43.
Cyclades inſulæ 249.
Cyprus 297.
Cyrenæ 250.

D.

DAci [*Tranſylvani, Moldavi & Valachi*] 110.
Damaſippi liberis vitam tribuit Cæſar 386. Damaſippus unà cum Scipione interit 388.
Danubius 110.
Dardanos mercenarios Pompeius comparat 250.
Decetia 134.
decumana porta 280.
Deiotarus DC Gallos ad Pompeium adducit 250. rex Armeniæ minoris 321. & tetrarches penè totius Gallogræciæ ſupplex ad Cæſarem venit 337.
Delphos recipit Kalenus 274.
Delta non longè ab Alexandriâ, locus regionum illarum nobiliſſimus 317.
devoti, quos Soldurios appellant 53.
Diablintes [*le Perche*] 47.
Dianæ fanum Epheſi, ubi antiquitus depoſitæ erant pecuniæ 264. ne à T. Ampio ſpoliaretur, adventus Cæſaris impedimento fuit 298.
Didius Gadis claſſi præfuit 409. magnâ cum virtute interficitur 410.
Dii Gallorum, Mercurius maximè, Apollo, Mars, Jupiter, Minerva 107. Germanorum, Sol, Vulcanus, Luna 109.
Dioſcorides & Serapion legati Ptolemæi ad Achillam 300.
Dite patre prognatos ſe omnes Galli prædicant 108.
Divico Helvetiorum ad Cæſarem legationis princeps, & eorum dux bello Caſſiano 7.
Divitiacus Dumnorigis frater erat ſummo in populum Romanum ſtudio 10. auxilii petendi causâ Romam profectus infectâ re redit 105.
Domitius Ahenobarbus 193. Maſſiliæ præficitur 203. cognitâ Maſſilienſium voluntate ſeſe dedendi, nave conſcenſâ elabitur 236.
Domitio Calvino Cæſar Aſiam finitimáſque provincias adminiſtrandas tradit 321.
Donilaus ex Gallogræciâ milites Pompeio mittit 250.
Drapes Gallus à Caninio captus ſeſe cibo abſtinuit, atque interiit 180.
Druidum apud Gallos officium, auctoritas, & vivendi ratio 105.
Dubis [*le Doux*] flumen 19.
Dumnacus à Fabio vertitur in fugam 173.
Dumnorix Æduus apud Sequanos plurimùm potens 5. Divitiaci frater, Cæſari perfidiæ ſuſpectus 9. fugiens à caſtris, interficitur 76.
Duracius Romanorum amicus à Dumnaco Andium duce obſeſſus à Fabio liberatur 173.
Durocortorum Rhemorum [*Reims*] 119.
Dyrrachio interclusus Pompeius 268 erumpens, Cæſarem duobus prœliis debilitavit 281.

E.

EBurones [*Tongres*] 30. Trevirorum clientes 59. inter Moſam & Rhenum, ſub imperio Ambiorigis & Cativulci 83.

Eburovices [*le pays d' Evreux*] 51.
Egeſaretus Pompeianarum rerum ſtudioſus 265.
Elaver flumen [*Allier*] 134.
elephantos condocefacit Scipio 355. tranſportari ex Italiâ jubet Cæſar 377. elephanti & militis congreſſus 382.
Eleutheri Cadurci; Eleutheri Sueſſiones 153.
Elide, in templo Minervæ, ſimulachrum ad valvas limenque templi ſe convertit 298.
Eluſates [*le pays d' Euſe en Gaſcogne*] 55.
Ennii poëtæ locus citatus 406.
Epaſnactus Arvernus 181.
Epheſi pecunias tolli jubet Scipio 264. ſervat Cæſar 298.
Ephippiis uti turpe & iners habetur apud Suevos 57.
Epibatæ remiges 352.
Epidaurum oppugnantem Octavium diſcedere cogit Vatinius 326.
Epirus tota Cæſari ſe dedit 254.
Eporedorix 144. quo duce Ædui cum Sequanis contenderant, capitur 150.
equeſtre genus pugnæ apud *Germanos* 26. equeſtris prælii conſuetudo inter Cæſarianos & Pompeianos 356.
Eratoſtheni & quibuſdam Græcis famâ nota Hercynia ſylva 110.
ericius objectus portis 280.
eſſedorum pugna 70.
Eteſiæ venti Alexandriâ navigantibus adverſiſſimi 299.
Euphranor Rhodiæ claſſis præfectus 311. bene rem gerens, cum ſua quadriremi victrice perit 316.
Euſubii 46.

F.

FAbius Pelignus Varum gladio petens interficitur 243.
Fabius (C.) legatus in Hiſpaniam à Cæſare mittitur 203.
fagum & abietem Britannia non habet 79.
falcatæ Pharnacis quadrigæ milites Cæſaris permiſtos perturbant 341.
famæ de victoriâ Cæſaris incredibilis celeritas 96.
Fanum oppidum 191.
Favonius Scipionem caſtigat 275.
Fauſtus & Afranius à P. Sitio vivi capti interficiuntur 388.
ferrariæ magnæ apud Bituriges 129. ferrariæ officinæ 352.
ferrum in maritimis Britanniæ regionibus; ferrei anuli pro nummo 79.
Fonteium (A.) tribunum militum ſeditioſum ab exercitu Cæſar dimittit 368.
fortitudo P. Sextii Baculi 39. & 141. T. Pulſionis & L. Vareni 92. M. Petreii 142. centurionis cujuſdam 364. militis cujuſdam veterani 382. fortitudo & fraterna pietas Piſonis Aquitani 61.
fortuna multum poteſt in re militari 112. & 115. & 280.
Frentani 197.
frumenti condendi gratiâ ſub terrâ ſpecus habent *Afri* 374.
Fulvius Poſtumus 277.
funera Gallorum magnifica & ſumptuoſa 108.
Fuſius Kalenus 151. *Vide* Kalenus.
Fuſius (C.) Cotta eques Romanus à Carnutibus interficitur 120.

G.

GAbali [*le pays de Givaudan*] 122.
Gabinii infelicitas & ſubita mors 325.
Gades oppidum 234.
Gætuli 355. complures à Scipione ad Cæſarem confugiunt 359.
Galba (Ser.) in Nantuates à Cæſare mittitur 43.
Galba Sueſſionum rex juſtiſſimus 30.
Galliæ diviſio 1. mores 104. *uſque ad* 109.
gallinam guſtare fas non putant Britanni 79.
Gallogræcia 337.

Ganymedes eunuchus Arſinoës 306.
Garites [*le pays de Gavre*] 55.
Garumna [*la Garonne*] flumen Gallos ab Aquitanis dividit 1.
Garumni 55.
gemella veterana legio ex duabus facta 250.
Gebenna [*montagnes de Cevennes*] *vide* Cebenna.
Genabum [*Orleans*] concurrunt Carnutes 120. diripit Cæſar 124.
Geneva oppidum extremum Allobrogum, proximúmque Helvetiorum finibus 4.
Genuſum flumen exercitus Cæſaris tranſductus 283.
Gergoviâ oppido Vercingetorix Arvernus expellitur 121. diſcedit Cæſar 139.
Gergoviam Boiorum oppidum oppugnat Vercingetorix 123.
Germanorum mores 109. *uſque ad* 112.
gladiatoria familia 259.
glans inſcripta 396.
Gobanitio patruus Vercingetorigis 121.
Gomphos oppidum Theſſaliæ Cæſar eodem, quo venerat, die expugnat 286.
Gorduni 90.
Graioceli [*ceux de Mont Cenis*] 6.
grandine ſaxorum permiſtus nimbus 365.
Græci ſe contra imperatorem Romanorum pugnaturos negant 254.
Grudii 90.
grumus excellens naturâ, qui appellatur caſtra Poſthumiana 394.

H.

HAliacmon flumen Macedoniam à Theſſaliâ dividit 265.
harpagones ad caſas diruendas & incendendas 397.
Harudum millia hominum XXIV ad Arioviſtum veniunt 16.
Helvetii [*les Suiſſes*] reliquos Gallos virtute præcedunt 1. fugantur à Cæſare 6.
Helvios [*le pays de Vivarez*] ab Arvernis diſcludit Cebenna 122.
Heraclea Sentica ſubjecta Candaviæ 285.
Herculis fanum 234.
Hercyniæ ſylvæ latitudo IX. dierum iter expedito 110. ferarum genera in aliis locis non viſa 111.
Herminium montem in Luſitaniâ expugnat Caſſius Longinus 328.
Hibernia dimidio minor, quàm Britannia 79.
hibridæ libertini ſervique conſcripti 351.
Hiempſal rex 369.
Hippo regius 389.
hippotoxotæ 250.
Hiſpalis [*Sevilla*] 234. recipit Cæſarem 408.
Hiſpaniæ ulterioris regio oppugnatu difficilis 394. potitur Cn. Pompeius adoleſcens 390. Hiſpaniæ duæ à Cæſarianis ducibus pacatæ 282.

I.

JAcetani 213.
Jadertinorum ſingulare in Rempublicam officium 325.
Iberum flumen attingunt Illurgavonenſes 213.
Iccius Rhemorum legatus 29.
Igilium [*l'iſle du Lys*] 202.
Iguvium [*Gubio*] recipit Curio 192.
Ilerda [*Lerida*] 204.
Illurgavonenſes 213.
Illyricum [*Sclavonia*] 324.
Ilurgis oppidum 332.
Imanuentius rex Trinobantium 83.
Indo rex à vernaculis legionariis interficitur 395.
Indutiomarus cum Cingetorige de Trevirorum principatu contendit 74. interficitur 99.
Iſſam [*Liſſa*] à Cæſaris amicitiâ avertit Octavius 252.
Iſthmum præmunit Rutilius Lupus 274.
Italia ſine aliquo vulnere à Cæſarianis capta 282.
Italica [*Sevilla la Veja*] 235. Italicenſes 330.
Itius, quo ex portu commodiſſimus eſt in Britanniam trajectus 74.

Trurei 352.

Juba rex Numidas Uticam mittit, cui & paternum hoſpitium cum Pompeio, & ſimultas cum Curione intercedebant 238. cum auxiliis ad Scipionem proficiſcitur 365. penè in Cæſaris poteſtatem venit 367. homo ſuperbiſſimus & inertiſſimus 370. deſperatâ ſalute, precibus à ſervo impetrat, ut ſe interficeret 388.

Junio hortante à jugulatione oppidanorum deſiſtitur 397.

Jupiter à Gallis colitur 107.

Jura mons altiſſimus inter Sequanos & Helvetios 2.

K.

KAlenus (Fuſius) legatus Cæſaris 251.

L.

LAbienus (T.) Cæſaris legatus pro prætore 11. fugâ ſimulatâ, Treviros vertit in fugam 102. Lutetiam profectus, Meloduno potitur 145. Pompeio fidem ſuam ac totius exercitûs jurejurando obligat 154. in prœlio cadit 406.

Lacedæmon 250.

Lælius (D.) 295.

Larinates 197.

Lariſſa 286.

L. Lateranenſis interficitur 331.

Latobrigi Helvetiorum finitimi è finibus ſuis exeunt 3. in fines revertuntur 14.

legio gemella 258. veterana 261. vernacula 393. ſeptima frumentatum miſſa 70. decima cui indulgebat Cæſar præcipuè, & propter virtutem maximè confidebat 21. ſeptima, octava & nona veterrima, undecima delectæ juventutis 165. trigeſima ſeptima tyronum 164. trigeſima ſexta 323. trigeſima ſeptima 308.

legionarii milites 22.

Lemanus lacus [*le lac de Geneve*] 22.

Lemovices [*le Limoſin*] 121. Lemovices inter Armoricas civitates [*ceux de St. Paul de Leon.*] 154.

Lenium oppidum 408.

Lentulus (L.) conſul 186. Spinther (P.) 197. L. Lentulus in cuſtodiâ necatur 298. Lentulus Marcellus Cæſaris quæſtor 277.

Ienunculi 248.

Lepidus, ut Caſſii Marcellique contentiones componat, venit 335.

Lepontii, qui Alpes incolunt 60.

leporem guſtare fas non putant Britanni 79.

Leptin civitatem liberam & immunem recipit Cæſar 346. oppugnare conatur Labienus 356.

Leptitani 245.

Levaci 90.

Leuci [*Le Toulois*] 21.

lex Æduorum de magiſtratibus 134. Julia 193. Pompeia de ambitu 249. Cœlii 259.

Lexobii [*Liſieux en Normandie*] 47.

libertate in eâ, quam à majoribus acceperant, permanere, quàm Romanorum ſervitutem perferre malunt Galli 46.

Libo inſulam contra Brunduſinum portum occupat 259. cum Cæſare colloquitur 276.

Liburnæ 252.

Liburnica claſſis 250.

Licinius (L.) Squillus ſauciat Longinum Caſſium 330.

Licinius Damaſippus 248.

Ligarius (P.) Afranianus ob perjurium perfidiámque à Cæſare juſſus necari 373.

Ligario (Q.) vitam concedit Cæſar 386.

Ligeris [*le Loire*] flumen, quod influit Oceanum 47. Bituriges ab Æduis dividit 121.

lilium, munitio bellica, ex ſimilitudine floris ſic appellata 153.

Lilybæum, 343.

Limonem [*Poitiers*] obſidet Dumnacus 173.

Lingones [*ceux de Langres*] 13.

Liſcus, qui ſummo Æduorum magiſtratui præerat 9.

Liſſum oppidum muniendum Cæſar curaverat 262. expugnare conatur Cn. Pompeius filius 267.

Litavicus

Litavicus princeps adoleſcens inter Æduos 136.
Livineius Regulus Adrumeti præfectus 386.
Lucani 200.
L. Lúcceius 257.
Luceria 197.
Lucretius Veſpillo 251.
luna plena maritimos æſtus maximos in Oceano efficere conſuevit 69. ante novam lunam prœlio non contendere Germanis conſuetudo eſt 27.
lunata caſtra *vide* caſtra
Luſitania [*Portugal.*] 204.
Luſitani oppugnant Hiſpalim 408.
Luterius Cadurcus 122.
Lutetia [*Paris*] oppidum Pariſiorum, poſitum in inſulá fluminis Sequanæ, inceditur 145.

M.

MAcedonia 265.
Magius (Cn.) præfectus fabrûm Cn. Pompeii 197.
Malaca 336.
malacia ac tranquillitas maris 50.
Malchus Nabatæorum rex equites mittit ad Cæſarem 304.
Mandubii [*l' Auxois en Bourgogne*] 156.
Mandubratius adoleſcens ex civitate Trinobantium, Imanuentii filius, Cæſaris fidem ſecutus 82.
Manilius Tuſculus 330.
Manilius (L.) proconſul, impedimentis amiſſis, Aquitaniâ profugit 52.
Manlius (L.) prætor Pompeii 197.
Marcellus impugnat Cæſaris dignitatem 184.
Marcellus M. ſe Cæſaris cauſam defenſurum profitetur 333.
Marcomani 27.
Marii (C.) affinis Cæſar 358.
Marrucini 197.
Mars unus ex Diis Gallorum 107.
Marſi 193.
Maſſilia [*Marſeille*] oppugnatur 202. Maſſilienſes, omnibus malis defeſſi, Cæſari ſe dedunt 236.
mataras ac tragulas inter carros rotâſque ſubjiciebant Galli 13.
Matiſco [*Maſcon*] 161.
Matrona flumen [*la Marne*] Gallos à Belgis dividit 1.
Mauri equites 382.
Mazaca 337.
Mediomatrici [*ceux de Mets en Lorraine*] 153.
Medobrega Luſitaniæ oppido [*Armenna*] expugnato, Medobregenſes ad montem Herminium confugiunt 328.
Melodunum [*Melun*] oppidum Senonum in inſula Sequanæ poſitum 145.
Menapiis 30. à Cæſare in ſylvas repelluntur 56. propinqui Eburonum finibus, legatos ad Cæſarem pacis petendæ causâ mittunt 101.
Menedemus Macedoniæ princeps 164.
Mercurium deum maximè colunt Galli 107.
Mergilio (L.) opeciatibus afficitur 331.
M. Meſſala & M. Piſo conſules 18.
Meſſana M. Meſſala legatus obſidetur 356.
Metellus L. Tribunus pl. inter Cæſaris inimicos 202.
Metioſedum [*Corbeil*] 147.
Metropolim venienti Cæſari Metropolitæ portas aperiunt 286.
Milo Clodianæ cædis reus 258. Coſam oppugnat 259.
Minervam colunt Galli 103. Minervæ templum Elide 298.
Minutius (L.) Baſilus 112. ejus epiſtola ad Cæſarem 399.
Minutius Rufus 251.
Minutius Silo, cliens L. Racilii 330. index conjurationis adverſus Caſſium, libertis traditur excruciandus 331.
Mithridates Pergamenus Peluſio in ſuam poteſtatem redacto 316. Alexandriam ad Cæſarem contendit 317. rex Boſphori ab eo conſtituitur 342.
Mitylenæ 297.
Mona [*Man*] inſula in medio curſu inter Galliam & Britanniam 79.
monomachia Antiſtii Turpionis & Q. Pompeii Nigri 402.

Morini [*ceux de Terouanne en Artois*] 30. à Cæſare fugantur in ſylvas 56. ad eum legatos mittunt 66 ab iis breviſſimus in Britanniam tranſjectus 65.
Moritaſgus Cavarini regis frater 97.
Moſa [*la Meuſe*] profluit ex monte Vogeſo 60.
mulierum crinibus præſectis efficiuntur tormenta 352.
Munatius (L.) Plancus legatus 83. lictorem Caſſii gladio transfigit 330.
Munda oppidum 406. in Mundenſi campo caſtra contra Pompeium conſtituit Cæſar 404. Mundam capiunt Cæſariani 411.
munitionis genera varia inſtituit Cæſar 152.
murorum Gallicorum forma 129.
muſculi forma 230.
myoparo 327.

N.

NAbatæorum rex Malchus 304.
Nannetes [*ceux de Nantes*] 47.
Nantuates 43. à Galba fuſi 44.
Narbo [*Narbonne*] 122.
Naſidius (L.) à Cn. Pompeio cum claſſe Maſſilienſibus ſubſidio miſſus 226. Naſidianæ naves celeriter pugnâ excedunt 228.
Naſua & Cimberius fratres Suevorum imperatores 19.
navium Gallicarum forma 48.
navalis pugna Maſſilienſium cum D. Bruto 211.
Naupactus [*Lepante*] 264.
Neapolis [*Naples*] Italiæ oppidum 259. Africæ, prope Clupeam 344.
Nemetes [*ceux de Spire*] 27.
Nemetocennæ hybernat Cæſar 181.
Nervii [*le Haynault*] maximè feri habentur 30. ſed magnæ virtutis 35. valent pedeſtribus copiis 36. fugantur à Cæſare 95.
Nicomedi Bithynio, Regio Cappadocum genere orto, ſacerdotium Bellonæ adjudicat Cæſar 337.
Nicopolis Armeniæ minoris oppidum 322.
Niger (Q. Pompeius) eques Romanus Italicenſis ad congrediendum cum Antiſtio Turpione progreditur 402.
Nili aqua limoſa & turbida multos varioſque morbos efficit 306.
Nitiobriges [*l'Agenois*] 122.
nix VI in altitudinem pedum diſcuſſa 112.
Norica [*Nuremberg*], Noricus ager 3.
Noricus rex 194.
Noviodunum oppidum Sueſſionum [*Soiſſons*] 34. Biturigum [*Newry*] occupatur à Cæſare 124. Æduorum [*la ville de Nevers*] ab oppidanis incenditur 144.
nox ſub brumâ eſt dies XXX continuos in compluribus minoribus inſulis Britannicis; noctes breviores quàm in continente 79.
Numeius & Verodoctius Helvetiorum legati 4.
Numidæ quo genere pugnæ utuntur 349. & 376. in exercitu Cæſaris 32. ex Scipionis caſtris ad Cæſarem perfugiunt 358. equites ſinè frænis 351. *mirabili velocitate præditi* 376. à Jubâ in cruce ſuffixi, qui, loco amiſſo, fugâ ſe in caſtra receperant 374.
Nymphæum, portus ultra Liſſum millia paſſuum III. 261.

O.

OBucula. 332.
Ocelum, quod eſt citerioris provinciæ extremum 6.
Octavius (M.) Iſſam à Cæſaris amicitiâ avertit 252. aciem inſtruit contra Vatinium, & vulneratus, in myoparone profugit 327.
Octodorus [*St. Maurice*] Veragrorum vicus 43.
Octogeſa, oppidum poſitum ad Iberum 213.
Ollovico Theutomari pater 133.
Oppius Cæſaris legatus 375.
oratio legatorum Gallorum ad Cæſarem 15.
" Cæſaris ad milites, incuſatoria 20. & 143. ejuſdem ad eoſdem 389. ad Pompeii legatos, poſtulatoria

latoria 190. ad Senatum, contra ſuos inimicos 201. ad Afranium 223. ad Cn. Pompeium, per L. Vibullum Rufum 253. apud milites hortatoria 282. & 307, ad Pharnacis legatos 338, ad milites, caſtigatoria 368. ad ſuos 411,
Arioviſti ad Cæſarem 23.
Divitiaci ad Cæſarem 34.
Atuaticorum legatorum ad Cæſarem 41.
Germanorum legatorum ad Cæſarem 59.
Ambiorigis ad legatos Cæſaris 85.
Vercingetorigis ad ſuos 127. ejuſdem ad eoſdem, excuſatoria 128. conſolatoria 132. ad præfectos equitum 149.
Æduorum legatorum ad Cæſarem 133.
Critognati, plena nefariæ crudelitatis, ad eos, qui Aleſiæ obſidebantur 154.
Bellovacorum legatorum ad Cæſarem 171.
L. Cæſaris adoleſcentis ad Cæſarem 190.
Lentuli Spintheris ad Cæſarem 196.
legatorum, centurionum & tribunorum ad Cæſarem 217.
Curionis ad concilium 240. & ad milites 241.
Pompeii ad ſuos, & Labieni ad Pompeium 289.
Deiotari ſupplicis ad Cæſarem 337.
Catonis ad Cn. Pompeium filium, objurgatoria 353.
Gætulorum duorum perfugarum ad Cæſarem 359.
Scipionis ad captivos Cæſarianos, & centurionis Cæſariani ad Scipionem 364.
Tullii legati apud Cæſarem 398.
Orchomenum recipit Kalenus 274.
Orgetorix apud Helvetios nobiliſſimus & ditiſſimus 2. obit, non ſinè ſuſpicione quin ſibi ipſe mortem conſciverit 3. capiuntur ejus filius & filia 13.
Oricum Cæſar recipit 254. Orici naves Cæſaris incendit Cn. Pompeius filius 267.
Oſcenſes 213.
Oſiſmii 43.
Otacilius Liſſo fugit, & ad Pompeium pervenit 262.

P.

PAcidius pilo per caſſidem caput ictus 380.
Pæmani [*ceux de Pemene*] Germani 30.
Parada oppidum 384.
Parætonium 307.
Pariſii [*L'Iſle de France*] 121.
Parthi M. Craſſum interfecerant, Parthicum bellum 263.
Parthini 254.
Paullus (L.) conſul 183.
Peligni 173.
Peluſium pervenit Pompeius 297. in Mithridatis poteſtatem redigitur 317.
Pergamus 263.
Petra, locus editus 268.
Petreius legatus Pompeii 204. à Juba ferro conſumitur 388.
Petrocorii [*le Perigord*] 153.
Petroſidius (L.) aquilifer, aquilâ intrà vallum projectâ, fortiſſimè pugnans occiditur 89.
Pharnaces Armeniam minorem, & Cappadociam invadit 321. Romanis cæſis elatus Pontum occupat 324. à Cæſare tandem copiis totis profligatis in fugam pellitur 341.
Pharſalus [*Farſa*] 251. ubi Cæſar Pompeium fudit 294.
Pharus inſula, & turris Alexandriæ objecta, à Cæſare apprehenditur 302. Pharitæ terga vertunt 312.
Philippus tribunus plebis 189.
Philo, Pompeianarum partium defenſor acerrimus 408.
Picenum [*la Marca d' Ancona*] 192, Picenum agrum Cæſar percurrit 193.
Pictones [*le pays de Poitou*] 48.
pilorum cacumina ſuâ ſponte ardent 365.
Pirutæ finitimam partem Provinciæ incurſionibus vaſtant 73.

Piſaurum [*Peſaro*] occupat Cæſar 191.
Piſo Aquitanus, vir fortiſſimus, cujus avus in civitate ſuâ regnum obtinuerat, in prœlio contra Germanos interficitur 61.
Piſo (L.) cenſor 187.
Piſonis (L.) Cæſaris ſoceri avum L. Piſonem legatum Tigurini interfecerant 7.
Piſo (Cn.) 344.
Plætorius Ruſtianus cum Scipione interit 358.
Plancus (L.) 405.
Pleumoſii ſub imperio Nerviorum 90.
Pompeius Pharſali à Cæſare profligatus 293. Peluſium fugiens ab Achillâ & Septimio interficitur 297. & 298. Pompeius (Cn.) filius Cæſaris naves incendit 267. à Catone ad bellum incitatur 353. in Mundenſi prœlio victus 406. ſaucius, in ſpeluncâ, ubi ſe occultaverat, interficitur 410.
Pompeia lex de ambitu 249.
Pompeiæ cum Fauſti liberis incolumitatem ſuâque concedit Cæſar 388.
Pompeius Rufus, *brachium* gladio percuſſus, penè occiditur 383.
Pomponius (M.) 296.
pontis ſuper Rheno faciendi ratio 63.
pontones, genus navium Gallicarum 262.
Pontum occupat Pharnaces 324. recipit Cæſar 341.
portenta, quo die prœlium ſecundum fecit Cæſar 298.
Poſtumiana caſtra *vide* Caſtra.
Pothinus Eunuchus nutritius Ptolemæi, regni procurator 299. à Cæſare interficitur 303.
Prætorius (C. Virgilius) 355.
Preciani 55.
Procillus (C. Valerius) C. Valerii Caburi filius, ſummâ virtute & humanitate adoleſcens 25. ex hoſtium manibus ereptus, Cæſari reſtituitur 28.
Provinciæ [*la Provence*] pars finitima Piruſtarum incurſionibus vaſtatur 73.
Ptolemaïde [*St. Jean d'Acre*] ſignorum ſonitus exauditus 298.
Ptolemæus Rex, puer ætate, magnis copiis, cum ſorore Cleopatrâ gerens bellum 297. à Cæſare fugatus, nave, in quam ſe receperat, demerſâ perit 320.
Pulſionis (T.) & L. Vareni centurionum nobilis de virtute controverſia 92.
Pupius (L.) primipili centurio, à Cæſare captus dimittitur 192.
Pyrenæi montes 2.

Q.

QUadrigæ falcatæ Pharnacis 341.

R.

RAbirius Poſtumus 346.
Racilius (L.) in conjuratione contra Caſſium, interficitur 331.
Raſcipolis ex *Macedoniâ* auxiliarios ad Pompeium adducit 250.
Ravenna 188.
Rauraci [*ceux de Bâle*] Helvetiorum finitimi 3. eorum cenſus 14.
Rebilus legatus Cæſaris 243.
Rhedones [*ceux de Rennes en Bretagne*] 43.
Rhemi [*le Remois*] qui proximi Galliæ ex Belgis ſunt 29. in locum Sequanorum ſuccedunt 105.
Rhenus [*le Rein*] oritur ex Lepontiis, longo ſpatio fertur, & multis capitibus in Oceanum influit 60. latiſſimus atque altiſſimus, qui agrum Helvetium à Germanis dividit 2.
Rhodanum [*le Rhone*] flumen influit lacum Lemanum 5. Rhodanus fluit inter fines Helvetiorum & Allobrogum 4.
Rhodus 297. Rhodiis navibus præeſt C. Marcellus cum C. Coponio 250. Rhodii in rebus maritimis & ſcientiâ & virtute præſtant 309.

Roma-

Romanorum brevitas Gallis præ ſuorum corporum magnitudine contemtui eſt 41. Romanæ legiones etiam cœlum poſſent diruere 412.
Roſcillus & Ægus, Abducilli filii, ſingulari virtute homines, ad Pompeium à Cæſare tranſeunt 275, & 276.
Roſcius (L.) legionem ducit in Æduos 83. legatus, legionis XIII præfectus 96. prætor 287.
roſtra navibus actuariis imponit Vatinius 326.
Rubrius (L.) 197.
Ruſpina oppidum 346.
Ruteni [*La Rouergue*] à Q. Fabio Maximo ſuperati 24.
Rutilius Lupus prætor 197.

S.

SAbinus (Q. Titurius) 51.
Sabis flumen [*Sambre*] 35.
Sabura Jubæ præfectus 245. interficitur 388.
ſacrificia Gallorum 167.
Sadales Coti filius 250.
Saguntini [*Murvedre*] 394.
Salienus (T.) centurio 356.
ſalinarum ſtagnum 381.
Salluſtius (C.) Criſpus 359.
Salonæ 251. oppidani Octavium in fugam compellunt 252.
Salſum flumen [*Rio Salado*] 393.
Salvianus (Calpurnius) 30.
Samarobriva [*Amiens*] 83.
Santones [*la Saintongne*] non longè abſunt à Toloſatium finibus 5.
Sardiniâ Cottam Calaritani ejiciunt 200.
Sarſurâ oppido Cæſar potitur 379.
Saſerna (P.) & Saſerna fratres 347.
Saturnini atque Gracchorum caſus 190.
ſaxorum grando 365.
Scævæ centurionis ſcutum ccxxx foraminibus confoſſum 273.
Scaldis flumen [*Scheld*] influit in Moſam 114.
Scapula [Annius] maximæ dignitatis & gratiæ provincialis homo 330.
Scapula, poſt cœnam optimam, ſervorum id agere juſſorum altero ipſum jugulante, altero pyram, quam ſibi extruxerat, incendente, obit 407.
Scipio de litteris Cæſaris in ſenatu habet orationem 186. ſeſe imperatorem appellat 263. condocefactis elephantis duas acies inſtruit 355. milites Cæſaris veteranos & unum centurionem captivos cruciabiliter interfici jubet 364. copiis profligatis 383. ad Hipponem regium delatus, navibus ſuis à P. Sitii claſſe depreſſis interit 389.
ſcorpio, inſtrumentum bellicum 131.
Scribonius Libo 199.
ſcutatæ legiones 204.
ſecundani, ſecundæ legionis milites 330. & 331.
Sedulius Lemovicum dux occiditur 160.
Seduni [*le haut Valois*] 43.
Seduſii 27.
Segni ex gente & numero Germanorum 113.
Segonax rex 82.
Segontiaci 82.
Segovia 332.
Seguſiani [*le Lyonnois*] 6.
ſenatus omnis Venetorum necatus 50.
Senones [*le Sennois*] 29. legatos ad Cæſarem deprecandi causâ mittunt 100.
Septimius (L.) tribun. milit. ad interficiendum Pompeium mittitur 298.
Sequana [*la Seyne*] flumen dividit Gallos à Belgis 1.
Sequanus ager optimus totius Galliæ 16.
Sequani [*la Franche comté*] 2. principes alterius factionis inter Gallos 104.
Ser. Galbæ ereptus conſulatus 183.
Sertorius (L.) 213.
Servilis tumultus in Italiâ 20.
Seſuvii 43.
Sex. Cæſar 235. amicus & neceſſarius Jul. Cæſaris 337.
Sex. Pompeius Cn. Pompeii frater 391.
Sex. Quintilius Varus Quæſtor 197.

Siburates 55.
Siciliâ ejicitur Cato 200.
Sicoris flumen [Segre] 214.
Sigambri 69. Cæſare adveniente fugam comparant 64. proximi Rheno; tranſeunt Rhenum, & Eburonum fines adeuntes prædâ magnâ potiuntur 125.
Silicenſe flumen 332.
Silo (Minucius) 330.
Sitius (P.) Numidiæ fines ingreſſus, caſtellum Jubæ vi expugnat 360. Afranium & Fauſtum capit 388.
Soldariorum ſive devotorum conditio 59.
Soricaria 402.
Soricia 403.
Sotiates [le pays Aleutur d'Aire] poſt diuturnam acremque pugnam vincuntur 53.
ſpeculator captus & interfectus 396. ſpeculatores prehenſi ſervi tres, & unus ex legione vernaculâ: ſervi ſunt in crucem ſublati, militi cervices abſciſſæ 400.
ſpeculatoria navigia 69.
Squillus index conjurationis contra Caſſium 331.
ſtagnum Salinarum 381.
Statius Murcus 255.
Straberius (L.) obſides ab Apolloniatibus exigit 294.
Sueſſiones [le Soiſſonnois] Rhemorum fratres & conſanguinei 29. legatos ad Cæſarem de deditione mittunt 34.
Suevi [Schwaben] 19. maximi & bellicoſiſſimi Germanorum omnium 57. bellum parant contrà Romanos 104.
Sulcitani in Sardiniâ 389.
Sulla (P.) 272.
Sulla Fauſtus 385.
Sulmonenſes portas aperiunt Cæſari: Sulmo oppidum à Corfinio VII millium intervallo abeſt 194.
Sulpitius (P.) Rufus legatus 66.
Surus Æduus ſumma nobilitate virtutis & generis 281.
Sylla (L.) 188.
Syriam petit Cæſar ex Ægypto reverſus 336.

T.

TAbellæ ternæ datæ ad judicandum 287. tabellæ in caſtris Helvetiorum repertæ literis Græcis confectæ 14.
Tameſis [Thames] flumen à mari circiter millia paſſuum LXXX. dividit fines Caſſivellauni à maritimis civitatibus 78.
Tarbelli [ceux d'Ays & de Bayone au pays de Labourd] 55.
Tarcundiarius Caſtor 250.
Tarracina 197.
Tarraco [Tarragone] 236. Tarraconenſes 213.
Tarſus oppidum ferè totius Ciliciæ nobiliſſimum & fortiſſimum 337.
Taruſates 53. & 55.
Taſgetius operâ Carnutium interfectus 84.
Tauris inſula 327.
Tauroënta Maſſilienſium caſtellum Maſſilienſes perveniunt 227.
Taximagulus rex 82.
taxo, cujus magna in Galliâ Germaniâque copia eſt, ſe exanimat Cativulcus 125.
Tectoſages Volcæ [le haut Languedoc] genus ſummæ juſtitiæ & bellicæ laudis 110.
Tegea oppidum 379.
Tenchtheri 56.
Terraſidius (T.) 46.
Tergeſtini [ceux de Triſte] decurſione Barbarorum oppreſſi 173.
teſtudo pedum LX. æquandi loci causâ facta 226.
tetrarchiam Gallogræcorum Deiotaro ademptam Mithridati adjudicat Cæſar 342.
Teutoni [Teutſch] 17. à C. Mario pulſi 20. Teutones 30.
Thabenenſes ſub Jubæ poteſtate locati legatos mittunt ad Cæſarem, qui Thabenam M. Criſpum præſidio mittit 379.
Thapſus oppidum maritimum 355. Thapſitani oppugnantur à Cæſare 381. Thapſitanis HS XX millia, & conventui eorum HS L millia mulctæ nomine imponit Cæſar 389.
Thebas recipit Kalenus 374.

Theophanes 157.
Thermus (Iguvius) prætor 192.
Theſſaliam à Macedoniâ dividit flumen Haliacmon 265. ex Theſſaliâ veniunt legati ad Cæſarem 264. Theſſalia tota, præter Lariſſæos, Cæſari paret 286.
Theſſali in copiis Pompeii 250.
Theutomatus Olloviconis filius rex Vitiobrigum 133.
Thorius (T.) Italicenſis 332.
Thurii [*Terre Brodegneto*] Turinus ager 259.
Tiburtius (L.) centurio vulneratur 258.
Ticida (L.) eques Romanus 365.
Tib. Neronem claſſi præficit Cæſar 316.
Tigurinus pagus [*Canton de Zurich*] 6.
Tiſdræ oppidum [*Cairoan*] 360. deſerit Conſidius 388.
Titi duo Hiſpani adoleſcentes, tribuni legionis V, interfecti 358. eorum major natu, ut prior quàm frater occidatur, rogat 356.
Titius (L.) tribun. mil. 332.
Titurius (Q.) Sabinus 40.
togata Gallia 172.
Toloſa [*Thoulouſe*] 52. Toloſates 8.
Torquatus (L.) ſe & Oricum Cæſari dedit, & incolumis ab eo conſervatur 254.
Trallibus templum Victoriæ 299.
Trebellius (A.) eques 403.
Trebius (M.) Gallus 46.
Trebonius (C.) legatus Maſſiliam oppugnat 225. prætor urbanus 258. proconſul 336.
Treviri [*ceux de Triers*] legatos ad Cæſarem mittunt 19. equites ſingularis virtutis inter Gallos 39. plurimùm totius Galliæ, equitatu valent, Rhenúmque tangunt 74. à Labieno fugantur 102.
Tribocci [*Alſace*] 27.
Tribonantes [*Middleſex*] firmiſſima earum regionum civitas, mittunt legatos ad Cæſarem 82.
Tubero 201.
Tulingi 3 & 13. & 14.
Turones [*la Touraine*] 43.
Tuticanus Gallus 281.
tympana ſponte ſonant Pergami 299.

V.

VAcca oppidum finitimum Zetæ, à Cæſare præſidium petit 378.
Valerius legatus mittitur in Sardiniam 200.
Valerius adoleſcens ex Mundenſi prœlio Cordubam ad Sex. Pompeium fugit 406.
Valerius (L.) Præconius legatus 52.
Valgius (A.) ſenatoris filius 396.
Vangiones [*Wormes*] 27.
Vareni (L.) & T. Pulfionis nobilis contentio 92.
Varro (A.) 257.
Varro (M.) 233.
Varus fluvius [*le Var.*] 225.
Varus (Attius) 192. capitur à Cæſare 373.
Varus (Sext. Quinctilius) 239.
Vatinius 295. Octavium perſequitur, & fugat 326. & 327.
Ubii [*ceux de Cologne*] proximè Rhenum incolunt 28. quorum civitas ampla & florens 58.
Ucubis [*Lucubi*] oppidum 393. Ucubenſes oppidanos Pompeius convocat 399. oppidum incenditur 405.
Vedeliacus frater Coti, inter Æduos annuo magiſtratu functus 133.
Velanius (Q) 46.
Vellauni [*le Velai*] ſub imperio Arvernorum 153.
Vellaunodunum [*Auxerre*] oppidum Senonum biduo circumvallat Cæſar 123.
Velocaſſes 30.
Veneti [*Vannes en Bretagne*] 43. naves habent plurimas, quibus in Britanniam navigant; ſcientiâ & uſu nauticarum rerum cæteros antecedunt 46. navali prœlio à Cæſare ſuperantur 49.
Ventiſponte oppidum deditur Cæſari 404.
Veragri [*le pays de Gavet*] 43.
Vercingetorix, Celtilli filius, Arvernus, ſummæ potentiæ adoleſcens 120. Cæſari deditur 160.
Vergaſillaunus Arvernus Conſobrinus Vercingetorigis 154.

Vergobretus

INDEX.

Vergobretus apud Æduos appellatur magiſtratus annuus, qui vitæ neciſque habet poteſtatem 9.
Veromandui [*le Vermandois*] 30.
Vertico Nervius 93.
Vertiſcus Rhemorum princeps præfectus equitum 167.
Veſontio [*Besançon*] oppidum Sequanorum maximum 19.
Veſtrius (P.) eques Romanus 373.
Vettones [*Extremadure*] 204.
Vhalis pars Rheni 60.
Vibo ad fretum 296.
Vibullius (L.) Rufus à Pompeio in agrum Picenum miſſus 193. à Cæſare captus & dimiſſus 197. & 202.
Victoriæ templum Trallibus 299. ſimulacrum Elide ante ipſam Minervam in templo collocatum ſe ad valvas templi liménque convertit 298.
Viennam pervenit Cæſar 123.
Viridumarus Æduus 143.
Virgilius (C) Prætorius Thapſi præfectus 355.
Viridovix civitatum, quæ defecerant, præfectus 51.
vitro, quod cæruleum efficit colorem, ſe inficiunt Britanni 79.
Uſcilles Hirus 193.
Ulia oppidum obſidetur à Marcello 334. oppugnatur à Cn. Pompeio adoleſcente 391. propè capta, liberatur à Cæſare 392.
Unelli 43. à Q. Titurio Sabino callide ſuperantur 52.
Vocates 53. & 55.
Vocionis regis Norici ſoror, uxor Arioviſti 28.
Vocontii [*ceux de Die en Dauphiné, & de Vaiſon au Comtat de Veniſſe*] 6.
Vogeſus [*le mont de Vauge en Loraine*] mons in finibus Lingonum 60.
Volcatius Tullus 273.
Volcæ Arecomici 122. & Tectoſages 120. *le bas & haut Languedoc*,
Urbigenus pagus 14.
Uri, ferarum genus in ſylvâ Hercyniâ 111.
Urſao [*Oſſuna*] 403. oppugnatur 411. Urſaonenſes 404.
Uſcetâ potitur Cæſar 386.
Uſipetes Germani 95.
Utica [*Biſerte*] 237. obſidetur à Curione 244. deditur Cæſari 385.
Uticenſes Cæſari amiciſſimi 244.
Uxellodunum naturâ egregiè munitum occupatur à Luterio 176. obſidetur à Caninio 177. capitur à Cæſare 178.
Uzita oppidum tenetur à Scipione 362. & 370.

X.

XAntones 153. *vide* Santones.

Z.

ZAma [*Zamora*] Jubæ regia. Zamenſes oppido Jubam prohibent, & legatos ad Cæſarem mittunt 387.
Zetâ [*Zerbi*] potitur Cæſar 375.
Ziela oppidum in Ponto, poſitu ipſo munitum 339.

FINIS.